ATATÜRK KÜLTÜR DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XI. Dizi - Sayı 11

XIV. LOUIS VE İSTANBUL'U FETİH TASARISI

FARUK BİLİCİ

TÜRK TARİH KURUM BASIMEVİ – ANKARA
2004

BU TEST AT
DR
531
.B555
2004g

9/x
Kire
Dec
9947

Bilici, Faruk
XIV. Louis ve İstanbul'u fetih tasarısı = Louis XIV et son projet de conquête d'Istanbul / Faruk Bilici.—Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2004.
xvii, 347 s. : 8 katl. res. ; 30 cm.--(AKDTYK Türk Tarih Kurumu yaymları ; XI. Dizi-Sa. 11 = Conseil Suprême d'Atatürk pour la Culture, la Langue et l'Histoire publications de la Société d'Histoire Turque ; XI. Série-No. 11).

Bibliyografya ve indeks var.
ISBN 975 - 16 - 1701 - 4

1. Osmanlı İmparatorluğu _ Dış ilişkiler _ Fransa _ 17. yy. 2. Fransa _ Dış ilişkiler _ Osmanlı İmparatorluğu _ 17. yy. 3. Mehmed, IV (Osmanh Padişahı : 1642-1693). 4. Louis, XIV (Fransa Kralı : 1638-1715) _ İstanbul. 5. Türkiye-Mısır-Suriye Kıbrıs-Girit. I. E.a. II. E.a.: Louis XIV et son projet de conquête d'Istanbul. III. Dizi. IV. Dizi: Conseil Suprême d'Atatürk pour la Culture, la Langue et l'Histoire publications de la Société d'Histoire Turque ; XI. Série-No. 11.

327.56044

ISBN 975-16-1701-4

Kapak düzeni / Couverture: Burcu HALAÇOĞLU

CONSEIL SUPRÊME D'ATATÜRK POUR LA CULTURE, LA LANGUE ET L'HISTOIRE
PUBLICATIONS DE LA SOCIÉTÉ D'HISTOIRE TURQUE
XI. Série - No. 11

LOUIS XIV ET SON PROJET DE CONQUÊTE D'ISTANBUL

FARUK BİLİCİ

ANKARA – IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ D'HISTOIRE TURQUE
2004

TEŞEKKÜR

Bu kitap dost, meslektaş, bilimadamı ve teknisyen birçok kişinin yardımı olmadan bu hale gelemezdi. Her birine burada ayrı ayrı ve candan teşekkür ederim. Her şeyden önce de kitabı yayınlamayı kabul ettiği, bilimsel, teknik ve malî tüm olanakları seferber ettiği için Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu'na; şahsında da kitabın gerekli nitelikle çıkabilmesi için tüm ihtimamı gösteren idareci, kütüphaneci, yayıncı, matbaacı ve genel olarak Türk Tarih Kurumu personeline; Fransızca metni okuyup bana çok sayıda düzeltme teklif eden ve özellikle de önsözü yazmayı kabul eden Prof. Dr. Jacques Thobie'ye; bana çalışmamın başından sonuna kadar destek veren ve Gravier d'Ortières'in metninin Türkçesini okuyup çok sayıda düzeltme öneren Prof. Dr. Stefanos Yerasimos'a; Vincennes (Paris) Sarayı'nda Denizcilik Tarihi Servisi'nde bulunan Plantier'nin haritalarının fotoğraflarını sabırla çeken Belkıs Taşkeser'e; Türkçe metinleri büyük bir dikkatle ve çok kısa zamanda okuyup düzelten Doç. Dr. Hüseyin Sak'a; Gravier d'Ortières'in Fransızca metnini okuyup düzelten Dorothée Guillemare-Acet'e; Versailles Sarayı'nda Büyük Ahırın kapısının iki tarafındaki kabartmalar konusunda bana değerli bilgiler veren Béatrix Saule'e; Vincennes (Paris) Sarayı'nda Denizcilik Tarihi Servisi'nde Plantier'nin haritalarını incelemek ve resimlerini almak için izin veren Alain Morgat'ya; Indre-et-Loire İl Arşiv Müdürü Luc Forlivesi'ye, Tours Belediye Arşivi Müdürü Jean-Louis Porhel'é ve Marsilya Ticaret ve Sanayi Odası'nda Arşivci Guy Durand'a teşekkür ederim. Son olarak da bana teknik sorunlarda yardım eden Paris'te Institut National des Langues et Civilisations Orientales'in Görsel ve İşitsel Eğitim Kaynakları Servisi personeline teşekkür ederim.

Doğal olarak da Sophie, Dilek ve Elif'i unutmuyorum.

REMERCIEMENTS

Cet ouvrage n'aurait pas vu le jour sans le concours d'un grand nombre de personnes, amis, collègues, scientifiques et techniques. À chacun, je leur adresse ici, mes remerciements les plus chaleureux. Et d'abord au professeur Yusuf Halaçoğlu, président de la *Türk Tarih Kurumu* (Société turque d'histoire), qui a bien voulu entreprendre la publication de ce livre et mettre à ma disposition tous les moyens scientifiques et techniques pour sa réalisation. Je remercie également en sa personne, tous les personnels de *Türk Tarih Kurumu*, administratifs, bibliothécaires, éditeurs et imprimeurs d'avoir accordé toute l'attention nécessaire à la qualité de ce livre; le professeur Jacques Thobie qui a bien voulu lire le texte français, me suggérer de nombreuses corrections et surtout écrire la préface ; le professeur Stéphane Yérasimos qui m'a encouragé à entreprendre cet ouvrage, et qui a bien voulu lire la traduction du texte de Gravier d'Ortières, me suggérer de nombreuses corrections et me soutenir jusqu'au bout dans mon travail ; Mme Belkıs Taşkeser, qui, avec une grande patience, a réalisé les photographies des cartes de Plantier au Service historique de la Marine de Vincennes (Paris) ; au professeur Hüseyin Sak, qui a lu et corrigé en un temps reccord les textes en turc ; Mme Dorothée Guillemare-Acet qui a lu le texte de Gravier d'Ortières en français et l'a corrigé ; Mme Béatrix Saule, conservateur au Palais de Versailles, qui m'a fourni des renseignements très précieux sur les ressauts latéraux de la porte du Pavillon du Manège à la Grande Ecurie ; M. Alain Morgat, conservateur, qui a bien voulu mettre à ma disposition les cartes et plans de Plantier au service historique de la Marine du château de Vincennes; M. Luc Forlivesi, conservateur et directeur des archives départementales d'Indre-et-Loire, M. Jean-Louis Porhel, onservateur et directeur des archives municipales de Tours, M. Guy Durand, conservateur aux Archives de la Chambre de commerce et d'industrie de Marseille, qui m'ont envoyé des renseignements et documents particulièrements intéressants sur Gravier d'Ortières. Je remercie enfin le personnel du Centre de ressources pédagogiques audiovisuel de l'Institut national des langues et civilisations orientales à Paris qui a bien voulu me prêter son concours technique.

Et je n'oublie pas bien entendu Sophie, Dilek et Elif.

ÖNSÖZ

Siyasî gerçekçilik, orta ve uzun vadeli hırslar, masalsı tasarılar, ütopya ve fantaziye, XVII. yüzyılda Fransız Monarşisi ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkilerde çok çetrefilli ve ders alınacak bir ortam oluşturuyor. Faruk Bilici, uluslararası ilişkilerin üzerinde oturduğu mekanizmanın çarpık, belirsiz, çelişkili, çok zaman hileli, bazen iki yüzlü taraflarını parlak bir şekilde ortaya koyuyor. Yazar daha önce yazdığı *La Politique française en mer Noire, 1747-1789* adlı eseriyle bunun güzel bir örneğini vermişti; şimdi de hem bizi ilgilendirecek, hem de zevk verecek ve her şeyden önce XVII. yüzyılda Fransız Monarşisi ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki zor ilişkilerin genel bir görünümü olan bu *XIV. Louis ve İstanbul'u Fetih Tasarısı* ile tecrübeyi yeniliyor. Kitap aynı zamanda, ideolojik köklerini Haçlı Seferleri'nden alan ve hatta daha da ileri giderek, siyasi propaganda ile Osmanlı Pâdişahı'na karşı nefreti, yaltakçıların yaranmasını, koloniyalist, ya da hiç olmazsa prestij ve güç ifade eden bir siyaseti geliştirme kudretine sahip, Türk Devleti'nin harabeleri üzerinde yeniden kurulması tasarlanan Doğu Roma İmparatorluğu'nu idare etmeye yetkili tek hükümdarın Fransa Kralıymış gibi çağrıları içeren ve Osmanlı karşıtı bir tutum sergileyen zihniyetin göstergesi şeklinde kaleme almış değişik metinlerin de takdimidir. Son olarak ve özellikle de Viyana'nın kurtuluşuna XIV. Louis'nin gösterdiği tepkinin göz önüne alınmasıdır: İstanbul'a yönelik bir Fransız askerî harekâtı tasarlayan Kral, devletin yüksek memurlarından birini, Ortières Markisini Osmanlı İmpartorluğu'na gönderiyor, bu yüksek memurun yazmış olduğu raporun kitapta yayınlanması gerçek bir yenilik oluşturuyor.

Okuyucu, Fransız Monarşisi'nin uygulamak zorunda kaldığı bacakları yüz seksen derece açma siyasetini izleyebiliyor: Kitapta IV. Henri ile XIV. Louis arasındaki sürede, Fransa'nın bir taraftan jeostratejik nedenler ve ondan doğan kârlı ticarî sonuçlardan dolayı Osmanlı İmparatorluğu ile dostluk ilişkilerini korumak arzusu, öte taraftan da özellikle kanlı ve uzun Kandiye kuşatması, Orta Avrupa'da Viyana kuşatmasına ve sonuçta Pâdişah'ın başarısızlığına neden olan çatışmalar sırasında Hıristiyan hükümdarların idare ettiği Avusturya, Venedik, Malta, Papalık gibi, Osmanlı Ordusu ile bizzat karşı karşıya gelen ülkelere yarı gizli yarı açık bir şekilde yardım edişi; yine kapitülasyonların iyileştirilmesini istemek ile Mağrip kıyılarını sık sık bombardıman etmeye kadar varan Kuzey Afrika korsanlarına karşı Batı Akdeniz'de mücadele etmek arasında akrobatik

jimnastik hareketleri gözlemlenebiliyor. Sultan genellikle bu çelişkili davranışlara göz yumuyor, ama bazen de sonuçlarından İstanbul'daki Fransız elçisinin zarar gördüğü memnuniyesizliğini gösteriyor.

Diplomasinin ve güç ilişkilerinin atbaşı ilerleyişi ideolojik çatışma ile daha da alevleniyor. Bu ideolojik çatışma Osmanlılara karşı kutsal savaş çağrılarından, tarihî meşruiyeti yalnız kendi elinde bulunduğu iddia edilen Fransız Kralı'nın idaresi altında Doğu Roma İmparatorluğu'nun yeniden kurulması şeklinde çok değişik tarzda kendini ortaya koyuyor. Faruk Bilici, Guillaume de Postel'in izinde yürüyen ve, ya Osmanlı başkentine doğrudan doğruya saldırmak veya önce Mısır'a hücum ederek İstanbul'u aç bırakmak suretiyle kesin sonuç vaatlerinde bulunan bir dizi ilginç ideologu tanıtıyor: "Byzantine du Louvre" (Louvre Bizansı)'un meşhur temsilcisi Charles du Fresne du Cange'dan Peder Joseph'e, diplomat Savary de Brève'den Jean Coppin'e ya da de La Croix'ya kadar rakip Osmanlı'ya karşı genellikle çok sert içerikli bir edebiyat gelişiyor. Bu edebiyat genellikle ortaya konuluş şekli gülümsemeye yol açacak tarih" "delillerle" dolu bir dizi tasarıyı konu ediniyor. Tüm bu tasarılar, bazan yekûnu rakama bile dökülen sefere çıkacak bir ordunun gelişine olumlu olarak bakacakları düşünülen Doğu Hıristiyanlarını müttefik olarak algılıyor.

Burada, iyi bilinen, ancak bende iki düşünceye yol açan iki metin üzerinde birkaç söz söylemek istiyorum. Sully'nin Avrupa Birliği oluşturma projesi ilginç. Bu proje İstanbul'u fethetmeyi içermiyor ama Türkler bu birlikten tamamen dışlanıyor. Kuşkusuz Valéry Giscard d'Estaing bu gelenek içinde yer alıyor. Çok eskiden felsefî söylemini bildiğim ve yaşamının büyük bir bölümünü siyaset ve tarihe ayıran Leibnitz'e gelince; haklı olarak şu soru insanın aklına geliyor: Osmanlı İmparatorluğu'nu tamamen parçalamak çerçevesi içinde Kahire kalesini aldıktan sonra bu imparatorluğun kalbini ele geçirmek tasarısı, Tanrı tarafından önceden sağlanan evren ahengi doktrini ile, daha doğrusu "Mümkün dünyaların en iyisi" tarzındaki Tanrıya olan inancı ile nasıl bağdaşabilir? Bu büyük düşünür bu soruya *Discours de Métaphysique* (Fizik Ötesi Söylem)'de şöyle yanıt veriyor: "Hiçbir filozof, hele bir hukukçu veya siyasetçi serbest irade (cüz'i irade) ile Tanrı iradesi (külli irade) arasındaki barışı temin etmek için büyük zahmetlere girmek zorunda değildir... Çünkü siyasetçi felsefede ve din bilimde gerekli ve önemli olmakta devam eden bu tür tartışmaların içine girmeden tüm kararları alabilir". Bu tam bir fırıldağa benziyor.

Viyana'nın kuşatmadan kurtulması Güneş Kralı iyice kızdırdığından, Kilisenin Büyük Kızı İstanbul'da iktidarını oturtmak kararlılığını göstermek zorunda idi. Bu yüzden de taşınması zor bir sıfat olan "Versailles'ın Türkü", o zamanki Osmanlı zaafının da verdiği cesaretle ayrıntılı bir askerî harekât hazırlıyor. Faruk Bilici, Fransızca ve Türkçe olarak iki dilde yazdığı kitabının son bölümünü Gravier d'Ortières'in raporuna eleştirel tarzda ayırmakla çok iyi etti. Yarım yüzyıl her tür görevlerde bulunan ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu'na gitmiş olan Gravier d'Ortières, 1685 yılında, ticarî bir misyon görünümü altında, Osmanlı başkentine bir sefer düzenlemeye yarayabilecek, özellikle de askerî her tür bilgiyi gizli olarak toplamakla görevlendirildi. Gravier d'Ortières doğal olarak kendinden önce ve özellikle Grelot'nun yazılarından yararlandı, ancak bu rapor bizzat yerinde yapılmış gözlemelerin meyvesidir: Bu gözlemlerden de açık, okunması kolay, bazen çelişkili bir metin ortaya çıkıyor. Yazar İstanbul'da bulunan anıtların güzelliği ve çokluğu karşısında hayranlığını gizleyemiyor, ancak aldığı talimata uygun olarak da, "Gelecekte Büyük Efendi'nin Bâb-i Âli'sinde Fransızların yapacakları görüşmelerde durumu en

iyi şekilde kendi lehlerine çevirme yöntemi olarak" savunmasını kırdıktan sonra, şehrin nasıl yakılabileceğini de anlatıyor. Tarihin cilvesine bakın ki ileride birçok kez, hergün biraz daha zayıflayan Osmanlı iktidarını, Mısırlıların veya Rusların tehlikeli tehditlerine karşı da İngiliz ve Fransız donanmaları kurtaracaktır: "Uygarlıklar çatışması" olmayacaktır.

Bu güzel kitapta yayınlanan metinler yazar tarafından bulunan belgelerden sadece küçük bir bölümünü oluşturuyor. Başka metinler, mühendisler tarafından çizilen harita ve planlardan oluşan çok sayıda diğer görsel belgeler bu kabarık dosyayı tamamlıyor. Ancak Faruk Bilici burada bir seçim yapmak zorunda kaldı ve bu kitabı tamamlayıcı mahiyette olacak başka yayınlar yapmayı da dışlamıyor. Doğal olarak bu konuda kendisini yürekten teşvik ediyoruz.

Jacques THOBIE
Paris-8 Universitesi Emekli Profesörü
İstanbul Fransız Anadolu Araştırmaları
Enstitüsü Eski Müdürü

PRÉFACE

Réalisme politique, ambitions à moyen et long terme, fabuleux projets, utopies et fantasmes forment un contexte qui rendent les rapports de la monarchie française avec l'Empire ottoman au XVIIe siècle particulièrement complexes et instructifs. Faruk Bilici excelle à mettre en lumière les ressorts des politiques extérieures biaisées, ambiguës, contradictoires, impliquant souvent la ruse et parfois le double-jeu . Il nous en a donné un bel exemple dans son ouvrage sur *La politique française en mer Noire, 1747- 1789* ; il récidive ici pour notre intérêt et notre plaisir avec *ce Louis XIV et son projet de conquête d'Istanbul*, qui est d'abord un panorama des relations difficiles entre la monarchie française et l'Empire ottoman au XVIIe siècle. C'est plus encore, la présentation de divers textes témoignant d'une mentalité anti-ottomane, qui plonge ses racines idéologiques au temps des Croisades, mais va bien au-delà en mêlant profession de foi, haine du Grand-Seigneur, flatteries courtisanes, appel au Roi de France seul capable de développer une politique sinon coloniale, du moins de prestige et de puissance, et de diriger l'Empire d'Orient reconstitué sur les ruines de l'Etat turc. C'est enfin et surtout la prise en compte de la réaction de Louis XIV à la délivrance de Vienne : envisageant une intervention française sur Constantinople, le Roi envoie notamment en mission sur place un grand commis, Etienne Gravier, marquis d'Ortières ; la publication intégrale du rapport disponible de ce dernier constitue une véritable nouveauté.

Le lecteur ne manquera pas d'être intéressé par le grand écart auquel est contraint la monarchie française, ici de Henri IV à Louis XIV, entre la volonté, pour des raisons géostratégiques, de maintenir l'amitié avec l'Empire ottoman et les heureuses conséquences commerciales qui en résultent, mais aussi le souci d'apporter, d'une manière plus ou moins occulte, un soutien aux princes chrétiens – d'Autriche, de Venise, de Malte, du Saint-Siège – confrontés sur le terrain à l'armée ottomane, notamment durant le long et malheureux siège de Candie et au cours des affrontements en Europe centrale menant au siège de Vienne et à l'échec du Grand-Seigneur ; contorsions encore entre la demande d'amélioration des capitulations et la lutte contre les corsaires barbaresques en Méditerranée occidentale débouchant épisodiquement sur le bombardement des côtes maghrébines. Le Sultan ferme souvent les yeux, mais montre parfois un mécontentement dont l'ambassadeur de France à Constantinople fait les frais.

Cette évolution conjointe de la diplomatie et des rapports de force est considérablement avivée par un combat idéologique qui s'exprime de multiples manières, tendant à appeler à la guerre sainte contre les Ottomans et au rétablissement de la couronne impériale de Constantinople, sous la houlette du roi de France, dont on s'emploie à démontrer qu'il est le seul à détenir la légitimité historique. Faruk Bilici nous présente, dans la lignée de Guillaume Postel, une bien intéressante brochette de polémistes qui assurent un bon résultat, soit en s'attaquant directement à la capitale ottomane, soit par le détour de l'Egypte visant à affamer Istanbul ; de Charles du Fresne du Cange, éminent représentant de la « Byzantine du Louvre », au Père Joseph, du diplomate Savary de Brèves à Jean Coppin et à de La Croix, fleurit une littérature au vocabulaire généralement très musclé vis-à-vis de l'adversaire ottoman, avec des « démonstrations » historiques dont l'ingéniosité prête souvent à sourire, qui dans l'ensemble compte comme un atout la réaction des chrétiens d'Orient, supposée favorable à l'arrivée d'un corps expéditionnaire dont l'importance est parfois chiffrée.

J'accorderai ici quelques mots à deux textes bien connus, mais qui me suggèrent deux réflexions. Le projet de Sully d'une union européenne est original dans la mesure où il n'implique pas une conquête d'Istanbul, mais où les Turcs sont fermement rejetés hors de cette Europe à venir. Nul doute que Valéry Giscard d'Estaing se situe dans cette tradition. Quant à Leibniz, dont j'ai fréquenté, il y a déjà longtemps, le discours philosophique, il a consacré la plus grande partie de sa vie à la politique et à l'histoire ; on peut légitimement se demander comment, outre de nombreuses interventions diplomatiques, le projet, qu'il adresse à Louis XIV, d'atteindre le ceur de l'Empire ottoman après la prise de la forteresse du Caire, dans le cadre d'un complet partage du monde, est compatible avec sa doctrine de l'harmonie préétablie, ou plus exactement sa croyance en la création par Dieu du « meilleur des mondes comme possibles ». Ce grand esprit donne lui-même la réponse dans son *Discours de Métaphysique* : « Aucun philosophe moral et encor moins un jurisconsulte ou politique n'a point besoin de se mettre en peine des grandes difficultés qui se trouvent dans la conciliation du libre arbitre et de la providence de Dieu, puisque le politique peut terminer toutes ses délibérations sans entrer dans ces discussions, qui ne laissent pas d'estre nécessaires et importantes dans la philosophie et dans la théologie ». Cela ressemble beaucoup à une pirouette.

Après la levée du siège de Vienne, qui met dans tous ses états le roi-soleil, il importait que la fille aînée de l'Eglise donnât des gages de sa détermination à installer son autorité à Constantinople. C'est la raison pour laquelle « Le Turc de Versailles », sobriquet dur à porter, envisage une intervention qu'il prépare avec soin, la faiblesse ottomane du moment semblant favorable. Faruk Bilici a eu une riche idée en consacrant la dernière partie de son livre bi-lingue, en français et en turc, à la présentation critique du rapport de Gravier d'Ortières sur Constantinople. Après un demi-siècle de missions de toutes sortes, notamment dans l'Empire ottoman, pour le compte de l'Etat, d'Ortières est chargé en 1685, sous couvert d'une mission commerciale, de rapporter secrètement des informations de tous ordres, militaires en particulier, pouvant servir à la préparation d'une expédition sur la capitale ottomane. Le rapporteur s'inspire naturellement de textes antérieurs, comme par exemple celui de Grelot, mais il est surtout le fruit d'observations faites sur le terrain : il en résulte un texte clair et de lecture aisée, non exempt de contradictions. Ainsi, le rédacteur ne cache pas qu'il est sensible à la beauté et au nombre de

monuments de Constantinople, mais il explique, conformément à ses instructions, comment après en avoir forcé les défenses, il convient de brûler la ville, « moyen le plus assuré de rendre à l'avenir les négociations des François plus heureuses à la Porte du Grand-Seigneur ». L'expédition n'aura pas lieu et, ironie de l'histoire, devant les graves menaces, soit des Egyptiens, soit des Russes, ce sont les flottes anglaises et françaises qui sauveront la mise, à plusieurs reprises, à un pouvoir ottoman de plus en plus affaibli : le "choc des civilistions" n'aura pas lieu.

Les textes publiés dans ce beau livre ne constituent qu'une petite partie de la documentation trouvée par l'auteur : d'autres textes et de nombreux documents iconographiques, notamment des cartes et des plans levés par des ingénieurs, complètent ce volumineux dossier ; Faruk Bilici a dû ici faire des choix, mais il n'exclut pas une nouvelle publication venant en complément du présent ouvrage : nous ne pouvons naturellement que vivement l'y encourager.

Jacques THOBIE
Professeur émérite Université Paris-8
Ancien directeur de l'Institut Français
d'Etudes Anatoliennes d'Istanbul

KISALTMALAR LİSTESİ / LISTE DES ABRÉVIATIONS

AMAE	: Archives du Ministère des Affaires Etrangères (Paris)
AN	: Archives nationales (Paris)
BNF	: Bibliothèque nationale de France (Paris)
CNRS	: Centre national de la recherche scientifique (France)
CP	: Correspondance politique
ms. fr.	: manuscrits français (Bibliothèque nationale de France)
Relation...	: *Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople* (Grelot)
SH	: Service d'hydrographie (Bibliothèque nationale de France)

NOTE POUR LES MOTS TURCS

c se prononce *dj* (comme a*dj*ectif)
ç se prononce *tch* (comme *Tch*étchénie)
g se prononce *g* (jamais *j*)
ğ est à peine prononcé
h est toujours aspiré
ı (sans point) se prononce entre *é* et *i*
ö se prononce *eu* (comme b*eu*rre)
s se prononce toujour *s* (jamais *z*)
ş se prononce ch (comme *ch*eval)
u se prononce *ou* (comme t*ou*j*ou*rs)
ü se prononce *u* (comme l*u*ne)

Nous avons adopté cet alphabet du turc modrne - dont l'orthographe est fixée depuis 1928- pour tous les mots turcs sans exception y compris ağa (*aga*), paşa (*pacha*) etc.

GİRİŞ
INTRODUCTION

Eski dünyanın iki kutuplu yapısı 1535 Osmanlı-Fransız ittifakı ile son bulmadı. Gerçi Kanuni Sultan Süleyman tarafından Fransa Kralına bu ittifak ile tahsis edilen ilk kapitülasyonlar, Hıristiyan dünya ile Müslüman dünya arasındaki sınır çizgisini biraz olsun değiştirmişti ama onu tamamen silmekten de uzaktı. XVII. yüzyıl bir bakıma, Osmanlı İmparatorluğu'nun taraf olduğu değişik çatışmalar dolayısıyla, Doğu ile Batı, "mü'minler" ile "kafirler", "medeni dünya" ile "barbar dünya" arasındaki gerilimin oldukça düzenli bir şekilde su yüzüne çıktığı dönemlerden biri olmuştur.

İkiye bölünmüş bu dünyada Fransa'nın konumu hiç de rahat değildir. Özellikle Akdeniz kıyısında Marsilya ve Nice'i de içine alan Provence bölgesi ve hatta genelde tüm Güney Fransa, Osmanlı İmparatorluğu ile ticarete büyük ölçüde bağımlı olmaya devam ededursun, I. François'nın mirasçıları, Osmanlı Pâdişahı ile akdedilmiş bulunan bu "doğaya aykırı" ittifak konusundaki sıkıntılı olmaktan da bir türlü kendilerini kurtaramazlar; zira doğal olarak, kendilerini diğer Avrupa başkentleri nazarında zevahiri kurtarmak zorunda hissetmektedir-

La bipolarisation du vieux monde ne s'est pas arrêtée avec l'alliance franco-ottomane de 1535. Certes, l'octroi de ces premières capitulations au roi de France par Soliman le Magnifique modifia quelque peu la ligne de démarcation entre mondes chrétien et musulman, mais il ne l'a jamais effacée. Le XVIIe siècle est l'une de ces périodes où la tension entre l'Orient et l'Occident, entre « fidèles » et « infidèles », entre « monde civilisé » et « barbare » apparaît assez régulièrement à l'occasion des différents conflits impliquant l'Empire ottoman.

Dans ce monde divisé en deux, la position de la France est des plus inconfortables. Tandis que les « provençaux » et la France méridionale en général sont largement dépendants du commerce avec l'Empire ottoman, les héritiers de François Ier ne cessent d'avoir des états d'âme à propos de cette alliance « contre-nature » avec l'empereur ottoman, et sont naturellement contraints de se justifier auprès des autres cours européennes : grâce aux privilèges accordés à la France, les autres nations

ler: Fransa'ya tanınan imtiyazlar sayesinde değil midir ki; diğer Hıristiyan milletler de Osmanlı denizlerinde serbestçe seyrü sefer yapabilmekte, Fransızların sahip oldukları özgürlüğün aynısı ile tüm Osmanlı ülkesinde ticari faaliyetlere girişebilmekte, ama daha da önemlisi, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çok sayıda Hıristiyan halkın mevcudiyeti bir tarafa, Batılı Hıristiyanlar ve din adamları kendi dinî ibadetlerini, "sanki Fransa'nın ortasında imişçesine", tam bir özgürlük içinde ifa edebilmektedirler... Dahası, teoride "karşılıklı" olsalar da, uygulama söz konusu olduğunda, Osmanlı vatandaşlarının bu iktisadî, adlî, dinsel ve kültürel imtiyazlardan yararlanması akla bile gelmezdi. Aralarında zaman zaman gerilimler ortaya çıksa da, Mısır'dan Macaristan'a, Cezâyir'den Irak'a, Osmanlı dünyasının dört bir yanında, değişik dinlerin bir arada yaşamaları, o devrin ortalama kültürüne sahip bir Avrupalı için çoğunlukla düşünülmesi bile imkânsız bir şeydir. Her halükarda, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği hakkında tahminlerde bulunan Fransız strateji uzmanlarının hemen tamamı, Hıristiyan halkları, Türk Devleti ile çatışma durumunda kendilerinin doğal müttefikleri olarak telakki etmektedirler.

İşte, IV. Henri'den Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar, Fransız diplomasisinde iki farklı siyasî tavır bir arada var olmuştur: Biri "hikmet-i hükümet"in dikte ettiği açık, resmî politika; diğeri ise, yetkili olup olmadıkları tam belirlenmemiş bazı diplomatlar, askerî veya dinî kişiler tarafından şurada burada sergilenen, az veya çok gizli ve saklı politikalar... Birbiri ile açıkça çelişki halinde olan söz konusu politikalar, XVII. yüzyılda, bir yanda kapitülasyonların dostluk adına yenilenmesi talepleri, diğer yanda da, Fransız birliklerinin, Avusturya, Venedik Cumhuriyeti, Malta Şövalyeleri ve hatta Papalık gibi, Osmanlı ile savaşa giren güçlere yarı gizli olarak katılmaları şeklinde ifadesini bulmuştur.

Bu politikalar ve özellikle bu ideolojiler, kitaplar, gazeteler, broşürler, şiirler aracılı-

chrétiennes peuvent circuler librement sur les mers ottomanes, « trafiquer » pratiquement sur tout le territoire turc avec la même liberté que celle qu'ont les Français. Surtout outre la présence de nombreuses populations chrétiennes dans l'Empire ottoman, les chrétiens et religieux occidentaux peuvent exercer leur culte avec la même liberté « que l'on peut faire au milieu de la France ». Théoriquement réciproque, la contrepartie de ces privilèges économiques, juridiques, cultuels et culturels n'est même pas envisageable, dans les faits, pour les ressortissants ottomans. Non sans tension, la cohabitation des différentes religions dans toute l'étendue du monde ottoman, de l'Egypte à la Hongrie et de l'Algérie à l'Irak paraît même souvent quelque chose d'impensable à un européen moyennement cultivé de cette époque. En tout cas, pratiquement tous les stratèges français faisant des projections sur le devenir de l'Empire ottoman considèrent les populations chrétiennes comme des alliées naturelles en cas de conflit avec la puissance turque.

Aussi, de Henri IV jusqu'à la fin de l'Empire ottoman, deux politiques coexistent : l'une officielle, dictée par la « raison d'Etat », l'autre plus ou moins secrète, cachée, exprimée ça et là par des personnalités diplomatiques, militaires ou religieuses à peine « autorisées ». Ces politiques contradictoires s'expriment au XVIIe siècle d'un côté, par des demandes de renouvellement des capitulations au nom de l'amitié, de l'autre par la participation plus ou moins clandestine des contingents français aux côtés des puissances en guerre avec l'Empire ottoman : l'Autriche, la République de Venise, les chevaliers de Malte ou encore le Saint-Siège.

Ces politiques et surtout ces idéologies s'expriment aussi à travers ouvrages, journaux, pamphlets, poèmes, mais aussi pro-

ğı ile olduğu kadar, Haçlı Seferi ve kutsal savaş projeleri aracılığı ile de seslendirilir. Yahudi-Hıristiyan Mesihçiliğinin efsaneleri günün zihniyet ve inançlarına uyarlanır, yeni soyağaçları düzenlenir, Bizans araştırmaları ve yayınları, çoğunlukla dinsel tarikat mensuplarının eseri olarak, görülmemiş bir yoğunluk kazanır. Polemikçiler, din adamları, hukukçular ve aydınlar, durmadan Eski ve Yeni Ahitlerden Fransa Kralının "Son Kurtarıcı Kral" olduğuna dair kehanetler istihraç ederken, du Cange gibi diğer bazıları da, tahtları 1453'den beri boş olan Bizans imparatorları ile Fransa kralları arasında doğrudan irsiyet bağı olduğunu gösteren soyağaçları imal ederler. Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu nezdindeki diplomat ve konsolosluk görevlileri, bulundukları her yerde Fransız Kralına "İmparator" unvanını verme konusunda hiçbir fırsatı kaçırmazlar. Böylece, XIV. Louis de, Charlemagne'ın Avrupa'daki mirasına el uzatamadığından, bunun yerine Fransa Doğu İmparatorluğu'nu "yeniden kurma" fikrini ortaya atar. Diplomatlar, gezginler, din adamları, bilginler, askerler, mühendisler bu imparatorluk unvanının hukuken meşru olduğu fikrini inşa için işe koyulurlar. Sully'den Savary de Brèves'e, Kardinal Richelieu'nün sağ kolu olup, onun "Eminence *Rouge*" (Kızıl Kardinal) lakabına izafeten "*l'Eminence Grise*" (Gri Kardinal) unvanı ile şöhret bulan siyasetçi rahip Peder Joseph'den filozof Leibniz'e... pek çok kişi, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşımına yönelik, doğrudan veya dolaylı olarak İstanbul'un ele geçirilmesini de hedefleyen projeler üretirler.

Şematik olarak özetleyecek olursak, bu projelerin bazıları; hazırlanacak güçlü bir donanmanın Çanakkale Boğazı'nı geçerek İstanbul'u bombalayıp yakmasını, bu arada, bir kara ordusunun da Balkanlar üzerinden gelip bu donanma ile birleşmesini öngörmekte; diğerleri ise, fethe Mısır'dan başlamayı, böylece İstanbul'u açlığa mahkûm ederek, onu teslim olmak zorunda bırakmayı hedeflemektedir. Türkler için kötü akıbetin her türlüsü öngörülmüştür: En müsamahalılar onları toplu halde Hıristiyanlığa geçirmeye hazırlanırken, başkaları

jets de croisade ou de guerre sainte. Les mythes messianiques judéo-chrétiens sont remis au goût du jour, de nouvelles généalogies sont élaborées, des études et publications byzantines souvent par les membres des ordres religieux connaissent un regain d'activités sans précédent. Polémistes, religieux, juristes et intellectuels ne cessent de découvrir dans les ancien et nouveau testaments des prophéties désignant le roi de France comme le « dernier roi sauveur », tandis que d'autres, comme du Cange, établissent des arbres généalogiques, montrant des « liens directs » entre les rois de France et les empereurs byzantins dont le trône serait vacant depuis 1453. Les représentants diplomatiques et consulaires français à travers l'Empire ottoman ne laissent passer nulle occasion pour donner au roi de France, le titre d'empereur. Ainsi, à défaut de pouvoir accéder à l'héritage de Charlemagne en Europe, Louis XIV cultive l'idée de « rétablir » l'Empire français d'Orient. Diplomates, voyageurs, religieux, érudits, militaires, ingénieurs se mettent à la tache pour forger l'idée de légitimité juridique de cette dignité impériale. De Sully à Savary de Brèves, en passant par le moine politique, le Père Joseph (l'éminence grise) ou encore le philosophe Leibniz, tous élaborent donc des projets de partage de l'Empire ottoman, visant directement ou indirectement la conquête d'Istanbul.

Schématiquement, certains de ces projets proposent d'organiser une puissante flotte qui franchirait les Dardanelles pour venir bombarder et brûler la capitale ottomane, alors qu'une armée de terre viendrait y faire la jonction par les Balkans ; d'autres veulent commencer la conquête par l'Egypte pour affamer ainsi Istanbul et l'obliger à se rendre. Toutes sortes de fins funestes sont prévues pour les Turcs : les plus tolérants leur réservent une conversion générale au christianisme, les autres l'exil dans les « déserts » et leur dispersion

çöllere sürülmelerini yahut dünyanın dört bir yanına dağıtılmalarını önermekte, nihayet kalpleri en az yumuşak olanlar da, yeryüzünde ne kadar Türk varsa hepsinin kılıçtan geçirilerek ortadan kaldırılmasını uygun görmektedir.

Fransa'nın imparatorluk iddiaları, yeniden fetih efsanesi, İsa-Mesih'in dönüşü, Doğu İmparatorluğu'nun yeniden kurulması... Osmanlı topraklarının ele geçirilmesine yönelik projelerin temelini bunlar teşkil ediyor. Dolayısıyla bu kitap, aynı zamanda, asırlar boyu somut uygulama alanları bulmuş olan işte bu ideolojik tarihin de bir irdelemesidir.

Bu kitapta ilgilendiğimiz XVII. yüzyıl, "Osmanlı'nın Altın Çağı" olan XVI. yüzyılla mukayese edildiğinde, çok daha az şanlı, çok daha az parıltılı bir görünüm arz eder. Dolayısıyla ideolojik ve messiyanik boyutlar daha belirgin bir şekilde kendisini gösterebiliyor. Bu dönem, iktidarı Harem'in önde gelenlerinin ele geçirmesi ile temayüz etmekte olup, adam kayırmacılık bu dönemde artış göstermiş, başkentte olsun, uzak eyaletlerde olsun, güç odakları oluşmaya başlamış, idari mevkilere getirilen kişiler de liyakatlerine göre seçilmez olmuştur. Bu bozulmayı, malî güçlükler, paşaların ve Anadolu, Suriye ve diğer arap bölgelerindeki köylülerin ayaklanmaları daha bir hızlandırmaktadır. Alışılandan daha uzun süren savaşlar (Venedik ile: 1645-1669; Kutsal İttifak ile: 1683-1699) bu imparatorluğu hem maddi, hem de manevi açıdan tüketmiştir: Şark Meselesi adam akıllı gündemdedir artık.

Sözünü ettiğimiz projeler, Viyana önünde 1683'deki ikinci Türk başarısızlığının ardından, bizzat Kralın kendisi ve bakanları tarafından sipariş edilip örgütlenmekle, gitgide daha bir somut ve baskıcı hale gelmiştir. Bu arada, Osmanlı İmparatorluğu, Papa ve İmparator Leopold'un çağrısı üzerine teşkil edilen bir Hıristiyan ittifakı karşısında, tarihinde ilk defa net bir gerileme kaydeder. XIV. Louis bu ittifak içinde yer almaz; öyle ki, iki imparatorluğu birbirleri ile karşı karşıya getirmek, böylece Ren nehri üzerinde, İspanya'da ve Osmanlı'nın

à travers le monde, enfin les derniers, les moins cléments une élimination totale en les passant par les armes.

Les prétentions impériales de la France, le mythe de reconquête, le retour du Messie, le rétablissement de l'Empire d'Orient sont donc à la base des projets de conquête de l'Empire ottoman.

Ce livre est l'expression de cette histoire idéologique qui a trouvé au cours des siècles des terrains d'application concrète. Cette idéologie est d'autant plus présente qu'en comparaison avec l'âge d'or ottoman qu'était le XVIe siècle, la période qui nous intéresse est bien moins glorieuse et offre un aspect moins brillant. Celle-ci est caractérisée par le passage du pouvoir aux mains des dignitaires du harem ; le clientélisme se développe, des clans se forment dans la capitale comme dans les provinces, et les responsables de l'administration ne sont pas choisis en fonction de leurs compétences. Cette dégradation est accentuée par des difficultés financières, par des soulèvements des paşa et des paysans en Anatolie, en Syrie et dans d'autres provinces arabes. Les guerres extraordinairement longues (guerre avec Venise : 1645-1669 ; guerre contre la Sainte-Ligue : 1683-1699) épuisent matériellement et moralement cet empire : la question d'Orient est bel et bien à l'ordre du jour.

Après le second échec turc devant Vienne en 1683, ces projets deviennent de plus en plus concrets et pressants, organisés et commandés par le roi lui-même et ses ministres. Pour la première fois dans son histoire, l'Empire ottoman enregistre un recul net devant une ligue chrétienne formée à l'appel du pape et de l'Empereur Léopold. Louis XIV n'en fait pas partie, il est même soupçonné d'avoir contribué à l'effort de guerre de Mehmed IV et surtout de son ambitieux grand-vizir Kara Mustafa Paşa, afin de mettre face à face les deux

Mağrib eyaletlerine karşı Akdeniz'de rahatça at oynatabilmek amacıyla, Padişah IV. Mehmed'in, özellikle de, onun hırslı sadrazamı Kara Mustafa Paşa'nın savaş çabalarına destek sağladığından dahi şüphe edilmiştir. Buna karşılık, Kralın, Viyana'nın düşmesini şiddetle istemiş olsa bile, müttefiklerin Macaristan ve Balkanlar üzerinden böylesine gösterişli bir ilerleme kaydedeceklerini tahmin edemediği anlaşılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu ile arasında Viyana gibi bir sınıra sahip olduğu takdirde, Fransa'nın, Batı Avrupa üzerinde hakimiyetinin somutlaşması, hatta belki de Fransa Kralının sonunda imparator unvanına kavuşması işten bile değildi; halbuki Osmanlı başkentinin Avusturya İmparatorluğu tarafından ele geçirilmesi ve Akdeniz'deki muhtemel bir Venedik hakimiyeti bu hedeflere engel teşkil ederdi. Bu mülahazalar Fransa'yı, Doğu Avrupa ve Orta Doğu'nun yeniden şekillendirilmesi üzerinde düşünmeye sevk etmiştir. Esasen, Osmanlı'nın Mağrib limanlarını bombalamak, hatta Afrika Kıtasına ayak basmak suretiyle Fransa, bir bakıma Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasına da katkıda bulunmuş oluyordu.

"Kafir" ile işbirliği yapmış olma şaibesini tamamen ortadan kaldırmaya yarayacak gösterişli bir eylem için fırsat beklerken, bir paylaşımın gerçekleşivermesi ihtimalini dikkate alarak, her türlü sürprize karşı tedarikli olmak da gerekliydi. Dolayısıyla, eğer Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm önemli noktalarında, denizcilik ve haritacılıkla ilgili yahut siyasi veya askeri amaçlı araştırma misyonlarının sayısı 1685'den sonra katlanarak arttı ise, bu hiç de tesadüf eseri değildir. Çünkü anılan misyonlar, istihbarat, istatistiksel veri ve ticarî etkinlik gibi, ekonomik amaçlı belirli ihtiyaçlara tekabül ettikleri kadar, açıkça ifade edildiği üzere, Kralın ve Denizcilik Bakanı Seignelay'ın, Çanakkale Boğazı üzerinden İstanbul'a ve imparatorluğun diğer hassas noktalarına çıkarma yapmayı amir kesin talimatlarından da kaynaklanmakta idi.

Tüm bu hususlarda Osmanlıların düşüncesi nedir? Daha önce de birçok kez is-

empires, et pouvoir agir librement sur le Rhin, en Espagne et en Méditerranée contre les provinces maghrébines ottomanes. En revanche, s'il a ardemment souhaité la chute de Vienne, il semble qu'il n'ait pas prévu l'avancée spectaculaire des alliés à travers la Hongrie et les Balkans. Avec une frontière comme Vienne pour l'Empire ottoman, la domination française sur l'Europe occidentale et probablement l'accès à la dignité d'empereur auraient pu être acquis, mais la prise éventuelle de la capitale ottomane par l'empereur d'Autriche et une domination vénitienne en Méditerranéenne contrariaient ces objectifs. La France est donc conduite à penser la configuration de l'Europe orientale et du Moyen-Orient. Elle participe en quelque sorte au partage de l'Empire ottoman en bombardant les ports maghrébins ottomans et même en prenant pied sur le continent africain.

En attendant une action spectaculaire pour effacer tout soupçon de collaboration avec « l'infidèle » et au cas où un partage aurait lieu, il fallait se prémunir contre toute surprise. Si les missions d'exploration maritimes, cartographiques, politiques et militaires à partir de 1685 dans tous les points importants de l'Empire se sont multipliées, ce n'est donc pas un hasard. Autant elles correspondent à des besoins de renseignements, de statistiques et d'efficacité commerciale, autant, comme cela est exprimé clairement, elles émanent du roi et de son ministre de la marine Seignelay avec des ordres précis pour « faire des descentes » à Istanbul à travers le détroit des Dardanelles et dans d'autres parties névralgiques de l'Empire.

Que pensaient de tout cela les Ottomans ? Il a été démontré à maintes reprises que les Ottomans, s'ils ne connaissaient pas tous ces projets dont la plupart étaient publiés, étaient naturellement au courant de la

patlandığı üzere, daha o zaman çoğu yayınlanmış da olan söz konusu projelerin tamamından haberdar olmasalar bile, Mazarin ve XIV. Louis'nin bu çift taraflı siyasetlerinin doğal olarak farkında idiler. Esasen bunu dile getirmek için hiçbir fırsatı kaçırmamışlardır; büyük çoğunlukla sakin bir şekilde, ama bazen de şiddetle: Fransız elçisini hapse atarak veya sınır dışı etmek suretiyle. 1658-1665 arasındaki 7 yıllık süre, iki ülke arasında neredeyse bir kopukluk dönemidir. Köprülü sülalesinin bu dönemdeki iktidarı, Osmanlı dış politikasında yeni bir yapılanmayı kaydetmiş, ancak Amiral Duquesne'in 1681'de Sakız adasını bombalamasına, hatta Türk başkentini tehdit etmesine yine de mani olamamıştır.

Şurası kesindir ki, bu dönemde iki ülke arasında eşit olmayan ilişkiler olgusu ile karşı karşıya bulunmaktayız: Bab-ı Âli ile Fransa arasında görünürdeki karşılıklı bağımlılık, gerçekte amansız bir biçimde birincinin aleyhine işlemektedir. Balkanlardaki Osmanlı sınır eyaletlerinin (Macaristan, Erdel, Yunanistan...) bazı seçkinleri Orta ve Batı Avrupa ile yazışmakta iseler de, Sultanın tebaasının büyük çoğunluğu Osmanlı topraklarının sınırları dışına çıkma konusunda herhangi bir ihtiyaç hissetmemektedir. Osmanlı dünyası, Cezâyir'den Kafkaslara, Kırım'dan Sudan'a uçsuz bucaksız bir zenginlik ve tecessüs kaynağı, başlı başına bir "ekonomi dünyası" teşkil ettiğinden olsa gerek, bu dönemin Osmanlı yöneticileri az-çok uzak coğrafya ile pek az ilgilidirler. "Bab-ı Âlinin kötü politikası, diye yazıyordu Voltaire, İstanbul'da sürekli Hıristiyan hükümdarların elçilerini ağırlayıp, boş bir gururun eseri olarak, Hıristiyan saraylara tek bir temsilci bile gönderme tenezzülünde bulunmamak suretiyle, bunların Sultanın en gizli kararlarına kadar nüfuz etmelerine, hatta zaman zaman bu kararları yönlendirmelerine yol açmakta, Divan'ın, Hıristiyan ülkelerde açıkça cereyan eden pek çok gelişme konusunda bile derin bir cehalet içinde kalmaya devam etmesi sonucunu doğurmaktadır." Fransız arşivlerini doldurup taşıran sayısız diplomatik, ticari, etnolojik ve arkeolojik raporların benzerlerini Türk tarafında da bulmaya çalış-

double politique menée par Mazarin et Louis XIV. Ils saisirent toute occasion pour le dire le plus souvent calmement, parfois violemment en emprisonnant l'ambassadeur français ou en l'expulsant. Pendant sept ans (1658-1665), c'est une quasi-rupture entre les deux pays : le pouvoir de la famille Köprülü a marqué un redressement de la politique extérieure ottomane. Cela n'a pas empêché, l'amiral Duquesne, de bombarder, en 1681, l'île de Chio et même menacer la capitale turque.

Ce qui est certain, c'est que nous sommes devant un phénomène de relations inégales entre deux pays : l'interdépendance apparente entre la France et la Porte fonctionne inexorablement en faveur de la première. Si certaines élites des marches balkaniques (la Hongrie, la Transylvanie, la Grèce...) de l'Empire ottoman, entretiennent des correspondances avec l'Europe centrale et occidentale, la grande majorité des sujets du sultan n'éprouve pas le besoin de sortir des limites territoriales ottomanes ; de l'Algérie au Caucase et de la Crimée au Soudan le monde ottoman étant lui-même un immense réservoir de curiosités et de richesses, une économie-monde, les dirigeants ottomans de cette époque semblent peu soucieux de la géographie plus ou moins lointaine : "La mauvaise politique de la Porte, écrivait Voltaire, d'avoir toujours par vanité des ambassadeurs des princes chrétiens à Constantinople, et de ne pas entretenir un seul agent dans les cours chrétiennes, fait que ceux-ci pénètrent et conduisent quelquefois les résolutions les plus secrètes du sultan et que le divan est toujours dans une profonde ignorance de ce qui se passe publiquement chez les chrétiens. C'est en vain qu'il faut chercher en effet du côté turc ces innombrables mémoires diplomatiques, commerciaux, ethnologiques et archéologiques dont les archives françaises regorgent. Jusqu'en 1721, pratiquement aucun ambassadeur turc n'a lais-

mak boşuna bir çabadır. 1721 yılına gelinceye kadar, hemen hiçbir Osmanlı elçisi herhangi bir misyon sonu raporu yazıp bırakmış değildi. Osmanlı Sarayının Batı dünyasına ilişkin istihbaratı temelde şifahi nitelikte olup, bunun da yalnızca çok küçük bir parçası, o da günümüzde mevcut olduğu kadarı ile, Osmanlı arşivlerine yansımıştır.

Elinizdeki kitap, İstanbul'un II. Mehmed tarafından fethinin 550. yılı münasebetiyle yayınlanıyorsa, bu, özellikle, önce Bizans sonra Türk başkenti olan bu şehrin, Batının olduğu kadar Doğunun da siyaset adamı ve aydın kuşakları üzerinde yarattığı büyüleyici etkiyi vurgulamak, aynı zamanda, yüzyılları sürekli yeni şekillere bürünerek aşıp günümüze kadar varlığını sürdüren bazı ideolojilerin devamlılığını göstermek amacına yöneliktir.

Kitapta anlatılanlardan günümüzün tarihçesine ilişkin dersler çıkarmak kuşkusuz şart değil. Buna karşılık, tarihin derinliklerine kök salmış bazı ideoloji unsurlarını orada teşhis edebilir, hatta söz konusu unsurlar üzerinde bir takım düşünceler de serdedebiliriz. Kitapta ayrıca, medeniyetler çatışmasına, Doğu ve Batı kavramlarına ilişkin bazı temaların da izine rastlamak mümkündür. Bununla birlikte, kitabı XIV. Louis zamanında Fransız-Türk ilişkilerini konu edinen genel bir araştırma olarak tasarlamış değiliz; bu, yürütmekte olduğumuz bir başka çalışmanın konusunu teşkil ediyor. Burada söz konusu olan, amlan ilişkilerin genel çerçevesinden ve özellikle de, şimdiye kadar üzerine oldukça az eğilinmiş bir yönünden ibarettir.

Kitap iki dilde kaleme alındı: Fransızca ve Türkçe. Ancak birinden diğerine tercüme olarak değil. Bununla birlikte, ifade edilen fikirler, verilen bilgiler her iki versiyonda da birbirinin hemen aynısı. Aralarındaki muhtemel küçük farklar ise, duruma göre, ya dillerden birinin veya diğerinin okuyucusuna bazı açıklayıcı bilgiler vermemizden, ya da bir dilden diğerine geçerken en uygun karşılığı bulamamış olmamızdan kaynaklanmakta. Bilimsel açıdan titizliği elden bırakmamaya özen göstermekle birlikte, kendimizi fazla sayıda Osmanlıca de-

sé un rapport de fin de mission. L'information de la cour ottomane relative au monde occidental est essentiellement orale et une infime partie de celle-ci se reflète dans les archives telles qu'elles existent en tout cas aujourd'hui.

Si ce livre paraît à l'occasion du 550e anniversaire de la prise de Constantinople par Mehmed II, c'est surtout pour montrer la fascination que la capitale byzantine puis turque exerce sur les générations d'hommes politiques et d'intellectuels de l'Orient comme de l'Occident ; c'est aussi pour montrer la permanence de certaines idéologies qui franchisent les siècles en prenant de nouvelles formes. Il n'est pas nécessaire d'en tirer des leçons pour l'histoire contemporaine. On peut par contre y déceler quelques éléments idéologiques ayant des racines profondes dans l'histoire et quelques réflexions sur celle-ci. Il est possible d'y découvrir quelques thèmes relatifs au choc de civilisations, aux concepts de l'Orient et de l'Occident ; il n'est pas conçu comme une étude globale des relations franco-turques sous Louis XIV, celles-ci font l'objet d'une recherche en cours. Il s'agit tout juste d'une esquisse et surtout d'un aspect de ces relations moins souvent étudié.

Ce livre est rédigé en deux langues, français et turc. Il n'est pas la traduction de l'une à l'autre. Cependant les idées exprimées, les informations données dans les deux versions sont pratiquement les mêmes. Les nuances sont dues éventuellement à quelques explications pédagogiques pour les lecteurs d'une langue ou de l'autre, ainsi qu'à la difficulté de trouver la même expression dans l'une des langues. Tout en restant scientifiquement rigoureux, nous avons évité d'utiliser trop d'expressions ottomanes, afin de rendre le livre compréhensible pour un public plus large que les cercles d'historiens spécialisés.

yim kullanmaktan olabildiğince alıkoymaya çalıştık ki, kitap, uzmanlaşmış tarihçi çevrelerinin dışındaki daha geniş kesimler için de anlaşılabilir olsun.

Bu kitap dört bölümden meydana geliyor: Birinci bölümde, XIV. Louis zamanındaki Türk-Fransız ilişkilerinin kısa bir tablosu verilirken, özellikle Akdeniz'deki hakimiyet mücadelesinde öne çıkan tereddüt ve çelişkiler üzerinde durulmakta.

İkinci Bölüm, Fransızların imparatorluk heveslerine ve bu bağlamda, muhayyel bir Fransız Doğu İmparatorluğunun kurulması için, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaya yönelik proje ve rüyalarına ayrılmış bulunuyor.

Üçüncü Bölümde ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun oldukça hassas bir döneminde, Osmanlı başkentinin Güneş Kral tarafından fethi projesinin nasıl hazırlandığını adım adım izlemeye çalıştık.

Gravier d'Ortières'in Dördüncü Bölümde yayınlamış olduğumuz metni, söz konusu projelerin nihai şeklini göstermekte. Yazarın, bir "seyahat rehberi" havasına girmeksizin, Osmanlı başkenti hakkında son derece ilginç bilgi unsurları sunarken, büyük ölçüde gezgin ve ressam Grelot'nun etkisi altında kaldığı anlaşılıyor.

Ayasofya hakkındaki tasvirleri, onunla Roma'daki San Pietro Kilisesi'ni karşılaştırmaları, bazı antik yapılar, Kapalıçarşı, Mağlova Sukemeri vs. hakkındaki tasvirleri ilgi çekici olabilir. Yazarın İstanbul'un konumuna ve güzelliğine, çoğunluğu Türkler tarafından yürütülen bazı mesleklerde (kesici ve delici silah imalatı, debbağlık, kunduracılık, nakkaşlık, hattatlık) ulaşılan mükemmelliğe hayranlık duymaktadır. Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğu'nun o sıralardaki durumuna (git gide kötüleşen maliye, güçten düşen bahriye, şehirlerin savunmasındaki zaaflar...) ilişkin tahlilleri, devrin belli başlı güçlü devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasındaki menfaatleri ve verdiği askerî bilgiler istisnai bir değer taşımaktadır. Yazarın Kral'a ve onun bakanlarına şehir hakkında topografik ve demografik bazı bilgiler

L'ouvrage se divise en quatre parties. La première est un tableau rapide des relations franco-turques sous Louis XIV, mettant surtout l'accent sur les contradictions, les hésitations et la concurrence pour l'hégémonie en Méditerranée.

La seconde partie est réservée aux ambitions impériales de la France et à ses différents projets ou rêves de partage de l'Empire ottoman pour le rétablissement mythique d'un empire français d'Orient.

Dans la troisième partie, nous avons tenté de suivre pas à pas la manière dont fut élaboré le projet de conquête de la capitale ottomane par le roi soleil dans une période assez délicate pour l'Empire ottoman.

Le texte de Gravier d'Ortières qui est publié en quatrième partie est l'ultime expression de ces projets. Il a des aspects informatifs très intéressants sur la capitale ottomane, sans être un guide de voyageur. Il subit grandement dans ses descriptions l'influence de Grelot, voyageur et dessinateur.

Ses descriptions de la Sainte-Sophie, ses comparaisons de celle-ci avec la basilique de Saint-Pierre à Rome, les descriptions de certains monuments antiques, du grand bazar, des viaducs et ses informations démographiques peuvent être d'un certain intérêt. Il admire la position et la beauté d'Istanbul, la position du port, la magnificence de certains bâtiments publics, l'ordre et la sécurité qui y règnent, l'excellence de certains métiers (fabrication d'armes blanches, corroyeurs, cordonniers, brodeurs, calligraphes) exercés par les Turcs. En revanche son analyse de la situation de l'Empire ottoman (finances déclinantes, marine défaillante, faibles défenses autour des villes etc.) les intérêts des différentes puissances à prendre part dans un partage de l'Empire ottoman et ses renseignements militaires sont exceptionnels. L'auteur a surtout pour souci de donner quelques élé-

sunarak, onları özellikle, Osmanlı ordularının her cephede bozgundan bozguna sürüklendiği bir dönemde, bu şehri ele geçirmenin ne kadar kolay olduğu konusunda ikna etme gayreti içinde bulunduğu net bir şekilde görülüyor. Bununla birlikte, bu kitabı bütünüyle söz konusu metnin yayımlanmasına tahsis etmeyi düşünmedik, zira bu metin, tamamlanmamış olması bir yana, XIV. Louis tarafından düşünülen bir girişimin de sadece bir bölümünden ibarettir. Çünkü, bu projeye ayrıca, değişik başka metinlerle, harita, plan, manzara çizimi, görünüm ve kesitlerden oluşan çeşitli belgeler de refakat etmektedir. Üstelik, bu metin dışında, de Combes biraderlere yahut Plantier ve Razaud'ya ve bu askerî inceleme seferine katılmış olan diğer mühendis ve denizcilere ait başka malzemeler de mevcut olup, bunlar hem daha tamamlanmış durumdadırlar, hem de bugüne kadar daha az incelenmişlerdir. Tüm bu dokümanların hepsini bu kitap gibi tek bir ciltte bir araya getiremezdik de. Şüphesiz bu mühendisler tarafından hazırlanmış muhteşem haritaları kamuoyuna sunmak için ilave başka yayımların da birbiri ardından gelmesi zorunludur. Dolayısıyla, sunuşumuzu desteklemek ve bilhassa projenin bütününe ait gerçek siyasi boyutu yansıtabilmek amacıyla, son derece zengin belgeler arasından bir örnekleme yapmakla yetinmiş bulunuyoruz. Her ne kadar çok iyi bilinen nedenlerle hemen bir uygulama zemini bulamamışsa da, söz konusu siyasî proje, en az metni kadar, ihtiva ettiği haritalar ve planlar vasıtasıyla da sağladığı bilgiler sayesinde, XVII. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu hakkında istisnai bir bilgi hazinesi olarak ortaya çıkıyor.

Özetle bu kitap, zikrettiğimiz bu belgelerin bir kısmının, metin içinde ve dışında sunumu ile tamamlanmış oluyor. Dördüncü bölümün başında bu belgelerin yayınlanmasına ilişkin olarak benimsemiş olduğumuz birkaç ilke hatırlatılmakta. Projelerin ana konusu öncelikle İstanbul olmasına rağmen, gerçekte bütün imparatorluk hedef alınmaktadır. İşte bu gerçeği yansıtmak üzere, Kudüs'ten Kandiye'ye,

ments topographiques et démographiques sur la ville, afin de la présenter au roi et à ses ministres et surtout pour leur montrer combien il est facile de s'en emparer dans cette période où les armées ottomanes sont en déroute sur tous les fronts. En revanche, nous n'avons pas voulu consacrer ce livre exclusivement à la publication de ce texte. Car, inachevé, ce texte, est une partie seulement de l'entreprise envisagée par Louis XIV. D'autres textes et de nombreux documents iconographiques (cartes, plans, vues, élévations, coupes) accompagnent ce projet, ceux des frères de Combes, ou encore ceux de Plantier ou de Razaud, ingénieurs et marins, ayant participé à cette expédition d'exploration militaire. Ils sont encore plus complets et qui sont jusqu'à maintenant très faiblement étudiés. Nous ne pouvions pas publier non plus la totalité de ces documents dans le cadre d'un seul volume et surtout dans la dimension de ce livre. D'autres publications sont sans doute nécessaires pour rendre publiques les magnifiques cartes de ces ingénieurs. Nous avons choisi un échantillon pour appuyer notre démonstration et surtout pour donner à l'ensemble du projet sa véritable dimension politique. Par les circonstances trop connues, ce projet ne pouvait pas recevoir un début d'application concrète, mais il reste, grâce aux informations fournies aussi bien par les textes que par les cartes et plans qui l'accompagnent, un instrument de connaissance exceptionnel de l'Empire ottoman au XVIIe siècle.

La publication dans le texte et hors-texte d'une partie de ces documents évoqués complète donc ce livre. Au début de la quatrième partie, les quelques principes adoptés pour leur publication sont évoqués. Ainsi, bien que l'objet essentiel soit d'abord Istanbul, en réalité tout l'Empire est visé et les documents iconographiques sont publiés pour exprimer cette réalité : de Jérusalem à Candie et des Dardanelles au Caire. Des

Çanakkale'den Kahire'ye, değişik Osmanlı şehirlerini konu edinen değişik belgeler de bu meyanda yayınlanmaktadır. Rüyalar gerçek olur mu? Bu hikayeler hangi açıdan tarihi ilgilendirebilir? Elinizdeki kitabın mütevazı bir hedefi var: Bu sorular etrafındaki düşüncelere katkıda bulunmak.

rêves deviennent-ils réalités ? en quoi ces histoires peuvent intéresser l'Histoire ? Ce livre a pour modeste ambition de nourrir la réflexion autour de ces interrogations.

I. Mantık Evliliği

I. Mariage De Raison

XIV. Louis Devrinde Osmanli-Fransiz İlişkileri: Kuşku Ve Kararsizlik

Esquisse Des Relations Franco-Ottomanes Sous Louis XIV : Doutes Et Hesitations

1535'de Kanuni Sultan Süleyman tarafından Fransa'ya verilmiş olan ilk kapitülasyonların imzasından itibaren Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkiler, ticarî, diplomatik ve kültürel alanlarda sürekli bir şekilde yoğunlaşmış ve derinleşmiştir[1]. 1569, 1581 gibi çeşitli tarihlerde yenilenmiş olan, görünüşte tek düze ve birbirinin tekrarı olan bu metinler[2], Bizans devrinde İtalyan cumhuriyetlerine verilmiş olan ayrıcalıkların belli başlılarını içeriyordu: Osmanlı topraklarında Fransız vatandaşlarına tanınan ticaret özgürlüğü, Fransız tabiyetinde olanları korumak için konsolosluklar kurma, Osmanlı mahkemelerinin müdahalesi olmadan bu konsoloslukların Fransız tabiyetinde olan kişiler arasındaki ihtilafları çözme olanağı; Osmanlılar ile Fransızlar arasındaki ihtilafları mahkemelerde çözmek için tercüman kullanılması zorunluluğu; dinlerini serbestçe icra edebilmeleri imkânı; Osmanlı toprağında ölen Fransız vatandaşlarının varislerinin haklarını garantiye alma gibi. Başka bir deyişle, ticarî, dinî ve hukukî özgürlük, diplomatik dokunulmazlık ve sonuç

Depuis la signature des premières capitulations en faveur de la France en 1535 par Soliman le Magnifique, les relations entre les France et l'Empire ottoman ne cessent de s'intensifier et de s'approfondir tant dans le domaine commercial, diplomatique que culturel [1]. Renouvelées plusieurs fois, en 1569, 1581, ces capitulations [2], en apparence stéréotypées et répétitives reprenaient les principales dispositions des privilèges obtenus par les républiques italiennes à l'époque byzantine [3] : la liberté de commerce, la possibilité de pouvoir établir des consuls pour protéger les sujets français et juger les litiges entre ces derniers, sans que les tribunaux ottomans en puissent connaître ; la présence obligatoire d'un interprète en cas de conflit entre sujets ottomans et français ; la liberté pour les Français de pratiquer leur propre religion ; la garantie accordée aux héritiers de bénéficier du défunt français en territoire ottoman etc. Autrement dit la liberté commerciale, religieuse et juridique, l'immunité diplomatique, en somme les principes essentiels

itibariyle XVI. yüzyıldan beri elde edilmiş olan ve bugün "İnsan Hakları" diye tanımlanan haklardan bazılarını ilgilendiren belli başlı prensipler. Bu prensipler aslında ne Osmanlılar için, ne de genel olarak İslâm dünyası için yeni değildiler. Bunlar Memlûk devrinde, Selçuklularda ve kuruluşundan beri Osmanlı Devleti'nde mevcuttu. Bizans İmparatorluğu devrinde olduğu gibi[3], Osmanlıların bağışlamış oldukları bu kapitülasyonlardan ilk faydalananlar Venedikliler ve Cenovalılardır. Bu kapitülasyonların uygulama alanları yüzyıllar içinde genişledi. Örneğin: 1569'da Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı gemilerin kendi bandırasını kullanmaları zorunluluğu ile ilgili ayrıcalığı elde etti. Birkaç yıl sonra, yani 1581'de yenilenen kapitülasyonlar Venediklileri bu zorunluluktan muaf tutuyordu, ancak diğer tüm Hıristiyan kral ve prenslerinin bu bandırayı taşımak zorunluluğunu teyit ediyordu. Ondördüncü madde, Fransızların, evli bile olsalar, şahsî vergilerden muaf tutulmasını öngörüyordu. Bu da İslâm hukukunda yabancı evlilerin cizye verme zorunluluğuna bir nevi istisna getirmekte idi. Böylece Fransa, Osmanlı Pâdişahının ülkelerinde XVI. yüzyıldan beri özel bir konum elde ediyordu. Bu konumunu XVII. yüzyılda daha da güçlendirecektir. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk Fransız konsolosluğu, 1548'de Trablus-Şark'ta, sonra da İskenderiye'de kuruldu. 1610'da, adı geçen iki şehrin dışında Sakız, Antalya ve Zanta da bu konsolosluklardan birer tanesini barındırmaya başladı. XVI. yüzyılın ikinci yarısında, Fransız ticareti, özellikle 1570'de başlayıp Kıbrıs'ın Osmanlılar tarafından fethi ile devam eden, sonra da İnebahtı'ndaki unutulmaz Osmanlı yenilgisi ve nihayet 1573'de imzalanan anlaşmayla sonuçlanan Türk-Venedik savaşı sayesinde Venediklileri ikinci plana itti.

Bununla beraber, Otuzyıl Savaşları Akdeniz'de ticareti önemli bir sekteye uğratmıştır. Özellikle reformcuların yanında yer

« des droits des gens » sont acquis dès le XVIe siècle, principes qui ne sont pas nouveaux, ni pour les Ottomans, ni pour le monde musulman en général : ils existaient à l'époque mamelouke, sous le régime seldjoukide et depuis la création de l'Etat ottoman. Les premiers bénéficiaires des capitulations accordées par les Ottomans furent bien sûr les Vénitiens et les Génois, comme sous l'Empire byzantin. Le champ d'application de ces capitulations sera élargi au cours des siècles. En 1569, par exemple, la France a le privilège d'accorder son pavillon aux navires des étrangers au Levant. Quelques années plus tard, en 1581, les nouvelles capitulations en excluaient les Vénitiens, mais elles donnaient aux ambassadeurs de France la préséance sur ceux de tous les rois et princes chrétiens. L'article quatorze exemptait de tous impôts personnels les Français, même mariés, ce qui est une dérogation à la loi musulmane qui assujettit à la capitation les étrangers mariés dans le pays. Ainsi la France obtenait dans les Etats du Grand-Seigneur une position exceptionnelle dès le XVIe siècle, mais qui allait encore s'améliorer au XVIIe siècle. Le premier consul français est établi à Tripoli, en 1548, puis à Alexandrie. En 1610, en plus de ces deux villes, Scio (Sakiz), Satalie (Antalya) et Zante étaient aussi pourvues de consulats français. Dans la seconde moitié du XVIe siècle, le commerce français supplanta celui des Vénitiens, surtout à la faveur de la guerre turco-vénitienne, éclatée en 1570, qui se termina par un traité en 1573, après la conquête de Chypre par les Ottomans et la défaite mémorable de ces derniers à Lépante.

Cependant la Guerre de Trente ans interrompit le trafic en grande partie en Méditerranée, et plus singulièrement celui des Marseillais, ardents ligueurs. Si la réconci-

alan Marsilyalılar bundan önemli zararlar gördüler. Her ne kadar, 1581'de Fransa ile İspanya arasındaki yakınlaşma Osmanlı-Fransız ilişkilerini biraz soğuttu ise de, iki ülke bu karşılıklı soğukluğu gidermek için elçi teati ettiler, ancak bunda pek de başarılı olamadılar. Tamamen tersine, Büyükelçi Germigny Bâb-ı Âli ile ihtilafa düşmüş, 1585'de tayin edilmiş olan Savary de Lancosme ise Divan-ı Hümayûn tarafından deli olarak ilan edilmiş[4], hatta Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Fransız menfaatlerini korumak İngiliz elçisine düşmüştür. 1580'de, İngiltere'nin elde ettiği ve Fransa'nınkine benzeyen ayrıcalıklar İngiliz ticaretinin Osmanlı topraklarında daha iyi bir şekilde teşkilatlanmasını da beraberinde getirdi. Bir yıl sonra, Doğu Kumpanyası (*Levant Company*)'nın kuruluşunda da bu kez İngiliz ticareti, Fransız ticaretini arka plana itmiş ve Britanyalıların çeşitli limanlarda ticaret merkezleri açmasına vesile olmuştur. Fransızlara rağmen elde ettikleri otuzbeş maddelik ilk kapitülasyonlar Kraliçe Elizabeth'in tebaasının serbestçe ve kendi bandırası altında Osmanlı topraklarında ticaret yapmasını sağlamıştır. "İngilizlerin bu dönüşü", Hanseat ve sonra da Hollandalıların gelişleri, Akdeniz'i hemen hemen tüm XVII. yüzyıl boyunca İngiliz ve Kuzey kapitalizminin merkezi haline getirecektir. Braudel'e göre, daha 1595'de, *Levant Company* 15 gemi ve 790 gemici ile Akdeniz'i tarıyordu. Bu kumpanya İskenderiye, Kıbrıs, Sakız ve Cezâyir'i dolaşıyor ve oralara özellikle kalay, kurşun ve top yapımı için gerekli maddeleri, ayrıca çelik, demir ve çeşitli kumaşları taşıyorlardı[5].

Bu gelişmeler olurken, Türk-Fransız ilişkileri de gittikçe bozulmaya yüz tutacaktır. Özellikle François Savary de Brèves'in elçiliğinin sonundan (1605) başlayarak, Girit Savaşı'nın sona erdiği 1669'a, yani Osmanlı elçisi Süleyman Ağa'nın Fransa'ya gönderilmesine kadar geçen sürede, iki ülke arasında hem Akdeniz'de, hem de

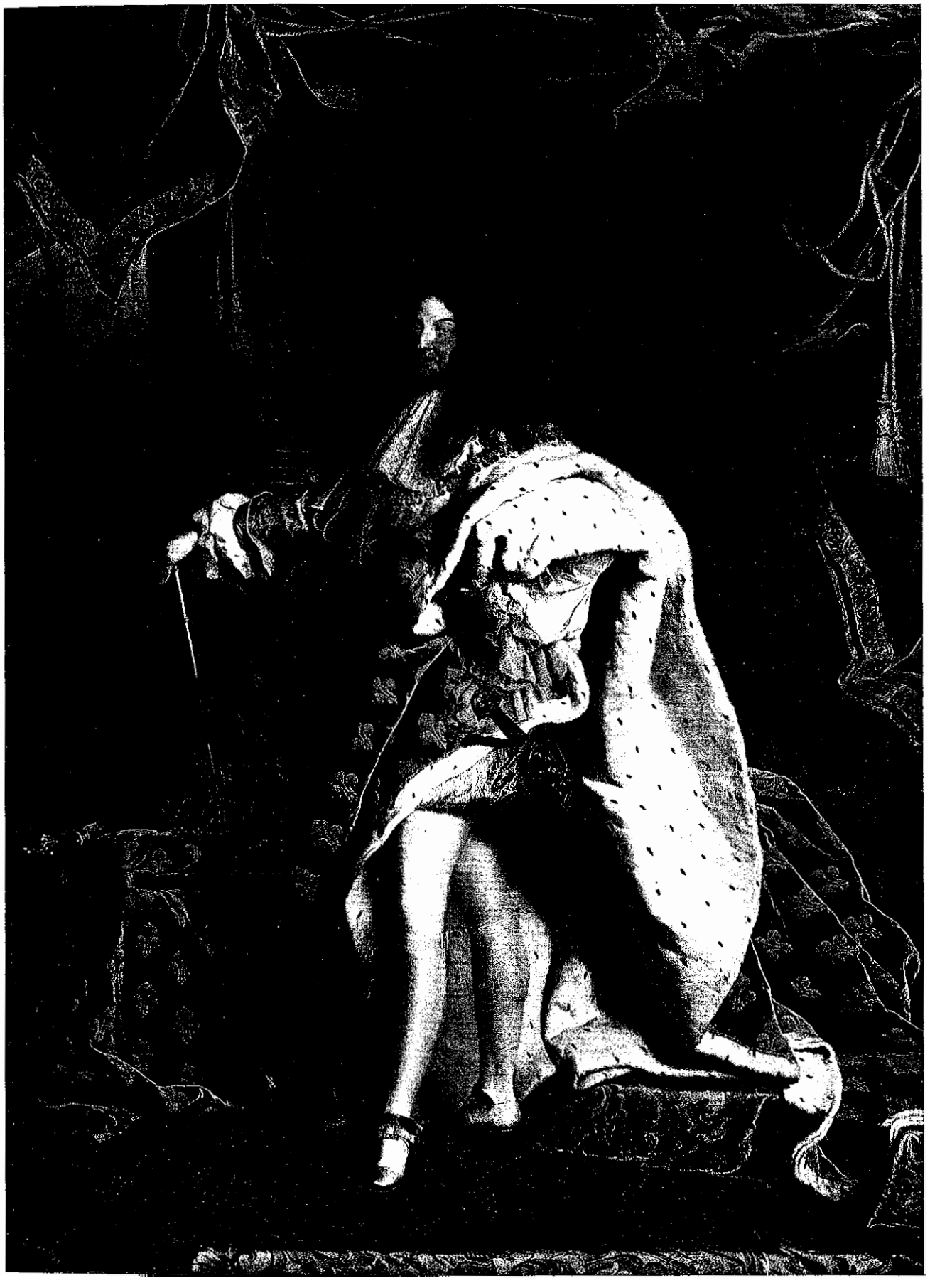
liation de la France avec l'Espagne quelque peu refroidit les relations franco-ottomanes, en 1581, les deux puissances, par un échange d'ambassadeurs tentèrent de réparer le ressentiment réciproque, sans grande réussite. Tout au contraire, son successeur Germigny entra en conflit avec la Porte, tandis que Savary de Lancosme, nommé en 1585, fut déclaré fou par le divan [4], laissant l'ambassadeur britannique gérer les intérêts français dans l'Empire ottoman. Organisé plus rigoureusement après l'obtention des capitulations, en 1580, analogues à celles de la France et surtout après la création de la compagnie privilégiée du Levant (*Levant Company*), en 1581, le commerce anglais supplantait à son tour, celui des Français, en créant des comptoirs dans diverses échelles. Les trente-cinq articles de premières capitulations, obtenues malgré les Français, offraient le libre commerce aux sujets de la reine Elisabeth et sous sa propre bannière. Ce « retour des Anglais », puis l'arrivée des Hanséates et des Hollandais, allaient transformer la Méditerranée en un centre du capitalisme anglo-nordique, pendant pratiquement tout le long du XVIIe siècle. Dès 1595, selon Braudel, la *Levant Company* dispose de 15 navires et de 790 marins. Elle fréquente Alexandrette, Chypre, Chio, Zante et Alger transportant essentiellement de l'étain et du plomb, matière nécessaire pour la nouvelle technologie d'artillerie, mais aussi de l'acier et du fer, des draps [5].

Ainsi les relations franco-turques iront en se dégradant. La période allant de la fin de l'ambassade de François Savary de Brèves, en 1605, jusqu'en 1669, date de la fin de la guerre de Crête et de l'envoi en France de l'ambassadeur ottoman, Süleyman Aga, est une suite de malentendus, de rivalités et de tensions aussi bien en Médi-

Orta Avrupa'da yanlış anlaşılmalar, rekabetler ve bunalımlar birbirini takip edecektir. Türk-Fransız ilişkileri aynı dönemde, bir taraftan Akdeniz'deki Türk-Venedik Savaşı (1645-1669), bir taraftan da Türk-Avusturya Savaşı (1663-1664)'nın kurbanı olacaktır. Dolayısıyla, Fransızların çeşitli Kuzey Afrika şehirlerine, hatta 1681'de Osmanlı başkentinin hemen yanıbaşındaki Sakız adasına karşı giriştikleri saldırı faaliyetleri uzun süreli Türk-Fransız ittifakının üzerinde küçük ve basit yol kazaları değil, gerçek çıkar rekabetinin, Fransa açısından bilinçaltı suçluluğun ve son aşamada çökmekte gibi görünen Osmanlı İmparatorluğu'na karşı tehdidin güçlü işaretleridir. Doğal olarak bu devirde her iki ülkede iktidarda bulunan yetkililer bu ilişkilere damgalarını vurmuşlardır: Yüzyılın birinci yarısında IV. Henri, IV. Murad ve Richelieu, ikinci yarısında da Mazarin, XIV. Louis ve Köprülüler. Bu ilişkileri daha da iyi anlayabilmek için, ayrıca, Osmanlı başkentinde bulunan elçilerin kişiliklerini ve davranışlarını da göz önüne almak gerekiyor. Özetle, hiçbir zaman resmileştirilmemekle beraber, iki müttefikin anılan dönemde, Garp Ocakları ya da Venedik aracılığı ile, dolaylı bir rekabet ve hatta çatışma içinde oldukları gün gibi gerçektir.

Ana hedefleri ve stratejisi Richelieu tarafından belirlenmiş olan Fransız dış politikası, Kardinalin sadık öğrencisi olan Mazarin'le değişmedi. Bu siyasetin ana hedefi Avrupa'da Fransız hegemonyasını kurmak ise, stratejisi de Protestanları Polonya ve İsveç gibi kuzey ülkelerini, tabii bu arada tıpkı XVI. yüzyılda olduğu gibi, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nu da kullanmaktı. Bununla beraber bu siyaset tekdüze değildi; çizgileri iktidarda bulunan kişilerin çelişkili ideolojileri ile sık sık yön değiştiriyordu: Osmanlı İmparatorluğu'nun Venedik gibi bir İtalyan Cumhuriyeti ile savaş halinde olduğu bir sırada, Mazarin Fransa ile Osmanlı Pâdişahı arasındaki daterranée qu'en Europe centrale. Les relations franco-ottomanes subissent les contrecoups de la longue guerre turco-vénitienne en Méditerranée (1645-1669) et celle qui eut lieu entre l'Empire ottoman et l'Empire germanique (1663-1664). Ainsi les différents bombardements français contre les villes maghrébines, et même contre la ville de Chio (Sakiz) près de la capitale ottomane, ne sont pas seulement des petits accidents de parcours sur cette longue trajectoire d'alliance, mais de réels signaux de rivalités d'intérêts, de mauvaise conscience pour la France et finalement de menaces contre l'Empire ottoman, qui est considéré comme décadent. Naturellement les hommes qui sont au pouvoir dans cette période ont marqué indéniablement ces relations : Henri IV, Murad IV et Richelieu dans la première moitié du siècle, Mazarin, Louis XIV, les Köprülü dans la seconde moitié. Il faut bien tenir compte également de la personnalité et de la conduite des ambassadeurs français à la cour ottomane. Sans jamais l'officialiser, l'affrontement est réel entre les deux alliées, soit par d'autres puissances interposées, soit par le Maghreb.

Les objectifs et la méthode de la politique étrangère française, définis par Richelieu, n'avaient pas changé avec Mazarin, élève fidèle du cardinal. Les buts de cette politique étaient d'établir l'hégémonie française en Europe et sa méthode consistait à utiliser les Protestants, les pays nordiques comme la Pologne et la Suède, mais aussi comme c'était le cas d'ailleurs au XVIe siècle avec l'Empire ottoman. Cependant cette politique était loin d'être linéaire. Sa marche était déviée régulièrement par les idéologies contradictoires des hommes : Mazarin supportait difficilement une alliance définitive entre la France et l'Empire ottoman, alors que ce dernier était

1. Louis XIV avec attributs royaux / Kraliyet simgeleriyle XIV. Louis, *Hyacinthe Rigaud, 1702, Musée du Louvre.*

2. Mehmed IV sur le trône / IV. Mehmed tahtta, *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T.9365, y. 18a.*

imi ittifakı zorlukla kabul ettiği halde, Colbert özellikle ticarî gelişmeyle ilgileniyor, Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan hammaddeleri hedefliyor ve bu imparatorluğun Fransız mamul maddelerine açtığı pazarlarla ilgileniyordu. Öte taraftan, Köprülüler ise bu imparatorluğun yeniden canlanmasını, hatta bir anlamda yeniden doğuşunu hedefledikleri için Akdeniz'de ve Balkanlarda Osmanlı hakimiyetini güçlendirmek siyasetine Fransa'yla olan ilişkileri kurban etmişler ve bu durum, İkinci Viyana kuşatmasına kadar devam etmiştir. Bu yeni devir iki ülke arasındaki bağlara yeni bir canlılık getirmiş olmakla beraber yeterince içtenlik kazandırmaktan uzak kalmıştır.

AKDENİZ'DE OSMANLI-FRANSIZ REKABETİ

İngilizler ve Hollandalılar Atlantik ticaretinde hakimiyeti ellerine geçirdikten sonra, Fransa bir bakıma Akdeniz pazarlarının nimetlerini yeniden keşfetmek zorunda kalmıştı. Halbuki aynı İngiliz ve Hollandalılar Akdeniz'de de Fransız çıkarlarını ciddi olarak tehdit etmekten geri kalmadıkları gibi, buna ek olarak, Fransızların Akdeniz'de karşı karşıya kaldıkları çeşitli ihtilaflar ve Mağriblilerin korsanlık hareketleri de bu çıkarları zedelemekte idi.

Tüm bu nedenlerle, IV. Henri zamanında Osmanlı ülkesine ticaret için gönderilen gemi sayısı bine yakın iken, XVII. yüzyılın ikinci yarısında (1664), iki ülke arasında ilişkilerin en zayıf olduğu bir zamanda bu sayı otuza kadar inmişti[6]. Öte yandan, Fransız donanması Akdeniz kıyılarını yeteri kadar koruyabilecek durumda da değildi. Marsilya tüccarı gemilerini korumak için aylığına harp gemileri kiralamak, hatta bu konuda yabancılardan (Hollandalılar ve İngilizlerden) destek istemek zorunda idiler[7]. *Memâlik-i Mahrusa*'ya ithal edilen İngiliz malları için % 3 gümrük resmi ödenirken, Fransız malları için % 5 ödeniyordu. İngi-

en guerre avec une république italienne ; Colbert était intéressé essentiellement par le développement commercial et visait donc les marchés de matières premières de l'Empire ottoman et les débouchés que cet empire représentait pour les produits français. Les Köprülü attelés à un redressement, voire à une renaissance de l'Empire, négligèrent les relations avec la France pour mieux s'affirmer en Méditerranée et dans les Balkans, et ceci jusqu'au second siège de Vienne, qui marquera un second resserrement des liens entre deux pays, sans véritablement tourner à une franche cordialité, loin de là.

LA CONCURRENCE FRANCO-TURQUE EN MEDITERRANEE

Depuis que les Anglais et les Hollandais avaient en quelque sorte monopolisé le commerce atlantique, la France redécouvre les vertus des marchés méditerranéens. Or, ces mêmes Anglais et Hollandais concurrençaient également et très sérieusement les intérêts français en Méditerranée, sans parler des différents conflits et de la course maghrébine.

Aussi, alors que le nombre de navires envoyés dans les mers baignées par l'Empire turc atteignaient mille à l'époque de Henri IV, dans la seconde moitié du XVIIe siècle, au moment où les relations étaient les plus tendues entre deux pays, ce chiffre tombait à trente vers 1664 [6]. La flotte marchande française n'était pas suffisamment protégée, les Marseillais étaient obligés d'utiliser les services des étrangers ou tout simplement de louer des navires de guerre britanniques et hollandais [7]. Dans cette période encore, alors que les Anglais payaient 3 % de droits de douanes, les Français devaient en acquitter 5 %. Malgré ce déséquilibre en faveur des Anglais et des Hol-

lizler yanında Hollandalıların da lehine olan bu dengesizliğe rağmen, Fransız tüccarı, Osmanlı İmparatorluğu'ndan geçen Hindistan menşeli hammaddeleri elde etmek ve bu arada Osmanlı toprağında çıkan bu tür maddeleri de satın almak zorundaydı. Ancak bu ticarette Osmanlı İmparatorluğu'yla Fransa arasında bir eşitsizlik vardı: Birincisi sadece hammadde ihracı, reeksportu ve gümrük gelirleri ile yetinirken, ikincisi katma değeri yüksek mamul malları satmakta idi. Türk-Fransız ticarî ilişkilerini geliştirme konusunda Fransa Kralı genel olarak Osmanlı gümrük gelirlerini yükseltme gerekçesini ileri sürüyordu. Bu durumu en iyi XIV. Louis'nin, oğul La Haye'i, 1665 yılında IV. Mehmed'e elçi olarak gönderirken kendisine vermiş olduğu talimatta yer alan şu ifadeler anlatmaktadır:

> (...) Osmanlı Pâdişahının gümrükleri, Fransızlarla yapılan ticareti düzene sokup kolaylaştırıyordu. Bu yüzdendir ki, Fransızların, daha sonra Fransa'da ve bütün yakın komşu krallıklarda pazara sürecekleri Hindistan'dan gelme malları [Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı] ülkelerden geçirmenin işlerine geldiğini mutlaka farketmeleri ve sonuçta, Doğu Hind Kumpanyaları (*La Compagnie des Indes Orientales*) aracılığıyla sağladıkları büyük kârı korumak için, Osmanlı Pâdişahı ülkelerine getirilen bütün malların [Avrupa'ya] ulaşmasına set çekmekte adeta çıkar güden İngilizler ve Hollandalılar yerine, Fransızlarla ticarete girmeyi yeğliyor olmaları gerekirdi[8].

Özetleyecek olursak, Akdeniz'deki Fransız-Türk rekabeti aslında tam olarak aynı hedefe yönelik bir rekabet de değildir. Çünkü Osmanlılar bu rekabeti siyasî, stratejik endişeler ve kendi ülkelerindeki ticari ilişkileri emniyet altına alma fikri ile sürdürürken, Fransızlar, dönemin Avrupa'sının hakim ideolojisi olan Merkantilizm doğrultusunda, ülkelerinin uluslararası ticaret hacmini ve dolayısıyla zenginliğini arttırma gayesini gütmektedir. İstanbul'a tayin

landais, les négociants français devaient poursuivre ce commerce afin de se procurer des matières premières des Indes à travers l'Empire ottoman, mais aussi celles des Echelles ottomanes. Mais, c'est surtout entre l'Empire ottoman et la France que l'échange est inégal : le premier se contentait d'exporter ou de réexporter des matières premières et percevaient des taxes douanières, et la seconde écoulait de plus en plus de marchandises à forte valeur ajoutée. C'est sur l'argument d'augmenter les revenus de droits de douanes que le roi de France s'appuie pour améliorer les relations franco-turques. Les instructions que Louis XIV donne à l'ambassadeur La Haye, fils, envoyé, en 1665, auprès de Mehmed IV, résument cette situation :

> ...En bien réglant et facilitant le commerce des François, il est certain que les douanes du Grand-Seigneur [tirent des profits encore plus grands], veu que les François ont intérest d'attirer toutes les marchandises des Indes par ses Etats pour les débiter ensuite dans la France et dans tous les royaumes circonvoisins, au lieu que les Anglois et Hollandois ont intérest de diminuer pour ainsy dire la traite de toutes les marchandises par les Etats du Grand-Seigneur pour conserver le grand profit qu'ils font par le moyen de leurs compagnies des Indes orientales [8].

Autrement dit, la concurrence franco-turque en Méditerranée ne s'opère pas tout à fait pour les mêmes raisons. Les Ottomans ont pour but d'assurer la sécurité politique et commerciale sur les deux rives de la Méditerranée dans un espace immense, alors que les Français tentent d'augmenter le volume de leur commerce international et d'augmenter ainsi la richesse nationale. Cette concurrence tourne d'une ambassade à une autre en faveur de la France, dans la mesure où chaque nouvelle mission diplomatique envoyée à Istan-

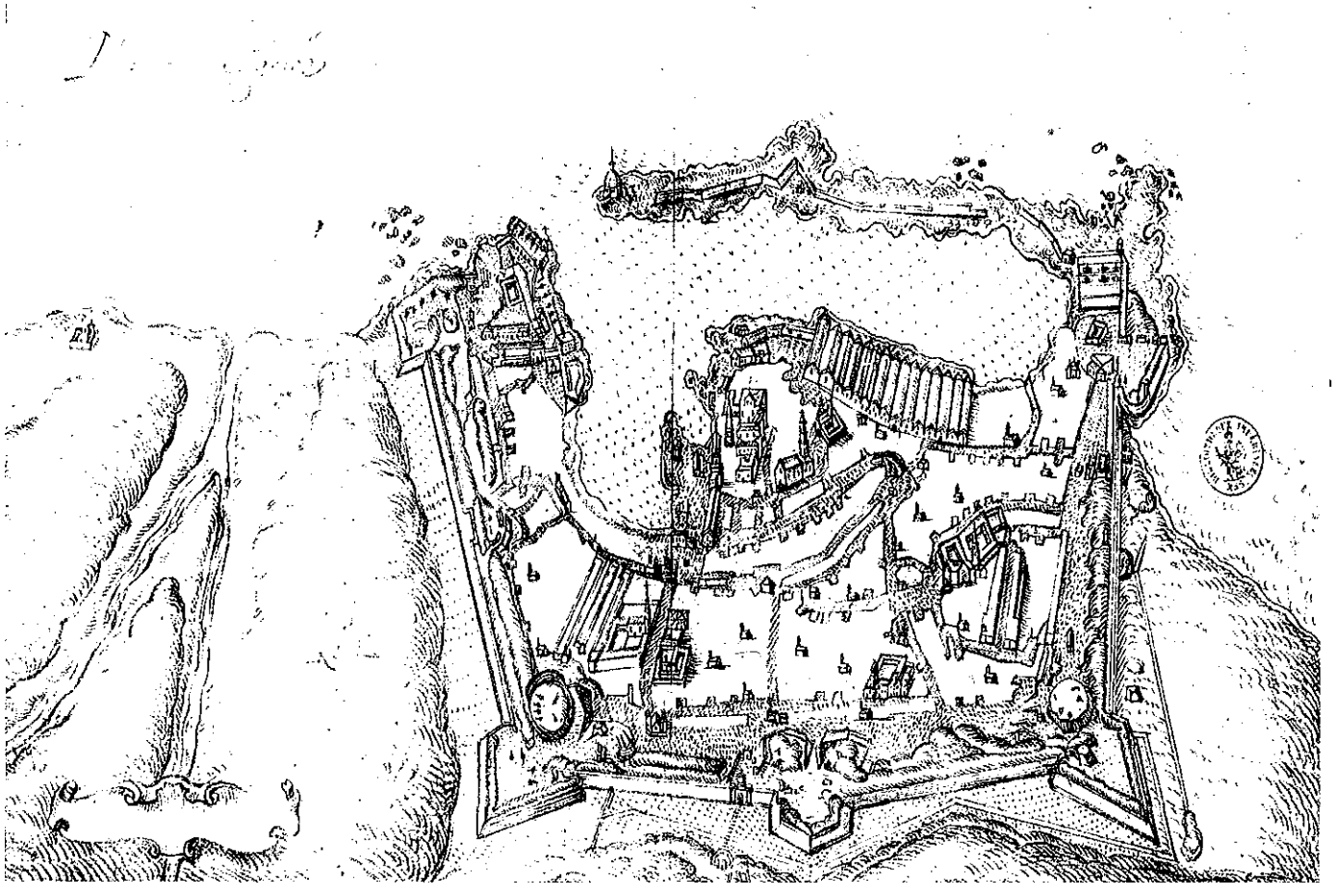
edilen her yeni elçinin mutlaka yeni bir imtiyaz koparmak siyaseti bu rekabeti gün geçtikçe Fransa lehine çevirmektedir. Eskiden verilmiş imtiyazları her defasında yeni bir "hak" olarak ortaya sürme ve daha önce başka ülkelere verilmiş imtiyazların aynısını elde etme gayretleri bu siyasetin değişmez bir çizgisi olarak devam etmiştir. Özellikle Fransız-Osmanlı ilişkilerinin "normalleştiği" 1673 tarihinden itibaren bu kapitülasyonların bir "lütuf" değil de anlaşmalardan doğan bir "hak" olduğu anlayışı daha açık olarak görülür hale gelmiştir. XIV. Louis'nin ölümünden sonra, 1716'da İstanbul'a elçi olarak tayin edilen Bonnac Markisine verilen elçilik talimatmda kapitülasyon kavramının uğradığı bu değişiklik gayet iyi ifade ediliyor :

> (...) Olaylarla da bilindiği gibi, bir önceki hükümdarın (XIV. Louis) saltanatı sırasında, Osmanlı sarayına gönderilmiş olan yeni hiçbir Fransız elçisi yoktur ki, eski ittifak adına özel bir armağan koparmasın; böyle bir şeyin olduğu hiç görülmemiştir. Senyör Bonnac da, Sarayın şimdiye kadar kimseye bahşetmediği gümrük resimlerinin hiç olmazsa yüzde yarım indirilmesi gibi veya buna eşdeğer, [Fransa'yı] ötekilerden üstün tutacak yeni bir ayrıcalık elde etmek için elinden geleni esirgemeyecektir[9].

Ancak bu devamlı ayrıcalık elde etme siyaseti tekdüze değildi. Özellikle 1645'den sonra Türklerin Girit'e yaptıkları ilk fetih girişimlerinden itibaren otuz yıl boyunca Fransa, Hıristiyan ülkelerinin yanında yer almakla, Akdeniz ticaretini geliştirmek arasında devamlı bir kararsızlık içinde olmuştur. Özellikle Pirene anlaşmalarından sonra (1649-1650), Mazarin, İspanyollara, Türklere karşı Girit'te ortak bir harekâta girişmek konusunda tekliflerde bulundu ise de İspanyollar bunu kabul etmediler. Fransız Başbakanı olmadan önce Papanın diplomatik temsilcisi ve güvenilir adamı olarak çalışan Mazarin, Başbakan olduktan sonra bul a pour objectif principal d'obtenir de nouveaux privilèges. Ainsi la stratégie consiste à instaurer les anciens privilèges comme des droits acquis et à obtenir les mêmes ou voire plus que les nations concurrentes. On constate en effet qu'à partir de 1673, date à laquelle les relations franco-turques se sont « normalisées », les capitulations ne sont plus tout à fait des privilèges accordés, mais des droits obtenus. La modification du concept sera mieux exprimée dans les instructions données au marquis de Bonnac, en 1716, lorsqu'il fut envoyé à Istanbul un an après la mort de Louis XIV :

> (...) Comme l'expérience a fait connoitre que pendant le règne précédent, il n'est point arrivé de nouvel ambassadeur de France à la Porte qui n'en ait obtenu quelque grâce singulière en considération de l'ancienne alliance, le dit sieur de Bonnac s'emploiera de son mieux pour faire rétablir la nation en possession de quelques uns de ces privilèges, qui lui étoient attribués à l'exclusion des autres de la chrestienté, ou du moins pour lui en faire accorder quelque autre dont elle n'a pas encore joui et qui la distingueroit des autres, tel que serait une diminution de droits de douane, quand elle ne serait que d'un demi pour cent ou chose équivalente [9].

Cependant le processus d'accumulation de privilèges n'est pas permanent, il subit des perturbations, notamment au XVIIe siècle. L'expédition turque en Crête en 1645, qui ouvrit une longue période de conflit turco-vénitien, altéra considérablement ce processus et donc les relations franco-turques. Le dilemme pour la France était désormais de choisir entre soit Venise et le Pape pour une véritable résistance contre l'Empire ottoman, soit de préserver les intérêts commerciaux, religieux et politiques : elle ne choisit ni l'un ni l'autre, préférant miser sur l'ambiguïté, sur le mauvais réseau de renseignement ottoman, sur les grandes distances. Après les traités des Pyrénées (1649-1650), si Mazarin proposa aux Espagnols une action commune contre les Turcs, ses partenaires refusèrent.

3. «Plan de la Canée» / Hanya'nın planı, *BNF, ms. fr. 7176, f° 176, carte / harita n° 47, [1686-1687].*

"Türk gücünü ortadan kaldırmak" gibi gizli-açık bir hedef güttüyse de devletin yüksek menfaatleri (*Raison d'Etat*) onu Osmanlılara karşı doğrudan bir Haçlı Seferi açmaktan alıkoymuştur. Buna karşın, Venediklilere önce parasal, sonra da askerî yardım yapmaktan da geri kalmamıştır. XVII. yüzyılın 60'lı yıllarına gelindiğinde ise, Akdeniz'de iki ülke bir taraftan Venedikliler ve Papa, öte taraftan da Garp Ocakları aracılığı ile dolaylı bir savaş halinde idiler.

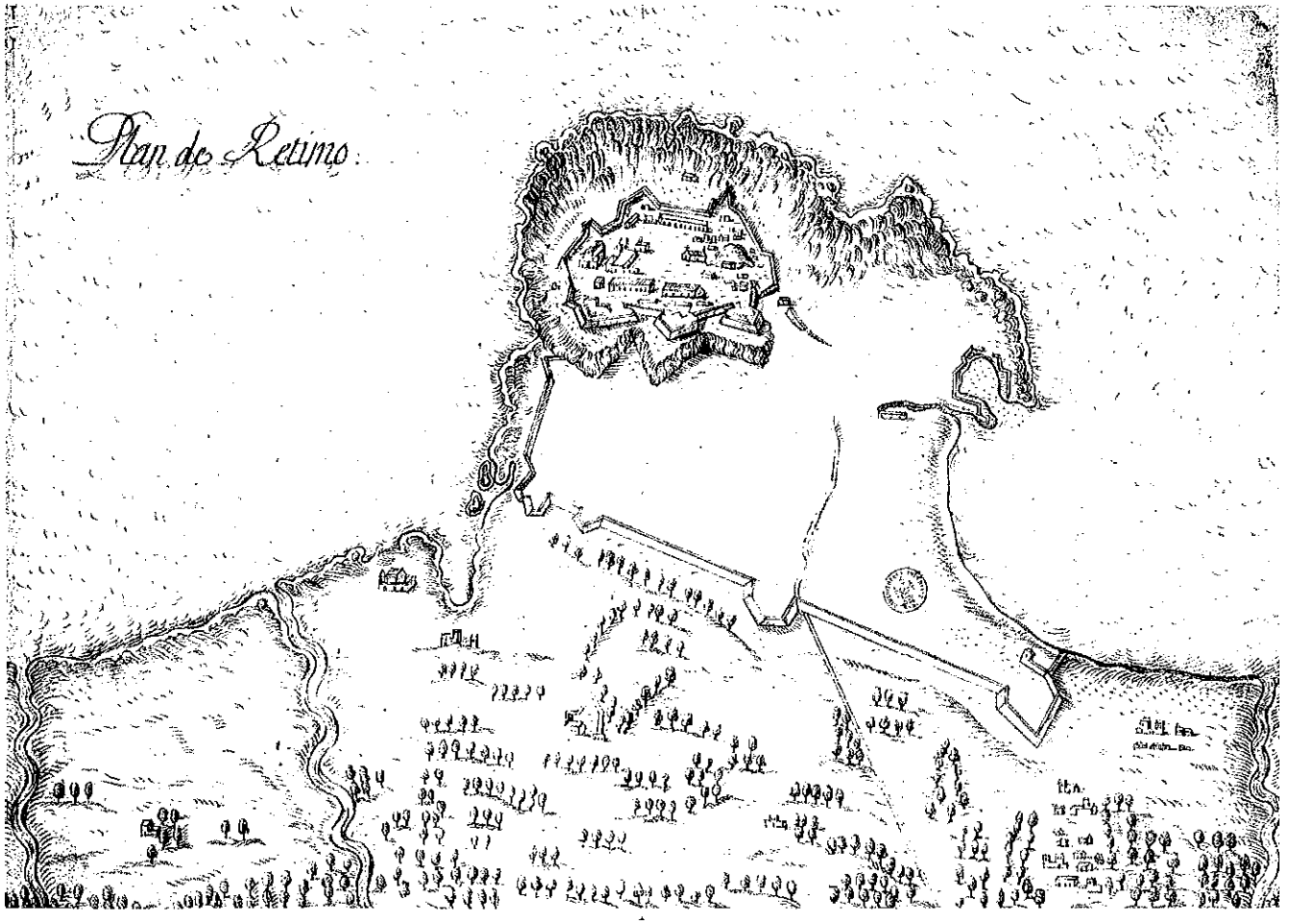
1 - MAZARİN VE TÜRKLERE KARŞI HIRİSTİYAN BİRLİĞİ PROJESİ

Köprülü Mehmed Paşa'nın iktidara gelişinden itibaren (1656) Osmanlı siyasetinde her bakımdan gözle görülür bir diriliş safhası başlamasının tüm Avrupa'yı yeni endişelere düşürdüğü biliniyor. Köprülü bir

L'ancien confident et ambassadeur du pape en France pensait bien secrètement « supprimer la force turque », mais la « raison d'Etat », qui commandait les intérêts supérieurs de la France, empêchait d'entreprendre une guerre de croisade contre les Ottomans. En revanche, il aida les Vénitiens d'abord financièrement, puis militairement. Dans les années 60 du XVIIe siècle, les deux pays étaient en quelque sorte en guerre latente en Méditerranée, chacun se cachant derrière ses alliés : le pape, Malte et Venise pour l'un, les Régences barbaresques pour l'autre.

1 - MAZARIN ET L'UNION CHRÉTIENNE CONTRE LES TURCS

On sait qu'après l'arrivée au pouvoir de Köprülü Mehmed Paşa (1656), le redressement visible à tout point de vue dans la politique ottomane a plongé dans l'inquiétude toute l'Europe. Le grand-vizir voulait

4. «Plan de Retimo» / Resmo'nun planı, *BNF, ms. fr. 7176, f° 182, carte / harita n° 53, [1686-1687], 58 x 41,5 cm.*

taraftan uzun zamandan beri sürmekte olan Osmanlı-Venedik savaşını bir an önce bitirmek isterken, öbür taraftan Osmanlı dış siyasetini de eskiden olduğu gibi hatırı sayılır bir seviyeye getirmek istiyordu. Özellikle Mazarin'in, Osmanlı siyasetinde meydana gelen bu değişikliği yeteri kadar değerlendirmediği anlaşılıyor. Çünkü bir yandan Osmanlı Pâdişahı ile hiçbir zaman ilişkisinin ve pazarlığının olmaması ile övünürken, Venedik'e de parasal yardım yapmaktan kaçınmamıştır[10]. Gerçekten de 20 Haziran 1658'de yazdığı bir mektupta "Türklere karşı mücadele edebilmeleri için Venedik Cumhuriyeti'ne 100.000 ekü gönderdiğini" belirtiyordu[11]. Mazarin, Bâb-ı Âli ile ilişkileri doğrudan kesmeyi göze alamamakla beraber, daha 1646 yılında Venediklilerin Fransa'dan asker toplamalarına müsaade ettiği gibi, on iki harp gemisini Fran-

non seulement terminer le plus rapidement possible la guerre turco-vénitienne, mais il voulait également rehausser notablement l'image de la politique extérieure de l'Empire. Il semble que Mazarin n'ait pas apprécié à sa juste valeur cette modification dans la politique ottomane. D'un côté, il déclarait à qui voulait l'entendre de ne jamais avoir eu ni de relations ni de négociations avec le sultan, et de l'autre, il aidait financièrement les Vénitiens [10]. En effet, dans une lettre du 20 juin 1658, il annonçait qu'il avait envoyé à la République de Venise 100 000 écus afin qu'elle puisse lutter contre les Turcs [11]. Sans aller jusqu'à une rupture avec la Sublime Porte, dès 1646, il autorisait les Vénitiens également à recruter des soldats sur le sol français, tout en donnant des instructions pour armer douze

sız suları dışında donatıp Girit'e göndermek konusunda gerekli talimatı da vermeyi ihmal etmemişti.

Bu tarihten itibaren çok sayıda Fransız asılzâdesi Venediklilerin yanında Girit müdafaasında yer aldılar. Papa ve Venedik Cumhuriyeti Hıristiyan ülkelerini durmadan yardıma çağırdıkları halde İspanya harbi ile meşgul olan Mazarin, Köprülü Mehmed Paşa'nın Fransız elçisine karşı yapmış olduğu hakaretlere açık olarak cevap vermedi. Gerçekten de Venediklilerle yakın temas halinde olan ve 1639 yılından beri İstanbul'da elçi olarak bulunan Vantelet Senyörü Jean de La Haye, Venedik'ten almış olduğu şifreli bir mektubun içeriğini ifşa etmediği bahanesi ile 1659'da Yedikule'de hapse atılmıştı. Uzun uğraşılardan sonra hapisten çıkan elçi, ertesi yıl Pâdişah hesabına Mısır'dan hareket eden ve çeşitli eşya yüklü bir Fransız gemisinin Malta şövalyeleri tarafından alıkonulması üzerine ikinci kez hapse atıldı ve sonra da Fransa'ya geri gönderildi. XIV. Louis'ye Temaşvar'dan gönderdiği mektubunda Köprülü Mehmed Paşa elçisinin neden hapsedildiğini ve geri gönderildiğini şöyle ifade ediyor:

> Selamlarımı şahsınıza ilettikten sonra (...) size şunu belirtmek istiyorum ki, uzun zamandan beri Südde'i-Saadet'e elçi olarak gönderdiğiniz kişi (...), burada birçok yıl ikamet ettikten sonra, görevi, karşılıklı dostluğu korumak, tebaanızdan olan tüccarı kollamak ve genel olarak ticaretle ilgili olan işlerde yeterli dikkati göstermek iken, Pâdişah hazretlerinin arzuları hilafına olarak her türlü dostluğa ve kapitülasyonlara karşı gelerek, Venediklilerle devamlı ilişki içine girmiş, yaralayıcı hareketlerde bulunmuştur. Öyle ki Venediklilerden almış olduğu gizli mektubun içeriğini açıklamayı reddettiği için, Büyük, Muktedir Efendim onu tevkif etmiştir. [Pâdişah] aramızdaki dostluğu gözönüne alarak, vezirlerine, davranışla-

navires en dehors des eaux territoriales françaises pour les envoyer en Crète.

Désormais de nombreux nobles français prendront place à côté des Vénitiens en Crête. Malgré les appels répétés du pape et de la Sérénissime, et en dépit du comportement humiliant de Köprülü Mehmed Paşa, Mazarin, engagé dans la guerre franco-espagnole, ne répondit pas directement à la Porte. Jean de La Haye, seigneur de Vantelet, en poste à Istanbul depuis 1639, était en effet en relations étroites avec les Vénitiens, et sous prétexte de son refus de vouloir dévoiler le contenu d'une lettre chiffrée qu'il avait reçue de Venise, il fut jeté en prison au Château des Sept Tours. Libéré après de longues tractations, l'année suivante il fut emprisonné de nouveau à la suite du détournement par les chevaliers de Malte d'un navire français en provenance d'Egypte et affrété pour le compte du sultan Mehmed IV. Relâché de nouveau, il fut cette fois-ci renvoyé en France. Dans sa lettre adressée à Louis XIV, alors qu'il se trouvait au Temechvar (Timişoara), le grand-vizir Mehmed Paşa expliquait au roi les raisons pour lesquelles l'ambassadeur était emprisonné et la nécessité de le relever de ses fonctions :

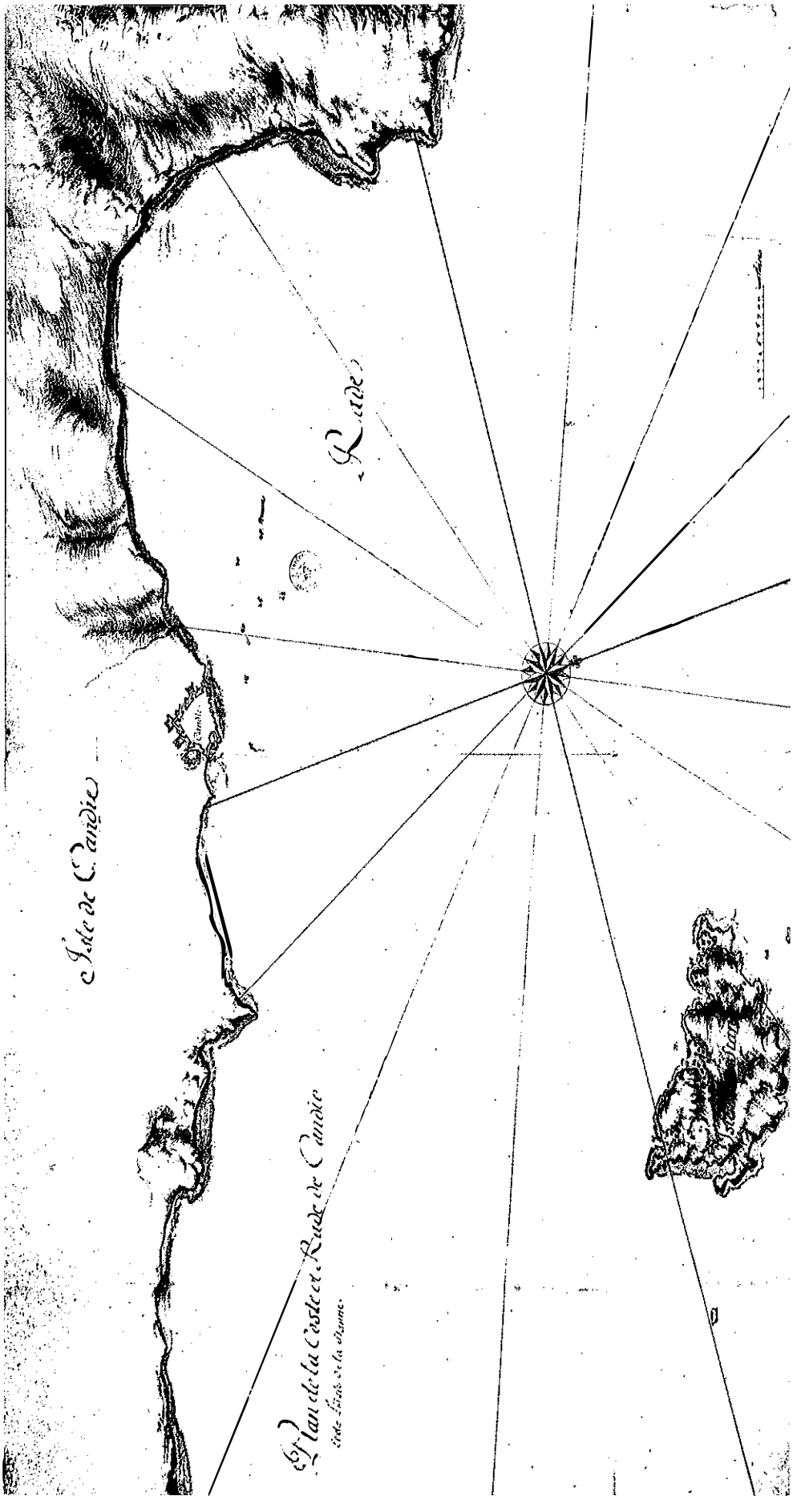
> Après vous avoir présenté les salutations (...) je ferai savoir que votre ambassadeur envoyé depuis longtemps de votre part à l'heureuse Porte (...), après y avoir résidé plusieurs années, quoi qu'il y fut pour avoir soin des affaires qui regardent la conservation de l'amitié mutuelle et le bien du commerce et du négoce des marchands, vos sujets, il a néanmoins fait des actions offensantes et contraires à cette amitié et aux capitulations par l'intelligence et par le commerce continuel de nouvelles qu'il a eu avec les Vénitiens contre les intentions de Sa Hautesse, de sorte que, y ayant eu des lettres interceptées qu'on lui avait adressées sur le refus qu'il a fait d'en déclarer le contenu, le très haut et très puissant empereur, mon maître l'a fait arrêter en considération de l'amitié et en même temps Sa Hautesse a commandé à ses ministres de vous faire expédier une lettre de sa part

rında daha dikkatli hareket etmesi gereken ve iki ülke arasında dostluk ve ittifakı koruyabilecek, daha sadık birisinin buraya gönderilmesi için size bir mektup yazılmasını emretti. Bunu da, hatasına karşı her tür cezayı görmesi için size geri gönderdi[12].

Aslında 1658'den itibaren yedi yıl boyunca Türk-Fransız ilişkileri fiili olarak kesilmiş durumda kalmıştır. Daha Jean de La Haye hapiste iken, yerine gönderilen önce maslahatgüzâr ve askerî mühendis Nicolas-François Blondel, daha sonra da tüccar Jean-François Roboli (1660-1665) bu ilişkilerin yenilenmesine ve gelişmesine fazla yardımcı olamadılar. Aşağıda üzerinde durulacak olan Saint-Gotthard savaşı ve ardından Avusturya ile imzalanacak olan Vaşvar anlaşmasından sonra (1664), eski elçinin oğlu Denis de La Haye, elçi sıfatı ile İstanbul'a gönderildi ise de, bu elçi sorunları çözümleyecek yerde iyice karıştırdı. Zaten başka bir şey de beklenemezdi, çünkü kendisi ve babası hakkında yapılmış uygulamaya Fransa'nın vermiş olduğu diplomatik bir cevap olarak tayin edilmiş ve İstanbul'da da öyle algılanmış olduğu için yeni Büyükelçi sonuçta hiç de yararlı olmamıştır. Sadrazamla olan ilk görüşmesi çok kötü geçmişti: Fazıl Ahmed Paşa, getirmiş olduğu elçilik mektuplarını yere atarak, kendisine hakaret etti. Buna kapitülasyon metinlerini Sadrazamın ayağına atmak suretiyle karşılık veren La Haye de az kalsın Fransa'ya dönüyordu. Hatta Sadrazamı, limanlardaki Fransızları geri çekmekle bile tehdit etti. Diplomasinin son sınırlarına ulaşılmıştı: Fransa ile Türkiye arasında Girit'te ilan edilmemiş gerçek bir savaş devam ederken dostane ilişkiler ummak boşuna idi. Fransa'ya karşı cezalandırma hareketi olarak Bâb-ı Âli, 1668'de Cenova maslahatgüzârına bile elçi unvanını vermekte tereddüt etmedi. Bunu da Fransa kendisine karşı bir hakaret olarak telakki etti. Onaltı yıl sonra Cenova şehri almış olduğu bu unvandan dolayı büyük bir fiyat ödeyecek ve Fransa tarafından tarihinin en ağır bombardımanına uğrayacaktır.

pour vous demander l'envoi d'un autre ambassadeur qui soit fidèle et qui par sa prudence et par sa bonne conduite travaille à la conservation de l'amitié et de l'alliance et que cet ancien vous étant renvoyé, il reçoive par votre ordre le châtiment de sa faute [12].

On peut dire que les relations franco-turques furent pratiquement interrompues pendant sept ans à partir de 1658. Déjà lorsque Jean de La Haye était en prison, l'envoi en mission spéciale de Nicolas-François Blondel, ingénieur militaire, et l'intérim du négociant Jean-François Roboli (1660-1665), ne purent contribuer à l'amélioration des relations entre deux pays. Après la bataille de Saint-Gotthard, qui sera évoquée par la suite, et la paix de Vaşvar de 1664, l'ambassade de Denis de La Haye, fils du précédent, n'apporta pas de solution non plus à cette crispation, c'est même tout le contraire qui se produisit : tout le monde savait que Louis XIV l'avait envoyé comme une réponse diplomatique au mauvais traitement que la Porte avait fait subir à son père, et Istanbul l'avait bien perçu de cette manière. Sa première audience avec le grand vizir s'est donc très mal passée : Fazıl Ahmed Paşa le traita avec mépris en jetant ses lettres de créance par terre ; de La Haye faillit retourner en France ; après avoir jeté aux pieds du grand-vizir les capitulations, il menaça de retirer tous les Français des Echelles. La diplomatie avait ses limites : alors qu'une véritable guerre non-déclarée se poursuivait en Crète entre la France et la Turquie, il était vain d'espérer une cordialité de façade. En signe de rétorsion contre la France, la Porte accorda même, en 1668, au résident génois, le titre d'ambassadeur, ce qui était considéré en France comme une insulte. Seize ans après, la ville de Gênes payera cette arrogance en subissant le bombardement le plus violent de son histoire.

5 . «Plan de la coste et de rade de Candie et de l'isle de Stantie / *Kandiye kıyıları, koyu ve Standiye Adasının planı, BNF, ms. fr. 7176, f° 173, carte / harita n° 44, [1686-1687]*, 73x39 *cm*.

Fransa'nın İspanya ile yaptığı İkinci Pirene anlaşmasından sonra (1659), Mazarin artık dikkatini Akdeniz'e doğru çevirebilirdi. Papa, Venedik ve Fransa arasında Girit meselesi için çok kesif bir yazışma ve pazarlık başladı. Gaye, yalnız Türkleri Kandiye'den uzaklaştırmak değil, Girit'in tamamından çıkarmaktı. Fransız Dışişleri Bakanlığı ve Venedik Arşivlerine geniş bir şekilde yansımış olan bu karşılıklı müşavere ve hazırlıklar Venedik Cumhuriyeti'nin Fransa'ya çok yüksek düzeyde bir elçi, Giovanni Batista Nani'yi göndermekle daha da yoğunluk kazandı. Hatta bu vesile ile hem Mazarin, hem de XIV. Louis Toulon'daki donanmayı bizzat ziyaret ederek hazırlıklara nezaret ettiler (7-18 Şubat 1660). Meşhur Şövalye Paul'un komuta ettiği donanma, geniş bir reforma tabi tutuldu, başka denizlerde ve ülkelerde bulunan önemli denizciler Toulon'a çağırıldı, işe yaramaz bulunan subaylar emekliye ayrıldı. Neticede Girit'te Türklere karşı savaşacak olan donanmanın komutanlığı Modena Dükü Alphonse d'Este'nin kardeşi Prens Almeric'e verildi. Kendisine verilmiş olan talimata göre Almeric bu komutanlığı çok gizli tutacak ve her yerde bu donanmayı Fransa'nın değil, Papanın hazırlattığını söyleyecekti. Kendisine verilen emirde "Türk'ün, Majesteleri'nin (XIV. Louis) Venedik'e yardım ettiğini katiyyen bilmemesi gerektiği" söyleniyordu[13]. Papa VII. Alexandre'ın göndereceği donanmanın başına geçirilecek yeğeni Fra Vicenzo Rospigliosi de Kardinal Mazarin ile yakından görüşerek Kardinal ile ortak stratejiyi belirlediler. Fransız Başbakanı gerçekten tam bir sefer hazırlığı yapıyordu. Çünkü bahsi geçen komutan ve asilzadelerin yanına bir de ordu genel komiseri olarak kendine çok yakın olan ve her işte güvendiği Guillaume Millet de Jure'ü verdi. Fransa'nın iç ayaklanmaları (Fronde) sırasında Fransa'yı terk eden, hükümette önemli görevler almış, Avrupa'ya ve Fransa'ya barış getiren anlaşmalarda murahhas olarak bulunmuş olan bu de Jure hazırlanan seferin "ruhu" olarak tanıtıldı. Köprülü Mehmed Paşa'nın Dalmaçya, Ege, Erdel ve Ukrayna'da (Kazaklar) elde ettiği bir dizi zafer sırasında Fransızlar sadece

Après le traité des Pyrénées, Mazarin pouvait tourner ses regards vers la Méditerranée. Une correspondance abondante fut engagée entre le pape, Venise et la France à propos de la Crête. L'objectif n'était pas seulement d'éloigner les Turcs de Candie, mais de les expulser de toute l'île. Ces négociations, consultations et préparatifs, gagnèrent en intensité avec l'envoi à Paris comme ambassadeur de Giovanni Batista Nani. Par la même occasion, le roi et Mazarin visitèrent la flotte à Toulon (7-18 février 1660). Cette flotte dirigée par le chevalier Paul, fut réformée profondément : les marins français servant dans d'autres pays et sur d'autres flottes furent appelés à Toulon, ceux qui avaient atteint un certain âge furent mis à la retraite. Le commandement de la flotte française destinée à la Crète fut confié au prince Alméric, frère d'Alphonse d'Este, duc de Modène. Selon les instructions qu'on lui donna, il devait déclarer partout que cette flotte était préparée non pas par le roi, mais par le pape, et « en aucune manière le Turc ne devait savoir que Sa Majesté aide Venise » [13]. De même, Fra Vicenzo Rospigliosi, neveu du pape Alexandre VII, nommé commandant à la tête de la flotte papale, rencontra le cardinal Mazarin. Le principal ministre entreprenait de véritables préparatifs pour une expédition : il adjoignait à la flotte comme commissaire général son conseiller et confident, Guillaume Millet de Jure, ce diplomate qui avait pris un rôle considérable dans le gouvernement en exil durant la Fronde et qui avait négocié les traités de paix entre la France et le reste de l'Europe. Cependant, l'enthousiasme n'était pas si vivace que cela : Mazarin ne put réunir que 4 200 hommes dont 200 cavaliers, dans une période où Köprülü Mehmed Paşa remportait des victoires en Dalmatie, en mer Egée, en Transylvanie et en Ukraine. Finalement, en avril 1660, la flotte française put rencontrer en Crête l'amiral vénitien Francesco Morosini. Après quel-

4.000 yaya ve 200 süvariden oluşan bir birlik hazırlayabildiler. Fransız donanması nihayet Nisan 1660'da Girit'te Venedik komutanı Francesco Morosini ile bir araya geldi. İlk başarılardan sonra (Ekim 1660) Fransız ordusu Türklerin Kandiye kalesi önünde inşa ettiği "Yeni Kandiye" diye bilinen tabyanın önünde yenildi, başkomutan Almeric d'Este öldü ve sağ kalan -veya esir düşmeyen- 2.000 civarındaki asker Jacques de Grémonville idaresinde geri dönmek zorunda kaldı. Bu arada Şövalye Paul idaresindeki donanmanın Garp Ocakları kıyılarına yapmış olduğu sefer de iyi bir şekilde sonuçlanmamıştı. Daha sonra olduğu gibi müttefikler (Venedik, Malta, Papa, Toskana ve Fransa) bu yenilgilerde de birbirini suçladılar, özellikle Venediklilerin yeteri kadar cesaretle düşmana karşı savaşmadıkları konusu tekrar tekrar gündeme geldi. Hatta Franseco Morosini'nin savaşı kendi şahsî menfaatı için kullandığı bile tartışıldı[14].

Bu kötü gelişmeleri hasta yatağından ve ilginç bir rastlantı olarak, rakibi Köprülü Mehmed Paşa'nın[15] ölümüne yakın bir sırada feci haberleri takip eden Mazarin Akdeniz'deki olayların gelişimi hakkında her an bilgi alırken özellikle Garp Ocakları ile İstanbul'dan gelecek donanmalar arasındaki irtibatın ne şekilde kesilmesi gerektiği konusunda stratejik talimat veriyordu. Bir bakıma, ölmezden önce, Türklere karşı girişmiş olduğu seferin olumlu bir şekilde sonuçlanması için tedbirler alıyordu. Onun temel düşüncesi, Osmanlılara karşı tüm Avrupa hükümdarlarının bir araya gelerek bir Hıristiyan bloku oluşturmaktı. Hatta bunun için gerekli mektupları da Avusturya İmparatorluğu'na bağlı, Fransa yanlısı Mainz ve Köln Başpiskoposlarına yazmıştı bile[16]. Macaristan'dan Türklerin atılması projesini hazırlayıp artık bundan sonra iktidarı tek başına ele alacak olan XIV. Louis'e bu yönde tavsiyelerde bulundu. Ölürken de vasiyetinde kendi servetinden Papa'ya, Girit'te "ortak düşman Türk'e" karşı kullanılmak üzere 600.000 Fransız Lirası bırakıyordu[17].

Kardinalin ölümünden iki hafta sonra, 26 Mart 1661'de Kralın başkanlığı altında,

ques succès en octobre, le détachement français fut défait par les Turcs devant « la Nouvelle Candie », ville construite par l'armée ottomane en face de la forteresse de Candie ; le commandant en chef Almeric d'Este, fut tué et le reste des troupes, 2000 environ, put revenir en France sous la conduite de Jacques de Grémonville. Quant à la flotte, sous le commandement du chevalier Paul, elle entreprit une série d'opérations contre les côtes maghrébines, sans grands succès. Comme cela sera le cas ultérieurement, les alliés (Venise, Malte, le pape, Toscane et la France) s'accusèrent mutuellement pour rejeter la responsabilité les uns sur les autres. Surtout les Vénitiens furent incriminés de ne pas avoir combattu avec plus de courage contre l'ennemi, tandis que les bruits ont couru contre Francesco Morosini lui-même, qui aurait utilisé la guerre pour ses propres intérêts [14].

Mazarin malade et sur le point de mourir, curieusement d'ailleurs presque en même temps que son rival Köprülü Mehmed Paşa [15], suivait attentivement ces mauvaises nouvelles provenant de la Méditerranée, donnait des instructions tactiques pour éviter un échec à l'expédition et surtout empêcher la jonction entre la flotte envoyée par le sultan ottoman et celle des Maghrébins. Sa pensée principale était de réunir une coalition chrétienne contre l'Empire ottoman. Il avait même écrit des dépêches dans ce sens-là à l'électeur de Mayence et à l'archevêque de Cologne, alliés de la France [16] ; il laissait également comme conseil à son élève, Louis XIV, d'expulser aussi les Turcs de Hongrie ; et en mourant, il léguait une somme de 600 000 livres au pape pour être utilisée en Crête contre « le Turc, ennemi commun » [17].

Deux semaines après la mort du cardinal, le 26 mars 1661, un grand conseil secret se tenait au Louvre sous la présidence du roi et en présence des maréchaux et notables comme Condé, Turenne,

kralın kardeşi, Condé, Turenne, Villeroy, Gramont ve Plessis gibi asilzade ve mareşaller, Le Tellier, Fouquet ve Lionne gibi üç bakanın yer aldığı gizli bir toplantıda Türklere karşı yürütülecek siyasetin çizgileri belirlendi. Sonuçları Papa'nın özel elçisi Alvise Grimani'ye bildirilen bu siyasetin temel felsefesi şu idi: Kral, Hıristiyanlığın her yerde ve her zaman zafere ulaşması için her türlü olanağı kullanacağına dair söz veriyordu; Mazarin'in tüm Hıristiyan prenslerini Venediklilere yardım etmek üzere bir araya getirecek ortak bir birlik kurma fikrini devam ettirecekti; ancak, özellikle Girit'te uğranılan mağlubiyeti de göz önüne alarak, şimdilik insan ve malzeme yardımı yapamayacağını, ancak hemen parasal yardımda bulunabileceğini ifade ediyordu.

Bundan sonra XIV. Louis, "Kilisenin Büyük Oğlu" sıfatıyla, Avrupa'daki siyasî dengelerin ve Osmanlı İmparatorluğu topraklarında bulunan Katoliklerin ve iktisâdî menfaatlerin koruyucusu olarak çizgisi günün ihtiyaç ve icaplarına göre değişen bir siyaset takip edecektir. Ancak "ortak düşman'a" karşı bir cephe kurmak[18] konusundaki kararlılığını uzun zaman terketmeyen Kral XIV. Louis, bu siyasetin ilk meyvelerini Saint-Gotthard'da alacak, ancak Kandiye'nin de ve neticede Girit'in de tamamen Türklerin eline geçmesine mani olamayacaktır.

2 - GİRİT'İN OSMANLI İMPARATORLUĞU'NA KATILMASI AŞAMASINDA TÜRK-FRANSIZ İLİŞKİLERİ

Mart 1661'den itibaren Fransa'nın mutlak hakimi haline gelen XIV. Louis gerçekten de Mazarin'in iyi bir öğrencisi olduğunu gösterecektir. Ancak Fransızların geleceğinin harpte değil ticaret ve zenginlikte olduğuna inanan Colbert onun "Haçlı" birlikleri kurma konusundaki projelerini de büyük ölçüde engelleyecektir[19].

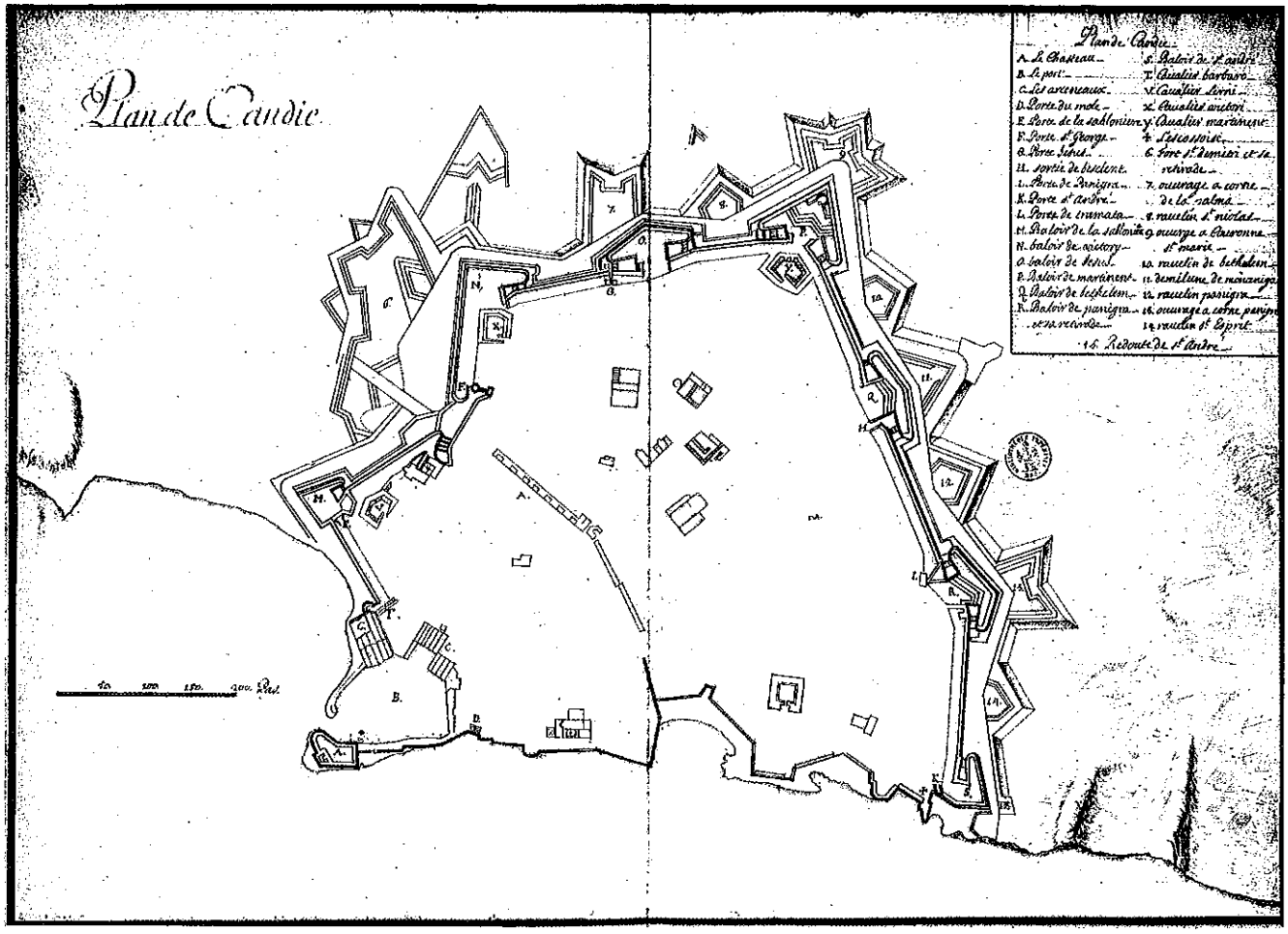
Fransa serbest ticaret siyasetini desteklemek için Akdeniz'de ticarî gemilerin güvenini sağlamak zorunda idi. Bunun için bir taraftan Girit'e az da olsa arada yardımcı güçler göndermeye devam ederken, öte taVilleroy, Grammont et Plessis ou encore des trois ministres Le Tellier, Fouquet et Lionne et décidait les grandes lignes de la politique à mener contre les Turcs. Communiqués à l'internonce du pape, Alvise Grimani, les principes conducteurs de cette politique peuvent être résumés ainsi : le roi promettait de mettre en œuvre tous les moyens afin que le christianisme soit victorieux partout et tout le temps ; l'idée de Mazarin de réunir une ligue contre l'infidèle sera poursuivie, cependant pour le moment et compte tenu de la défaite subie en Crête, on se contenterait de fournir, non pas des hommes et du matériel, mais de l'aide financière.

Tout cela voulait dire assez clairement que le fils aîné de l'Eglise agirait en fonction des données politiques en Europe et surtout en fonction des intérêts religieux et économiques français dans l'Empire ottoman, sans jamais perdre l'objectif de constituer « une ligue contre l'ennemi commun » [18]. C'est à Saint-Gotthard que les premiers fruits concrets de cette détermination seront cueillis, mais elle n'ira pas jusqu'à empêcher la prise de Candie et finalement de toute la Crête par les Ottomans.

2 - LES RELATIONS FRANCO-TURQUES LORS DE LA CONQUÊTE DÉFINITIVE DE LA CRÊTE PAR L'EMPIRE OTTOMAN

Louis XIV, maître absolu sur la France à partir de mars 1661, montrera à chaque occasion qu'il était le parfait disciple de Mazarin. Cependant, Colbert, persuadé que l'avenir de la France résidait dans le commerce et dans la richesse économique, empêchera avec un certain succès d'ailleurs les projets de croisades du roi [19].

Pour appuyer la politique de libre-échange, la France devait avant tout s'assurer de la sécurité de ses navires marchands en Méditerranée. Tout en continuant à envoyer des petits renforts en

7. «Plan de Candie» /Kandiye'nin planı, *BNF, ms. fr. 7176, f° 174, carte / harita n° 45, [1686-1687], 58x42 cm.*

raftan ve özellikle Cezâyir, Tunus ve Libya'dan gelebilecek tehlikeyi önlemek ve Kuzey Afrika korsanlarına göz dağı vermek istiyordu[20]. Yapılan hesaplara göre 1652 ile 1665 arasında Fransa korsanlık hareketleri yüzünden on milyon Fransız lirası zarara uğramıştı. Belki de İstanbul-Paris arasındaki ilişkilerin en alt derecede oldukları göz önüne alınarak ve bu arada 1660'ın öcünü almak için 1663 yazında, Şövalye Paul komutasında on gemi Tunus şehrini bombalamak üzere yola çıkarıldı. Bu filo, birkaç gemiyi tahrip ettikten, Kuzey Afrika kıyılarında önemli miktarda gemiyi de ele geçirdikten sonra Haziran sonunda Toulon'a döndü. Ertesi yıl (22 Temmuz 1664) daha büyük bir sayıda gemi ile bu kez XIV. Louis'nin amca oğlu ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Beaufort Dükü François de

Crête, elle voulait surtout empêcher le danger qui venait de l'Algérie, de la Tunisie et de la Libye et dissuader une fois pour toutes les corsaires barbaresques, fer de lance ottoman dans la région [20]. Selon les calculs faits, de 1652 à 1665, la France avait subi une perte de dix millions à cause de la piraterie. Profitant de l'occasion où les relations franco-turques étaient au plus bas et probablement pour prendre la revanche de la défaite de 1660, une flotte de dix navires, commandée par le chevalier Paul fut donc envoyée, l'été 1663, pour bombarder Tunis. Après avoir coulé quelques vaisseaux, en avoir capturé d'autres sur les côtes africaines, il rentra à Toulon au mois de juin. L'année suivante (le 22 juillet 1664), une nouvelle flotte plus importante, avec à bord 6 000 hommes, fut envoyée sous

Vendôme, 6.000 kişi ile Cezâyir'in Cicelli limanına bir çıkartma yaptı. Ancak güçlü bir müdafaa ile karşılaşan Fransız kuvvetleri, toplarını ve önemli miktarda yaralıyı limanda brakarak acele ile geri dönmek zorunda kaldılar. 1665 yazında üçüncü kez bir filo ile Beaufort Tunus limanına hücum etti; Şerşel limanındaki üç gemiyi batırdıktan sonra geri döndü. Bu tür müdahale ve çıkartmalar korsanlık hareketlerini durdurmadığı gibi Osmanlı Devleti ile zaten kötü olan ilişkileri daha da zorlaştırıyordu[21].

Aynı yıl içinde ve bundan sonra Kandiye'nin düşüşüne kadar, dikkatler yine Girit'e döndü. İşte tam bu sırada, Fransız ordusu subaylarından François de Ville, Kandiye'nin müdafaasını hazırlamak için Venedik Cumhuriyeti hizmetine girdi. Üç yıl boyunca Kandiye'de özellikle kalenin tamiratı ve yeni tabyaların inşasını idare eden de Ville, Girit savaşı ile ilgili ilginç bir hatırat bıraktı[22]. Bu hatıratı yayınlayan F. S. d'Alquié'nin önsözü aynı zamanda o devrin İslâm dini ve Osmanlılarla ilgili genel olarak Fransız, belki de Avrupa kamuoyunu, dile getirmesi bakımından çok ilginçtir. Ona göre, Müslümanların bayraktarlığını yapan Osmanlılar dünyada en çok nefret edilmesi gereken kân içicilerdir, onların elinde bulunan tek sanat, ocakları söndürmek, insanları esir etmek, Hıristiyan ailelerin rahatını bozmak, adaleti ayaklar altına almak, meşru hükümdarların taçlarını ellerinden almaktır... Daha sonra aynı yayıncı şöyle devam ediyor:

> Ayrıca, bu bulaşıcı hastalık, başka belalar gibi belli sınırlar tanıması gerekirken, tersine zehirini azaltacak yerde çoğaltıyor; öyle ki onu bir çeşmeden çıkan suya benzetebiliriz: çeşmeden çıkan su uzaklaştıkça kirleniyor. Veya onu şu kar topuna benzetebiliriz: yuvarlandıkça büyüyor. Osmanlılar da öyle, asırlar ilerledikçe daha da zalimleşiyorlar, zaman geçtikçe zehirleri daha da artıyor. Bunun için tarihe bakmak yeterlidir... Bu dinsizlerin genel özelliği hınç almak ve susuzluklarını gidermektir (...) Büyük filozof Esope'nın

le commandement de François de Vendôme, duc de Beaufort, cousin de Louis XIV et amiral, sur les côtes algériennes, alors que d'autres forces étaient envoyées en Hongrie. Débarquée au port de Djidjelli, l'armée française se retira avec précipitation à la suite d'une résistance inattendue, et laissant sur place de nombreux blessés et des canons. En 1665, Beaufort attaquait avec un meilleur succès le port de Tunis, puis se retirait après avoir détruit les trois vaisseaux de Cherchell. Cependant ces actions spectaculaires étaient non seulement inefficaces, mais en plus elles dégradaient davantage les relations avec la Porte [21].

La même année et désormais jusqu'à la chute de Candie, toutes les attentions seront concentrées sur la Crête. C'est précisément à cette époque que le marquis François de Ville obtint de Louis XIV la permission de servir à Candie pour le compte de Venise. De Ville qui, durant trois ans, organisera la défense de Candie, avec le titre de général des armées de la République, laissa des Mémoires édifiants sur la guerre de Crête [22]. L'éditeur F. S. d'Alquié, qui exprime probablement l'opinion générale française et celle de l'Europe occidentale contre les Turcs de cette époque, présente dès ses premières pages les musulmans et leur porte-étendard, les Ottomans, comme des monstres suceurs de sang qu'il faut détester le plus au monde, que tout leur art consiste à éteindre les familles, à faire des esclaves, à troubler le repos des familles chrétiennes, à fouler la justice, à priver les souverains légitimes de leurs trônes... et de continuer :

> De plus, je remarque que cette peste, qui devroit s'il semble, reconnoistre quel, ques bornes dans sa malice comme les autres vices, augmente son venin au lieu de le diminuer ; de sorte qu'on peut dire qu'elle imite l'eau de fontaine, qui devient infecte à proportion qu'elle s'eloigne de sa source, ou bien qu'elle ressemble à ces boules de neige, qui grossissent à mesure qu'on les

gerçek olarak vermiş olduğu tabloda da gösterdiği gibi, kurdun kuzuyu suyu bulandırdığı bahanesiyle yemesi örneğinde olduğu gibi "Avrupa'yı hatta dünyayı yiyen kurtlar" olarak isimlendirebileceğimiz bu vahşi barbarlar, savaş yapmak için geçerli bir gerekçeleri olup olmadıklarına bakmaksızın komşularına saldırıyorlar (...)[23]

Saint-André Markisi, François de Ville'in yerine gönderilen Alexandre du Puy de Montbrun da aynı şekilde Kandiye'nin tahkiminde faal olarak çalıştı. Ancak Fransa Aix-la-Chapelle anlaşmasından sonra (2 Mayıs 1668) Venedik'e yapılan yardım daha da hızlandı. Daha önce Saint-Gotthard'da Türklere karşı kahramanlıklar gösteren La Feuillade Dükü François d'Aubusson, çoğu asilzâde olan 600 "gönüllü" ve üç harp gemisi ile Kandiye'ye gönderildi. Ancak Köprülü Fazıl Ahmed Paşa büyük sayıdaki ordusu ve özellikle Kandiye önünde Zağarcıbaşı Zülfikâr Ağa'nın yaptığı tahkimata karşı bu güç pek fazla bir işe yaramadı. Önemli kayıplara rağmen, Türkler durmadan ilerliyorlardı. Bu yüzden de La Feuillade Mart 1669'da kuvvetlerinin yarısını Kandiye önünde ölü bırakarak Fransa'ya geri döndü.

Ancak Papa IX. Clément tüm Hıristiyan dünyasına durmadan yardım çağrıları yapıyor, Türklerin mutlaka Girit'ten atılması gerektiğini her tarafa bildiriyordu. Bu çağrılara en çabuk cevap veren yine XIV. Louis oldu. Navailles Dükü Philippe de Mauntault de Bénac'ı kara ordusunun başına, Beaufort'u deniz kuvvetleri komutanı atayarak, 7.000 civarında asker, küçüklü büyüklü 30'a yakın gemi, yeterli miktarda barut, bomba ve yiyecek, 840 top ve 1.400 çadırla beraber Kandiye'ye gönderdi. Fransız güçleri Türklerin dikkatini çekmemek için ve Bâb-ı Âli'nin bu yardımı harp nedeni olarak kabul etmesini önlemek için Papalık bandırası altında savaşacaktı[24]. Bu donanmaya ayrıca beş Papalık, yedi Malta ve sekiz Venedik gemisi eşlik ediyordu. Fransız kuvvetleri daha gemilerin tamamı Kandiye önüne gelmeden - General Vivon-

roule ; parce qu'elle devient en effet plus cruelle dans la suite des siècles, et plus envanimée dans le cours des années. Suivons de grâce les ages du monde, et nous trouverons dans les histoires les convictions de ce que je dis (...) C'est le propre de ces infidèles de ne chercher que l'occasion pour assouvir cette brutale passion. Esope, ce grand philosophe nous a fait leur véritable portrait, quand il nous a donné la fable de la brebis et du loup, et lorsqu'il a dit que ce dernier prit occasion de dévorer la première, parce qu'elle avait troublé l'eau en buvant, qouyqu'il n'en fut rien à la vérité ; car en effet ces barbares, que j'appelle avec justice les loups ravissants de l'Europe et mesme du monde, ne regardent pas toujours s'ils ont quelque légitime sujet de faire la guerre à leurs voysins (...) [23].

François de Ville sera remplacé par Alexandre du Puy de Montbrun, marquis de Saint-André, appartenant à la famille de Dauphiné. Après le traité d'Aix-la-Chapelle (2 mai 1668), qui marquait la fin de la « guerre de Dévolution », Louis XIV put aider d'avantage Venise : il autorisa François d'Aubusson, duc de la Feuillade, l'un des héros de Saint-Gotthard, à lever 600 volontaires, dont la plupart appartenaient à des familles nobles et à aller au secours de Venise avec trois navires. Significative, cette aide fut jugée insuffisante compte tenu du nombre de Turcs et surtout devant la multiplication de leurs ouvrages militaires mis en place autour de la ville par Zülfikar Ağa. Les Turcs, malgré de grandes pertes, avançaient sans cesse. La Feuillade revint en France au mois de mars 1669, laissant sur le champ de bataille la moitié de ses hommes.

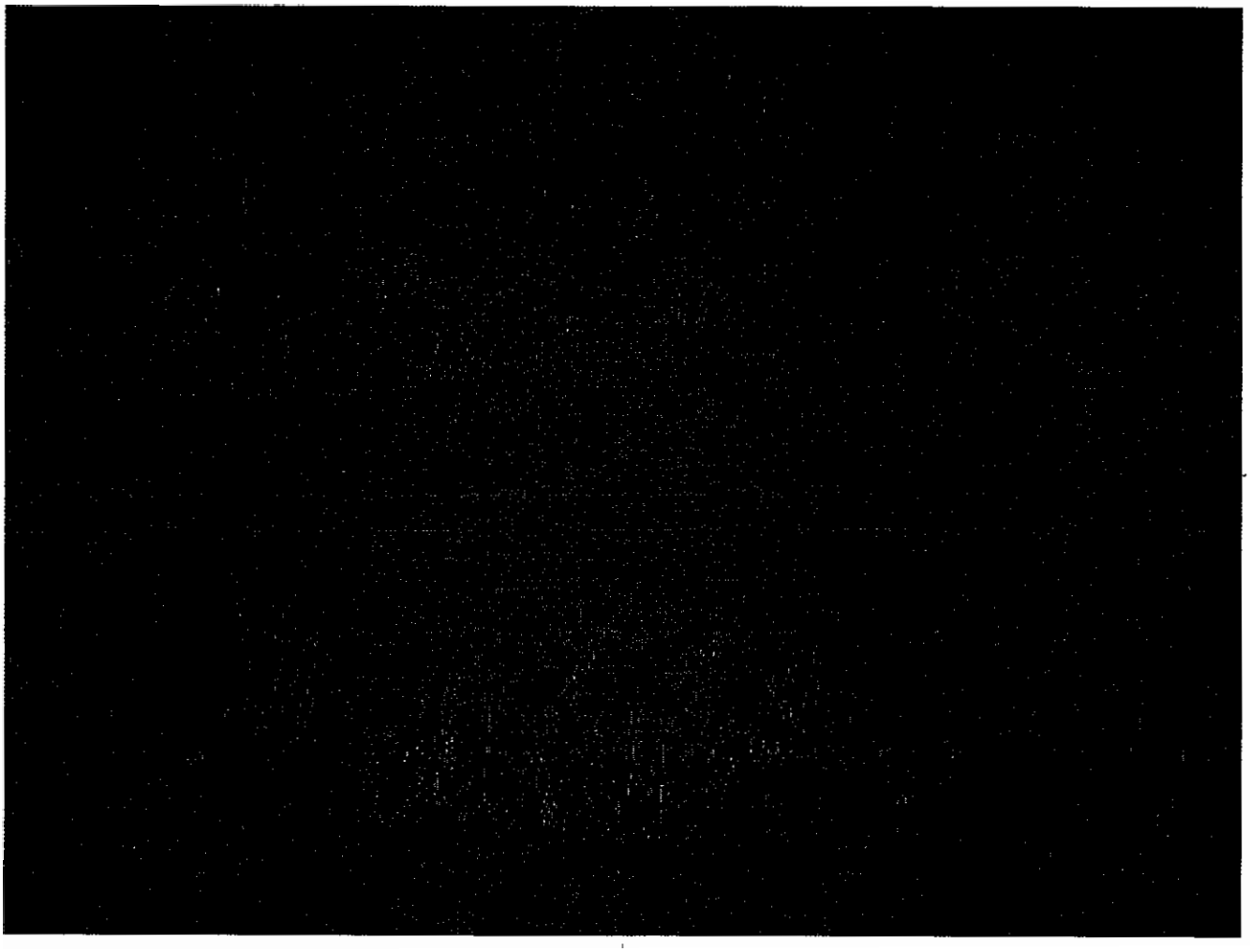
Mais les demandes du pape Clément IX à l'adresse de toute la chrétienté devenaient plus pressantes afin d'expulser les Turcs de la Crête. Parmi les souverains européens, seul Louis XIV répondit favorablement. Il nomma Philippe de Mauntault de Bénac, duc de Navailles, général

ne idaresindeki gemiler ancak 3 Temmuz'da adanın karşısına geldiler- karadan bir gece harekâtına giriştiler (24-25 Haziran 1669 gecesi) ve başkomutan Beaufort[25] da ölülerin içinde olmak üzere büyük bir zayiat vererek geri çekildiler[26]. Kara harakâtı yenilgisinin intikamını almak için bu kez gemiler Türk metris ve tabyalarını bombalamaya başladılar (15 Temmuz 1669). Ancak hem koalisyon komuta kademelerinde meydana gelen karışıklıklar, hem de Türk topçusunun isabetli gülleleri Fransız gemilerinde büyük kayıplara yol açtı; bir kısım Fransız kalyonları battı (özellikle *La Thérèse* kalyonu). Böylece hem kara, hem de deniz harekâtı bir sonuç vermediği gibi, Fransız kuvvetlerinin yarısı öldüğü, diğer yarısı da hastalandığı için donanmaları barış görüşmeleri bitmezden önce çabucak geri dönmek zorunda kaldı (23 Ağustos 1669). Zaten Venediklilerin de artık dayanacak güçleri kalmadığı için Kandiye teslim oldu. Fransızların bu hezimeti kısa zamanda tüm Avrupa'ya yayıldığı gibi, çok çabuk geri dönmüş olmaları yüzünden ağır tenkitlere de maruz kaldılar.

Kandiye'nin Türklerin eline geçmesinden sonra, aşağıda da göreceğimiz gibi, Türk-Fransız ilişkileri yeni ve olumlu bir safhaya girmiş olmasına rağmen, Akdeniz'de karşılıklı sürtüşme hiçbir zaman tamamen bitmeyecektir. Çünkü Akdeniz'deki seyrü sefer emniyeti tam olarak sağlanamadığı gibi, Garp Ocakları gemicileri uzakta olan Padişâh otoritesini ancak işlerine geldiğinde kabul ettikleri için ve aslında Padişâhın da onları bir yerde devamlı Hıristiyanlara karşı bir Damokles kılıcı gibi kullanmak siyasetinden dolayı korsanlık olayları bitecek gibi de değildi. Bu yüzyıl içinde Osmanlı tabiiyetinde olan Tunus, Cezâyir ve Libya gemicileri ile Fransız donanması arasındaki en ciddî çatışmalar 1681-1688 arasında doğdu. Elbette ki bu çatışmalar Türk ordularının Viyana önünden başlayarak her tarafta yenilmeleri, Os-

des forces terrestres, et François de Beaufort, chef de l'armée navale, en leur donnant environ 7 000 hommes, une trentaine de navires de toutes tailles, suffisamment de poudre, de bombes et de vivres, 840 canons et 1 400 tentes. Pour ne pas attirer l'attention, cette armée devait combattre sous la bannière du pape, afin déviter que la Porte considérât cette collaboration avec ses ennemis comme un *casus belli* [24]. Par ailleurs, cette flotte était accompagnée par cinq navires du pape, sept de Malte et huit de Venise. Avant même que les galères françaises, commandées par le général Vivonne, arrivent devant Candie, les troupes terrestres s'engagèrent dans une action terrestre nocturne (la nuit du 24-25 juin 1669), au cours de laquelle Beaufort fut tué [25], et l'armée française se retira avec de nombreuses pertes [26]. À son tour, pour prendre la revanche de la défaite, la flotte entra en action et bombarda les défenses et fortifications turques (15 juillet 1669). Mais là aussi, à la fois par mésentente dans le commandement allié, mais aussi à cause de la riposte énergique des Turcs, la flotte française essuya beaucoup de dégâts, et certains navires coulèrent (notamment le vaisseau *La Thérèse*). Ainsi l'échec de l'armée de terre, comme celui de la marine, la mort de la moitié des hommes et la maladie des autres, obligèrent le contingent français à se retirer rapidement (le 23 août 1669) avant même que les pourparlers de paix aboutissent. De toute manière, les Vénitiens n'avaient plus de force et acceptèrent la redditon Candie. La nouvelle de cet échec fut répandue très rapidement dans toute l'Europe et les Français subirent les critiques acerbes de la chrétienté pour avoir abandonné trop rapidement les lieux.

Si les relations franco-turques entrèrent dans une nouvelle ère après la prise de Candie, elles ne furent pas nécessairement idylliques en Méditerranée : les frictions continueront tout au long du dernier quart du XVIIe siècle. Car la sécurité de la navi-

8. «Ordre de bataille de l'armée navalle [à Candie], composée des vaisseaux et galères de France, des vaisseaux et galères de Venise et des galères de Malte» / [Kandiye'de] Fransız ve Venedik kalyon ve kadırgaları, Malta kadırgalarından oluşan deniz kuvvetlerinin harp düzeni, *Service historique de la Marine, Vincennes, Paris, ms. 142/3, 28. VII.1669, 117x52,5 cm.*

manlılar karşısında "Mukaddes İttifak"ın kurulması ve özellikle Venedik Cumhuriyeti'nin 1684'den itibaren bu ittifak içinde yer alarak Osmanlı İmparatorluğu'na harp açması ile yakından ilgisi vardır. Böylece Fransa hem Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefiki idi, hem de bu görüntü sayesinde çok daha serbest bir şekilde Osmanlı Akdenizi'ni sindirebilmekteydi. Hatta bu eyaletlerin İstanbul ile olan ilişkilerini zayıflatmak için daha bir özgürce davranabiliyordu, ki bu bir nevi cereyan etmekte olan bir paylaşıma katılma idi.

Hollanda savaşı sırasında (1672-1678), iki ülke arasındaki ilişkilerde fazla bir zorluk çıkmadı. Hatta kapitülasyonlar 1673'de yenilendiği gibi, Fransız elçisi Nointel, Polonya ile Bâb-ı Âli arasında Zorawno barış

gation en Méditerranée était loin d'être assurée : les corsaires maghrébins n'acceptaient l'autorité du sultan lointain que lorsqu'elle les arrangeait ; le sultan à son tour les utilisait comme une épée de Damoclès pour faire pression sur le monde chrétien. Aussi la série de conflits graves, survenue de 1681 à 1688 entre la France et les provinces ottomanes d'Afrique du nord, n'est pas un hasard : elle a un rapport direct avec l'échec de Vienne et les nombreuses autres défaites ottomanes devant la Sainte-Ligue à laquelle Venise adhéra en 1684 ; tout en restant l'alliée de la Porte, la France avait les mains libres pour intimider la Méditerranée ottomane, voire affaiblir les liaisons de celle-ci avec Istanbul ; c'était aussi une manière bien moins risquée de prendre part au dépeçage en cours.

anlaşması (27 Ekim 1676) için aracılık yapma girişiminde dahi bulunmuştu. İlişkilerdeki iyileşmenin güzel bir örneği de elçinin Osmanlı Ortadoğusu'ndaki eyaletlere yapmış olduğu uzun seyahattır. Hele kendinden hemen önce İstanbul'da bulunan elçilerin durumuna bakılırsa Nointel'in bulunduğu konum gayet rahat görünüyordu.

Ancak Hollanda harbinden galip çıkan, harp sırasında donanmasını yenileyen ve modernleştiren Fransa çok kısa bir zaman içerisinde Akdeniz'de güç gösterisine başlayacaktır, Amiral Abraham Duquesne bizzat gelip Sakız adasını vuracaktır. 1681 Haziranında Libya gemicilerinin birkaç Fransız gemisini vurup Sakız adasına sığınmaları üzerine, Duquesne sekiz harp gemisi ile adayı bombardımana tuttu. Birçok ev ve bir camiyi tahrip eden küçük Fransız filosunun bu saldırısı üzerine Kaptan-ı Derya Bozoklu Mustafa Paşa 48 gemi ile gönderildi. Olaylar durulduktan sonra yapılan tahribatın tazmini sorunu, elçi Guilleragues'ın (1679-1685) bir ara hapse atılmasına bile neden oldu. Duquesne'in davranışı hem Paris'te hem de İstanbul'da bir nevi şok tesiri yaptı. Ancak Libya ile sorun halledilmiş olmasına rağmen, Cezâyir 18 Ekim'de (1681) resmen Fransa'ya harp ilan etti. 23 Temmuz 1682'de irili ufaklı 32 gemiden müteşekkil ve yine Duquesne kumandasındaki Fransız donanması Cezâyir şehrini bir buçuk ay durmadan bombaladı. Sonuç alınmayınca ertesi yıl çok daha güçlü bir donanma (117 gemi) şehri o kadar şiddetle bombalamaya başladı ki (26 Haziran 1683) Cezâyir Dayısı Baba Hasan hemen müzakerelerin açılmasını teklif etti. Anlaşma sonucunda 546 Fransız esiri geri verildi, ama Kaptan Mezamorta Hüseyin Paşa[27] hem dayıyı öldürttü hem de yapmış olduğu anlaşmayı iptal etti. Yeniden başlayan harp sırasında Konsolos P. Levacher ve berabarinde 16 Fransız öldürüldü, ancak Cezâyirliler de anlaşma imzalamak mecburiyetinde kaldılar (25 Nisan 1684). Böylece Fransızlar resmen Mukaddes Hıristiyan ittifakı-

Durant la guerre de Hollande (1672-1678), les relations entre les deux pays ne souffrirent pas de difficultés particulières. Non seulement les capitulations furent renouvelées en 1673, mais de plus l'ambassadeur Nointel (en poste de 1670 à 1679) tenta de servir d'intermédiaire pour le traité de Zorawno (27 octobre 1676) entre la Pologne et la Porte. Le long voyage qu'il put réaliser à travers les provinces proche-orientales ottomanes montre également sa position assez confortable, en tout sans aucune comparaison possible avec celle de ses prédécesseurs.

Toutefois la France, sortie victorieuse de la guerre hollandaise, renouvela sa flotte et fit une démonstration en Méditerranée et au cœur de la mer Egée : l'amiral Abraham Duquesne viendra avec huit vaisseaux bombarder, en juin 1681, l'île de Chio, sous prétexte de poursuivre les navires tripolitains qui avaient arraisonné quelques bateaux français. La petite flotte française détruisit un grand nombre d'habitations et la mosquée. L'attitude de Duquesne créa l'émoi aussi bien à Istanbul qu'à Paris. Il fallut envoyer le grand amiral ottoman, Mustafa Paşa de Bozok, avec 48 navires pour obtenir réparation. De nouveau, au cours des négociations pour l'indemnisation des victimes, l'ambassadeur Guilleragues fut même un temps jeté en prison. Cependant si le différent avec Tripoli fut réglé à l'amiable, l'Algérie déclara la guerre à la France (18 octobre 1681). La flotte française, composée de 32 navires plus ou moins importants reprenait la mer le 23 juillet, sous le commandement du même amiral Duquesne qui bombarda durant un mois et demi la ville d'Alger sans résultat concret. L'année suivante, il revint avec des effectifs beaucoup plus importants (117 navires) et commença à bombarder la ville (le 26 juin 1683) si violemment que le dey Baba Hasan fut obligé de demander l'ouverture des pourparlers. Selon le traité signé, 546 prisonniers français furent rendus à la France, ce qui coûta la vie au dey : Meza-

na katılmamakla beraber Osmanlı toprağından parçalar kopartıyorlardı. Çünkü Cezâyirliler Fransızlara La Calle, Bougie, Collo, Bône, Cicelli gibi yerleri veriyorlardı. Daha sonraki yıllarda da gerek Libya (Haziran 1685), gerek Cezâyir (Haziran 1688) ve gerekse Tunus (1728) tekrar Fransız donanmaları tarafından vurulacaktır. Akdeniz'deki Osmanlı-Fransız mücadelesi bununla bitmeyecektir ama tüm bu sürtüşmeler bir yüzyıl sonra Cezayir'in Fransızların eline geçmesini de hazırlayacaktır.

ORTA-AVRUPA'DA TÜRK-FRANSIZ İLİŞKİLERİ

Avrupa'da Otuz Yıl Savaşları sürerken (1618-1648), güçlerini doğuda güçlenen Safevî Devleti'nin ilerlemesini durdurmaya daha bir kolaylıkla tahsis edebilen Osmanlı Devleti, ancak bu sorunun 1639'da Kasr-ı Şîrin anlaşması ile halledilmesinden sonradır ki, dikkatlerini tekrar batı ve kuzey sınırlarına çevirebilme imkânını bulabilmişti. Bu yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin kuzeyde en önemli endişesi Avusturya-Macaristan, Polonya ve Rusya tehlikelerine karşı oluşturduğu tampon bölgeleri (Kırım, Boğdan, Eflak ve Erdel) daha iyi kontrol etmekti. Bir taraftan Ukrayna ve Don Kazaklarının kuzey sınırlarını -hatta İstanbul'u- tehlikeli bir şekilde rahatsız etmeye başlamaları, öte taraftan da Erdel (Transylvania) Prensi II. György Rákóczi (1621-1660)'nin 11 Ekim 1648'de babasının ölümünden sonra, gittikçe daha bağımsız hareket etmeye başlaması, hatta Boğdan, Eflak, İsveç ve Polonya'yı da içine alacak bir federasyon kurma teşebbüsünde bulunması, merkezî idareyi fazlasıyle endişelendiriyordu. Öyle ki, 1657'de Venedik'in İstanbul üzerindeki tehdidi, Köprülü Mehmed Paşa tarafından kaldırıldığında Paşa'nın ilk işi, Girit'e gidecek yerde Erdel somorta (Mezzo-morto) Hüseyin Paşa [27] le fit exécuter et annula le traité en question. Au cours de la bataille reprise, le consul P. Levacher et 16 autres français furent tués, mais les Algériens et du même coup le sultan furent contraints de signer un traité (25 avril 1684), reconnaissant la souveraineté française sur La Calle, Bougie, Collo, Bône et Djidjelli. Dans les années ultérieures, la Libye (juin 1685), de nouveau l'Algérie (juin 1688) et la Tunisie (1728), seront bombardées par la flotte française, bombardements qui annonceront la colonisation du XIXe siècle.

LES RELATIONS FRANCO-TURQUES EN EUROPE CENTRALE

Durant la guerre de Trente ans, les Ottomans étaient occupés essentiellement à régler les problèmes des frontières orientales, avec l'Iran et endiguer l'avancée des safévides en Irak. Après la signature du traité de Kasr-i Şirin en 1639, ils purent se tourner vers l'ouest et le nord. Contre la menace de plus en plus grande des Etats du nord (l'Autriche, la Hongrie, la Pologne et la Russie), il était nécessaire de consolider les états vassaux dans cette région : la Crimée, la Moldavie, la Valachie et la Transylvanie. Par ailleurs, la pression des Cosaques du Don et d'Ukraine sur l'Empire ottoman, et même leur descente jusqu'à Istanbul, les velléités d'indépendance de la Transylvanie admise à participer aux travaux de la paix de Westphalie, donnaient de sérieuses inquiétudes à la Porte. Les tentatives de Georges II Rakóczi, roi de Transylvanie depuis la mort de son père, le 11 octobre 1648, de constituer une fédération comprenant La Moldavie, la Valachie, la Suède et la Pologne augmentent ces inquiétudes. Quelque mois après l'arrivée au pouvoir de Köprülü Mehmed Paşa, Georges II Rákóczi s'empare de Cracovie (7 avril 1657) et opère sa jonction avec l'armée de Charles X, roi de Suède. Aussi, dès que le grand-vizir lève le blocus vénitien des

rununu daimi bir çözüme bağlamaya yönelik siyaseti uygulamaya koymak oldu. 1657'de 1664 Vaşvar anlaşmasına kadar devletin temel hedefleri bu bölgede güçlü bir devletin kurulmasını önlemek, Erdel ile Avusturya arasındaki sınır ilişkisini kesmek ve Kazakları etkisiz hale getirmektir. Temmuz 1657'den itibaren (Trembowla Savaşı) Kırım Han'ı, IV. Mehmed'in fermanı üzerine Rákóczi'yi tahtından indirdiğinde, bu prens hem başını, hem de iktidarını kurtarmak için İmparator I. Leopold'a sığındı, İmparator da Erdel'i işgal etmek için başarısız bir harekâta girişti. Ancak Avusturya İmparatorluğu'nun Pâdişaha bağlı olan bir vassal ülkeye müdahale etmesi *casus belli* olarak kabul edildi.

Öte yandan, Pirene barışından sonra serbest kalan Fransa, Kuzey barışında (1660) önemli aracılık görevi üstlenmiş olduğu için, Almanya Lig'i üzerindeki hegemonyasını kurdu. Buna rağmen Avusturya İmparatorluğu ile olan ilişkileri normal bir seviyeye gelmedi. 1660'dan 1664'e kadar Fransa'nın Viyana'da elçisi bile yoktu. Genç Fransız kralı, güçleri azalmış olan Habsburgları aşırı derecede küçük görüyordu. Rákóczi'nin ölümünden sonra (7 Haziran 1660), Osmanlılarla Avusturyalılar arasındaki mücadele hızlandı. Bâb-ı Âli Oradea (Nagyvarad) eyaletini kurdu. Hele Osmanlıların 1663'de Uyvár (Nové Zamky / Neuhæusel) gibi önemli bir şehri almaları Viyana'yı ve tüm Avrupa'yı endişeye düşürdü. Öyle ki, bu olay, 1606'daki Zitwatorok anlaşmasından sonra Avusturya-Macaristan sınırında meydana gelmiş en önemli değişiklikti. Sınır da 1529'daki çizgisini buldu, bu yüzden de tüm Alman kiliselerinde "Türk çanı" çalınmaya başlandı. Zaten Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, bu sefere "Alman seferi" adını vermişti. Hedeflerden biri de belli ki Viyana idi. Bu yüzden I.

Dardanelles, il s'attèle à résoudre le problème transylvanien, au lieu d'aller en Crête : de 1657 à 1664, c'est-à-dire jusqu'à la Trêve de Vaşvar, les l'objectifs politiques principaux de l'Empire ottoman furent d'empêcher la création d'un royaume fort dans cette région, d'obtenir la suppression des liaisons frontalières entre la Transylvanie et l'Autriche et la neutralisation des Cosaques. Dès juillet 1657, (bataille de Trembowla), sur les ordres de Mehmed IV, le khan de Crimée chassait Rákóczi, qui pour sauver son titre et son pouvoir s'allia à l'empereur Léopold Ier, qui tenta en vain d'occuper la Transylvanie. Mais l'intervention de l'Empire d'Autriche dans les affaires d'un état vassal du sultan fut considéré comme un *casus belli*.

De son côté, libérée des contraintes après la paix des Pyrénées, la France joua un rôle déterminant dans la paix du Nord (1660), établit une hégémonie sur la Ligue du Rhin, mais ses relations avec l'empire étaient loin d'être normalisées : de 1660 à 1664 il n'y a même pas d'ambassadeur français à Vienne. Le jeune roi de France montrait une grande condescendance pour les Habsbourg dont la puissance était amoindrie. Après la mort de Rákóczi (7 juin 1660), le conflit entre Ottomans et Autrichiens était bien engagé. Un nouveau *paşalık* d'Oradea (Nagyvarad) fut instauré par la Porte. Mais c'est la capitulation d'Ersekujvár (Uyvár / Nové Zamky en Slovaquie / Neuhæusel) en 1663 qui provoqua une grande inquiétude à Vienne et en Europe en général : cette conquête constituait la modification de frontière la plus importante depuis le traité de Zitwatorok en 1606 avec l'Autriche. Les églises allemandes sonnaient les « cloches des Turcs », car on retrouva la situation de 1529. Le grand-vizir Fazıl Ahmed Paşa se préparait à une expédition « allemande », autrement dit, l'un de ses objectifs étaient probablement Vienne. Léopold Ier, tout en organisant la

Leopold, bir taraftan "miras" ülkelerinin savunmasını hazırlarken, öte taraftan da Papa ile baraber Hıristiyan dünyasını yardıma çağırdı. XIV. Louis'nin sorunu hep aynı idi. Hıristiyanlığın gerektirdiği dayanışmaya girip, değişmez rakibi olan İmparatora yardım etmek mi? Ya da Osmanlı Pâdişahıyla olan dostluğu sürdürerek Fransız iktisâdî, dinî ve siyâsî menfaatlerini korumak mı? Yukarıda da izah edildiği gibi Venedik-Osmanlı harbinden dolayı bu dönemde zaten pek de iç açıcı olmayan Türk-Fransız ilişkilerini göz önüne alan Kral, çok dikkatli ve orta bir yol seçerek üçlü bir hedefe ulaşmak istedi. Hem İmparatora çok büyük bir zafer getirecek bir askerî dayanışmaya girmemek, hem de Fransa'yı kendisine ümit bağlanış Alman Seçicileri, Papa ve genel olarak Katolik kamuoyu nezdinde "Avusturya İmparatorluğu'nun kurtarıcısı" ve "Hıristiyanlığın şampiyon ülkesi" olarak tescil ettirmek, ama aynı zamanda bir de, İstanbul'da elçilerini hapse atan, Fransızlara sık sık ceza kesen ve uluslararası ticarette İngiliz ve Hollandalıları tercih eden Sultana son tahlilde bir "ders" vermekti. İyi general, subay ve erlerden seçilmiş, 2.000'i süvari olmak üzere yaklaşık 6.000 kişilik bir "gönüllü" birliğini İmparatora yardımcı olmak üzere gönderdi. Bu birlik eski asi ve halen bakan olan Louvois'nın koruduğu Saligny kontu Jean de Coligny (1617-1686) komutasında Batı Macaristan'a gönderildi. Bu birliğin komutanlarından La Feuillad'ın tutmuş olduğu "günlük"[28], Evliyâ Çelebi'nin verdiği tafsilat[29] ve Avusturya orduları başkomutanı Feld-mareşal Montecuccoli'nin yayınladığı "*Mémoires*" (hatırat)[30] vasıtası ile Rába nehri kenarında Saint-Gotthard (Szentgotthard)'da Türklerin yenilgisi ile sonuçlanan muharebeyi yakından takip etme imkânına sahibiz.

Adını içinde bulunan Cîteaux Tarikatı'na mensup bir manastırdan alan bu köy-

défense des pays héréditaires, demanda avec l'appui du pape l'aide du monde chrétien. Le problème de la France et maintenant celui de Louis XIV posait toujours le même dilemme : fallait-il aider le rival séculaire au nom de la solidarité chrétienne, ou continuer l'alliance avec le sultan ottoman pour préserver les intérêts économiques, religieux et politiques français ? De toute façon les relations entre deux pays étaient mauvaises à cause de la Crête, et l'on choisit donc une voix intermédiaire pour remplir un triple objectif : il ne fallait pas entrer dans une alliance militaire ferme avec l'Empereur, qui lui donnerait une victoire éclatante, mais il fallait aussi apporter une aide suffisante pour être reconnu par les électeurs allemands, le pape et par le monde catholique en général comme « le sauveur de l'Empire », et enfin en contribuant éventuellement à une victoire militaire de l'Empire on pouvait donner « une leçon » au sultan qui, à Istanbul, jetait les ambassadeurs français en prison, permettait des avanies à la «nation » française, privilégiait de plus en plus les Britanniques et les Hollandais dans le commerce international. Le roi envoya donc un contingent d'environ 6 000 hommes dont 2 000 cavaliers choisis parmi les meilleurs régiments et sous le commandement de bons officiers. Le contingent était dirigé par Jean de Coligny (1617-1686), le comte de Saligny, ancien frondeur et protégé de Louvois. On peut suivre d'assez près le déroulement de cette bataille au bord de la Rába, qui s'est soldée par une défaite des Turcs, grâce à « la relation de campagne... » de La Feuillade [28], du récit d'Evliyâ Çelebi, voyageur ottoman [29] et les « mémoires » du Feld-machéal Montecuccoli, commandant en chef des armées alliées [30].

Le village de Saint-Gotthard tirait son nom du monastère des Cîteaux. Le commandement turc avait fait passer sur

de cereyan eden muharebenin (1 Ağustos 1664) ilk saatlerinde Türk ordusu yağan yağmurla çok kabarık nehirden karşıya yüklü miktarda asker geçirmiş ve Avusturya kuvvetlerini büyük bir bozguna uğratmıştı. Montecuccoli'nin, ovada ve sol tarafta bulunan Fransız kuvvetlerini çağırması üzerine durum tamamen Osmanlı ordusu aleyhine döndü. Sipahilerin büyük bir kısmı karşıya geçmemişti, topçu hemen hiç kullanılmamıştı ve yapılan köprüler bu kadar insanı taşıyacak sağlamlıkta değildi. Türk ordusu büyük bir paniğe kapıldı ve binlerce insan nehirde boğulurken, kenara çıkmak isteyen askerler de koalisyon kuvvetleri tarafından öldürülmüştü.

XIV. Louis bu harbi çok yakından takip etti ve bir de madalya bastırdı. Fransız kaynakları bu harbi kendi askerlerinin kazandığına dair belgelerle doludur. Coligny'nin gönderdiği rapora göre "Fransızlar İmparatorluğu kurtarmıştı". Ayrıca Montecuccoli'nin Türk ordusunu nehirden karşıya geçip takip etmemiş olması ve Fransız ordusuna Avusturyalıların gerekli yiyeceği vermemiş olması kınanmakta idi.

Avusturya-Türk harbi başladığından beri Fransa'da çıkan gazetelerde Türk aleyhdarı ve Macar yanlısı (özellikle general ve şair Nicolas Zrinyi'yi metheden) ateşli şiirler ve yazılar çıkıyordu[31], ancak Saint-Gotthard savaşından sonra bu Fransız başarısı kısa zamanda, özellikle kilise mensuplarının dilinde "kafirlere karşı" mukaddes bir savaşa dönüştü. Örneğin, "Kurtarılmış Macaristan" adıyla bir şiir yazan J. de La Forge, Fransız kralını "Mukaddes Yerlerin" fatihi olarak görüyor; başka bir şiirde Haçlı Seferi ve İstanbul'un fethi teklif ediliyor[32].

Saint-Gotthard galibiyetine rağmen Vaşvar'da yapılmış olan anlaşmanın Türk-

l'autre rive, dès les premières heures de la journée du 1er août 1664, un grand nombre de soldats, et les troupes autrichiennes furent défaites. Cependant, Montecuccoli fit appel aux troupes françaises qui se trouvaient à gauche dans la plaine et elles changèrent totalement le destin de la bataille en faveur des alliés. Une bonne partie des sipahis était restés sur l'autre rive, l'artillerie ne fut pratiquement pas utilisée et les ponts construits à la hâte sur la rivière qui débordait ne pouvaient pas supporter tant d'hommes et de chevaux à la fois. Une grande panique s'empara de l'armée turque et des milliers de soldats furent noyés, d'autres qui voulaient atteindre la rive opposée furent tués par les soldats alliés.

Le roi suivit cette campagne avec beaucoup d'intérêt. Il fit même frapper une médaille. Les Français déclarèrent partout à juste titre que leur part était décisive dans la victoire des alliées : en tout cas les nombreux documents dans les archives vont dans ce sens-là. Coligny dans son rapport déclarait que « les Français ont sauvé l'Empire ». Ils accusèrent par ailleurs, Montecuccoli de ne pas avoir poursuivi l'armée turque en traversant la rivière et d'avoir privé l'armée française de nourriture nécessaire.

Depuis le début de la guerre austro-turque, les journaux français regorgeaient d'articles anti-turcs et pro-hongrois (surtout pour faire l'éloge du général et poète Nicolas Zrinyi) [31]. Mais cette contribution française à la bataille de Saint-Gotthard devint assez rapidement, surtout aux yeux de l'Eglise et de certains intellectuels, comme une guerre sainte contre les infidèles. J. de La Forge, qui écrivit son poème à la gloire de la « Hongrie sauvée », appelait le roi de France à sauver les Lieux Saints ; dans un autre poème, on appelait le roi à organiser une guerre de croisade et à conquérir Constantinople [32].

ler lehinde imzalanmış olmasını ne Fransız kamuoyu ne de Macarlar içlerine sindirebildiler. Ama özellikle Fransa bu anlaşmayı Macarları Habsburglara karşı kışkırtmak için kullandı. Saint-Gotthard'dan sonra Nicolas Zrinyi, Coligny'yi tebrik için bir adamını yollayarak ona Macarların Almanlara karşı olan nefretini bildirmiş ve herhalde Fransa'nın onurunu okşamak için "Almanya'da dengeyi sağlayacak tek hükümdarın Fransız Kralı olduğunu" söylemişti[33]. Vaşvar anlaşması ile Macaristan ve Erdel önemli şehirleri kaybediyor, buna karşılık Viyana'nın ellerini serbest bırakarak Macaristan'da mutlak hakimiyet kurmasını sağlıyordu. Osmanlılar ise bundan böyle önce Girit, daha sonra Polonya ile meşgul olacakları için böyle bir anlaşmayı imzalamış olmak doğal olarak onlar açısından bir başarı sayılıyordu.

Ancak, Fransa ile Osmanlı Devleti arasındaki gerginlik 1669 yılına kadar devam etti. Elçi Denis de La Haye'in geri çağrılması üzerine IV. Mehmed Müteferrika Süleyman Ağa'yı ilişkilerin yeniden düzeltilmesi ve yeni Fansız elçisine eşlik etmek için özel misyonla Paris'e gönderdi. Tüm şartlar hazırlanmış olmadığı için böyle bir Türk elçiliğinden birşey beklemek yersizdi. Ancak olay çok nadir olduğu için üzerinde durulmaya değer. La Fontaine şiir şeklinde yazmış olduğu günlüğünde günün haberini Bavyera Prensesine şöyle anlatıyordu:

Pâdişahtan güzel ve iyi bir elçi bekliyoruz:
O büyük bir maiyetle geliyor;
Bizimkisi (Kral) Bâb-ı Âli'nin bu hareketinden büyük gurur duyuyor.
Tüm bunlar bize barış vaad ediyor,
Saint-Marc ve Muhammed arasında barış[34].

Ancak bu elçilik hem "güzel" olmadı, hem de arkasında kalıcı birşey bırakmadı. Bu sadece Fransız elçisi Denis de La Haye'in, kendi görevinde uğradığı başarısızlığı telafi etmek için bulmuş olduğu geçici bir

Le traité signé à Vaşvar en faveur de l'Empire ottoman ne satisfaisait, ni l'opinion française, ni les Hongrois. Les Français instrumentalisèrent donc ce traité contre les Habsbourg et ils obtinrent un certain succès dans le travail d'hostilité des Hongrois contre l'Autriche : Nicolas Zrinyi qui écrivit une lettre de félicitation à Coligny après la victoire de Saint-Gotthard, y exprimait sa haine contre les Allemands et probablement pour flatter Louis XIV déclarait : « En Allemagne, le seul souverain qui puisse assurer l'équilibre est le roi de France » [33]. Avec le traité de Vaşvar, la Hongrie et la Transylvanie perdaient plusieurs villes importantes, en revanche il permettait à Léopold Ier d'avoir une domination quasi absolue sur le reste de la Hongrie. Pour les Ottomans, qui désormais pouvaient s'occuper à loisir de la Crête et de la Pologne, ce traité était naturellement un succès.

Cependant les liens tendus entre la France et l'Empire ottoman durèrent jusqu'en 1669. À la suite du rappel de l'ambassadeur Denis de La Haye, Mehmed IV dépêcha à Paris, Süleyman Aga, un *müteferrika*, avec mission d'améliorer les rapports et d'accompagner le nouvel ambassadeur français. Toutes les conditions n'étaient pas réunies pour espérer un succès réel d'une telle ambassade turque. Mais l'événement était si rare qu'il méritait qu'on lui attachât un grand intérêt. La Fontaine, dans la chronique rimée qu'il adressait à la princesse de Bavière, lui donnait ainsi la nouvelle du jour :

Nous attendons du Grand-Seigneur
Un bel et bon ambassadeur ;
Il vient avec une grande cohorte ;
Le nôtre est flatté par la Porte.
Tout ceci la paix nous promet,
Entre Saint-Marc et Mahomet [34].

Or cette ambassade ne fut ni « belle » ni n'eut une grande suite. Ce fut un compromis trouvé par l'ambassadeur français Denis de La Haye, surtout pour compenser l'échec de sa mission. Süleyman Ağa sera l'une des victimes de la mauvaise humeur

çözüm yoluydu. Süleyman Ağa, kötü Türk-Fransız ilişkilerinin kurbanı oldu. *Elçi* sıfatı olmadığı halde bu sıfatla muamele görmeyi ve Kral tarafından kabul edilmeyi istedi. Kabulde Kral, Pâdişâhın mektubunu ayağa kalkarak almadığı için Süleyman Ağa menınun olmadığını açıkça ifade etti, bu da onu gözden düşürdü ve Paris'te kaldığı bütün süreyi adeta göz hapsinde geçirmek zorunda kaldı. Bu misyonun fiyasko ile sonuçlanması, anlaşıldığına göre daha çok ağanın aşırı davranışlarından kaynaklanmıştı; esasen, Fransa'nın da böyle bir elçiyi istememiş olduğu da açıktı. Bilahare atanan Fransız elçisi Nointel Markisi, Süleyman Ağa'ya gösterilmiş olan muamelenin ceremesini çektiyse de, İstanbul'da görevini sağlıklı bir şekilde yerine getirmek için yeterli ilişkileri kurabildi.

Aynı elçinin bir görevi de Bâb-ı Âli ile Polonya arasında barış temin etmek için aracılık yapmak ve Avusturya'ya karşı Türkleri harekete geçirmek idi. Bu iki hedefe ulaşmak için Dışişleri Bakanı Pomponne, 1676'da Nointel'e Polonya ile barış yapılmasına aracılık etmesini istemiştir:

> Bu kadar uzak ülkelerde olmasına rağmen ve genel olarak işlerin şu anda bulunduğu durumda göz önüne alınarak Majesteleri'nin bu barışın yapılmasında çok büyük çıkarları vardır; bu barış bu kadar güçlü olan iki ülkeyi kendi hesabına döndürmeye vesile olabilir: Majesteleri'ne yardım etme gücüne sahip olan Polonya; Macaristan'da savaş yapabilecek Bâb-ı Âli; bu iki delil sizin daha önce başlatmış olduğunuz gayretleri daha çok artırmaya yeterli olabilir[35].

Ancak Polonya ile Türkiye arasında imzalanmış olan anlaşmada Nointel'in payı hemen hiç olmadı. Çünkü Fransız elçisi düşüncesini Sadrazama ulaştıramadan barış imzalanmıştı.

Böylece, 1683'den önceki yıllarda birçok olay Türk-Fransız ilişkilerini ciddi olarak zedelemiş olmasına rağmen daha sonra bu ilişkiler özellikle ticarî ve diplomatik alanlarda umulmadık bir canlılık kazandı. Herşeyden önce Fransızların Kuzey Afrika kordans les rapports franco-turcs. Alors qu'il n'avait pas le titre d'ambassadeur (*elçi*), il voulut être traité comme tel et reçu par le roi avec tous les égards dus à ce rang. Au cours de la présentation de la lettre du sultan, sous prétexte que le roi ne se soit pas levé pour recevoir celle-ci, Süleyman Ağa montra publiquement son mécontentement, ce qui le discrédita définitivement et il passa le reste de son séjour à Paris sous une étroite surveillance. Ainsi si cette ambassade turque se solda par un fiasco, celui-ci est dû essentiellement l'envoi à Paris de cette ambassade, sans que la France l'ait véritablement désirée, et au comportement excessif de Süleyman Ağa. Le marquis de Nointel souffrit donc dans un premier temps des conséquences de l'attitude française à l'égard de Süleyman Aga. Il établit cependant suffisamment de bons contacts à Istanbul pour réussir sa mission.

L'ambassadeur avait également pour tâche de trouver un terrain d'entente entre la Pologne et la Porte, et par la même occasion d'attirer des incursions turques contre l'Autriche. Aussi, Pomponne, le ministre chargé des affaires étrangères recommanda-t-il, en 1676 à Nointel, de travailler à la paix de Pologne pour parvenir au double résultat d'une médiation française :

> En l'état où sont aujourd'hui les affaires générales, cette paix, bien que dans des pays si éloignés, serait d'un intérêt extrême à Sa Majesté ; elle pourroit tourner en sa faveur deux puissances si considérables : la Pologne, par les assistances qu'elle seroit capable de donner à Sa Majesté ; la Porte, par la guerre qu'elle pourroit porter en Hongrie ; c'est en trop pour vous inviter à continuer le soins que vous avez déjà donné sur cette affaire [35].

Mais dans la paix signée entre la Pologne et la Porte, la part de Nointel était insignifiante, car avant même que l'ambassadeur ait pu se faire entendre par le grand-vizir, la paix était signée.

Ainsi malgré les nombreux incidents qui entamèrent sérieusement les relations franco-turques dans les années antérieures

sanlarına karşı giriştiği cezalandırma hareketi meyvelerini verdi. Sonra da Sakız olayı sonuçlandırıldı ve nihayet Osmanlı İmparatorluğu'nun Viyana'ya karşı girişmiş olduğu kuşatmanın sonuçsuz kalması, ardından da, kurulmuş olan ittifak karşısında uğramış olduğu yenilgiler İstanbul'u Paris'e daha çok yaklaştırdı. Bu yaklaşma aynı zamanda Sultanın, Avusturya ile olan savaşında XIV. Louis'nin Ren nehri üzerinde bazı şaşırtmaca hareketlerine girişmesi veya hiç olmazsa bu savaşta tarafsız kalma umutlarını doğurdu. Fransızlara gelince, onlar da Bâb-ı Âli ve Venedik arasında Akdeniz'de süren savaştan, ya mallarını Doğu'da satmak veya oradan gerekli hammaddeleri satın almak, yahut da sadece Venedikli tüccar ve patronlara bandırasını kullanma olanağını vermekle önemli çıkarlar elde ettiler.

Bu devirde Girardin, bir taraftan elde ettiği padişah fermanlarıyla, öte tarafından da Türkiye'nin her tarafında kurduğu mükemmel ilişki ve casusluk ağıyla çok önemli avantajlar elde etti. Baştercüman Alexandros Mavrokordatos bu işlerde onun vazgeçilmez yardımcısı oldu, çünkü birçok konuda herkesten önce elçiye, yetkililerle görüşmelerinde gerekli olan bilgileri veriyordu. Bu sayede Mısır'da gümrük vergilerini % 30'dan % 3'e indirtebilmiş, ayrıca Fransız gemilerinin buğday, pirinç ve kahve gibi yiyecek maddelerini İskenderiye'den İstanbul'a taşıyabilmesi, bazen de bunları Fransa'ya götürebilmeleri için izin almıştır. Augsburg ittifakı devrinde ve İspanya veraseti ile ilgili bunalım sürerken Fransızlar büyük miktarda mal alabilme olanağını buldular, bu da iki ülke arasındaki bu ilişkilerin canlılığını ifade eder. Her ne kadar Fransızlar Karadeniz ve Kızıldeniz'de ticaret yapma hakkını elde edemedilerse de 1685 sonunda Selanik'te bir konsolosluk açma başarısını gösterdiler. Başta sade bir gözlem noktası olan bu konsolosluk, XVIII. ve özelikle XIX. yüzyıllarda bilinen hızlı gelişmesini gösterdi.

Yine Girardin'in elçiliği devrinde, Fransızların, XVII. yüzyılda İstanbul'u fethe yönelik tasarılarının en somutları hazırlanmıştır.

à 1683, il semble que ces relations, surtout sur le plan commercial mais aussi diplomatique, aient enregistré un redressement inespéré. D'abord, la lutte française contre les Barbaresques porta ses fruits, puis le contentieux de Chio put être réglé et surtout la guerre entreprise par l'Empire ottoman contre Vienne et la défaite qui s'en suivit poussa la Porte vers une alliance plus étroite, dans l'espoir que Louis XIV entreprendra quelques actions du côté du Rhin, du moins il restera neutre. Les Français ont pu également profiter de la situation de guerre entre la Porte et Venise en Méditerranée, soit pour acheter et vendre des marchandises dans le Levant, soit tout simplement, pour prêter leur bannière aux marchands et patrons vénitiens.

Girardin, dans cette période, a pu obtenir de nombreux avantages par le biais des commandements et surtout par l'excellent réseau de relations et d'espionnage qu'il mit en place. Le Drogman principal, Alexandre Mavrocordato, fut pour lui un allié incontournable, allié qui lui fournissait préalablement toute information nécessaire à ses négociations. Il put ainsi réduire les droits de douane en Egypte de 30 % à 3 %, tout en obtenant la permission pour les navires français de transporter les denrées, telles que le blé, le riz et la café d'Alexandrie à Constantinople et éventuellement d'en exporter pour la France. Les chargements nombreux, que les Français ont pu faire pendant la période de la ligue d'Augsbourg et pendant la crise de succession d'Espagne, témoignent de ce redressement. Si la pénétration française en mer Noire et mer Rouge ne réussit pas, un consulat put s'ouvrir à Salonique à la fin de 1685. Simple poste d'observation au début, ce consulat prendra l'essor qu'on lui connaît au XVIIIe et surtout au XIXe siècles.

C'est aussi sous l'ambassade de Girardin que les projets français les plus concrets du XVII. siècle furent réalisés en vue d'une action militaire contre Istanbul.

I. BÖLÜMÜN DİPNOTLARI

1 XVII. yüzyılda Osmanlı-Fransız ilişkileriyle ilgili bir bibliyografya kitabın sonunda verilecektir. Ancak burada en önemli yapıtı anımsayalım. Paul MASSON, *Histoire du commerce français dans le Levant au XVIIe siècle,* Paris, Librairie Hachete, 1896.

2 Osmanlı Kapitülasyon rejiminin bir tahlili için bkz.: Jacques THOBIE, *Intérêts et impérialisme français dans l'Empire ottoman (1895-1914)*, Paris, Publication de la Sorbonne, Imprimerie nationale, 1977, s. 14-21; Géraud POUMARÈDE, "Négocier près la Sublime Porte : jalons pour une nouvelle histoire des capitulations franco-ottomanes», in Lucien BÉLY (dir), *L'Invention de la diplomatie, Moyen Age, Temps modernes*, Paris, PUF, 1998, s. 71-85.

3 W. HEYD, *Histoire du commerce du Levant au Moyen Age,* 2 c. Paris, 1923.

4 Galata'da Saint-Georges Kilisesi'nde Fransız elçisi ile İngiliz elçisi arasında öncelik konusunda meydana gelen bir ihtilaf sonucunda deli olduğu kararına varıldı.

5 Fernand BRAUDEL, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, c. I, Paris. Armand Colin, 1966, s. 557-573.

6 Ernest LAVISSE, *Louis XIV*, Paris, Tallandier, 1978, s. 248.

7 *Ibid.*, s. 249.

8 Pierre DUPARC, *Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres des France..., XXIX*, Turquie, Paris, CNRS, 1969, s. 31.

9 *Ibid.*, s. 245-246.

10 Raymond DARRICAUD, "Mazarin et l'Empire Ottoman, L'Expédition de Candie, 1660", *Revue d'Histoire diplomatique*, Paris, 1960, s. 335-355.

11 *Ibid.*, s. 340.

12 Köprülü Mehmed Paşa'nın mektubunu Fransızcaya yapılmış tercümesinden çevirdik. Bkz: AMAE, CP, Turquie, c. 6, 35 a. (1660).

NOTES DE LA PARTIE I

1 La bibliographie sur les relations franco-ottomanes au XVIIe siècle sera donnée à la fin de cet ouvrage. Mais ici il faut signaler le plus important ouvrage : Paul MASSON, *Histoire du commerce français dans le Levant au XVIIe siècle,* Paris, Librairie Hachete, 1896.

2 Pour une analyse du régime capitulaire ottoman voir : Jacques THOBIE, *Intérêts et impérialisme français dans l'Empire ottoman (1895-1914),* Paris, publication de la Sorbonne, Imprimerie nationale, 1977, p. 14-21. Voir aussi : Géraud POUMARÈDE, « Négocier près la Sublime Porte : jalons pour une nouvelle histoire des capitulations franco-ottomanes », in Lucien BÉLY (dir), *L'invention de la diplomatie, Moyen Age, Temps modernes*, Paris, PUF, 1998, p. 71-85.

3 W. HEYD, *Histoire du commerce du Levant au Moyen Age*, 2 vols. Paris, 1923.

4 À la suite d'un incident de préséance à l'Eglise Saint-Georges de Galata entre le représentant diplomatique de la France et celui de l'Angleterre.

5 Fernand BRAUDEL, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, v. I, Paris. Armand Colin, 1966, p. 557-573.

6 Ernest LAVISSE, *Louis XIV*, Paris, Taillandier, 1978, p. 248.

7 *Ibid.*, p. 249.

8 Pierre DUPARC, *Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres des France..., XXIX, Turquie*, Paris, CNRS, 1969, p. 31.

9 *Ibid.*, p. 245-246

10 Raymond DARRICAUD, « Mazarin et l'Empire Ottoman, L'Expédition de Candie, 1660 », *Revue d'Histoire diplomatique*, Paris, 1960, p. 335-355.

11 *Ibid.* p. 340.

12 AMAE, CP, Turquie, vol. 6, 35 r . La traduction de la lettre est datée seulement de 1660.

13 Raymond DARRICAUD, *op. cit.* , s. 347.

14 Kenneth M. SETTON, *Venice, Austria and the Turks in the Seventeenth Century*, Philadelphia, The American, Philosophical Society, 1991, s. 190-191.

15 Mazarin 9 Mart 1661'de, Köprülü Mehmed Paşa ise 30 Ekim 1661 yılında ölecektir.

16 BNF, ms. italiens, n° 1849, v. 170-172. Grimani'nin mektubu (10 Aralık 1660).

17 Pierre GOUBERT, *Mazarin*, Paris, Fayard, 1990, s. 432.

18 XIV. LOUIS, *Mémoires* éd. Dreyss, c. II, s. 418.

19 Fransız donanmasının Girit'te savaşa katılması ile ilgili ayrıntılar için bkz: Faruk BİLİCİ, *Evliya Tchélébi, la guerre des Turcs: récits de batailles, extraits du Livre de Voyages*, Arles, Actes Sud-Sindbad, 2000, s. 40-55, 163-275, 295-309.

20 Türk-Venedik Savaşında Garb Ocakları donanmalarının yaptıkları yardımın nitelik ve niceliği ile ilgili bkz: Hayet REZGUI, *Contribution de la marine maghrébine à la guerre vénéto-ottomane, 1645-1669*, Paris, 2002 (yayınlanmamış yüksek lisans tezi).

21 Maurice DUPONT ve Etienne TAILLEMITE, *Les guerres navales françaises, du Moyen Age à la Guerre du Golfe*, SPM, Kronos, Paris, 1995, s. 33

22 François Savinen D'ALQUIE, *Les mémoires du voyage de Monsieur le marquis de Ville au Levant ou l'histoire curieuse de Candie...*, Amsterdam, Henry et Théodore Boom, 1671.

23 *Ibid., op. cit.* s. 2-3.

24 Burada genel olarak Batı dünyasının ve özellikle Fransızların Osmanlılarla ilgili genel düşüncelerini incelemek ilginç olsa gerektir. Osmanlı İmparatorluğu belli başlı güçlerin kendi topraklarında bulundurduğu resmi haber alma ağı (elçi, konsolos, tercüman, ajan, tüccar, din adamı, asker, seyyah, macerapeverest...) benzeri teşkilatlanmış bir resmi istihbarat kuruluşuna sahip olmasa da, Türk idarecileri müttefiklerinin ve rakiplerinin diplomatik ve askerî faaliyetlerinin en belirgin yönlerini, henüz tam incelenmemiş gayri resmi bir haber ağı sayesinde izleyebilmekteydiler. Bir örnek olmak üzere kaydedelim; Fransız elçisi Denis de La Haye'in Fransa'ya geri gönderileceği sırada Kaymakam Kara Mustafa Paşa Tırhala'da (Yunanistan), onu kabulü sırasında şöyle söylüyordu (13 Nisan 1669): "Pâdişah, Fransa İmparatoru'nun dostluğunu korumak arzusundadır, ancak onun da gerçek bir dost gibi davranması adaletin gereğidir; Bâb-ı Âli'de başka hükümdarların, kralların ve prenslerin gönderdiği elçi ve maslahatgüzârları vardır ve biz onlardan şikayet etmiyoruz, buna karşın Fransa'dan şikayetimize yol açacak olaylar ardı sıra geliyor, biz hiçbir zaman Fransızlara karşı elimizde silah savaş yapmadık, düşmanlarına yardım etmedik, halbuki, siz de biliyorsunuz ki bay elçi, Kandiye yalnız Fransızların yardımıyla ayakta duruyor; orada bulunan gemiler, para Fransız kaynaklıdır, iyi niyetle, dostluğa güvenerek ve bol para vererek, askerlerimizi taşımak üzere kullandığımız Fransız nakliyat gemileri gidip yolda

13 Raymond DARRICAUD, *op. cit.* p. 347.

14 Kenneth M. SETTON, *Venice, Austria and the Turks in the Seventeenth Century*, Philadelphia, The American Philosophical Society, 1991, p. 190-191.

15 Mazarin mourra le 9 mars 1661 et Köprülü Mehmed Paşa le 30 octobre de la même année.

16 BNF, ms. italiens, lettre de Grimani.

17 Pierre GOUBERT, *Mazarin*, Paris, Fayard, 1990, p. 432.

18 Louis XIV, *Mémoires*, Paris, Dreyss, vol. II, p. 418.

19 Pour les détails de la participation de la marine française à la guerre de Crète voir Faruk BİLİCİ, *Evliyâ Tchélébi, la guerre des Turcs : récits de batailles, extraits du Livre de Voyages*, Arles, Actes Sud-Sindbad, 2000, p. 40-55, 163-275, 295-309.

20 L'évaluation quantitative et qualitative de la marine maghrébine dans la guerre turco-vénitienne reste à faire. Voir cependant une tentative dans ce sens : Hayet REZGUI, *Contribution de la marine maghrébine à la guerre vénéto-ottomane, 1645-1669*, Paris, 2002 (mémoire de maîtrise inédit).

21 Maurice DUPONT et Etienne TAILLEMITE, *Les guerres navales françaises, du Moyen Age à la Guerre du Golfe*, Paris, SPM, Kronos, 1995, p. 33.

22 François Savinen D'ALQUIE, *Les mémoires du voyage de Monsieur le marquis de Ville au Levant ou L'histoire curieuse de Candie...*, Amsterdam, Henry et Théodore Boom, 1671.

23 *Ibid.*, p. 2-3.

24 Il est intéressant d'étudier la vision que le monde occidental et plus particulièrement les Français avaient des Ottomans. Sans avoir le réseau formel (ambassadeurs, consuls, drogmans, agents, négociants, religieux, militaires, voyageurs, aventuriers...) que les principales puissances avaient dans l'Empire ottoman, les dirigeants turcs connaissaient, par leur réseau informel qui reste à étudier, au moins les manifestations les plus visibles de l'action diplomatique et militaire de leurs alliés comme de leurs adversaires. Aussi, au moment où l'ambassadeur français Denis de La Haye, attendait son départ pour la France, le *kaymakam* Kara Mustafa Paşa, lui disait à Larissa (Grèce), dans son audience du 13 avril 1669 : « Le Grand Seigneur sera bien aise de conserver l'amitié de l'empereur de France, mais il sera juste que celui-ci se comporte en véritable amy ; nous avons à la Porte des ambassadeurs et des représentants d'autres empereurs, roys et princes sans avoir occasion de nous en plaindre et tous les jours, il s'en présente contre les Français, nous n'avons jamais estés les armes à la main les combattre, nous n'allons pas secourir leurs ennemys, cependant vous sçavez Monsieur l'ambassadeur que Candie ne se maintient que par le secours des Français, tous leurs vaisseaux, et mesme leur argent, sont français, et les vaisseaux français que nous nous employons de foy et par bonne amitié en les bien payant pour porter les soldats en Candie, se vont rendre à eux (Vénitiens), et aux Maltais... », AMAE, CP, Turquie, vol.

Venedik ve Maltalılara teslim oluyorlar... (AMAE, CP., Turquie, c. 9. v. 170, 17 Nisan 1669, de La Haye'den Lionne'a mektup).

25 Beaufort'un vücudu ölüler arasında hiçbir zaman bulunamadı ve bu Fransa'da önemli yankı ve dedikodulara neden oldu. Hatta cesedinin bulunmaması, daha sonra Fransa'da ilginç şayialara yol açtı. En ilginci, Bastille'de hapsedilen meşhur "Demir Maskeli"nin bile o olduğu söylendi. Kandiye kuşatmasına katılmış olan Evliyâ Çelebi bu Beaufort olayını uzun uzun anlatırken Venediklilerin Fransızlara yardım etmediklerini, tersine seyirci kaldıklarını söyler: Faruk BİLİCİ, *op. cit.* s. 220-235. Ayrıca bk. Mehmet Râşid, *Târih-i Râşid*, İstanbul (tarihsiz), c. I, s. 221.

26 Donanma Emini (Intendant) de La Croix'mn bu hezimet için yazmış olduğu tafsilatlı rapor için bkz. Archives de Vincennes, service historique de l'Armée de Terre, A 1238, doc. 81 : "Relation de ce qui s'est passé en la sortie faite sur le camp des Turcs du côté de la Sablonière, la nuit du 24 au 25 juin 1669, en Candie".

27 Hüseyin Paşa (?-1701) Cezâyir Beylerbeyliği (1683) yaptıktan sonra iki kez kaptan-ı derya olarak tayin edildi (1690, 1695-1701). Hüseyin Paşa Venediklilere karşı birçok zafer elde etti.

28 BNF, Ms. 4151, "Relation de la campagne de Hongrie en 1664 ... , Ayrıca aynı kütüphanede 18.996 numaralı dosya ve onun yayınlanmış şekli : *Recueil historique contenant diverses pièces curieuses de ce temps,* Cologne, 1666.

29 Faruk BİLİCİ, *op.cit*, s. 37-40, 127-162, 288-295.

30 Bu kaynaklar ve bu savaşın ayrıntıları için bkz: Paul MESNIER, *La participation des troupes franaçises à la campagne de Hongrie de 1664 contre les Ottomans: la bataille de Saint-Gotthard, 1er août 1664*, 2001, (yayınlanmamış mastır tezi).

31 Bu gazete ve yazıların tahlili için bkz. Béla KÖPECZI, *Hongrois et Français : de Louis XIV à la Révolution française*, Paris, édition du CNRS, Paris, 1983.

32 *Ibid.*, s. 20-21.

33 I. HUDITA, *Répertoire des documents concernant les relations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVIIe siècle*, Paris, 1927, s. 127.

34 Albert VANDAL, *Les voyages du marquis de Nointel (1670-1680)*, Paris, 1900, s. 23.

35 Albert VANDAL, *op.cit.*, s. 183, Pomponne'dan Nointel'e, 3 Şubat 1676.

9, f° 170, 17 avril 1669, lettre de La Haye à Lionne.

25 Le corps de Beaufort n'a jamais été retrouvé parmi les morts, ce qui a donné lieu à des spéculations invraisemblables en France. La plus importante consistait à considérer Beaufort comme l'un des personnages possibles portant le fameux « masque de fer » à la Bastille. Evliyâ Çelebi, qui a participé à la phase finale du siège de Candie, raconte longuement l'affaire la mort de Beaufort et prétend que les Vénitiens n'ont pas aidé les Français qui se battaient : Faruk BİLİCİ, *op. cit.* p. 220-235. Voir aussi Mehmed Râşîd, *Târih-i Râşid*, Istanbul (sd), v. I, p. 221.

26 Pour la relation de cette défaite et du retrait de l'armée française, voir le rapport de de La Croix, intendant de la marine, Archives de Vincennes, service historique de l'Armée de Terre, A 1238, doc. 81. « Relation de ce qui s'est passé en la sortie faite sur le camp des Turcs du côté de la Sablonière, la nuit du 24 au 25 juin 1669, en Candie ».

27 Hüseyin Paşa (?-1701), gouverneur d'Algérie (1683), fut nommé deux fois grand-amiral de la flotte (1690, 1695-1701). Il remporta plusieurs batailles devant les Vénitiens.

28 BNF, Ms. Fr. 4151. « Relation de la campagne de Hongrie en 1664 ... », Par ailleurs, BNF, Ms Fr. 18 996 et sa forme publiée : *Recueil historique contenant diverses pièces curieuses de ce temps*, Cologne, 1666.

29 Faruk BİLİCİ, *op. cit.* p. 37-40, 127-162, 288-295.

30 Pour ces sources, mais aussi pour les détails concernant cette bataille, voir : Paul MESNIER, *La participation des troupes françaises à la campagne de Hongrie de 1664 contre les Ottomans : la bataille de Saint-Gotthard, 1er août 1664*, 2001 (mémoire de maîtrise inédit).

31 Pour ces écrits, voir Béla KÖPECZI, *Hongrois et Français : de Louis XIV à la Révolution française*, Paris, édition du CNRS, Paris, 1983.

32 *Ibid.*, p. 20-21.

33 I. HUDITA, *Répertoire des documents concernant les relations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVIIe siècle*, Paris, 1927, p. 127.

34 Cité par Albert VANDAL, *Les voyages du marquis de Nointel* (1670-1680), Paris, 1900. p. 23.

35 Pomponne à Nointel, 3 février 1676, lettre citée par Albert VANDAL, *Ibid*, p. 183.

II. Doğu İmparatorluğu Rüyaları

II. Reves d'empire d'orient

Fransiz Krallarinin İmparatorluk İddialari

Les Ambitions Impériales Des Rois De France

Kutsal Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurmak, putperestleri yenmek ve onları vaftiz olmaya zorlamak, kutsal toprakları geri almak, Hıristiyan dünyasına bolluk ve barış getirmek... Roma İmparatorluğu birliğinin sona ermesinden beri Avrupa monarşilerinin siyasî ideolojilerini perçinleyen bu mesiyanik düşüncelerdir. Kıyametin kopuşuyla ilgili dôğrudan doğruya Yahudi-Hıristiyan inançlarından çıkmış olan bu "Son Günlerin İmparatoru" düşüncesi İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesinden itibaren, sürekli bir şekilde hayalleri beslemiştir. Bu kavramda Bizans idealinde mevcut olan "kurtarıcı imparator" Konstantinos mitosuna gönderme gayet açıktır ve bu mitosun da "gökyüzü imparatorluğu"nun tüm niteliklerini kazanmış olduğu kabul edilmektedir. A. Y. Haran'a göre bu Bizans kehaneti "Batı Latin İmparatorluğu'nun siyasî verasetinin ayrılmaz parçasıdır"[1]. Geçmişi idealize eden bu mitos aynı zamanda geleceğin de mitosudur: "Altın çağ"a dönüş, Tanrı tarafından "seçilmiş" bir millet idaresinde yeryüzünde Tanrı'nın hakimiyetini yeniden kurmak. Bu yüzden Ro-

Rétablir l'unité de l'Empire romain, vaincre les Païens et les contraindre au baptême par la force, reprendre la Terre Sainte, apporter prospérité et paix à la chrétienté... Ce sont quelques idées messianiques qui ont forgé l'idéologie politique des monarchies européennes depuis surtout la fin de l'unité de l'Empire romain. Cette idée d'« empereur des Derniers Jours », sortie directement de la conception judéo-chrétienne de l'Apocalypse, a nourri les imaginations de façon constante après la conquête de Constantinople par les Turcs. La référence au mythe de l'empereur-sauveur dans l'idéal byzantin est Constantin, et il aurait reçu les attributs de l'empire du ciel. Selon A. Y. Haran, cette prophétie byzantine, « léguée par l'antiquité tardive au Moyen-Age, devient partie intégrante du patrimoine politique de l'Occident latin » [1]. Mythe du passé idéalisé, mais également mythe de l'avenir : le retour à la « cité idéale », la restauration du royaume de Dieu sur terre par une nation « élue », conduite par un roi désigné par Dieu. Aussi

ma İmparatorluğu'ndan sonra gelen tüm Avrupa monarşilerinin her biri Charlemagne'ın ve Bizans'ın mirasını elde etmek iddiasında olmuşlardır. Gerçekten de XV. ve XVI. yüzyıllar boyunca önce "Katolik kral-lar" Isabella ve Ferdinand, sonra Charles-Quint, son olarak da İspanya Habsburgları bu mirasın meşru varisleri olduklarına inandılar. 1492'de Grenada'nın alınışı, Yeni Dünya İmparatorluğu'nun kuruluşu ve İnebahtı'nda Türklere karşı kazanılan zafer kutsal yerlerin ve İstanbul'un yeniden fethedilmesi için ilahî kadere olan inancı her seferinde güçlendiren büyük evrelerdir. Portekizliler, Avusturyalılar, Almanlar, Ruslar, İngilizler, hatta Habeşistanlılar, İstanbul'u, Mısır'ı ve nihayet Kudüs'ü içine alacak Doğu'da Hıristiyanlığın yeniden geri dönüşü ile bu dinî mitosu gerçekleştirebileceklerine ve "propagandayı meslek haline getirmiş kişilerin" de yardımıyla, Hıristiyanlığın kaderini tayin edebileceklerine inandılar.

Orta Çağ'da, Haçlı Seferlerinde Fransa'nın oynamış olduğu öncü rol, özellikle de Charlemagne'nin veraseti için gittikçe hızlanan Alman iddialarına karşı "Tanrı'nın çizmiş olduğu kadere göre yeryüzündeki tüm kralların kralı"[2] olarak Fransa kralının başında olacağı bir Fransız imparatorluğu düşüncesi belli bir yol aldı. Bu düşünce Aziz Louis ve Jeanne d'Arc'ın kazandığı zaferlerle çok daha fazla güçlendi. Fransa, bu imparatorluk unvanı iddialarında en iyi avukatını yazar ve şarkiyatçı olan Guillaume de Postel (1510-1581)'in şahsında bulmuştur. "Tek bir hanedan, tek bir kanun, tek bir inanç ve tek bir din" altında insanlığın birleştirilmesi teorisinde doğal olarak tek bir kral gerekirdi, ve bu kral da elbette Fransa kralı olacaktı. Bu iddia da Nuh Peygamber'e kadar çıkan hukukî bir zincirle ispat ediliyordu. Bu yolda Postel'in birçok izleyicisi olmuştur ve izleyicilerden kimi (Le Fèvre de la Boderie gibi) Gallia (Eski Fransa)'yı dünya medeniyetinin beşiği olarak

chacune des monarchies européennes prétendit-elle à la succession de l'Empire Romain, à l'héritage de Charlemagne et à celui de Byzance. Assurément, durant les XVe et XVIe siècles, les « Rois Catholiques », Isabelle et Ferdinand, puis Charles-Quint et enfin les Habsbourg espagnols crurent détenir la légitimité de cet héritage : la prise de Grenade en 1492, l'établissement de l'empire du Nouveau Monde et la victoire sur les Turcs à Lépante sont les grandes étapes qui renforcèrent chaque fois la croyance à un destin providentiel pour la reconquête des Lieux Saints et d'Istanbul. Portugais, Autrichiens, Allemands, Russes, Britanniques, mais aussi Ethiopiens, ont cru pouvoir accomplir les mythes religieux et, « les professionnels de la propagande » aidant, le destin de la chrétienté, par un retour du christianisme en Orient, englobant Constantinople, l'Egypte et finalement Jérusalem.

La prépondérance de la France dans les guerres de croisades au Moyen-Age, et surtout face à des prétentions allemandes grandissantes pour la succession de Charlemagne, l'idée d'un empire français, avec à sa tête le roi de France comme « le roi de tous les rois terrestres selon le plan de Dieu » [2], fait son chemin. Elle s'est renforcée puissamment avec les exploits de Saint-Louis et de Jeanne d'Arc. Mais c'est en Guillaume de Postel (1510-1581), écrivain et orientaliste, que la France trouve son meilleur avocat pour son aspiration à la dignité impériale. Dans sa théorie d'unification de l'humanité « sous une seule maison, sous une seule loi, sous une foi, en une seule langue », il fallait naturellement un seul roi, et ce roi devait être celui de France, revendication justifiée par un chaînage juridique remontant jusqu'à Noé. Dans cette voie, Postel a eu de nombreux

ilan ettiler. Bunun için de Gaston Zeller, XIV. yüzyılın başından XVI. yüzyıla kadar tüm Fransız krallarının imparatorluk tacını giymeyi düşündüklerini söylüyor. Zeller'e göre imparatorluk iddiası XIII. Louis ve onun oğlu zamanında "uykuya yatmış" görünüyor. Bunun için de resmen onu istemediler. Buna rağmen 1654 ve 1658'de Fransa kralının imparatorluğa yükselebilme düşüncesini gerçekleştirmek için Mazarin elinden geleni yaptı. Kralın kendisinin de bu konuyu bir daha 1662'de tekrar kafasından geçirdiği anlaşılıyor.

Kardinalin emriyle 1657'de kaleme alınan *Manifeste des Français aux Princes Electeurs,* Avusturya hanedanına karşı Alman prenslerini savunmak için kaleme alınmış bir seçim propagandası broşürü gibi görünüyordu. Bu devirde İspanya Kralı IV. Felipe'nin adaylığı da söz konusuydu ve *Manifeste* nezaket kurallarını fazla göz önüne almadan bu adaylığı çürütmeyi hedefliyordu. Hollanda'ya ve Amerika'daki yerlilere karşı yapılmış olan muameleyi örnek göstererek Alman seçicilerin özgürlüklerini elde etmek için girişebilecekleri hareketlerden sonra başlarına gelecek belalara dikkat çekiyordu. XVII. yüzyılda Fransız hükümdarları imparatorluk unvanını elde edemedilerse bile bu imparatorluk düşüncesi hiçbir zaman canlılığını kaybetmedi ve çeşitli fetih ve ilhaklarda hep meşruiyet aracı olarak kullanıldı.

Almanların üstünlük iddialarına karşı gelmek, ama aynı zamanda Fransız imparatorluğu düşüncesini de yayabilmek için hukukî, tarihî, dinî ve bilimsel her tür gerekçe kullanıldı[3]. Bunlar hiçbir şeye yaramadıysa da Fransız ülkesinin yeryüzündeki tüm ülkelere üstün olduğu ve onlardan ileri geldiği düşüncesini yerleştirme görevini yaptı. Bizzat XIII. Louis'in emri ile yazılmış olup, daha sonra birçok kez yeniden yayınlanan, Jacques de Cassan'in *La Recherche des droicts du Roy et de la Couronne de France...*[4] tarihte herhangi bir şekilde

disciples dont certains firent de la Gaule (comme Le Fèvre de la Boderie) le berceau mondial de la civilisation. Aussi d'après Gaston Zeller, depuis le début du XIVe siècle jusqu'à Louis XIV, tous les rois de France ont-ils pensé coiffer la couronne impériale. Pour Zeller, « l'ambition impériale paraît avoir sommeillé » sous Louis XIII et son fils ne l'a pas réclamée officiellement non plus. Cependant Mazarin a tout fait pour que l'idée d'accession à l'empire du roi de France soit maintenue vivace et, en 1654 et 1658, il fit des tentatives dans ce sens-là. Le roi lui-même y songea en 1662.

Le *Manifeste des Français aux Princes Electeurs*, rédigé en 1657 sous les ordres du cardinal, se présentait comme une profession de foi électorale pour défendre les princes allemands contre la maison d'Autriche. À cette époque, il était question aussi de la candidature de Philippe IV, roi d'Espagne, et le *Manifeste* tentait de discréditer cette candidature sans trop de précautions oratoires, et en mettant en garde les électeurs allemands contre les dangers de perdre leurs libertés, comme c'était le cas des Pays-Bas ou des indigènes d'Amérique. Si au XVIIe siècle les rois de France n'accédèrent pas à la dignité impériale, l'idée impériale n'a rien perdu de sa vigueur et elle fut donc utilisée comme un instrument de justification des différentes conquêtes et annexions.

Tout l'arsenal juridique, historique, religieux, scientifique, fut utilisé pour contrecarrer les prétentions allemandes à la suprématie, mais aussi pour promouvoir l'idée impériale française [3], en tout cas la primauté et la prééminence du royaume de France sur tous les royaumes de la terre. Rédigée à la demande expresse de Louis XIII et rééditée à plusieurs reprises par la suite, *La Recherche des droicts du Roy et de*

Fransız tacına ait olmuş olan tüm toprakların Fransa'ya geri verilmesini istiyordu. Besian Arroy daha da ileriye giderek ve Kutsal imparatorluğu, Flandre'ı, Hollanda'yı, Lorraine'i, Sicilya'yı, İspanya'yı ve Portekiz'i isteyecek ve XIII. Louis'yi, bu ülkeleri geri alması için teşvik edecektir. Zaten XIV. Louis de 1679'dan 1684'e kadar ve imparatorluğun ve Burgonya kulubünün aleyhine olarak *ilhaklar*'ı gerçekleştirmek için bu yola başvuracaktır.

1632'de Cassan şöyle söylüyordu: "Bugün tüm Avrupa'da büyük hükümdarlar Fransa krallarından sorulur..."[5]. Bu aslında "imparator" unvanının değerini küçültecek Fransız krallarının imparatorluk unvanına varis olamamaları (*translatio Imperii*) gerçeğini vurguluyordu. Bunu göz önüne alan XVII. yüzyıl yazarları, Cassan'ın bu sözünde açıkça görüldüğü gibi, bu unvanı "önemsiz ve boş" şeklinde nitelendirerek, böyle bir mevkiin değerini aşağıya düşürüp Fransız krallığını birinci plana çıkarmayı yeğliyorlarlar. Bununla beraber, bu yazarlar Osmanlı sultanlarının kendi hükümdarlarına "Fransız İmparatoru" unvanıyla hitap ederek yazmasından gururlanıyor ve İstanbul'da bulunan Fransız elçilerinin Türk muhataplarına kendi hükümdarlarından bahsederken hiçbir anlaşmada yer almadığı halde devamlı surette ona "imparator" unvanını vermekten hiçbir şekilde kendilerini alıkoymuyorlardı. İmparatorluk unvanını "ispat" edebilecek bu tür delillere Charlemagne'ın Fransız olduğunu ve Almanların bu unvanı çaldıkları iddiasını, eski Fransızların Roma İmparatorluğu'nu kurmakta oynadıkları rolü de eklemek gerekiyor. Hatta bu yazarlar Roma İmparatorluğu'nun veraset yoluyla, Fransız Kralı Clovis'e kaldığını ortaya koyabilmek için Marcus Postumus'dan başlayan doğrudan bir zincir de kuruyorlar. Böylece tüm XVII. yüzyıl boyunca Fransız monarşi tarihini yazanlar Fransa krallarının Batı Roma İmparatorluğu'ndan gelen imparatorluk unvanını ispata yarayacak çok sayıda delilleri biraraya getirdiler.

la Couronne de France... [4] de Jacques de Cassan exige la restitution à la France de tout territoire ayant appartenu dans l'histoire, d'une manière ou d'une autre, à la couronne française. Besian Arroy ira plus loin, en réclamant le Saint-Empire, la Flandre, les Pays-Bas, la Lorraine, la Sicile, l'Espagne et le Portugal et en exhortant Louis XIII à partir à leur conquête. C'est dans cette voie que Louis XIV s'engagera pour réaliser ses *réunions*, entre 1679 et 1684, au détriment de l'Empire et du Cercle de Bourgogne.

Cassan disait en 1632 : « Les plus grands monarques qui dominent aujourd'huy dans l'Europe, relèvent des Roys de France... » [5]. Ainsi à défaut de la voir accéder au titre impérial, la *translatio Imperii,* les auteurs du XVIIe siècle préfèrent voir la France au premier rang des royaumes dévalorisant ainsi le titre impérial, parfois avec des qualificatifs « vain et creux ». Cependant les auteurs français étaient fiers que les sultans ottomans appellent le souverain français « empereur de France » et les ambassadeurs en poste à Istanbul ne cessaient de parler à leurs interlocuteurs turcs de leur maître, « l'empereur », titre qui n'a jamais était fixé dans aucun traité. A cette panoplie de « preuves » pour le titre impérial, il faut ajouter que Charlemagne était français et du coup le titre impérial était usurpé par les Allemands, que les Gaulois avaient participé à l'édification romaine, allant jusqu'à trouver un successeur français direct, Marcus Postumus, pour finalement échouer à Clovis. Ainsi tout au long du XVIIe siècle les historiens de la monarchie française accumulèrent une grande quantité d'arguments pour justifier le droit des rois de France au titre d'empereur venant de l'Empire romain d'Occident.

İSTANBUL TAHTI: TESELLİ PAYI

XVII. yüzyılda, bu delillere Doğu Roma İmparatorluğu'nun siyasî mirasının daha faal bir şekilde iddia edilmesini da ilave etmek gerekiyordu. Batı Roma İmparatorluğu unvanını elde etmekte ortaya çıkan zorluklar göz önüne alındığında, hiç olmazsa Doğu Roma İmparatorluğu'yla yetinilebilir düşüncesi hakim olmaya başladı. Gerçekten de X. yüzyıldan itibaren *translatio imperii a Græcis in Francos* düşüncesi ortaya çıkıyor. Bu düşünceye göre *Imperium*'un Yunanlılara geçiş tarihi olan 476 ile, Roma'da Charlemagne'ın taç giyme tarihi olan 800 arasında geçen süre arasında Bizans İmparatorluğu vasıtasıyla bir devamlılık kurulabilir. Böylece iki kaynaktan gelen bir meşruiyetle imparatorluk unvanına sahip çıkılabilirdi: "Bizim krallarımız [...] Roma ve Kostantinopolis'deki eski imparatorların gerçek halefleridir"[6]. Ancak İstanbul'un, Türkler tarafından alınışından sonra "Doğu meşruiyeti" daha fazla rağbet görmeye başladı; kaldı ki devrin Fransız Kralı VIII. Charles (1483-1498) 1494'de Bizans İmparatorluk unvanını, imparatorluğun son varisi olan Andreas Paleologos'tan satın almıştı. Üstelik 1453'den beri İstanbul tahtı, bu Hıristiyan dünyasına göre boştu. VIII. Charles ayrıca "Kudüs Kralı" unvanını da istiyordu. Böylece Doğu İmpartorluğu unvanı iddiası Hıristiyan dünyasının hayalinde yer alan iki kutsal şehir üzerindeki "tarihi haklar"la güçlenmiş oluyordu .

Translatio imperii a Græcis in Francos düşüncesini, yani İstanbul tahtı üzerinde Fransız iddiasını desteklemek için özellikle XVII. yüzyılda Fransız tarihçileri, kimi aydınlar ve hukukçular başka deliller de bulmuşlardı: Birçok Fransız kralının Haçlı Seferlerinde faal bir görev üstlenmiş olmaları, 1204'den 1261'e kadar İstanbul tahtında Fransız kökenli birçok imparatorun hüküm sürmesi ve nihayet Latin İmparatoru II. Boudouin'ın kız torunu ile Charles de Valois'ın evlilikleri.

LA COURONNE DE CONSTANTINOPLE : LOT DE CONSOLATION

Mais il fallait aussi justifier l'héritage politique de l'Empire romain d'Orient, ou encore, à défaut d'avoir l'Empire d'Occident, on pouvait « se contenter » de celui d'Orient. Dès le Xe siècle, l'idée de *translatio imperii a Græcis in Francos* apparaît. Elle suggère que c'est par le biais de l'Empire byzantin qu'une continuité pouvait être établie entre 476, date de la transmission de l'*Imperium* aux Grecs, et 800, date du couronnement de Charlemagne à Rome. Ainsi une double filiation à la dignité impériale était obtenue : « nos Roys [...] sont les vrays successeurs des anciens Empereurs, tant de Rome que de Constantinople » [6]. Mais, après la prise d'Istanbul par les Turcs, la voie orientale fut privilégiée, surtout que Charles VIII, le roi de France contemporain (1483-1498), avait obtenu, en 1494, de l'héritier de l'empire byzantin, André Paléologue, le titre d'Empereur de Byzance. Par ailleurs, Charles VIII revendique également le titre du roi de Jérusalem, hérité de son père Louis XI. Ainsi la revendication à la dignité de l'empire d'Orient est consolidée par les « droits historiques » sur les deux villes célestes dans l'imaginaire du monde chrétien, ceci d'autant plus qu'après 1453, le trône de Constantinople était, aux yeux de ce même monde, vacant.

Cette revendication française sur le trône de Constantinople a une autre filiation que les historiens, polémistes et juristes français mettront à profit, surtout au XVIIe siècle, pour alimenter l'idée de la *translatio imperii a Græcis in Francos,* c'est la participation actives de plusieurs rois de France aux croisades, le règne de plusieurs empereurs d'origine française sur le trône de Constantinople entre 1204 et 1261, et enfin le mariage de la petite-fille de l'empereur latin Baudouin II avec Charles de Valois.

XVI. ve özellikle XVII. yüzyılda antik devir ve Bizantinoloji alanlarında yapılan çok yönlü araştırmaların asıl nedenlerini işte bu İstanbul tahtına yönelik olan iddiada aramak gerekir. En azından, Eylül 2001'de Paris'te XX. Uluslararası Bizans Araştırmaları Kongresi vesilesiyle gerçekleştirilen "Byzance retrouvée" (yeniden keşfedilen Bizans) sergisinin organizatörleri bu düşünceyi destekleyecek malzeme sergilediler[7]. Gerçekten de, 1453'den sonra Bizans'tan kaçan Rum mültecilerin sığınması ve böylece XVII. yüzyıl Fransız bilginlerini besleyen ilk Yunan ve Bizans metinlerinin oluşturduğu kütüphanelerin ortaya çıkmasıyla, önce İtalya'da (Floransa ve Pavie), sonra da Fransa'da devam eden Yunan ve Bizans araştırmalarını izlemek ilginç olabilir. Ayrıca şu hususa da dikkat çekmek gerekir: Bu bilginlerin birçoğu Dominiken ve Cizvit gibi Hıristiyan tarikatları tarafından yetiştirilmiş, daha sonra da bu tarikatların üyeleri olmuşlardır. Kanımızca " Doğu Rüyası"na kutsallık atfedilmesinin bir nedeni de bu husus olsa gerektir.

Herhalde, Fransız biliminin çok yoğun resmî yayınları ile kraliyet siyasî iradesini açık bir şekilde ortaya koymak, aynı zamanda Fransız monarşisinin doğuda bir imparatorluk kurma ideolojisini güçlü bir şekilde desteklemek için olsa gerek, XVII. yüzyılda Bizans devrine ait metin yayını ve Bizans araştırmaları önemli bir gelişme kaydetti. Bu siyasi irade özellikle 1645'den itibaren genel olarak "Byzantine du Louvre" veya *Corpus Byzantinæ historiæ* olarak anılan ve XVIII. yüzyılın başına kadar (sonuncusu 1702'de basıldı) 34 asıl metin ve Latince tercümeleri yan yana iki sütun halinde yayınlanan kitaplarla ortaya çıkıyor. Bu metinler içerisinde VI. İoannes Kantakuzenos ve İstanbul Patriği I. Nikeforos, Laonikos Halkokondiles, Nikeforos Gregoras gibi yazarların yapıtlarını anımsatmak gerekir[8].

C'est aussi dans cette revendication du trône de Constantinople qu'il faut chercher les raisons profondes des travaux prolifiques du XVIe, mais surtout du XVIIe siècle, dans le domaine des antiquités et de la byzantinologie. En tout cas, c'est ce qui est suggéré par les auteurs de l'exposition intitulée « Byzance retrouvée », organisée en septembre 2001 à l'occasion de la réunion du XXe Congrès international des Etudes byzantines à Paris [7]. En effet, il est intéressant de suivre le cheminement des études grecques et byzantines, d'abord en Italie (Florence et Pavie), puis en France, après 1453, avec les réfugiés grecs, la constitution des premières bibliothèques de textes classiques et byzantins qui nourriront les érudits français du XVIIe siècle. Il faut remarquer au passage que la plupart de ces érudits sont formés par les ordres religieux, essentiellement les dominicains et les jésuites et sont devenus eux-mêmes plus tard membres de ces congrégations, ce qui accentue le caractère « sacré » du rêve d'Orient.

L'édition des textes byzantins et l'émergence des études byzantines en France enregistrèrent une accélération au XVIIe siècle, sans doute pour affirmer la volonté politique royale de la science française par une activité intense d'édition officielle, mais aussi pour appuyer puissamment l'idéologie impériale de la monarchie française d'Orient. De cette volonté politique naît, à partir de 1645, ce que l'on appelle communément la « Byzantine du Louvre » ou le *Corpus Byzantinæ historiæ*, et qui édite, jusqu'au début du XVIIIe siècle (le dernier date de 1702), 34 ouvrages avec les textes originaux et traductions en latin sur deux colonnes, notamment ceux de Jean VI Cantacuzène, Nicéphore Ier, patriarche de Constantinople, Laonikos Chalkokondylès, Nicéphore Grégoras, etc. [8]

"Byzantine du Louvre" akımının en önemli temsilcisi, birçoklarının tersine bir laik olan, yani ruhbanlık ve kilise ile herhangi bir resmi ilgisi bulunmayan Charles du Fresne du Cange'dır[9]. Du Cange'ın çizgisi[10] doğrudan doğruya Fransa'nın İstanbul tahtı üzerindeki iddialarından doğan "deliller"le ilgili araştırmalarından oluşuyor. Bu araştırmalara 1657'de, "Byzantine du Louvre"da Villehardouin'in metnini yayınlamakla başlar ki, başlı başına bu seçim de XIV. Louis'nin imparatorluk projesiyle doğrudan ilişkilidir. Nitekim *Histoire de l'Empire de Constantinople sous les empereurs françois*[11] adını taşıyan eserinin hem başlığında, hem de kapağında İstanbul'un XIII. yüzyıldaki fethinin tamamen Fransızların eseri olduğu vurgulanırken, ikinci bölümün başlığı da öyledir: *Türklerin bu şehri fethetmelerine kadar Kostantinopolis İmparatorluğu'na hakim olan Fransızların ve Latinlerin yapmış olduğu en önemli faaliyetlerin genel tarihi...*

Du Cange, daha önce başlamış olduğu Geoffroy de Villerhardoin'ın günlüğünün yayınını, *Latin İstanbul İmparatorluğu*'nun tarihi ile tamamladı. Bu kitaptaki sunuş yazısında du Cange genç hükümdarı İstanbul'u yeniden fethetme girişimine çağırıyordu[12]. Du Fresne diye imzalanan metinden alınmış bazı bölümler şunlardır:

> Efendim, İstanbul tahtını sunarken Majesteleri'ne yabancı ve yeni dünyalar takdim etmiyorum, çünkü bu taht, değer ve erdemin ecdadınızı üzerinde oturttukları tahtır. Şu anda elinizde bulunan taht kainatın en güzel ve en başta gelen yerleri üzerinde size o kadar sağlam unvan ve haklı iddialar bahşederken günümüzde en büyük hükümdarların birçoğu tacınızdan haksız yere aldıkları yerlerle zengindirler ve ne kadar korkunç görünmek isterlerse istesinler onların gücü, aslî meşruiyyetlerine ve doğdukları günkü duruma bakıldığında gerçekten çok zayıf görünüyor.

Laïc, contrairement aux nombreux autres, le représentant le plus éminent de cette école de la « Byzantine du Louvre » est certainement Charles du Fresne du Cange [9]. La carrière de du Cange [10] dérive directement de cette recherche des « preuves » des droits français sur le trône de Constantinople. C'est en effet par l'édition du texte de Villehardouin en 1657, dans la « Byzantine du Louvre », que du Cange ouvre sa carrière de byzantiniste, et le choix du récit est directement lié au projet impérial de Louis XIV. En effet, l'*Histoire de l'Empire de Constantinople sous les empereurs françois* [11] met l'accent dans son titre et dans sa couverture, sur le caractère bien français de la conquête de Constantinople et la seconde partie contient *« une histoire générale de ce que les François et les Latins ont fait de plus mémorable dans l'Empire de Constantinople, depuis qu'ils s'en ren-dirent maistres, jusques à ce que les Turcs s'en sont emparez... »*.

Du Cange compléta l'édition de la chronique de Geoffroy de Villerhardoin, qu'il avait entreprise, par une histoire de l'Empire latin de Constantinople. Dans son épître dédicatoire, du Cange encourageait le jeune souverain [12] à entreprendre une nouvelle conquête de Constantinople. Les quelques extraits de ce texte signé Du Fresne [13] peuvent être édifiants :

> Sire, je ne présente pas à Votre Majesté des terres étrangères et de nouveaux mondes, quand je lui offre l'empire de Constantinople, puisque c'est un Trône sur lequel la valeur et la vertu ont élevé vos aïeux et que celui que vous possédez vous donne des titres si authentiques et des prétentions si bien fondées sur les plus belles et principales parties de l'Univers que plusieurs des plus grands Princes d'aujourd'hui ne sont riches que des usurpations qu'ils ont faites sur les droits de votre Couronne, et qu'au lieu de redoutables qu'ils veulent paraître, ils n'auraient qu'une puissance bien rac-

Efendim, atalarınızın büyük bir cesaretle ve muhteşem bir teşebbüsle başlattıkları girişimler yalnız cesaretleri, her zaman adalet ve eşitlik ilkelerine bağlılıkları sayesinde hedeflerine ulaşmıştır. Onların ünü hiçbir zaman utanç verici bir çıkar veya başka şüphe edilecek en ufak bir gaye ile lekelenmemiştir, aynı şekilde komşularının topraklarına bir gurur saiki ile de girmediler. Tersine onların bu geniş topraklarının hakimiyet kaynakları, değişik zaman ve şartlarda kendilerine sunulan fırsatlarla elde edilmiştir; yoksa onlar dünyayı baruta boğacak bir zulmü hiçbir zaman kabul etmediler. Tersine, insanların kurtarıcısının kanına kendi kanlarını karıştırarak ona olan sadakat ve ateşli bağlılıklarını göstermişler, evrenin selametinin en ince sırlarının tecelli ettiği kutsal yerleri din düşmanlarının elinden kurtarmak için kendilerini ve devletlerinin zenginliklerini ayaklar altına alarak denizleri geçmişlerdir; zulme uğramış ve taçları şiddet yoluyla ellerinden alınan hükümdarların sefalet duyguları, atalarınızı çok zaman rahat saraylarından çekip çıkarmış, uzun ve zor savaşlara giderek bu hükümdarların dedelerinden kalma bu taçlarını ellerine geri vermişlerdir. Her ne kadar hükümdarların giriştikleri en parlak hareketlerin ruhu zafer aşkı ise de ecdadınız bu girişimleri hiçbir zaman sadece zafer kazanmak için yapmadılar; tersine her zaman çıkarları ile kamu menfaatını tatlı bir şekilde karıştırarak taç giymişlerdir.

Efendim, gerçekten de, her şeyi bilen Kutsal Tanrı, yeryüzünün zalim ve adaletsiz hırsızlarla dolu olduğunu gördüğü içindir ki bu vahşi hayvanları ortadan kaldırmak, bolluğu ve bereketi korumak, yeryüzünde birbirinden ayrılmaz iki kardeş gibi olan barış ve adaleti büyük bir mutlulukla bir arada yaşatmak için bayrağı altında yaşamakla mutlu olduğumuz bir Hıristiyan hükümdarlığı yarattı. Bu hükümdarlığa yalnız büyüklük hakkından doğan bir öncelik vermekle, olağanüstü ve insanî tüm olanaklarla onları donatmakla

courcie, s'ils étaient réduits à leur légitime et resserrés dans les bornes de leur origine.

Les desseins que les rois, vos prédécesseurs, Sire, se sont proposés dans leurs hardies et extraordinaires entreprises, et que la seule grandeur de leur courage a rendu possibles, ont toujours eu pour principe et pour règle la justice et l'équité. Leur réputation n'a jamais été flétrie de la moindre suspicion d'une fin honteuse et intéressée, et du désir de s'accommoder par bienséance des pays de leurs voisins, ou de jeter bien loin des fondements d'une vaste et étendue seigneurie, pour en joindre par après les pièces selon les diverses occurrences et conjonctures, et en composer un corps dont la pesanteur pût accabler et mettre tout le reste en poudre. Au contraire souvent poussez du zèle et de l'ardente passion de mêler leur sang avec celui du rédempteur des hommes, et de délivrer de l'oppression des ennemis de la foi les lieux où les mystères du salut du monde se sont accomplis, ils ont passé les mers, et hasardé leurs personnes et la fortune de leurs Etats ; le sentiment de la misère des princes affligés et violemment dépouillés, les a souvent aussi tiré de leurs palais, et fait entreprendre de longues et pénibles guerres pour leur remettre dans les mains les sceptres de leurs ancêtres : et encore que l'amour de la gloire soit l'âme des plus brillantes actions des souverains, ils ne l'ont jamais recherchée toute pure, et n'en ont voulu être couronnés que lorsqu'ils en ont fait un agréable mélange, avec quelque avantage et utilité publique.

En effet, Sire, la providence divine qui a toujours les yeux ouverts, voyant la terre pleine de tyrans et d'injustes usurpateurs, a formé une monarchie chrétienne, qui est celle sous laquelle nous avons le bonheur de vivre, pour exterminer ces monstres, entretenir l'abondance et la félicité, et faire régner partout heureusement ces deux sœurs inséparables, la paix et la justice. Elle ne s'est pas contentée de lui don-

yetinmedi, tersine onları özel koruması altına alarak o hükümdarlığı idare eden kralların şahıslarını da bizzat himayesine alıp bu kadar zor işleri başarmak için onları güçlendirmiş, sonra da onların insanlık kaderinden ve halkların idaresinde unutulmaz olmalarını sağlamıştır. Böylece, Tanrı o hükümdarlara yığın halindeki insan kaderinden farklı onlara ayrıcalıklar vererek insanüstü işaretlerle onları mükafatlandırmış, kutsal ve semalar üstü bir büyüklük bahşederek Majesteleri'nin bütün bunlardan nasibini almasını sağlamıştır. Ümit ederiz ki bu kutsallık ülkenin davranışına ve idaresine etkili olsun.

Efendim, Tanrı Rumların vahşi ve kurnaz davranışlarından bıkıp usandığı için, suçlarının büyüklük oranına göre onları cezalandırmak amacıyla 'suçların intikamını alan meşhur kişileri' (Türkler) kullanmıştır. Buna rağmen, taç üstüne taç yığmak ve topraklarında güneşin doğup batmasını görmek hırsı Fransız kralların doğuyu fethetmeye itmemiştir; tersine onların davranışları çok daha asîl gayelere dayanıyordu, bunların başında da Rumların kiliseye olan bağlılığını sürdürmek, bu vahşi insanların kendilerini iktidardan uzaklaştırmakla kalmadığı, hatta gözlerine mil çekmek suretiyle güneşten bile mahrum ettiği talihsiz imparatorları yeniden tahtlarına oturtmak, böylece dalavereci insanların değişken davranışlarına son vermek ve neticede kutsal topraklara yardım götürmek için eyaletlerine el koymak için böyle uzak ülkelere gitmişler ve hayatlarını büyük bir kalp zenginliğiyle feda etmişlerdir.

Efendim, İstanbul'un bir avuç insan tarafından o kadar kısa zamanda alınışı insanların hayal gücünü aşıyor. Bu konuda doğru olarak yazmak isteyen tarihçiler bazen şair veya yaltakçı olarak kabul edilmekten korkmakta haklıdırlar. Yunanistan (Bizans) başkentlerinin hemen kuşatıldıktan sonra alındığını, büyük hazinelerinin ve muhteşem sanat eserlerinin yeryüzünün her tarafında kullanıldığını

ner la prééminence et le droit d'aînesse sur toutes les autres, et de l'affermir par des moyens ordinaires et humains, mais pour faire voir la protection particulière en laquelle elle a pris les personnes des monarques qui la gouvernent, pour les fortifier dans l'exécution des choses si difficiles, auxquelles elles les a destinées, et pour les rendre plus inoubliables à leurs peuples, elle a voulu les séparer de la condition commune des hommes par des marques et des faveurs surnaturelles, et les consacrer d'une onction sainte et céleste, dont la douceur ayant été répandue sur Votre Majesté, nous espérons qu'elle rejaillira sur toute la conduite et administration de son royaume.

Cette même providence, Sire, lassée des excès, de la perfidie et de la cruauté des Grecs, s'est servie des illustres vengeurs de crimes, pour en prendre une punition proportionnée à l'énormité de leurs forfaits. L'envie d'entasser couronnes sur couronnes, et de voir naître et coucher le soleil sur leurs terres, ne les a pas animés à la conquête de l'Orient ; leurs mouvements ont été plus nobles, le dessein de réunir la Grèce à l'Eglise, de rétablir des Empereurs infortunés, que la barbarie de ces peuples avait non seulement privés du diadème, mais aussi de la clarté du jour, en leur crevant les yeux, ensemble la nécessité d'arrêter l'inconstance de ces perfides, et de s'assurer de leurs provinces pour le secours de la Terre-Sainte, les a portés à s'engager dans des contrées si reculées, et de prodiguer généreusement leurs vies.

La prise de Constantinople, Sire, en peu de temps, et par une petite poignée de gens a surpassé la créance des hommes ; et ceux qui en ont écrit ont eu raison de craindre de passer plutôt pour poètes et flatteurs, que pour de fidèles historiens. La Grèce a vue sa ville capitale aussitôt emportée qu'assaillie, et ses trésors et ses plus magnifiques ornements servir dans tous les endroits de la terre, où ils ont été partagés, de trophées et de monuments éternels à la mémoire de nos conquérants.

gördü. Bu hazineler, bizim fatihlerimizin hatırasına ebedî birer ganimet ve hatıra olarak dağıtıldılar.

Efendim, eski Roma İmparatorluğu'nu yıkarak imparatorları Kapitol'e kapatan sizin ecdadınızın silahlarının ününden bugünkü Fransızlar kıskançlık duyuyorlar. Bu ecdadınızdan çocuklar, yaşlılar ve papazlar o kadar korkuyorlardı ki şehirlerine yaklaştıklarında çizmelerinin gürültüsünden dehşete düşmüşlerdir; sonuçta teslim olmakla değerlerinden birşey kaybetmeyeceklerini anladılar, çünkü atalarınızı takip edenlerin de onlardan çok aşağıda kalmadıklarını ve yeni Roma'nın hakimi olmakla dünya imparatorluğunun hükümdarları olacaklarını biliyorlar.

Efendim, kahramanlıkta ve yiğitlikte hiç kimseyi aratmayacak nitelikte olan tebaanız, barışı yeryüzüne yerleştirmenizin hemen ardından ve daha koşum takımlarını terketmeden bu sefere çıkmak ve şu anda, hiçbir dönemde eşi görülmemiş en ağır baskı yönteminin merkezi olan tahta Majesteleriniz'i başı defne yaprakları ile süslü olarak taşımak için iştiyak ve sabırsızlıkla yanıp tutuşacaklardır. Bu zorbanın, ilâhî adaletin sır odasında çoktan beri kararlaştırılmış ve yıldızlar tarafından insanlara bildirilmiş olan yok oluşunu gerçekleştirme şerefi, Majesteleriniz'e tevdi ve emanet edilmiştir. Bu darbe sizin pazunuza ve hışmınıza layıktır, dünyada bulunan krallıkların o kadar eyaletini yutup öyle bir hırs geliştiren bu büyük devi devirmek sizin hakkınızdır. Bilindiği gibi bu dev, henüz işin başında olduğunu kabul ederek, hilalinin gelecekte tüm evreni kaplayacak şekilde mükemmel bir daire çizeceğini vehmetmektedir(...).

Yirmi yıl sonra, 1680'de yazdığı ve Colbert'e ithaf ettiği *Histoiria Byzantina duplici commentario illustrata*[13] adlı eserinde du Cange, yine aynı temaları kullanacak, böylece Türkleri yeryüzünde yenecek en başarılı hükümdar niteliklerini sadece XIV. Louis'nin taşıdığını bir kez daha savunacaktır. Çünkü ona göre Fransa, Doğu İmparatorluğu'nun eşiti, hatta güvenlik ve istikrar bakımından da ondan üstündü.

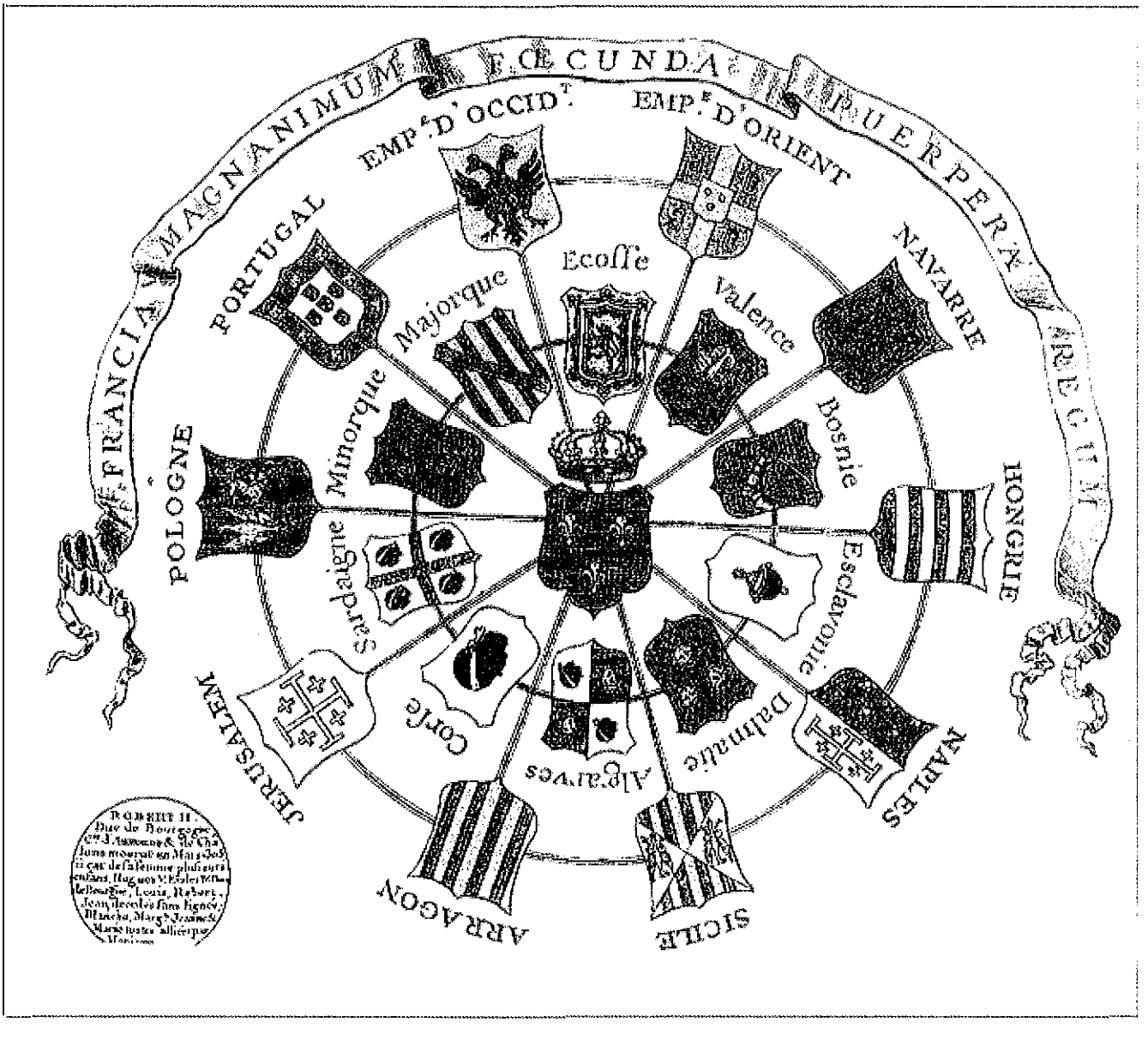
Les Français de ce siècle-là, jaloux de la renommée des hauts faits d'armes de leurs devanciers, lesquels ayant saccagé l'ancienne Rome et renfermé cet Empire dans le Capitole, lui causèrent un tel effroi, qu'au seul bruit de leurs approches les enfants, les vieillards et les prêtres furent obligés de s'armer pour la défense commune de la patrie ; ont cru qu'il y allait de leur honneur de faire voir qu'en étant descendus, ils n'auraient en rien dégénéré de leur valeur, qu'ils ne leur avaient été inférieurs qu'en ce qu'ils les avaient suivis, et qu'ils se fussent aussi bien fait maîtres de cette superbe maîtresse du monde, que de la nouvelle Rome qu'ils ont subjuguée.

Vos sujets, Sire, qui ne cèdent ni aux uns ni aux autres en prouesse et en générosité, auront à peine quitté le harnais quand vous aurez ramené la paix sur la terre, qu'ils brûleront d'ardeur et d'impatience de le rendosser pour faire ce voyage à leur tour, et de porter Votre Majesté couverte de lauriers sur ce Trône, qui est maintenant le siège de la plus rude tyrannie qui fut jamais. La ruine de cet usurpateur arrêté dès longtemps au secret cabinet de la justice divine et signifiée aux hommes par les astres, est réservée et commise à Votre Majesté. C'est un coup digne de son bras et de sa colère, et il lui appartient de droit de renverser ce colosse, dont l'ambition est montée à ce point, qu'encore qu'il ait englouti tant de province et de royaumes, il n'estime néanmoins sa puissance que naissante, jusques à ce que de son croissant il ait fait un cercle parfait qui comprenne tout l'univers (...).

Vingt ans après, en 1680, du Cange utilise les mêmes thèmes, et dédicace son ouvrage *Histoiria Byzantina duplici commentario illustrata* [14] à Colbert, pour affirmer que Louis XIV a les qualités du souverain le plus habile de la terre pour vaincre les Turcs, car pour lui la France est l'égale de l'Empire d'Orient et même supérieure en sécurité et en stabilité.

Du Cange ayrıca, Pharamond'dan (V. yüzyıl) başlayarak XIV. Louis'e kadar gelen tüm Frank hükümdarlarının "soy ağacı"nı da çıkarmıştı. Bu soy ağacı tüm anlamını onun hazırladığı "Güneş Armalar"ında buluyor[14]. Bu diskin anlamını da du Cange'ın küçük yeğeni Charles du Cange şöyle anlatmaktadır: Fransız armasının üzerinde üç tane zambak çiçeği çıkıyor ve bu zambakların etrafında bir taç ve bu taçtan da Fransa'nın varisi olduğunu iddia ettiği Batı ve Doğu Roma İmparatorlukları'nı içeren çeşitli ülkelere tekabül eden uzun ışınlar fışkırıyor. Böylece Portekiz, Polonya, Aragon,

Du Cange élabore également une « carte généalogique » des rois de France depuis le légendaire chef franc Pharamond (Ve siècle) jusqu'à Louis XIV. Cette carte trouve tout son sens grâce au « Soleil des blasons » [15] qui est ainsi expliqué en résumé par le petit-neveu de Charles du Cange : à partir de l'écu de France surmonté de trois lys et d'une couronne, jaillissent dix longs rayons correspondant aux divers royaumes, mais surtout aux deux empires d'Occident et d'Orient auxquels la France pouvait prétendre. Ainsi à côté du Portugal, de la Pologne, de l'Aragon, de la Navarre, de

9. «Soleil de blasons» / Armalar Güneşi, *BNF, ms. imprimés, 4° 465, 25,5x58 cm.*

Navarre, Napoli, Sicilya ve diğer birçoklarının yanında, İstanbul'un adı açık olarak verilmemekle birlikte Macaristan, Bosna ve Kudüs gibi Osmanlı eyalet ve şehirleri de orada yer alıyor. Buradan da anlaşılacağı üzere, du Cange'a göre bütün bu ülkeler şu veya bu şekilde ve bir kraliyet soy ağacıyla Fransız tahtına bağlı idiler.

Diğer taraftan, XIII. yüzyıldan beri terkedilmiş olan Saint-Denis Manastırı'ndaki Yunanca ayinin güncelleştirilmesini[15] de Kudüs'teki kutsal yerlerin idaresi konusunda Ortodoks papazlarıyla çatışmayı da[16] bu bağlamda değerlendirmek gerekiyor.

Yine XVII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma özellikle de İstanbul'un ele geçirme tasarılarını da bu imparatorluk iddiaları çerçevesinde görmek gerekiyor.

XVII. YÜZYILDA BİR İMPARATORLUĞU BÖLMEK

Haçlı Seferlerinin zayıf sonuçlarından hayal kırıklığına uğramış yazar ve düşünürler, Türklerin Avrupa'ya geçmesi (1354) öncesinde dahi zihinleri karıştırmaktan geri kalmıyor ve durmadan Hıristiyanları "dinsizler"e karşı ortak bir harekete girişmeye teşvik ediyorlardı. Önce İstanbul'un, sonra Filistin ve Mısır'ın Türkler tarafından alınışını takip eden yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nu bölmek için bir dizi proje sürekli olarak haçlılık kavramını canlı tuttu. Djuvara'nın dediği gibi bu projeler içerisinden çok iddialı ve ustalıklı olanları olduğu gibi, tamamen ütopik ve fantezi ile dolu olanları da vardı; bu projelerin içerisinde yarı gizli yarı açık, papalar tarafından hazırlanmış olanlarının yanında, gerçekten çok resmi olan ve Napolyon

Naples, de la Sicile et de tant d'autres, on trouve des provinces ottomanes comme la Hongrie, la Bosnie et Jérusalem, sans citer expressément le nom de Constantinople. Tous ces pays sont attachés selon du Cange à la couronne de France, d'une manière ou d'une autre, par une généalogie royale.

C'est dans ce contexte que s'inscrit la réactualisation de la liturgie grecque de l'abbaye de Saint-Denis, perdue depuis le XIIIe siècle [16], tout en disputant l'administration des Lieux Saints à Jérusalem aux religieux orthodoxes [17].

C'est aussi dans ce contexte de prétentions impériales qu'il faut placer les différents projets de partage de l'Empire ottoman au XVIIe siècle et surtout ceux de la conquête d'Istanbul.

PARTAGER UN EMPIRE AU XVIIe SIECLE

Avant même que les Turcs ne pénètrent en Europe (1354), les écrivains et penseurs, inconsolés des maigres résultats des croisades, ne cessaient d'agiter les esprits, les poussaient à une action commune contre les infidèles. Aux siècles qui suivirent la prise de Constantinople, puis de la Palestine et de l'Egypte par les Turcs, toute une série de projets de partage de l'Empire ottoman entretint l'esprit de croisade. Comme l'indique Djuvara, il y en avait d'ambitieux, d'ingénieux, mais aussi d'utopiques et de fantaisistes ; des projets plus ou moins secrets des Papes, jusqu'à celui de Napoléon Bonaparte, en passant par des projets franchement officiels [18].

---

10. Trophée suspendu à un nœud de draperie composé en son centre d'une couronne de vainqueur, d'une armure au heaume empanaché et portant l'écharpe en bandoulière, à califourchon sur une selle, et d'un bouclier avec gantelet et branche de chêne ; de part et d'autre sont disposés en sautoir oriflamme et bannières, faisceaux, dards à crampons, palmes et épée, un bouclier et une planche à tête de Méduse, hampes avec bague, têtes de Turc et de Maure, trompette et cor de chasse, lances de tournoi.

Muzaffer savaşçının tacıyla ortasından bir düğümle asılı savaş nişanesi. Sorguçlu başlık ve çapraz eşarp taşıyan, at eğerine binmiş bir zırh. Bu zırh bir kalkan, bir eldiven ve meşe dalı, ilki tarafta rüzgârda uçuşan nişanlar, bayraklar, filamalar; mızrak, kargı, hurma dalı, kılıç, kalkan, Medusa kafası, bilezikli bayrak direkleri, Türk ve Afrikalı Müslüman başları, borazan, av kornosu ve yarış mızraklarıyla bezenmiştir.

10. Palais de Versailles. La Grande Ecurie / Porte du Pavillon du manège, ressaut latéral en bas, à gauche. Trophée à l'armure avec écharpe en bandoulière, 1680-1681. Exécution par Pierre Granier et Jean Raon, avec la participation de Simon Mazière (?). Relief en pierre de Saint-leu.
Versailles Sarayı. Büyük Ahır / At Eğitimi Pavyonu kapısı, kenar kabartma. Aşağıda, solda. Çapraz eşarplı zafer zırhı, 1680-1681. Pierre Granier, Jean Raon ve Simon Mazière (?) tarafından yapılmış yontu. Saint-Leu taş kabartmayı gerçekleştirdi.

11. Palais de Versailles. La Grande Ecurie / Pavillon du manège, ressaut latéral en bas, à droite. Trophée à l'armure avec écharpe à la ceinture, 1680-1681. Exécution par Pierre Granier et Jean Raon, avec la participation de Simon Mazière (?). Relief en pierre de Saint-leu.
Versailles Sarayı. Büyük Ahır / At Eğitimi Pavyonu kapısı, kenar kabartma. Aşağıda, sağda. Belde eşarplı zafer zırhı, 1680-1681. Pierre Granier, Jean Raon ve Simon Mazière (?) tarafından yapılmış yontu. Saint-Leu taş kabartmayı gerçekleştirdi.

Bonapart gibi eseri olanlar da vardı[17]. Tüm XVII. yüzyıl boyunca Türklere karşı bir kutsal savaş açma düşüncesi gelişiyor, bu fikir bazı kişileri heyecanlandırıyor, hatta ikinci Viyana kuşatmasından sonra olduğu gibi uygulama alanları da buluyor ve sonuçta Kutsal İttifak'a (*Sainte-Ligue*) kadar gelip dayanıyordu. Vandal'ın ifade ettiği gibi, kutsal savaş artık sadece

> Kamu idaresinden çekilmiş ve hükümetler tarafından ihmale uğramış bazı kafalardan çıkan fantezilerden ibaret değildi; tersine bu kavram, XVII. yüzyılda yeniden hükümdarların, bakanların, ünlü komutanların ve hırslı büyüklerin düşüncesi haline gelmiştir. Bunların içinde birçokları, bir gün böyle bir projeyi idare etmek gururunu hayal ediyor, böyle bir girişimi günlük meşgalelerin çok ötesinde, geleceğin önemli bir işi ve şerefi olarak kabul ediyorlardı[18].

1 - TÜRKLERİN SÜRGÜN EDİLMESİ VEYA HIRİSTİYANLIĞA DÖNDÜRÜLMESİ: SULLY'NİN AVRUPA BİRLİĞİ

Sadece Fransa'dan bahsetmek gerekirse, XVII. yüzyıl Sully (1560-1641)'nin[19] ünlü projesiyle açılıyor. "IV. Henri'nin büyük tasarısı", ya da muhtemelen ona mal edilen bu tasarı[20] Kralın Başbakanına aittir[21]. *Economies royales*[22] içinde yer alan Sully'nin bu projesi günümüzdeki Avrupa Birliği ve bu birliğin içinde Türkiye'nin yeri ile ilgili tartışmalara bakıldığında tam bir kehanet havasına bürünen bir rüya gibidir.

Sully'nin projesinde Müslüman Türkiye'nin ve Ortodoks Rusya'nın dışlanacağı şu onbeş ülkeden oluşacak bir Avrupa Konfederasyonu söz konusu idi. Alman İmparatorluğu, Papalık, Fransa, İspanya, İngiltere, Macaristan, Bohemya, Polonya, Dani-

Tout au long du XVIIe siècle, l'idée d'une guerre sainte à mener contre le Turc se développe, suscite des enthousiasmes, trouve même en partie un terrain d'application après le second siège de Vienne et aboutit à la Sainte-Ligue. Comme le signale Vandal, la guerre sainte n'était plus seulement

> la chimère d'esprit nombreux mais éloignés des affaires et négligés par les gouvernements ; elle redevient la pensée des souverains et des ministres, des capitaines célèbres, des grands ambitieux. Plusieurs se flattaient de la conduire un jour et la plaçaient au-delà de leurs entreprises présentes, comme l'occupation et la gloire de l'avenir [19].

1 - L'EXIL OU LA CONVERSION DES TURCS : AU CHRISTIANISME L'UNION EUROPÉENNE DE SULLY

Pour ce qui concerne la France, ce XVIIe siècle s'ouvre avec le fameux projet de Sully (1560-1641) [20]. Connu sous le nom du « Grand dessein de Henri IV » ou très probablement un dessein qu'on lui a prêté, ce projet [21] appartient au Premier ministre du roi [22]. Inséré dans les *Economies royales* [23], le projet de Sully est un rêve, qui de nos jours prend l'allure d'une prophétie avec l'actualité de l'Union européenne et surtout des discussions autour de la place de la Turquie dans cette union. Pour Sully, il s'agissait de former une Confédération européenne composée de quinze Etats, dont la Turquie musulmane et la Russie orthodoxe seraient exclues.

---

11. Trophée suspendu à un nœud de draperie composé en son centre de deux couronnes de vainqueur, d'une armure au heaume empanaché et portant l'écharpe à la ceinture, à califourchon sur une selle, et d'un bouclier ; de part et d'autre sont disposés en sautoir bannières et oriflammes, faisceaux, bouclier et épée, hampe avec bague, dards à crampons, têtes de Turc et de Maure, trompette et cor de chasse, lances de tournoi, palmes et branches de chêne.

Muzaffer savaşçının iki tacıyla ortasından bir düğümle asılı savaş nişanesi. Sorguçlu başlık ve belde eşarp taşıyan, at eğerine binmiş bir zırh. Bu zırh bir kalkan ve meşe dalı, iki tarafta rüzgârda uçuşan nişanlar, bayraklar, filamalar, mızrak, kargı, hurma dalı, kılıç, kalkan, bilezikli bayrak direkleri, Türk, Afrikalı Müslüman başları, borazan, av kornosu ve yarış mızraklarıyla bezenmiştir.

marka, İsveç, Lombardiya, Venedik Cumhuriyeti, İtalya Cumhuriyeti, Hollanda ve İsviçre.

Bu Konfederasyon oluştuktan sonra, kendi arzularıyla Avrupa'yı terk etmeye yanaşmazlarsa Türklere karşı sürekli olarak savaş yapmak gerekecekti. Bunun için de, bu birliğe veya topluluğa girecek ülkenin her birinin kendi gücü ve malî olanakları ile orantılı olarak yeterli sayıda asker vermesi gerekiyordu. Başka birçok projenin tersine, bu projede Türklerin şahıslarına ve mallarına hemen dokunulmuyordu; iki çözüm arasında seçim yapabilmeleri için kendilerine bir yıl süre veriliyordu: İstedikleri bir ülkeye göç etmek, ya da oturdukları ülkenin dinini kabul etmek.

"Dinsizlere" karşı savaşabilmek için 273.800 asker ve 117 harp gemisi toplanacaktı: "Bu dinsizlere karşı sürekli olarak savaş yapabilecek sayıda yeterli askeri beslemeye yetecek kaynaklara katılım paylarını bu onbeş ülke arasında orantılı olarak paylaştıracak bir yöntem geliştirmeye" çalışılacaktı[23]. Türklere karşı olan ülkelerin uğrayabilecekleri muhtemel tehlikelere karşı Sully, Macaristan, Viyana, Erdel, Karnten, İstria, Hırvatistan ülke ve şehirlerin tahkim edilmesini öneriyordu. Doğal olarak bu Avrupa ordusu Fransa Kralının otoritesi altında olacaktı.

Bu projenin Sully'nin 1601'de elçi olarak gittiği İngiltere'de iyi karşılandığı söyleniyordu. Hatta Papa ile bile bir anlaşma imzalandı; Palatina, Brandeburg, Köln, Mainz gibi kimi Alman seçicileri, ayrıca Venedikliler ve Savoie Dükü projeyi kabul ettiler. Sadece ve muhtemelen Türklerden alınacak toprakları Fransa ile paylaşmak zorunda kalacağı korkusuyla, Avusturya hanedanlığı buna muhalefet ediyordu.

Bu projede İstanbul'un fethi ile ilgili herhangi bir bölüm yoktur. Anlaşılan XVII. yüzyılın başında bu tür bir girişim gerçekçi ve sorumlu bir devlet adamı olarak Sully'ye olanaksız görünüyordu. Buna karşın, ev-

Cette Confédération européenne devait se composer de quinze Etats catholiques et protestants : l'Empire germanique, les Etats du Saint-Siège, la France, l'Espagne, l'Angleterre, la Hongrie, la Bohème, la Pologne, le Danemark, la Suède, la Lombardie, la république de Venise, la république italique, la Hollande et la Suisse.

Une fois cette Confédération constituée, il fallait faire la guerre sans relâche contre les Turcs s'ils ne consentaient pas à quitter l'Europe de bon gré. Pour cela, il proposait aux Etats entrés dans l'union (l'association) de fournir, chacun proportionnellement à sa puissance et à ses capacités financières, un contingent de troupes suffisant. Contrairement à bien d'autres, dans ce projet, les personnes et les biens des Turcs étaient dans un premier temps respectés ; on leur donnait un an de délais de réflexion pour choisir entre deux solutions : s'exiler avec leurs biens dans un pays de leur choix, ou embrasser la religion du pays qu'ils habitaient.

Cette fédération devait disposer de 273 800 soldats et de 117 vaisseaux pour combattre les infidèles : « Essayer à former une tant proportionnelle cotisation entre-eux touchant ce que chacune de ces quinze cotisations aurait à fournir à son regard pour l'entretien des armées qu'elles fussent suffisantes et capables de mener une guerre continuelle contre ces infidèles » [24]. Contre les dangers probables auxquels les pays voisins à la Turquie sont exposés, Sully prévoit de fortifier plus particulièrement la Hongrie, Vienne, la Transylvanie, la Carinthie, la Styrie, la Croatie etc. Naturellement cette armée européenne devait être sous l'autorité du roi de France.

Il semble que ce projet fut accueilli favorablement par l'Angleterre où Sully s'était rendu en tant qu'ambassadeur en 1601. Un traité même fut signé avec le pape ; certains électeurs allemands, tels que ceux du Palatinat, de Brandebourg, de Cologne et de Mayence, ainsi que les Vénitiens et le duc de Savoie approuvèrent le projet. Seule la maison d'Autriche s'y opposa, de crainte probablement d'être obligée de partager avec la France les territoires conquis sur les Turcs.

rensel barışı sağlamak için Genel Kurul olarak adlandırılan bir meclis ve uluslararası anlaşmazlıklarda hakemlik görevi yapacak kurumlar (Avrupa Adalet Divanı gibi) öngörülüyordu, bu düşünce de zamanına göre çok ileri idi. IV. Henri, bu projenin tüm noktalarına katılmadıysa da, düşünceleri, hatta yazışmalarıyla onu destekledi: "... Atalarım gibi, bana da [Osmanlı] sultanıyla ittifaka girdim diye, sebepsiz yere sitem edilmesini ve böylesi bir töhmet altına girmeyi istemiyorum"[24].

2 - PAPAZ JOSEPH VE CHARLES DE NEVERS : "İYİLİĞİN KÖTÜLÜĞE KARŞI" HAÇLI SEFERİ

Çok ünlü olduğu için Papaz Joseph'in[25] durumunu birkaç satırla hatırlatmadan geçmek doğru olmaz. Türklere karşı bir Haçlı Seferi fikri, bu siyasetçi keşişte gülünç denecek kadar sabit hale gelmiş ve hayatı boyunca onu hiç terk etmeyen temel bir meşgale olmuştu.

Nevers Dükü ile devamlı ilişkide bulunan Peder Joseph, Dükün daha somut olan Haçlı Seferi tasarısına mistik ve ideolojik bir boyut kazandırmıştır.

Eğitimiyle Fransız, doğuşuyla İtalyan, Rum ve Alman olan Nevers Dükü, anneannesi Marguerite de Monferrat'dan dolayı bir Paleologos ve babasından dolayı da bir Gonzague'dı. Charles de Gonzague de Montferrat, Avrupa'daki büyük prenslerin seviyesine yükselmek için büyük işler başarmak istiyor, ancak olanakları buna el vermiyordu. Paleologos'un son varisi olması hasebiyle Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı Rumlar 1609'da kendisine müracaat etmiş, o da onlara özgürlük kazandırabilmek için bir Haçlı Seferi düzenlemek sevdasına düşmüştü. Kaldı ki adı geçen daha 1602'de Arşidük Mathias'ın yanında (Osmanlılara karşı) Budin kuşatmasına katılmış ve yaralanmıştı. Mora Rumlarının ha-

Dans ce projet, la conquête d'Istanbul ne figure pas. Apparemment, au début du XVIIe siècle, c'est une entreprise qui paraissait à un homme d'Etat responsable irréalisable. En revanche, l'idée d'arbitrages (une cour européenne) entre les peuples qu'il appelle Conseil Général pour pacification universelle, était très en avance pour son temps. Même si Henri IV n'a pas adhéré à tous les éléments de ce projet, il l'a soutenu par ses idées et surtout par sa correspondance, au point de pouvoir dire : « ...je ne me veux charger inutilement du reproche et de l'envie de son alliance (du sultan), comme ont fait les Roys mes prédécesseurs » [25].

2 - LE PÈRE JOSEPH ET CHARLES DE NEVERS : LA CROISADE DU « BIEN CONTRE LE MAL »

Le cas du Père Joseph [26] est trop célèbre pour ne pas être évoqué en quelques lignes. En effet, presque caricaturale, obsessionnelle, jusqu'à la fin de sa vie, l'idée de croisade contre les Turcs, chez ce moine politique, reste comme une préoccupation essentielle.

En relation permanente avec le duc de Nevers, il servira de souffle mystique et idéologique au projet plus concret de ce dernier.

Français par son éducation, italien, grec et allemand par sa naissance, le duc de Nevers était également un Paléologue de par sa grand-mère maternelle, Marguerite Paléologue de Montferrat, et Gonzague par son père. Charles de Gonzague de Montferrat, voulait entreprendre de grandes choses, pour se hisser au rang des grands princes européens, mais sans en avoir les moyens. Il rêvait donc d'organiser une croisade pour exaucer les aspirations à la libération des Grecs de l'Empire ottoman, qui s'adressèrent à lui en 1609 comme le dernier descendant des Paléologues, d'autant qu'en 1602, il avait participé au siège de Buda contre les Ottomans à côté de l'archiduc Mathias et qu'il y fut blessé. Selon le plan préparé par les Grecs de

zırladığı ve Dükün de kabul ettiği plana göre, Balkanlar isyan edecek ve İstanbul üzerine yürüyeceklerdi. Bunun yanında Dük, Türklere karşı gelecek uluslararası ordunun çekirdeğini oluşturacak olan bir Hıristiyan halk ordusu (milis) kurmuş, hatta orduyu Yunanistan'a taşıyacak gemileri bile inşa ettirmişti. Osmanlı başkentine yönelik kuşatmanın genel karargâhı ve idare merkezi de Mora olacaktı. Osmanlı İmparatorluğu'nu fethetmek için hazırlanmış olan tüm tasarılarda olduğu gibi, Gürcü, Ermeni, Keldani gibi Doğu Hıristiyanları, hatta Lübnan Dürzileri bu girişimin gerçekleşebilmesi için yardım yapacaklardı.

Ancak büyük ülkelerden gerekli destek gelmediği için tüm bu çabalar boşa gidecektir. Kuşkusuz Papaz Joseph, uzun kış geceleri boyunca beraberce Haçlı Sefer planları yapmak için daha uygun bir kişi bulamazdı. 1625'de Dük çocuksu tasarılardan yorulup, onları bir kenara bıraktığında Peder Joseph hâlâ aynı şekilde devam ediyordu.

Nitekim Kapüsen keşişi, 1617'de başlayıp 1625'de bitirdiği ünlü *Turciades*[26] şiirini yazdı. Edebî bakımdan değersiz bir yapıt olan ve Papa VIII. Urbanus'a takdim edilen bu dört bin altı yüz otuz yedi (4.637) beyitlik Latince destan, XVII. yüzyılda dincilerin ideolojilerini temsil eden bir şaheserdir. Bu kurgu roman, dinler ve uygarlıklar arasındaki çatışmayı, iyiliği temsil eden İsa ve kötülüğü temsil eden İslâm peygamberi Muhammed arasındaki sınır çizgisinin çizilmesini salık verdiğinden dolayı tüm anlamını kazanıyor. Romanda, meleklerin açık bir toplantısı sırasında İsa, Müslümanlığın Yakın ve Ortadoğu'daki üstünlüğünü dile getirerek çektiği azabı ifade ediyor ve ilahi güçleri bu konuya bir çözüm yolu bulmak üzere yardıma çağırıyor. Meryem bu girişime katılmaya hazırdır. Böylece İsa, tüm Avrupa hükümdarlarına ve özellikle XIII. Louis ve IV. Felipe'ye, Müslüman hükümdarlarına karşı acilen bir kutsal savaş açma gereğini anlatıyor. Daha

Morée et accepté par le duc de Nevers, les Balkans se soulèveraient et marcheraient contre Istanbul. De son côté, le duc créa une milice chrétienne, qui devait constituer le noyau de la future armée internationale contre les Turcs. Il fit même construire des navires pour transporter son armée en Grèce. Son quartier général devait être la Morée, d'où l'assaut serait donné sur la capitale ottomane. Comme dans tous les projets de reconquête de l'Empire ottoman, les chrétiens d'Orient, tels que les Géorgiens, les Arméniens, les Chaldéens, mais aussi les Druzes du Liban devaient apporter leur concours pour la réussite de l'entreprise.

Tous ces efforts furent voués à l'échec faute de trouver un soutien de la part des grandes puissances. Mais en attendant, le père Joseph ne pouvait pas trouver mieux que le duc pour échafauder durant de longues nuits d'hiver des projets de croisade. Lorsqu'en 1625 le duc se lassa de ses projets puérils, le Père Joseph continua.

C'est dans cette période aussi que le capucin composa ses fameuses *Turciades* [27], commencées en 1617 et terminées en 1625. Médiocre œuvre littéraire, cette épopée en latin de quatre mille six-cent trente–sept vers, offerte au pape Urbain VIII, constitue cependant un chef-d'œuvre de l'idéologie des dévots du XVIIe siècle. Ce roman de fiction prend tout son sens en ce qu'il préconise la désignation des chocs des religions et des civilisations, l'établissement de la ligne de partage entre le Bien et le Mal, le premier étant représenté par Jésus et second par le prophète de l'islam, Mohammed. Au cours d'une réunion publique d'anges, le Christ exprime sa douleur devant la suprématie musulmane dans le Proche et le Moyen-Orient et invite les puissances célestes à y porter remède. Marie est même prête à y participer. Ainsi Jésus explique aux princes de l'Europe, plus particulièrement à Louis XIII et à Philippe IV d'Espagne, la nécessité urgente

sonraki rüyada İsa, Nevers Dükü'nü çağırıyor ve melek Mikail bu dükü alıp Meryem ve İsa'nın tahtlarının ayak dibine koyuyor. Dük uzun uzun İsa'nın tavsiyelerini dinledikten sonra, hayatının geri kalan bölümünü Türklere karşı kutsal savaş yapmaya ayıracağına dair yemin ediyor. Bu aşamada, toplantı Türklere karşı savaşmış kahramanların bir resmi geçidiyle sona eriyor. Bu resmi geçitte Godefroy de Bouillon, Avusturyalı Don Juan, Hunyadi, İskender Bey gibi kahramanlar yer alıyor. Böylece, uzun destan başka bir rüyayla sona eriyor. Bu rüyada birleşmiş Avrupa, evrensel barışın altın çağını Fransa idaresinde açabilmek için Türkleri tamamen ortadan kaldırıyor.

Kapüsen keşişinin dünyayı Türklerden, Protestanlardan ve genellikle Fransa'nın şanına gölge düşürebilecek herkesten kurtarmak için öngördüğü ikili Tanrı ve Fransa'dan oluşmaktadır. Bunlardan ikincisi birincinin aletidir. Türkleri ve Müslümanları bu imha etme girişiminde Peder Joseph kendisini "Richelieu ve XIII. Louis'nin yanında kutsal iradenin bir tercümanı" olarak görüyor. Richelieu'nun "düşünen beyni" (*éminence grise*) olarak adlandırılan keşişin dikkatini başka yönlere çeviren, Avrupa'nın çeşitli hanedanları arasında Otuz Yıl Savaşları ile doruk noktasına ulaşan rekabet ve çatışmalar olmuştur: Habsburglar Avrupa hakimiyetine yönelik ağırlığını her an hissettiriyor ve adeta korku saçıyorlardı, bu yüzden de Peder Joseph Avusturya tehlikesini uzaklaştırmak için tüm diplomatik maharetlerini kullanacaktır. Kardinal ve keşiş, bu iki din adamı, tıpkı I. François ve IV. Henri devirlerinde olduğu gibi sonunda Türklerle ittifak stratejisine dönmek zorunda kalacaklardır. Nördhingen'de Alman Katoliklerinin zaferinden sonra (6 Eylül 1634) ve Fransa savaşa başlayacağı bir sırada Peder Joseph büyük bir acıyla da olsa Erdel Prensi aracılığıyla Türklerle bir anlaşma yapabilmek için görüşmeler bile açmak zorunda kaldı. Hazırladığı bu anlaşma tasarısında Türklerle "Avusturya Habs-

d'une guerre sainte contre les princes musulmans. Dans le rêve suivant, Jésus appelle le duc de Nevers, et l'archange Michel prend celui-ci pour le déposer aux pieds des trônes de Marie et de Jésus. Après avoir entendu les longs conseils de Jésus, le duc jure de consacrer le reste de sa vie à une croisade contre les Turcs. À ce stade, la réunion se termine par une procession de tous les héros qui ont combattu les Turcs : Godefroy de Bouillon, Don Juan d'Autriche, Hunyadi, Iskender Bey (Skanderberg). Ainsi la longue épopée se termine par un autre rêve : l'Europe unie détruirait complètement les Turcs pour inaugurer un âge d'or de paix universelle, sous la conduite de la France.

Ainsi le capucin fixait le couple qui devait sauver le monde des Turcs, des protestants et de tous ceux qui pouvaient nuire à la gloire française : Dieu et la France, la seconde étant l'instrument du premier. Dans cette entreprise de destruction des Turcs et des musulmans, le père Joseph se considère comme « l'interprète de la volonté divine », à côté de Richelieu et de Louis XIII. Mais ce sont les rivalités et les conflits entre les différentes maisons européennes, cristallisées par la Guerre de Trente ans, qui détourneront ailleurs le regard de « l'éminence grise » : la crainte de la domination des Habsbourg était trop présente, et le Père Joseph utilisera tous ses talents de négociateur pour détourner le danger autrichien. Les deux religieux, le cardinal et le moine, devaient revenir, tôt ou tard, à la stratégie d'alliance avec les Turcs comme au temps de François Ier et d'Henri IV. Après la victoire catholique allemande à Nördlingen (6 septembre 1634), au moment où la France allait s'engager dans la guerre, le Père Joseph, la mort dans l'âme, fut même obligé, par l'entremise du prince de Transylvanie, de négocier un accord avec les Turcs, qui « devaient recevoir des subsides pour attaquer les Habsbourg d'Aut-

burglarına karadan, İspanya Habsburglarına da Akdeniz yolu ve kadırgalarla hücum etmeyi"[27] öngörüyordu.

O sırada İran'a karşı savaş halinde ve Bağdat'ı geri almak üzere olan Türklerin böyle bir saldırma ve savunma ittifakına girmeyi reddettikleri biliniyor. Richelieu ise yaptığı siyasî vasiyetinde tersini savunuyor; [Avrupa'daki Fransız savaşları] ile ilgili önemli kinci konuya gelince, Majesteleri (XIII. Louis) savaş tehlikesine karşı kendini korumak için, kendisine sıkça teklif edilen Osmanlıların silahlarını reddederek Hıristiyanlığı tehlikeye atmadı"[28].

riche sur terre et les Habsbourg d'Espagne au moyen de galères et d'une expédition militaire à travers la Méditerranée » [28].

On sait que, dans cette période, les Turcs qui étaient engagés dans la guerre contre l'Iran et en train de reprendre Bagdad, refusèrent une telle alliance offensive et défensive. Mais Richelieu prétend dans son testament politique le contraire : « La seconde remarque digne de grande considération sûre [le sujet concernant les guerres françaises en Europe] est que Votre Majesté [Louis XIII] n'a pas voulu, pour se garantir du péril de la guerre, exposer la chrétienté à celui des armes des Ottomans, qui lui ont souvent été offertes » [29].

3 - BİR DİPLOMATIN PROJESİ : SAVARY DE BRÈVES

Papaz Joseph, ne kadar "dinsizlere" karşı Haçlı Savaşı yapmaya kendini adamış siyasetçi bir din adamı idiyse, Savary de Brèves[29] (1560-1628) de o kadar fikirleri dinsel motiflerle dolu deneyimli bir diplomat idi ve uzun zaman Osmanlı İmparatorluğu'nda oturduğu için bu ülkeyi iyi tanıyordu. Bâb-ı Âli'de kendinden önce elçi olan (1584-1591) ve mukaddes ittifak tarafında yer alan Lancosm'lu Jacques Savary'nin amca çocuğu olduğu için, 1584'den başlayarak önce onunla beraber, ardından IV. Henri'nin elçisi olarak (1591-1606) İstanbul'da toplam yirmi iki yıl kalmış ve böylece dört Pâdişah görmüştür. Savary de Brèves'in elçilik devri Fransa için en verimli dönem olmuştur, çünkü ilki 1597'de, ikincisi I. Ahmed'in (1603-1617) tahta çıkışından sonra, 1604'de olmak üzere kapitülasyonları iki kez yenileme başarısını elde etmiş ve bu sonuncusunun metnini de iki dilde elçilik matbaasında bastırmıştır[30].

Tam da Papaz Joseph ve Charles de Nevers'in Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma projelerini hazırladıkları sıralarda (1618) yayınladığı *Discours abrégé des asseurez moyens d'anéantir et ruiner la Monarc-*

3 - LE PROJET D'UN DIPLOMATE : SAVARY DE BRÈVES

Autant le Père Joseph peut être considéré comme un religieux politique illuminé, tout voué à une guerre de croisade contre l'infidèle, autant Savary de Brèves (1560-1628) est un diplomate expérimenté, connaissant bien l'Empire ottoman, à la suite d'un long séjour qu'il y avait fait. Cousin de Jacques Savary de Lancosme, ambassadeur ligueur (1584-1591) à la Porte, puis lui-même ambassadeur de Henri IV pendant sept ans (1591-1606), Savary de Brèves [30] habita Istanbul près de vingt-deux ans à partir de 1584 et connut ainsi quatre sultans. L'ambassade de Brèves a été une des plus brillantes et fructueuses pour la France, puis qu'il obtint en 1597, puis en 1604, après l'avènement d'Ahmed Ier (1603-1617), le renouvellement des capitulations, dont le texte de la seconde fut imprimé à l'ambassade en version bilingue [31].

C'est dans son *Discours abrégé des asseurez moyens d'anéantir et ruiner la Monarchie des Princes ottomans* (1618) [32] que de Brèves analyse d'abord les caractéristiques de la puissance ottomane, puis expose son projet de conquête d'Istanbul presque au même moment où le Père Joseph et Charles de Nevers élaboraient

hie des Princes ottomans (1618)[31] adlı eserinde ve hemen Papaz Joseph ve Charles de Nevers'in Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma projelerini hazırladıkları sırada, de Brèves bu imparatorluğun çeşitli yönlerini tahlil ettikten sonra İstanbul'u fethetme önerisini getiriyor. De Brèves ayrıca bu "büyük rakibin" askerî ve siyasî gücünü teslim etmekle beraber, bu gücü özel olarak hesaba kattığını, ancak "Hıristiyan hükümdarlarının da onu zayıflatarak ortadan kaldırmak için gerekli yolları"[32] inceleyip ortaya çıkardığını ifade ediyor.

Muhtemelen de Brèves, Roma'da elçi olarak bulunduğu sırada çok tutucu Papa V. Paul'un (1605-1621) etkisi altında kalmıştır, çünkü onun önerisi de ağırlıklı olarak dini motiflerle doludur. Gerçekten de "Türk'e" karşı bir Hıristiyan birliği oluşturmak söz konusudur. Stratejisinin temel dayanağı deniz kuvvetleridir. Bu durumda kara ordusu şaşırtma rolünü oynayacak ve özellikle son darbeyi indermeye yarayacak alet olacaktı. Hesaplarına göre, İspanya Kralı ve ona bağlı İtalya'daki şehirler yüz kadırga verirken, adam ve yiyecek bakımından Fransa'nın destekleyeceği Venedik Cumhuriyeti de iki yüz kadırga verecekti. De Brèves, Fransa'da ve özellikle İstanbul'da herkes gibi İnebahtı savaşında "Deniz dağları" denen ve Osmanlı donanmasına en büyük ve öldürücü darbeyi vurmuş olan ünlü altı Venedik kalyonundan söz edildiğini duymuştu. Bu deneyimi yenilemek için Venedik'in yeniden altı kalyon vermesi isteniyordu. Papa'nın sekiz-on, Fransa'nın elli, Savoie dükünün beş-altı, Toscana'nın on civarında, Cenova'nın da o kadar sayıda verecekleri kadırgalarla eski elçi, 380 kadırga ve altı kalyon toplayabileceğini düşünüyordu. Ancak gerçek bir zafere ulaşmak ve belli bir gücü olan tüm Hıristiyan ülkelerini projeye ortak etmek için Atlantik Okyanusu'nda bulunan yüz veya iki yüz İngiliz, Hollanda ve İspanyol yuvarlak kalyonu ilave etmek gerekecekti. Bu tasarının

des programmes de partage de l'Empire ottoman. Tout en reconnaissant les capacités militaires et politiques de « ce grand adversaire », Brèves dit avoir pris un soin particulier pour évaluer cette puissance, mais aussi « les moyens que les Princes chrestiens pourroient tenir pour l'affoiblir et le ruiner » [33], avec une participation prépondérante de la France.

Il est probable que Brèves a subi à Rome, pendant son ambassade, l'influence du très conservateur pape Paul V (1605-1621), car son projet également est tout empreint de motifs religieux. C'est bien une union chrétienne qu'il s'agit de mobiliser contre « le Turc ». Le dispositif essentiel de sa stratégie est la marine, l'armée de terre étant un moyen de diversion et surtout l'instrument prêt à porter le coup de grâce. Selon ses estimations, le roi d'Espagne et ses possessions italiennes devaient fournir cent galères, tandis que la République de Venise, soutenue par la France en hommes et en vivres, en fournirait près de deux cents. Brèves, comme tout le monde, avait beaucoup entendu parler en France, mais surtout à Istanbul, des fameuses six galéasses dites « montagnes de mer » qui, à la bataille de Lépante, avaient causé des dégâts décisifs sur la flotte ottomane. Il fallait renouveler l'expérience et Venise devait en fournir de nouveau six. Avec huit ou dix galères du pape, une cinquantaine de France, cinq ou six du duc de Savoie, une dizaine de Toscane et autant de Gênes, l'ancien ambassadeur pensait pouvoir réunir un peu plus de trois cent quatre-vingts galères et six galéasses. Mais pour une victoire certaine et afin d'associer au projet toutes les puissances chrétiennes d'une certaine importance, il fallait s'adjoindre cent ou deux cents vaisseaux ronds anglais, hollandais et espagnols naviguant dans l'Atlantique. De la même manière, la France était invitée à prélever des vaisseaux et surtout des équipages sur les côtes bretonnes et normandes pour « avantager ce dessein ».

gerçekleşmesi için Fransa da kendi Britanya ve Normandiya kıyılarındaki filolarından kalyon ilave etmesi için teşvik ediliyordu.

Bu filo savaş yapma yanında, asker, yiyecek ve harp mühimmatı, aynı zamanda, "Büyük Efendi'nin (*Grand Seigneur*, Padişah) tebaasından olup ve [Hıristiyan ordusu] lehine ayaklanması beklenen"[33] Hıristiyanlara bolca silah taşımak için kullanılacaktı. Gerçekten de, bu tür tasarıların tamamında olduğu gibi, projenin diğer ayağı, her an sultana karşı ayaklanmaya hazır olarak kabul edilen Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan halkıydı. Değişik milletlerden oluşan büyük bir devletin uzun zaman bu milletler aralarında çarpışmadan ve " birbirine girmeden" yaşayabilmesi düşüncesi o dönemdeki dinci ve gelenekçi Fransız ve Avrupa çevreleri için olanaksız görünüyordu ki de Brèves de ısrarla bu fikir üzerinde duruyordu. *Discours sur l'alliance qu'a le Roy avec le Grand Seigneur et de l'utilité qu'elle apporte à la chrestienté*[34]'de geliştirilen bu teze göre fetih staratejisinde Hıristiyanların otomatik bir şekilde ayaklanması temel bir unsur olarak görünüyor : Türk sınırları içinde mütefik sayısını bulmak için Osmanlı Hıristiyanlarının sayısını bilmek yeterli idi. Bu yüzden de bu filonun toplanma yeri; uygun limanı, yiyecek bolluğu ve özellikle de Arnavutluk kıyılarına yakınlığı dolayısıyla Sicilya'da Messina şehri olacaktı. Arnavutluk, "Türklerin düşmanı olan ve hemen Hıristiyan ordusunu görünce ayaklanacak olan [Katolik] Hıristiyanlarından oluşuyor"du. Buraya yaklaşıldığında onları ayaklanmaya çağırabilmek için kendilerine bol silah ve birkaç da iyi komutan vermek gerekecekti. Yerli halkı, Roma kilisesinin ibadet yöntemlerini uygulamaya zorlanmaktan korkan "tabii Rum"[35] olmakla beraber Mora'daki Hıristiyanlar da yardım alacak ve "Türk zulüm idaresinde gördükleri kötü muamele yüzünden" sultana karşı silahlanarak ayaklanacaktı. Ayrıca Adalar'da bulunan yarım

Cette armada serait destinée, bien sûr au combat, au transport de soldats et de munitions de bouche et de guerre, mais aussi de beaucoup d'armes pour être livrées aux « Chrestiens, subjects du Grand-Seigneur, qui se revelteroient à la faveur de [l'armée chrétienne]» [34]. Effectivement, l'autre pilier du projet de Brèves, comme chez le Père Joseph, était la population chrétienne de l'Empire ottoman, qui est supposée toujours prête à se soulever contre le sultan. L'idée qu'une grande puissance composée de diverses nations ne puisse pas vivre longtemps « sans s'entrechoquer » et sans que ces nations se battent entre elles paraissait proprement incroyable, et c'est sur cet aspect que Brèves insistait. Développée dans son *Discours sur l'Alliance qu'a le Roy avec le Grand Seigneur, et de l'utilité qu'elle apporte à la Chrestieneté* [35], cette thèse d'un soulèvement automatique des chrétiens paraît fondamentale dans cette stratégie de conquête : il suffisait de compter le nombre de sujets chrétiens ottomans pour trouver le total des alliés à l'intérieur des frontières turques. Aussi, le lieu de réunion de cette flotte devait-il être Messine, en Sicile, à cause de son bon port, pour l'abondance des vivres, mais surtout pour sa proximité des rivages de l'Albanie « peuplée de Chrestiens [catholiques] (...), ennemis du Turc et qui à la veuë de l'armee chrestienne prendroient resolution de se soulever » et pour les inciter, il faudrait leur donner des armes, et quelques bons capitaines pour les conduire. Il en est de même pour la Morée, même si les habitants sont « Grecs naturels », qui craignent une imposition du rite de l'Eglise romaine, « ce neantmoins mal traictez comme ils sont de la domination tyrannicque du Turc », ils se révolteraient inévitablement et prendraient les armes contre le sultan. D'ailleurs, la demi-douzaine d'évêchés catholiques dans l'Archipel éviteraient à cette armée d'être dans cette région entièrement à la merci des Grecs orthodoxes. D'un autre côté, le grand nombre de Coptes

düzine Katolik piskoposlukları da bu bölgede müttefik ordusunun tamamen Rum Ortodokslarına bağımlı kalmasını önlemekle görevlendirilecekti. Öte yandan Mısır'daki Kıptiler, Lübnan'daki Maruniler (hatta bu ülkedeki Dürziler de), Anadolu'daki Rumlar, "Latinler'e Rumlar'dan daha bağlı olan" Ermeniler, Gürcüler, Hıristiyan dünyasının kararlılığını ve gücünü öğrenir öğrenmez zulmu sarsmak için ellerinden geleni yapacaklar.

De Brèves'e göre öncelikle "tüm Hıristiyanlık gücünün kendisine zarar vermeye yeterli olmayacağına inanan Türk'ün gururu yüzünden kaleleri savunma olanaklarından yoksun bırakılmış olan Koron ve Modon şehirlerini, sonra da Sakız, Midilli ve Bozcaada adalarını işgal etmek gerekiyordu. Böylece Hıristiyan ordusu Ege Denizi'ni tutmuş, Mısır ve Volos'tan gelecek yiyecek ve askerî yardımı önlemiş ve Çanakkale Boğazı'nı tam ablukaya alarak Türk filosunu İstanbul'da kıtlığa karşı çare bulmak için açık denize zorlama olanağı bulunmuş olacaktı. Daha sonra, her ne kadar bu Boğaz'daki iki kalenin, dizdarlarının izni olmadan geçilemeyeceği kabul edilse bile[36], gülle atımı hedefi içinde oldukları ve yeteri kadar tahkim edilmemiş oldukları için, uzun zaman kuşatmaya dayanamazlardı.

Donanmaya paralel olarak, Türk ordusu kadar güçlü bir kara ordusu Bulgaristan tarafından gelip Edirne üzerine hücum edecek ve yerli halk, Ortodoks olduğu için, büyük bir istekle ayaklanacaktır. Bu şekilde kıskaç içine alınmış Osmanlı başkenti sadece Karadeniz'den ve kendisine bağlı prensliklerden yardım alabilirdi: Kırım, Boğdan, Eflak ve Erdel. Böyle bir tasarının gerçekleşebilmesi için Polonya Kıralının mutlaka ittifakın içinde yer alması gerekiyordu; ayrıca son üç prenslik (Boğdan, Eflak ve Erdel), Kazaklarla ve Ruslarla işbirliği halinde ayaklanacakları için, Tuna Nehri'nden ve Karadeniz'den hiçbir yardım gelmeyecek ve başkenti kurtaramayacaktı.

en Egypte, les Maronites du Liban (et même les Druzes de ce pays), les Grecs, les Arméniens d'Anatolie - « plus affectionnez aux Latins que les Grecs », les Géorgiens, ne manqueraient pas de secouer l'oppression dès qu'ils apprendraient la détermination et la puissance du monde chrétien.

Selon Brèves, il fallait avant tout occuper les villes de Coron et de Modon, puis les îles de Chio (Sakız), de Mytilène et de Ténédos, dont les forteresses seraient démunies de tous les moyens de défense, à cause de « l'orgueil du Turc (...) de croire que toute la puissance chrestienne n'est pas suffisante pour luy nuire ». Ainsi l'armée chrétienne tiendrait la mer Egée, empêcherait l'arrivée des vivres et de l'aide militaire d'Egypte et de Volo, établirait un blocus total devant les Dardanelles, obligeant ainsi la flotte turque à sortir en haute mer pour enrayer la famine à Istanbul. Pour la suite, même s'il admet que les deux forteresses sont infranchissables sans la permission de leurs commandants [36], étant donnée qu'elles sont à portée de canon, qu'elles ne sont pas suffisamment fortifiées, elles ne résisteraient pas longtemps à l'assaut.

Parallèlement à la flotte, une armée de terre aussi puissante que celle des Turcs, viendrait par la Bulgarie pour fondre sur Edirne (Andrinople), et comme la population locale est orthodoxe, là aussi, elle se soulèverait avec bonne grâce. Prise en tenaille, la capitale ottomane ne pourrait éventuellement recevoir de l'aide que par la mer Noire, des principautés vassales de l'Empire : la Crimée, la Moldavie, la Valachie et la Transylvanie. Etant entendu que le roi de Pologne serait nécessairement membre de la coalition pour qu'elle pût avoir une chance de réussite et que les princes des trois dernières principautés se révolteraient en collaboration avec les Cosaques et les Russes, aucune aide logistique ne pourrait venir, ni par le Danube, ni par la mer Noire, pour sauver la capitale.

Eski elçi, Türk-Fransız ittifakının yararlarından yeterince haberdar olduğu için böyle bir tasarıda ondan söz etmemesi düşünülemezdi. Fransa Kralının Türk dostluğunu korumak için gerekli nedenleri yukarıda adı geçen *Discours sur l'Alliance qu'a le Roy avec le Grand Seigneur...*'de açıklıyor. I. François zamanında, Fransa'yı sıkıştıran çemberi kırmaya yardım eden Türkler, daha sonra kurulan ilişkilerde bir çıkarları olmadığı halde, Fransa'nın hem ticarî hem de dinî yayılmacılığı için kaçınılmazdılar :

> [Türklerle] görüşmelere başlandı ve sonunda öyle bir ticarî akım kuruldu ki artık ondan vazgeçmek zorlaştı; halbuki onların bize hiçbir ihtiyaçları yok; herkes biliyor ki Türk İmparatorluğu'nun her tarafında Provence ve Languedoc kıyılarına ait binden fazla kalyon ticaret yapıyor ve bu yolla hem kendileri (bu Akdeniz kıyı halkı) zenginleşiyor hem de Fransa'nın başka yerleri bunun yararlarını görüyor. Ayrıca, bu ayrıcalıklı ilişkiler sayesinde, diğer Hıristiyan ülkeler de Türk İmparatorluğu'nda Fransızlar kadar özgürce ticaret yapabiliyorlar[37].

Böylece de Brèves eskiden beri Fransız meşruiyetini güçlendirmek için tekrar edilip gelen bir gerekçeyi, yani Fransa, Türk ittifakına bu kadar yakından bağlı ise, bunun sadece kendisi ve tebaası için değil aynı zamanda "Hıristiyan dünyasının genel yararı için olduğu" olduğu fikrini bir kez daha vurgulamakta idi. Bu dostluk sayesinde, "tüm Hıristiyanlar [Türklerin] imparatorluklarında bulunan ticaret mallarına sahip olmakla kalınıyor, aynı zamanda Asya'da, Afrika'da hatta Doğu Hindistan'da yetişen ve Kızıldeniz'in sağladığı kolaylık sayesinde Mısır'a taşınabildikleri için onlarda (Türkler) bolca bulunan" en iyi malları elde etme olanağını da bulmaktalar[38].

Ancak hiçbir iktisâdî çıkar kaygısı, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hıristiyan adını ve Katolik Roma apostolik dinini korumakla ilgili kanıt kadar güçlü olamaz. Bunun en iyi örneği, Sultanın İstanbul ve varoşla-

L'ancien ambassadeur était trop bien informé de l'utilité de l'alliance franco-turque, pour ne pas en faire état dans un tel projet. Il expose dans son *Discours sur l'Alliance qu'a le Roy avec le Grand Seigneur...* les raisons qui obligent les rois de France à entretenir l'amitié turque. Outre l'utilité immédiate qu'elle eut sous François Ier pour briser l'étau autour de la France, les relations établies par la suite furent indispensables, aussi bien pour le commerce que pour l'expansion religieuse, alors que ces relations seraient sans intérêt pour les Turcs :

> On commença à négocier avec [les Turcs] et le trafic s'y establist de telle façon, qu'à peine nous en pouvons nous passer ; et eux au contraire, n'ont aucun besoin de nous ; car il est tres notoire qu'il y a plus de mille vaisseaux en la coste de Provence et de Languedoc qui traffiquent dans l'étendu de l'Empire du Turc et par ce moyen s'enrichissent non seulement eux-mesmes, mais encore beaucoup de contrées de la France qui en reçoivent utilité [37].

Par ailleurs, grâce à ces relations privilégiées, les autres nations chrétiennes peuvent « trafiquer » dans l'Empire turc avec la même liberté que les Français. Ainsi Brèves reprend à son compte la justification française, répétée à l'envie que les rois de France chérissent l'alliance turque non pas pour leur propre pays et leurs sujets, mais « pour le bien universel de la chrestieneté, laquelle par ce moyen s'approprie non seulement les marchandises qui se peuvent recouvrer dans leur Empire, mais aussi tout ce qui croit dans l'Asie, l'Afrique et mesme aux Indes orientales, que l'on trouve chez eux abondamment par la commodité de la mer Rouge qui porte à l'Egypte, tout ce que l'Afrique et les Indes orientales ont de meilleur » [38].

Mais aucune considération économique ne peut égaler l'argument religieux et la conservation du nom de chrétien et de la religion catholique apostolique et romaine

rında birçok manastırın, "Fransa'nın ortasında elde edebilecekleri özgürlüğe yakın bir şekilde" çalışmasına izin vermesidir; gerektiğinde elçiler aracılığıyla Fransa Kralının himayesini isteyen Rum ve Ermeni gibi diğer Hıristiyan unsurlar da cabası. Savary'ye göre Türkiye'de bu dini yayılma o kadar uzağa götürülebilir ki, bu İslâm'ın "zararına" kullanılabilir ve hatta " Muhammed tarikatının (*secte*) tamamen tahrip"[39] edilmesini bile sağlayabilir.

Bu durumda Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açmak gerekiyorsa, bunu, ilk yılda onun temellerini sarsmak için çok büyük güçlerle yapmak gerekir. Bunun vazgeçilmez şartı, elbette "kutsal bir elin yardımı" dışında Hıristiyan prenslerin, hiçbir dini hassasiyet ayırımı yapmadan ve "hiçbirinin diğerine göre bir önceliği" olmaksızın bir araya gelmesidir. Savary de Brèves bu girişimi gerçekleştirmek için gerekli olanakları inceliyor, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasının ayrıntılarına girmiyor ve bunu daha sonraki anlaşmazlıkları önlemek için Hıristiyan hükümdarların hazırlacağı tasarılara bırakıyor. Yapılacak olan İstanbul seferinde, kendisine de sade bir askerlik görevi yanında, uzun yıllar Türkler arasında kalarak Türkçeyi öğrendiği için, rehberlik ve tercümanlık gibi işlevleri layık görüyor[40].

Hemen Hıristiyanlığa dönmedikleri takdirde, de Brèves'in Müslüman ve Yahudilere ne gibi bir akıbet hazırladığını bilmiyoruz. Ancak imparatorluk fethedildikten sonra Ortodokslar konusunda her tür ayırımcılıktan uzak durmak, gerekirse dini ayinlerine katılmak, din adamlarına saygı göstermek, onlar gibi haç işareti yapmak, oruçlarını tanımak ve mümkün oldukça her şeyde onları taklid etmek, papazlarını işgal kuvvetlerinin başında yürüterek bu işgali en iyi şekilde göstermek, kısaca Hıristiyanlara hoşgörü ile davranmak ve buna aykırı davrananlara karşı çok sert muamele yapmak gereğini vurguluyor.

dans l'Empire turc. La preuve en est que le sultan permet le fonctionnement de plusieurs couvents catholiques dans la ville et les faubourgs d'Istanbul avec la « presque pareille liberté que l'on peut faire au milieu de la France », sans parler des autres chrétiens grecs et arméniens qui, en cas de nécessité, ont recours à la protection du roi de France par l'intervention de ses ambassadeurs. Ainsi cette extension pourrait être conduite si loin qu'avec le temps, elle pourrait être « au dommage » de l'islam et même causer « la ruine entière de la secte Mahométane » [39].

Aussi, s'il faut attaquer l'Empire ottoman, faut-il le faire avec de très grandes forces pour l'ébranler dès la première année. La condition *sine qua non* en est évidemment, outre « la main divine », l'union générale des princes chrétiens, sans distinction de sensibilité religieuse et « sans précédence les uns avec les autres ». Savary de Brèves examine les moyens pour réussir dans cette entreprise, mais n'entre pas dans les détails du partage de l'Empire ottoman, laissant aux princes le soin de faire ce projet pour éviter toute discorde par la suite. Pour sa propre personne, il se réserve le rôle modeste « de soldat, de guide et d'interprete, ayan appris, durant le long séjour que j'ay faict parmy eux, leur langue et les chemins de leur pays » [40].

Nous ne savons pas quel sort réserve Brèves aux musulmans et aux juifs, s'ils ne se convertissent pas immédiatement au christianisme. En revanche, une fois la conquête de l'empire faite, il propose d'éviter toute discrimination envers les orthodoxes, d'assister si nécessaire à leurs messes, d'honorer leurs ecclésiastiques, de faire le signe de la croix comme eux, d'approuver leurs jeûnes et de les imiter autant que possible en toute chose ; de faire marcher leurs prêtres à la tête de l'armée d'occupation pour la montrer sous son meilleur jour, bref traiter les chrétiens locaux

Sonuç olarak, ve bu Hıristiyanlık ve hoşgörü kavramı bağlamında de Brèves bu kez yeniçeriler ve onların Hıristiyan kökenlerine bağlı başka bir tez geliştiriyor. Ona göre, Türk askerinin büyük bir bölümü Hıristiyan kökenli olduğu, yani küçük yaşta devşirilmiş ve Hıristiyan babadan geldikleri için, Osmanlı İmparatorluğu'nun fethinden sonra, harp esirleri arasında bu insanları bulup onlara da, Rumlar'a karşı da olduğu gibi hoşgörülü ile davranmak ve kendilerine küçükken kaçırıldıklarını ve babalarının inançlarından uzakta yaşamak zorunda kaldıklarını anlatmak, ve Hıristiyan güçler tarafından idare edilecek yeni toplumda onlara saygın bir yer hazırlamak gerekiyor. Yeniçerilere karşı gösterilecek bu davranıştan eski elçi iki "hayran olunacak" sonuç bekliyor :

> Birincisi rakibimiz her gün biraz daha zayıflayacaktır. Diğer sonuç ise daha önemlidir. Gerçek Türklerin ruhlarında, bunlara [Hıristiyan kökenli yeniçerilire] karşı o kadar fazla şüphe doğacak ki, birinciler ikincilerden kolaylıkla ayırt edilecek ve biraz önce söylediğim gibi, deniz kuvvetleri öncü harekâtının sonucunu, Tanrı'nın yardımıyla alacağı için, düşman o kadar korkuya kapılacak ki, ordusu hiç bir tesadüfe yer kalmayacak şekilde yenilecektir[41].

En liaison avec cette notion de chrétienté et de tolérance et en conclusion, Brèves développe une autre thèse, cette fois-ci concernant les janissaires et leur origine chrétienne. Selon lui, une grande partie de la milice turque étant d'origine *devşirme*, et par conséquent constituée de fils de chrétiens enlevés en bas âge, après la conquête de l'Empire ottoman, il faudrait identifier ces gens parmi les prisonniers de guerre et les traiter avec la même tolérance que les Grecs et leur expliquer qu'ils avaient étés pris jeunes et contraints de vivre hors de la « creance » de leurs pères, leur réservant ainsi une place respectable dans la nouvelle société dirigée par les puissances chrétiennes. De cette attitude envers les janissaires, l'ancien ambassadeur espère deux résultas :

> Admirables...L'un que nostre adversaire s'affoibliroit tous les jours et l'autre plus important, seroit que la mesfiance deviendroit si grande dans l'ame des Turcs naturels, qu'aisement ils se separeroeient des autres et comme j'ay dict, l'armée navale estant la premiere à faire son effect, Dieu luy donnant la victoire, l'ennmy prendroit tellement l'espouvante, que son armée seroit battuë sans grand hazard [41].

4 - MISIR : İSTANBUL'U BESLEYEN ANNEYİ FETHETMEK

"Çocuğu elde etmek için annesini yakalamak" : XVII. yüzyılda Osmanlı başkentine karşı herhangi bir askerî herakât düzenlemeden önce Mısır'ın fethedilmesi gerektiğini savunan kişilerin gerekçelerini belki en iyi özetleyen düşünce budur. Onlara göre, Nil nehri Mısır'ın süt annesi olduğu kadar, İstanbul da her bakımdan bu eyalete bağlıdır. O halde, kimi aydın ve straji uzmanlarına bakılırsa, Fransızlar ve Avrupalılar, İstanbul'u ele geçirmek için, Ege Denizi'nde ve Çanakkale Boğazı önünde önemli

4 - L'EGYPTE : CONQUÉRIR LA MÈRE NOURRICIÈRE D'ISTANBUL

« Capturer la mère pour avoir son enfant » : c'est peut-être l'idée qui peut résumer la position de ceux qui formulent au XVIIe siècle des projets de conquête de l'Egypte, avant toute opération militaire visant la capitale ottomane. Pour eux, autant le Nil est la mère nourricière de l'Egypte, autant Istanbul dépend en tout point de vue de cette province. Aussi pour combattre et conquérir l'Empire ottoman, faire tomber Istanbul sans déployer une flotte importante en mer Egée, devant les

12. «Le Caire» /Kahire, *BNF, Rés. Ge. DD. 226 (41), [1686-1687], 81x54 cm.*

bir donanma yığmak, hatta bu boğazı geçtikten sonra İstanbul'da sıkışıp kalma tehlikesini göze almak yerine, tüm gayretlerini Mısır'ı fethetme yönünde bir araya getirmelidirler. Aslında bu fetih yalnızca Mısır'ın kendisi, oranın ekonomik zenginlikleri ve Doğu Hindistan'dan gelen deniz yolu için bile değer. Leibnitz (1646-1716)'e göre "Yerkürenin tüm ülkeleri içinde Mısır dünya ve deniz imparatorluğunu ele geçirmek için en mükemmel konumdadır: Kalabalık nüfusu, inanılmaz verimlilikteki toprağı ona bu özelliği veriyor". Bunu dedikten sonra Leibnitz soruyor : "Eskiden bilimlerin annesi, tabiatın en zengin ibadethanesi, bugün Muhammediliğin sinsilik yuvası olan bu kutsal toprağı, Afrika ile Asya arasındaki bu bağı, Kızıldeniz ve Akdeniz arasındaki bu bendi, bu Doğu'nun ambarını, Avrupa ve Hindistan'ın bu deposunu Hıristiyanlar neden kaybetti?". Yahudilerin kovulduğu Mısır'ın fethinden beklenen bu

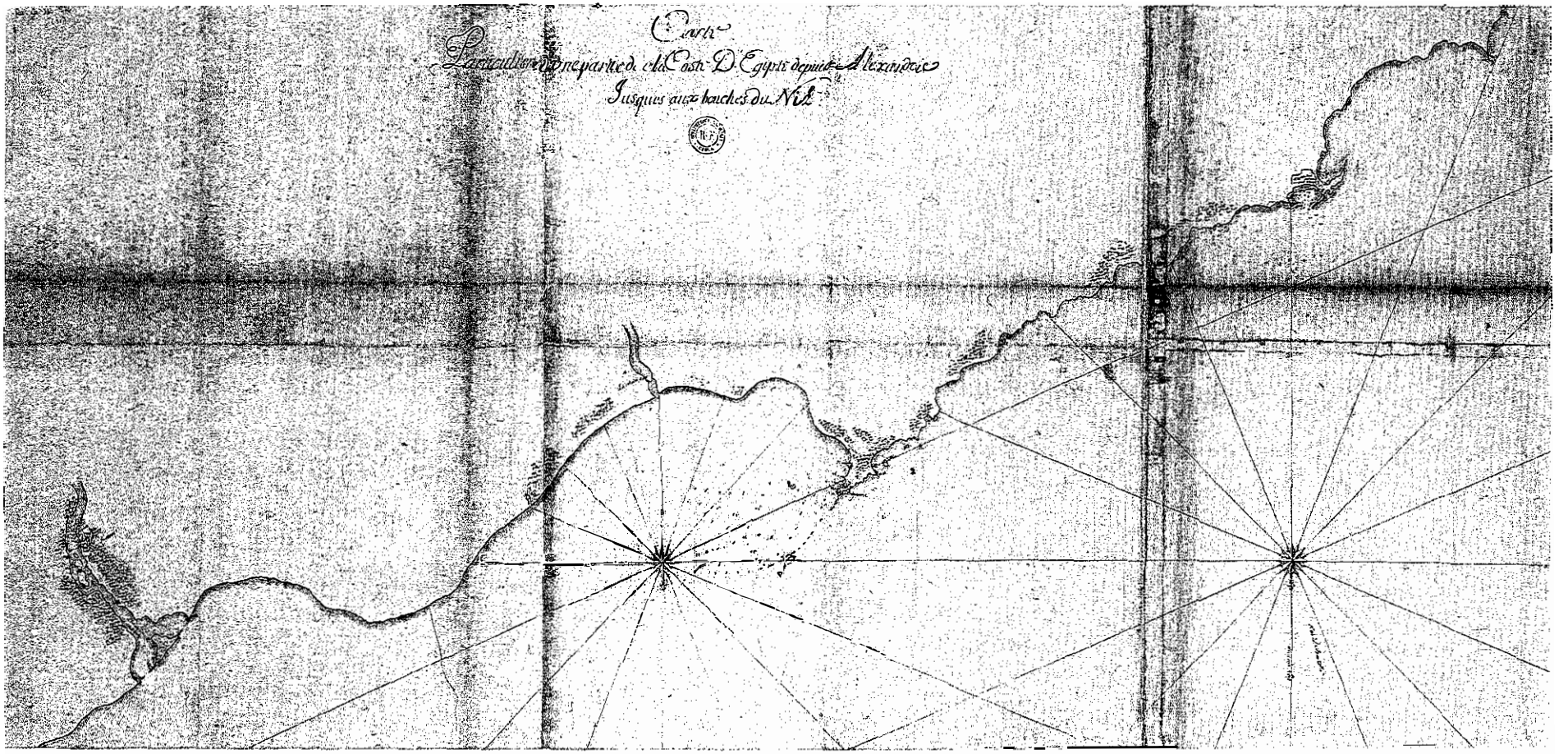
Dardanelles, ou encore sans prendre le risque de se laisser enfermer à Istanbul, impliquait pour certains intellectuels et stratèges de concentrer les efforts français et européens à attaquer avant tout l'Egypte comme un moyen facile de s'emparer d'Istanbul. Si l'Egypte constituait pour elle même, pour ses potentialités économiques, pour sa position-clé sur la route maritime des Indes orientales, un but de croisade, elle était, selon Leibniz (1646-1716), «de toutes les contrées du globe... la mieux située pour acquérir l'Empire du monde et des mers : sa population nombreuse, l'incroyable fertilité de la terre, l'appellent à cette élévation. Jadis, mère des sciences et sanctuaire de prodiges de la nature, aujourd'hui repaire de la perfidie muhammétane, pourquoi faut-il que les Chrétiens aient perdu cette terre sanctifiée, lien de l'Asie et de l'Afrique, digue interposée entre la mer Rouge et la Méditerranée, grenier de

maddî imkânlar yanında, bir de aynı ülkenin "geri alınmasını" isteyen değişik Tevrat-İncil kehanetlerini eklemek gerekiyor. A. Haran'ın da belirttiği gibi, Mısır'ın ve özellikle onun eski başkenti Memfis'in fethi, XVII. yüzyıldaki kehanet edebiyatında bir Haçlı Savaşı hedefi olarak tayin edilmişti: XIII. Louis dinsiz Hilalin boynuzunu parçalayacak, bir vuruşla Memfis'i silip süpürecekti. XIV. Louis ise bu şehrin burçlarına bayrağını dikmek için yaratılmıştı. Öte yandan, 1660'da yazılmış olan *Les Prophéties divines tirées du Pseaume LXXI de David et appliquées à la personne du Roy*...adlı yapıt, genç Kralın Mısır'ı Osmanlıların elinden alıp fethedeceğini haber veriyordu[42].

Halbuki, XVII. yüzyılda, her ne kadar Mısır vergisi Osmanlı hazinesinin en önemli gelir kaynaklarından birini oluşturmaya devam ediyorsa da, Nil ülkesi artık Osmanlı iktisadiyatındaki belirleyici temel işlevini kaybetmiştir. Ticarî eksenlerin Atlas ve Hint Okyanuslarına doğru yer değiştirmesi sonucunda, büyük Doğu yolları hemen tamamen yön değiştirdi. Milletlerin ticarî alışkanlıklarında meydana gelen derin değişimler, genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nu ve özel olarak da Mısır'ı çok olumsuz yönde etkilemiştir; örneğin Venedik kaybettiği buradaki başlıca gelir kaynağından bir daha ayağa kalkamayacaktır. XVII. yüzyılda yabancılar arasında Kahire ve İskenderiye'de kalmaya devam eden sadece Fransızlardır. Ancak onlar da Osmanlı toprakları üzerinde en verimli ticaret dallarını kaybettiler. Osmanlılar için geriye sadece Sudan altını, Yemen kahvesi ve Habeşistan esirleri kalmıştı. Görünüşe göre Leibnitz bu konularda, imparatorluk hazinesine gönderilen yıllık Mısır gelir rakamlarını abartan Thévenot ve büyük bir ihtimalle başka seyyahların kurbanı olmuştur. Aynı şekilde, Osmanlı güçlerinin sayısını küçük tutarak, askeri tahkimatın ve deniz kuvvetlerinin zayıflığından söz ederek, Leibnitz ve biraz

l'Orient, entrepôt des trésors de l'Europe et de l'Inde ? ». A ces promesses de bonheur matériel, il fallait aussi ajouter les différentes prophéties bibliques qui préconisent cette idée de conquête du pays dont les Juifs étaient chassés. Comme l'indique A. Haran, la conquête de l'Egypte et plus particulièrement de son ancienne capitale Memphis, était fixée comme le but de la croisade dans la littérature prophétique du XVIIe siècle : Louis XIII devait briser la corne au croissant infidèle et raser Memphis d'un seul coup d'aile. Louis XIV était le roi destiné à planter ses étendards sur cette ville, et en 1660 *Les Prophéties divines tirées du Pseaume LXXI de David et appliquées à la personne du Roy*... prévoyait que bientôt le jeune roi conquerrait l'Egypte sur les Ottomans [42].

Or, au XVIIe siècle, même si le revenu que le sultan reçoit de l'Egypte reste l'un des principaux éléments de la trésorerie ottomane, le pays du Nil n'a plus sa fonction centrale dans l'économie turque. Les grandes routes orientales sont pratiquement détournées, à la suite du déplacement des axes commerciaux vers l'Atlantique et l'Océan indien. Le profond changement qui en résulta dans les habitudes commerciales des peuples eut des effets funestes pour l'Empire ottoman en général et pour l'Egypte en particulier ; Venise n'a pu se relever de la perte d'une ressource économique essentielle, et les Français, seuls à demeurer encore au milieu du XVIIe siècle au Caire et à Alexandrie, perdirent l'une des branches les plus fructueuses de leur négoce au Levant. Pour les Ottomans, il ne restait que l'or du Soudan, le café du Yémen et les esclaves d'Ethiopie. Visiblement, Leibniz est victime des informations de Thévenot et probablement d'autres voyageurs qui exagèrent les chiffres de la rente annuelle d'Egypte envoyée au Trésor impérial. De même, en minimisant les forces militaires ottomanes, l'état des ouvrages militaires ainsi que la puissance de la ma-

13. «Carte particulière d'une partie de la Coste d'Egipte depuis Alexandrie jusques aux bouches du Nil» / İskenderiye'den Nil ağzına kadar Mısır kıyılarının bir bölümünün özel haritası, *BNF, Rés. Ge. DD 226 (31), [1686-1687], 128,5x62 cm.*

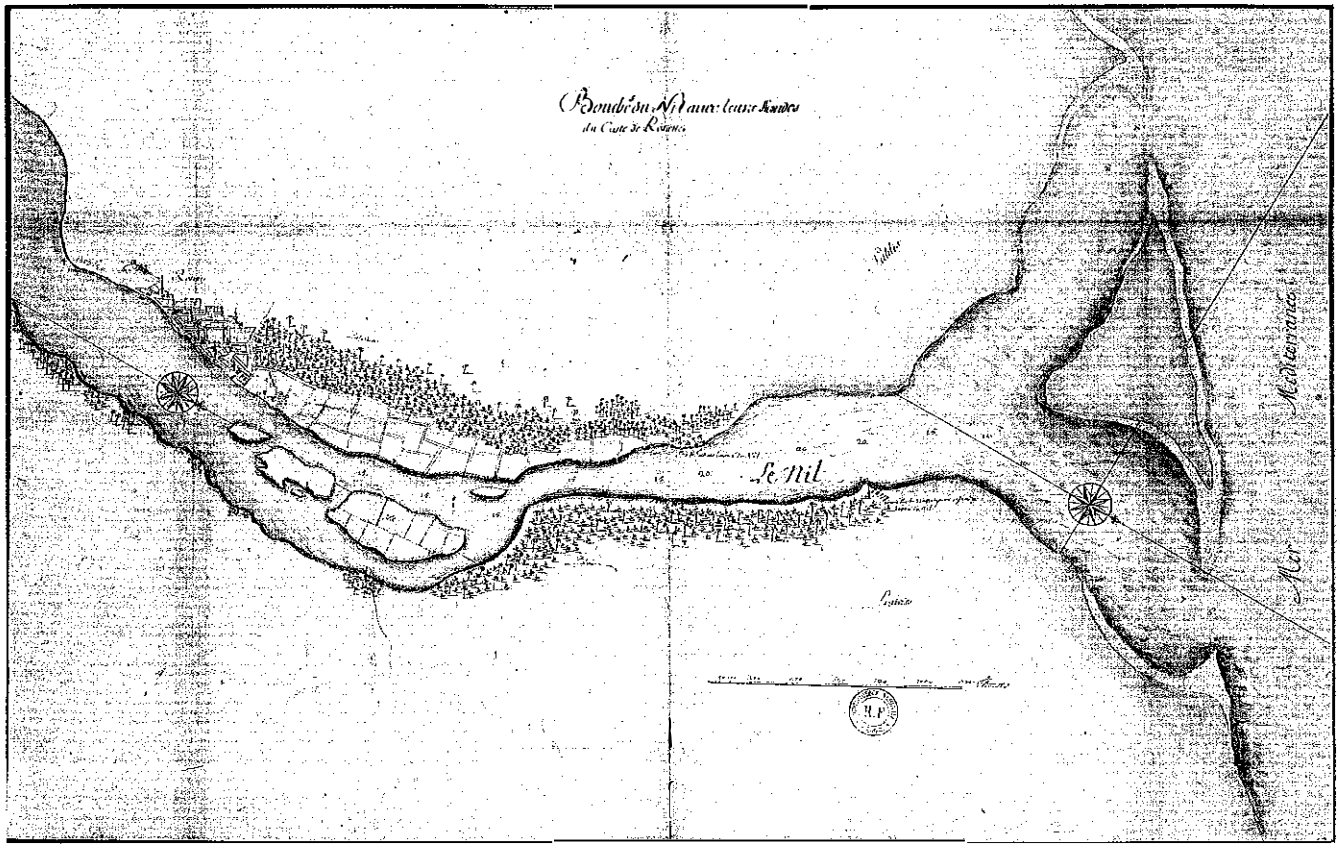
sonra söz edeceğimiz Jean Coppin XIV. Louis'ye Mısır'ın ve Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kalan yerlerinin alınmasının kolay olacağını göstermek istiyorlar.

Leibnitz : Yeni Bir Dünya Haritası

En küçük matematik problemlerinin, hesap makinasının mucidi, monadolojinin babası, kiliseler birliğinin, Avrupa din barışının güçlü savunucusu filozof Leibnitz'in Doğu'ya ve özellikle Mısır'a karşı güçlü bir tutkusu vardır. Leibnitz gibi aydın ve siyasi çevrelerde gözde bir filozofun hazırladığı tasarı[43], XVII. yüzyılda Batı dünyasının ideolojisi ve hayal dünyası konusunda önemli ipuçları vermesi bakımından son derece ilginçtir. Üstelik böyle bir proje alelacele hazırlanarak karar mercilerinde oturan yetkililere sunulmuş amatörce bir çalışmadan çok filozofun dört yıllık bir düşünce ürünüdür. Son tahlilde Mısır'ın fethine odaklaşan söz konusu proje, filozofa göre Osmanlı İmparatorluğu ve Fransa'nın birlikte sorumlu oldukları Avrupa istikrarsızlığına bir çözüm oluşturacak çok daha geniş bir programı içeriyor. Bu istikrarsızlığı önlemenin yolu, birbirine düşmüş Avrupalı yetkililere ortak bir hedef göstermektir. Leibnitz'e göre bu hedef Osmanlı İmparatorluğu'dur ve ona karşı harekete geçme zamanı çoktan gelmiştir (1670-1672 yılları). Yalnız Avrupa değil, tüm Doğu, ayaklanmak için kurtarıcı bir kuvvet bekliyorlar. Bunun için de Mısır fethedilir edilmez, Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderi belirlenmiş olacak, çünkü her taraftan çöküntü başlayacak. Bu görev de XIV. Louis'nin Fransa'sına verildiği takdirde aynı zamanda Hollanda'nın ve Almanya'nın etrafında dolanan Fransız tehlikesi de uzaklaştırılmış, geleneksel Türk-Fransız ittifakı bozulmuş ve hâlâ Avrupa dengesi ve Hıristiyanlık karşısında önemli tehlike oluşturan İstanbul'daki sultanlardan mümkünse kurtulmuş olunacaktı. Bu dönemde Türk hükümetinin başında bulunan Köprülü ailesi (1656-1683), 1664'de bir kez daha Viyana'yı tehdit etmiş, 1669'da, Venedik'in Doğu Akrine ottomane, Leibniz et Jean Coppin font miroiter à Louis XIV une conquête facile aussi bien de l'Egypte que du reste de l'Empire ottoman.

Leibniz : une nouvelle carte mondiale

Inventeur du calcul infinitésimal, de la machine à calculer, père de la monadologie, farouche défenseur de l'union des églises et de la paix religieuse en Europe, le philosophe a également une passion pour l'Orient et plus particulièrement pour l'Egypte. Venant d'un personnage aussi célèbre que Leibniz, son projet de conquête de l'Egypte [43] prend toute son ampleur dans l'idéologie et l'imaginaire occidentaux, cela d'autant plus qu'il est le fruit d'une réflexion de quatre ans. En effet, Leibniz le conçoit dans le cadre d'un vaste programme qui vise à remédier à l'instabilité européenne dont l'Empire ottoman et la France seraient les principaux responsables. Il estime, en ces années 1670-1672, que l'œuvre de démembrement de l'Empire ottoman est on ne peut plus opportune. Non seulement l'Europe, mais tout l'Orient, n'attendent pour se soulever que l'arrivée d'une force salvatrice. L'Egypte conquise, les destinées de l'Empire turc sont finies : il croulerait de toutes parts. Cette mission étant confiée à la France de Louis XIV, le philosophe escompte du même coup éloigner le danger français sur la Hollande et l'Allemagne, ébranler la traditionnelle alliance franco-turque et si possible en finir avec les sultans de Constantinople, qui constituent encore un véritable danger pour l'équilibre européen et pour le christianisme : la famille des Köprülü (1656-1683) aux commandes du gouvernement turc a encore une fois menacé Vienne en 1664 ; la dernière possession vénitienne importante en Méditerranée orientale, la Crète, est conquise en 1669, et la Pologne est en train de

15. «Bouches du Nil avec leurs sondes du coste de Rosette» / Nil nehrinin ağzı ve Reşid'de yapılan derinlik sondaları, *BNF, Rés. Ge. DD. 226 (39), [1686-1687], 81x52,6 cm.*

deniz'de en son ve önemli toprağı Girit fethedilmiş ve Polonya'da, Podolya eyaletinin başkenti olan Kamaniçe (Kaminiec) teslim olmak üzeredir. Bununla beraber bizi ilgilendiren XVII. yüzyıl, geçen yüzyıldan çok daha az parlak ve zaferlerle daha az donatılmıştır. Dolayısıyla, devir, akıl almaz her türlü kurguya açıktır: Doğu'nun yeniden fethi (*reconquista*), elle tutulacak gibidir.

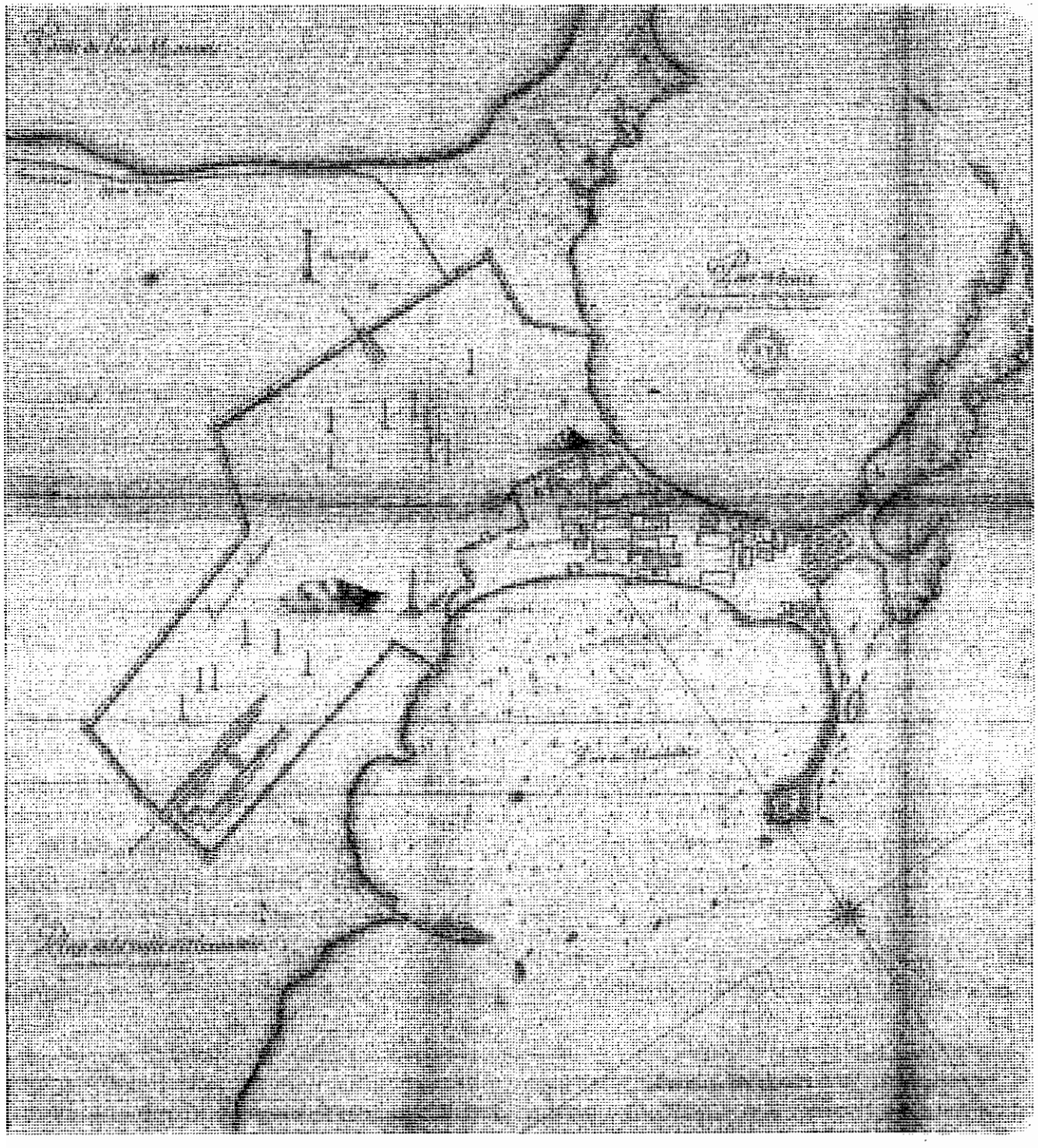
livrer la capitale de sa province de Podolie, Kaminiec (Kamaniçe). Cela dit, l'Empire ottoman n'apparaît plus aussi redoutable qu'au XVIe siècle. Toutes les spéculations, y compris les plus extravagantes, sont donc permises : la *reconquista* de l'Orient est à la portée de la main.

Leibnitz Projesinin Tarihçesi

Genel olarak, Leibnitz'in, projesini özel bir zaman ve durum için hazırlamış olduğunu kabul edenler var: Silahlarını Hollanda'ya doğru çevirmiş olan XIV. Louis'nin dikkatini başka taraflara çekmek. Gerçekten de Leibnitz'in projesi tam bu devreye tesadüf ediyor ve hatta Fransa'nın Hollanda seferi sırasında somutlaşıyordu. Ancak fikrin daha 1670 başında ortaya çıktığı ve Osmanlı İmparatorluğu'nu fethetmeye yönelik uzun tasarı zincirinde mantıklı yerini almaktadır.

Historique du projet de Leibniz

En général on a voulu attribuer le projet de Leibniz à une conjoncture particulière : détourner l'attention de Louis XIV qui se préparait à porter ses armes contre la Hollande. Il est vrai que le projet de Leibniz tombe dans cette période et prend même corps au cours de cette campagne. Mais il était déjà esquissé au début de 1670 et s'intégrait donc assez logiquement dans la longue lignée des projets de conquête de l'Empire ottoman.

16. « Plan de la ville d'Alexandrie avec ses forteresses et ses ports» / Kale ve limanlarıyla İskenderiye şehir planı, *BNF, Rés. Ge. DD 226 (32), [1686-1687], 64,2x70 cm.*

Gerçekten de, Leibnitz'in bu düşüncesi, bir yandan onun Hıristiyanlığa çok sıkı bağlılığından, öte yandan da Mainz seçmeni ve Kutsal Alman İmparatorluğu'nun en güçlü din adamı Jean-Philippe de Schœnborn nezdinde danışman olmasından kaynaklanıyor. Federal işler müdürü ve bü-

En effet le projet de Leibniz est né de son attachement profond au christianisme d'une part et d'autre part de ses fonctions de conseiller auprès de Jean-Philippe de Schœnborn, électeur de Mayence, considéré comme le prélat le plus puissant du Saint Empire Romain Germanique. Archevêque

yük Şansölye Schœnborn, bu devirde bu görevlerinden ileri gelen yetkisinden dolayı önemli etkenliğe sahipti. 1647'de, Mazarin'in sayesinde başpiskoposluk makamına geldiğinden beri ve özellikle Westfalen anlaşmasının yapılmasında büyük katkısı olmuş[44] daha sonra, 1658'de yine XIV. Louis ile beraber meşhur Ren ittifakını kurmayı başarmıştı[45]. Bu Prens çeyrek yüzyıl boyunca Avrupa ülkeleri arasında barışı sağlamak ve dengeyi korumak için gayreti elden bırakmadı. Bu dengeyi bozmak için durmadan çalışan Avusturya'ya karşı direndi. Ancak hayatının sonlarına doğru XIV. Louis'nin siyasetinde Avrupa barışı için bir tehlike olduğunu sezdi. Eylül 1670'de, Lorraine Fransa tarafından işgal edildi, bu da Ren kıyısında ülkesi olan prensler için ciddi bir endişe kaynağı olmuştu. Bu arada Fransa Kralının Hollanda'ya karşı hazırlık içinde olduğunu da herkes biliyordu: Kral, geniş fetih projelerini engellemek için kendisine karşı ittifaklar oluşturmaktan sorumlu tuttuğu Hollanda'ya karşı derin bir nefret duyuyordu. Tüm bu nedenlerle Mainz'deki savaş genel bir yangının başlangıcı olarak kabul ediliyordu. İşte bu düşünce iledir ki Schœnborn XIV. Louis'ye izafe edilen genişleme projesini engellemeye, böylece kendi vatanına ve tüm Hıristiyanlığa karşı hazırlanan ve gelmekte olan felaketi önlemeye çalışıyordu. Fransız Kralının müttefiki ve dostu iken daha 1667'de İspanya savaşının başlangıcında onun korkunç rakibi haline gelen Schœnborn, sonunda Avusturya İmparatoru, bazı seçici ve prenslerle anlaşmaya vararak, Kralı tasarılarından vazgeçirmek için yine ona karşı bir savunma ittifakı kurmayı başardı.

Bu olay ve bununla ilgili müzakereler Leibnitz'in, "İmparatorluğun kamu güvenliğini korumak için rapor" adını verdiği ilk belgeyi hazırlamasına vesile oldu[46]. Schœnborn'un bakanı, ancak aynı zamanda Fransa'nın koruması altında ve ondan maaşlı Baron Boinebourg'un sorumluluğu altında Temmuz 1670 tarihinde hazırlanan

depuis 1647, grâce au soutien du cardinal Mazarin, directeur des affaires fédérales et archichancelier, Schœnborn jouissait à cette époque de toute l'influence attachée à cette triple qualité ; il avait beaucoup contribué à la paix de Westphalie. Plus tard encore, en 1658, il contribuera à créer avec Louis XIV la fameuse ligue du Rhin. Ce prince poursuivit, pendant un quart de siècle, son œuvre de pacification et d'instauration d'un équilibre entre les Etats européens. Il s'opposa à l'Autriche, qui tendait sans cesse à détruire cet équilibre. Ce fut vers la fin de sa vie qu'il crut apercevoir, dans l'ambition de Louis XIV, une source de danger pour la paix. En septembre 1670, la Lorraine fut occupée par la France, ce qui inspira de grandes inquiétudes aux princes riverains du Rhin. Déjà personne n'ignorait les préparatifs du roi contre la Hollande : Louis XIV nourrissait un profond ressentiment contre ce pays qu'il tenait pour responsable de l'alliance nouée contre ses visées. A Mayence, on considérait cette guerre comme le prélude d'un embrasement général. C'est dans cet état d'esprit que Schœnborn déployait ses efforts pour empêcher Louis XIV de suivre les desseins qu'il lui supposait. L'électeur voulait détourner de sa patrie et de toute la chrétienté la catastrophe qu'il prévoyait. D'allié et d'ami de Louis XIV, Schœnborn devint donc, dès le commencement de la guerre d'Espagne en 1667, son adversaire redoutable dans la diète germanique. Immédiatement avant la rupture avec les Hollandais, il réussit encore à former une ligue défensive entre l'Empereur et quelques électeurs et princes de l'Empire pour dissuader Louis XIV.

Ce fait, et les négociations qui s'y rattachèrent, présidèrent à la composition d'un premier mémoire politique que Leibniz intitula : « Mémoire sur le maintien de la sûreté publique de l'Empire ». Rédigé en juillet 1670, sous le patronage du baron de Boinebourg, ministre de Schœnborn, mais protégé et rentier de la France, ce premier

bu rapor, Mısır seferi tasarısının gerçek başlangıcını oluşturur. Almanya'nın manevi ve siyasi yapılanmasını büyük bir iştiyakla arzu ettiğini ifade ettikten sonra, Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili daha genel şartları da buna bağlıyor:

> O zaman bizim işlerimiz yavaş yavaş yepyeni bir şekil alacak...Avrupa dinlenmeye geçecek, kendi içini yemekten kurtulacak ve artık bakışlarını bundan böyle o kadar şeref, onca zafer, çıkar ve zenginliğin, tam bir vicdan rahatlığı ile, ve Tanrı katında makbul bir tarzda elde edileceği yere doğru çevirecek. Dolayısıyla, birbirimize ait olan toprakları almak için değil, ezeli düşman, barbar ve dinsizlerden alınacak yerler için çarpışacağız ve herkes kendi ülkesini genişletmekle kalmayacak, aynı zamanda İsa'nın ülkesini de genişletecek. Ah ! neden Hıristiyan kam dökerek suladığımız bir avuç toprak için böyle birbirimizi yiyoruz![47].

Leibnitz bunun için özellikle İsveç, Polonya ve Rusya'nın Avusturya İmparatorluğu'yla ittifak yaparak silahlarını "barbar bölgelere" çevirmelerini ve böylece Osmanlı idaresindeki Sırbistan'a birincilerin, Kırım'a da ikincisinin girmesini istiyor. Görüşlerini desteklemek için I. Leopold'un, Osmanlı İmparatorluğu tarafından korunan asi Macar Protestanlara karşı elde ettiği başarıları gösteriyor. Leibnitz bu örnekle İmparatora kutsal bir elin "silahlarını hangi yöne çevirmesi" gerektiği yolunda işaret verdiğini söylüyor ve devam ediyor:

> İmparator, İsveç ve Polonya'nın paralel hatlar üzerinde barbarların üzerine gittiğini, Hıristiyanlığın sınırlarını genişlettiklerini; iyi bir gayretle İmparator ve Polonya'nın Türkleri, Moskova'nın da Tatarları sıkıştırdıklarını; hiçbirinin başka girişimlerde bulunmadığını ve arkadan vuracak hiçbir düşmandan korkmadığını düşünelim, [o zaman görülecektir ki] Tanrının lütfu kutsal dava uğrunda çok çabuk bir şekilde tecelli edecektir!

Filozofun hayal ettiği dünyanın yeni yapılanmasında; İngiltere ve Danimarka Kudocument constitue la véritable genèse du projet de l'expédition en Egypte. Après avoir formé des vœux ardents pour la régénération morale et politique de l'Allemagne, il y rattache des considérations plus générales liées à l'Empire ottoman :

> Alors nos affaires prendront un autre aspect peu à peu... l'Europe se mettra en repos, cessera de déchirer ses propres entrailles, et portera ses regards là où tant d'honneur, de victoires, d'avantages et de richesses, restent à acquérir en bonne conscience et d'une manière agréable à Dieu. Alors on luttera, non à qui arrachera ce qui appartient à l'autre, mais à qui gagnera le plus sur l'ennemi héréditaire, sur les barbares, sur l'infidèle, et chacun travaillera à étendre non seulement son royaume, mais celui du Christ. Eh! que nous tourmentons-nous tant pour une poignée de terre que nous nous inondons de sang chrétien ! [44].

Leibniz propose notamment que la Suède, la Pologne et la Russie en alliance avec l'Empire tournent leurs forces « vers les contrées barbares », afin de pénétrer la première jusqu'en Serbie, la seconde jusqu'en Crimée, à l'époque toutes deux sous souveraineté ottomane. A l'appui de sa démonstration, le philosophe indique les succès de l'empereur Léopold Ier contre les protestants hongrois insurgés mais protégés par l'Empire ottoman. Leibniz voit là une main divine qui montre à l'Empereur « de quel côté il doit tourner ses armes », et de continuer :

> Supposons donc que l'Empereur, la Pologne, la Suède s'avancent, en lignes parallèles, sur les barbares, et cherchent à étendre les limites de la chrétienté ; que l'Empereur et la Pologne serrent avec efforts les Turcs, Moscou, les Tartares ; qu'aucun ne s'enfonce dans d'autres projets, ni n'ait à craindre des ennemis par derrière, comme alors la bénédiction de Dieu se manifesterait vite en faveur de la cause juste !

Dans la nouvelle configuration mondiale imaginée par le philosophe, l'Angle-

zey Amerika'yı, İspanya Güney Amerika'yı, Hollanda Batı Hindistan'ı (Antil adaları) alırken Godefroy, Baudouin ve özellikle Aziz Louis (IX. Louis)[48] gibi, "Kutsal Yaradan tarafından, Hıristiyan silahlarının rehberi olmak üzere seçilmiş olan" Fransız Kralına da Osmanlı İmparatorluğu düşecekti. Doğal olarak bu paylaşımda Kuzey Afrika ve özellikle "dünyada en güzel konumu olan ülke" Mısır, Fransa'ya kalacaktı. Silahsız ve uzun bir Osmanlı barışından (*pax ottomana*) sonra savaş alışkanlığını kaybetmiş Mısır, Fransız Kralına "ölümsüz bir ün, bir vicdan rahatlığı, evrensel alkışlar, kesin bir zafer ve sınırsız çıkarlar" kazandıracaktı. Osmanlı İmparatorluğu bu şekilde kuzeyden ve güneyden fethedildikten sonra, yeryüzünde artık barış egemen olacak, ve bundan sonra insanların, ancak "ehlileştirilmeden önce, barbarlar ve dinsizlerle (Osmanlılar) kıyaslanabilecek olan kurtlar ve vahşi hayvanlardan başka savaşacağı kimse kalmayacaktı".

XVII. yüzyılın bu önemli "Yalta"sı[49] dört rapor boyunca, önce gizli, sonra daha açık bir şekle kavuşturulacak. Mısır bölümü özellikle Jean Thévenot (1633-1664)'nun İstanbul, Mısır ve Filistin'de 1655-1659 yılları arasında yaptığı seyahatler sonucunda yazdığı eserden[50], ve muhtemelen, Mısır'da uzunca bir zaman kalan ve aşağıda üzerinde durulacak olan Jean Coppin'den esinlenerek yazılmıştır.

Baron Jean-Chrétien de Boinebourg 20 Ocak 1672 tarihinde, filozofun ve Mısır'ın adını vermeden yazdığı ilk mektupla projeyi XIV. Louis'ye takdim ediyor. Bu belge, biri Fransızca, ötekisi Latince, her ikisi de filozofun elinden çıkmış kısa iki raporla devam ediyor. Fransızca rapor Kralı Hollanda savaşına çıkmaktan alıkoymaya çalışıyor, bunun için de ona Mısır'ın fethinin ne kadar önemli, hatta bunun zorunlu olduğunu ispata çalışıyor. Fransızca üçüncü proje tarihsiz, ancak üslubundan ve delillerinden tamamen Leibnitz'e ait olduğu anlaşılıyor.

terre et le Danemark devraient s'emparer de l'Amérique du Nord, l'Espagne de l'Amérique du Sud, la Hollande des Indes occidentales, tandis que le Levant (l'Empire ottoman) est réservé au roi de France, élu « par la providence divine, pour être le guide des armes chrétiennes », au même titre que les rois Godefroy, Baudouin, et surtout Saint-Louis. L'Afrique du nord et surtout l'Egypte, « le pays le plus heureusement situé du monde », devraient naturellement revenir à la France. Mal armée et nullement préparée à la guerre à cause d'une longue période de *pax ottomana*, l'Egypte offrirait au roi « une gloire immortelle, une conscience tranquille, des applaudissements universels, une victoire certaine, des avantages immenses ». Ainsi la conquête de l'Empire ottoman par le nord et par le sud étant réalisée, la paix régnerait désormais sur la terre et les hommes n'auraient plus « à faire la guerre qu'aux loups et aux animaux sauvages, auxquels pour le moment il est encore permis de comparer les barbares et les infidèles, avant qu'ils soient domptés !... »

Ce « Yalta » du XVIIe siècle [45] sera progressivement affiné au fil de quatre mémoires successifs, d'abord discrètement, puis plus ouvertement. Sa partie égyptienne s'appuie essentiellement sur les relations de voyages de Jean Thévenot (1633-1664) qui séjourne à Constantinople, en Egypte et en Palestine dans les années 1655-1659, mais surtout sur celles de Jean Coppin dont il sera question ci-après.

Une première lettre du baron Jean-Chrétien de Boinebourg, au roi, datée du 20 janvier 1672, recommande le projet de conquête conçu par Leibniz, sans toutefois citer, ni le nom de Leibniz, ni le nom de l'Egypte. Cette pièce est suivie de deux mémoires assez courts, l'un en français et l'autre en latin, mais qui sont tous deux de la main du philosophe. Le mémoire en français tâche de détourner le roi de faire la guerre aux Hollandais, en lui représentant l'avantage, et même la nécessité, d'entreprendre la conquête de l'Egypte. Le troisième projet est un mémoire en français

"Üzerinde iyi düşünüldükten sonra" Krala sunulan bu üçüncü belge XIV. Louis'nin Hollanda'ya değil Türkiye'ye karşı savaş açması gerektiğini ispata çalışıyor. Leibnitz bu belgede, Kralın birinci durumda sadece satın alabileceği ülkelerle, buna karşılık ikinci durumda sayısız ülke ile ittifak kurabileceğini göstermek için gayret gösteriyor: Papalık, Portekiz, İtalya prenslikleri, Sicilya, Akdeniz'deki İspanya eyaletleri yanında, Avusturya İmparatorluğu ve Polonya. Leibnitz bu belgede de Mısır'ı methetmek için bildiği tüm sözcükleri kullanıyor.

Leibnitz'in nihai projesi gayet açık tarihî, coğrafî, siyasî ve iktisâdî deliller üzerinde kuruludur. Filozofun, projesini sunarken, Doğu ile Batı dünyaları arasındaki çatışmalar konusunda Hıristiyanlar için simgesel açıdan son derece önemli olaylara gönderme yaptığı dikkat çekmektedir: Büyük İskender, Avgustus, Neron, Haçlı Seferleri ve özellikle Lyon Konsili'nde (1245) alınan karar sonucunda Aziz Louis tarafından 1249-1250 yılları arasında idare edilen ve Nil deltasında, Mansura önünde yanilgiyle sona eren Sekizinci Haçlı Seferi. Leibnitz IX. Louis gibi Doğu'nun anahtarının Mısır olduğu, Kudüs ve Hindistan yolunun Nil'den geçtiği ve özellikle Türk imparatorluğunun ortadan kalkması için Mısır'dan başlamak gerektiği kanaatinde idi. Haçlı Seferlerinden XV. yüzyılda Kastilya ve Aragon Kralı Ferdinand, Portekiz Kralı Emmanuel, İngiltere Kralı VII. Henry arasında kurulan ittifak ve bu ittifakın sonuçsuz kalma nedenlerine kadar gözden geçirdikten sonra, filozof özellikle XIV. Louis'ye büyük dedesinin (IX. Louis) örneğini ayrıntılı olarak anlatıyor ve onun gibi bir sefere çıkarak "Kilisenin Büyük Oğlu" unvanına "Kaderlerin Hakemi" ve "Doğu İmparatoru" unvanlarını katmasını istiyordu[51].

non daté, mais portant la même argumentation et les mêmes caractéristiques qui attestent son identité avec la pensée de Leibniz. Présenté au roi « après examen réfléchi », ce troisième document tente surtout de mettre en évidence l'intérêt de Louis XIV non pas de combattre là Hollande, mais la Turquie. Dans le premier cas, dit-il, la France n'aurait d'alliés que ceux qu'elle soudoiera ; dans le second, au contraire, le roi en aurait un nombre infini : certes le Pape, les Portugais, les princes d'Italie, la Sicile, les possessions espagnoles dans la Méditerranée, mais aussi l'Empereur et la Pologne. Leibniz ne trouve pas assez de qualificatifs pour dépeindre l'Egypte aux yeux du roi.

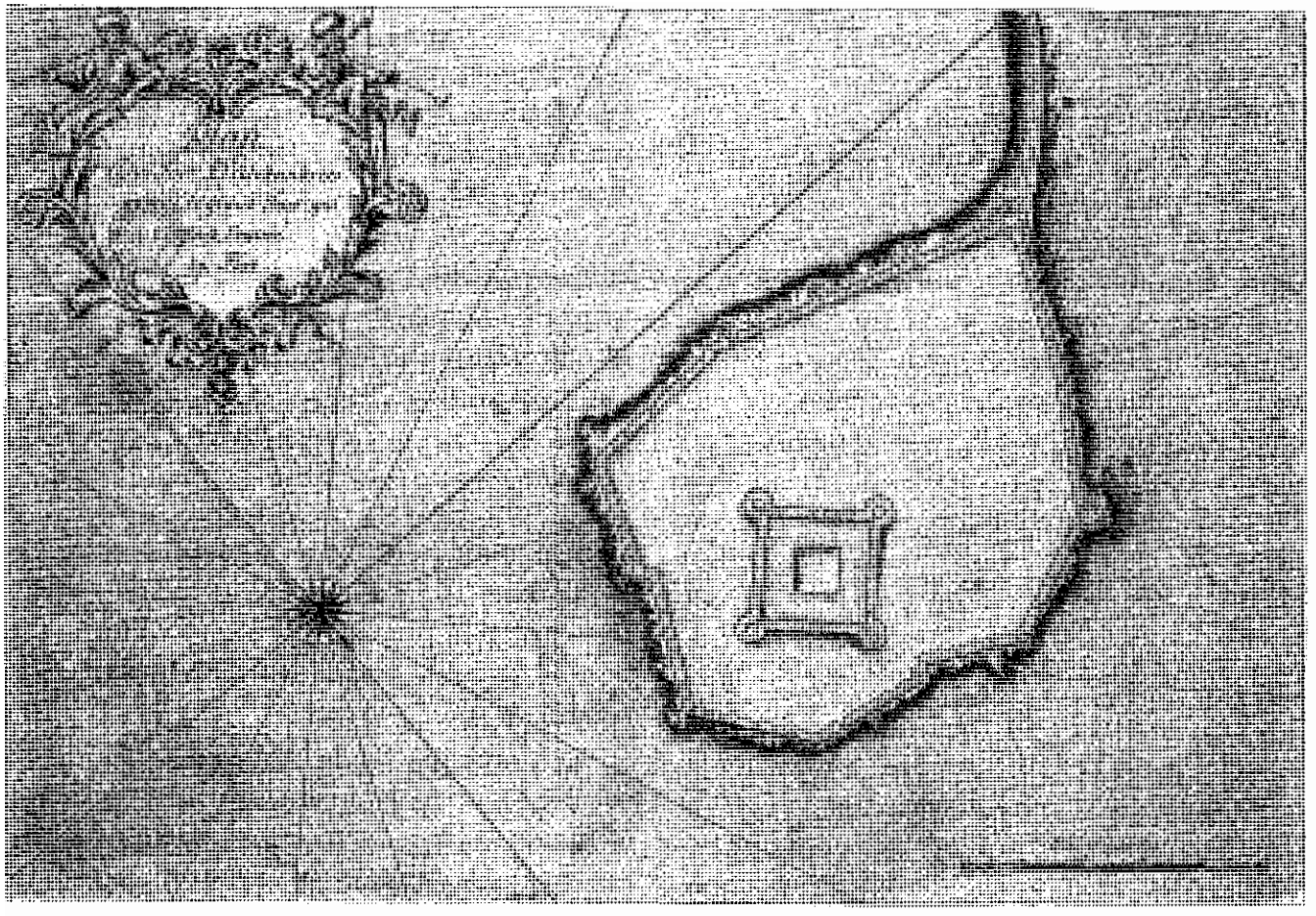
Il s'appuie sur des arguments historiques, géographiques, politiques et économiques assez précis. Hautement symboliques quant à la confrontation des mondes oriental et occidental, les référen-ces du philosophe remontent à l'époque d'Alexandre le Grand, à Auguste et à Néron, aux Croisades et surtout à la septième menée par Saint Louis en 1249-1250, à la suite du concile de Lyon (1245), et qui s'est terminée par une défaite devant Mansoura dans le delta du Nil. Leibniz était persuadé, comme le pensait Saint Louis, que la clé de l'Orient était ce pays, que la route de Jérusalem et des Indes passait par le Nil et qu'enfin et surtout l'anéantissement de l'Empire turc devait s'opérer par la conquête de l'Egypte. Après toute une série d'autres tentatives concernant la conquête de l'Egypte, depuis les croisades jusqu'à l'alliance conclue au XVe siècle par Ferdi-nand, roi de Castille et d'Aragon, Em-manuel, roi de Portugal, et Henri VII, roi d'Angleterre, et les motifs de leur échec, le philosophe expose surtout au roi l'exemple de son aïeul Saint Louis et l'exhorte à entreprendre une nouvelle expédition pour mieux mériter le titre de « Fils aîné de l'Eglise », auquel seront ajoutés « arbitre des destinées » et «Empereur d'Orient » [46].

Projenin İçeriği ve Uygulamaya Konulma Yolları

Leibnitz, tasarısının uygulamaya konulması için, otuz bin askerin yeterli olduğunu ileri sürüyor[52]. Ayrıca, filozofa göre, özellikle son zamanlarda Fransız denizciliğinin hem güç hem de gemi sayısı bakımından kaydettiği gelişmeler sayesinde Akdeniz'i geçmek de bir sorun değildir. Yaklaşık altı hafta içinde yapılabilecek bu geçiş sırasında ve İskenderiye'ye gitmezden önce

Contenu et moyens de réalisation du projet

Pour cela il suffirait de mobiliser trente mille hommes [47]. La navigation ne pose pas de problème particulier, surtout après les progrès considérables que la marine française a faits ces dernières années aussi bien en puissance qu'en nombre de navires. Au cours de la traversée, qui pourrait se faire en six semaines environ, l'île de Malte, alliée de la France, constituerait une étape

17. «Plan du fort d'Alexandrie appellé le grand Fare qui deffend l'entrée du Port» / Limanın girişini savunan Büyük Fener adlı İskenderiye Kalesi planı, *BNF, Rés. Ge. DD 226 (34), [1686-1687], 52x35,2 cm.*

Fransa'nın müttefik olan Malta Adası önemli bir menzil oluşturacaktı. Aynı şekilde 1669'da Fransa'nın Girit'te, Türklere karşı savaşan Venedik Cumhuriyet'ine yapmış olduğu yardım Leibnitz'in tasarısına örnek oluşturuyor; ayrıca, sorun halinde, donanma Kuzey Afrika'nın çeşitli limanlarına sığınma olanağına da sahiptir. Leibnitz'e göre, ani bir baskın yapılırsa, Türk

importante avant de passer à Alexandrie. De même, le secours fourni par la France en 1669 à la République de Venise en lutte contre les Turcs en Crète sert d'exemple à la démonstration de Leibniz ; par ailleurs, en cas de nécessité, la flotte a des possibilités d'aborder divers ports maghrébins. Mais il pense surtout qu'en cas d'attaque subite, les forces de l'Empire turc étant

kuvvetlerinin İstanbul'da toplanmış olmasından dolayı Mısır'a karadan yardım gidemeyecekti. Türk deniz kuvvetlerine gelince, 1669'da Girit'te tersini göstermiş olmalarına rağmen, Leibnitz'in edindiği bilgilere göre yok denecek kadar zayıftırlar. Ayrıca, ona göre Mısır'da bulunan asker sayısı otuz bine çıkıyor ama, aslında bu sadece görünüşten ibaret, çünkü yeniçerilik satın alınan bir unvan olduğundan beri, eski Türk disiplini kalmadı, ve üstelik yeniçeriler artık savaştan çok ticaretle meşgul oluyorlar. Sipahi, azap, bedevi Arap ve yamak gibi diğer yerli birlikler, Türklerden nefret ediyor ve isyan etmeye hazırdırlar. Türk düşmanı olan Araplar ve Sudanlılar da kim daha fazla para verirse onun yanında yer alırlar savını ileri sürüyor.

Türklerin ihmalinden dolayı nasıl harabeye dönmüş olduklarını göstermek için, Leibnitz Akdeniz ve Kızıldeniz kıyısında yer alan kaleleri teker teker gözden geçiriyor. Kızıldeniz üzerindeki Süveyş ve Kusayr limanlarına geldiğinde, onların savaş dışı bırakılması için o bölgede Fransız ve Portekiz donanmalarının birlikte hareket etmesini, sonuçta kaleler içinde en sağlam görünen Kahire kalesinin ise ablukaya alınarak içindekilerin aç bırakılıp teslim olmalarını sağlamayı salık veriyor.

Fransa'nın Mısır baskını o kadar gizli hazırlanacak ki Türkler böyle bir şeyin olabileceğini bile düşünemeyecekler; en iyi ihtimalle Fransızlar'ın Girit, Çanakkale Boğazı, hatta İstanbul'a gideceklerini sanacaklar. Çıkarma yapılır yapılmaz, kıyılar işgal edilecek, Anadolu ve Suriye arasındaki iletişim kesilecek ve böylece Türkiye artık yardım gönderemeyecek. Hatta yardım gönderse bile, Macar, Ukrayna, Gürcistan ve İran sınırlarını komşularının saldırılarına karşı açık bırakmış olacak.

Gerçekte Leibnitz'in tasarısı Osmanlı İmparatorluğu'nun genel durumu hakkındaki değerlendirmelere önemli bir yer veriyor: Ticaretin azalması, makamların satılconcentrées à Constantinople, l'Egypte ne peut guère recevoir d'aide par terre. Quant aux forces maritimes turques, Leibniz est convaincu qu'elles n'existent pratiquement pas, alors qu'elles ont montré le contraire en 1669 devant la Crète. Par ailleurs, la milice égyptienne s'élève à trente mille hommes, mais ce nombre est plus apparent que réel, car depuis que le titre de janissaire est devenu vénal, l'ancienne discipline turque s'est considérablement affaiblie. De plus, elle s'occupe plus du négoce que des armes. Les autres corps locaux, *sipahis* (cavaliers), *azabes* (volontaires célibataires), arabes nomades et auxiliaires, détestent les Turcs et sont donc prêts à se révolter. Les Arabes et les Nubiens, ennemis des Turcs, appartiennent à qui les achète.

Leibniz passe également en revue l'ensemble des fortifications situées sur le littoral de la Méditerranée et sur la mer Rouge pour indiquer qu'à cause de la négligence des Turcs, elles tombent en ruine. Pour ce qui concerne les ports turcs de Suez et de Qoseïr sur la mer Rouge, le philosophe prévoit une jonction de l'armée française avec la flotte portugaise pour les neutraliser. La forteresse du Caire, qui lui paraît être la plus solide, serait réduite à la famine par un blocus qui l'obligerait à se rendre.

Les préparatifs de la descente française seraient d'autant plus secrets que les Turcs n'imagineraient pas une pareille chose possible ; ils penseraient tout au plus qu'ils seraient destinés à la Crète ou aux Dardanelles et même à Constantinople. Dès que les Français auraient opéré leur descente, les côtes pourraient être occupées, les communications entre l'Asie Mineure et la Syrie coupées et la Turquie ne pourrait plus envoyer des secours. Et même si elle le faisait, elle dégarnirait ses frontières hongroise, ukrainienne, géorgienne et perse, et serait exposée aux attaques de ses voisins.

ması, deniz kuvvetlerinin zayıflığı, yeniçeri teşkilatının bozulması ve çok az talim görmeleri, çeşitli askeri ve sivil memurluklarda veraset yönteminin yerleşmesi. Çeşitli eyaletleri idare eden paşaların isyanı, iki sultanın yeniçerilerce öldürülmesi (II. Osman, 1618-1622, I. İbrahim, 1640-1648), iktidarda bulunan IV. Mehmed (1648-1687)'in İstanbul'da yaşayacak yerde bir bakıma Edirne'de sürgün hayatı yaşaması, Osmanlı Sultanının adeta kutsal olan dokunulmazlık prestijinin kaybı olarak gösterildiği gibi, birçok eyalet paşalarının birer özgür hükümdar gibi davranmalarını da haklı olarak bu çözülmenin birer örneği olarak vurguluyor. "[Eskiden] Sultanın onları boğmak için gönderdiği sicimi Allah'ın verdiği bir hediye olarak gören bu bağnaz paşalar artık bu antik ve geleneksel batıl inançlarını kaybetmeye başladılar".

Bu tahlili yaparken, Leibnitz aynı zamanda kötülükle kemirilmiş olduğunu söylediği Osmanlı toplumuna karşı şiddetli bir eleştiriye kalkışıyor: Türk ticareti azalmakta, insanlar fakirleşmekte, ahlak zayıflamakta, imalat ve para getiren faaliyetler Yahudi ve Hıristiyan azınlıkların elinde bulunmakta; adalet tamamen satılan bir meta haline gelmiş, halkın hakimlere hiç güvenleri kalmamıştır. Bu durumda Osmanlıların sonu ve Hıristiyanlar için zafer zamanı geldi demektir: "Bazı aydın kişiler açısından Hıristiyanlığın düşmanı olan bu imparatorluğu Allah hayatta bıraktı ise, bunun bir hikmeti vardı. Ancak bu cezanın da sonu gelmiş bulunuyor artık! Belki de Allah halkını artık ziyaret edecektir! Şimdi biz istersek, saat geldi çattı".

Bu fetih projesinde, Balkanlar, Anadolu, Gürcistan, Mısır, Filistin'deki Osmanlı Hıristiyanlarının yardımı öngörülmekte idi ve Leibnitz'e göre bu yardımın yapılacağı konusunda şüphe yoktu. Hatta bu kadar da değil; özgürlüklerine kavuşma ümidi içinde oldukları söylenen Kürtler ve Araplar da is-

En réalité le projet de Leibniz vise à une analyse générale de la situation de tout l'Empire ottoman : la diminution de son commerce, la vénalité des charges, la faiblesse de la marine, la corruption du corps des janissaires et le peu d'entraînement que les recrues reçoivent, l'instauration du système héréditaire dans les charges militaires comme dans les charges civiles. Les différentes révoltes des paşa dans les provinces, l'assassinat des deux sultans (Osman II, 1618-1622, Ibrahim Ier, 1640-1648) par les janissaires, l'exil en quelque sorte du sultan régnant Mehmed IV (1648-1687), qui réside à Andrinople au lieu de résider à Constantinople, sont présentés comme des signes de la perte du prestige de l'inviolabilité sacramentelle du sultan ottoman, d'autant que la plupart des paşa de provinces se conduisent comme des souverains locaux indépendants. Ces paşa « commencent à désapprendre cette superstition antique et traditionnelle qui portait de pauvres fanatiques à regarder comme un don de béatitude le cordon que le sultan leur envoyait pour s'étrangler ».

Mais en faisant cette analyse, il se lance également dans une diatribe contre toute la société ottomane qui serait rongée par le mal ; le commerce turc diminue, les habitants sont pauvres, les mœurs se relâchent, les activités productives et lucratives sont entre les mains des minorités juives et chrétiennes ; la justice y est notoirement vénale et la population n'a aucune confiance dans les juges. Ainsi le glas a sonné pour les Ottomans et la victoire est proche pour le peuple chrétien : « Si des esprits éclairés ont pensé que si Dieu laissait vivant cet empire, ennemi de la chrétienté, c'était pour un dessein secret. Mais peut être enfin la mesure est-elle comble ! Peut-être Dieu va-t-il visiter son peuple ! Eh bien, si nous le voulons, l'heure a sonné ».

Naturellement, le concours des chrétiens, sujets ottomans, dans les Balkans, en

yana hazır olacaklardır. Mısır'ın kendisinde bile, beyler ve paşalar arasındaki ihtilaflar öyle bir dereceye varmış durumdadır ki, işgal haberi gelir gelmez bir isyan çıkacak ve Sudanlılar ve Habeşiler de büyük bir miktarda yardıma gelecekler. Ezilmiş ve güçsüz çok sayıdaki İstanbul, Kahire ve İzmir Hıristiyanları "kurtarıcı şeflerini" sevgi ile karşılayacaklar.

Bu sözler şaşılacak derecede ileriye yönelik ifadeler içeriyor ve bir yerde Napolyon'un Mısır seferi havasını hatırlatıyor, şu farkla ki, her iki girişim de aynı sonuçlara ulaşmayı hedeflediği halde, Leibnitz Müslüman Türklerin şiddetli düşmanı bir Hıristiyan kurtarıcı olarak görünürken, piramitlerin önündeki Napolyon ordusunun davranışı İslâm ve Hıristiyanlığın bir çatışması olarak değil, her tarafa "uygarlığı yayma"nın bir gereği olarak sunulacaktır.

Doğal olarak Leibnitz'in bu projesinin daha sonra yapılan projelerle ilişkili ve özellikle Napolyon'un bundan haberdar olup olmadığını incelemek gerekiyor. Her şeyden önce böyle bir proje XIV. Louis'nin Hollanda'ya karşı savaş açmasına hiç de engel olamadı. Ayrıca anlaşıldığı kadarı ile proje üzerinde durulmuş olmasına rağmen, hayata geçirilmesine yetecek ilgiye mazhar olamamıştır. Hatta devrin Dışişleri Bakanı ve *real politik*'in uygulayıcısı Arnaud de Pomponne, 21 Haziran 1672 tarihinde Boinebourg'a bu projeyi aldığına dair yazdığı cevabî mektubunda şunları söylüyor : "...Kutsal savaş projeleri konusunda size bir şey söylemiyorum; bildiğiniz gibi bu tür projeler Aziz Louis'den beri moda olmaktan düşmüş bulunuyor". Bu menfi cevabın yanında, ayrıca Jean-Philippe de Shœnborn' un, 12 Şubat 1673 tarihinde ölümü, Leibnitz'in böyle bir projeden beklentileri ile ilgili tüm ümitlerini suya düşürüyordu. Buna rağmen filozofun bu projesi devlet dairelerinde gerekli yolu aldı ve Leibnitz de bu sayede tüm Avrupa'da ün saldı. Esasen böy-

Anatolie, en Géorgie, en Egypte et en Palestine, est fortement sollicité et considéré comme acquis, sans parler des Kurdes et des Arabes qui, n'aspirant qu'à l'affranchissement, seraient prêts à se soulever. En Egypte même, les dissensions entre beys et paşa sont telles que dès la propagation de la nouvelle d'une invasion, une insurrection éclaterait et les Nubiens comme les Ethiopiens (Abyssins) viendraient en aide en grand nombre. Opprimés et impuissants, les nombreux chrétiens de Constantinople, du Caire, de Jérusalem, de Smyrne accueilleraient avec sympathie des « chefs libérateurs ».

Ces propos sont d'une étrange modernité et rappellent quelque peu l'ambiance de l'expédition d'Egypte de Napoléon, avec cette grande différence que Leibniz agit en « libérateur » chrétien, farouche ennemi des musulmans, tandis que dans l'action de Napoléon la confrontation ne sera plus celle de la chrétienté et de l'Islam : c'est le concept de civilisation qui guidera les démarches des armées françaises devant les pyramides, même si les deux démarches aboutissent aux mêmes résultats.

Aussi est-il légitime de se demander quel sort fut réservé au projet de Leibniz et si Napoléon en eut connaissance. D'abord, ce projet n'a nullement empêché Louis XIV de faire la guerre contre la Hollande, mais surtout le ministre des Affaires Etrangères de l'époque Arnaud de Pomponne, dans sa lettre du 21 juin 1672, annonçait en ces termes la *real politik* française à Boinebourg: « ...Je ne vous dis rien sur les projets d'une guerre sainte ; mais vous savez qu'ils ont cessé d'être à la mode depuis Saint Louis ». De toute façon, la mort de Jean-Philippe de Shœnborn, le 12 février 1673, rendait nulles toutes les chances de succès que Leibniz pouvait en espérer sur le moment. Mais le projet du philosophe semble avoir fait son chemin dans les services de l'Etat, d'autant plus qu'entre temps lui-

lesine ünlü bir kişinin eseri olan bir tasarının gözden kaçmış olması düşünülemezdi. Çünkü gerek XIV. Louis devrinde, gerekse XVIII. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaya yönelik başka bir dizi tasarı daha hazırlanmıştı. Osmanlıların yüzyılın sonunda ve XVIII. yüzyılın başlarında uğramış olduğu büyük yenilgiler hem Leibnitz'in Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki gözlemlerini teyid ediyor, hem de Avrupa'daki imparatorluğu paylaşma düşüncesinin devamlılığını gösteriyor. Üzerinde duracağımız projeler dışında, 1747'de Avusturyalı Dominique Jauna Leibnitz'in düşüncelerini hemen aynen alarak "Kıbrıs, Kudüs, Ermenistan ve Mısır Memleketlerinin Genel Tarihi"[53] adlı yeni bir proje hazırladı. Volney ondan da daha ileri giderek, Napolyon'un akıl hocalığını yaparken en ayrıntılı projeyi hazırladı. 1797'de Mısır seferi hazırlıklarının sürdüğü sıralarda Leibnitz'in tasarısından tekrar bahsedilmeye başlandı. Seferden sonra, 1803'de, bu projenin bir kısmını yayınlayan İngiliz hükümetinin bir propaganda kitabında "Birinci Konsül (Napolyon), Leibnitz'in fikirlerini aynen alıp uygulamaya koyan adi bir kopyacı" olarak nitelendirildi. Aynı tarihte, Honovre bölgesi genel komutanı General E. Mortier, Napolyon'a bu tasarının bir kopyasını gönderdi. Bilindiği gibi Hanovre kütüphanesi Leibnitz'in tüm arşivlerini saklıyor. 1815'de hâlâ, Mısır seferinin bilimsel şefi ve Napolyon'un sırdaşı olan Monge'un elinde idi[54]. 1839-1840 yıllarında Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu tehdit ettiği sıralarda Leibnitz'in tasarısı yine gündemde idi ve yine Osmanlı mirasının paylaşım zamanının gelip gelmediği üzerinde duruluyordu.

Jean Coppin: Eski Asker ve Diplomat, Yeni Papaz

Eski asker, seyyah (Şubat 1638-Temmuz 1639 tarihleri arasında Ortadoğu'yu

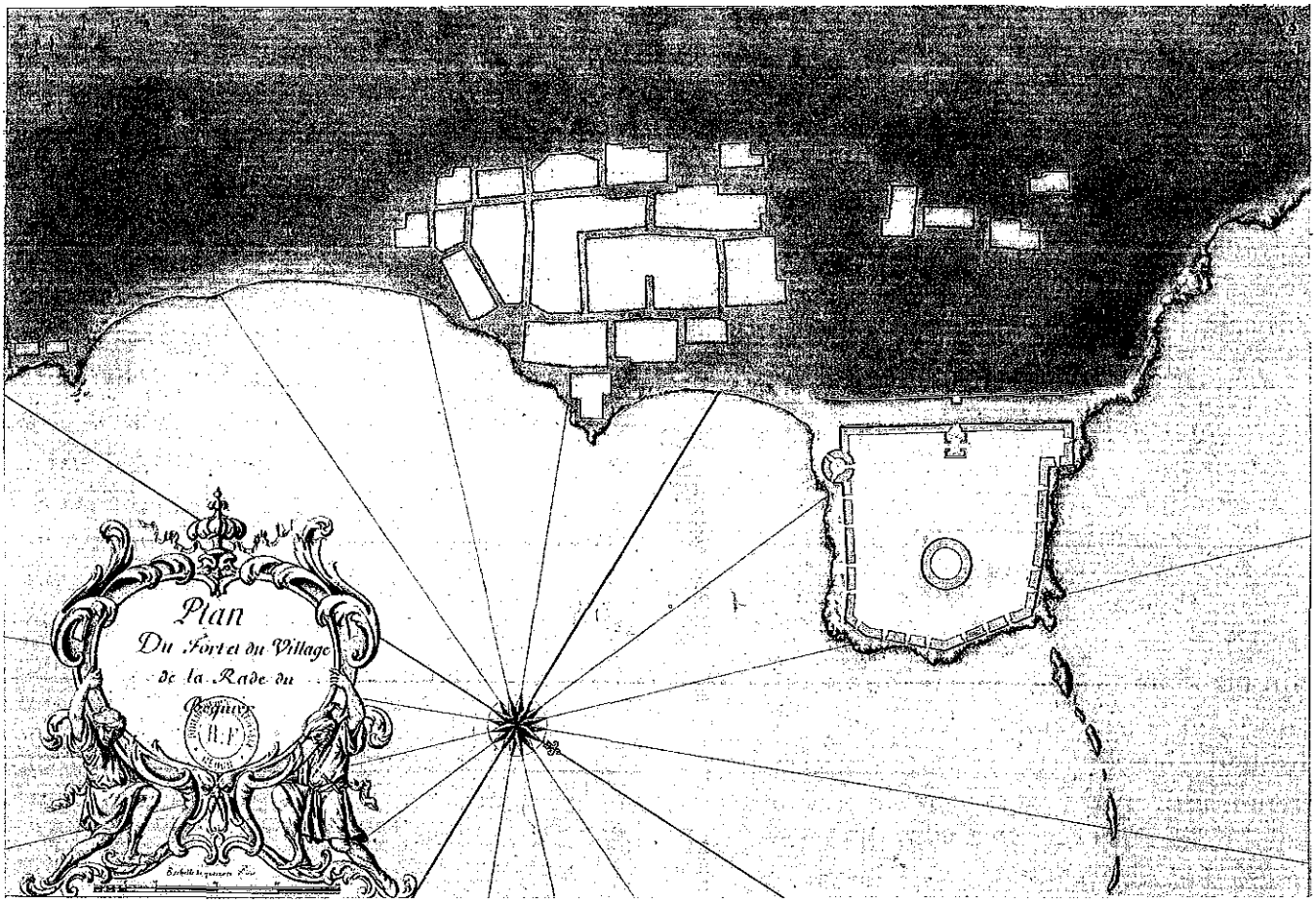
même est devenu célèbre dans toute l'Europe. Car aussi bien sous Louis XIV que durant le XVIIIe siècle une floraison de projet de partages de l'Empire ottoman a vu le jour. Les grands revers de la fin du XVIIe et du début du XVIIIe siècle confirment à la fois les prévisions de Leibniz sur l'état de l'Empire ottoman, mais aussi la continuité de ses idées de partage de cet Empire. En 1747, un autrichien, Dominique Jauna, reprend presque textuellement le projet de Leibniz dans ses *Histoire générale des royaumes de Chypre, de Jérusalem, d'Arménie, et d'Egypte* [48] ou *Réflexions sur les moïens de conquérir l'Egypte et le Roïaume de Chypre).* Mais Volney sera certainement le plus grand champion des thèses de partage de l'Empire ottoman. Lors des préparatifs de l'expédition d'Egypte, vers 1797, on a recommencé à parler du projet de Leibniz. En 1803, le gouvernement anglais publiait des éléments du projet sous forme de pamphlet, dans lequel le premier consul était traité de vil plagiaire, ayant repris les idées de Leibniz pour son expédition. En 1803, le général E. Mortier, commandant du quartier général de Hanovre (la bibliothèque de la ville conserve les manuscrits de Leïbniz), envoya la copie du mémoire à Napoléon ; et en 1815, il était encore entre les mains de Monge, chef scientifique de l'expédition d'Egypte, et confident de Bonaparte [49]. Le projet de Leibniz est revenu à l'actualité dans les années 1839-1840, lorsque Mehmed Ali Paşa d'Egypte menaçait l'Empire ottoman et on se posait la question de savoir si le moment du partage de l'Empire ottoman n'était pas arrivé.

Jean Coppin : ancien militaire et diplomate, nouveau prêtre

Ancien militaire, voyageur (février 1638-juillet 1639), ancien consul de France

gezdi), Fransa ve İngiltere'nin Dimyat'taki eski konsolosu (1643-1646) ve "Kutsal Topraklar Yöneticisi" (Syndic de la Terre Sainte) unvanına sahip olan Jean Coppin, kitabını yayımladığında 70 yaşında idi. Başlığı

et d'Angleterre à Damiette (1643-1646) et « syndic de la Terre Sainte », Jean Coppin avait environ 70 ans lors de la publication de son livre au titre très évocateur : *Le*

18. «Plan du fort et du village de la rade du Bequier» / Abulur koyundaki kale ve köyün planı, *BNF, Rés. Ge. DD 226 (38), [1686-1687], 52,4x35,4 cm.*

ile de dikkati çeken bu kitap şu adı taşıyor: *Le Bouclier de l'Europe ou la guerre sainte contenant des avis politiques et chrétiens qui peuvent servir de lumière aux rois et aux souverains de la Chrestienté, pour garantir leurs Etats des incursions des Turcs et reprendre ceux qu'ils ont usurpés sur eux avec une relation de voyages faits dans la Turquie, la Thébaïde et la Barbarie* (Avrupa'nın Kalkanı veya Kutsal Savaş: Türkler'in Akınlarından Korunmak ve Onlardan Gaspettikleri Yerleri Geri Almak için Hıristiyanlığın Kral ve Hükümdarlarına Işık Tutabilecek Siyasî ve Hıristiyan Görüşler ve

Bouclier de l'Europe ou la guerre sainte contenant des avis politiques et chrétiens qui peuvent servir de lumière aux rois et aux souverains de la Chrestienté, pour garantir leurs Etats des incursions des Turcs et reprendre ceux qu'ils ont usurpés sur eux avec une relation de voyages faits dans la Turquie, la Thébaïde et la Barbarie [50].

Coppin dédie son ouvrage à Armand de Béthune, évêque et seigneur du Puy, comte de Velay, le successeur lointain d'Adémar de Monteil [51], lui-même évêque du Puy et

Beraberinde Türkiye, Teb (Mısır) ve Berberistan'a (Kuzey Afrika)'a Yapılan Seyahatten İzlenimleri İçerir)[55].

Coppin kitabını Puy Başpapazı, Velay Kontu, ve yine Puy'un Başpapazı ve Birinci Haçlı Seferi'nin teşvikçisi Adémar de Monteil'ın[56] uzak halefi Armand de Béthune'e ithaf ediyor. Coppin kendisini bir başka Pierre l'Hermite gibi takdim ediyor ve kutsal bir görevin kendisine verilmiş olduğuna inanıyor. Bunun için de bütün kitap boyunca Avrupa hükümdarlarının Türklere karşı bir kutsal savaş için birleşmesi gerektiği fikrini işliyor. Osmanlı İmparatorluğu'nda yapmış olduğu seyahatlerinde, çeşitli kültürler arasında hoşgörü ve saygı oluşturacak çeşitli temalar bulacak yerde tüm Avrupa'yı hâlâ büyük gücüyle korkutan bu imparatorluğun zayıf taraflarını bulmak ve not etmek için dikkatli araştırmalar yapıyor. Genel davranışa uygun olarak o devirde hakim olan ideolojiden esinlenen Coppin'in düşmanı, Müslüman da olsalar, Kuzey Afrikalılar veya Araplar değil, Türklerdir. Kuzey Afrikalı ve Araplara karşı kullandığı bu hoşgörülü söylem, yazarın hakikat aşkı veya hümanistçe yaklaşımından ziyade, adı geçen halkları kendi davası uğruna kullanmak *(manipulation)* endişesini sergiliyor. O da, diğer çağdaşları gibi Osmanlı İmparatorluğu'na göreceli olarak yeni kazanılmış ve Türk gücüne karşı "gerektiğinde isyan edebilecek" bu halklardan medet ummaktadır.

Doğu Hıristiyanlarına gelince; Coppin onlardan ve özellikle Rumlardan hiç hazzetmiyor. Buna rağmen bir Hıristiyan birliğinin Osmanlı İmparatorluğu'nu toptan fethetmesi olasılığı karşısında onları muhtemel müttefik olarak görüyor.

Bütün bunlardan da anlaşılacağı üzere, Coppin Osmanlı topraklarındaki ve özellikle Mısır'daki uzun süreli seyahat ve ikametleri sonucunda yaptığı gözlemlerle, "bu ülkenin zayıflıkları ve monarşisi üzerine çok dikkatli raporlar hazırlamış" ve bu raporlarda da "İmparatorluğu yıkmak için ge-

grand animateur de la première croisade. Il se présente comme un autre Pierre l'Hermite, se sent investi d'une mission divine et exprime à travers tout l'ouvrage son désir de vouloir coaliser les princes d'Europe autour d'une guerre sainte contre le Turc. Tout au long de ses séjours en Orient, il sera plutôt attentif aux signes qui pouvaient dénoter quelques faiblesses dans un empire dont la masse impressionnait encore fortement l'Europe, plutôt qu'aux images pouvant mener à une compréhension meilleure entre les différentes cultures, à la tolérance, ou à l'estime. Conformément à l'attitude générale, et influencé par l'idéologie ambiante, Coppin a pour ennemi « le Turc », et non pas forcement le maure ou l'Arabe. Si ces derniers sont fidèles d'une fois qu'il ne partage pas, il formule souvent à leur égard des jugements qui témoignent non pas d'une volonté de loyauté ou d'une sympathie quelconque, mais d'un souci de manipulation. A l'instar des autres auteurs, lui aussi compte sur ces populations fraîchement gagnées à l'Empire, et qui peuvent en cas de besoin se révolter contre la puissance turque.

Quant aux chrétiens orientaux, il ne les ménage guère, et surtout pas les Grecs. Ils restent néanmoins, à ses yeux, les alliés potentiels pour une conquête générale de l'Empire par une coalition chrétienne.

Coppin s'appuie donc sur ses longs séjours dans les territoires ottomans et plus particulièrement en Egypte pour dresser « des mémoires fort exacts de l'état [des places de l'Empire ottoman], de sa foiblesse dans l'étenduë de sa monarchie, et des moyens de la détruire » [52]. En 1665, il avait déjà présenté des mémoires au Marquis de

rekli yolları"[57] göstermiştir. Daha 1665'de hatıratını Marquis de Louvois'ya takdim etmiş, sonra da İtalya'ya giderek bunları Papa VII. Alexandre (1665-1667)'a sunmuş, Papa da onu hem iki yıl Roma'da alıkoymuş, hem de tepkilerini öğrenmek için bu hatıratı tüm Avrupa saraylarına göndermiştir[58].

Tarihin Elverişli Bir Zamanı

Coppin, kitabını 1686'da, yani son derece isabetli bir zamanlama ile Fransa'da Osmanlı İmparatorluğu'na karşı fetih rüzgârlarının estiği bir sırada yayınlıyor ve bu fırsatı şu şekilde değerlendiriyor:

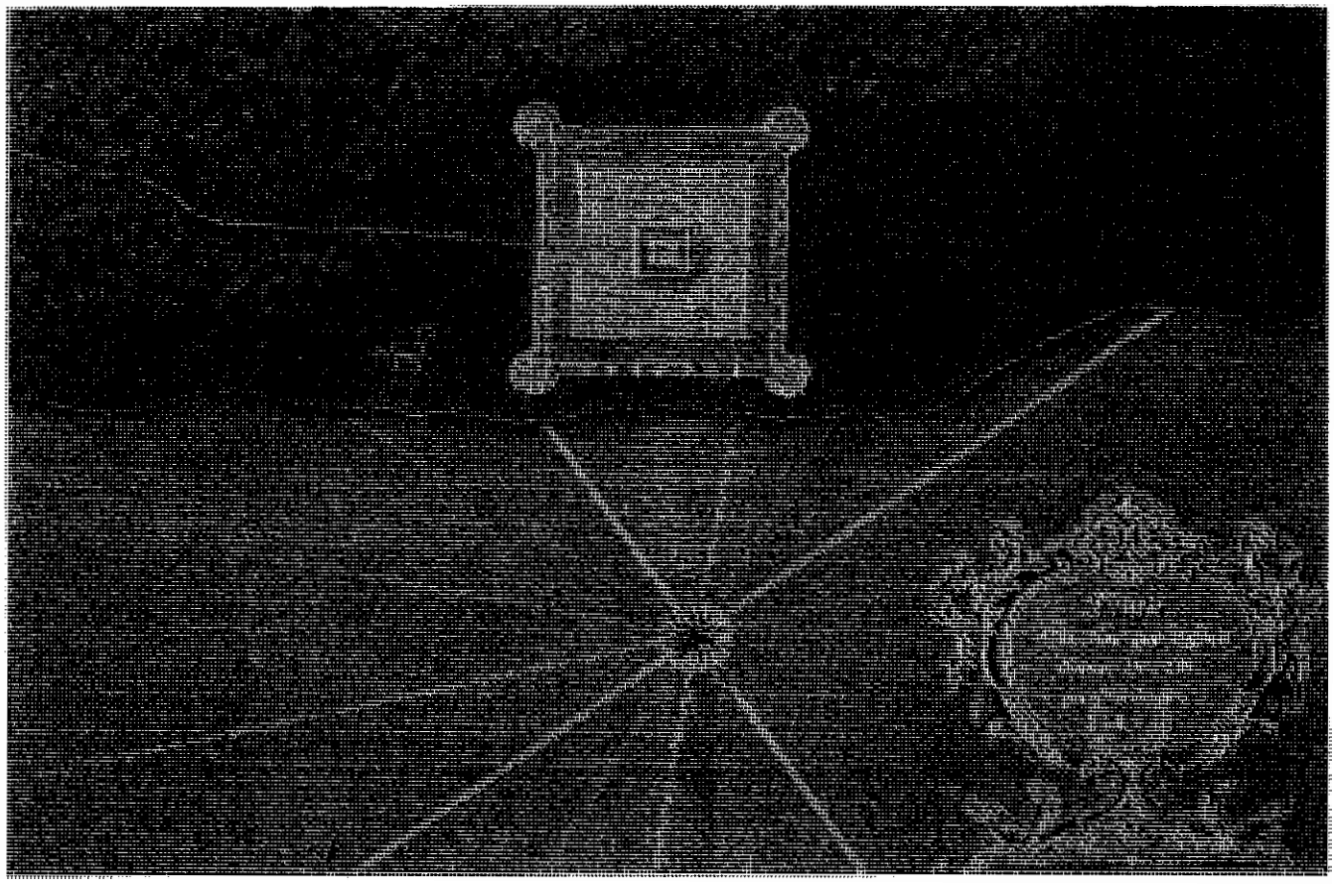
> Önerdiğim kutsal savaş kararı, daha önceki Haçlı Seferlerine kıyasla çok daha kolay yönler taşıyor. Çünkü çok büyük risklere ve harcamalara meydan vermeyecek özelliktedir, hatta denilebilir ki, bu hem çok kolay, hem çok az parayla yapıla-

Louvois et ensuite il passa en Italie pour les soumettre à l'approbation du pape Alexandre VII (1655-1667) qui, non seulement le garde à Rome pendant deux ans et demi, mais envoie également ses mémoires à toutes les cours européennes pour en cueillir les réactions.

Moment décisif de l'histoire

C'est donc en 1686, au moment où un véritable vent de conquête soufflait en France contre l'Empire ottoman qu'il publiera opportunément son ouvrage :

> La décision que je propose (...) a cet avantage sur [les croisades), que n'ayant aucune des difficultez d'une croisade très pénible, très hazardeuse et de très grande dépense, mais au contraire estant très facile, de moindre fraiz et bien plus asseuré, il ne laissera pas de produire des

19. «Plan du fort qui deffend l'entree du Nil proche Rosette» / Reşid'de Nil ağzını savunan kalenin planı, *BNF, Rés. Ge. DD 226 (40), [1686-1687], 52,4x35,4 cm.*

bilecek, hem de güvenli bir savaş olacaktır; bunun için de Hıristiyan hükümdarlarının kendi aralarında barış içinde olduğu böylesi bir zamandan daha elverişli bir fırsat olamaz, hele bizim güçlü ve yenilmez Kralımız da bu işe karışırsa işler çok daha kolay hale gelecektir[59].

Böylece Coppin'in tasarısı, XIV. Louis'nin İstanbul'a karşı gerçekleştirmek istediği bir seferin hazırlıklarını yaptığı sırada yayınladığı göz önüne alındığında tüm anlamını kazanıyor. Bu iddialı proje, yazarı tarafından "şimdiye kadar hiç üzerinde düşünülmemiş, hiç kimsenin bilmediği, duymadığı olanaklarla yapılabilecek ve İsa için en şerefli" olarak nitelendiriliyor. Bu projede, dinsizlerin memleketlerine korku salmakla görevlendirilen Puy Başpapazı, Ortaçağda Haçlı Seferi için tüm Avrupa'yı dolaşarak asker toplayan Pierre l'Hermite'in, Türklerin Viyana kuşatmasında Avrupa direnişini teşvik eden Marco d'Aviano'nun yaptıkları görevi yapacaktı.

Tüm Hıristiyan hükümdarlarına hitap ederken, Coppin, Türkler'in Viyana bozgunundan beri çok önemli kayıplara maruz kaldıklarını, Avrupa devletlerinin ise birbirleri ile göreceli bir barış içinde olduklarından, yüzyıllardan beri hiç bu kadar güçlü olmadıklarını, neticede "bu dinsiz halka" hücum etme fırsatının hiçbir zaman bu kadar müsait olmadığını göstermek istiyordu. İmparatorlukların zirveye ulaştıkları yerin aynı zamanda düşüşe de geçtikleri yer olduğu teorisinden hareketle, Coppin Osmanlı İmparatorluğu'nun hâlâ çok güçlü ordulara sahip olduğunu kabul etse bile, bu imparatorluğun kendinden önceki devletlerin düşüşüne neden olan tüm hastalıkları da bünyesinde topladığını vurguluyor. Ona göre bu imparatorluğun yakın gelecekte parçalanacak olmasının baş nedeni, onu meydana getiren ve "hiçbir şeyde birbirine uymayan, sadece esaretlerinden kurtulmanın sabırsızlığı içinde"[60] olan milletlerin çeşitliliğidir. Bu halkların içinde, Hıristiyan-

effets plus utiles et plus glorieux, l'occasion n'en sçauroit estre plus belle ni la conjoncture plus favorable, tant par la paix qui est établie entre les Princes chrétiens, que par leur redoutable puissance et principalement de notre invincible monarque [53].

Ainsi le projet de Coppin prend tout son sens, alors que Louis XIV est en train de faire faire des études pour une éventuelle expédition contre Istanbul. Ce projet prétentieux est qualifié par son auteur comme « le plus glorieux à Jesus-Christ que l'on puisse jamais concevoir et les moyens les plus infaillibles pour l'achever dont l'on ait encore oüy parler... ». L'évêque du Puy destiné à porter la terreur dans le camp des infidèles, devait donc jouer le rôle de Pierre l'Hermite ou celui du capucin Marco d'Aviano, animateur de la résistance européenne devant Vienne contre les Turcs.

En s'adressant à tous les souverains de la chrétienté, Coppin voulait leur démontrer que, depuis l'échec de Vienne, les Turcs ont subi des pertes considérables, que les Etats européens se trouvent dans une relative paix, qu'ils étaient plus puissants qu'ils ne furent depuis plusieurs siècles et que par conséquent l'occasion d'attaquer « ce peuple infidèle » ne saurait être plus favorable. Partant de la théorie que le point culminant des empires est en même temps celui de la décadence, Coppin estime que même si l'Empire ottoman dispose encore des forces redoutables, il réunit cependant tous les ingrédients de la chute des empires précédents. La raison principale de sa dislocation prochaine est la diversité des nations qui le composent et qui « ne s'accordent presqu'en aucune chose que dans la seule impatience qu'elles ont de leur servitude » [54] et bien entendu parmi ces peuples, les chrétiens considérés comme des alliés naturels « n'attendent que le temps propice qu'ils

ları doğal müttefik olarak kabul eden Coppin'e, göre bu insanlar sadece, "Muhammed'in zalim boyunduruğundan kurtulmanın uygun zamanını ve bu acımasız hakimiyetten sonra barışa ulaşmayı bekliyorlar"dı.

XVII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun en zayıf tarafı deniz kuvvetleridir. Herkesin uzlaştığı bir nokta, Osmanlı gücünün karadan çok sağlam olduğu, ancak Kuzey Afrika donanmalarının yardımı olmadan denizde kıyılarını savunmaktan aciz kalacağıdır. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaya yönelik projeler de bu varsayıma dayanıyor. Bu durumda "bu dinsiz" ülkeyi düşürmek için, masrafları tüm Hıristiyan hükümdarları tarafından ödenecek bir donanma yapılmasını teklif ediyor. Bu donanma, devamlı bir şekilde ve mevsimlerin müsaade ettiği ölçüde, Doğu (*Levant*) denizlerini baştanbaşa gezecek, böylece Osmanlı Pâdişahı, bu donanmanın yapacağı manevraları takip etmek için sürekli olarak karada alarm halinde olacak ordular bulundurmaya mecbur bırakılacaktır. Neticede Osmanlılar o kadar büyük ve dayanılmaz masrafların altına girecekler ki başka fetihler yapmaktan aciz kalacaklardır.

İttifaka girecek her bir ülkeyi ayrı ayrı inceledikten ve bu ülkelerin çıkarlarını belirledikten sonra Coppin, daha önceki Mısır'a yönelik Haçlı Seferlerinin özellikle Aziz Louis'ninkinin başarısızlık nedenlerini inceliyor. Ona göre, adı geçen Kral kendisine vaat edilmiş olan para ve adam yardımını alamamıştır; özellikle de Haçlı askerleri yanlarında yemeklerini pişirmek ve kendilerini sıcaktan korumaya yarayacak kulübelerini inşa etmek için ağaç getirmemişlerdir; askerler Nil'in "tamamen sıhhate zararlı" suyunu içmek zorunda kalmışlar bu da onların bulaşıcı hastalıklara yakalanmasına neden olmuştur. Aynı kralın Tunus'a yaptığı sefere gelince, bu da, ordunun bir kısmını telef eden veba salgınındoivent estre délivrez du Tyrannique joug de Mahomet pour se voir remis en paix sous cette cruelle domination ».

XVIIe siècle, le point le plus faible de l'Empire ottoman est le domaine maritime. Tout le monde s'accorde pour dire que la puissance ottomane est encore très solide sur terre, mais en mer, sans le soutien des flottes maghrébines, elle serait en peine de défendre ses côtes. D'ailleurs tous les projets de partage de l'Empire ottoman s'appuient sur ce postulat. Aussi pour faire tomber « cet infidèle », Coppin propose-t-il d'établir une armée navale financée par tous les princes chrétiens : elle serait destinée à sillonner en permanence les mers orientales autant que les saisons le permettent, afin d'obliger le sultan ottoman de maintenir en constante alerte une grande armée sur pied, à la déplacer sur terre en fonction des manœuvres de cette armée navale croisée. Ainsi les Ottomans se lanceraient dans des dépenses insupportables pour leur budget, et seraient dans l'incapacité d'organiser d'autres conquêtes.

Après avoir examiné chacun des pays et donné les intérêts pour lesquels il doit entrer dans la ligue contre les Turcs, Coppin analyse les raisons de l'échec des différentes expéditions faites en Egypte à l'époque des croisades et notamment celle de Saint Louis : non seulement ce roi n'avait pas reçu l'argent et les hommes qu'on lui avait promis, mais surtout l'armée croisée n'avait pas prévu d'amener avec elle du bois pour faire cuire sa nourriture, et construire des baraques pour se préserver des chaleurs ; les soldats étaient obligés de boire de l'eau du Nil « qui est tout à fait mal saine », et qui ont donc attrapé des maladies infectieuses. Pour ce qui est de l'échec de son expédition en Tunisie, il s'explique par le fait qu'elle eut lieu trop tôt, après une première année

dan sadece bir yıl sonra yapılmış olduğu için Coppin'e göre çok erken yapılmıştı.

İstanbul'dan Önce Mısır'ın Fethi

Her ne kadar Coppin neticede İstanbul'un fethini hedef alıyorsa da, böyle bir fetih harekâtına başkentten başlanılmaması düşüncesindedir. Çünkü ona göre Osmanlı savaş güçlerinin "büyük bir bölümü bu bölgededir". Tersine onun yeğlediği yöntem hafif deniz kuvvetleriyle, Türk imparatorluğunun sahil eyaletleri ve mümkün olduğu kadar Pâdişahın ve Garb Ocaklarının kontrol ettiği şehirleri hırpalamakla "yavaş yavaş altını eşmek" gerekiyor. Büyük güçlerle Türk'e karşı tam ve ani bir savaş Coppin'in programında yoktur. O, kaydedilecek olan ilerlemeye göre güçlerin artırılması ile yavaş ama güvenli bir şekilde ilerlemeden yanadır.

Bu tedbir alındıktan sonra, uygulamaya konulmaları zor olmakla beraber yine de Türklere karşı topyekûn bir savaşın siyasî ve askerî prensiplere göre hazırlanarak açılabileceğini düşünüyor. Her durumda Coppin, "Türk"e karşı tüm Avrupa monarşilerinin birleşerek bir saldırı ve savunma ittifakı kurmalarını planlıyor. Ancak, bunun şartı da bu monarşilerin aralarında barışı temin etmeleridir; bu ittifak, Türk İmparatorluğu'nun "tam olarak yıkımına kadar" devam edecek ve bu yıkım sonucunda doğabilecek her türlü anlaşmazlığı çözüme ulaştırmak için, askerî harekâtın nasıl bir sırayla yapılacağını, hangi şehirlere saldırılacağını ve fethedilen eyaletlerin nasıl bölüştürüleceğini bu monarşiler aralarında önceden anlaşma yaparak kararlaştıracaklardır.

Fransa'nın eski konsolosu, bu Haçlı Seferi için, koalisyona katılacak ülkelerden her birinin gücüne orantılı olarak yapacağı katkılarla; yüzbin adam, ikiyüz yelkenli ve bir miktar da başka tip gemi öngörüyordu. Avusturya İmparatoru, Portekiz Kralı, Moskova'nın Büyük Dükü ve Alman prenslerince meydana getirilecek bu ordunun yade contagion de peste dans la région, ce qui a emporté une partie de l'armée.

Conquête de l'Egypte avant Istanbul

Même si la finalité de son projet vise la conquête d'Istanbul, Coppin préconise clairement de ne pas commencer les opérations de conquête par la capitale, « parce que c'est de ce côté-là que réside tout le gros de sa puissance ». Tout au contraire, sa méthode consiste à « miner peu à peu » par les forces navales légères et sur les flancs et dans les provinces maritimes, de raser autant que possible de places que le sultan ou les corsaires maghrébins tiennent sur les côtes. La guerre totale et immédiate contre le Turc, avec des forces massives, ne fait pas partie du plan Coppin. Celui-ci veut aller lentement mais sûrement, quitte à augmenter les forces selon les progrès enregistrés.

Une fois cette précaution prise, la guerre générale contre l'Empire turc doit encore être préparée selon les principes politiques et militaires qui ne sont pas faciles à mettre en place. Dans tous les cas Coppin prévoit dans son plan une ligue offensive et défensive entre les cours européennes contre « le Turc », mais après avoir établi la paix entre elles ; cette ligue subsisterait jusqu'à « l'entière ruine » de l'Empire turc [55], et pour éviter toute contestation qui pourrait en résulter, elles régleraient à l'avance tous les points de litiges possibles relatifs au partage des provinces conquises, l'ordre dans lequel les opérations militaires auront lieu, et les villes qui seraient attaquées en premier lieu.

L'ancien consul de France prévoit pour cette croisade cent mille hommes, deux cents voiles et quelques autres embarcations, qui seraient fournis proportionnellement à la puissance de chacun des pays participant à la coalition. Composée par L'Empereur, le roi de Portugal, le grand duc

rısı kara ordusu olacak ve ilk zamanlarda herhangi bir girişimde bulunmadan sadece savunma çizgisinde duracaktı. Deniz kuvvetlerinden oluşacak olan diğer yarısı ise Osmanlıların Avrupa, Afrika ve Asya'da sahip oldukları çeşitli noktalara saldıracak ve böylece Türk ordusunu çok ağır harcamaların altına girme zorunluluğunda bırakacaktır. Bu stratejinin uygulamaya konulması Coppin'e kolay görünüyor. Daha önce sözünü ettiğimiz diğer gözlemciler de bu konuda aynı düşüncedeler. Onlara göre de, Çanakkale Boğazı, Cezâyir, Guletta ve Trablusgarb hariç diğer Osmanlı savunma hatları yeterince tahkim edilmiş değillerdir.

Hıristiyan donanmasının iaşesini kolay bir şekilde temin edebilmek ve gerekli tamiratı yapabilmek için toplama noktasının Sicilya olması düşünülüyor. Her kış yaklaşımında, "korsanlardan korunabilmek için yerinde brakılacak birkaç filonun dışında" ittifaka katılan her donanma kendi limanlarına çekilecek ve sefer mevsiminin yaklaştığı her bahar tekrar buluşma yerine dönecekler. Bu donanma, Osmanlı ülkesinin derinliklerine girmeyecek, üstelik "askerleri [ünleri her tarafa korku salmış] Türklere alıştırmak, onları fazla tehlikelere atmadan cesaretlerini artırmak ve korkularını giderecek primlerle ödüllendirmek" gerecekti. Genel olarak Türk ordusunun yaptığı gibi Hıristiyan donanması da, önce gideceği yeri ve gerçek niyetlerini gizleyecek, gücünün büyük bir bölümünü Kuzey Afrika'ya yöneltecek, böylece oradan gelecek gemileri ve ora limanlarını imha edip Pâdişah kuvvetleriyle Garp Ocakları kuvvetlerinin işbirliğini önlemiş olacaktı.

Osmanlı İmparatorluğu'nu bu şekilde devamlı hırpalama stratejisinde, başka projelerde de olduğu gibi, İran Şahına Irak'ta bir şaşırtmaca hareketine girişmesi görevi veriliyor. Böylece ittifakın hemen başlangıcında II. Safi (1666-1694) ile ilişkiler kurulacak bu şah Hıristiyan ülkelerinin kararlılığını görünce gelip Bağdat'ı alacak

de Moscou et les princes allemand, la moitié de cette armée sera une armée de terre et qui n'entreprendra rien dans un premier temps et demeurera sur la défensive, pendant que l'autre moitié, la navale, fera les attaques sur divers points des possessions ottomanes en Europe, en Afrique et en Asie, ce qui obligera l'armée turque à disperser ses forces, d'autant plus que les fortifications sur les côtes turques sont jugées par tous les observateurs assez médiocres, sauf les Dardanelles, Alger, La Goulette, et Tripoli de Barbarie.

Le point de ralliement, d'approvisionnement en vivres et de réparations de la flotte chrétienne serait la Sicile et, à chaque approche de l'hiver, chaque nation se retirerait dans ses ports, « à moins que l'on ne jugeât à propos de garder quelques escadres pour tenir la mer libre des Corsaires », et tous les ans au retour de la belle saison, elle se retrouverait au rendez-vous. Non seulement cette flotte ne pénétrerait pas en profondeur dans le pays, mais en plus les campagnes ne devraient pas durer longtemps pour d'un côté, « accoutumer les soldats contre le Turc, et leur faire perdre la terreur de son nom par les petits avantages », et « les remplir de confiance et ne pas les exposer à des grands dangers », de l'autre. À l'instar de l'armée turque, la flotte de la coalition chrétienne devrait aussi cacher les véritables intentions de ses premières destinations, et concentrer ses efforts d'abord sur les Corsaires d'Afrique, en rasant leurs places fortes et en détruisant leurs vaisseaux, afin de couper toute coopération entre les forces maritimes du sultan et celles des barbaresques.

Dans cette stratégie de harcèlement permanent de l'Empire ottoman, comme d'ailleurs dans presque tous les projets de sa destruction, au chah d'Iran l'on attribue un rôle de diversion en Irak. Aussi dès le commencement de la ligue, des contacts seraient établis avec Safi II (1666-1694)

ve Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu sınırı böylece zayıflayacaktı. Coppin'e göre Kırım Tatarları da Osmanlılar'dan memnun olmadıkları için onların da karada çeşitli yağmacılık seferleri yapmalarına izin verilecekti.

Günümüzün bazı savaş kurallarını hatırlatırcasına, Coppin Osmanlı idaresinde bulunan halklara insanca muamele yapılmasını öneriyor. Böylece bu halklar, Haçlıların yanında yer alacak, savaşın şiddetini yeniçerilerin üzerine atacak ve Avrupa ordularının "kendilerine zarar vermek için değil, onları kurtarmak için" geldiklerine inandırılacak[61].

Bu tasarı Haçlı Seferleri ve sömürge savaşları arasındaki bir noktada bulunuyor: Başka yazarların yaptığı gibi Türkler'in tamamen ortadan kalkmasını istemiyor da halkın Hıristiyanlaştırılmasını, ayinlerin açık bir şekilde yapılmasını, fethedilen yerlerin bir kaç yıl vergiden muaf tutulmasını, bunlara karşı dikkatli davranılmasını, Hıristiyanlardan başka kimseye silah taşıma izninin verilmemesini istiyor; Araplarla ilgili olarak da çölü terk etmeleri için onlara sipâhilerin kullandığı toprakları vermeyi öneriyor :

> Uygar toplumu kucaklamaları, bizimle gelip köylerde oturınaları ve Türk askerlerinin sahip oldukları malları mülk edinebilmeleri için onlara beratlar verilecek ve böylece istediğimiz zaman gelip bize yardım etmek zorunda kalacaklardır[62].

Coppin'in İstanbul'u ziyaret edip etmediği konusunda bir fikrimiz yok. Ancak kısaca şehri ve surları tanıtıyor; sonra da bu surların sağlamlığına rağmen uzunlukları ve Türkler tarafından yeteri kadar tamirat yapılmamış olması dolayısıyla onları zorlamanın kolay olacağı konusunda okuyucusunu inandırmaya çalışıyor.

Leibnitz'de olduğu gibi, Coppin de her şeyden önce İstanbul'un aç bırakılması, başkent halkının "ihtiyacı olan şeylerden qui, voyant la détermination des puissances chrétiennes, viendrait reprendre Bagdad, affaiblissant ainsi la frontière orientale de l'Empire. Pour Coppin, les Tatares de Crimée étant aussi mécontents des Ottomans, verraient d'un bon œil de les savoir occupés ailleurs pour faire des incursions sur terre.

Comme pour rappeler certaines guerres contemporaines, Coppin propose de traiter les peuples sous la souveraineté ottomane avec humanité, afin qu'ils se rangent du côté des croisés, de rejeter toute la brutalité de la guerre sur les janissaires, et de les convaincre que les armées européennes viennent « plutôt pour les délivrer que pour leur nuire » [56]. Avec ce projet, nous sommes donc à la charnière entre les guerres de croisade et les guerres coloniales : s'il n'envisage pas une élimination pure et simple des Turcs, comme d'autres l'ont fait, il voudrait cependant évangéliser la population, administrer les sacrements en public, exonérer d'impôts pendant quelques années les provinces conquises, agir avec précaution avec les Grecs, ne permettre le port des armes qu'aux chrétiens, mais surtout concernant les Arabes, il veut leur donner la possession des terres exploitées par les sipahis, afin qu'ils abandonnent les déserts:

> Pour embrasser la société civile et venir habiter avec nous dans les villages, écrit Coppin, pour cet effet on leur delivre-roit des lettres patentes pour entrer dans les biens des soldats Turcs à condition de certains secours qu'ils seroient obligez de nous donner à notre réquisition » [57].

Rien ne nous permet d'affirmer que Coppin a visité Istanbul. Cependant il décrit succinctement la ville, les murailles et tente de persuader ses lecteurs que malgré la solidité des murailles, il n'y aurait pas une grande difficulté à les forcer à cause de leur grande longueur et du peu d'ouvrages réalisés par les Turcs.

Mais Coppin, comme Leibniz, est partisan de commencer par affamer Istanbul, réduire le peuple qui l'habite « dans la

mahrum" bırakılması için Çanakale Boğazı'nın ablukaya alınması taraftarıdır. Bu yüzden de anılan bu boğazın geçilmesi konusunda karşılaşılabilecek muhtemel sorunlar üzerinde pek durmuyor, Fransız donanmasının Cezâyir önündeki ateş gücünü ve 1656'daki Venedik girişimini bir kez daha hatırlatmakla yetiniyor.

Ancak Coppin "Osmanlı İmparatorluğu'nun kalbine hakim olmak" için doğrudan İstanbul üzerine yürünmesi gerektiği konusunda ısrar edenlere şiddetle karşı çıkıyor ve bu düşünceyi, hiç olmazsa savaşın başında, tamamen yersiz buluyor. Onu bu tavrı almaya yönelten başlıca etkenler kentin imparatorluk topraklarının ortasında ve şehir nüfusunun yoğun oluşudur; böyle kalabalık bir şehri beslemek için gerekli yiyecekleri elde etmenin yolu, yakında bulunan şehir ve bölgelerden birçoğuna hakim olmaktan geçer, dolayısıyla bir ordunun her şeyden önce bu kadar zor bir yere saldırmasını uygun görmüyor. Ayrıca ani bir hücum yapılırsa, ilk sendelemelerden sonra Türkler yeniden teşkilatlanıp, Mağrip eyaletlerinden yardım alabilirler, bu da Hıristiyan ordusunun sürekli alarm halinde bulunmasını, büyük bir donanmayı denizde tutmasını, bundan dolayı da altından çıkılmaz masraflara girmesini gerektirecektir. Sonuçta, bu İstanbul'a ani hücum seçeneğinde, Haçlı orduları düşman ülkelerinde sıkışıp kalma tehlikesi ile karşı karşıya kalarak, ya sefalete sürüklenir ya da kenti terketmek zorunda kalabilirler. "Okuyucuya uyarı"da da söylediği gibi, Coppin çabuk sonuç verecek muharebelerden kaçınmayı, yavaş yavaş ilerleyerek öncelikle Ege'de kimi Osmanlı ada ve limanlarını almayı, Kuzey Afrika korsanlarının Hıristiyan donanmasına zarar vermesini önlemeyi, Kıbrıs ve özellikle Aşağı Mısır'ı fethettikten sonra İstanbul'a yönelmeyi savunuyor:

> Eskiden en şaşalı zamanlarında Roma'yı beslemeye yaradığı gibi, şimdi de bu büyük şehri (İstanbul) yaşatmaya yardım

disette des choses nécessaires », en établissant un blocus devant les Dardanelles. D'ailleurs, il ne s'arrête pas tellement sur les difficultés de passer ce détroit, se contentant de signaler la puissance de feu de l'armée navale française devant Alger ou de rappeler encore une fois la tentative vénitienne en 1656.

Mais Coppin s'oppose farouchement à ceux qui pensent qu'il faut marcher droit sur Istanbul pour devenir « maistre du cœur de l'Empire », et trouve cette idée pernicieuse, tout au moins au début de la guerre. Les raisons principales qui le conduisent à cette position sont que cette ville est trop au milieu des terres de l'Empire, qu'une armée ne doit pas se charger d'abord d'une place si difficile à garder contre un puissant ennemi, à moins que d'avoir sous sa domination un bon nombre d'autres places proches et de provinces à sa dévotion pour rassembler les vivres nécessaires à une population si importante. D'ailleurs, après la surprise de l'attaque, les Turcs pourraient s'organiser, recevoir de l'aide des provinces maghrébines, ce qui obligerait l'armée chrétienne à mobiliser en permanence une grande flotte, occasionnant des dépenses insupportables. En définitive, dans cette première option, viser d'abord Istanbul risque d'enfermer les troupes croisées dans un milieu hostile et celles-ci se verraient réduites soit à la misère soit à l'abandon de la ville. Selon Coppin, il est donc bien plus prudent, conformément à ce qu'il avait dit dans son avertissement, de progresser pas à pas sans engager de batailles décisives, de s'emparer de certaines îles dans l'Archipel, des ports ottomans en Grèce, de mettre les corsaires d'Afrique du Nord hors d'état de nuire, de prendre Chypre, mais surtout de s'emparer de la basse Egypte :

> C'est cette province qui contribue à faire subsister cette grande ville, comme elle servoit autrefois à nourrir Rome dans son

> eden bu eyalettir (Mısır). Özellikle oradan aldığı buğday ve pirinçten yoksun kaldığında, Osmanlı kendisini aşırı derecede rahatsızlık içinde bulacak, bu fetih onun gücüne indirilecek ölümcül bir darbe olacak, o durumda yiyecek ihtiyacından dolayı, kapılarını bize açacak olan başkentini dize getirmek için önümüz açılacak; şehir bizim olduğunda, Mısır'a sahip olduğumuzdan dolayı oraya bol miktarda buğday vereceğiz; yalnız bu arada Kıbrıs'ın hakimiyetini de sağlamak gerekir, çünkü bu vesile ile denizdeki gidiş gelişlerimizi de güvenlik altına almış oluruz[63].

Coppin karada yapılacak fetihler için özellikle çölde ve "dinsizlere karşı" kullanılmak üzere hazırlanacak tahtadan yapılma günümüzdeki büyük tanklar benzeri harp makinaları da tasarlıyor, ancak bunların hangi güçle çekilebileceklerini söylemiyor. Bu makinalar piyade askerlerini düşman süvarilerine karşı savunmaya, askere yorgunluk vermeden mühimmat ve yiyecek taşımaya yarıyacak, düşman saldırısı olasılığına karşı, bu "yürüyen kaleler"in her biri arabaları ve atları ile beş-altı yüz askerden oluşacak bir taburu barındırabilecektir.

Yazar aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun eyaletlerinin Hıristiyan hükümdarlar arasında paylaşılmasına yönelik bir de harita düşünüyor. Her ülkenin harbe katkısı oranında ve eşitlik esasına uygun olarak yapılacak bu paylaşım, Osmanlı eyaletlerinin iklim ve verimliliklerini göz önüne alacak. Genel kural ise, konfederasyona katılacak her bir ülkenin, hükümdarların derecesine bakmaksızın, tarihten veya coğrafyadan kaynaklanan meşruiyete dayanarak hak iddia ettiği bölgenin kendisine verilmesidir. Ancak yakından bakıldığında Fransa bu paylaşımdan aslan payını ve özellikle İstanbul'u alıyor. Burada da tarihi hak iddiası başlıca delildir ve bu hak İstanbul Latin İmparatorluğu'na kadar çıkıyor:

> Dikkati şu noktaya çekmek gerekir ki, kendisini her taraftan kuşatan barbar ancienne splendeur, et quand l'Othoman sera privé des bleds et des ris qu'il en tire, il se verra bientôt réduit dans d'extrêmes incommodités, et ce retranchement sera une atteinte mortelle pour sa puissance : alors nous aurions beaucoup plus de facilité à soumettre sa capitale que la nécessité des vivres forceroit de nous ouvrir ses portes, et quand elle seroit à nous, nous aurions le moyen par la possession de l'Egypte de la fournir toujours de bleds en abondance, pourvu que nous fussions maistres de Chypre et que nous y tinssions quelques forces pour assurer nos navigations [58].

Pour les conquêtes terrestres, l'auteur propose des machines de guerre, sortes d'énormes chars en bois faits essentiellement pour le désert et spécialement imaginés « contre les infidèles ». Elles consistent à défendre l'infanterie contre la cavalerie, à transporter les munitions de guerre et de bouche, afin d'éviter la fatigue à la troupe. En cas d'attaque de l'ennemi, ces « forts ambulants » peuvent abriter un bataillon de cinq à six cents hommes, avec leurs charrettes et leurs chevaux.

L'auteur dresse également une carte de partage des provinces ottomanes entre les princes chrétiens. Basé sur l'« équité » et le degré de participation de chaque pays, ce partage tient compte de la qualité et des climats de ces provinces qu'il destine à des Etats. Mais le principe général consiste à ce que chacun des confédérés aura les provinces sur lesquelles il a des prétentions, sans tenir compte du rang des souverains. Mais à y regarder de près, la France s'y taille la part de lion et notamment Istanbul. Là encore l'argument principal est historique et remonte à l'empire latin de Constantinople :

> Il faut observer que non seulement elle a esté autrefois, entre les mains des François, mais encore, que comme c'est un poste qui ne manquera pas d'estre envié des nations barbares qui l'environnent de tous costez, il est comme nécessaire que le

milletlerin iştahlarını kabartan bir yer olduğu için, bu şehrin geçmişte nasıl Fransızlar'ın elinde oldu ise, şimdi de Büyük Hıristiyan Kralın elinde olması adeta bir zorunluluktur. Ayrıca bu şehir üzerindeki hakimiyetini korumak için emrinde bol askeri ve harp gemisi vardır. Bu iki nedene ek olarak, bir yandan kilisenin Büyük Oğlu olduğu için ve diğer yandan Türkler tarafından herhangi bir sıkıntısı olmadığı halde, birliğe büyük ölçüde güç katkısında bulunacağı için, imparatorluk unvanından başka hiçbir şey fedakarlıklarına karşılık olamaz[64].

Fransa İstanbul'a ek olarak; Kuzey Afrika'da Cezâyir'in doğusundan itibaren tüm Tunus'u; Yunanistan'da Korint bölgesini; Marmara ve tüm güney Karadeniz dahil olmak üzere Trabzon ve Edirne'yi de içerecek şekilde Çanakkale Boğazı'ndan itibaren Gürcistan'a kadar olan deniz sahillerini; "Aziz Louis ordusunu oraya kadar taşıdığı için" tüm Delta bölgesinden Gazze'ye kadar giden Aşağı Mısır'ı alacak. Kahire ve Yukarı Mısır Fransız Kralına vergi verecek bir asilzade cumhuriyeti olacak. Kral bu cumhuriyeti vesayeti altında tutmakta bir zorluk çekmeyecek, çünkü Memlûk ileri gelenleri (sancaklar)'nin ne silahları ne de tahkim edilmiş şehirleri var.

İngiltere'nin payına düşecek Fas'tan başka, İspanya Cezâyir'i, Portekiz, Cerbe ve Büyük Sirte bölgesini, Hollanda ise bu körfezden Mısır sınırına kadar olan bölgeyi alacaktı.

Balkanlar'da ise tüm Macaristan, Sırbistan, Bulgaristan'ın bir bölümü ve Ustrumca nehrine kadar Makedonya bölgesi, Avusturya İmparatoru'na, Erdel ise Macaristan'a bağlı bir cumhuriyet olacak; Polonya Eflak, Boğdan ve Podolya ile beraber Edirne'ye kadar tüm Kuzey Karadeniz'e sahil olan ülkelere sahip olacaktı.

Mora'ya gelince; bütün deniz ülkeleri (İspanya, İngiltere, Portekiz, Venedik, Hollanda, Savoie, Floransa, Cenova ve Lucca) ve Papalık arasında oldukça karışık bir şekilde yapılırken, Malta şövalyeleri eskiden sahip oldukları Rodos Adası'nı tekrar alacaklardı.

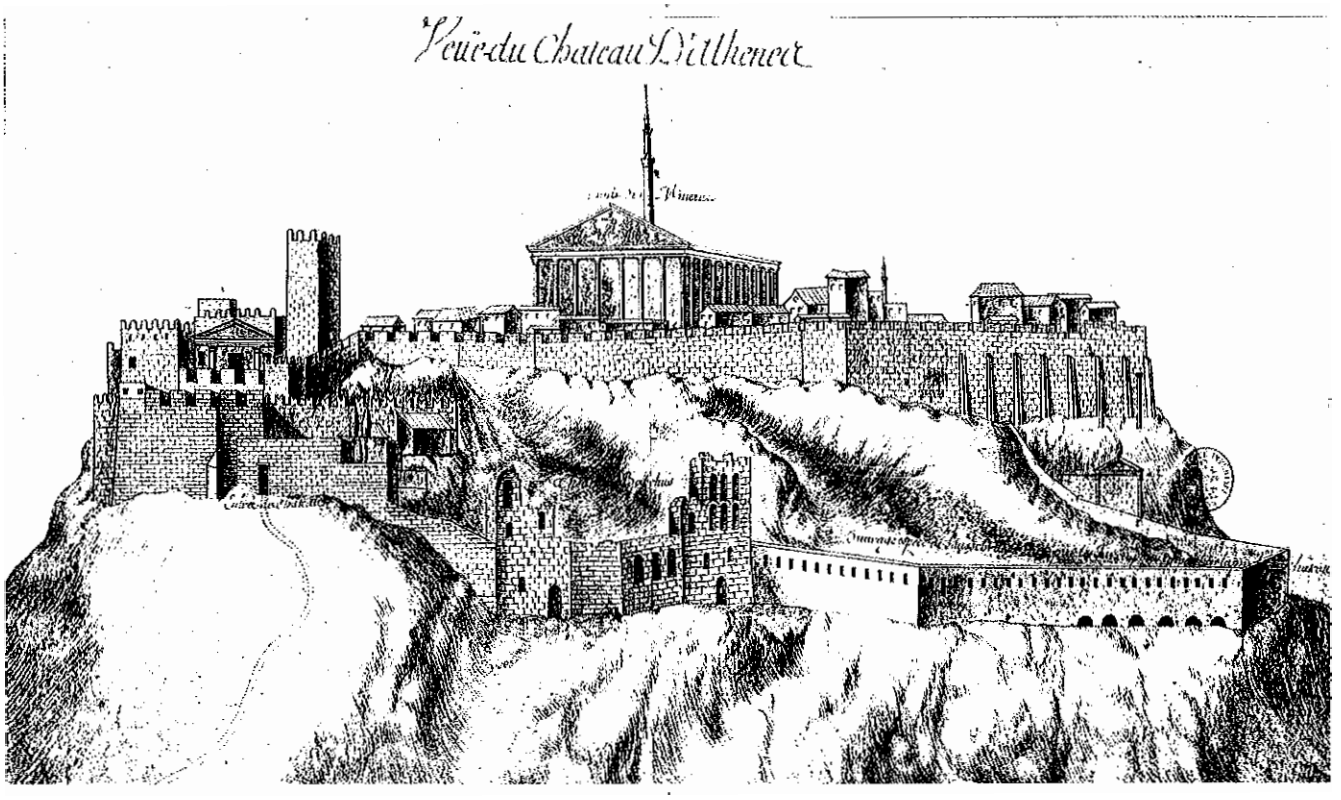
Roy très chrétien en soit le maître, parce qu'il abonde de soldats et de vaisseaux pour s'en conserver la possession. J'ajoute à ces deux raisons, qu'étant le fils-aisné de l'Eglise, et fournissant de grandes forces à l'union, sans être encore pressé du Turc, il n'y a point d'autre récompense qui luy soit proportionnée que la dignité impérialle [59].

La France obtient aussi en Afrique du Nord, l'est de l'Algérie et toute la Tunisie ; la province de Corinthe en Grèce ; toute la partie maritime à partir des Dardanelles jusqu'en Mengrélie en Géorgie, avec la ville d'Andrinople (Edirne) et bien sûr le pourtour de la mer Marmara et tout le sud de la mer Noire, la ville de Trabzon comprise ; toute la basse Egypte, - « parce que Saint Louis a porté ses armes à Damiette » - le Delta jusqu'à Gaza. Le Caire et la haute Egypte constitueraient une sorte de république aristocratique tributaire du roi de France, qui n'aura pas besoin de grandes garnisons pour la grader sous sa tutelle, parce que les dignitaires mamelouks (sancaks) n'ont pas d'armes et de places fortes.

Outre le royaume du Maroc, qui revient à l'Angleterre, l'Espagne aura l'Algérie, le Portugal, Djerba et la grande Syrte et les Etats de Hollande à partir de ce golfe jusqu'à la frontière égyptienne.

Pour le reste de l'Empire, toute la Hongrie, la Serbie, une partie de la Bulgarie et la Macédoine jusqu'au fleuve Strimon, reviennent à l'Empereur ; la Transylvanie sera une république, principauté tributaire de la Hongrie ; la Pologne reçoit la Valachie, la Moldavie, la Podolie et tous les pays le long de la mer Noire jusqu'à Andrinople.

Quant à la Morée, elle fait l'objet d'un partage assez compliqué entre tous les pays maritimes (Espagne, Angleterre, Portugal, Venise, Hollande, Savoie, Florence, Gênes et Lucque), y compris le Pape, tandis que les chevaliers de Malte sont gratifiés de Rhodes, leur ancienne possession.

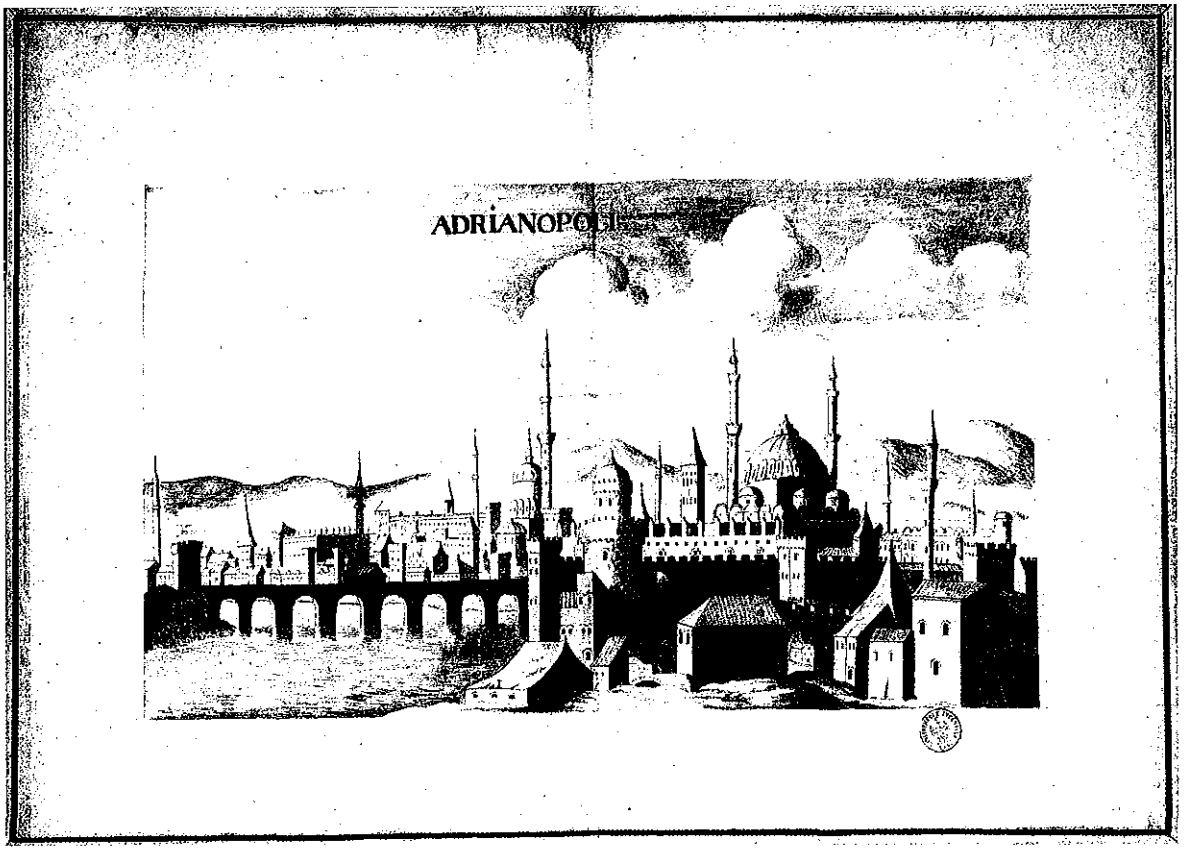
21. «Veüe du château d'Athènes» / Atina kalesinin görünümü, *BNF, ms. fr. 7176, f° 163, carte / harita n° 35, [1686-1687], 133,5x24,5 cm.*

Ayrıca Epiros, Arnavutluk, Bosna ve Slovenya yanında, Girit, Paros, Klaros, Patmos ve Samos adalarıyla diğer bir kısım Ege adaları da Venedik Cumhuriyeti'ne katılacaktı.

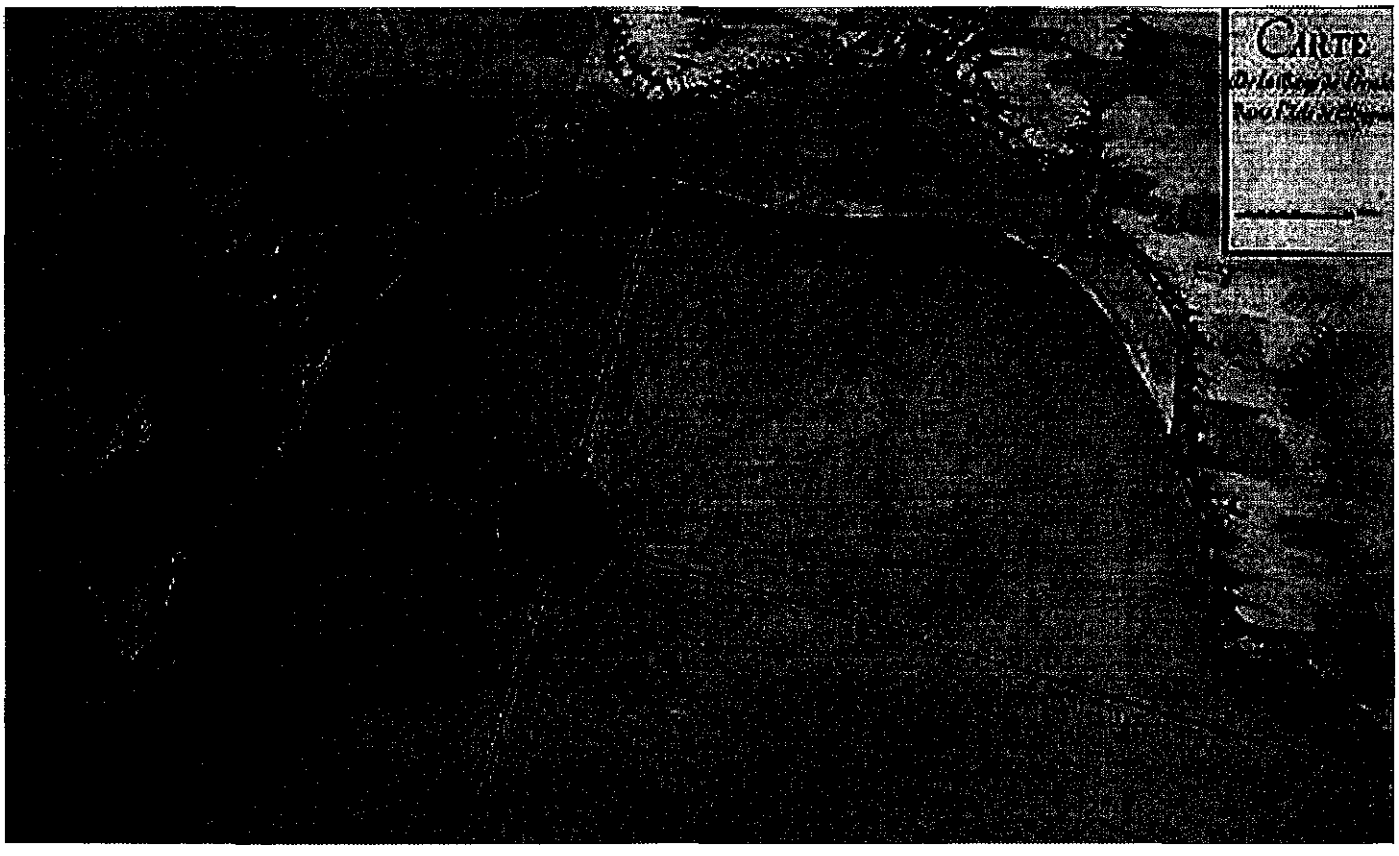
Çanakkale Boğazı'ndan hareketle Yafa'ya kadar tüm Anadolu ve Finike sahilleri, sırayla Toscana Dükü'ne, Cenova'ya (Midilli ve Sakız adalarıyla İzmir sınırını oluşturan Paktolos bölgesi dahil Manisa); Hollanda'ya (İzmir, Efes, ve Konya şehirleri); İngiltere'ye (Milas'tan Antalya'ya kadar), Portekiz'e (Antalya'dan Antakya ötesine kadar ve bu arada İskenderun, Kilikya ve Fırat'a kadar olan bölge); Savoie Dükü'ne Kıbrıs; İspanya'ya Finike, Suriye, Filistin ve Gazze'ye kadar olan bölge ve nihayet doğal olarak da Papa'ya Kudüs ve Yahudiye bölgesi verilecekti.

Par ailleurs l'Epire, l'Albanie, la Bosnie et l'Esclavonie, mais aussi la Crète, les îles de Paros, de Claros, de Patmos, de Samos et encore un certain nombre d'autres îles égéennes, deviennent provinces vénitiennes.

Les côtes anatoliennes à partir des Dardanelles, celles de Phénicie jusqu'à Jaffa, appartiendront dans l'ordre au Grand duc de Toscane ; à Gênes, les îles de Mythilène et de Scio, mais aussi la Magnésie depuis San-Dimitre jusqu'au fleuve Pactole qui fait les limites de Smyrne ; à la Hollande, les villes d'Izmir, d'Ephèse, de Konya) ; à l'Angleterre, de Milas jusqu'à Antalya ; au Portugal, d'Antalya au-delà d'Antioche, avec le port d'Alexandrette, la Cilicie jusqu'à l'Euphrate, au Duc de Savoie, Chypre ; à l'Espagne, la Phénicie, la Syrie, la Palestine jusqu'à Gaza et, comme il se doit, le Pape occupe Jérusalem et la Judée.

22. «Andrianopoli» / Edirne, *BNF, ms. fr. 7176, f° 149, carte / harita n° 24, [1686-1687], 58x42 cm.*

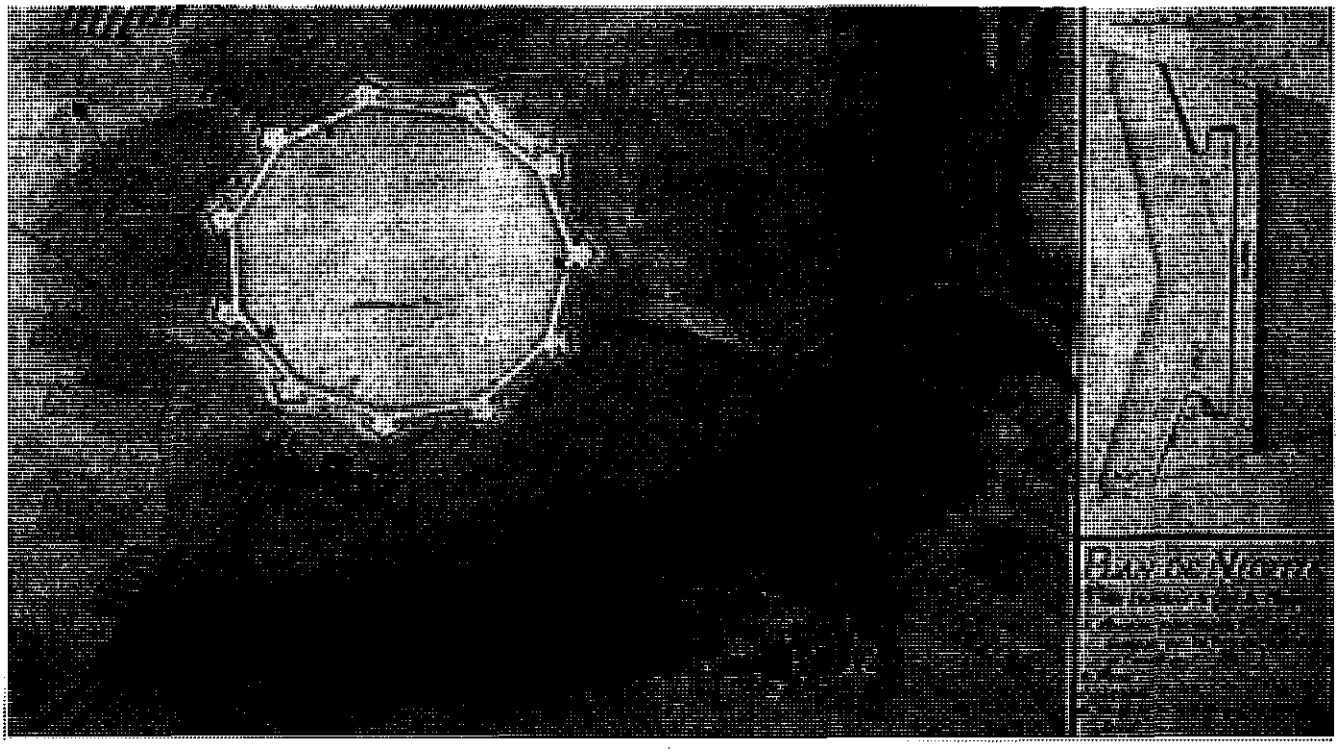
24. «Carte de la Baie de Lernica dans l'isle de Chypre», Plantier, détail / Kıbrıs Adası'nda Larnaka koyu, Plantier, ayrıntı, *Service historique de la Marine, Vincennes, Paris, SH 109, 1686, 49x29,7 cm.*

5 - DE LA CROIX: İSTANBUL'U YAKMAK!

De La Croix (?-1704)[65] da Osmanlı İmparatorluğu'nu bölme tasarıları yapan yazarlardan biridir. Fransa'nın İstanbul Büyükelçiliği eski sekreter ve tercümanı olan de La Croix'nın metni 1688 tarihli diplomatik yazışmalarla bir arada bulunuyor. Ancak, "Etat présent au juste de l'Empire othman" (Osmanlı İmparatorulğu'nun şu andaki gerçek durumu) başlığını taşıyan bu yazının 1686 yılının başında, yani Viyana kuşatmasından üç yıl sonra yazılmış olması muhtemeldir[66]. De La Croix'nın *Guerres des Turcs avec la Pologne, la Moscovie et la Hongrie*[67]; *La Turquie chrestienne sous la puissante protection du roi de France*[68]; *Etat général de l'Empire otoman depuis sa fondation jusqu'à présent et l'abrégé des vies de empereurs par un solitaire turc*[69] adlı kitaplarının yanında, başka birçok el yazması ve basılı eserleri de vardır[70]. De La Croix'nın bizi ilgilendiren metnindeki bir bölüm, Hezârfen Hüseyin Efendi'den tercüme edilmiştir.

5 - DE LA CROIX : BRÛLER ISTANBUL !

Ancien secrétaire, interprète de l'ambassade de France à Istanbul, le Sieur de La Croix (?-1704) [60] est aussi un des auteurs ayant laissé un petit projet de conquête de l'Empire ottoman. Inséré dans la chronologie de la correspondance diplomatique de 1688, mais datant du début de 1686, c'est-à-dire trois ans après le siège de Vienne [61], ce projet est intitulé : « Etat présent au juste de l'Empire othoman ». Auteur des *Guerres des Turcs avec la Pologne, la Moscovie et la Hongrie* [62] ; *La Turquie chrestienne sous la puissante protection du roi de France* [63] ; *Etat général de l'Empire otoman depuis sa fondation jusqu'à présent et l'abrégé des vies des empereurs par un solitaire turc* [64] et plusieurs autres manuscrits et imprimés [65], de La Croix composa une partie de son « Etat présent » à partir de la chronique d'un texte de Hezârfen Hüseyin Efendi.

25. «Plan de Nicosie, ville capitale de l'isle de Chypre», détail de la forteresse / Kıbrıs Adasının başkenti Lefkoşe, kale ayrıntısı, *Service historique de la Marine, Vincennes, Paris, Plantier, SH 109, 1686, 49x30,6 cm.*

Savaş zamanından faydalanarak İstanbul'a "dördüncü bir seyahat" yapan de La Croix, bu kez burada bir yıldan fazla kalmış ve Mart 1685'de ölen elçi Guilleragues'ın eşi Anne-Marie de Pontac de Guilleragues'a elçilik işlerini yoluna koymak konusunda yardım etmiştir.

Viyana kuşatmasında Osmanlılar'ın yenilme nedenlerini, Sultanın, Valide Sultanın, son üç sadrazamın ve başka birçok devlet adamının durumlarını değerlendirdikten sonra Türklerin genel siyasî ve malî durumlarını tahlil eden de La Croix'nın İstanbul'u fetih projesi aslında diğerlerine göre ayrıntılı bir proje değildir. Esasen onun asıl amacı da; Kral ile Deniz Bakanı Seignelay'i, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu bunalım ortamında, gerekli tedbirleri alarak, Fransa'nın, Osmanlı'nın mukadder çöküşü ile ortaya çıkacak "pastadan pay almasını" sağlamaya teşvik etmektir.

De La Croix'nın imparatorlukla ilgili yaptığı gözlemler gerçekten de çok olumsuz bir tablo ortaya koyuyor:

> Ben bu imparatorluğun büyüklüğünün yalnız görünüşten ibaret bir hayal olduğunu zaten biliyor, onu gerçek bir güçten çok içi boş bir varlık olarak düşünüyordum. Ancak onun bu kadar zayıf olduğu, üç yıllık bir savaşın onun yüzünü bu şekilde değiştireceği ve tamamen yıkma derecesine getireceği doğrusu hiç aklıma gelmezdi; sürmekte olan savaş bu kaosu ortaya çıkardığı gibi, bir sırrı da gün yüzüne çıkarıverdi. Kara Mustafa Paşa'nın hırsı ve cimriliği onu Viyana'ya sürüklemeseydi, Osmanlı İmparatorluğu daha bir süre ününü koruyacaktı"[71].

Asker toplamanın zorlukları, denizcilikteki büyük boşluklar (Osmanlıların sadece 40 kadırgası var), "Venediklilerden korkmayan, ancak gemi ve malzemelerini kaybetme endişelerinden dolayı savaşmaktan kaçınan"[72] Mağriblilere güvenmenin sakın-

Profitant de la période de guerre, de La Croix entreprit « un quatrième voyage » à Istanbul et y resta plus d'un an pour aider Madame l'ambassadrice, Anne-Marie de Pontac de Guilleragues, à conduire les affaires courantes de l'ambassade, après la mort de Guilleragues en mars 1685.

Après avoir analysé les motifs du siège de Vienne et les causes de la défaite ottomane, de La Croix présente les portraits du sultan, de la sultane, des trois derniers vizirs et de plusieurs autres officiers, pour finalement aborder la situation des Turcs et les problèmes financiers. Son projet de conquête d'Istanbul n'est pas très élaboré, mais invite surtout, encore une fois, dans la conjoncture du moment, tous ceux qui connaissent de près ou de loin la situation, à faire des propositions au ministre Seignelay ou au roi pour « prendre part au gasteau ».

Le constat qu'il dresse de la situation de l'empire est accablant :

> J'estois déjà persuadé que la grandeur de cet empire estoit plutôt un faste imaginaire, et plein de vanité, qu'une puissance réelle, et effective, mais je n'aurois jamais cru qu'il eut esté si foible, et que trois années de guerre eussent esté capables d'en changer la face, et de le ruiner absolument ; la guerre présente a débrouillé ce chaos et demeslé tout ce mister et si l'ambition, et l'avarice de Carra Mustafa Pacha ne l'eusent point porté à Vienne, l'Empire Ottoman aurait conservé encore quelques temps sa réputation [66].

Aussi de la difficulté de recruter des troupes, des lacunes considérables dans la marine (à peine 40 galères) et des inconvénients à se reposer sur les Maghrébins qui « ne craignent les Vénitiens, mais ne veulent pas se battre pour ne pas gaster leur armement » [67], à la pénurie d'argent, en passant par le phénomène de désertion des

caları, hatta para bulma güçlüklerinden askerlerin firar etmelerine kadar, bir dizi yapısal ve güncel sorun, de La Croix'nın ele aldığı konular arasında yerini alıyor.

O devirde, Osmanlılar'a karşı Avrupalıların veya sadece XIV. Louis'nin hazırlayacağı bir savaşa İran Şahı II. Safi'yi de ortak etme düşüncesinde olanlara de La Croix, bu Şiî hükümdarın, bu Şahın "gevşek" ve savaşa karşı çok isteksiz olduğu cevabını veriyor. "Kırım Tatarları ile Bâb-ı Âli'yi birbirinden ayırarak" Kırım Hanı'na özerklik vermek isteyenler konusunda ise, eski elçilik sekreteri, bu kişilerin, mâlî bakımdan tamamen Osmanlı Pâdişahına bağımlı olan Hanın gerçek çıkarlarının nerede olduğundan habersiz olduklarını söylüyor. Bu bağımlılığı Avusturya İmparatoru veya Polonya lehine çevirme seçeneğini de göz önüne alarak, bunu gerçekleştirmek için yılda bir çok milyon para sarf edilmesi gerektiğini düşünüyor. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama sürecini başlatmak için tüm Avurpa hükümdarlarının ortak bir şekilde hareket etmesi ve her birinin biraz gayret göstermesi sayesinde "çok yakın bir zamanda bu imparatorluğun Esope'un kuzgun kuşuna dönüşeceğinden"[73] şüphe yoktur.

Bununla beraber, de La Croix'ya göre bütün bu hükümdarların ittifakı, Çanakkale Boğazı'nı zorlayacak bir düzine bombarta (bomba gemisi) ve onlara eşlik edecek harp kalyonları kadar Osmanlılar'ı korkutamaz. De La Croix'nın iddiasına göre bu Boğazda bulunan "girişteki kalelerden korkulacak bir şey yoktur", çünkü aralarındaki mesafe o kadar büyüktür ki Türk'ün Boğazın ortasından geçecek gemileri durduracak donanıma sahip değildirler. II. Mehmed devrinde inşa edilmiş olan biraz içerdeki eski kalelere gelince bunlar gerçek tahkimattan yoksundurlar ve sadece basit kuleler ve birçokları tahta parçaları üzerine monte edilmiş topların bulunduğu duvarlardan ibarettirler. Yine de La Croix'ya göre bu kalelerin mazgalları o kadar büsoldats, toute une série de problèmes structurels et conjoncturels caractérise l'empire.

En réponse à ceux qui imaginaient à cette époque que dans une guerre organisée par les armées européennes ou tout simplement par Louis XIV, il serait nécessaire et même aisé d'associer le chah d'Iran Safi II, de La Croix répond par sa « mollesse » et par le peu d'ardeur du souverain chiite à la guerre. Pour ceux qui imaginaient « désunire la Tartarie d'avec la Porte » et rendre son indépendance au khan de Crimée, l'ancien secrétaire d'ambassade réplique qu'ils ne sont pas bien informés des intérêts du khan, qui dépend financièrement du sultan ottoman. Pour éventuellement inverser cette dépendance du côté de l'Empereur et de la Pologne, il faudrait lui donner plusieurs millions de livres par an. C'est donc une action commune de tous ces princes qu'il faudrait organiser pour démembrer l'Empire ottoman et si chacun faisait un petit effort, il « ressembleroit bientôt à la corneille d'Esope » [68].

Cependant, pour de La Croix, l'union de tous ces princes ne lui ferait pas tant de peur qu'une douzaine de galiotes à bombes escortées par quelques vaisseaux, qui forceraient les Dardanelles. De La Croix prétend que « les premiers chasteaux ne sont point à craindre », car la distance entre eux est trop grande pour arrêter des bâtiments qui passent au milieu du détroit. Quant aux anciennes forteresses construites par Mehmed II, un peu plus à l'intérieur, elles n'ont pas d'autres fortifications que de simples tours, et une muraille garnie de canons, dont la plupart, sans affût et montés sur des pièces de bois. Pour de La Croix, les embrasures sont tellement grandes que la mousqueterie française peut aisément empêcher le fonctionnement des canons. Aussi, il propose de raser ces fortifi-

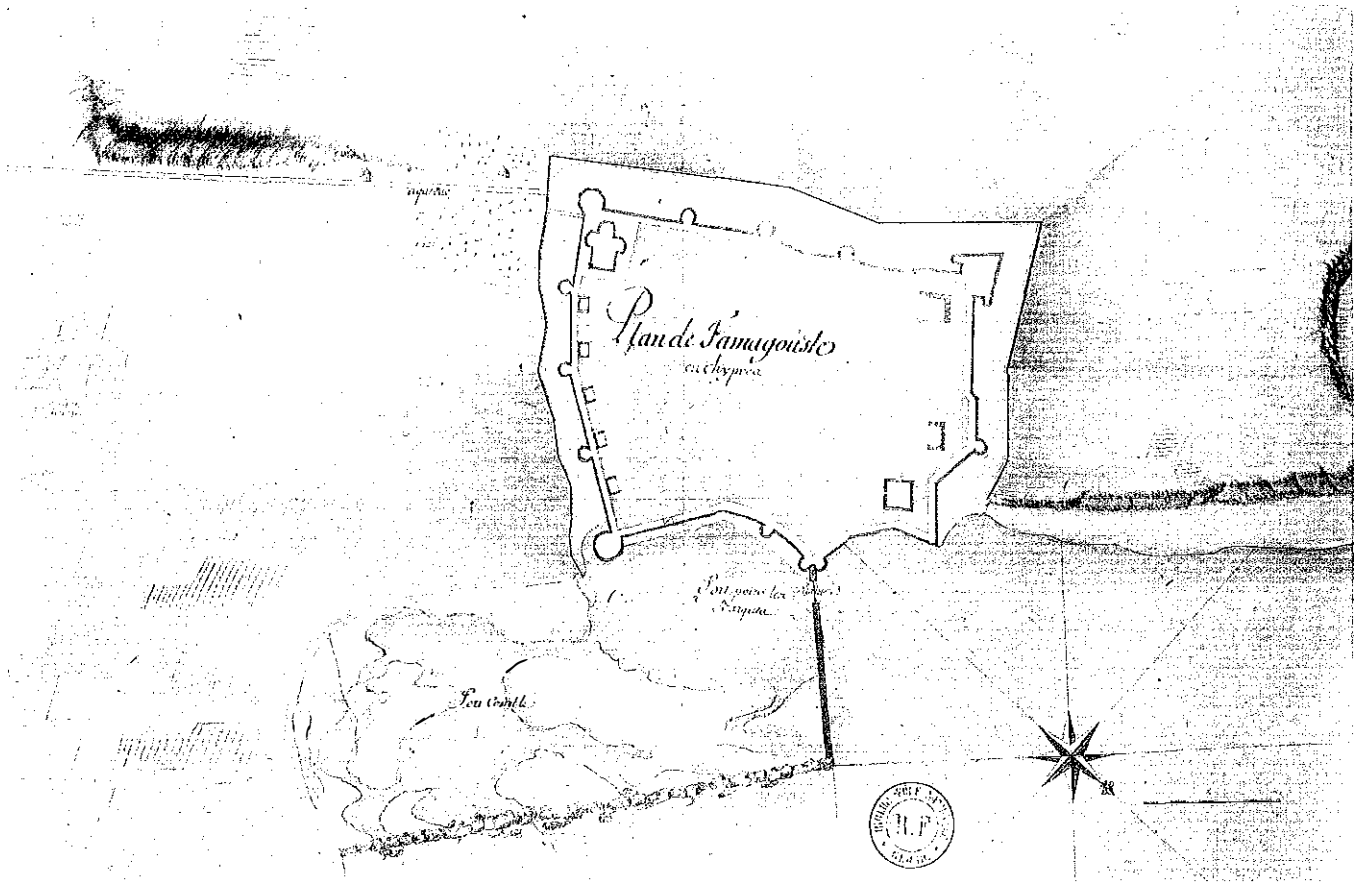
yüktür ki, Fransız topçuları onların bataryalarını çok çabuk bir şekilde tahrip edebilir. Böylece, eski elçilik katibi ilk elde bu kaleleri yıkmayı ve bombartaların desteğinde gidip doğrudan doğruya Yedikule kalesinin önünde "hiçbir tehlikeyi göze almadan ve herhangi bir top güllesi yemeden" demir atmayı teklif ediyor. Burada da, Fransız mühendis ve askerlerinin genellikle düşündüğü gibi, İstanbul evleri tahtadan yapılmış olduğu için bu şehrin çok kolay bir şekilde yakılabileceğini söylüyor: "Binalar ağaçtan yapıldığı için tüm şehir yanar", ancak taştan yapılmış olsa dahi, sarayın da şehirde çıkacak bu büyük yangından kurtulma olanağı yoktur; üstelik bu sarayın çatısı kurşunla kaplıdır ve binanın etrafı da çok çabuk yanan binlerce selvi ve çam ağaçlarıyla çevrilidir. De La Croix'ya göre, bu durumda şehir yirmidört saat içerisinde bu yangından dolayı boşalacak ve halk da "evlerin harabeleri altında ezilme korkusundan dolayı" çabucak dağlara kaçacaktır.

İstanbul Fransızların eline geçtikten sonra Kıbrıs ve Suriye'nin fethi ile meşgul olmak gerekir: Her iki ülke de savunmasız ve saldırıya açıktırlar, hele Suriye, yani Sayda, Trablus, Akka, Rama (Ramalla) ve Yafa'nın doğru dürüst kaleleri bile yoktur. Dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun "boyunduruğunu söküp atmak için" sadece bu tür bir fırsat bekleyen Marunilerin de yardımıyla buralara çıkartma yapmak kolaydır. İçinde bolca bulunan buğday, şarap, ağaç, otlak ve evcil hayvanlardan dolayı "Osmanlı'yı altetmek ve Akdeniz'in mutlak hakimi olmak isteyen bir imparatorun" alması gereken bir başka ada da Girit'tir[74]. Burada da "sadece silah bekleyen yirmi bin Hıristiyan vardır. Bu insanlar Fransız hakimiyetini her şeyden fazla isterler, hatta Venediklilerin onlar üzerindeki hakimiyeti Türk boyunduruğundan daha nefret edilir bir durumdur"[75].

cations et d'aller mouiller directement les galiotes à bombes en face du château des Sept Tours « sans courir le risque d'un seul coup de canon ». C'est là qu'on retrouve aussi les références des ingénieurs et militaires français qui pensaient pouvoir brûler Istanbul sans difficulté à cause des maisons construites en bois : « Les bastimens n'estant que de bois, toute la ville brusleroit », mais même si le palais impérial est en pierre, il ne pourrait pas échapper à l'incendie gigantesque qui serait déclenché en ville, car il est couvert de plomb, et entouré d'une grande quantité de cyprès et de sapins qui suffiront pour le brûler. Ainsi de La Croix prévoit qu'en moins de 24 heures, la ville se videra de ses habitants craignant le feu, ou « d'estre accablés sous les ruines des maisons », et qui se retireront dans les montagnes.

Ainsi une fois Istanbul tombée aux mains des Français, il faudra procéder à la conquête « du royaume » de Chypre et de la Syrie : la première comme la seconde sont entièrement ouvertes et surtout la côte de Syrie, c'est-à-dire Saïda, Tripoli de Syrie, Saint-Jean-d'Acre, Rama et Jaffa n'ont aucune forteresse considérable pour les défendre. Il sera donc facile d'organiser des débarquements, surtout avec l'appui du grand nombre de chrétiens maronites dans les montagnes, qui « n'attendent qu'une semblable occasion pour secouer le joug » de l'Empire ottoman.

L'autre île à conquérir, « pour un empereur qui voudroit mater l'Othoman et se rendre le maistre absolu de la Méditerranée », c'est bien la Crète [69], à cause de l'abondance des blés, des vins, des bois, des pâturages et des animaux domestiques. Là aussi, il y a près de vingt mille chrétiens qui « ne demandent que des armes, et qui préféreront la domination française à toute autre, le joug vénitien leur étant odieux « mesme au-delà de celuy du turc » [70].

26. «Plan de Famagouste en Chypre» / Kıbrıs'ta Magosa planı, *BNF, Rés. Ge. DD 226 / 3, [1686-1687], 47,5x30,8 cm.*

De La Croix'nın yaptığı tahlile dayanarak varmak istediği sonuç şudur: XIV. Louis'nin yalnız başına Osmanlı İmparatorluğu'na verebileceği zarar tüm Avrupa hükümdarlarının bir araya gelerek yapacağı tahribattan daha etkili olacaktır. Çünkü o hem askerî ve parasal güce var, hem de Avrupa'da dengeyi sağlayıcı bir etkinliğe sahiptir; bu dengeyi hem bu tarafa hem de öte tarafa çevirebilir. De la Croix, tüm bu tür tasarıları oluşturanların ütopyası ile düğümlüyor: "Bu kadar zaferden sonra doruk noktaya ulaşmak için [Fransız Kralında] noksan kalan birşey var, o da, bir Osmanlı Pâdişahının gelip ayaklarına kapanması"[76].

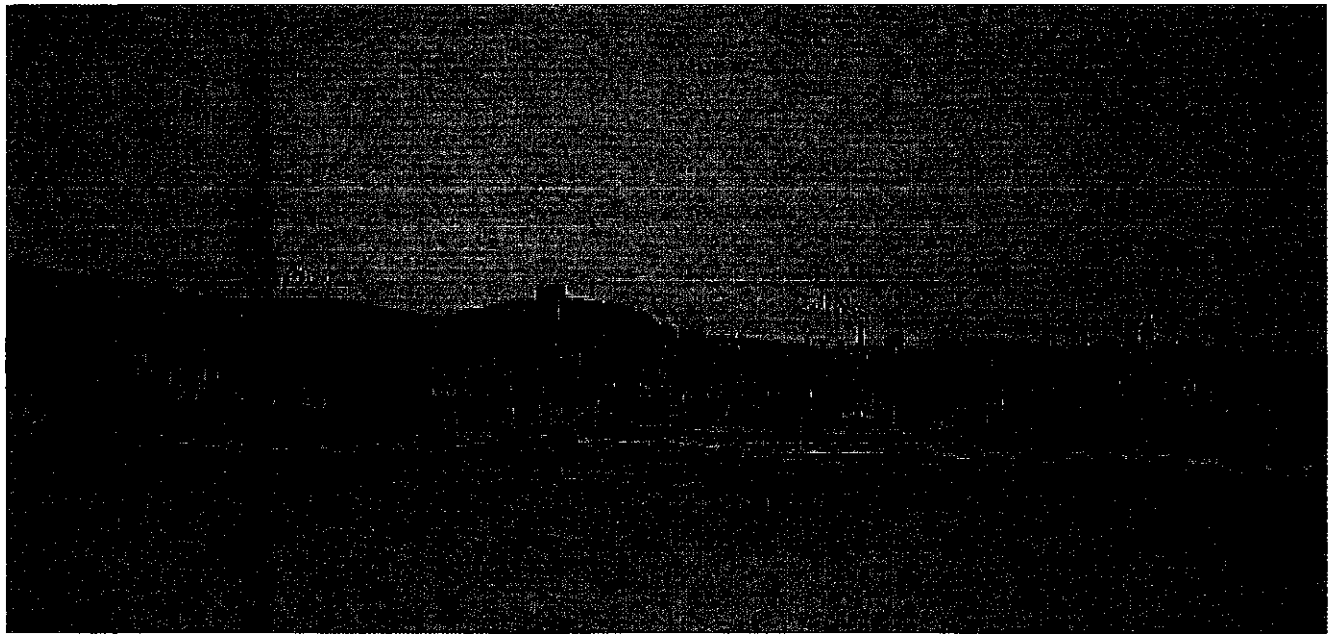
Tüm bu tasarılar, XIV. Louis'nin gelecek bölümde inceleyeceğimiz İstanbul'u ele geçirme girişimlerini etkiledi mi? Bu doğal olarak üzerinde düşünülmesi gereken bir sorudur. Her durumda, bütün bu tasarıları

Il faut conclure de la démonstration de de La Croix que Louis XIV pouvait à lui tout seul faire plus de dégâts sur l'Empire ottoman, que tous les autres princes de l'Europe ensemble, car non seulement il a la force militaire et financière nécessaire, mais surtout il constitue l'équilibre : il peut le faire pencher d'un côté comme de l'autre et il conclut en exprimant une partie des rêves de ceux qui préparaient ce genre de projets : « Après tant de victoires ne manque à son triomphe [celui du roi] que de voir un empereur othoman à ses pieds » [71].

Tous ces projets ont-ils influencé Louis XIV dans sa tentative de s'emparer d'Istanbul, tentative que nous examinerons dans le chapitre suivant ? On pourrait le penser. En tout cas, en analysant tous ces projets, il est difficile de ne pas penser à toute l'histoire de la Méditerranée du XIXe

incelerken iki yüzyıl sonrasının Akdeniz'ini, özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nu gerçekten parçalaması yanında İstanbul'un müttefikler tarafından işgaline de neden olan Birinci Dünya Savaşı'nı düşünmemek olanaksızdır.

siècle à la Première Guerre Mondiale, qui marqua précisément le démembrement total de l'Empire ottoman et même de l'occupa-tion d'Istanbul par les alliées.

28. Détail de la carte précédente : Seyde et sa foreteresse / Önceki haritadan bir ayrıntı : Sayda şehri ve kalesi, *Service historique de la Marine, Vincennes, Paris, SH 109, 1686.*

II. BÖLÜMÜN DİPNOTLARI

1 Alexandre Y. HARAN, *Le lys et le globe, messianisme dynastique et rêve impérial en France aux XVIe et XVIIe siècles,* Paris, Champ Vallon, 2000, s. 14.

2 Bu ifade Mathieu DE PARIS'in *Chroniqua Majora*'sından Colette BEAUNE (*Naissance de la nation française,* Paris, 1985, s. 208) tarafından nakledilmiştir.

3 Tüm bu olanaklar için bkz: A.Y. HARAN, *op.cit.,* s. 180-213.

4 Jacques DE CASSAN, *La Recherche des droicts du Roy et de la Couronne de France sur les royaumes, duchez, comtez, villes et pays occupez par les princes estrangers appartenant aux Roys tres Chrestiens, par Conquestes, Successions, Achapts et donations, et aultres Tiltres legitimes,* Paris, F. Pomeray, 1632.

5 *İbid.*, s. 4.

6 Antoine AUBERY, *De la prééminence de nos Roy et de leur prèsence sur l'Empereur et le Roy d'Espagne,* Paris, chez Michel Soly, 1649, s. 182. A.Y. HARAN, *op.cit.* s. 210.

7 *Byzance retrouvée, Erudits et voyageurs français (XVI-XVIIe siècles),* Chapelle de la Sorbonne, Paris, 13 Ağustos-2 Eylül 2001, EHESS, Centre d'études byzantines, néo-hélleniques et sud-est européennes, publication de la Sorbonne, Byzantina Sorbonesia.

8 Nicolas PETIT, "La Byzantine du Louvre", *Byzance retrouvée,* s. 70-80.

9 Kral müşaviri ve Fransız hazinedarı, Picardie bölgesinin maliye generali.

10 Jean-Michel SPIESER, "Du Cange and Byzantium" *Through the Looking Glass: Byzantium Through British Eyes* (Yay.: Robin Cormack ve Elisabeth Jeffrey) Ashate, Aldershot, 2000, s. 199-210.

NOTES DE LA PARTIE II

1 Alexandre Y. HARAN, *Le lys et le globe, messianisme dynastique et rêve impérial en France aux XVIe et XVIIe siècles,* Paris, Champ Vallon, 2000, p. 14.

2 L'expression appartient à Mathieu de Paris dans sa *Chroniqua Majora,* citée par Colette BEAUNE, *Naissance de la nation française,* Paris, 1985, p. 208.

3 Toute cette argumentation est exposée par A.Y. HARAN, *op. cit.*, p. 180-213.

4 Jacques DE CASSAN, *La Recherche des droicts du Roy et de la Couronne de France sur les royaumes, duchez comtez, villes et pays occupez par les princes estrangers appartenant aux Roys tres Chrestiens, par Conquestes, Successions, Achapts et donations, et aultres Tiltres legitimes,* Paris, F. Pomeray, 1632.

5 *Ibid.* p. 4.

6 Antoine AUBÉRY, *De la prééminence de nos Roy et de leur présence sur l'Empereur et le Roy d'Espagne,* Paris, chez Michel Soly, 1649, p. 182, cité par A. Y. HARAN, *op. cit.* p. 210

7 *Byzance retrouvée, Erudits et voyageurs français (XVI-XVIIIe siècles),* Chapelle de la Sorbonne, Paris, 13 août - 2 septembre 2001, EHESS, Centre d'études byzantines, néo-hélleniques et sud-est européennes, publication de la Sorbonne, Byzantina Sorbonesia.

8 Nicolas PETIT, « La Byzantine du Louvre », *Byzance retrouvée,* p. 70-80.

9 Conseiller du Roy, trésorier de France et général de ses finances en la généralité de Picardie.

10 Jean-Michel SPIESER, "Du Cange and Byzantium », dans *Through the Looking Glass : Byzantium Throu British Eyes* (Robin Cormack et Elisabeth Jeffrey, édit.), Ashate, Aldershot, 2000, pp. 199-210.

11 Paris, Imprimerie Royale, 1657, Büyük forma, yazarın el yazısı notlarıyla Krala ithaf edildi (Paris, BNF, Ms, fr. 9473).

12 XIV. Louis o sırada 19 yaşındaydı.

13 Paris, Louis Billaine, 1680.

14 Jean-Charles DU FRESNE D'AUBIGNY, tarafından *Mémoire sur les mamuscrits de M. Du Cange,* (1752, yazar ve yayıncı adı yok, metin dışında gravürler, Paris, BNF, manuscrits, impr. 4° 465.) tarafından yayınlandı.

15 *Byzance retrouvée...* s. 18, 100-101.

16 Fransız elçisi Nointel kapitülasyonları yeniletebilmiş olduğu halde, Ortodokslar tarafından bakımı yapılan ve korunan Kudüs'teki kutsal yerlerin Latin veya Fransız din adamlarına devri için gerekli ayrıcalığı elde edemedi. 13 Mayıs 1676'da Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa ile yaptığı görüşmenin sonucunu bakana yazarken şöyle söylüyordu: "Kutsal yer konusuna değindim. Majesteleri'nin en büyük arzusunun Latin din adamlarını korumaya devam etmek olduğunun göz önüne alınmasını teklif ettim; kendilerinin, Rum patriğinin bu Latin din adamlarına yapmış olduğu hakaret ve zararları öğrenmekten büyük hayretlere düşeceğini ifade ederek, daha önce bize verilmiş olan kapitülasyonların tersine, Kutsal Mezar'ın bakımı konusunda bir emrin verilmiş olması doğru değildir dedim. Vezir bu konunun adalet önüne geldiğini ve bana güven vermek için Rumlara sadece eski haklarının geri verildiğini söyledi, bunun üzerine ben de bu hakkın güneş kadar hakikat olan bir doğrulukla bize ait olduğunu ispat edebileceğimi, dolayısıyla bunun bana verilmiş olan kapitülasyonlara ters olduğunu söyledim. Bu bakan sadece bana bunları daha önce söylemiş olduğumu bildirmekle yetindi" (AMAE, CP, Turquie, c. 13. v. 77b-78a, 13 Mayıs 1676, Noitel'den bakana yazılan mektup). Ayrıca, konuşmayı kısa kesmek için Sadrazam elçiye konuyu Reis'ül-küttabla görüşmesini söyledi.

17 Tüm bu projeler için bkz: T. G. DJUVARA, *Cent projets de partage de la Turquie (1281-1913)*, Paris, Librairie Félix Alcan, 1914.

18 Albert VANDAL, *Les voyages du marquis de Nointel,* s. 6.

19 Rosny baronu ve Sully dükü olan Maxime de Béthune, 1559'da doğdu, 1641 öldü. Fransız ekonomi ve maliye tarihinde maliye bakanı olarak ün buldu.

20 Bu proje için bkz: T.G. DJUVARA, *op.sit.* s. 166.

21 Drapeyron'a göre bu gerçekten IV. Henri'nin tasarısıdır. *Histoire des guerres de trente ans* adlı tarihinde M.SCHIELER de aynı şeyi söylemektedir. Guizot, Hanotaux ve Albert Sorel ise bu tasarının, Krala değil Sully'ye ait olduğunu kaydediyorlar.

22 Sully'nin bu hatıratı IV. Henri'nin 1610'da katledilmesinden sonra kaleme alındı ve XIX. yüzyılda *Mémoires des sages et royales economies d'Estats de Henry-le Grad* (9 c. Paris, Petiot, 1820-1829) adı altında yayınlandı.

11 Paris, Imprimerie Royale, 1657, Grand in-folio, exemplaire avec notes manuscrites de l'auteur, adressé au roi (Paris, BNF, Ms, fr. 9473).

12 Louis XIV avait alors 19 ans.

13 Exceptionnellement l'orthographe du XVIIe siècle n'est pas reprise ici.

14 Paris, Louis Billaine, 1680.

15 Publié par Jean-Charles DU FRESNE D'AUBIGNY dans *Mémoire sur les manuscrits de M. Du Cange*, 1752 (sans nom d'auteur ni d'éditeur), gravée hors texte, Paris, BNF, manuscrits, impr. 4° 465.

16 *Byzance retrouvée*...p. 18, 100-101.

17 Alors que l'ambassadeur français Noitel put renouveler les capitulations, il ne put obtenir le privilège pour les religieux latins ou français de pouvoir servir les Lieux Saints à Jérusalem, qui étaient entretenus par les orthodoxes. En rendant compte de son entretien avec le grand-vizir Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, le 13 mai 1676, Noitel écrit au ministre : « J'ay touché le point de la Terre Sainte. Je l'ay renfermé dans la considération qu'il estoit le plus cher à Sa Majesté qui se faisant singulier plaisir de continuer sa protection aux religieux latins, seroit bien surprise d'apprendre les injures et les vexations, que leur continue le patriarche des Grecs, je me suis étendu sur la témérité de celuy d'avoir surpris un commandement contraire à mes capitulations, et de s'estre attribué en nous despouillant du Saint Sepulchre, plus qu'il ne luy est accordé par ce commandement. Le visir pour le soustenir a voulu m'assurer que cette décision s'estoit passé en justice par laquelle on auroit rendu aux Grecs leur antienne possession, et sur ma réplique de prouver clair comme le soleil qu'outre l'antiquité qui est pour nous, on a préjudice entièrement à mes capitulations, ce ministre respondant ce qu'il avoit déjà annoncé, j'ay esté contraint d'user aussi de répétition » (AMAE, CP, Turquie, vol. 13, f° 77v°-78r°, Noitel au ministre, le 13 mai 1676). Pour couper court à la discussion, le grand-vizir demanda à l'ambassadeur de voir la question avec le *reis'ul-küttab* (ministre chargé plus particulièrement des affaires étrangères).

18 Pour tous ces projets voir T. G. DJUVARA, *Cent projets de partage de la Turquie (1281-1913)*, Paris, Librairie Félix Alcan, 1914.

19 Albert VANDAL, *Les voyages du marquis de Nointel*, p. 6.

20 Maxime de Béthune, Baron de Rosny, duc de Sully, né en 1559, est mort en 1641. Il s'est illustré dans l'histoire économique et financière de la France comme surintendant des Finances.

21 Sur ce projet voir : T. G. DJUVARA, *op.cit.*166.

22 Drapeyron croit réellement que Henri IV a conçu ce projet. Il en est de même de M. SCHIELER dans son *Histoire des guerres de trente ans.* Guizot, Hanotaux comme Albert Sorel pensent qu'il s'agit bien du projet de Sully et non pas celui du roi.

23 T.G. DJUVARA'dan naklen: *op.cit.* s. 167.

24 T.G. DJUVARA, *op.cit.*, 5 Şubat 1595 tarihli mektup, IV. Henri'den İstanbul'da bulunan Fransız elçisi de de Brèves'e.

25 Joseph François Le Clerc du Tramblay veya kısa adıyla "Peder Joseph" (1577-1638) bölgesel bir parlamenter aileden geliyordu. Kilise mensubu olduktan sonra Kapüsen tarikatına girmiş ve Tours Kapüsenleri Haça gerilme Tepesi Kadınları (*Filles du Calvaire Provincial des Capucins*) adlı bir başka tarikatı kurmuştu. Richelieu Luçon Başpapazı (*évêque*) olduğunda Papaz Joseph kendini ona tanıttı ve Richelieu Başbakan olduğunda da Joseph onun danışmanı oldu. Giydiği keşiş elbisesi sayesinde Avrupa'nın her tarafına gidebiliyordu. Habsburglara karşı mücadeleyi hazırlayabilmek için büyük bir uğraşı vermişti.

26 *Turciados,* Parisiis, apud I. Fouët, 1625.

27 Aldous HUXLEY, *L'éminence grise, essai biographique sur les rapports de la politique et de la religion* (İngilizce'den ter.), Paris, La Table Ronde, 1977, s. 295-296.

28 Louis ANDRE, *Cardinal de Richelieu, Testament politique,* Paris, Robert Laffont, 1947, s. 145. Bu devirde Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki karşılıklı şikâyetleri ayrı ayrı sıralamadan, sadece elçilik tercümanı, Balthazar Motto'nun öldürülmüş olduğunu ve 1631'de elçi olan Kont Marcheville'in da yurtdışına çıkarılmış olduğunu hatılatmakla yetinelim.

29 Brèves Kontu François Savary, III. Henri'nin ölümünde Navarre Kralının elçisi olmayı kabul etmeyen Lancosme'u Bâb-ı Âli'nin yardımıyle yakalatıp hapse attırmıştır. Yine onun isteği üzerine, III. Murad (1574-1595) İttifak tarafına geçen Marsilyalılara bir mektup yazarak, IV. Henri'ye itaat etmedikleri takdirde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gemilerinin müsadere ve hemşehrilerinin de esir edileceği yolunda onları tehdit etmiştir. Bu elçi ayrıca III. Mehmed'in (1695-1603) Macar seferinde, İngiltere büyükelçisi Richard ile beraber orduda bulunmuş ve Eğri (Eger) savaşına katılmıştır. Türkçe ve Farsça yazma meraklısı olan de Brèves, Türkçeyi konuşuyordu ve Fransız elçiliğine bir matbaa kurmuştu. 1606'da İstanbul'dan ayrılışından sonra Fransa'ya, Hıristiyan esirlerini kurtarmak için Filistin, Mısır, Tunus ve Cezâyir yoluyla gelmiştir. 1607-1615 arasında Roma'da elçi, sonra da 1618'e kadar Gaston d'Orléans'a lalalık ve ana kraliçe Marie de Médicis'e mirahorluk yapmış olan Savary de Brèves, Kont ve Kutsal Ruh (Saint-Esprit) şövalyesi olmuştur. Hayatı için bkz : Jean-Louis BACQUE-GRAMMONT, Sinan KUNERALP ve Frédéric HITZEL, *Réprésentant permanant de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-1991),* Istanbul, IFEA-Isis, 1991, s. 16 ; Isabelle PETITCLERC, *La légation de François Savary, comte de Brèves (1560-1628), diplomate et orientaliste*, daktilo edilmiş tez, Université de Paris IV-Sorbonne.

30 Bu matbaa için bkz : Gérald DUVERDIER, " Savary de Brèves et Ibrahim Muteferrika", *Bulletin du bibliohi-*

23 Il s'agit des mémoires qu'il rédigea après l'assassinat de Henri IV en 1610 et publiés au XIXe siècle sous le titre de *Mémoires des sages et royales œconomies d'Estats de Henry-le-Grand* (9 vols. Paris, Petiot, 1820-1829).

24 Citée par DJUVARA, *op. cit.* p. 167.

25 Lettre datée du 5 février 1595, de Henri IV à de Brèves, ambassadeur de France à Constantinople, citée par DJUVARA, *op. cit.* p. 170.

26 Joseph François Le Clerc du Tramblay, dit le « père Joseph (1577-1638) appartenait à une famille de parlementaires. Entré en religion, il devint capucin et fonda les Filles du Calvaire. Provincial des Capucins de Tours, il se fit connaître de Richelieu, alors évêque de Luçon. Richelieu « principal ministre », en fit son conseiller. Son habit de moine lui permettait de voyageur à travers l'Europe et il déploya une immense énergie pour préparer la lutte contre les Habsbourg.

27 *Turciados*, Parisiis, apud I. Fouët, 1625.

28 Aldous HUXLEY, *L'Eminence grise, essai biographique sur les rapports de la politique et de la religion* (tr. De l'anglais), Paris, La Table Ronde, 1977, p. 295-296

29 Louis André (édit.), *Cardinal de Richelieu, Testament politique,* Paris, Robert Laffont, 1947, p. 145. Sans énumérer toute une série de griefs mutuels entre la France et l'Empire ottoman à cette époque, il suffit de rappeler que le drogman de l'ambassade, Balthazar Motto fut exécuté et que le comte de Marcheville, ambassadeur depuis 1631, fut expulsé.

30 François Savary, comte et seigneur de Brèves se trouva contraint de demander le concours de la Porte pour faire saisir et enfermer Lancosme en prison, qui refusa à la mort de Henri III, de devenir l'ambassadeur du roi de Navarre. A son instigation, Murad III (1574-1595) écrivit une lettre aux Marseillais, passés à la Ligue, pour leur demander de se soumettre à Henri IV sous peine de voir, dans l'Empire ottoman, leurs navires saisis et leurs ressortissants réduits en esclavage. Il suivit Mehmed III (1695-1603) pendant la guerre de Hongrie, en compagnie de Richard, ambassadeur d'Angleterre et assista à la bataille d'Eger. Amateur de manuscrits turcs et persans, de Brèves parlait le turc et installa une imprimerie à l'ambassade de France. À son départ d'Istanbul en 1606, il revint en France par la Palestine, l'Égypte, Tunis et Alger ayant conçut le projet de délivrer les esclaves chrétiens qui s'y trouvaient. Ambassadeur à Rome de 1607 à 1615, puis gouverneur de Gaston d'Orléans jusqu'en 1618, premier écuyer de la reine mère, Marie de Médicis, il fut comte et chevalier du Saint-Esprit. Pour sa biographie, voir Jean-Louis BACQUÉ-GRAMMONT, Sinan KUNERALP et Frédéric HITZEL, *Réprésentants permanants de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-*

le, 3, 1987, s. 322-359. De Breves ayrıca Les *articles du traité faict en l'année 1604 entre Henri le Grand roy de France et de Navarre, et Sultan Amat empereur des Turcs* (Paris, Imprimerie des Langues orientales, 1615)'ü yayınlamıştır.

31 Aym kitabın içinde bir başkası daha var : *Discours sur l'alliance qu'a le Roy avec le Grand Seigneur et de l'utilité qu'elle apporte à la chrestienté* (yer ve baskı tarihi yok).

32 *Discours abrégé des asseurez moyens d'anéantir et ruiner la monarchie des Princes ottomans*. s. 3.

33 *Ibid*. s. 38.

34 *Discours abrégé des asseurez moyens...*'in devamıdır.

35 Ortodoks denmek isteniyor.

36 İki kalenin yapıldığı bu yerde Boğazın darlığım şöyle anlatıyor: "İstanbul'un güvenliğini sağlamak ve o şehre sahip olamn şamm yükseltmek için buramn böyle olmasını sanki Tanrı istedi", *ibid*, s. 41.

37 *Discours sur l'alliance qu'a le Roy avec le Grand Seigneur*...s. 1.

38 *Ibid*, s. 4.

39 *Ibid*, s. 3.

40 *Discours abrégé des asseurez moyens*...s. 48.

41 *Ibid*, s. 44.

42 A. Y. Haran, *op. cit*. p. 304-305.

43 Konu ile ilgili tüm belgeler, not ve giriş için bkz : Gottfried Wilhelın Leibniz, *Projet d'expédition d'Egypte*, (yay. : Louis Alexandre Foucher de Careil), *Œuvres*, c. 5, Paris, F. Didot, 1864.

44 Bilindiği gibi 1648'de Otuz Yıl savaşlarım sona erdiren iki anlaşmamn adıdır. Bunlardan biri Münster'de Katolikler, diğeri de Protestanlar için Osnabrück'de imzalanmıştır. Fransa ve İsveç bu anlaşmalardan en çok kazançlı çıkan ülkelerdi.

45 Bu ittifak Ren prensleri ve Fransa arasında, XIV. Louis 18 yaşında iken Mazarin'in girişimi sayesinde ve Westfalen anlaşmalarımn maddelerinin uygulmaya konulması için imzalandı. Bu ittifak 1667'de XIV. Louis'nin müdahaleci siyasetinden dolayı sona erdi.

46 "Mémoire sur le maintien de la sûreté publique de l'Empire".

47 Gottschalk-Edouard Gührauer, "Mémoire sur le Projet d'expédition en Egypte présenté en 1672 à Louis XIV par Leibnitz", Institut de France'ın 24 Şubat ve 7 Temmuz 1838 tarihindeki seanslarda okunan ve *Mémoires de l'Académie royale des Sciences morales et politiques, C. I, Savants Etrangers* serisinde yayınlandı. Paris, F. Firmin Didot, 1841, s. 669-767.

48 IX. Louis (1214-1270) 1249'da Dimyat'ı aldıktan sonra Mansura önünde yenildi ve esir düştü (1250). Fidye karşılığında serbest brakıldıktan sonra, dört yıl Suriye'de kalarak orayı tahkim etti. Sorbon Üniversitesini kuran (1257) IX. Louis, Tunus Sultamm Hıristiyanlığa döndürmek için giriştiği Sekizinci Haçlı Seferi sırasında Tunus'ta öldü.

49 Bu projenin kısa bir özetini daha önce vermiştik : Faruk Bilici, "Un 'Yalta' au XVIIe siècle", *Notre Histoire*, Eylül 2001, N° 191, s. 54-58.

1991), Istanbul, IFEA-Isis, 1991, p. 16 ; Isabelle Petitclerc, *La légation de François Savary, comte de Brèves (1560-1628), diplomate et orientaliste*, thèse dactylographiée, Université de Paris IV-Sorbonne.

31 Sur cette imprimerie voir Gérald Duverdier, « Savary de Brèves et Ibrahim Muteferrika », *Bulletin du bibliohile*, 3, 1987, p. 322-359. De Brèves a publié par ailleurs Les *articles du traité faict en l'année 1604 entre Henri le Grand roy de France et de Navarre, et Sultan Amat empereur des Turcs* (Paris, Imprimerie des langues orientales, 1615).

32 Dans le même volume un autre ouvrage, *Discours sur l'alliance qu'a le Roy avec le Grand Seigneur et de l'utilité qu'elle apporte à la chrestienté* , In 4°, sdnl.

33 *Discours abrégé des asseurez moyens d'anéantir et ruiner la monarchie des Princes ottomans*. p. 3.

34 *Ibid*. p. 38

35 Il s'agit d'une suite à son *Discours abrégé des asseurez moyens* ... dans le même volume.

36 Pour l'étroitesse du détroit à cet endroit même, Brèves dit qu'il semble que cela soit « Dieu [qui] ait voulu [cette configuration géographique] pour la sûreté de Constantinople et pour donner plus de majesté à celuy qui en est possesseur... » *Ibid*, p. 41.

37 *Discours sur l'alliance qu'a le Roy avec le Grand Seigneur*...p. 1.

38 *Ibid*. p. 4

39 *Ibid*. p. 3.

40 *Discours abrégé des asseurez moyens*..., p. 48

41 *Ibid*, p. 44.

42 A. Y. Haran, *op. cit*. p. 304-305.

43 Pour la totalité des documents relatifs au sujet, avec notes et introduction, voir Gottfried Wilhelm Leibniz, *Projet d'expédition d'Egypte*, (publié par Louis Alexandre Foucher de Careil), *Œuvres*, vol. 5, Paris, F. Didot, 1864.

44 Gottschalk-Edouard Gührauer, « Mémoire sur le Projet d'expédition en Egypte présenté en 1672 à Louis XIV par Leibnitz », lu dans les séances des 24 février et 7 juillet 1838 et publié dans *Mémoires de l'Académie royale des Sciences morales et politiques* de l'Institut *de France, T. I, Savants Etrangers*, Paris, F. Firmin Didot, 1841, p. 669-767.

45 Faruk Bilici, « Un « Yalta » au XVIIe siècle », *Notre Histoire*, sept. 2001, N° 191, s. 54-58.

46 Gottfried Wilhelm Leibniz, *Projet d'expédition d'Egypte*, p. 57.

47 Napoléon Bonaparte débarqua en Egypte avec trente-six mille hommes.

48 Leyde, 1747.

49 Bibliothèque de l'Institut de France, manuscrit n° 2214 (*Consilium Ægyptiacum*).

50 Jean Thévenot, *Voyages de Mr de Thévenot au Levant...*, Amsterdam, Michel Charles Le Céne, 1727. Bu ikinci baskıda Mısır'la ilgili bölüm 2. cilttedir.

51 Gottfried Wilhelm LEIBNIZ, *Projet d'expédition d'Egypte*, s. 57.

52 Napoleon Bonaparte Mısır çıkartmasını 36.000 askerle gerçekleştirdi.

53 *Histoire générale des royaumes de Chypre, de Jérusaleme, d'Arménie et d'Egypte*, Leiden, 1747.

54 Institut de France'ın kütüphanesi, yazma n° 2214 (*Concilium Ægyptiacum*).

55 Lyon, Chez Antonine Briasson, 1686. Ayrıca bu kitabın bir bölümünün basımı için bkz: Jean COPPIN, *Voyages en Egypte, 1638-1639, 1643-1646*, Kahire, Institut français d'Archéologie orientale (Serge Sauneron'un takdim yazısı ve notları), 1971.

56 Bu papaz ikinci Urbanus tarafından Birinci Haçlı Seferi'nde insanları savaşa teşvik etmek için tayin edilmiştir. O da, bizzat savaşa katıldı ve Antakya'nın alınışından sonra vebadan öldü.

57 *İbid.*, "Okuyucuya Uyarı" bölümünde ve sayfa numarasız.

58 Muhtemelen Leibniz de Coppin'in raporunu bu sırada görmüştür.

59 *İbid.*

60 *İbid.*, s. 5.

61 *İbid.*, s. 75.

62 *İbid., a.g.y.*

63 *İbid.*, s. 104.

64 *İbid.*, s. 130.

65 François Pétits de La Croix (1653-1713) ile karıştırılmamalıdır. Burada söz konusu olan belgede bir "François" adı ilave edilmiş, ancak bunu metni kopya eden kişinin bir hatası olarak kabul etmek gerekir.

66 AMAE, CP, Turquie, Supplément c. 6, s. 248-267.

67 M. Guéroult, Paris, 1689. Bu kitap Hezârfenn Hüseyin Efendi'nin *Telhîs'ül Beyân fî Kavânîn-i âl-i Osmân*'ın tercümesidir.

68 P. Hérissant, Paris, 1695.

69 3 c., Paris P. Hérissant, 1695.

70 Paul SEBAG. "Sur deux orientalistes français du XVIIe siècle : F. Pétits de La Croix et le sieur de La Croix", *Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée*, n. 25-26/Eylül 1978, s. 89-117.

71 AMAE, CP, Turquie, supplément, c. 6, v. 249a.

72 *İbid.*, v. 263a.

73 *İbid.*, v. 265b.

74 Ada'ya o devirde Fransızlar Kandiye diyorlardı.

75 AMAE, CP, Turquie, supplément, c. 6, v. 267a.

76 *İbid.*, v. 268a.

50 Lyon, Chez Antoine Briasson, 1686. Voir par ailleurs, une publication partielle de cet ouvrage : Jean COPPIN, *Voyages en Egypte, 1638-1639, 1643-1646*, Le Caire, Institut français d'archéologie orientale (présentation et notes de Serge Sauneron), 1971.

51 Ce prélat (mort à Antioche) fut chargé par Urbain II de prêcher cette première croisade à laquelle il participa et mourut de la peste après la prise d'Antioche.

52 *Ibid.*, dans la partie « avertissement au lecteur », sans pagination.

53 *Ibid.*

54 *Ibid.* p. 5.

55 *Ibid.* p. 70.

56 *Ibid.* p. 75.

57 *Ibid. loc. cit.*

58 *Ibid.* p. 104.

59 *Ibid.* p. 130.

60 À ne pas confondre avec François Pétis de La Croix (1653-1713). Dans le document dont il est question un prénom « François » est ajouté, mais il s'agit probablement d'une erreur du copiste.

61 AMAE, CP, Turquie, supplément, vol. 6, f° 248-267.

62 M. GUÉROULT, Paris, 1689. Il s'agit de la traduction de l'ouvrage de Hezârfenn Hüseyin, *Telhîs'ül Beyân fî Kavânîn-i âl-i Osmân* (déclaration succincte concernant les lois ottomanes).

63 P. Hérissant, Paris, 1695.

64 3 vols. Paris, P. Hérissant, 1695.

65 Paul SEBAG, « Sur deux orientalistes français du XVIIe siècle : F. Pétits de La Croix et le sieur de La Croix », *Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée*, n° 25-26/sept. 1978, p. 89-117.

66 AMAE, CP, Turquie, supplément, vol. 6, f° 249r.

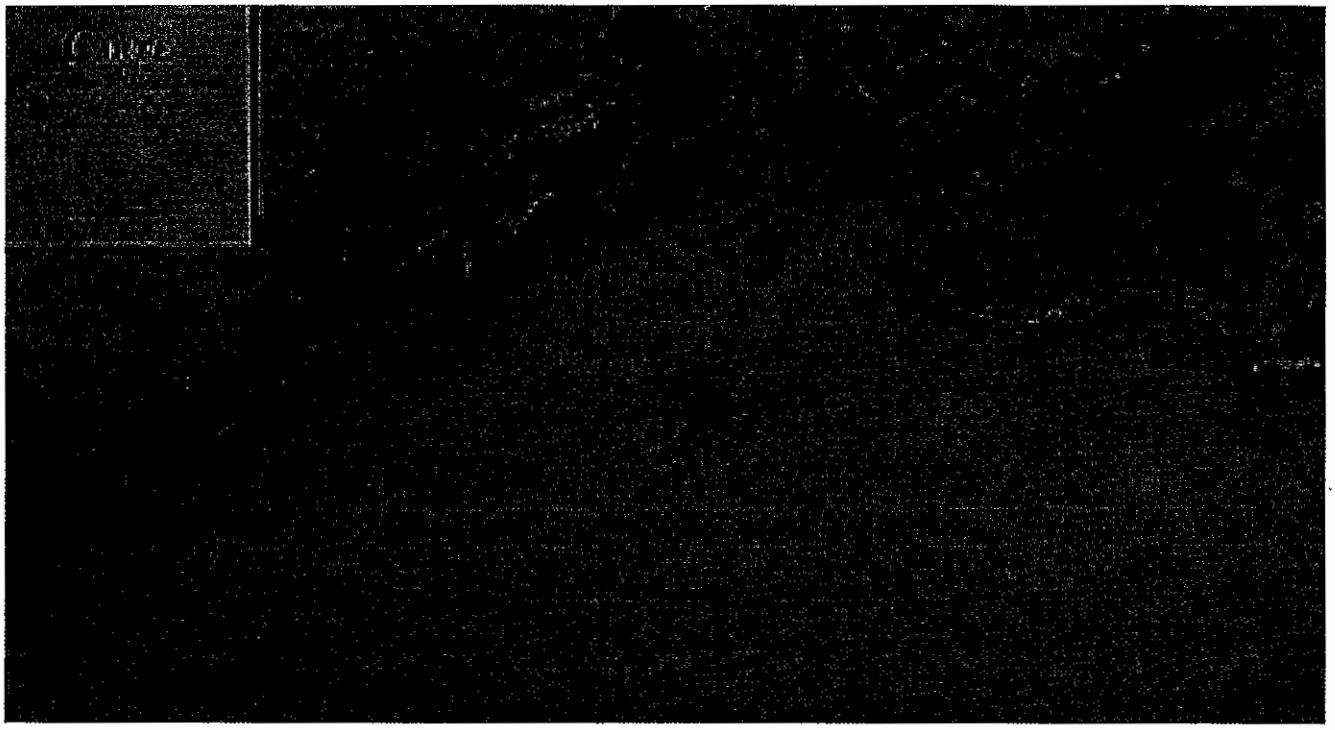
67 *Ibid.* f° 263r.

68 *Ibid.*, f° 265v.

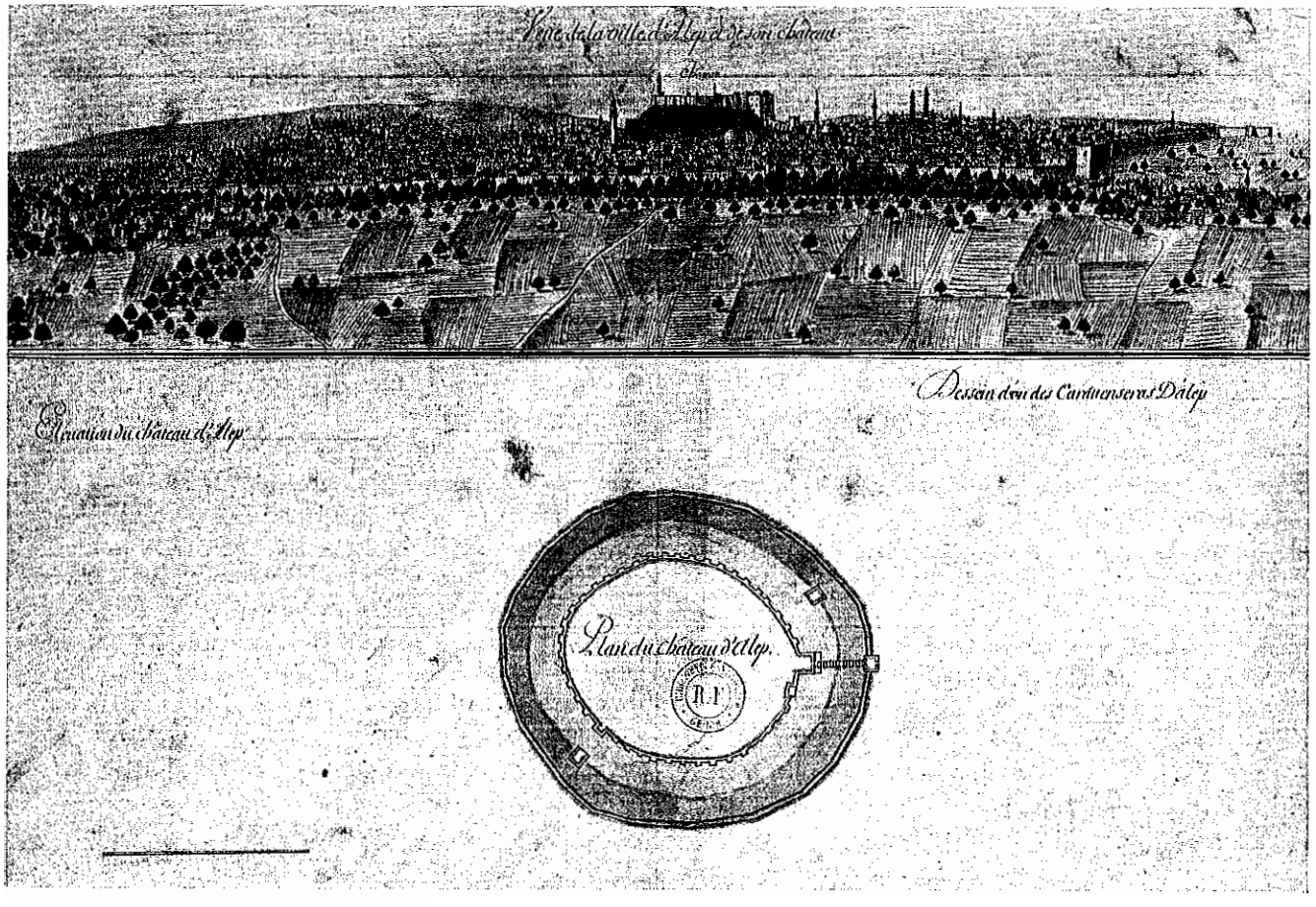
69 L'on disait à l'époque l'Île de Candie.

70 AMAE, CP, Turquie, supplément, vol. 6, f° 267 r.

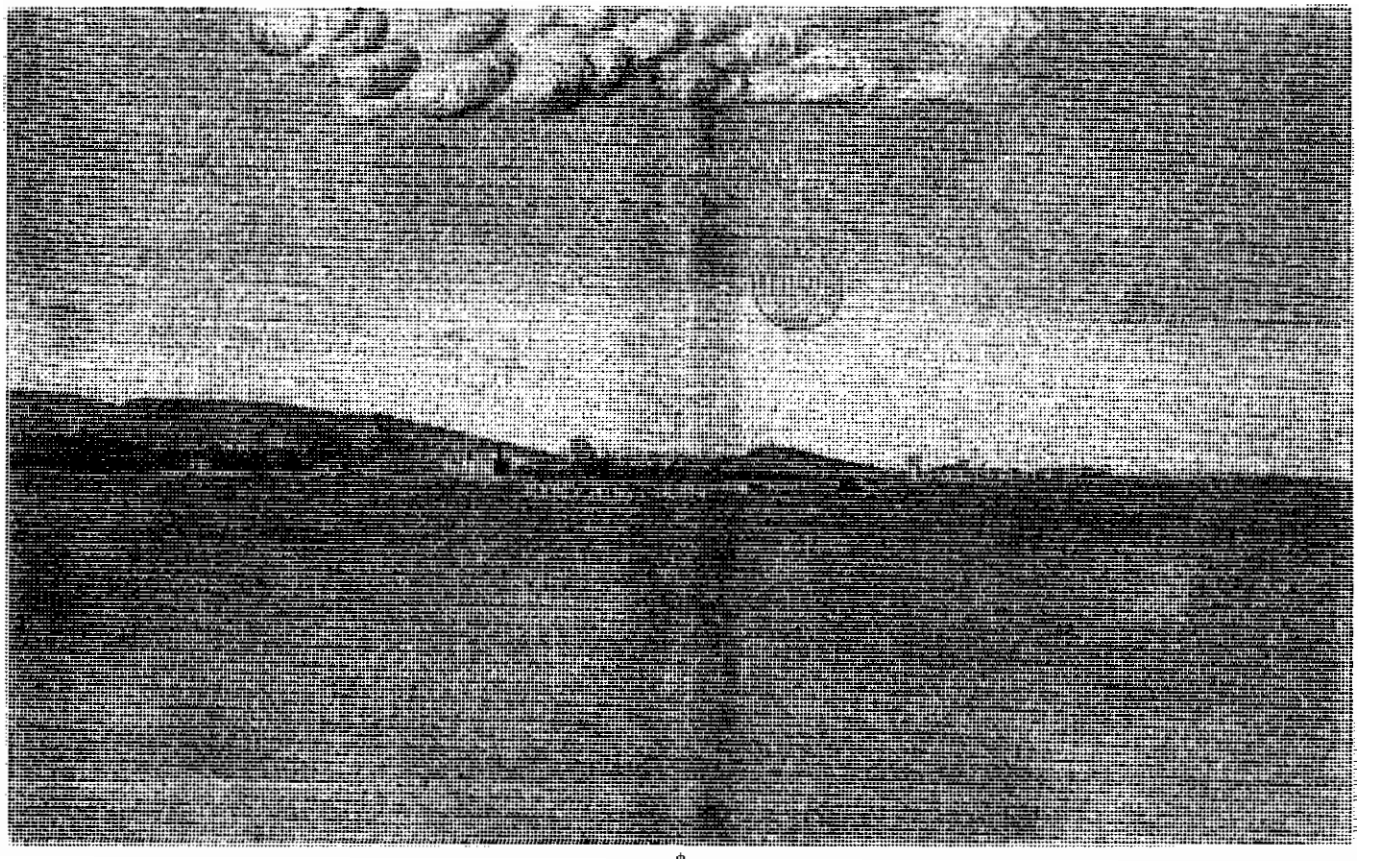
71 *Ibid*, f° 268 r.

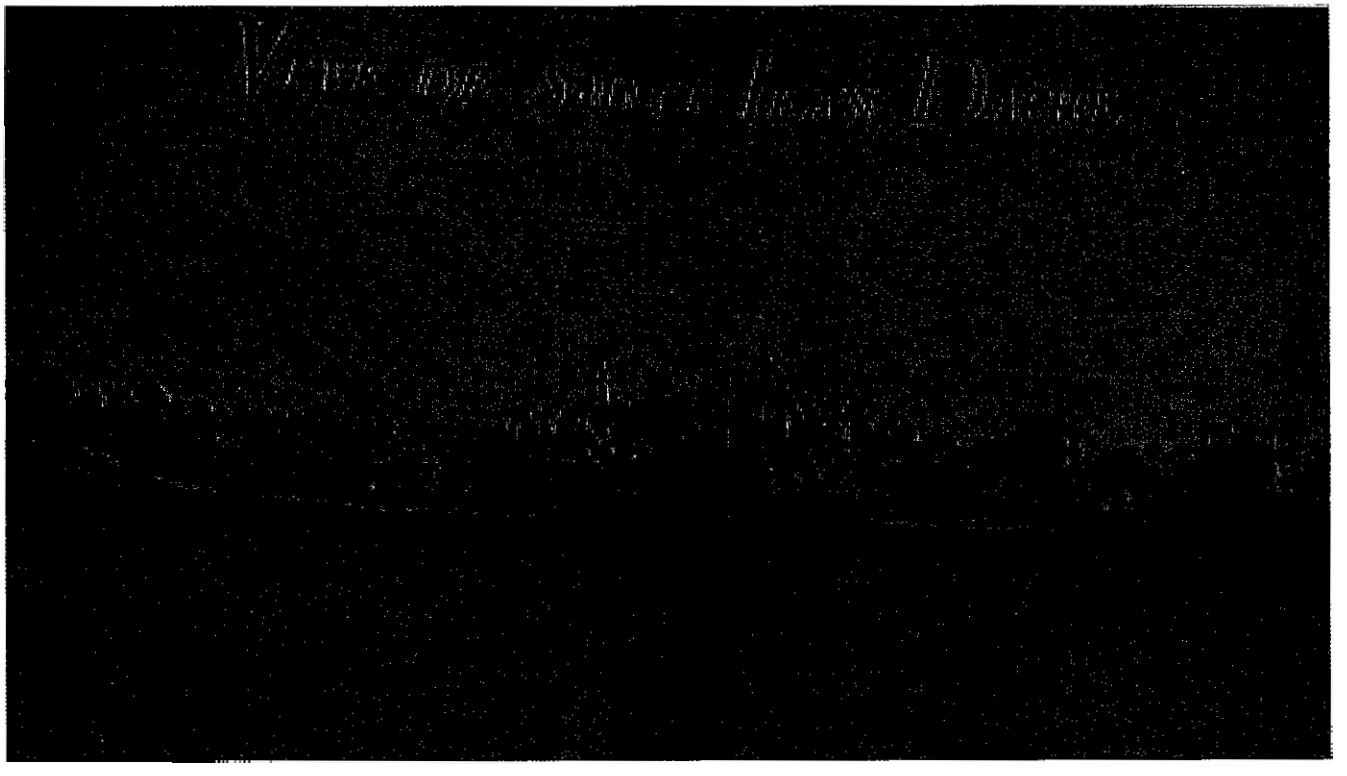
29. «Carte de la baie d'Alexandrette depuis le cap Porque jusqu'au Payas» / Domuz Burnu'ndan Payas'a kadar İskenderun koyunun haritası, *Service historique de la Marine, Vincennes, Paris, SH 109, 1686, 49,8x30 cm.*

30. «Veüe de la ville d'Alep et de son château ; Plan du château d'Alep» / Halep şehri ve kalesinin görünümü; Halep kalesinin kale planı, *BNF, Rés. Ge. DD 226 (6), [1686-1687], 52,6x35,5 cm.*

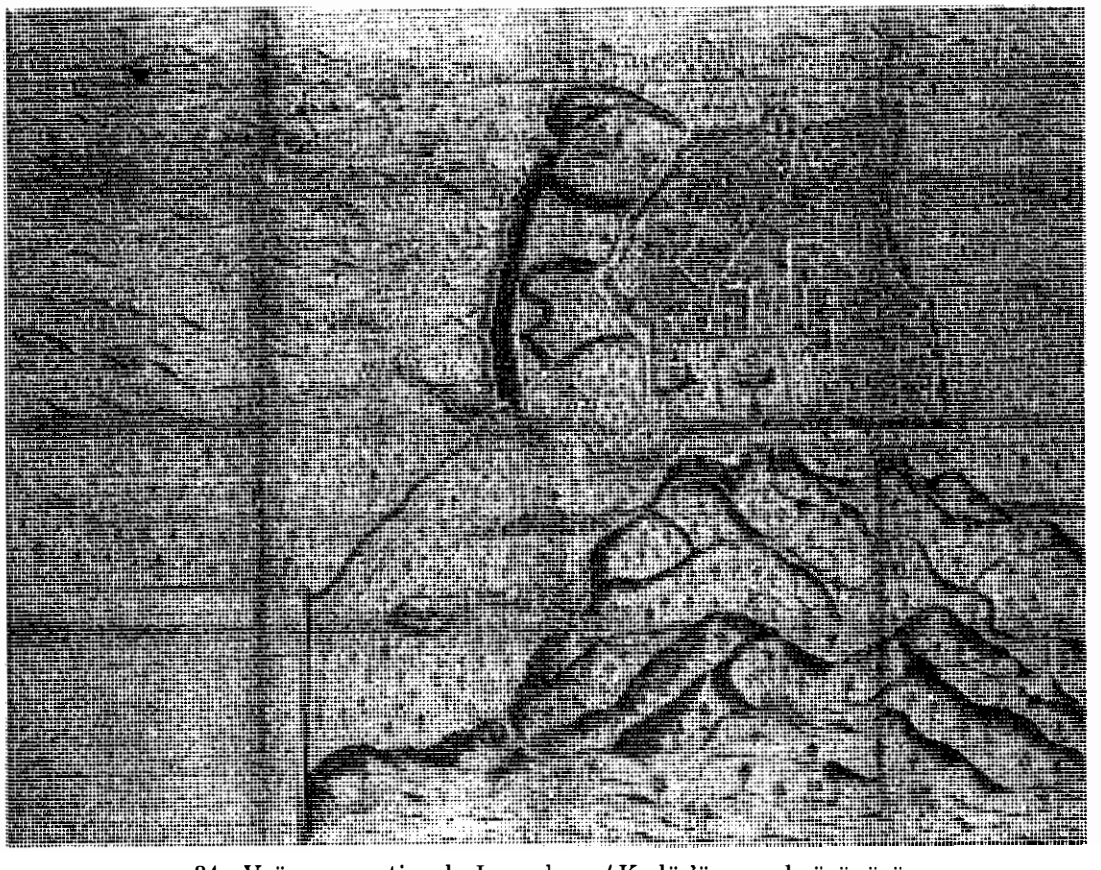
31. «Veüe des ruynes de Sour, anciennement la ville de Tir, capitale de la Fénicie» / Finike'nin başkenti, eskiden Tir denen Sur şehri harabelerinin görünümü, *BNF, Rés. Ge. DD 226/13, [1686-1687], 45x28cm.*

32. Détail de la «veüe de Sainct-Jeanne d'Acre» / «Akka'nın görünümü»nden ayrıntı, *Service historique de la Marine, Vincennes, Paris, Plantier, SH 109, 1686.*

33. «Plan de la Rade de Caifa sous le mont Carmel» / Karmel tepesinin altında Hayfa koyunun planı, *BNF, Rés. Ge. DD 226 (15), [1686-1687], 53,2x36 cm.*

34. «Veüe perspective de Jerusalem» / Kudüs'ün genel görünüşü, *BNF, Rés. Ge. DD 226 (18), [1686-1687], 100,2x77,5 cm.*

III. XIV. LOUIS VE İSTANBUL'U FETİH TASARISI

III. LOUIS XIV ET LE PROJET DE CONQUÊTE D'ISTANBUL

VİYANA'DA TÜRK BAŞARISIZLIĞINDAN SONRA FRANSIZ DÜRTÜLERİ

TENTATIONS FRANÇAISES APRES L'ECHEC TURC DEVANT VIENNE

1683'de Viyana'nın kurtarılması, İmparator I. Leopold'a kazandırdığı büyük itibar oranında, Büyük Hıristiyan Kralı'nın (XIV. Louis) saygınlığını zedelemişti. Hatta ilk andaki etkilerin de ötesinde, Hıristiyan ve özellikle Katolik dünyasında uzun vadeli ve ciddi izler bırakti. İmparatorluk iddialarının yanında, Fransa Krąlı, bir taraftan kendisi Strasbourg'u ilhak ederken, öte taraftan da Türkler'i Avusturya'ya karşı savaş açmaya sürüklemek, bunun için de Osmanlı Sultanına askerî, malî, teknik, diplomatik yardım yapmak ve kuşatma sırasında Fransız gönüllülerin Fransa'dan serbestçe çıkmalarına engel olmakla suçlandı[1].

Şu bir gerçek ki Fransa Macar isyancılarına yardım etti. Burada amacı "İmparator ordularının başka taraflarda yeteri kadar meşgul olmasını sağlayıp Almanya'da yeni bir savaşa girişmemesini temin etmek" idi[2]. Bu meyanda 1676'dan 1683'e kadar Macar isyancılarına Fransa 500.000 Florin verdi. Bunun, 330.000 Fransız lirasına tekabül eden bölümü hediye ve bağış olarak diplomatlar vasıtasıyla dağıtıldı. Ay-

Autant la délivrance de Vienne, en 1683, constitua un prestige immense pour l'empereur Léopold Ier, autant elle fut une atteinte à celui du roi très chrétien. Mais plus que les effets immédiats, ce sont les conséquences à long terme qui ont affecté sérieusement l'image de la France aux yeux du monde chrétien et essentiellement catholique. Outre sa prétention impériale, le roi de France était accusé d'avoir poussé les Turcs à faire la guerre contre l'Autriche, alors que lui-même était occupé à annexer Strasbourg, d'avoir fourni au sultan, soutien militaire, financier, technique et diplomatique, et enfin de s'être opposé pendant le siège au départ des volontaires français qui auraient quitté la France clandestinement [1].

Ce qui est certain, c'est que la France a aidé les insurgés hongrois, surtout pour que « les troupes de l'Empereur puissent avoir assez d'occupation de ce côté-là pour ne pas entreprendre une nouvelle guerre en Allemagne » [2]. Ainsi, de 1676 à 1683, un million de livres, soit près de 500 000 florins furent donc allouées aux Mécontents hongrois, dont 330 000 livres distribuées par les diplo-

rıca 600.000 lira da da general Boham'ın ordusunu beslemek için verildi[3]. Turenne'in eski arkadaşı olan bu general tarafından komuta edilen alay çoğunlukla Lipka Kazakları ve Polonyalılardan oluşuyordu. Toplam seksen yedi Fransız subay, üçbini Kazak, beşbin süvari ile bin piyadenin oluşturduğu üç süvari ve bir yaya birliğine komuta ediyordu. Her ne kadar 1679'da, Nimègue barışından sonra resmen dağıtılmışsa da bu alayın 1680'de, Erdel'de yeniden faaliyete geçirilmiş olduğu görülüyor[4]. Buradan hareketle, Fransız tarihçileri, Fransa'nın Viyana kuşatmasında Avusturya'ya karşı faal ve kati bir rol oynamış olduğu konusunda İstanbul'daki Fransız elçisi Guilleragues'a gerçekte olduğundan daha fazla bir diplomatik ağırlık izafe etmişlerdir. Başka bir deyişle Strasbourg'un işgali ve şaşırtmaca yapmak için Macar isyancılarına Fransa tarafından yapılmış olan yardım bu savaşa Viyana kuşatmasına neden olarak gösteriliyor[5]. Bunda bir ölçüde gerçek payı varsa da, doğal olarak, bu varsayım Osmanlı İmparatorluğu'nun Orta Avrupa'daki diplomatik, askerî ve stratejik nedenlerini gözden kaçırıyor: Macaristan sınırı üzerinde mevcut sürekli Avusturya tehdidini ortadan kaldırmak, gerekirse başkente güçlü bağlarla bağlanacak bir idareyi bölgede yerleştirmek. Bütün bunlara Türk idarecileri arasındaki iktidar kavgalarının ve özellikle Kara Mustafa Paşa'nın devlet idaresinde silik bir rol oynayan Pâdişaha karşı iktidarını gösterme hırsını da eklemek gerekir.

Buna rağmen, Türkler'e karşı yüzlerce gönüllü Fransız subayı Avusturyalıların yanında yer aldı. Bunların içerisinde kimi Protestanlar, elli civarında yerli Katolik ve özellikle Lorraine, Grancey, Bouillon, Saint-Aignan şövalyeleri; La Feuillade, La Palisse, Seri, Sault gibi kontlar sayılabilir. Tüm bunların ötesinde, Avusturya İmparatorluğu ordusu içinde Kralın kuzeni ve damadı Prens Louis-Armand de Conti'nin ve yine

mates sous forme de gratification et de cadeaux, et environ 600 000 livres affectées à l'entretien de l'armée du général Boham [3]. Le corps commandé par ce vieux compagnon de Turenne était composé en majorité de cosaques lipka et polonais, répartis entre trois régiments de dragons, un régiment d'infanterie, 3 000 cosaques, 5 000 chevaux et un millier de fantassins. Au total, 87 Français se trouvaient parmi les officiers. Si officiellement, ce corps fut dissout en 1679, à la suite de la paix de Nimègue, il semble qu'il fût réactivé en 1680 en Transylvanie [4]. De là à dire que le rôle de la France fut décisif dans l'action militaire ottomane contre l'Autriche et dans le siège de Vienne, il y a un pas que l'historiographie française a franchi parfois attribuant une influence diplomatique prépondérante à l'ambassadeur de France Guilleragues à Istanbul. Autrement dit, l'occupation de Strasbourg et l'aide fournie par la France aux mécontents hongrois pour faire la diversion auraient été à l'origine de cette guerre et du siège de Vienne [5]. Ce postulat ignore, bien entendu, les raisons diplomatiques, militaires et stratégiques de l'Empire ottoman en Europe centrale : supprimer la menace autrichienne permanente sur la frontière hongroise et stabiliser cette région pour constituer éventuellement une administration solidement attachée à la capitale. Il ne faut pas faire non plus abstraction des luttes de pouvoir au sein de l'administration turque et singulièrement de l'ambition de Kara Mustafa Paşa d'imprimer sa volonté face à un sultan quasiment désintéressé des affaires de l'Etat.

En revanche, plusieurs centaines d'officiers français volontaires servirent contre les Turcs parmi lesquels des Protestants, mais aussi une cinquantaine de regnicoles catholiques, notamment les chevaliers de Lorraine, de Grancey, de Bouillon, de Saint-Aignan, les comtes de La Feuillade, de La Palisse, de Seri, de Sault etc. Surtout la

Prens Eugène de Savoie'nın bulunması Fransızların müttefiklerle ciddi işbirliği yaptığının bir işaretidir. Gerçekte XIV. Louis, Avusturyalılara karşı Osmanlılar ve diğer Doğu Avrupa ülkeleri vasıtasıyla yürüttüğü şaşırtmaca siyasetinin başarıya ulaşması için Viyana'nın düşmesini gizliden gizliye umut ediyordu. Venedik'in Fransa'da bulunan elçisine göre Türk bozgun haberini öğrendiğinde Kral şiddetli bir kızgınlığa kapıldı[6]. XIV. Louis Viyana'nın Türklerin eline düşmesini görmekten mahrum olduğu için kıta Avrupa'sında ve Osmanlı İmparatorluğu'nda hükmünü daha fazla geçirmek için rakipler arasında hiç olmazsa uzun ve yorucu bir savaşın olmasını umut ediyordu. Bu konuda, 1685 tarihinde elçi Girardin'e verilmiş talimat kadar hiçbir şey aydınlatıcı olamaz :

> Adı geçen elçi kendinde saklı kalmak kaydıyla bilmelidir ki, tüm Hıristiyanlığın iyiliği, mevcut mütarekenin devamı için şu anda İmparator, Polonya Kralı ve Venediklilerin Türklere karşı sürdürdükleri harbin devamı kadar uygun başka bir şey yoktur; ayrıca Türklerin bu kadar birleşmiş güce karşı herhangi bir şey yapacaklarından da korkmaya gerek yoktur. Hatta denilebilir ki görünüşte bundan sonra [daha önce yaptıkları] fetihlerinden parçalar kaybetmeden hiçbir sefer yapamayacaklar veya hiç olmazsa genel olarak her tür iaşeden mahrum ülkelerde orduların savaş, muhasara, muharebe veya son olarak da hastalık yoluyla böyle bir harpten zarar gören Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı ülkelerin ayaklanması ile kuvvetlerini önemli ölçüde kaybedecekleri açıktır.
>
> Şu da bir gerçektir ki bu savaş, tüm Avrupa'da barışı canlandırıyor ve Majesteleri cömert olduğu için ondan istifade etmek istemiyor; zaten karışıklıkların başlamasına neden olmaktan dolayı hiçbir devlet, başkalarının kendisi hakkında, karışıklıkları başlattığı yolundaki eleştirilerini üzerine çekmek istemez; özetle, Hıristi-

présence dans l'armée impériale du prince Louis-Armand de Conti, cousin et gendre du roi, et du prince Eugène de Savoie devait constituer une véritable marque de collaboration française avec les alliées. La réalité était que Louis XIV espérait secrètement la chute de Vienne pour voir réussir sa politique de revers contre les Autrichiens. Selon l'ambassadeur de Venise en France, il fut pris d'une violente colère à la nouvelle de la déroute turque [6]. À défaut de voir tomber Vienne aux mains des Turcs, Louis XIV espérait au moins une guerre longue et épuisante pour les belligérants pour mieux s'imposer aussi bien en Europe continentale que dans l'Empire ottoman. Rien n'est plus éloquent sur ce point-là que le texte d'instructions données à l'ambassadeur Girardin en 1685 :

> Ledit ambassadeur sçaura seulement pour son instruction particulière que rien ne convient mieux au bien général de toute la chrestienté et au maintien de la trêve que la continuation de la guerre qui se fait à présent par l'empereur, le roy de Pologne et les Vénitiens ligués ensemble contre les Turcs, n'y ayant pas à craindre que ceux ci puissent faire des progrès contre tant de forces unies et y ayant mesme bien de l'apparence qu'il ne se passera point de campagne doresnavant qu'ils ne perdent quelque partie de leurs conquestes et qu'au moins leurs forces ne diminuent considérablement, tant par les combats, sièges et batailles que par les maladies qui ruinent ordinairement les troupes dans les pays dénués de toute subsistance, et enfin par les mouvemens et séditions qu'une guerre dommageable à l'empire ottoman peut exciter dans les pays qui en dépendent.
>
> Il est certain aussy que cette guerre affermit le repos de toute l'Europe et que, Sa Majesté ayant la générosité de n'en vouloir pas profiter, il n'y a point de puissance qui veuille s'attirer le blasme d'un renouvellement de troubles ; ainsy on

yanlığın sınırları üstünde şu anda sürmekte olan savaş kadar arzu edilen başka bir savaş olmadığı gibi, esasen bu savaşa tutuşmuş olan taraflar dışında onun bitmesini isteyen de bulunmuyor. Türkler de bu barış konusunda en azından, hangi fiyata mal olursa olsun bu sefer mevsiminde, müttefikleri ile birlikte veya kendi başına uzlaşma yolu aramaya kararlı olan Viyana sarayı kadar acele ediyor; hatta belki de yukarıda da söylendiği gibi Bay Girardin İstanbul'a varmadan önce bu barış imzalanacak; eğer imzalanmazsa Girardin tüm gayreti ile, Majesteleri'nin yakın zamanda karadan ve denizden büyük kuvvetlerle Pâdişahın düşmanları ile işbirliği yapacağı şeklinde, Erdelliler, Eflaklılar ve Boğdanlılar gibi Viyana sarayının çıkarlarını savunan çevrelerin yaydıkları dedikoduları etkisiz hale getirmek için elinden gelen her şeyi yapmalıdır; hatta elçi, Majesteleri'nin şimdiye kadar doğrudan veya dolaylı olarak Osmanlı İmparatorluğu'na karşı silaha sarılınış güçlerle hiçbir ilişkisinin olmadığı konusunda Sadrazamı ikna etmelidir; ona Pâdişahla olan dostluk ve iyi ilişkileri özenle geliştirmek istediğini, yeter ki kendisi de aynı arzu içinde olduğunu göstersin ve bunu Majestelerine örneklerle göstersin [diye söylemelidir] (...)[7].

Böylece Fransa, bir taraftan İstanbul'da, Pâdişahın düşmanları ile işbirliği yaptığına dair dedikoduları yalanlarken, öte taraftan Avrupa'da da; eğer Kral Avusturya İmparatorluğu'nu yıkıp Charlemagne'in tahtına oturmak isteseydi savaşta Osmanlılara ve asi Macarlara güçlü bir şekilde yardım ederdi şeklinde propaganda yapıyordu. Hatta, Kutsal İttifak Balkanlar'da ve Akdeniz'de ilerleme kaydettiyse bunu Fransa'ya borçlu olduğunu, Papaz Philippe de Sainte-Thérèse gibi kişiler aracılığı ile herkese duyuruyordu:

(...) Eğer bu son seferlerde Kilise dinsizlere karşı büyük zaferlerle fetihler yaptı ise bunu Büyük Oğlunun (XIV. Louis) dindarlığına borçludur (...). Roma İmparatorlu-

peut dire qu'il n'y aura jamais de guerre plus désirable pour la chrestienté que celle qui se fait à présent sur ses frontières et qu'il n'y a que ceux qui sont engagés à la soustenir qui désirent en voir la fin. On croit aussy que les Turcs n'en ont pas moins d'empressement que la cour de Vienne, qui paroist estre résolue à faire son accomodement cette campagne à quelque prix que ce soit, ou conjointement avec ses alliés, ou séparément ; peut estre mesme, ainsy qu'il a esté dit cy-dessus, qu'il sera conclu avant que ledit sieur Girardin arrive à Constantinople ; mais s'il ne l'est pas, il doit s'appliquer seulement à détruire adroitement les bruits qu'y répandent ceux qui favorisent les intérests de la cour de Vienne, comme tous les Transilvains, Moldaves et Valaches, que Sa Majesté doit bientost joindre de grandes forces par terre et par mer à celles des ennemis du Grand Seigneur, et il est bon qu'il insinue au Premier Visir que Sa Majesté n'a jusqu'à présent aucune liaison, directement ny indirectement, avec les puissances qui sont en armes contre l'Empire ottoman, qu'elle veut mesme cultiver soigneusement l'amitié et la bonne intelligence avec le Grand Seigneur, pourveü que de sa part il fasse voir qu'il a le mesme désir par les preuves que Sa Majesté luy en demande (...) [7].

Ainsi la France, tout en se défendant à Istanbul de vouloir joindre des ennemis du Grand-Seigneur, faisait courir le bruit en Europe que, si le roi avait voulu ruiner l'Empire et monter sur le trône de Charlemagne, il n'aurait pas trouvé meilleure occasion que de secourir puissamment les Ottomans et les Mécontents. Mieux, si la Sainte-Ligue a fait des progrès dans les Balkans et en Méditerranée, elle les doit, selon le Père Philippe de Sainte-Thérèse, à la France :

(...) Si l'Église a fait de si glorieuses conquêtes sur les infidèles dans ces dernières campagnes, elle en est redevable à la piété de son Fils aîné... l'Aigle de l'Empire

ğu'nun kartalı, Osmanlı İmparatorluğu'nun hilaline karşı bunca başarıyı Fransız Güneşi olmadan elde edemezdi: Yani, Türk'le savaş halinde olmasından faydalanarak, [bu konuda her türlü haklı gerekçeye sahip olmasına rağmen] İmparator'a karşı saldırıya geçmeye kalkışmayan, sırf onun Macaristan'da sürdürdüğü fetihlere yarı yolda engel çıkarmamak için, kendisinin Almanya'da yapabileceği fetihlerden feragat eden Yüce Hıristiyan Kralın bu özenli ve dindarane davranışı olmasaydı demek istiyorum[8].

Tüm bu propagandalar aynı zamanda Avusturya İmparatoru'nun, Türklere karşı elde ettiği zaferlerden sonra silahlarını Fransa'ya doğru çevirmesine engel olmaya da yönelikti. Her durumda, psikolojik alanda, Kahlenberg (Viyana) zaferi Avrupa'da Avusturya'nın gücünün doğumunu haber veren bir olaydı. Bu da Fransa'nın itibarını tehlikeli bir şekilde yaralıyordu. Ancak bu durum aynı zamanda, ideal Hıristiyan haçlı Seferi düşüncesinin de yerini laik savaşlara bırakmaya başladı anlamını taşıyordu. Viyana kuşatmasının hemen sonrasında, İmparator Hıristiyanlığın kurtarıcısı olarak görünürken, Fransa Kralı da dinsizlerin işbirlikçisi olarak algılanıyordu. Bu durumda XIV. Louis, Habsburgların bu zaferini gölgede bırakabilecek çok gösterişli bir hareket yapmaya zorlanıyordu. Öyle ki onun Protestanlara çeşitli haklar tanıyan "Nantes Kanunu"nu (*Edit de Nantes*) denen yasayı 1685'de iptal etmiş olması dahi bu türden bir izah tarzı ile Viyana önündeki Türk yenilgisine bağlanmaktadır. XIV. Louis, kendisine "Versailles'in Türkü" olarak küfreden Katolik dünyasının hoşgörüsünü kazanmak için, bir din savaşı değilse bile hiç olmazsa bir laik savaş vermek istiyordu. Akdeniz ve Balkanlar'da müttefiklerin çarpıcı ilerlemeler kaydettiği 1685-1689 yıllarında Kral ve bakanı Seignelay tarafından başlatılmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun en hassas noktalarını incelemeye yönelik geniş araştırma kampanyasından çıkarılacak dersler bunlardır.

Romain n'auroit jamais porté ses efforts si prez du Croissant de l'Empire Ottoman, sans les faveurs du soleil de la France : je veux dire sans la prudente et religieuse conduite du Roy très-Chrestien, qui n'a pas voulu [quoyque fondé sur la justice de ses prétentions] attaquer l'Empire lorsque l'Empereur attaquoit le Turc, n'y interrompre les Conquêtes qu'ils faisoit en Hongrie, par celles qui pouvoit faire pour lors en Allemagne [8].

C'est aussi un moyen pour dissuader l'empereur de retourner contre la France, après ses victoires sur les Turcs. En tout cas, sur le plan psychologique, la victoire de Kahlenberg marque la naissance de la puissance de l'Autriche en Europe et compromet ainsi gravement l'image de la France. Mais elle est considérée aussi comme la fin de l'idéal chrétien de la croisade, laissant la place à des guerres séculaires. Dans l'immédiat, l'empereur paraissait le sauveur de la chrétienté, et le roi le complice de l'infidèle. Louis XIV se trouvait acculé au coup d'éclat, seul susceptible d'éclipser la gloire des Habsbourg. Si l'on a considéré la révocation de l'édit de Nantes comme une conséquence de l'échec turc devant Vienne, c'est bien parce que Louis XIV voulait regagner la sympathie du monde catholique, qui le traitait « le Turc de Versailles », non pas par une guerre de religion, mais tout simplement par une guerre séculaire. Tels sont les enseignements que l'on peut tirer de la vaste campagne d'exploration dans tous les points névralgiques de l'Empire ottoman, lancée par le roi et son ministre Seignelay au cours des années 1685-1689, où les alliées enregistrent des progrès spectaculaires en Méditerranée comme dans les Balkans.

ÇARPICI BİR HAREKÂT İÇİN ARAŞTIRMA KAMPANYASI

Türklerin Viyana kuşatmasının hemen ardından Ratisbonne'da 15 Ağustos 1684'de Avusturya İmparatorluğu ve İspanya ile yapılan yirmi yıllık mütarekenin imzalanmasından sonra ve özellikle 6 Mart 1685'de İstanbul'daki Fransız Elçisi Guilleragues'ın ölümü ile ortaya çıkan fırsattan istifade ile, Fransa Kralı Osmanlı İmparatorluğu üstündeki fetih tasarılarını uygulamaya koymayı düşündü. Her şeyden önce Bâb-ı Âli için elçi olarak seçilen kişi olağan birisi değildi. Paris Chatelet'sinde sivil memur olan Pierre Girardin[9], 1665'de Denis de La Haye'e İstanbul elçiliğinde eşlik etmiş ve yıllarca Doğu'da seyahat etmişti.

Yeni elçi, 10 Eylül'de Paris'ten hareket etti, 2 Kasım'da kalabalık bir maiyet ve birkaç harp gemisi ile Toulon'dan yola çıktı, 12 Şubat 1686'da da İstanbul'a vardı[10]. Girardin, beraberinde bir de kadırga müfettişliği yapmış, daha sonra da kral danışmanı olacak olan ve Osmanlı iskelelerini teftiş ederek buralardaki Fransız ticaretini düzene sokacak Etienne Gravier d'Ortières'i götürmesi emrini almıştı. Bu müfettişin yanına ayrıca Çanakkale Boğazı ve İstanbul'un doğru haritalarını yapmaları, denizde seyir yerlerinin derinliklerini ölçmeleri, kale ve surların planlarını çıkarmaları için deniz mühendisleri de katılmıştı. Benzer çalışmalar Ege Denizi'nde, Anadolu, Suriye ve Mısır kıyılarında da yapılacaktı. Akdeniz haritasını çıkarmak ve Osmanlı iskelelerindeki Fransız tüccarını ziyaret etmek bahanesiyle Gravier d'Ortières ve yardımcılarına verilen görev aslında XIV. Louis'nin Doğu'ya yönelik yapmayı düşündüğü büyük seferin hazırlıkları içindi. Ancak bu sefer, Avusturya İmparatorluğu, İngiltere ve Hollanda ile girişilen savaşlar yüzünden belge, plan, harita ve raporları hazırlanmış bir tasarı olarak kaldı[11].

MISSION D'EXPLORATION POUR UNE ACTION SPECTACULAIRE

Après la signature de la trêve de vingt ans à Ratisbonne, le 15 août 1684, avec l'empire et l'Espagne, au lendemain de la levée du siège de Vienne par les Turcs et surtout profitant de l'occasion offerte par la mort de l'ambassadeur Guilleragues (6 mars 1685), Louis XIV songea à mettre à exécution les projets de conquête en Orient. D'abord le choix du nouvel ambassadeur de France à la Porte n'était pas anodin. Il s'agissait de Pierre Girardin [9], lieutenant civil au Châtelet de Paris qui, en 1665, avait accompagné Denis de La Haye dans son ambassade à Constantinople et avait pendant plusieurs années voyagé en Orient.

Parti de Paris, le 10 septembre, le nouvel ambassadeur, acompagné d'une suite nombreuse et escorté par plusieurs vaisseaux de guerre, s'embarqua à Toulon, le 2 novembre, et arriva à Istanbul le 12 janvier 1686 [10]. Girardin avait reçu ordre d'embarquer avec lui un contrôleur général des galères, devenu plus tard conseiller du roi, Etienne Gravier d'Ortières pour inspecter les Echelles du Levant afin de remet-tre de l'ordre dans le commerce français en Turquie. Mais on prit soin d'adjoindre à celui-ci des ingénieurs de la marine, qui avaient reçu mission de dresser des cartes exactes des Dardanelles et d'Istanbul, de relever les mouillages, de prendre des plans des forteresses et des murailles. Les mêmes observations devaient être faites dans l'Archipel et sur les côtes anatoliennes, de Syrie et d'Egypte. Sous le prétexte de travailler à un portulan de la Méditerranée et de visiter les commerçants français des Echelles du Levant, la mission confiée à Gravier d'Ortières et à ses collaborateurs ne semble avoir eu d'autre but que de préparer la grande entreprise que Louis XIV méditait en Orient, mais que les guerres avec l'Empire, l'Espagne, l'Angleterre et la Hollande devaient bientôt empêcher de recevoir même un commencement d'exécution [11].

GRAVIER D'ORTIÈRES'İN ÇİFT GÖREVİ : TEFTİŞ VE CASUSLUK

Mahallinde keşiflerde bulunup, siyasî, iktisadî ve askerî durumu inceleyerek düşünülen büyük tasarının hazırlık belgelerini gerçekleştirmek üzere XIV. Louis'nin atadığı ekibin birinci kişisi biraz önce de söylendiği gibi Ortières Markisi, Etienne Gravier'dir[12].

Bu denizci, özellikle 1680'de yazdığı denizcilik ile ilgili önemli yapıtı[13] ve Kadırgalar Genel Müfettişi iken Marsilya'daki Kürek Mahkûmları hastahanesi için yaptığı yönetmelikle[14] tanınır. Anlaşıldığı kadarı ile Gravier d'Ortières, Fransız denizciliğinin unuttuğu bir kişidir[15], çünkü hemen hiçbir yerde onun biyografisine rastlanmıyor[16]. Sadece hizmetleriyle ilgili bilgiler, Paris'te Milli Arşiv'de, kalyon ikinci kaptanı olan torunu, Bay Gravier d'Ortières'in dosyasında bulunuyor. Bu torun, söz konusu bilgileri, Kraldan emeklilik maaşı talebini desteklemek amacıyla ailesinin büyük babasından beri, devlete ve Krala nasıl doğru ve sadık bir şekilde hizmet ettiğini sayıp dökerken veriyor [17].

1 - DEVLETİN SADIK HİZMETKÂRI

Başvurduğumuz belgelerde Gravier d'Ortières'in doğum yeri ve tarihi ile ilgili herhangi bir kayda rastlayamadık. Aynı şekilde, hayatının sonuna doğru da izi kayboluyor, ki bu, ömrünü devlet hizmetinde geçirmiş bir kişi için oldukça şaşılacak bir durumdur. Biyografisine ilişkin olarak tespit edebildiğimiz tek şey onun Fransa'nın Touraine bölgesinden gelmiş olduğu ve 1689'da hâlâ hayatta olduğudur. Indre-et-Loire il arşivine yaptığımız müracaatta, bu arşiv idaresinin verdiği bilgilere göre[18], Tours şehrinin güneyinde, Monts kasabasında[19] bir mahalle Ortières adını taşıyor ve buradaki eski malikânenin 1696'da, "Tours şehirsoylu" (*bourgeois)* Etienne Gravier'ye ait olduğu ve daha sonra 1710'da Léonor Gravier'ye geçtiği anlaşılıyor. Gerçekten de XV. yüzyıla ait Ortière konağı 1978'de tarihi eser olarak Anıtlar Müdürlüğü'nde kaydedilmiştir. Bununla beraber bu Touraine'li

LA DOUBLE MISSION DE GRAVIER D'ORTIÈRES : INSPECTER ET ESPIONNER

Le personnage principal de la mission dépêchée par Louis XIV pour repérer les lieux, étudier la situation politique, économique et militaire, réaliser les documents préparatoires, est Etienne Gravier, Marquis d'Ortières [12]. Il est surtout connu pour son traité de marine de 1680 [13] et son projet d'ordonnance sur les galères et l'hôpital des forçats [14], qu'il rédigea à Marseille lorsqu'il était contrôleur général des galères [15]. Visiblement, il est aussi le grand oublié de la marine, car il n'est mentionné dans aucun ouvrage biographique [16] ; on ne trouve ses états, aux Archives nationales à Paris, que dans le carton du sieur Gravier, lieutenant de vaisseau, petit-fils de Gravier d'Ortières, qui demande une rente au roi. Il justifie cette demande en affirmant que, depuis son grand-père, la famille a servi avec honnêteté et dévouement l'Etat et le roi [17].

1 - UN FIDÈLE COMMIS DE L'ETAT

Nous n'avons pu trouver de mention de date ni de lieu de naissance dans les documents que nous avons consultés. De même que l'on semble avoir perdu sa trace sur la fin de sa carrière, ce qui est encore plus étonnant pour un fonctionnaire qui a passé sa vie au service de l'Etat. Tout ce qu'on sait, c'est qu'il est originaire de la Touraine et qu'il vivait encore en 1689. Interrogée, la Direction des archives départementales d'Indre-et-Loire nous a bien indiqué que, dans la commune de Monts [18], au sud de Tours, il existe une paroisse du nom d'Ortières et que l'ancien fief est mentionné en 1696 comme appartenant à Etienne Gravier, « bourgeois de Tours », puis en 1710, à Léonor Gravier. En effet, le manoir d'Ortière du XVe siècle est classé monument historique en 1978. La relation entre cette famille de Touraine et Etienne Gravier d'Ortières n'est pourtant pas établie de façon évidente et surtout « notre » Gravier d'Ortières n'a rien d'un « bourgeois ».

aile ile üzerinde durduğumuz Etienne Gravier d'Ortières arasındaki ilişki tartışmasız bir şekilde kurulamadı, üstelik "bizim" Gravier d'Ortières bir devlet görevlisi olarak "şehirsoyluluk" ile ilişkisi olmasa gerektir.

Etienne Gravier d'Ortières'le ilgili ilk biyografik izlere 1636 yılına ait belgelerde rastlıyoruz. Bu tarihte Sainte-Margueritte adalarında konuşlanmış Fransız donanmasındaki askerlerin maaşlarını ödemeye memur edildiği anlaşılıyor. Kardinal Richelieu'nün başbakanlığı sırasında deniz kuvvetlerinin harcamaları için görevlendirilmiş, iki yıl sonra Toulon'da deniz kuvvetlerine Komiser olarak gönderilmiş (1641), daha sonra da (1643) bu görevi yenilenmiştir. Aynı yıllarda adını kraliyet kalyonları için satın alınan, sonra da Rhône Nehri üzerinden vergisiz nakledilen mühimmat ve eşya faturalarında buluyoruz. Bir ara (1646) İtalya'nın Toscane bölgesinde Orbetello kuşatmasında, Brézé Dükü yanında Fransız ordu komiseri görevini üstlendiği de edinebildiğimiz bilgiler arasındadır.

Bu görevleri sırasında Gravier d'Ortières bol seyahat ediyor, birçok rapor hazırlıyor, deniz kuvvetlerini iyileştirmek için çözümler üretiyor ve masrafların nasıl kısılacağına dair öneriler getiriyor. XIV. Louis iktidara geldikten sonra, hükümdar naibi olan Kraliçe Anne d'Autriche, Gravier d'Ortières'i, 1648'de deniz kuvvetlerine genel komiser olarak tayin ediyor; iki yıl sonra da d'Infreville'in yerine Toulon'da tersane eminliğine getiriliyor (21 Ekim 1652) ve muhtemelen 1665'e kadar bu görevde kalıyor; bu arada Toulon'da çıkan bir isyan sırasında evi yanıyor. Bu tarihte Gravier d'Ortières Portekiz'de bulunan Fransız ordusuna emin olarak tayin edilir, ancak aslında bu görev bir nevi casusluktur. Colbert'in ona yazdığı bir mektuptan bu daha iyi anlaşılıyor: "Şunu size söylemeliyim ki bu ülkede siz Kralın adamısınız, tarafsız kalmalısınız. Subaylar, generaller ve şahıslar arasında çıkacak tüm anlaşmazlıklarda öyle bir yöntem uygulamalısınız ki herkes-

Cela dit, on rencontre les premières traces biographiques de Gravier d'Ortières en 1636, lorsqu'il fut envoyé pour le payement des troupes destinées à faire le siège des îles Sainte-Marguerite de l'armée navale et toutes les autres dépenses ; en 1639, il eut une commission de Richelieu pour ordonner des dépenses de la marine en l'absence de Lequeux, contrôleur général de la marine, qui était pour lors occupé à améliorer les fortifications de Provence ; le cardinal le nomma, en 1641, commissaire de la marine à Toulon. Cette commission fut renouvelée en 1643 ; la même année, on retrouve son nom sur les certificats des munitions et marchandises qui avaient été achetées pour les vaisseaux royaux et acheminées avec exonération de droits par le Rhône ; en 1646, il reçut une mission du roi pour servir dans l'armée de terre que le duc de Brézé commandait en Italie avec le prince Thomas au siège d'Orbetello.

Ainsi Gravier d'Ortières voyage beaucoup, rédige des mémoires, suggère des solutions pour améliorer la marine, contrôle les dépenses afin de faire des économies. Il sera aussi récompensé sous la régence d'Anne d'Autriche, puisqu'il sera nommé, par commission royale du 20 janvier 1648, commissaire général à la suite de l'armée navale, puis, en 1650, intendant de la marine à Toulon, à la place d'Infreville. À la suite de la révolte de la ville de Toulon en 1652, Gravier d'Ortières dont la maison fut brûlée par les insurgés, quitte la ville, pour y revenir comme intendant en 1656, à la place de l'Evêque d'Orange, envoyé en Catalogne en qualité de visiteur général. Quelques années après, on le voit dans sa première mission secrète au Portugal : le 8 janvier 1665, il est nommé officiellement comme intendant des troupes françaises dans ce pays, mais en réalité pour contribuer aux bonnes relations franco-portugaises contre le roi d'Espagne. Colbert lui écrit pour le lui dire : « Je dois encore dire que vous estes l'homme du Roy en ce pays-là, vous devez estre neutre. De tous les desmelez qui arrivent entre les officiers, généraux et particuliers et faites en sorte que vous soyez également bien avec tous et leur refuge commun » [19].

le iyi geçineceksiniz ve herkes de size gelip sığınacak"[20].

Kendisini daha sonra, 1669'da Dunkerque tersanesi emini olarak Kral ve Colbert'le önemli yazışmaların müellifi olarak görmekteyiz[21]. Gravier d'Ortières orada gerçek bir teşkilatçı ve idareci olarak kalyonların inşası ile meşgul olacak ve tersanelerdeki yolsuzluklarla ilgili olarak ciddî tedbirler alacaktır: Envanterlerin hazırlanması, lüzumsuz masrafların durdurulması, tersane genişlemesi ve yenilenmesi için yeni sahaların bulunması. Burada, daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda beraber olacağı de Combes kardeşlerle çalışıyor. Ancak çeşitli nedenlerle, iki yıl sonra işlerin çok iyi gitmediği anlaşılıyor.

1671 tarihli bir mektubundan devlete 39 yıllık hizmeti olduğunu öğreniyoruz: Bu tarihte Kraldan kendisine geçmiş 39 yıllık hizmetine karşılık bir emeklilik maaşı bağlamasını rica etmektedir[22]. Bu hesaba göre 1632'de deniz kuvvetlerinin hizmetinde idi. En iyi ihtimalle buna 20 ilave edersek, onun 1612'de doğmuş olduğunu ve 1671'de 59 yaşında olduğunu kabul etmek gerekir.

Anlaşıldığına göre bu isteği bir süre için kabul görmüyor. Çünkü Kral, yerine Bay Hubert'i tayin ediyor. Ancak Gravier d'Ortières'i daha sonra yine Fransız deniz kuvvetlerinde daha başka görevlerde görüyoruz[23]. Özellikle 1678'de Dunkerque filo komiseri, bir yıl sonra da, Marsilya'da kadırgalar genel müfettişi olarak tayin ediliyor. Bu arada da ünlü "Denizcilik kitabı"nı yazıyor (1680) ve böylece 1681 ve 1689'da Fransız donanmasına çekidüzen veren yasaların çıkarılmasında önemli etkinliği olduğu anlaşılıyor. Ayrıca kalyonların hazır tutulmasında gerekli tedbirleri aldığı gibi, malzeme ve insan kaynaklarının en iyi bir şekilde nasıl değerlendirileceği konusunda yenilikler getiriyor. 1685'e kadar Marsilya'da kadırga müfettişi olarak görev yaptıktan sonra emekli olmak ister. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nda konu edindiğimiz teftiş görevini yerine getirmek için Doğu'ya gönderilir[24]. Gravier d'Ortières'in kalyon komutanı olan ve 1690'da ölmüş olan bir oğlundan başka bir varisi görünmüyor.

Mais Gravier d'Ortières montrera ses véritables talents d'organisateur et de gestionnaire, lorsqu'il sera nommé, en 1669, intendant de la marine à Dunkerque. Il y travaille avec les frères ingénieurs de Combes qu'il retrouvera plus tard dans le Levant, pour surtout améliorer la construction des vaisseaux, lutter contre les abus dans les arsenaux, faire l'inventaire, arrêter les dépenses inutiles et prévoir le nouveau site pour l'agrandissement et la modernisation du port, et deux ans après son arrivée les choses semblent toujours au même point, malgré ses efforts et la pression de Colbert [20].

En 1671, fatigué et quelque peu dépité, il demande sa retraite après 39 années de services : « (...) Il supplie le roy de luy accorder une pension pour ne rien faire qui pût déplaire au roy ny a vous Monseigneur et aussy pour ne me rien reprocher, j'ai toujours agy depuis qu'il a plu à SM de m'accorder la permission de me retirer avec autant de chaleur et d'application que sy javois eu a demeurer toute ma vie dans l'employ où je suis et je ne me relacheroi point jusqu'au jour que je n'auray plus a me mesler de rien (...) après bientôt 39 ans de service (...) » [21].

Il semble que cette demande ait été agréée pour un temps, puisque le 20 octobre 1671, le roi lui écrit pour lui dire qu'il nomme à sa place le sieur Hubert. Mais Gravier d'Ortières ne se retira pas du tout de la marine, ni de la fonction publique, car non seulement on le retrouve en 1676 dans un mémoire pour servir d'instruction à lui-même et Clairambault « de ce qu'il y a à faire pour la marine en l'absence du sieur Hubert » [22], mais aussi en 1678 il est chargé d'être le commissaire des escadres. Ainsi d'Ortières introduira une rigueur et un suivi pour l'entretien des vaisseaux, de l'équipement et des hommes de la marine [23] ; un an après, il est contrôleur général des galères à Marseille et ceci jusqu'en 1685. C'est dans cette période-là qu'il écrira son fameux « Traité de marine » (1680) et qu' il contribuera à l'adoption des grandes ordonnances de 1680 et 1689 [24]. C'est donc pour sa nouvelle mission en Orient qu'il quittera ses fonctions de contrôler de galères [25]. Gravier d'Ortières paraît n'avoir qu'un fils, qui fut commandant de vaisseau jusqu'à sa mort en 1690.

2 - GRAVIER D'ORTIÈRES'İN OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAKİ TİCARİ GÖREVİ

Gravier d'Ortières'in Osmanlı topraklarındaki resmi görevi, Osmanlı eyaletlerinde, masrafları Marsilya Ticaret Odası tarafından karşılanan[25] genel bir ziyaretle bilgi toplamak, paşalar ve bölge halkları nezdinde propaganda yapmak ve yarı kapalı tehditler savurmak yanında, doğuda Fransız ticaretini iyileştirmekle ilgiliydi[26]. 15 Ağustos 1685 tarihini taşıyan çok geniş bir kraliyet talimatı[27] ona "Fransız milleti" (Türkiye'deki Fransız tüccarı) ile ilgili geniş yetkiler veriyor ve Kralın, tüccar ve konsolosluklar üzerinde yapılacak bu genel teftiş vesilesiyle, bölgedeki Fransız ticaretinde rastlana gelen çeşitli yolsuzluk ve bozukluklara çare bulma arzusunu dile getiriyor. Bu talimatla Kral ona, özellikle bölgedeki "Fransız ticaretini geliştirmek ve bunun yanında, yabancıların ticaretini imha etmek", diğer devletlerin konsolos tayin etmelerini önlemek, çeşitli eyaletleri idare eden paşalar hakkında bilgiler toplayıp, karakterlerini anlamak, Bâb-ı Âli'de kendilerini koruyan çevrelerle ilgili bilgi edinmek, gerektiğinde bu paşalara, Fransızlara kötülük yaptıkları ve hele başka yabancıları koruyarak Fransızlara bir zarar verdikleri takdirde başlarına önemli belaların geleceğini telkin etmek, onlara Fransız Kralının ne kadar büyük ve güçlü olduğunu anlatmak, bu kralın "diğer tüm Hıristiyan hükümdarlarının üstünde, karada ve denizdeki askerî kuvvetlerinin sonsuz olduğunu, yaptığı fetihlerin alanını sadece alçak gönüllülüğünden dolayı sınırlı tuttuğunu, tüm Avrupa prenslerinin kendisine karşı birleştikleri halde, her biri doğrudan veya dolaylı olarak kendisiyle barış yapmak istediklerini ve sonunda da alicenaplığı sayesinde onlara yirmi yıllık bir barış bahşettiğini" söylemek... gibi görevler vermekteydi. Bu söylemin bir delili olarak Gravier d'Ortières;

> Kralın Ren nehri boyunca, büyük bir bölgede mutlak hakim olduğunu, ünlü Strasbourg şehrinin, en önemlisi de Luxembourg ve çevresinin kendisine kendiliklerinden teslim olduklarını, o çok gururlu Cenova Cumhuriyeti'nin dahi, İspanyolla-

2 - LA MISSION COMMERCIALE DE GRAVIER D'ORTIÈRES DANS L'EMPIRE OTTOMAN

Sa première mission, officielle celle-là, consistait à la fois en une tournée générale d'information, de propagande et d'intimidation à peine voilée auprès des paşa et des populations des provinces ottomanes, mais aussi d'amélioration du commerce français dans le Levant [26], aux frais de la Chambre de Commerce de Marseille [27]. Ses très amples instructions, datées du 15 août 1685 [28], lui donnent des pouvoirs étendus sur la « nation française » et insistent sur le souci du roi de vouloir remédier aux abus et malversations dans le commerce par le moyen d'une inspection générale des marchands et des consuls afin de « perfectionner et augmenter le commerce des françois, y détruire celuy des estrangers », empêcher l'installation de consuls des autres puissances, étudier et comprendre la situation des paşa qui gouvernent les différentes régions, les protections dont ils bénéficient à la Porte ; si nécessaire, il devra les menacer, « leur nuire, s'ils font du mal aux Français, et s'ils protègent d'autres nations à leur préjudice », leur faire connaître la grandeur et la puissance du roi de France et bien indiquer combien celui-ci est « au-dessus de tous les autres princes chrétiens, ses forces par terre et par mer, ses conquêtes qui n'ont esté bornées que par sa modération, que tous les princes de l'Europe liguez contre la France, directement ou indirectement ont esté obligés de lui demander un traité que Sa Majesté a bien voulu leur accorder pour 20 ans par charité ». Comme preuve de cette puissance, Gravier d'Ortières devra souligner que le roi :

> Demeure maistre absolu de la plus grande partie du long cours du Rhin, la fameuse ville de Strasbourg lui est cédée, et la place importante de Luxembourg, avec la province entière de ce nom ; que la superbe république de Gênes, foudroyée par

rın gönderdikleri yardım kuvvetleriyle desteklendiği halde, Kral tarafından şiddetle cezalandırılmış olduğunu ve dünyada Hıristiyan hükümdarları arasında benzeri olmayan bir diz çöküşle, ileri gelen senatörlerinin gelip Majesteleri'nin ayaklarına kapanarak ondan af dilediklerini...

her tarafta altını çizerek söyleyecekti[28].

Osmanlı İmparatorluğu'na bu türden olağanüstü görevlerle gönderilen, hatta çeşitli şehirlerdeki paşalara Kralın ve Pâdişahın mektuplarını dahi bizzat götüren Gravier d'Ortières, Fransız tüccar ve konsoloslarına o zamana kadar kapitülasyon ve Pâdişah fermanlarına aykırı olarak çeşitli zorluklar çıkarıp cezalar yağdıran bu paşaları yaptıkları haksızlıklardan vazgeçirmekle de görevliydi. Bu amaçla iki hükümdar arasında yapılmış anlaşmalar çerçevesinde, onları "kapitülasyonları bütün maddeleriyle uygulamadıkları" gerekçesiyle Bâb-ı Âli'ye şikayet edip, cezalandırılmalarını sağlayacaktı.

Bunun dışında bu teftiş sırasında Gravier d'Ortières tüm Osmanlı limanlarında ticaret ve denizcilikle ilgili istatistik bilgileri toplayacak, konsolosların ve tüccarın davranışlarını inceleyecekti. Malların fiyatlarını, niteliklerini, tadavülde bulunan paraların değerlerini, ağırlık ve uzunluk ölçülerini dikkatlice kaydedecek, çeşitli Türk şehirlerinde imal edilen ve satılan her tür kumaştan birer örnek de edinip Fransa'ya getirecekti. Türkiye'de satılan kötü Fransız kumaşlarının piyasaya sürülmesini engellemek ve gerekirse bu kötü malları Marsilya'ya geri göndermek yetkisine de sahipti. Böylece Fransız mamul maddelerinin iyi itibarı korunmuş olacaktı. Bu arada Fransa'da iflas edip de gelip Türkiye'de gayriresmi olarak ticaret yapan kötü ahlaklı tüccar da Marsilya'ya geri gönderilecekti. Öte yandan Gravier d'Ortières Türkiye'de bulunan tüm kilise ve dinsel mekânların listesini çıkaracak, "papazların, misyonerlerin ve diğer din adamlarının görevlerini, ne yaptıklarını, ne yapabileceklerini, Hıristiyanlık için elde ettikleri çıkarları ve yaptıkları

son armée navalle, quoy que secourue par les forces des Espagnols, et venue après un sevère châtiment, représentée par son doge en personne, et par quatre de ses principaux sénateurs, se jetter aux pieds de Sa Majesté lui demander pardon et implorer sa clémence, soumission qui n'a point d'exemple parmy les souverains de la chrestineté [29].

Envoyé extraordinaire, Gravier d'Ortières, porteur de lettres du roi et de la Porte pour les paşa dans diverses échelles, devra donc aller voir ces derniers pour les obliger à « faire raison » aux négociants et consuls victimes d'abus ou d'avanies, et sans l'exécution des capitulations et des commandements « sur le champ dans toute leur étendue, il en portera ses plaintes à la Porte et demandera qu'il soit puny ainsy qu'il a esté convenu entre les empereurs ».

Pour le reste, il s'agissait de collecter des renseignements statistiques sur le commerce et la navigation dans toutes les échelles du Levant, de connaître les conduites des consuls et des marchands. Il devait consigner par écrit les prix des marchandises, leur qualité, les monnaies qui ont cours et leurs valeurs respectives, les poids et mesures, tout en rapportant des échantillons de tous les tissus, fabriqués et vendus dans les différentes villes turques. Mais il était revêtu d'une autorité qui lui permettait d'empêcher la vente en Turquie des étoffes françaises de mauvaise qualité et même si nécessaire « d'obliger les marchands de reporter à Marseille celles qui se trouveroient deffectueuses », afin de préserver la bonne réputation des manufactures françaises. Aussi, les marchands de « mauvaises mœurs ou ayant fait banqueroute en France et qui viennent faire du commerce illicitement en Turquie » devront être renvoyés à Marseille. Enfin, Gravier d'Ortières devra dresser un état des églises et maisons religieuses de Turquie, « du nombre des prestres, missionnaires et religieux,

propaganda ile ilgili bilgileri" raporuna ilave edecekti.

Gravier d'Ortières özellikle Mısır'da, yerel alışkanlıklar ve paşaların kapitülasyonları uygulamaya karşı direnişleri yüzünden zorluklarla karşılaşacaktır. Öyle ki, bu eyalette haksız yere alınan gümrük vergilerinin indirilmesi, bazı resimlerin iptal edilmesi ve bazı meblağların geri verilmesi için tam yirmialtı adet Pâdişah fermanı alması gerekmiştir. Yine bu yüzden Temmuz 1687'de İskenderiye'de az kalsın hayatını kaybediyordu. Onunla beraber yüze yakın Fransız da demir atma vergisi (*droit d'ancrage*)'nin iptalinden dolayı aynı akıbete uğramak tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı[29].

18 Haziran 1687 tarihini taşıyan ve "Kral tarafından Doğuya (Levant) gönderilen Bay d'Ortières'e verilmiş olan ikinci talimat"[30], Osmanlı limanlarındaki Fransız ticarî faaliyetlerinde hâlâ yolsuzlukların devam ettiğini ve yabancıların Fransız bandırası kullanarak çıkarlar elde ettiklerini belirtiyor. Gravier d'Ortières bu ikinci görevinde Fransız tüccarının aralarındaki ilişkileri düzenlemek için yönetmelik hazırlamak yetkisine sahiptir ve bu sayede de çeşitli yolsuzluklara son vermiştir. Ancak, limanlardaki aşırı masrafları önleyemediği gibi, özellikle katip ve tercümanların ücretlerini, konsolosların aldıkları harçları yükselttiği ve nihayet bu konsolosların davranışlarına karşı tüccarın yapmış olduğu şikayetleri yeteri kadar değerlendirmediği gerekçesi ile, bir yerde konsoloslar lehine hareket etmekle eleştirilmiştir.

Her halükârda yazmış olduğu *Mémoire touchant les échelles du Levant* (Doğu İskeleleriyle İlgili Rapor) XVII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda genel olarak ticaret, özellikle de Fransız ticareti için iyi bir kaynaktır[31]. Bu rapor, limanı olan bütün Osmanlı şehirlerini, ihraç ve ithal ettikleri ürünleri, kullandıkları tüm para, ağırlık ve uzunluk ölçülerini ticaret yapan tüm yabancı ve Fransızları ayrıntılı olarak gözden geçiriyor.

de leurs fonctions, et de tout ce qui se fait ou se peut faire, pour l'advantage et la propagation du christianisme ».

C'est surtout en Egypte que Gravier d'Ortières aura fort à faire à cause des habitudes locales et surtout des velléités des paşa de ne pas appliquer les capitulations. Pas moins de 26 commandements impériaux furent nécessaires pour diminuer les droits de douanes, supprimer certaines taxes, restituer certaines sommes indûment perçues. C'est aussi pour cela qu'il faillit perdre sa vie à Alexandrie, en juillet 1687, ainsi qu'une centaine de Français, au cours de son second voyage, pour cause de suppression du droit d'ancrage [30].

Le « Mémoire en forme d'instruction pour le Sr d'Ortières envoyé par le Roy en Levant » est daté du 18 juin 1687 [31] et indique que les abus continuent dans le Levant et que les étrangers utilisant abusivement le pavillon français jouissent des avantages accordés aux Français. D'Ortières avait cette fois-ci pouvoir d'établir des règlements [32] parmi les négociants français et de ce fait, il mit fin à de nombreux abus, mais il semble qu'il favorisa les consuls au sujet de la dépense des échelles, particulièrement de l'entretien des chanceliers et des drogmans, en haussant les droits de consulat et de chancellerie, et surtout en dissimulant les réclamations qu'il avait reçues contre la conduite des consuls.

En tout cas, son *Mémoire touchant les échelles du Levant* est un bon instrument pour le commerce français dans l'Empire ottoman dans la seconde partie du XVIIe siècle [33], puisqu'il passe en revue les différentes villes portuaires de l'empire, avec les produits importés et exportés, les différentes monnaies utilisées, les poids et mesures, les nations étrangères avec les noms des négociants et autres Français installés sur place.

3 - OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SAVUNMASINI ÖLÇMEK VE ONU ZORLAMAK

Gravier d'Ortières'in Doğu'daki gerçek görevini anlayabilmek için ona eşlik eden çeşitli subay, kaptan, mühendis ve çizerlere verilmiş olan emirleri, bunlarla yapılmış olan yazışmaları ve her birinin görev sonunda vermiş oldukları raporları incelemek gerekir. Birçoğu, 15 Ağustos 1685 tarihini taşıyan emirler Osmanlı kıyı, ada, liman ve özellikle Çanakkale Boğazı'nın büyük bir ayrıntıyla ve çok ince bir şekilde incelenmesini istiyor. Bu emirlerin ilki elçi Girardin, d'Ortières ve mühendis Plantier'yi götürecek harp kalyonlarının komutanı olan Şövalye du Mené'ye veriliyor. Bu emrin başlığı ve içeriği şöyle:

> Majesteleri'nin kalyonları olan *l'Avanturier*, *le Bizarre* ve bir başka savaş gemisine komuta eden şövalye Dumené'ye Kralın vermiş olduğu emir.
>
> Şövalye Dumené, İstanbul'da elçilik yapmak üzere Majesteleri'nin seçtiği ve yakın bir zamanda Provence'a gidecek Bay Girardin'i, Toulon'a gelir gelmez hemen gemiye alacak ve İstanbul'a götürecektir.
>
> Bu komutan aynı zamanda gemisine, Majesteleri'nin, bu yolculuğu yapmak üzere tayin ettiği Bay Plantier'yi de alacak, yolda geminin uğradığı tüm yer ve adalarda Plantier'nin plan ve harita yapmasını temin edeceği gibi, kıyıdaki derinlikleri de ölçtürecektir.
>
> Majesteleri, Bay Dumené'nin, özellikle Çanakkale Boğazı'nın ve o Boğaz'da bulunan kalelerin gücünü iyi araştırmasını; bu Boğaz'da hangi rüzgârların estiğini, geçerken adı geçen kalelerin [birbirinden] ne kadar uzaklıkta olduklarını, bu Boğazın birçok kalyon ve kadırga ile kolay geçilip geçilemeyeceğini; hangi mevsimde bu işin olabileceğini; denize bakan önemli bataryalarının olup olmadığını, bu bataryaların herbirinin kaç parça toptan meydana geldiğini ve bu kalelerde bulunan garnizonların mevcudunu incelemesini istiyor.

3 - TESTER ET FORCER LA DÉFENSE DE L'EMPIRE OTTOMAN

Pour ce qui concerne la mission véritable que Gravier d'Ortières devait accomplir en Orient, il faut surtout examiner les différentes instructions données aux officiers, capitaines, ingénieurs et dessinateurs qui l'accompagnaient ; les correspondances et, bien entendu, les rapports rendus par les uns et par les autres. Plusieurs de ces instructions et mémoires datent du 15 août 1685 et insistent avec beaucoup de détail sur l'étude minutieuse des côtes et des lignes de défense des îles, des ports et surtout des Dardanelles. La première de ces instructions est adressée au chevalier du Mené, qui allait prendre d'Ortières à son bord :

> Instruction que le Roy veut estre mise en mains du Sr chevalier Dumené, commandant les vaisseaux de Sa Majesté *l'Avanturier* et *le Bizarre*, et une fluste.
>
> Le Sr Girardin, que Sa Majesté a choisi pour son ambassadeur à Constantinople, devant se rendre dans peu en Provence ; elle veut qu'aussy tost qu'il sera arrivé à Toulon, il se mette en estat de le recevoir sur son bord pour le passer en ladite ville de Constantinople.
>
> Il recevra aussy sur ledit vaisseau le Sr Plantier que Sa Majesté a destiné pour faire ce voyage avec ledit Sr Dumené, son intention estant que, dans tous les lieux de l'Archipel où il touchera, il en fasse lever par ledit Plantier des plans et cartes et luy fasse faire les sondes de tous les mouillages.
>
> Sa Majesté veut que, le dit Sr Dumené s'applique principalement à examiner le passage des Dardanelles et la force des Châteaux qui y sont, en observant quels vents doivent régner pour passer, à quelle distance on est éloigné desdits Châteaux en passant, et, s'il est facile de tenter ce passage avec plusieurs vaisseaux et galères ; quelles conjonctures de temps il faudroit prendre pour cela ; s'il y a des batteries considérables qui regardent la mer ; quel nombre de pièces de canons il y a dans ces batteries, et quelles garnisons il y a dans ces Châteaux.

Akdeniz'e sefer yapabilme imkânları konusunda alabildiği bütün bilgiyi alacak, oradan da İstanbul'a gidip Bay Girardin'i indirecek, orada sadece 8 veya 10 gün, o da Bayan Guilleragues ve ailesinin hazırlanması için kalacak (...).

Majesteleri, Bay Dortières'i kendisine verilmiş olan talimat belgesindeki emirleri yerine getirmek üzere özel misyonla tüm Osmanlı limanlarına gönderdiği için, Bay Şövalye Dumené onu da kendi gemisine alacak ve yukarıda adı geçen harp gemisine İstanbul'dan Çanakkale Boğazı'na kadar eşlik edecek, sonra da Girit, Sakız, İzmir, Kıbrıs, Halep[32], Sayda ve İskenderiye'ye gidecek; tüm bu limanlarda gezecek ve kendisine verilmiş olan emirleri yerine getirmesi için Bay Dortières'e gerekli olan gün kadar oralarda kalacak ve ikisi bu konuda birbirleriyle anlaşacaklar. Denizdeki seyir şartları ve hava durumu Osmanlı limanlarından herhangi birine demir atmayı gerektiriyorsa ve bu limanlarda bir Fransız konsolos veya konsolos yardımcısı da varsa, aynı şekilde Bay Dortières'e zaman verecek ve onun talimatını diğer limanlarda olduğu gibi yerine getirecek[33].

Aynı gün Plantier'ye de gönderilmiş olan buna benzer emirler ona verilmek istenen görevin askerî niteliği konusunda hiçbir kuşkuya yer bırakmıyor[34]:

Kral, Bay Şövalye du Mesné'yi[35] Doğu'da yapacağı seyahatte izlemek üzere sizi seçti, en çabuk bir şekilde Toulon'a gitmeyi ihmal etmeyin, bunun için, ilişikte bulunan emirleri ihtiva eden talimatı yerine getirmek için ihtiyacınız olan her tür aleti toplayın ve hazır olduğunda onunla beraber gidin.

İlişikte olduğu söylenen ayrıntılı talimat da şu şekilde kaleme alınmıştır:

Mémoire pour servir d'instruction au Sr. Plantier, ingénieur ordinaire du Roy (Kralın has mühendisi Bay Plantier'ye talimat olması için verilen emir)

Il prendra le plus exactement qu'il pourra connoissance de la navigation de la Mer Blanche, d'où il ira à Constantinople débarquer ledit Sr Girardin, et demeurera huit ou dix jours seulement audit port pour donner le temps à la dame de Guilleragues et à sa famille de s'embarquer (...).

Sa Majesté envoyant le Sr Dortières en qualité de son envoyé dans toutes les Eschelles de Levant y exécuter les ordres contenus dans l'instruction qui luy a esté remise à cet effet, ledit Sr chevalier Dumené le recevra sur ledit vaisseau, et, après avoir escorté ladite fluste, en partant de Constantinople, jusques aux Dardanelles, il s'en ira ensuite en Candie, de là à Schio, Smirne, Chipres, Alep [34], Seyde et Alexandrie ; dans tous lesquels ports, il mouillera et y séjournera autant de jours qu'il en faudra audit Sr Dortières pour l'exécution des ordres qui luy sont donnez, sur quoy ils agiront de concert. Et, si la navigation et le temps l'obligent à toucher dans quelqu'un des autres ports du Levant d'une moindre conséquence, où il y a pourtant des consuls ou vice-consuls de la nation françoise establis, il donnera pareillement le loisir audit Sr Dortières d'y descendre et d'y donner les mesmes ordres que dans les autres Eschelles [35].

Le même jour, des instructions furent également envoyées à Plantier. Elles ne laissent aucun doute sur le caractère militaire de la mission que l'on voulait lui confier [36] :

Le roy ayant fait choix de vous pour suivre M. le chevalier du Mesné dans le voyage qu'il va faire au Levant, ne manquez pas de vous rendre à Toulon ausy tost qu'il sera prêt à partir et de rassembler cependant tous les instruments dont vous aurez besoin pour l'exécution de ce qui est contenu dans l'instruction que vous trouverez cy-joint.

Mémoire pour servir d'instruction au Sr Plantier, ingénieur ordinaire du Roy.

Sa Majesté ayant, donné les ordres nécessaires pour l'armement à Toulon des vaisseaux *l'Avanturier* et *le Bizarre*, qu'elle a résolu d'envoyer au Levant, sous

Majesteleri *l'Avanturier* ve *le Bizarre* kalyonlarının Toulon'da gerekli donanımlarının yapılması için emir verdi ve bu gemileri Şövalye Dumené komutasında Doğu'ya göndermeye karar verdi. Ne zaman yola çıkacağı konusunda bilgi almalı ve bu gemilere binmek için en çabuk bir şekilde Toulon'a varmalıdır. Çünkü Majestelerinin niyeti odur ki bu kalyonlar denizde kaldığı müddetçe o da onlarla beraber kalacaktır.

Bay Dumené'nin ulaştığı tüm Ege sahillerinde plan, harita yapmasını, limanlardaki deniz derinliklerini çok doğru bir şekilde ölçmesini, koyların girişlerini dikkatli bir şekilde incelemesini, bu koyların en yakın limana kadar olan uzaklıklarını, limanların genel olarak alanlarını ve bu limanlara hangi rüzgarla girilebileceğini gözlemesini istiyor.

Özellikle Çanakkale Boğazı geçişini, orada bulunan kalelerin gücünü, bu Boğaz'ı geçmek için gerekli rüzgârları, yine geçerken bu kalelerden ne kadar uzaklıkta bulunulduğunu, bu Boğaz'ın çok sayıda kalyon ve kadırga ile kolayca geçilip geçilemeyeceğini, bunun için hangi mevsimin seçilmesi gerektiğini, denize bakan önemli bataryalarının olup olmadığını, bu bataryaların her birinin kaç parça toptan meydana geldiğini ve bu kalelerde bulunan garnizonların mevcutlarını incelemesini istiyor.

Yine Kral, Akdeniz'de seyrüseferle ilgili ve Bay Dumené'nin seyahati sırasında yanaştığı bütün şehir ve yerlerde tam bilgileri almasını ve Toulon'a döndüğünde, daha önce yapmış olduğu raporları ve haritaları Majesteleri tarafından incelenmek üzere hemen göndermek için gerekli dikkati göstermesini istiyor[36].

Aynı ayın sonunda, yanı 31 Ekim 1685'de Şövalye du Mené bakandan, önce İstanbul'a sonra sırasıyla Selanik, İskenderiye, Sayda, İskenderun, Kıbrıs, İzmir, Trablusgarb, Tunus, Cezâyir ve nihayet Marsilya'ya gitmesi için emir alıyordu[37].

Gravier d'Ortières ve Plantier dışında askerî mühendis de Combes kardeşler de bakan tarafından aynı işi yapmak üzere gö-

le commandement du chevalier Dumené, il doit s'informer du temps auquel il pourra estre en état de partir, et se rendre aussy tost à Toulon pour s'embarquer sur son bord, l'intention de Sa Majesté estant qu'il y demeure pendant tout le temps que lesdits vaisseaux resteront en mer.

Elle veut que dans tous les lieux de l'Archipel où ledit Sr Dumené touchera, il en lève des plans et cartes, et sonde exactement tous les mouillages, qu'il examine soigneusement l'entrée des havres, leur distance jusques aux rades les plus prochaines, les traversiers des ports, et par quels aires de vent on peut y entrer.

Il doit principallement s'appliquer à examiner le passage des Dardanelles, la force des Châteaux qui y sont, et observer quels vents doivent régner pour y passer, à quelle distance l'on en est éloigné en passant, et s'il est facile de tenter ce passage avec plusieurs vaisseaux et galères, quelles conjonctures de temps il faudroit prendre pour cela, s'il y à des batteries considérables qui regardent la mer, quel nombre de pièces de canon il y a dans les batteries et quelles garnisons il ya dans les Châteaux.

Il prendra la plus exacte connoissance qu'il pourra de la navigation de la Mer Blanche, et de tous les lieux et endroits où ledit Sr Dumené touchera pendant son voyage, et, à son retour à Toulon, il aura soin d'envoyer les mémoires qu'il aura faits et levez pour estre examinez par Sa Majesté [37].

À la fin du même mois, le 31 octobre 1685, le Chevalier du Mené recevait du ministre son ordre de route pour aller d'abord à Istanbul, puis respectivement à Salonique, Alexandrie, Seyde, Alexandrette, Chypre, Izmir, Tripoli, Tunis, Alger et enfin Marseille [38].

En même temps que Gravier d'Ortières et Plantier, deux autres officiers ingénieurs, les frères de Combes, avaient été chargés

revlendirildiler. Bıraktıkları belgelere bakılırsa onlar da aynı şekilde Bozcaada, Midilli, İzmir ve özellikle Çanakkale Boğazı ve İstanbul'un plan ve haritalarını çıkarmakla yükümlü idiler.

Fransa'nın kuzeyinden gelen ve Kraliyet gemi kaptanlarından birinin oğulları olan Benjamin ve Pierre de Combes (veya Decombe) kardeşler denizcilik ve tahkimat mesleğini Hollanda'da öğrenmişlerdi. Büyük kardeş Benjamin General Vivonne tarafından daha sonra Marsilya'da kadırga kaptanı, sonra da amiral gemisi olan *La Réale*'e kaptan yardımcısı olarak tayin edildi. 1667'de Brest şehrinde aynı iş için görevlendirildi. Beaufort Dükü'nün dikkatini çektiği için kalyon, hatta amiral gemisi komutanlığına getirildi ve 1669'da Osmanlılara karşı Girit kuşatmasına katıldı. Daha önce gördüğümüz gibi, Beaufort bu harekât sırasında öldüğünden, de Combes Fransa'ya dönüyor ve Colbert'e tavsiye ediliyor. 1674'de Dunkerque tahkimatının başına getiriliyor. İşte bu sırada komiser olarak görevli olan Gravier d'Ortières ile çalışıyor ve Dunkerque'in tahkimat planını yapıyor. Daha sonra birkaç yıl Amerikan adalarında kalıp Tabago ve Martinique tahkimatını iyileştirmek için çalışıyor. De Combes Fransa'ya döndükten sonra Vauban idaresinde yine Dunkerque surlarında görevlendiriliyor. 1679'da Rochefort'ta idi. Seignelay'nin Akdeniz limanlarına yaptığı ziyarette yanında bulundu, daha sonra 1684'de Cenova'nın bombalanmasına katıldı. İki kardeşin 1686-1687 yıllarında Türkiye'deki görevlerinden sonra, Benjamin 1688'te Cezâyir'in bombardımanına katıldı. Ertesi yıl kral onu Hollanda şehirlerinde keşfe, Graves, Nimègue ve Arnhem'in surlarının tamirine memur etti. De Combes 1696'da Normandiya'nın tahkimat müdürü oldu ve aynı yılın 13 Aralığı'nda öldü. Benjamin de Combes 1678 Martı'nda kardeşi Pierre ile asilzade oluyor. Pierre 1678'de Dunkerque'de ağabeyinin yerine geçiyor[38].

par le ministre d'une mission analogue. À en croire les documents qu'ils ont laissés, ils avaient ordre de lever les cartes et plans des îles de Ténédos, de Mytilène ; d'Izmir et surtout des Dardanelles et d'Istanbul.

Originaires sans doute du nord de la France, fils d'un capitaine de navires du roi, les frères Benjamin et Pierre de Combes (ou Decombe) furent formés dans le métier de navigation et de fortification en Hollande. Le frère aîné Benjamin fut ensuite nommé par Vivonne, enseigne des galères à Marseille, puis lieutenant sur la galère *La Réale*. En 1667, il est lieutenant de vaisseau à Brest. Le duc de Beaufort le remarqua, le promut capitaine de vaisseau, lui donna le commandement de son navire amiral et l'emmena au siège de Candie en 1669. Beaufort ayant été tué au cours de cette opération, comme nous l'avons vu, de Combes revint en France et fut signalé à Colbert. En 1674 il a la direction des fortifications de Dunkerque. C'est là qu'il travaille avec le commissaire Gravier d'Ortières et présente tout un plan de fortification de Dunkerque. Après plusieurs années de séjour aux Iles d'Amérique, pour améliorer les fortifications de Tabago et de la Martinique, de Combes revint en France pour travailler sous les ordres de Vauban à la fortification de Dunkerque. En 1679, il était à Rochefort. Il accompagna Seignelay dans sa visite des ports de la Méditerranée, prit part au bombardement de Gênes en 1684. Après la mission des deux frères en Turquie au cours des années 1686-1687, Benjamin participe également au bombardement d'Alger en 1688. L'année suivante, le roi l'envoya reconnaître les places de Hollande et l'utilisa plus tard à la fortification de Graves, Nimègue et Arnhem. De Combes devint, en 1696, directeur des fortifications de Normandie et mourut le 13 décembre de cette année. Benjamin de Combes avait été anobli en mars 1685, ainsi que son frère Pierre, qui l'avait remplacé à Dunkerque en

De Combes kardeşlerin İstanbul'u ve genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nu hedef alan bir askeri harekât tasarı hazırlığı içinde yer alması bu konunun ciddiyet boyutlarını gösterir.

1687 yılının başında başka bir mühendis, bay Razaud[39], Plantier'nin yerine inceleme yapmak üzere Türkiye'ye gönderildi. Bakan ona 27 Ocak 1687'de şu mektubu yazıyordu:

> Doğu'ya, Bay Plantier'nin yerine, Osmanlı limanlarının Majesteleri'nin Toulon'da hazırlattığı kalyonlarla ziyaretini tamamlamak için Kralın sizi seçtiğini zevkle bildiriyorum. Gemilerin hareket edebilecek durumda olup olmadıklarını öğrenince hemen bu limana gidin, ancak bu arada anılan kalyonların uğrayacakları liman ve koyların planlarını çıkarmak için ihtiyacınız olacak gereçleri de edinmelisiniz[40].

Aynı yılın 14 Mayısı'nda aynı mühendisin almış olduğu emirler sadece harita ve topografya (yer bilim) bilgisi ihtiyaçlarını aşıyordu:

Mémoire pour servir d'instruction, au *Sr* Razaut, *que le Roy a choisy pour faire le voyage des Eschelles de Levant* (Osmanlı limanlarını gezmesi için Kralın seçtiği Bay Razaud'ya verilen emir mahiyetindeki rapor)

> Başta, daha önce kendisine bildirildiği gibi, Majesteleri'nin bu yolculuğu yapmak üzere hazırlattığı iki gemi, gelecek Nisan'ın birinde Toulon'dan hareket etmek zorundadır.
>
> Majesteleri'nin Akdeniz kıyılarının keşfini tamamlama çalışmalarını yaptırmak düşüncesinde olduğu; [Kaptan] Şövalye Dumené'nin uğrayacağı tüm yerlerin harita, plan ve görünümlerini istediği; Akdeniz'in yeni haritasının bu bölümüne yarayacağı ve Kral da bunu yaptırmak kararında olduğu için [Bay Razaud] mümkün olan titizlikle en dikkate değer yerlerin tam yükseklik noktalarını, kıyılarda hakim olan rüzgârların yönlerini inceleyecek; koyların derinliklerini ölçecek ve bu koyların şekillerini, genişliklerini, deniz

1678 [39]. Il est certain que la participation des frères de Combes à cette mission d'exploration en vue d'une action tion militaire contre l'Empire ottoman montre les dimensions de ce projet.

Dès le début de l'année 1687, une nouvelle mission était confiée à un autre ingénieur, le Sr. Razaud [40] qui allait en Turquie continuer les observations de Plantier. Le ministre lui adressait cette lettre, le 27 janvier 1687 :

> Je suis bien aise de vous donner avis que le Roy a fait choix de vous pour faire le voyage de Levant, au lieu du Sr Plantier, sur les vaisseaux que Sa Majesté fait armer à Toulon pour achever la visite des Eschelles. Ne manquez pas de vous rendre en ce port aussy tost que vous aurez appris qu'ils seront en estat de partir, et cependant vous devez vous pourvoir des instruments dont vous aurez besoin pour lever les plans des ports et rades où lesdits vaisseaux mouilleront [41].

Et, le 14 mars suivant, il recevait des instructions détaillées qui vont bien au delà de simples besoins de renseignements cartographiques ou topographiques.

Mémoire pour servir d'instruction, au *Sr* Razaut, *que le Roy a choisy pour faire le voyage des Eschelles de Levant.*

> Premièrement, il a desjà été informé que les deux vaisseaux que Sa Majesté a destinez pour faire ce voyage doivent partir de Toulon au premier avril prochain, ainsy il doit prendre ses mesures pour se rendre en ce port dans le temps nécessaire pour son embarquement.
>
> Sa Majesté estant dans le dessein de faire travailler à achever la reconoissance des costes de la Méditerranée, et voulant que les cartes, plans et veues qu'il doit lever de tous les lieux, dans lesquels le chevalier Du Mené doit toucher, servent à former une partie du nouveau portulan qu'elle a la résolution de faire faire desdites costes, il s'appliquera autant qu'il luy sera possible à prendre exactement la hauteur, du pôle des lieux, les plus

dibinin niteliğini; bu koyların fırtınadan korunup, korunmadığını gözleyecek; rüzgârların yönlerini belirledikten sonra şimdiye kadar adı geçen kıyıların, daha önce yapılmış ve yanında bulunduracağı deniz haritalarında gerekli düzeltmeleri yapacak.

Kıyıların tanıtımını çizimlerle gösterecek; koy, demir atma alanları veya en dikkate değer Boğazlardan etraftaki doğa nasıl görünüyorsa onun karşıdan görünüşünü hafif çizgilerle belirleyecek.

Liman girişlerini, en yakın gelecek limana kadar uzaklıklarını, limanlarda hakim olan rüzgârların yönlerini ve geçiş yerlerinde gemi kaptanlarının yollarını bulmak için kullandıkları baliz ve işaretleri gayet dikkatlice inceleyecek.

Çıkarma yapmaya uygun tüm kıyılardaki yerleri belirleyecek, yani kıyının alçak, sarp, kumluk olup olmadığını, harp gemilerinin kıyıya yeteri kadar yaklaşarak karşıdan atacakları top ateşine dayanıp dayanmayacağını, büyük kayıkların kıyıya yaklaşabilmeleri için yeteri kadar derin olup olmadığını; sivri burun veya denize doğru çıkıntılı olup olmadığını; [yarımadaya benzeyen] bu çıkıntıların etrafında büyük harp gemilerinin hilal şeklinde dizilerek yarı top menzilinde seyredip, daha sonra bu brun veya çıkıntının çıkarma yapmaya uygun olup olmadığını [öğrenecek].

Ayrıca nehirlerin denize döküldüğü yerler, körfezler, koylar ve buna benzer yanaşılabilecek yerleri belirleyecek, onların derinlik ölçülerini dikkatlice alacak, bu konuda her tür bilgiyi toplayıp, o bilgileri harita ve raporlara kaydedecek.

Buna ek olarak, çıkarmalara karşı savunma yapılan yerlerin geniş veya rahat olup olmadığını, arazinin uygun olup olmadığını, karadan atılan güllelerin gemilere ulaşıp ulaşmadığını, yaklaşık ne kadar mesafeye kadar gittiğini gözlemleyecek.

Bir bölgeye girdiğinde oranın düz veya dağlık, arabalar için kolay veya zor olduğuna, çay, nehir veya bataklıklarla kesilip

remarquables, à observer les aires des vents, qui règnent le long des costes, à sonder les rades, desquelles il reconnoistra bien la figure, l'étendue, les profondeurs, la qualité des fonds, ou, si elles sont foraines ou abriées, à spécifier les sens des vents et à les corriger sur les cartes marines, qui ont estés faites jusqu'à présent desdits costes, desquelles il doit prendre soin de pourvoir.

Représentra les reconnoissances des costes par des petites eslévations de paysages, telles qu'elles paroissent des rades, ancrages, ou des détroits les plus remarquables, et principalement de ceux qui sont à portée de l'entrée de ces ports.

Il examinera soignesement l'entrée des havres, leur distance jusques aux rades les plus prochaines, les traversièrs des ports par quelques aires de vent on y peut entrer, et les remarques ou balises sur lesquelles les pilotes marquent l'entrée des vaisseaux.

Il reconnoistra tous les endroits des costes propres à faire des decentes, c'est-à-dire si la cote est basse, platte non escarpée, si elle est de sable et non ferées, si les gros vaisseaux en peuvent approcher assez pour soutenir la descente de leur canon, s'il y a assez de fonds joignant le rivage pour y faire aborder les grandes chaloupes, et si la coste forme une pointe ou avance dans la mer, autour de la quelle les gros vaisseaux puissent se ranger et mouiller en croissant, à demy portée de canon, en travers de la pointe sur laquelle on veut faire descente.

Il observera aussy les eschouages des rivières, les bayes, ances, et tous les autres endroits où l'on peut aborder, les sondera soigneusement, en prendre toutes les connoissances possibles et les marquera, tant sur les cartes que dans les mémoires.

Il doit pareillement observer si les endroits propres à deffendre les descentes sont larges et spacieux, si le terrain est favorable ou non, et si le canon de terre peut porter jusqu'aux vaisseaux, et à quelle distance il peut aller à peu près.

kesilmediğine, hayvan yemi veya odun bakımından zengin olup olmadığına, askerlerle orada kolay yürünüp yürünülmediğine, tepelerin sık olup olmadığına bakacak; uzunluk ve genişliğini ve düşmana neyin yarayıp neyin zararlı olduğunu not edecek.

Şehirlerin girişlerini aynı şekilde ve dikkatlice inceleyecek, onların nasıl kapandıklarını, kaç kapıları olduğunu ve bu kapıların herbirinin kapanan kaç yeri bulunduğunu, oraya nasıl yaklaşıldığını, varoşların olup olmadığını, bunların büyük ve gelişmiş olup olmadıklarını; bunlardan hangi çay ve nehrin geçtiğini veya yakından çay veya nehrin geçip geçmediğini inceleyecek; liman girişlerini, genişlik ve derinliklerini, onların nasıl oluştuklarını, hangi kalyonların oraya girebileceklerini de yazacak.

Yine bu şehirlerin surlarının ne durumda bulunduğunu; tabyalı veya kulelerle kapalı olup olmadığını; surların uzunluğunu ve yüksekliğini, hendeklerin su ile dolup dolmadığını; yaklaşık genişlik ve derinliklerini de not edecek.

[Yine bu şehirlerin] çağdaş bir tarzda tahkim edilip edilmediğini, bu surların niteliklerini; tabyalarının nitelik ve sayılarını; dış tarafının sıvalı olup olmadığını ve nasıl yapıldığını; surların yan cephelerinin büyüklüğünü, onların nasıl bombalanabileceğini, dış cephelerinin olup olmadığını ve nasıl yapıldıklarını, hendek olup olmadığını, devriye yollarının kapalı olup olmadığını, eğintilerinin olup olmadığını, bunların düz bir tarzda iki hilalle iyi kesilip kesilmediğini ve şehrin askeri durumunu inceleyecek.

Şehre hakim tepelerin olup olmadığını, bu tepelerden korunma amacıyla yararlanma olanaklarını ve bunların en yakın komuta merkezine yakınlığını inceleyecek ve bu hususları şehirlere yaklaşabiliyorsa tamamen gözlemleyerek, değilse tahmini olarak plana not edecek.

Etrafa dikkat ederek, su veya hayvan yeminin olup olmadığını; memleketin taşlık

Lorsqu'il sera rentré dans le pays, il considérera la situation, s'il est plat ou montagneux, facile ou difficile pour les charois, s'il est entrecoupé de ruisseaux, de rivières, ou de marais, s'il est abondant ou non en fourrages et bois, s'il est aisé d'y marcher avec des troupes, et si les défilez en sont fréquens ; il en marquera bien la longueur et la largeur et ce qui les peut rendre favorables ou nuisibles à l'ennemy.

Il examinera pareillement avec soin l'entrée des villes, de quelle manière elles ferment, combien de fermétures il y a à chaque porte, et comment on y aborde, s'il y a des fauxbourgs, s'ils sont grands et considérables, quels ruisseaux ou quelle rivière passent à travers, ou y abordent ; il remarquera l'entrée de leurs havres, leur étendue et leur profondeur, de quelle façon on les forme et quels vaisseaux y. peuvent entrer.

[Il] remarquera aussy quelle en est la fortification ; si elle est bastionnée ou fermée avec des tours, quelle est l'etendue et la hauteur des murs, si les fossez sont pleins d'eau, ou secs, et de quelle largeur ou profondeur ils sont à peu près.

Si c'est une place fortiffiée à la moderne, il observera la qualité de sa fortiffication, quels en sont les bastions, et leur nombre, si elle est revestue et comment, la grandeur des flancs et de quels endroits on pourroit les battre, s'il y a des dehors et de quelle manière ils sont, faits, s'ils sont revestus ou non, quels sont les fossez, chemins couverts et glacis, et si ces derniers sont bien rasez par les deux lunes et le corps de la place.

[Il] observera de plus si la place est commandée on non, s'il n'y a point quelque partie veüe d'escharpe ou de revers, de quelque hauteur, et la distance qu'il y a jusqu'au lieu commandé ; il marquera le tout sur le plan par estimation s'il ne peut pas les mesurer effectivement.

[Il] fera plusieurs fois le tour de la place, s'il luy est possible, pour s'en bien former l'idée et s'attachera sur toutes choses à en bien connoistre le faible, le figurer sur le plan et l'expliquer par un mémoire particulier relatif audit plan.

[Il] remarquera les environs, s'il y a de l'eau ou du fourage, si le pays est pierreux et sec, ou gras et fertile, s'il est plat ou

veya kayalık, toprağın yumuşak ve verimli, düz veya dağlık olduğunu; oraya yaklaşmayı engelleyen doğal etkenlerin veya çukurların olup olmadığını; çevre duvarının büyük boyutlara ulaşıp ulaşmadığını, bu duvarın nehir, büyük uçurumlar veya bataklıklarla kesilip kesilmediğini; şehirlerde top menzili dışındaki askerî karargâhların savunma hatlarından biraz uzakta bulunan bazı tepeler tarafından korunup korunmadığını, böylece bir imdat ordusunun kolayca gelip işgal edilen hatlara girip giremeyeceğini; bu hatların işgalinden sonra bizim onları sürekli bir şekilde elde tutup tutamayacağımızı tespit edecek.

Son olarak da ülkedeki mevsimlerin durumunu; her bir mevsimdeki hava durumunun normal zamanlarda ne olduğunu; kara ve deniz kuvvetleriyle girişebileceğimiz harekât için en uygun mevsimlerin nelerin olduğunu da belirleyecek.

Ülkenin nüfus durumunu, güvenliklerini sağlamak için hangi yöntemi seçtiklerini, güvenlik ve askerî güçlerin durumunu, bulundukları yeri korumak için hangi güçlere baş vurduklarını da tanıyıp bilecek.

Aym yeri iki üç kez gördükten sonra, gemisine dönüp orada gerçeğe en yakın bir şekilde çizimini yapacak ve mümkün olduğu kadar tam ve doğru planlarını çıkaracak. Yapacağı gözlemleri de devamlı olarak plan ve haritalarla ilişkili olarak düzenlenmiş bir deftere yazacak ve sonra hepsini Majesteleri'ne gönderecek[41].

montagneux, s'il n'y a point de fonds ; ou de rideaux, qui en puissent favoriser les approches, si la circonvalation sera de grande estenduë, si elle ne sera point sépareée par des rivières, grandes ravines, ou par des marais, si les camps qui seront situés hors de la portée du canon de la place ne se trouveront point sous celle de quelque commandement hors des lignes, duquel une armée de secours se peut facilement saisir pour incommoder le dedans des lignes mesmes, et en ce cas voir si on ne le pourroit pas occuper et l'attacher aux lignes.

Finalement, il s'informera de l'estat des saisons dans le pays, quel temps il y fait ordinairement à chacune et quelles sont les plus propres aux entreprises qu'on y pourroit faire avec des armées de terre et de mer.

Il reconnoistra aussi si le pays est peuplé, quel ordre les habitans tiennent pour pourvoir à leur sureté, quelles sont les forces, de quelles troupes ils servent, et de quelle façon ils gardent leur place.

Après qu'il aura bien veu deux ou trois fois la mesme chose, il se retirera sur le vaisseau, sur lequel il sera embarqué, pour la dessiner et en faire des plans les plus approchants de la vérité qu'il se pourra. Il écrira aussy les observations, qu'il aura faites, dans un journal, lequel sera toujours relatif aux plans et cartes, qu'il doit faire avec toute la justesse et l'exactitude qu'il luy sera possible, et, à son tour, il envoyera le tout à Sa Majesté [42].

Anahtar Sözcük: Gizlilik

Anılan tüm bu görevler, derin bir gizlilik çemberi içine alınmıştı. Dolayısıyla gemilere yabancı hiçbir tayfanın alınmaması ile ilgili sıkı emirler verildi; 4 Ekim 1685'de Bakan Seignaley, Toulon'da, donanma emini ve büyük elçi Girardin'in kardeşi Vauvré'ye şöyle yazıyordu:

> Majesteleri, [Şövalye du Mené'nin kumandasındaki] kalyonlarla yola çıkacak olan ve Bay Plantier'nin derinlik ölçüleri-

Maître mot : secret

Toutes ces missions étaient naturellement entourées d'un strict secret. Aussi des ordres étaient donnés de n'embarquer aucun matelot étranger ; le 4 octobre 1685, le ministre Segnaley écrivait à Vauvré, intendant de la marine à Toulon, et frère de l'ambassadeur Girardin :

> Sa Majesté approuve que vous fassiez suivre ces vaisseaux [du chevalier Dumené] par une tartane pour servir au Sr

ni almak ve hazırlamakla görevli olduğu haritaları çizmek üzere bineceği bu gemiyi göndermenizi onaylıyor, ancak o gemiye [başka yerlerden değil] sadece kalyonlardan alacağınız tayfaları vereceksiniz.

Plantier'nin ihtiyacı olduğunu söylediği çizim yapacak kişiye gelince, arzu ettiğiniz kişiyi ona verebilirsiniz, ayda da ona 40 lira ödetebilirsiniz[42].

Bu mektuptan birkaç gün sonra, 10 Ekim'de bu kez Gravier d'Ortières'e gönderdiği mektupta aynı Bakan şunları yazıyordu:

> Size Kralın emrini iletiyorum. Bu emir Bay Şövalye Dumené ve Bay Bidault'nun komuta ettikleri kalyonlara hareket ettikleri veya yolda uğradıkları hiçbir limanda herhangi bir gönüllünün alınmasını yasaklıyor. Bu emirlerin harfiyyen yerine getirilmesinde gerekli dikkati göstermekten kaçınmayın[43].

Yine *Mémoire secret dont les Sr Girardin, ambassadeur du Roy, et d'Ortières, envoyé par Sa Majesté pour visiter les Echelles du Levant, sont convenus, pour l'instruction dudit Sr d'Ortières sur ce qu'il doit traiter avec le grand Vizir à l'effet d'obtenir les commandemens et les ordres, qui luy sont nécessaires pour son voyage* (Kralın elçisi Bay Girardin ve Majesteleri tarafından özel görevle Doğu limanlarını ziyaret etmekle görevlendirilen Bay d'Ortières'in ortaklaşa hazırladıkları gizli ve aynı d'Ortières'in seyahatı için gerekli olan irade ve emirleri elde etmek için Sadrazamla yapacağı görüşme sırasında söyleyeceği şeylerle ilgili talimat) başlıklı belgede yine bu gizlilik söz konusudur:

> (...) Majestleri'nin Pâdişaha ait olan şehirlerin durumunu öğrenmek, hangi yollarla kendilerine saldırabileceğimizi görmek için harp gemileri ile mühendisler gönderip göndermediği konusunda sorguya çekilirse, hatta bu mühendisler yolda çalıştı diye bir iddiada bulunulursa, [Gravier d'Ortières] bunları baştan sona kadar yalanlayacaktır. Sadece kimi kalyon su-

Plantier à travailler aux sondes et plans des costes qu'il a ordre de lever, mais il faut que vous la fassiez équiper par des matelots desdits vaisseaux.

A l'esgard du dessineur, dont, vous dites que ledit Plantier a besoin, vous pouvez lui donner celuy que vous proposez et le faire payer sur le pied de 40 liv. par mois [43].

Et quelques jours après, le 10 octobre, le même ministre écrivait une dépêche à Gravier d'Ortières :

> Je vous envoye un ordre du Roy portant deffenses au Sr Chevalier Dumené et au Sr Bidault d'embarquer des volontaires sur les vaisseaux qu'ils commandent, à Toulon, ni dans aucun des ports où ils doivent aborder. Ne manquez pas de tenir la main à ce qu'il soit ponctuellement exécuté [44].

Il est question encore de ce secret dans l'un des articles du « *Mémoire secret dont les Sr Girardin, ambassadeur du Roy, et d'Ortières envoyé par Sa Majesté pour visiter les Echelles du Levant, sont convenus, pour l'instruction dudit Sr d'Ortières sur ce qu'il doit traiter avec le grand Vizir à l'effet d'obtenir les commandemens et les ordres, qui luy sont nécessaires pour son voyage :*

> (...) Que si on luy oppose qu'on est averty que Sa Majesté a envoyé sur ses vaisseaux des ingénieurs pour reconnoitre la situation des places de Sa Hautesse et remarquer les moyens par lesquels on peut les attaquer, et qu'ils ont déjà travaillé, dans la route, il déniera formellement ces faits et conviendra seulement que quelques officiers des vaisseaux ont pu, par curiosité et pour s'instruire de la navigation, sonder dans les rades et sur les côtes, affin de connoitre les lieux où ils peuvent estre en seureté contre les accidens de la mer, et fera entendre que, sans prendre de nouveaux esclaircisse-

> baylarının merak güdüsü ile ve denizcilik konusunda bilgi edinmek, deniz kazalarını önlemek ve seyrüsefer güvenliğini sağlamak için, koy ve kıyıları ölçmüş olabileceklerini kabul edebilir; [ancak buna karşılık] Majesteleri'nin esasen yeni bilgilere ihtiyacı olmadan da tüm şehirlerin güçlü ve zayıf noktalarını yeteri kadar bildiğini söyleyecektir[44].

Tüm bu tedbir ve talimata rağmen, sır iyi saklanamamış olacak ki, 23 Ocak 1686'da Girardin, Seignelay'ye şöyle yazıyordu:

> (...) Tercümanların şifahi olarak bana naklettiklerini size rapor etmem yerinde olur: Kralın kalyonlarında Plantier'nin mühendis olarak bulunması, Bay de Combes kardeşlerin seyahat nedenleri kuşkusuz yalnız gemilerdeki subaylar tarafından değil, Majesteleri'nin kalyonlarında bulunan tüm tayfalar tarafından da öğrenildi; bu konuda o kadar az tedbir alındı ki Kaymakam'ın da bundan haberdar olmuş olması ve hatta Sadrazamı da bu konuda bilgilendirmiş olması imkân dahilindedir; bunu da şundan anlıyoruz ki, birçok kez o tercümanlara endişelerini belirtti ve onlara Bay d'Ortières'i neden savaş gemilerinin taşıdığını sordu[45].

De Combes kardeşlerin görevleri konusunda da 24 Aralık 1685 tarihli bir mektupta buna benzer şeyler söyleniyor:

> Seyahat nedenleri daha onlar gelmezden önce yalnız tüm kalyon subaylarınca değil, kimi tayfalar tarafından da öğrenildiği için, kalyonlardan önce İstanbul'a gitmelerini kararlaştırdık ve onlar da bu ayın altısında bir Türk kayığı ile yine bu konuda çalışmak için gittiler[46].

Fetih Yerine Olağanüstü Değerde Belgeler

Mühendisler ve Gravier d'Ortières tarafından yapılmış olan çalışmaların ardından bize büyük değeri olan bir belge yığını kaldı. Askerî bir harekât girişimi amacıyla yapılmış olsalar da bu kadar aradan sonra günümüzde onların gerçek değeri daha iyi ortaya çıkıyor.

> ments, Sa Majesté est suffisamment informée du fort et du faible de toutes les places [45].

Malgré toutes ces précautions, le secret fut mal gardé et, le 23 janvier 1686, Girardin écrivait à Seignelay :

> (...) Il est à propos de vous rendre compte de ce qui m'a esté rapporté verbalement par les drogmans.
>
> Il est constant que l'embarquement du Sieur Plantier en qualité d'ingénieur sur les vaisseaux du Roy, et les motifs du voyage des Srs de Combes ont esté connus non seulement de tous officiers, mais mesme de tout l'équipage des vaisseaux de SM, et qu'on a gardé si peu de mesures qu'il n'est pas impossible que le Caïmacan n'en ait esté informé et n'en ait averty le Visir, puis qu'il a assez fait, connoître les sujets de sa crainte, en leur demandant différentes fois, pour quelle raison on faisoit conduire ledit Sr d'Ortières par deux vaisseaux de guerre [46].

Il en est de même pour la mission des frères de Combes, car on lit dans une lettre de Girardin au ministre, datée du 24 décembre 1685 :

> Comme le sujet de leur voyage estoit mesme avant leur arrivée connu non seulement de tous les officiers des vaisseaux, mais mesme d'une partie des équipages, nous sommes convenus qu'ils iroient à Constantinople, avant les vaisseaux, et, le 6 de ce mois, ils sont partis dans un caïque turc [47].

Une documentation exceptionnelle à défaut de conquête

Le travail accompli par ces ingénieurs ainsi que par Gravier d'Ortières a laissé derrière eux une masse documentaire impressionnante. Même si, sur le coup, il s'agissait réellement d'une intention de tenter un coup de force, le recul dans le temps permet de constater leur intérêt réel.

İstanbul'a giderken Girardin de Combes'larla ilgili olarak 4 Aralık 1685'de Bakan Seignelay'e şunları yazıyordu:

> 9 Eylül'de bana yazmak lütfunda bulunduğunuz mektubu 24 [Aralık 1685'de] Bay de Combes bana verdi; Beyefendi, kendisine verdiğiniz görevleri yerine getirebilmesi için ihtiyaç olan mektupları ona vermemle ilgili verdiğiniz emirleri yerine getireceğim (...). [İki kardeş] Çanakkale'deki [yeni kaleleri] içlerine girerek inceledikleri gibi, istedikleri gibi ölçülerini de aldılar, planlarını çıkardılar ve deniz derinliğini sondaladılar. Birçok kez, içecek almak ve ava gitmek bahanesiyle Boğazın iki tarafında bulunan eski kalelere de gittiler. Böylece elinizde bu Boğazın ve kenarlarında bulunan kalelerin çok doğru ve uygun harita ve planları olacak. Size yazmak elinde gizli şifresi yok, bunun için, Çanakkale Boğazı'ndaki yeni kalelerin arasındaki mesafenin 3.500 m.[47] olduğunu size yazmayı ben üstlendim. Onlara göre gülle tehlikesi olmadan bu Boğazı tam ortasından geçmek mümkün; üstelik oraya girmeden ve top menzili dışında çok iyi demir atma alanı da var; Boğaz gündüzün gözlemlendi, dolayısıyla, gece orası geçilebilir; ayrıca iki tarafa bombartalar koyarak çok kötü olan kale duvarlarını, gece veya gündüz bombalayıp yıkmak suretiyle top bataryalarını kolaylıkla etkisiz hale getirebiliriz[48].

19 Aralık'ta (1685) Bozcaada açıklarında bulunduğu sırada ters bir rüzgâr diplomatik filoyu orada dört gün kalmaya zorladı. Bu süre içinde adayı idare eden Paşa kimi Fransız subaylarından bazılarını av partisine davet etti, Elçi de Gravier d'Ortières için gerekli emirleri almak için İstanbul'a bir ulak gönderdi. Yine bu sırada Şövalye du Mené'nin yardımcısı O Markisi Gravier d'Ortières'i alarak bir kayıkla Çanakkale Boğazı'ndaki eski kalelere götürdü.

À propos des de Combes, Girardin, en route pour Istanbul, écrivait à Seignelay, le 4 décembre 1685 :

> Le Sr de Combes m'a rendu le mesme jour 24 [décembre 1685] la lettre qu'il vous a plu de m'escrire du 9 septembre ; je ne manqueray, pas Monsieur, de satisfaire à ce que vous m'ordonnez par icelle et de luy donner toutes les lettres, dont il aura besoin, pour l'exécution des ordres dont vous l'aviez chargé (...). Ils ont eu le loisir [avec son frère] non seulement d'examiner les forteresses [des Châteaux neufs], dans lesquelles ils sont entrez, mais mesmes de prendre des mesures, de lever les plans et de sonder par tout où bon leur a semblé. Ils ont été aussy plusieurs fois aux Châteaux vieux, sous le prétexte d'achetter des rafraîchissemens, et des deux costez du canal, en allant à la chasse, en sorte que vous aurez une carte fort exacte et des plans réguliers des forteresses de ce canal. Et, comme il n'a point de chiffre pour vous escrire, je me suis chargé de vous [faire] sçavoir par avance que le passage des Châteaux neufs estant de plus de 1 800 toises [48], ils ne doutent point qu'on ne le puisse tenter, sans beaucoup de risque de canon en tenant le milieu, et ce avec d'autant plus de facilité qu'il y a bon mouillage hors la portée du canon avant que d'y entrer, et que, le passage ayant été reconnu de jour, on peut mettre à la voile la nuit ; et d'ailleurs on peut poster des galliottes à couvert de tous costez pour bombarder, soit de jour ou de nuit et mettre le désordre dans les batteries qu'ils seroient aisément embarrassées par la chute des murailles voisines, qui sont d'une fort méchante construction [49].

Alors que la flottille diplomatique se trouvait, le 19 décembre, en rade de Ténédos, un vent contraire l'obligea d'y rester durant quatre jours. Pendant ce temps, le paşa qui commandait l'île invita quelques officiers à aller à la chasse et l'ambassadeur envoya un émissaire à Istanbul pour obtenir les ordres nécessaires à Gravier d'Ortières. C'est aussi pendant cette même période que le Marquis d'O, lieutenant du chevalier du Mené, partit en chaloupe avec Gravier d'Ortières pour aller jusqu'aux forteresses des Dardanelles, dits vieux châteaux.

35. «Plan de Tenedos, veüe de la ville et château de Tenedos, veüe de la coste de Tenedos» / Bozcaada'nın planı, Bozcaada şehir ve kalesinin görünümü, Bozcaada kıyılarının görünümü, *Service historique de la Marine, Vincennes, Paris, Plantier, SH 109, 1686. respectivement /sırasıyla : 49,5x30,5 cm., 40x19 cm., 113,7x14 cm.*

O Markisi geçerken dört kale komutanlarıyla [karşılıklı top atışlarıyla] selamlaştı; sonra da kaleleri ziyaret etti; bu ziyaretleri, yanında olan kişilerin bu kalelerdeki kuvvetleri ve kalelerin durumlarını iyi inceleyebilmesi için özellikle uzun tuttu (...)[49]. Biz kayığı yakından takip ettik, çünkü 24'ünde yelkenleri açtık ve gelip eski kalelerin yarım fersah açığında seyrederken, bu eski kaleleri ziyaret etmek için gelip Bay O'ya katılan mühendis ve topçu de Combes kardeşlerle beraber bizi bekleyen kalyon kaptan yardımcısı Bay Bousquet'nin komutasındaki tekneye rastladık. Daha önce kararlaştırdığımız gibi geçerken yeni kaleleri yedi top atışıyla selamladık, onlar (Türkler) da iki taraftan beşer gülle atarak bize, bu güllelerin Boğazın ortasında kesiştiklerini ve böylece bu gülleleri yemeden Boğazı geçmenin imkânsız olduğunu bize göstermek istediler; bununla beraber bu Boğaz daha sonra ölçüldü ve onun [yaklaşık] 3.500 m. olduğu anlaşıldı; bu durumda atılan gülle boğazın orta yerine tüm gücüyle değil ölü olarak gelir[50].

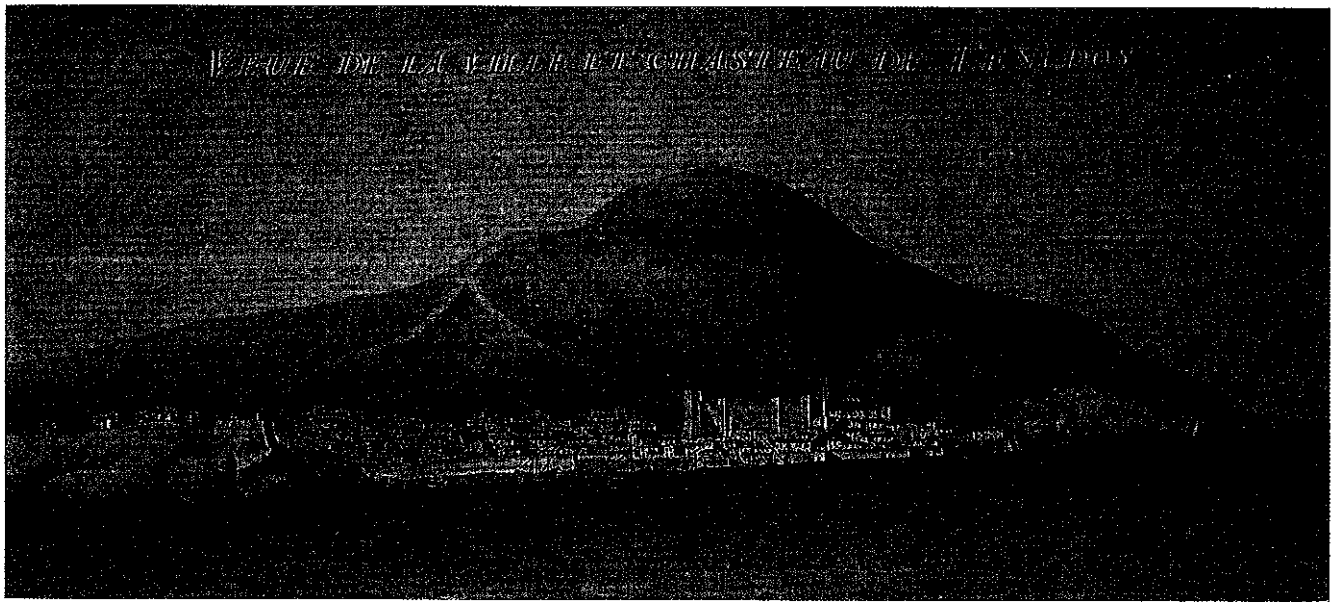
Le marquis d'O traita en passant pour le salut avec les commandans des quatre châteaux auxquels il rendoit d'assez longues visites pour donner le loisir à ceux de sa suitte de bien examiner leurs forces et situation [50]. (...) Nous suivîmes de près la chaloupe, car ayant mis à la voile le 24, nous vînmes le mesme jour mouiller à un demi-lieu des châteaux vieux où nous trouvâmes la barque commandée par le Sr Bousquet, lieutenant de vaisseaux qui nous y attendoit avec les frères de Combes ingénieurs et bombardiers qui s'estoient joints au dit Sr D'O pour les visites des châteaux vieux. Nous saluâmes en passant les châteaux neufs de sept coups de canons, comme on en estoit convenu, et ils en rendirent chacun cinq boulets, pour nous faire voir qu'ils croisent le passage, et qu'il est impossible de les éviter ; cependant ce passage qui a esté depuis mesuré est de plus de 1 800 toises, et il est constant que le canon ne porte point jusque au milieu de blanc en blanc mais seulement à boulet perdu [51].

İstanbul'a gelmiş olan Plantier hemen 10 Ocak 1686'da bakana gerçekleştirdiği ilk işlerle ilgili uzun bir rapor gönderdi:

> Toulon'dan hareket ettiğimizden beri emirlerinizi yerine getirmek için yaptıklarımı size bildirmek istiyorum: Geçen ayın (Aralık) 20'sinde akşam üstü Bozcaada önüne demir attık; orada kaldığımız üç gün boyunca adanın mümkün olduğu kadar gerçeğe uygun bir planını yaptım ve bir görüntüsünü çıkardım. Ayın 24'ünde Bay Şövalye du Mené, O Markisini kayığıyla gönderip beni Bay Bidault'un gemisinden aldı ve Dardanelles'e (Çanakkale) götürdü; Bay d'Ortières de bizimle beraber olduğu halde sabah sularında yeni kalelere vardık. Her ikisini de görmek için, komutanın Avrupa yakasındaki kalede olduğunu bildiğimiz halde selam sorununu konuşmak ve elçinin hasta olan tercümanı Bay Fonton için İstanbul'a gidip doktor getirecek bir gemi istemek bahanesiyle önce Asya tarafındakine (Kumkale) gittik. Bir mazgaldan içeri girdik; ben de istediğim kadar kalenin dokusunu, bataryaların konuşlanışını, top sayısını, bu topların batarya haline getiriliş şeklini, büyüklüklerini ve genel olarak, bana Marsilya'da

Arrivé à Istanbul, Plantier, rendait, dès le 10 janvier 1686, un compte détaillé au ministre de ses premières opérations :

> Pour vous rendre compte de ce que j'ay fait en exécution de vos ordres depuis mon départ de Toulon, je vous diray que le 20e au soir du mois dernier, nous mouillâmes devant Ténédos, dont j'ay pris un plan et une veüe, le plus exactement qu'il m'a été possible, pendant trois jours que nous y sommes restés. Le 24e matin, M. le chevalier du Mené envoya sa chaloupe, avec M. le marquis d'O, au bord de M. Bidault, pour me prendre et me mener aux Dardanelles ; M. d'Ortières fut de la partie et nous arrivâmes aux Châteaux neufs sur les 10 heures du matin. Pour avoir occasion de les voir tous deux, nous allâmes d'abord à celui d'Asie, sçachant que le commandant estoit dans celuy d'Europe, sous prétexte de raisonner du salut et de demander un bateau pour envoyer chercher un medecin à Constantinople par le Sr Fonton, truchement, pour M. l'ambassadeur, qui étoit malade. Nous entrâmes dans ce Château par une embrasure et j'eus tout le temps que je pouvois souhaitter pour en examiner la situation, la disposition de ses batteries, la quantité de ses canons, la manière de les mettre en batterie, leur calibre, et généralement tout ce que je pouvois souhaitter suivant l'instruction que m'avait

36. «Veue de la ville et château de Tenedos», détail de la carte précédente / Bozcaada şehir ve kalesinin görünümü, bir öncelki haritadan ayrıntı.

iken gönderınek lütfunda bulunduğunuz emirlerinize uygun olarak arzu edebileceğim her şeyi inceleme zamanı buldum. Kale emini bize Avrupa yakasında (Sedd'ül-Bahir) bir komutanın (dizdar) bulunduğunu, dolayısıyla oraya gitmemiz gerektiğini söyledi, bunun için bize bir de mektup verdi, biz de onu ona götürdük. Böylece ben Asya'da yaptığım gözlemin aynısını burada da yapma olanağını buldum[51].

Buradan iki eski kalenin birbirine en yakın olduğu bir yerden iki yaka arasındaki mesafeyi ölçtük. Önce başlangıç noktasının yanlış olduğunu sandım, sonra üç yerden ölçüleri aldım ve bu hesaplarda istediğim sonuca ulaştım. Daha sonra Du Mené'nin komutasındaki [harp gemisinin] demir atmış olduğu iki kale arasındaki yere döndük. Ertesi gün Bay de Combes'la beraber bir kayıkla yeni kalelere döndük. Bay de Combes daha önce bu kalelere gidememişti, çünkü oraya girmek veya bataryaların yanına yaklaşmak için bahanesi yoktu. Bay O Markisi aldığı görevi o kadar iyi yerine getirdi ki bu kalelere dönmek için bir neden kalmadı.

Bu kaleler konusunda yaptığımız gözlemler ve size gönderme şerefine ulaşacağım özel haritaların dışında, eski kalelerden yenilerine kadar giderek ve çok doğru olacak haritaya başladım; bombartalar ve kadırgalar için tüm engebeleri, demir atma alanlarını orada belirteceğim, bunun için de dört beş gün daha çalışmak gerekiyor, onu da Doğu seyahatimize devam ederken yapacağım[52].

Plantier'nin görevi Ağustos 1686'da bitti ve Bakan ona 29'unda şöyle yazıyordu:

Bu ayın 13'ünde yazdığınız mektuptan öğrendiğime göre, Doğu'da yaptıkları seyahat sırasında Kralın kalyonlarının uğradığı tüm liman ve koyların planlarını çıkardınız. Çok çabuk bir şekilde onları temize çekmek ve özellikle onları çok doğru olarak yapmak için dikkatinizi toplamanız gerekir; bitirdiğinizde de onları buraya getirirsiniz[53].

(*sic*) fait l'honneur de m'envoyer à Marseille. Le gouverneur nous dit qu'il y avait un commandant dans le Château d'Europe et qu'il falloit y aller, il nous donna même une lettre pour ce commandant, que nous luy portâmes. J'eus par ce moyen occasion de faire les mesmes remarques à ce Château d'Europe qu'à celuy d'Asie [52].

Nous allâmes de là sur une pointe extrêmement basse pour prendre la distance de ces deux viels Chasteaux, que nous ne crûmes pas ensuite avoir pris tout à fait juste, parce que la baze étoit trop petite. Je l'ay pris depuis de trois différentes bazes, les plus longues que j'ai pû, et je me suis trouvé juste dans ces opérations. Nous retournâmes ensuite au bord de Du Mené, qui était mouillé entre ces chasteaux. Le lendemain, il nous donna sa chaloupe pour retourner aux Chasteaux neufs avec M. de Combes, qui n'avoit pas pû les voir, n'ayant point eu de prétexte pour y entrer, ny renger si près ses batteries. M. le marquis d'O s'est si bien acquitté de sa commission que nous aurions pu retourner à ces châteaux s'il nous étoit resté quelque chose à examiner.

Outre les remarques que j'ai faites sur ces châteaux et les plans particuliers que je me donneray l'honneur de vous envoyer incessamment, j'ay commencé une carte depuis les viels châteaux jusqu'aux neufs, qui sera fort exacte ; j'y marqueray toutes les ondes et mouillages pour les galiotes et pour les galères, mais il faudra encore travailler 4 ou 5 jours, ce que je feray lorsque nous continuerons notre voyage du Levant [53].

La mission de Plantier était terminée au mois d'août 1686, et le ministre lui écrivait le 29 août :

J'ay esté bien aise d'apprendre par vostre lettre du 13 de ce mois que vous ayez levé tous les plans des ports et rades dans lesquels les vaisseaux du Roy ont touché dans le voyage qu'ils viennent de faire en Levant. Il est nécessaire que vous acheviez promptement de les mettre au net et que vous preniez garde surtout de les faire avec beaucoup d'exactitude, et lorsque vous les aurez finis, vous pourriez les apporter icy [54].

Şimdi Vincennes Şatosu'nda, Deniz Tarihi Servisinde (*Service historique de la Marine*)[54] korunan ve olağanüstü nitelik ve belirginlikteki bu harita, plan ve kesitler, bu alanda yapılmış benzerleri ile kıyaslanamayacak ölçüde büyük sanat değerine sahiptirler ve özellikle de harita koleksiyonun başındaki temsili resim (allégorie), hangi gaye için yapılmış olduklarını çok açık bir şekilde ifade ediyor: Genç Güneş Kral ve onun gücü Osmanlıları zincire vuruyor.

Bu harita tomarının başında mühendisin verdiği listeye göre belgeler şöyle dağılıyor:

Dardanelles Boğazının haritası.

Avrupa ve Asya'daki Dardanelles (Çanakkale) yeni kalelerinin planı.

Deniz tarafından Asya'daki yeni kale bataryasının plan ve profili.

Avrupa'daki yeni kalenin önden görünümü ve Asya'daki yeni kalenin yayılışı.

Conservés actuellement au Service historique de la Marine, au Château de Vincennes [55], ces cartes, plans et levées, d'une qualité et d'une précision exceptionnelles, se détachent certainement du lot de ce genre de travaux pour prendre une dimension artistique et surtout en imprimant parfaitement l'objectif pour lequel ils furent exécutés par le biais de l'allégorie figurant tout au début de la carte : le jeune roi soleil et sa force enchaînent le Turc.

En voici la liste telle qu'elle est donnée par l'auteur lui-même au début de la la liasse de carte :

Carte du canal des Dardanelles

Plan des chasteaux neufs des Dardanelles d'Europe et d'Asie.

Plan et profil de la batterie du chasteau neuf d'Asie du côté de la mer.

Elévation du chasteau neuf d'Europe et le développement du chasteau neuf d'Asie

37. Cartouche de la «carte du canal des Dardanelles», représentant le roi soleil qui enchaîne les Turcs moustachus, détail de la 39. / Bıyıklı Osmanlıları esir alan Güneş kralı temsil eden «Çanakkale Boğazı haritasının» resim yeri, 39. haritadan ayrıntı, *Service historique de la Marine, Vincennes, Paris, Plantier, SH 109.*

Asya'da ve Avrupa'daki Dardanelles (Çanakkale ve Kilid'ül-Bahir) eski kalelerinin planı.

Avrupa'da ve Asya'daki Dardanelles eski kalelerinin önden görünümü.

Aynı sayfa üzerinde:

— Bozcaada'dan gelirken Dardanelles yeni kalelerinin görünümü.

— Sestos ve Abidos denilen Dardanelles eski kalelerinin geçmeden önce görünümleri.

— Deniz bataryasının önünden alınmış eski kale veya Sestos'un görünümü.

Aynı sayfa üzerinde:

— İstanbul'un Galata'dan resmedilmiş görünümü.

— İstanbul'a denizden gelirken alınan bir görünüm.

Bozcaada'nın planı.

Aym sayfa üzerinde:

— Bozcaada şehrinin ve kalesinin görünümü.

— Bozcaada kıyısının görünümü.

Kıbrıs Adası'nda Famagusta (Magosa)'nın planı.

Kıbrıs Adası'nda Nicosie'nin (Lefkoşe) planı.

Kıbrıs Adası'nda Larnaka koyunun haritası.

Suriye'de Sayda ve çevresinin özel haritası.

Suriye'de Trablus ve çevresinin özel haritası.

Domuz Burnu'ndan Payas'a kadar İskenderun Körfezi'nin haritası.

Aynı sayfa üzerinde:

— Saint Jean d'Acre (Akka)'ın görünümü.

— Sayda'nın görünümü.

— Suriye'de Trablus'un görünümü.

— Malta'nın planı ve deniz derinlikleri.

Aynı sayfa üzerinde:

— Valette (Malta) rıhtımından Malta'nın görünümü.

— Saint Ange kalesinden alınmış Malta'nın görünümü.

De Combes kardeşlere gelince, onlar hem harita, plan ve görünüm bıraktılar hem de ayrıntılı bir rapor yazdılar. Onların

Plan des vieux chasteaux des Dardanelles d'Asie et d'Europe

Elévation des vieux chasteaux des Dardanelles d'Europe et d'Asie

En une feuille :

-Veue des chasteaux neufs des Dardanelles venant de Tenedos

-Veue des chasteaux vieux des Dardanelles dits Sestos et Abidos avant de les passer

-Veue du chasteau vieil ou Sestos prise devant la batterie de la mer.

En une feuille :

-Veue de Constantinople prise de Galata

-Veue de Constantinople prise de la mer en arrivant

Plan de Tenedos

Sur une feuille :

-Veue de la ville et chasteau de Tenedos

-Veue de la coste de Tenedos

Plan de Famagouste dans l'isle de Cypre

Plan de Nicosie ville capitale de l'isle de Cypre

Carte de la baye de Lernica dans l'isle de Cypre

Carte particulière de Seyde en Sirie et de ses environs

Carte particulière de Tripoly de Sirie et de ses environs

Carte de la Baye d'Alexandrette depuis le Cap Porque jusqu'au Payas

En une feuille :

-Veue de Saint Jean d'Acre

-Veue de Seyde

-Veue de Tripoly de Sirie

-Plan de Malte avec les sondes

En une feuille :

-Veue de Malte du quay de la Ville Valette

-Veue de Malte prise du Fort Saint Ange

Quant aux frères de Combes, ils ont laissé non seulement des cartes, plans et vues, mais également un mémoire très éla-

hazırladıkları görsel malzeme Fransız Milli Kütüphanesi, Harita ve Plan Bölümü'nün Hidrografi Servisi'nde bulunuyor. Plantier'nin hazırladığı belgeler gibi, bu mühendis kardeşlerin 1686'da hazırladıkları malzeme de Çanakkale Boğazı'na yakın adalar (Bozcaada Limanı, Midilli şehri ve kalesi), İzmir (şehrin kalesi, koy girişinde bulunan kale ve körfezdeki yeni kale), Çanakkale Boğazı'nın kendisi (boğazın haritası, boğazda bulunan dört kalenin Gelibolu şehir ve kalesinin haritası) etrafında yoğunlaşıyor. Ereğli limanı haritası ve doğal olarak İstanbul'un çok büyük bir plan ve görünümü bu belgeleri tamamlıyor.

Nihayet mühendis Razaud, bakanın ona vermiş olduğu talimat sonucunda Ege adalarının görsel bir tanıtımından başka, İskenderiye, Reşit (Rosette), Ebukır şehir ve kalelerinin plan ve haritaları, ayrıca Nil'in denize döküldüğü yerin haritasını yaptı[55].

Gravier d'Ortières'in görevi, bırakmış olduğu rapor ve görsel belgeler bu kitabın son bölümünü oluşturacak. Dolayısıyla burada, sadece İstanbul'u fetih tasarısına katılmış olan tüm Fransız siyasî sorumlularının, askerlerinin ve mühendislerinin dikkatinin odaklandığı nokta olan Çanakkale Boğazı'nın durumunu ele alacağız.

İSTANBUL'UN KİLİDİ: ÇANAKKALE BOĞAZI

İstanbul'u fethetmeye yönelik her tasarının mutlaka Çanakkale Boğazı'nı geçmek için gerekli çözüm yollarını bulması gerekiyor. XV. yüzyılda Türklerin böyle bir sorunu yoktu, çünkü hem Marmara kıyılarında bulunuyorlardı, hem de Asya yakasını (Üsküdar) ve Karadeniz kıyılarını tutmuşlardı.

XIV. Louis'nin İstanbul'u fetih projesinin ön hazırlıklarını yapmak için tayin ettiği ekibin içinde yer alan de Combes kardeşler raporlarına şöyle başlıyorlar: "İstanbul'a gitmek için önce bu boğaz ve kalelerden geçmek gerekeceği için tanıtıma da buradan başlamak gerekiyor"[56].

boré. Leur documentation illustrée se trouve dans le Département cartes et plans, Service hydrographique, à la Bibliothèque Nationale de France. Comme ceux de Plantier, leurs travaux, exécutés en 1686, furent concentrés autour des îles proches des Dardanelles (port de Ténédos, ville et forteresse de Mytilène), d'Izmir (château de la ville, fort de l'entrée de la rade et château neuf du golfe), du détroit des Dardanelles (carte de l'Hellespont, des quatre forteresses du détroit, de la ville et du château de Galipoly), du port d'Héraclée et naturellement d'Istanbul avec une vue et un immense plan [56].

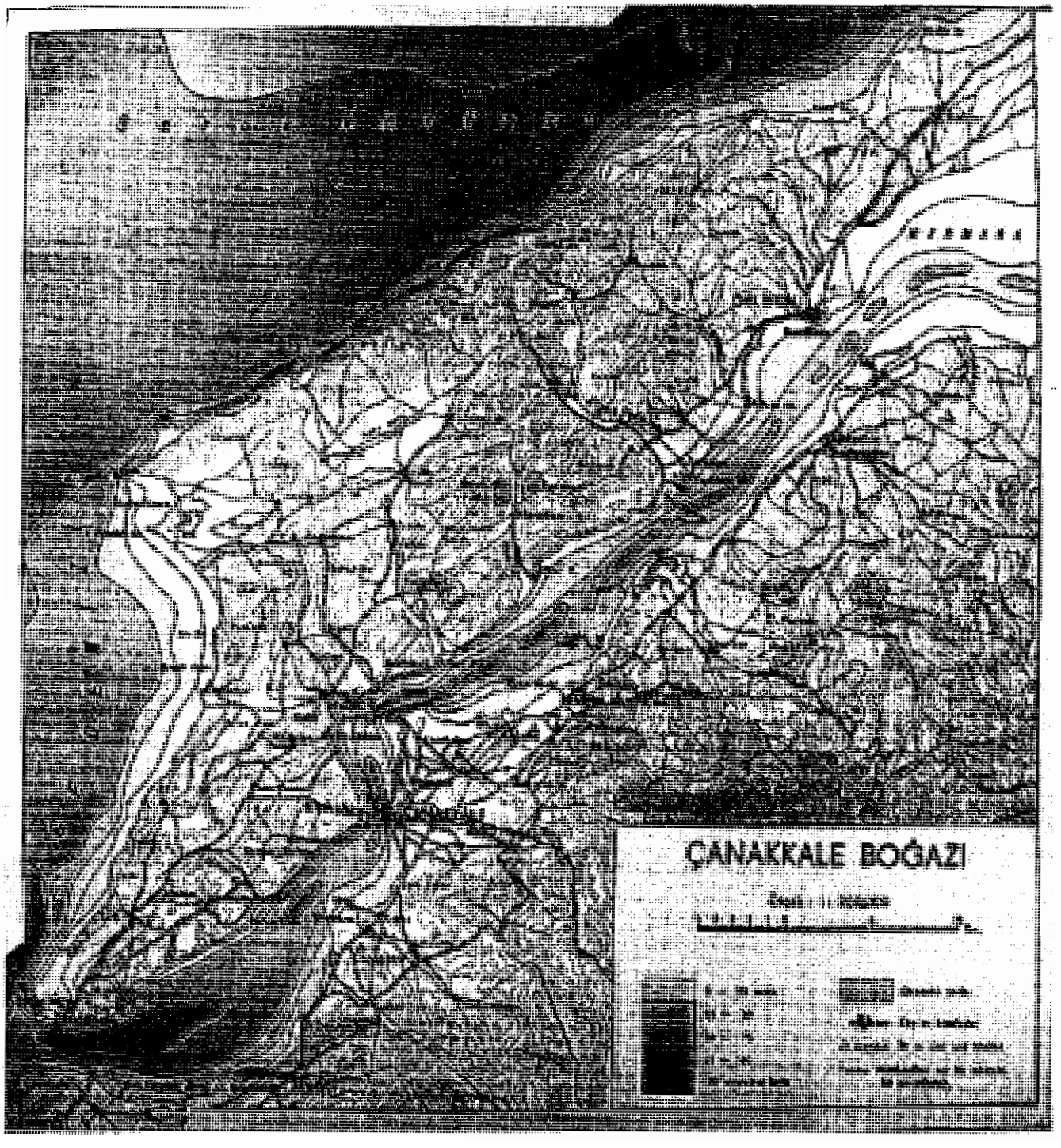
Enfin l'ingénieur Razaud a exécuté, comme le ministre le lui ordonna, outre les descriptions carthographiques des îles de l'Archipel et des Cyclades, les cartes et plans des villes et fortifications d'Alexandrie, de Rosette, d'Aboukir (Béquier), ainsi que de l'entrée du Nil [57].

La mission, le mémoire et les documents iconographiques laissés par Gravier d'Ortières feront l'objet de la dernière partie de cet ouvrage. En conséquence, nous nous contenterons d'évoquer ici la situation des Dardanelles, objet de toutes les attentions des responsables politiques français, mais aussi des militaires et des ingénieurs français ayant participé à cette expédition.

LE VERROU D'ISTANBUL : LE DETROIT DES DARDANELLES

Tout projet visant la conquête d'Istanbul est dans la nécessité absolue d'envisager des solutions pour le passage des Dardanelles. Au XVe siècle, les Turcs n'ont pas eu à le faire, dans la mesure où ils étaient déjà au bord de la mer Marmara et surtout sur la rive asiatique (Üsküdar) et sur les côtes de la mer Noire.

Aussi, les frères de Combes commencent leur rapport de mission ainsi : « Il est nécessaire de commencer par ce détroit, et chasteaux, attendu qu'il les faut passer pour aller à Constantinople » [58].

38. «Çanakkale Boğazı» / Carte des Dardanelles / *Türk Ansiklopedisi,* c. (vol.) XI, Ankara, 1963, p. 354-355, *25x26 cm.*

Çanakkale Boğazı'nın (Hellespont veya Dardanelles de deniyor) kuş uçuşu uzunluğu 60 km., genişliği ise güney ağzında 3. 600 m. kuzeyde Marmara girişinde ise 3. 200 m. kadardır. Kıyıların girinti ve çıkıntısı izlenerek ölçülürse, Rumeli kıyılarının uzunluğu 78 km., Anadolu kıyılarının uzunluğu ise 94 km.'yi bulur. Boğaz'da tabiî iki sığınma yeri vardır: Avrupa yakasında Gelibolu (Gallipoli) limanı, Asya yakasında Çanakkale limanı.

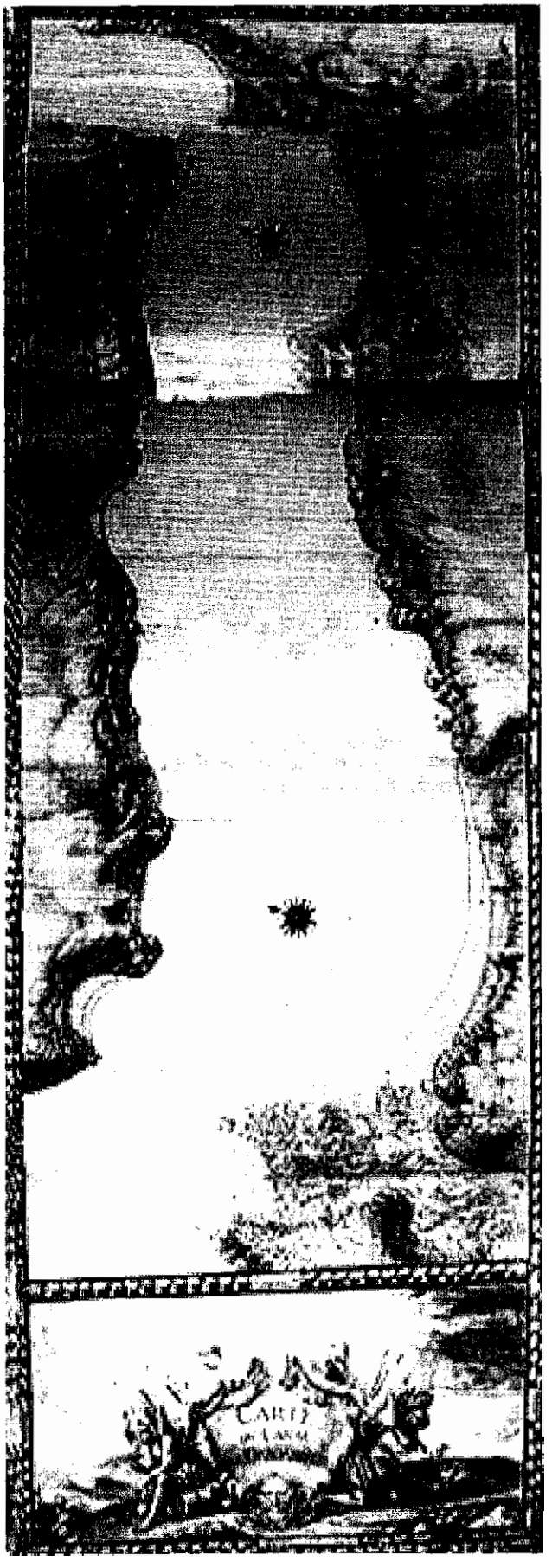
Ortaçağ'da Çanakkale Boğaz girişini Gelibolu'daki kale koruyordu. II. Mehmed, İstanbul'un fethinden önce buraya gerekli önemi vermediği için İstanbul kuşatması sırasında, Avrupa'dan Bizans'a yardıma gelen gemiler Boğaz'dan geçmiştir. Fetihten sonra Rumeli sahilinde Sestos civarında ve Anadolu sahilinde Abydos civarında olmak üzere ve Boğaz'ın iki yakasının en dar yerinde (1.200 m.) karşılıklı iki kale yaptırmıştır. Bunlardan Rumeli tarafında olana Kilid'ül-Bahir ve Anadolu tarafındakine Çanak-Kal'ası veya Kal'ai-Sultaniye[57] adı verilmiştir.

Zamanla kalelerin tamiratı ve savunmasında gösterilen ihmal, XVII. yüzyılda, özellikle ve 1645'de başlayan Osmanlı-Venedik savaşında, Boğaz'ın Venedik donanmasının taarruzuna uğramasını beraberinde getirmiş, uzun zaman abluka altına alındığı için de Osmanlıların Girit'te savaşan orduya yardım göndermesine engel olmuştur. 1656'da Kaptan-ı Derya Sarı Kenan Paşa'nın kumandasındaki Osmanlı donanması, Loranzo Marcello kumandasındaki Venedik donanmasına Karanlık liman civarında meydana gelen muharebede yenilmiş ve Bozcaada ve Limni adaları işgal edildiği gibi, Boğaz da sıkı bir ablukaya alınmışır. İstanbul'da büyük korku yaratan bu olay, bir ara Sultan IV. Mehmed'in bile Anadolu'ya geçirilmesini gündeme getirmiştir. Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazamalık makamına getirilmesinin önemli nedenlerinden biri de bu Venedik tehdididir. Kenan

Ce détroit des Dardanelles (Hellespont ou Çanakkale en turc) s'étire sur une longueur à vol d'oiseau de 60 km, sa largeur étant de 3 600 m. à l'entrée de la mer Egée au sud, et de 3 200 m. au débuché sur la mer de Marmara au nord. Si l'on considère le tracé des côtes, la partie européenne mesure 78 km, et la partie anatolienne 94 km. Le détroit n'offre que deux abris naturels à la navigation, les ports de Gelibolu (Gallipoli) sur la côte européenne et de Çanakkale sur la côte asiatique.

Au Moyen-Age, l'entrée du détroit était protégée par la forteresse de Gallipoli. Mehmed II n'ayant pas accordé l'importance nécessaire à ce détroit avant la prise de Constantinople, des navires européens, qui vinrent porter secours à Byzance, purent passer par le détroit. Après la conquête, il fit construire deux forteresses face à face à l'endroit le plus étroit (1 200 m.), l'une près de Sestos sur la côte européenne et l'autre près d'Abydos : on nomma la première *Kilid'ül-Bahir* (Clé de la Mer) et la seconde *Çanak-Kal'ası* (Château Plat) ou *Sultaniye* (Forteresse impériale)[59].

Avec le temps, ces forteresses furent négligées, surtout au XVIIe siècle et encore avec le déclenchement de la guerre turco-vénitienne, en 1645, le détroit subit un blocus qui empêcha les Ottomans pendant longtemps de porter secours à l'armée en Crête. En 1656, la flotte ottomane commandée par le grand-amiral Kenan Paşa, dit le blond, fut battue par la flotte vénitienne sous le commandement de Loranzo Marcello, près de la côte dite « Port noir », et les îles de Ténédos et de Mytilène (Lesbos) furent occupées. Le blocus du détroit provoqua une véritable panique à Istanbul et il fut même question de faire passer le sultan Mehmed IV en Anatolie. L'une des raisons essentielles de la nomination de Köprülü Mehmed Paşa au poste de grand-vizir fut cette menace vénitienne. À la place de Kenan Paşa fut aussi appelé Mehmed Paşa, dit le boiteux. Le 20 juillet 1657, après trois jours

39. «Carte du canal des Dardanelles» / Çanakkale Boğazı haritası, *Service historique de la Marine, Vincennes, Paris, Plantier, SH 109, 1686, 145,8x50,2 cm.*

Paşa'nın yerine ise Topal Mehmed Paşa getirilmiştir. Köprülü Mehmed Paşa'nın da iştirakiyle Büyük Kepez ile Kafir Bucağı koyu arasında üç gün süren savaşta, müttefik donanması (Papa, Venedik ve Malta) komutanı Lazzaro Mocenigo'nun amiral gemisi atılan bir gülle ile batmış ve Osmanlı mağlubiyeti bir anda umulmaz bir galibiyete dönüşmüştür (20 Temmuz 1657)[58].

Venedik tehlikesi atlatıldıktan sonra, Köprülü, Mimar Mustafa Ağa ve Frenk Ahmed Paşa'ya bir taraftan Boğaz'ın girişinde Rumeli yakasında Seddü'l-Bahir, Anadolu yakasında da Kumkale'yi inşa ettirirken, bir taraftan da eski kaleleri tahkim ettirmiştir.

Boğaz, İstanbul'a girmek ve Marmara Denizi'ni kontrol etmek için bir anahtar konumunda olduğu için, İstanbul'u fethe yönelik bir projenin de bu Boğaz'ı tamamen askerî açıdan ele alması doğaldır. Hem Combes kardeşler, hem de Plantier de böyle yapıyor. Birincilerinin metin ve haritaları[59] ikincisinin de görünüşe göre yalnız haritaları kaldı ve bu üç mühendisten kalanlardan hareketle XVII. yüzyılın son çeyreğinde Çanakkale Boğazı ve özellikle kaleleri ve etrafındaki kasaba ve köyler incelenebilir.

Boğazın girişinde bulunan "yeni kaleler"den içerideki "eski kaleler"e kadar olan bölüm yaklaşık sekiz km. (dört fersah)'dir. Seyir için deniz derinliği Toulon açıkları kadar müsait, akıntılar ise doğal olarak rüzgâr ve mevsime göre değişiyor: yağmur ve kar yüzünden, hele kuzey rüzgârı da estiğinde, kışın bu akıntılar doğal olarak hızlıdır. De Combes kardeşler 1686 Şubatı'nda burayı Fransız kraliyet kalyonu *l'Aiguillon*'un rüzgârlı bir havada ve dört yelkenini açmış olarak eski kalelerin arasından, dolayısıyla akıntının en fazla olduğu yerden geçmiş olduğunu gördü. Özellikle Akdeniz'den gelen bir güney rüzgârı ile geçilebileceğini söylüyorlar. Tüm bu teknik tanı-

de bataille navale, entre *Büyük Kepez* et *Kâfir Bucağı*, alors que le grand-vizir se trouvait à la forteresse de Çanakkale, la flotte alliée (le pape, Venise, Malte), commandée par Lazzaro Mocenigo fut défaite, à la suite d'un boulet tiré sur le navire amiral qui a coulé : la défaite ottomane fut changée en une victoire inespérée. [60]

Une fois le danger vénitien passé, Köprülü fit construire à l'entrée du détroit par les architectes Mustafa Ağa et Ahmed Paşa, dit le Franc, deux forteresses face-à-face, *Sedd'ül-Bahir*, en Europe, et *Kumkale* en Anatolie, tout en faisant fortifier les anciennes.

Ainsi le détroit des Dardanelles étant le cadenas à ouvrir pour entrer à Istanbul et pour le contrôle de la mer Marmara, il est naturel que tout projet visant la prise d'Istanbul étudie militairement ce passage d'eau. Les frères de Combes et Plantier ne font pas autre chose. En partant des documents laissés par ces trois ingénieurs [61], on peut étudier le détroit des Dardanelles et surtout les forteresses, bourgs et villages aux alentours dans le dernier quart du XVIIe siècle.

À partir des « forteresses neuves » (châteaux neufs), jusqu'aux « forteresses anciennes » (châteaux vieux) la distance est d'environ quatre lieues (autour de huit kilomètres). Pour la navigation, le mouillage est aussi bon que dans la rade de Toulon ; naturellement le courant du détroit est plus ou moins rapide, selon le vent, et les saisons : il est assez fort l'hiver à cause des pluies, et des neiges, surtout lorsque le vent du nord souffle. Les frères de Combes avaient constaté, au mois de février 1686, que le vaisseau royal *l'Aquilon* avait pu passer par temps de vent et toutes voiles dehors entre les deux anciennes forteresses et donc par l'endroit où le courant est le plus rapide. Ils pensent qu'avec un vent venant de la Méditerranée, le passage ne pose pas de problème particulier. À ces descriptions techniques, tous les voyageurs

tımlara Venediklilerin burayı birkaç kez bir zarara uğramadan geçmeleri örnek olarak gösteriliyor.

Adı geçen kaleler dışında deniz kenarında önemli bir köy veya kasaba yoktur. Yaklaşık dört km. içeride ve kıyıdan görünmeyen, Türk ve Rumların oturduğu köyler vardır. Orduların odun ve su ihtiyacı için çevre müsaittir ve her tarafta köy ve körfezler, denizden bir çeyrek fersah mesafede ağaç, kenarda birçok akarsu ve çeşmeler vardır.

1 - KUMKALE (ASYA'DAKİ YENİ KALE)

Güneyden kuzeye gidildiğinde ilk rastlanan kale Bizans devrinde Sigeion Burnu[60] ve XVII. yüzyılda Yeniçeri köyünde kurulu Asya tarafındaki Kumkale'dir. Kumkale'nin bu kitapta verilen ve Plantier'nin çizdiği plan de Combes'larınkinden biraz farklı ise de temelde ikisi de aynıdır[61]. Dikdörtgen planlı ve kimi yuvarlak, kimi de dörtgen burçlardan oluşan, anakapısı kasaba tarafında ve hendeksiz bir kaledir. Kale ile deniz arasında belirli bir arazi olmadığı için duvarlar adeta denizle birleşiyor. Çevre duvarı 25 ayak (8 m.) yüksekliğinde ve mazgal deliklerini taşımak için yapılmış kemerlerin karşısındaki bölüm ise 10-12 ayak (3,5-4 m.) kalınlığındadır; değilse genel olarak duvar 5-6 ayak (1,5-2 m.) kalınlığında ve bu mazgallar da 6-7 ayak (2-2,5 m.) genişliğinde ve 7-8 ayak (2,5-3 m.) yüksekliğindedir. Bu kalenin siperi hemen yok gibidir, olan da top konmaya müsait değildir, sadece bir seğirdim yeri olmaya yarayan bir siper vardır. Baru girintili çıkıntılıdır ve sadece iki ayak kalınlığında bir korkuluk vazifesini görür.

Fransız mühendislerin en çok dikkatini çeken şey, barut deposunun burçlarda olması ve tonozların yeteri kadar kalın olmamasıdır. Böylece, isabetle atılacak birkaç gülle ile bu burçlar uçurulabilir, dolayısıyla tüm hisar tamamen yıkılabilirdi.

montrent, à titre d'exemple, le passage de ce détroit par les Vénitiens sans subir de dégâts de la part des Ottomans.

On ne voit pratiquement aucun bourg ou village important sur le rivage, en dehors des bourgs près des forteresses. Environ à une lieue (4 km.) à l'intérieur des terres se trouvent quelques villages habités par des Turcs et des Grecs. Les environs sont beaux et pour le besoin en bois et en eau des armées, à un quart de lieue à l'intérieur, on trouve des arbres et au bord de la mer de nombreux cours d'eau et sources.

1 - KUMKALE (LA FORTERESSE NEUVE EN ASIE)

En partant du sud vers le nord, la première forteresse que l'on rencontre sur le cap nommé à l'époque byzantine Sigeion (Sigée) [62] et au XVIIe siècle *Yeniçeri* (Janissaire) sur la partie asiatique : il s'agit de Kumkale. Le plan de Plantier publié dans ce livre indique quelques petites différences avec celui des de Combes, mais fondamentalement ils se ressemblent [63]. Rectangulaire, elle a des tours rondes et carrées, avec une porte principale tournée du côté du bourg, et elle ne dispose pas de fossé. Une jetée en pierre sert de quai aux murailles qui touchent pratiquement la mer. La muraille d'enceinte a environ 25 pieds (8 m.) de haut sur 10 à 12 pieds (3,5-4 m) d'épaisseur en face des contreforts sur lesquels des arcades pour les embrasures sont placées. Sinon, en général, le mur n'a que 5 à 6 pieds (1,5-2 m) d'épaisseur, ces embrasures pouvant avoir 6 à 7 pieds (2-2,5 m) d'ouvertures sur 7 à 8 pieds (2,5-3 m) de hauteur. D'après les frères de Combes, cette forteresse n'avait pas de rempart, mais seulement un relais derrière la muraille, qui ne pouvait servir que de chemin et donc n'était pas assez large pour y disposer de canons. Le parapet était dentelé et avait deux pieds d'épaisseur environ.

Ce qui attira le plus l'attention des ingénieurs français, ce fut que la poudre était entreposée dans les tours et que les

Mazgal sayısına bakılırsa yaklaşık iki bataryalık topu olması gerekirken sadece aşağıdaki mazgallarda ve burçların kemerleri üstünde top vardır. Bu mazgallar kırk dört tanedir, hemen tamamı 900 librelik büyük toplarla donatılmıştır, çoğu hazneli tunçtan, 15-18 ayak (5-6 m.) uzunluğunda ve dört parmak kalınlığındadırlar. Toplar ihmalkâr bir tarzda, yontma taştan yapılma bir atış rampası üzerine konulmuş iki tahta parçası üzerine yerleştirilmiş durumdadırlar. Geri tepmelerini önlemek için top kamalarının arkasında çimentodan bir kiriş yapılmış. Bu kiriş 15-18 ayak kalınlığında, az yüksek ve yukarısı, yağmur sularının rampaya akmaması için kalenin içine doğru hafif meyillidirler. Toplara yakın olması için bu kirişler üzerine gülleler konuyor. Bu gülleler, çok sert mermerden yapılmışlardır, ancak bazen de atılırken parçalananlar oluyor. Boğaz geniş olduğu ve karşıdan karşıya güllelerin çaprazlama birbiri ile kesişmesi gerektiği için, topların hafifçe yukarıya doğru ayarlanması gerekiyor, değilse mermer gülleler demir güllelerden daha hafif ve 18 parmak çapında oldukları için su üzerinde sıçrama yapıyorlar. Bu aşağıdaki mazgallardan başka beş tane demir ve tunçtan top kalenin ön tarafındaki toprak sahaya, 8-10 orta top da burçların üzerine yerleştirilmiştir.

Garnizonda 300 civarında adam var. Bunların 100'ü "çok iyi bakılmayan" topçulardan oluşuyor. Hemen yakındaki kasaba halkı ihtiyaç halinde kaleye girip topların kullanılmasına yardımcı olmak zorunda. Çünkü bu toplar saatte ancak iki gülle atabilirler ve kullanılan barut da iyi değildir. Toplar yeteri kadar sağlam olmadıkları için, her gülle atışında o kadar çok sıçrayıp batarya dışına çıkıyorlar ki eski yerine yerleştirebilmek için "tüm garnizonun" çağrılması gerekiyor.

voûtes n'étaient pas assez épaisses. Ainsi avec quelques boulets bien placés, on pouvait éventuellement faire sauter ces tours, provoquant ainsi une destruction totale de la forteresse.

Compte tenu du nombre d'embrasures, on pouvait penser qu'il y avait des canons pour deux batteries. Or, on ne trouve de canons que dans les embrasures d'en bas et quelques pièces en haut sur les voûtes des tours. Au nombre de quarante-quatre, ces embrasures basses étaient presque toutes garnies de canons de grosses pièces de 900 livres ; en bronze chambré et d'environ quatre pouces d'épaisseur de métal, les canons étaient montés assez négligemment sur deux morceaux de bois établis sur une plate-forme de pierre de taille, et une solive de maçonnerie par-derrière la culasse des canons pour éviter leur recul, en cas de tir. Cette solive avait environ 15 à 18 pieds d'épaisseur et était peu élevé, le dessus un peu en pente vers l'intérieur de la forteresse pour empêcher la pluie de tomber sur la plate-forme. Les militaires turcs posaient sur la solive des boulets afin de les avoir à portée ; ces boulets étaient d'un marbre très dur, mais qui se brisaient de temps en temps lors des tirs. Étant donné la largeur du détroit, il fallait élever légèrement les pièces de canons pour faire croiser les boulets qui paraissaient malgré tout plus légers (18 pouces) que les boulets en fer et qui faisaient des ricochets sur l'eau. Par ailleurs, cinq autres canons en fer ou en bronze étaient placés sur le terrain devant la forteresse alors que 8 ou 10 pièces de moyen calibre se trouvaient sur les tours.

Environ 300 hommes semblaient être en garnison dans cette forteresse, dont 100 artilleurs « assez mal entretenus ». Les habitants du village voisin étaient obligés, en cas de besoin, de venir aider à servir les pièces d'artillerie ; celles-ci ne pouvaient tirer que deux coups par heure et la poudre utilisée n'était pas de la meilleure qualité. Comme le métal utilisé pour la fabrication des canons n'était pas assez épais, à chaque tir ceux-ci sautaient tellement hors des bat-

De Combes kardeşler orayı ziyaret ettiklerinde içkaledeki cami, dizdarın evi ve askeri koğuşların "çingene evi"ne benzediklerini ve evlerin birer kat, çoğunun topraktan yapılmış olduklarını, bir kısmının da ahşap olduklarını belirtmektedir. Bu da onların bir deniz ordusu tarafından rahatlıkla bombalanabileceğini ve yıkılabileceğini ifade ediyor.

Kale yakınında bulunan kasabada Türk, Rum, Ermeni ve Yahudilerden oluşan 300 hane vardır. Plantier, kasabada içkaledeki cami ile beraber planında üç cami gösterirken, de Combes'lar kasaba meydanında büyükçe bir kilise ile yetiniyor. Bizans devrinde Xante veya Scamandre (şimdiki Menderes çayı) denen akarsu kasabanın batısında adeta bir göl oluşturan bir körfeze dökülüyor. Kasabanın yakınında, yazın kuruyan bu akarsuyun üzerinde ağaçtan yapılma ve yığma taş ayaklar üzerine oturtulmuş bir köprü vardır.

Askerî bakımdan tüm bu elverişli olanaklara rağmen, de Combes kardeşler, kalenin alt ve üst taraflarında denizin yeteri kadar derin olmadığını, dolayısıyla çıkarma yapıldığı takdirde daha uzağa inmek gerektiğini ve bu kocaman Türk topları tarafından görünmeden kalenin denizden itibaren topa tutulmasının zor olacağını ifade ediyorlar. Kuşatmacılara iki çözüm yolu öneriliyor: Birincisi, kaleyi geçtikten sonra yan cepheden topa tutulması, ikincisi de geceleyin topa tutulurken Fransız gemilerinden kaçar gibi yapan bir Türk gemisi havasına bürünüp kalenin altına büyük bir bomba taşımak ve yaklaşıldığında onu ateşlemek. Bu iki mühendis, bu yüzen mayının kale surlarını devirmezse bile, onları zayıflatacağını ve kale muhafızlarını şaşkınlığa düşüreceğini ifade ediyor.

teries qu'il fallait « toute la garnison pour les remettre à leur place ».

Lorsque les frères de Combes avaient visité cette forteresse, la mosquée, le logis du commandant et les casernes des soldats avaient ensemble l'allure « d'un village de bohèmes », la plupart des maisons n'ayant qu'un étage, faites de terre séchée et quelques-unes de bois, ce qui pouvait signifier qu'une armée navale pouvait les bombarder et les détruire aisément.

Le bourg, qui se trouvait à proximité, était peuplé de 300 foyers de Turcs, de Grecs, d'Arméniens et de Juifs. Alors que Plantier indique sur son plan trois mosquées avec celle qui se trouve dans la citadelle, les frères de Combes se contentent de signaler sur le leur une église assez grande sur la place du bourg. Le cours d'eau appelé à l'époque byzantine Xante ou Scamandre (actuellement Menderes Çayı) se jette dans un golfe qui forme à l'ouest du bourg une sorte de lac. À côté du bourg, un pont de bois sur des piliers en pierres traversait cette rivière qui se tarissait l'été.

Malgré tous ces avantages militaires, les frères de Combes considèrent que juste à l'ouest comme à l'est de la forteresse, la mer n'étant pas assez profonde, un débarquement éventuel ne pouvait se faire qu'au loin, et le bombardement à partir du large ne pouvait pas se réalise sans subir la riposte des grosses pièces turques. Dans ce cas, deux solutions s'offraient aux assaillants : bombarder la forteresse sur son flanc, après l'avoir dépassée, ou alors en la bombardant la nuit, y conduire une grosse bombe sur navire qui serait déguisé en bâtiment turc ayant pris la fuite devant les Français et l'allumer. De cette manière, les deux ingénieurs pensent que si cette mine flottante ne renverse pas les murailles de la forteresse, elle pourrait l'ébranler sérieusement et semer la panique dans la garnison.

2 - SEDD'ÜL-BAHİR (AVRUPA'DAKİ YENİ KALE)

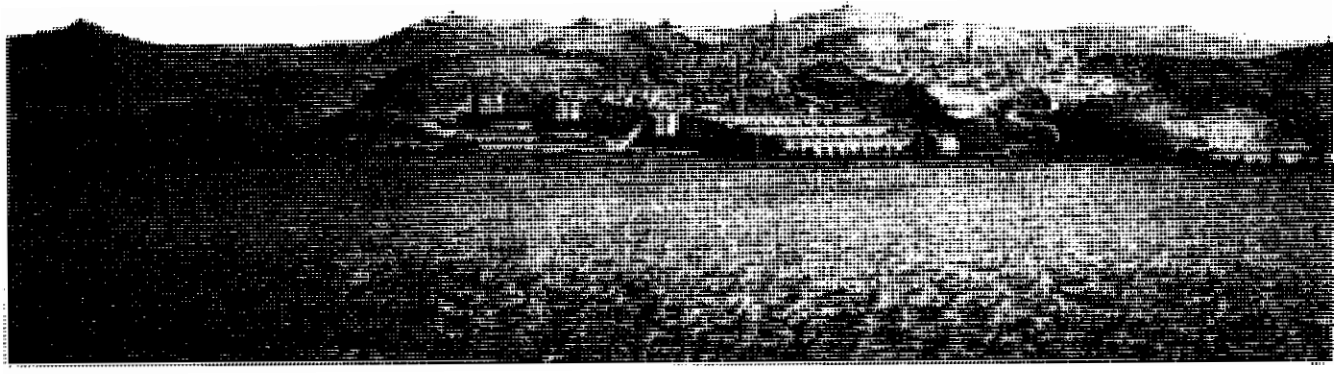
Rum Burnu denen bir kayalık üzerinde kurulmuş olan bu kale, etraftaki tepelerden çok daha aşağıda kalmaktadır. Kaleye gitmek için basamaklı bir araziyi inmek gerekiyor. Mazgallar adeta su seviyesinde bulunuyor ve dereceli olarak birbirini takip eden üç kat duvarla tahkim edilmiştir[62].

Çevre duvarı, yaklaşık 30 ayak (9.70 m.) yüksekliğinde ve burçludur; tabyası ve

2 - SEDD'ÜL-BAHIR (LE CHÂTEAU NEUF DU CÔTÉ EUROPÉEN)

Construite sur un rocher appelé le Cap Grec, cette forteresse était (et est toujours) dominée par les collines voisines, et pour y aller, il fallait descendre le terrain en pente. Les embrasures étaient presque placées au ras de l'eau et toute la forteresse était renforcée par trois murs qui se suivaient en degré [64].

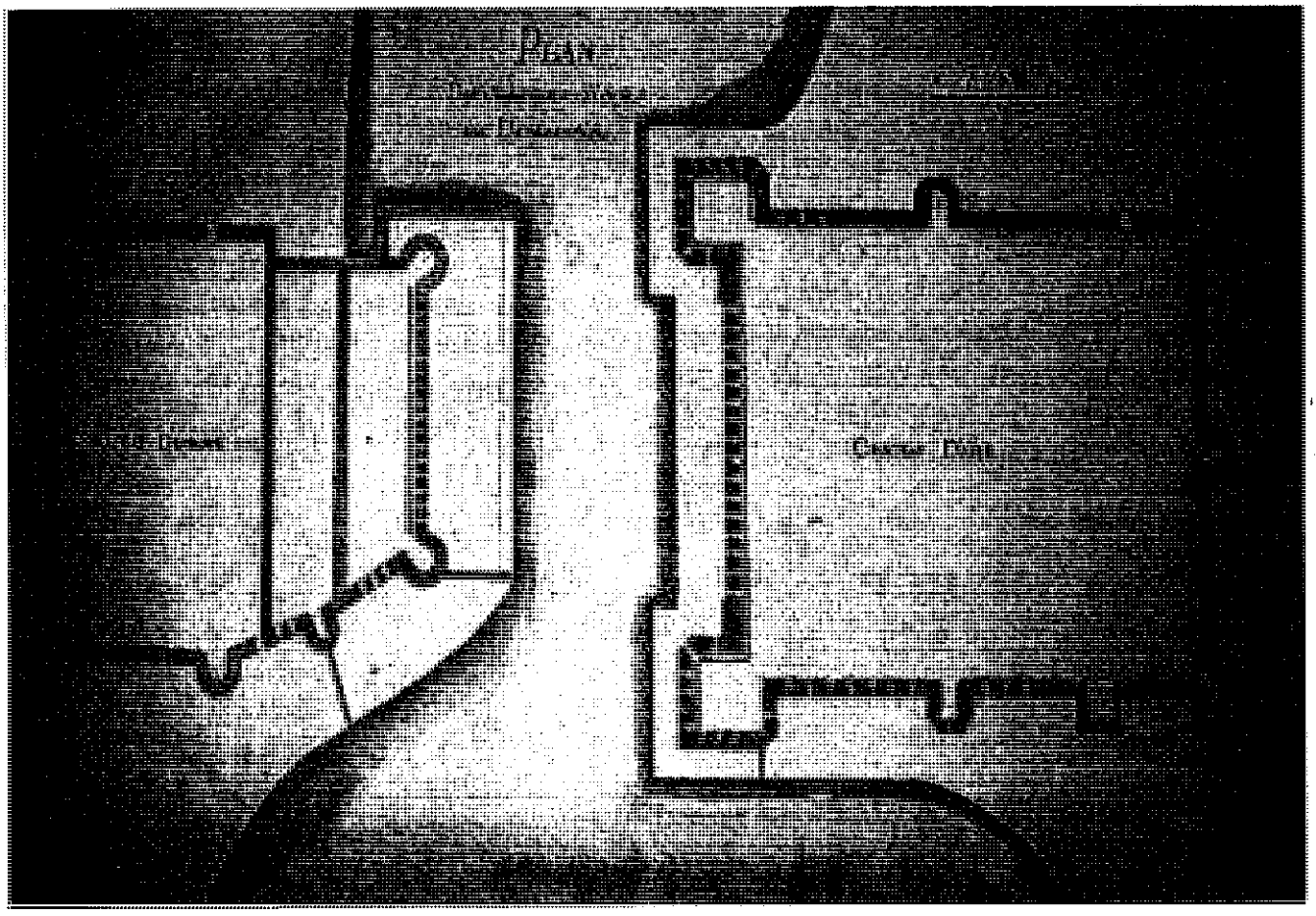
Le mur d'enceinte avait environ 30 pieds (9.70 m.) de haut et était flanqué de

40. Vue de la baie de la fortersse nouvelle d'Europe, détail de la 39 / Sedd'ul-Bahir koyunun görünümü, 39'dan ayrıntı.

hendeği yoktur. Deniz kıyısında bir nevi rıhtım vardır ve bu cephede 16 ağır topun yerleştirilmiş olduğu mazgallar bulunmaktadır. Burçlar ve burç kemerleri üzerinde de daha hafif toplar yer alır. De Combes'ların planına göre kalenin büyüklü küçüklü altı burcu vardır (ikisi güneyde, üçü kuzeyde, biri de batıdadır). İçkaledeki evler önemsiz, taştan, topraktan ve tahtadan yapılma olanlar vardır. 1686 baharında kaleyi içten ziyaret etmiş olan de Combes kardeşler buradaki garnizonunu Asya tarafındakinden daha iyi ve her an harbe hazır

tours, sans fossés ni rempart. Au bord de la mer, une sorte de quai était construit et sur la façade maritime les 16 embrasures étaient dotées de pièces d'artillerie lourdes. Sur les tours et les voûtes de tours, d'autres pièces plus légères étaient placées. Selon le plan des de Combes, la forteresse disposait de six tours plus ou moins importantes dont deux au sud, trois au nord et une à l'ouest. Les maisons qui se trouvaient dans la citadelle étaient sans importance, et certaines étaient construites en pierres, d'autres en bois et en terre séchée. Les de Combes, qui avaient visité l'intérieur de la forteresse au printemps 1686, avaient trou-

41. «Plan des chasteaux neufs des Dardanelles d'Europe et d'Asie» / Avrupa ve Asya yakasındaki yeni kalelerin (Sedd'ül-Bahir ve Kumkale) planı, *Service historique de la Marine, Vincennes, Paris, Plantier, SH 109, 1686, 49,8x30,6 cm.*

buldu. Kale dizdarından başka, kasabada oturan bir de paşa vardır. Bu paşa belli ki bölgenin mülki ve idarı amiridir. Ancak buranın sancak olduğuna dair de elimizde bir bilgi yoktur. Kasabadaki hane sayısı 300-400 arasında hesap ediliyor; Asya yakasındaki gibi Türkler, Ermeniler, Rumlar ve Yahudilerden meydana geliyor. De Combes'ların planında hiçbir ibadet yeri görünmezken, Plantier'ninkinde üç cami ve belki iki kilise görünüyor.

Buradaki koy çok küçük ve kaleye yakın olduğu için oraya inmenin mümkün olmadığını söyleyen Fransız mühendisler, Rum burnuna kadar buranın dik ve kayalık olduğunu, dolayısıyla çıkarmaya elverişli olmadığını ifade ediyorlar. Ancak kaleyi geçtikten sonra, haritada da görüldüğü gibi burada genişçe bir koy olduğu ve top menzilinden de uzak olduğu için, buraya geçilevé la garnison de cette forteresse bien mieux entraînée et préparée à la guerre que celle d'Asie. Mis à part le commandant de la forteresse, un paşa habitait le bourg voisin et représentait visiblement l'autorité civile et militaire dans la région. Comme celui d'Asie, le bourg était habité par des Turcs, des Grecs, des Arméniens et des Juifs. Alors que l'on ne voit aucun bâtiment religieux sur le plan des de Combes, sur celui de Plantier, l'on voit trois mosquées et probablement deux églises.

Les ingénieurs français pensent qu'il est impossible d'opérer un débarquement près de la forteresse à cause de l'étroitesse de la rade, de la pente abrupte et rocheuse de la côte à partir du Cap Grec. Cependant, comme on le voit sur la carte, on suppose qu'il serait facile de débarquer sur la plage assez large qui se trouve au nord de la forteresse et de frapper celle-ci, à condition de

bildiği takdirde kaleyi dövmenin de kolay olacağı varsayılıyor. Ancak planda da görüldüğü gibi, iki kaleden atılan toplar kesiştiği için herhangi bir geminin gündüz geçmesi zor görünüyor. Tek çözüm yolu olarak, daha önce Venediklilerin yaptığı gibi rüzgârın müsait oduğu bir gecede geçişi sessizce gerçekleştirmektir.

pouvoir la dépasser et une fois sortie ainsi de la portée du canon. Or, ainsi que l'on voit sur le plan, et étant donnée que les boulets de canon sont tirés des deux forteresses face-à-face, il paraît difficile de passer dans la journée. Il faudra donc faire comme l'avaient fait précédemment les Vénitiens, passer de nuit par un vent favorable.

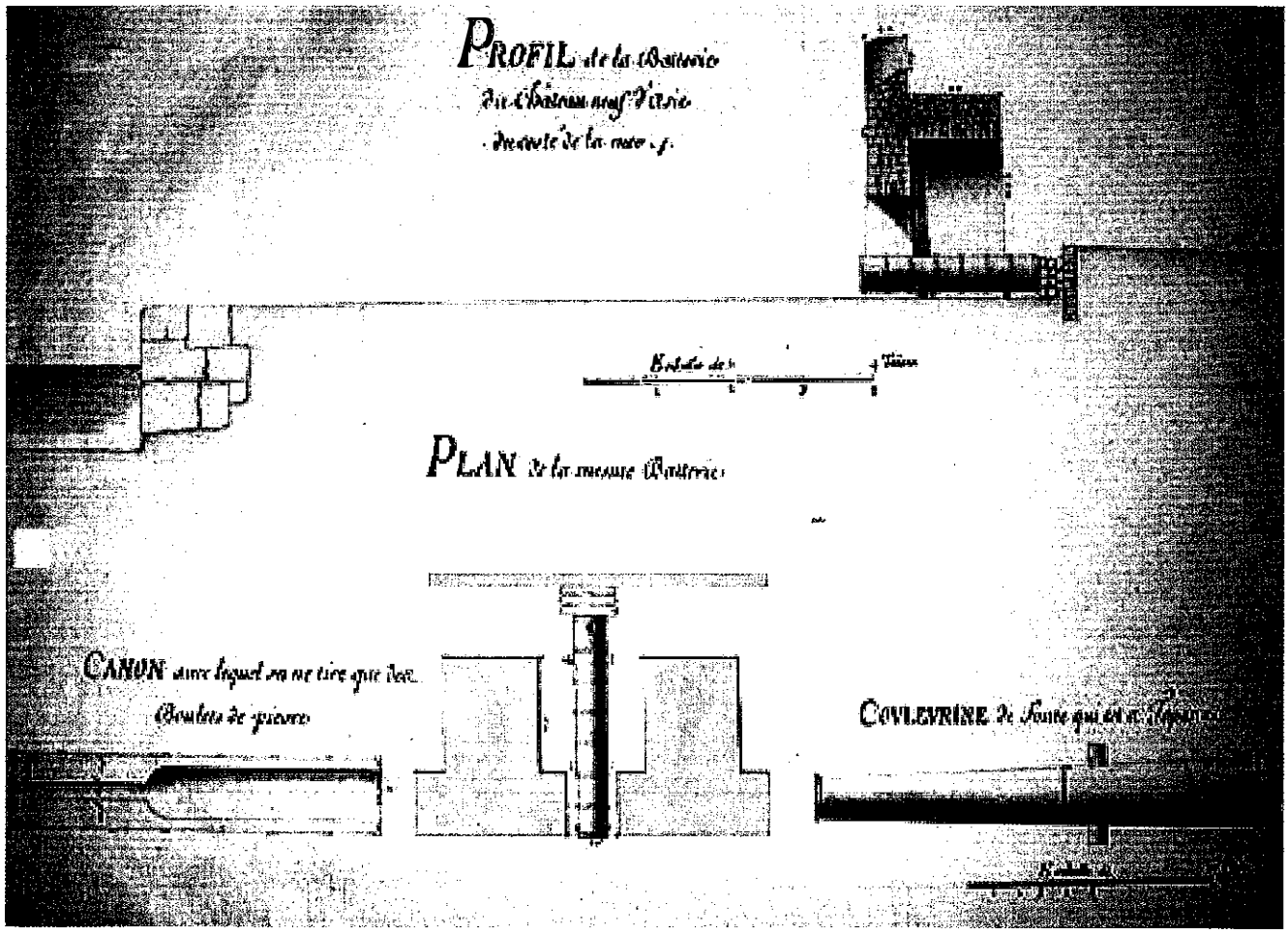
42. «Elévation du château neuf d'Europe, développement du château neuf d'Asie / Sedd'ül-Bahir'in cepheden görünümü, Kumkale'nin mekân içinde yayılını, Service *historique de la Marine, Vincennes, Paris, Plantier, SH 109, 1686, 50,1x30,2 cm.*

3- ÇANAK-KALESİ (ASYA'DAKİ ESKİ KALE VEYA BİDOS)[63]

De Combes kardeşlere göre bu kale bir burunda ve denizde ilerleyen epeyce alçak bir kara parçası üzerinde çok müsait bir yerde kuruludur. 1686'da buradan geçerlerken burada kalede komutan olmadığını söylemektedir. Kale bir dikdörtgen kale duvarından ve yarı yuvarlak burçlardan olu-

3- ÇANAK-KALESI (LE CHÂTEAU VIEUX EN ASIE OU BIDOS) [65]

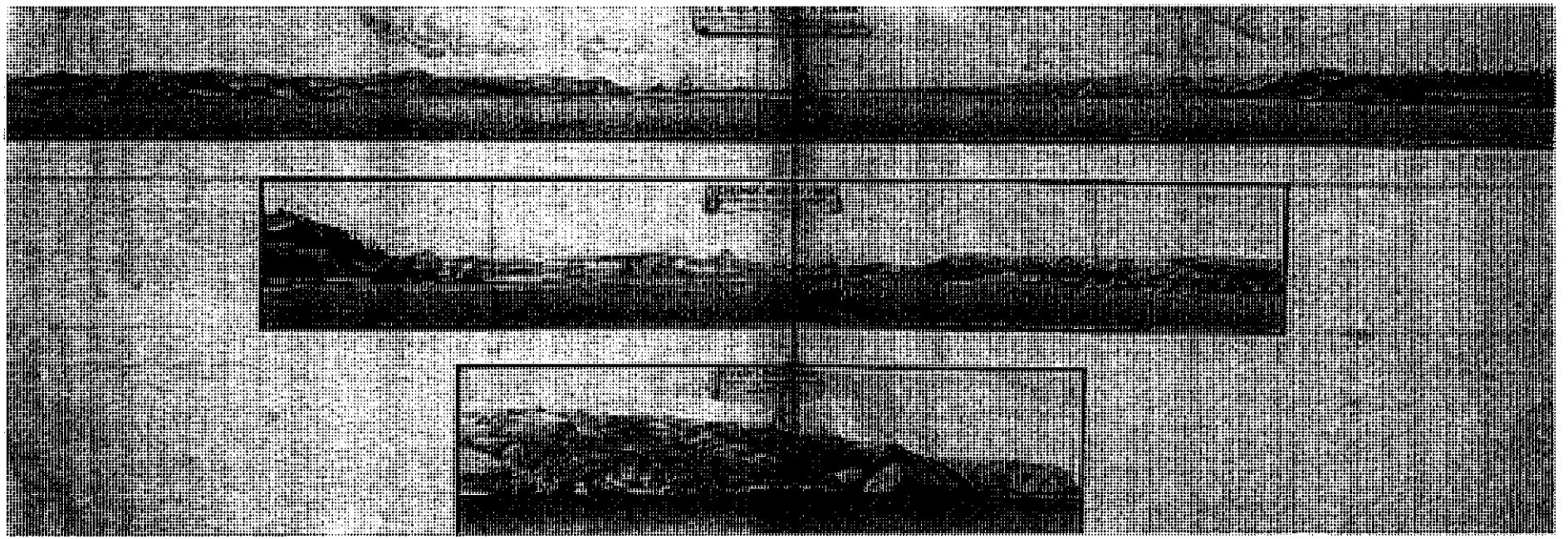
La forteresse était très avantageusement située sur une langue de terre assez basse qui avançait dans la mer. En 1686, lorsque les frères de Combes passèrent parlà, cette forteresse n'avait pas de commandant. De forme rectangulaire, elle était flanquée de tours demi-rondes. Le mur d'enceinte avait environ 26 à 27 pieds (8, 7 m.) de haut sans rempart, mais doté seule-

43. «Profil de la batterie du château neuf d'Asie du costé de la mer, plan de la mesme batterie / Kumkale'de top bataryasının yandan görünüşü, aynı bataryanın plam, *Service historique de la Marine, Vincennes, Paris, Plantier, SH 109, 1686, 49x30,4 cm.*

şuyor. Çevre duvarının yüksekliği yaklaşık 26-27 ayak (8, 7 m.), tabyasız ve 60 cm. kalınlığında bir korkuluğu var. 1659'da kaleyi IV. Mehmed'le ziyaret etmiş olan Evliyâ Çelebi'nin bu kale etrafında hendek olmadığını söylemesine rağmen[64], de Combes kardeşler, bir hendeğin olduğunu, ancak bu hendeğin çok kötü, yarı dolmuş ve hiçbir zaman bitmemiş olduğunu ifade ediyorlar. Bu hendek kasabaya bakan cephededir ve yan cephelerin yarısına kadar gelir, genişliği ise 12 m., derinliği ise altı ayaktır (1.944 m.) ve birçok yerinde çevre duvarlarının yıkılmasından dolayı inişler vardır. Bu hendekte kaleden gelen kirli sulardan meydana gelmiş yarım ayak derinliğinde su birikintisi vardır. Bu kalenin bu yıllarda bakımsız bir durumda olduğu anlaşılıyor. Alt kısımda ve tam Avrupa yakasındaki kale ile

ment d'un relais par derrière, et d'un parapet dentelé d'une soixantaine de centimètres. Contrairement à Evliyâ Çelebi, qui visita la forteresse en 1659 avec Mehmed IV [66], les de Combes affirment qu'autour de la forteresse un fossé existe bien. Cependant, ils précisent que ce fossé est en mauvais état, et qu'il est en partie comblé à cause des éboulements en plusieurs endroits da la maçonnerie et n'a jamais été achevé. Regardant vers le bourg, le fossé, de six toises (12 m.) de large et de cinq pieds (1.62 m) de profondeur, arrivait à la moitié des grands côtés de la forteresse et était rempli d'eau usagée en provenance des égouts de la forteresse. Il semble, d'après ces descriptions, qu'à cette époque celle-ci était mal entretenue. En bas et juste en face de la forteresse européenne, on comptait quatorze embrasures [67] moins grandes que celles des forteresses neuves. Ces embrasures étaient garnies de canons de gros

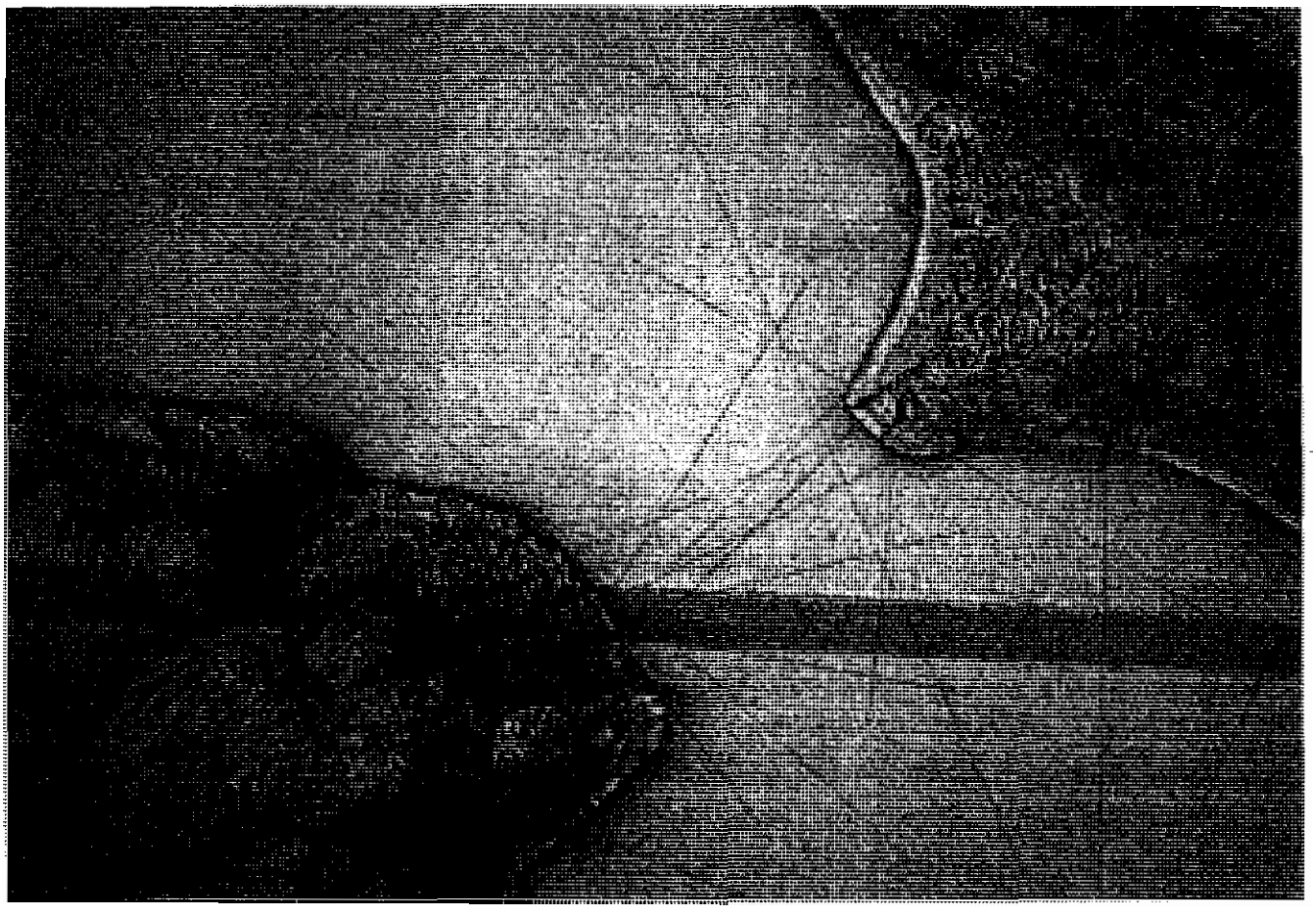
44. «Veüe des chateaux vieux des Dardanelles, dits Sestos et Abidos avant de les passer, veüe du château vieil d'Europe ou Sestos prise devant la batterie de la mer» / Sestos ve Abidos denen Çanakkale Boğazmdaki eski kaleleri geçmeden önceki görünümleri, Avrupa'da eski kale veya Sestos denen kalenin deniz bataryası önünde alınmış görünümü, *Service historique de la Marine, Vincennes, Paris, Plantier, SH 109, 1686, 84,6x 12,2 cm; 52,5x14,5 cm.*

karşı karşıya olan ve yeni kalelerdekilerden daha küçük on dört[65] mazgal vardır. Gülleleri mermerden yapılma ve 18 parmak çapında tunçtan yapılmış ağır toplarla, bu topları korumak için demir kaplama tahta kapakları vardır. Bunlar da Kumkale'de olduğu gibi ihmalkâr bir tarzda, yontma taştan yapılma bir atış rampası üzerine konulmuş iki tahta parçası üzerine yerleştirilmiş durumdadırlar. Geri tepmelerini önlemek için top kamalarının arkasında çimentodan bir kiriş yapılmış. Toplar yeteri kadar yüksek yerleştirilmediği, hatta rıhtımdan daha da aşağıda oldukları için Kumkale'de olduğu gibi atılan gülleler suda birçok kez sıçrıyorlar ve bazen de gidip karşıda ikiyüz arşın (400 m.) içeride karaya saplanıyorlar. Bu ondört mazgaldan başka rıhtım üzerinde de kimi demir dökme, ağır yedi top vardır. Ayrıca burç kemerleri üzerinde bazı toplar yerleştirilmiştir.

Bu kalenin yine dikdörtgen şeklinde bir başkulesi var, barut oraya konuyor ve duvarları kaleden 12-15 ayak (3.88-4.86 m.) daha yüksektirler. Bu başkule tonozludur ve orta ağırlıkta topların yerleştirildiği mazgalları vardır. De Combes'lar içkalede kimi taştan, kimi de tahtadan yapılma bir kaç önemsiz ev olduğunu söylerken, Evliyâ Çelebi'ye göre yirmi yıl önce içkalede 70 adet kiremit örtülü asker koğuşu, buğday anbarları, camileri, cephaneleri vardı. Hem kaleye, hem kasabaya su bir sukemeri vasıtasıyle geliyor. Kale, kasaba ve etraftaki köyleri bir ağa idare ediyor. Asker olarak da 100 topçu, 250 yeniçeri ve 150 de sipahi vardır. Kasabada 800 civarında ev vardır. Bir kısmı taş ve tahtadan, diğerleri de kerpiçten ve çoğu bir katlı olarak yapılmışlardır. Camiler de taş ve ahşaptır. Sokaklar çok dar ve toptan 1.000-1.200 kişi silah kullanabilir. Nüfus Türk, Rum, Ermeni ve Yahudilerden oluşuyor. Sultan Kalesi kasabasının batısında değirmenler tarafında küçük bir akarsu, doğusunda ise bir dere ve onun de üzerinde tahtadan bir köprü var.

calibre de 18 pouces, faits de bronze, et pour les protéger, les embrasures étaient masquées par des couvercles qui étaient eux-mêmes recouverts de fer. Ces canons étaient, comme à Kumkale, installés négligemment sur une plate-forme de pierres de taille, montée sur deux morceaux de bois et une solive de maçonnerie par-derrière afin de s'assurer qu'ils ne reculent pas. Ces canons étaient bas pour pointer avec précision à cause du terrain du quai qui se trouvait devant. De ce fait, les boulets faisaient plusieurs ricochets sur l'eau, et allaient se planter parfois en terre en face à plus de 400 m. Outre ces quatorze pièces; sept autres en fer de gros calibre étaient placées sur le quai, ainsi que sur les tours.

Le donjon de la forteresse était une construction rectangulaire où l'on déposait la poudre et dont les murs étaient haut de 12 à 15 pieds (3.88 -4.86 m.). Il était voûté et disposait d'un parapet percé d'embrasures dotées de quelques pièces d'artillerie de calibre moyen. Alors que les de Combes affirment qu'il y avait dans la citadelle quelques maisons insignifiantes en pierre et en bois, Evliyâ Çelebi dit avoir vu, vingt ans auparavant, 70 maisons, entrepôts, mosquées et dépôts de munitions, le tout aux toits couverts de tuiles. L'eau de la fontaine de la forteresse, ainsi que celle du bourg venaient par l'aqueduc. Le château vieux d'Asie était gouverné par un *aga,* qui commandait aussi le bourg et la campagne voisine. Sur le plan militaire, la garnison disposait de 100 artilleurs, 250 janissaires et 150 *sipâhîs.* Dans le bourg, l'on comptait quelque 800 maisons, dont certaines étaient bâties en pierre et en bois, et les autres en terre « plaquée » ; elles avaient majoritairement un seul étage. Les rues étaient assez étroites, et l'on comptait dans le bourg 1 000 à 1 200 habitants portant les armes et qui étaient des Turcs, des Grecs, des Arméniens et des Juifs. À l'ouest du bourg de Sultan Kalesi, du côté des moulins, on trouvait un petit ruisseau, et à l'est une rivière sur laquelle était bâti un pont en bois. Cette rivière débordait au mois de mars, mais pour le reste de l'année elle avait seulement un demi-pied d'eau. Dans cette partie du bourg, la

45. Détail de la «Carte du canal des Dardanelles», indiquant les trajectoires des boulets de canon tirés par les fortresses d'Asie et d'Europe / Çanakkale ve Kilid'ül-Bahir'den atılan top güllelerinin yönünü belirleyen ve «Çanakkale Boğazı haritasından» alınmış ayrıntı, *Plantier, SH 109.*

Bu dere Mart ayında taşıyor ama, yılın diğer aylarında içinde sadece yarım ayak su var. Bu bölümde, kasaba halkı selden korunmak için kesme taşla kaplı kargirden bir km. uzunluğunda ve 3,5-4 m. kalınlığında, iki metre yüksekliğinde ve denize yaklaştıkça alçalan bir bent yaptı. Bu nehrin batısında olan yerler yağmurdan kışın bataklık haline geliyor. Burada deniz derinliği gayet müsaittir, bir kalyon buraya rahatlıkla yanaşır ve kaleden de kendisine bir zarar gelmez. Çıkarma yeri olarak da de Combes'lar güney-batıdaki Kinburnu denen yeri seçtiler ve buradan sonra kıyı açık olduğu için bir tuzağa düşme ihtimali olmadan deniz kenarından kaleye yürünecek. De Combes kardeşlere göre bu aşamada, Fransız askerinin özellikle geri çekilme ihtimaline karşı siper kazmak gerekiyor. Her ihtimale karşı dere kenarına ve olmazsa kaleden görünmeyen nehrin meydana ge-

population avait construit une digue en maçonnerie, revêtue de pierre de taille, ayant une longueur d'un km, d'une épaisseur de 3,5-4 m. et d'une hauteur de deux mètres. Les terres situées à l'ouest de la rivière étaient inondées régulièrement. À cet endroit, la mer était assez profonde, et un vaisseau pouvait s'en approcher facilement sans courir le danger d'une riposte de la part de la forteresse. Pour le débarquement, les de Combes avaient choisi l'endroit, dit Kinburnu au sud-ouest, et de là on pouvait marcher vers la forteresse sans tomber dans le piège. Pour le cas où l'armée française serait obligée de se replier, il faudrait creuser des tranchées. Dans tous les cas, les soldats français pourraient se retirer au bord de la rivière ou encore sur la petite île formée par les deux bras de la rivière. Une fois le bourg maîtrisé, il faudrait encore occuper les moulins à l'extérieur du bourg, et les maisons qui se trou-

tirdiği küçük adaya çekilinebilir. Kasabayı aldıktan sonra, değirmenleri işgal etmek, sokakları tutmak ve kale hendeğine yakın evleri alıp, kimsenin rıhtıma inmemesi için oradan kuvvetli ateş yapılabilir. Adıgeçen burçların aşağıdan savunma olanakları olmadığı ve denize çok yakın ve aşağıya doğru ateş edemedikleri için, ilk gün güçlü bir top ateşinden sonra kaleye gece yapılacak böyle bir çıkarma başarılı olabilir. De Combes'lar kaleye havan topu atabilecek dört küçük gemi ile kimseye görünmeden yaklaşılabileceğini söylüyor ve bu kale topa tutulurken Avrupa yakasındakinin de aynı şekilde topa tutulmasını öneriyor. Plantier'ye göre kasabada en az dört tane cami var. Kiliseler varsa da, resimli haritada iyi seçilemiyor.

4 - KİLİD'ÜL-BAHİR (SESTOS VEYA DARDANELLES) KALESİ

Tamamen bir tepenin eteklerinde kurulmuş olan ve Osmanlı askerî mimarisinin en iyi örneklerinden biri olan bu kalenin hatları dairevîdir ve genel şekli bir üçgendir. De Combes'lara göre, 1686'da çevre duvarı pek iyi değil ve kalebedeni de çeşitli yerlerinde alçak bir vaziyette ve tabyasız bulunuyor[66]. Arkada bir seğirdim yolu ve girintili çıkıntılı korkuluğa benzeyen ve bir buçuk iki ayak kalınlığında bir mazgalı, toprağın yüzey şeklini takip eden, toprakla dolu ve kuru, genişliği 8 m. ve derinliği 4 m. olan bir hendeği vardır. Bu hendeğin üzerinden biri batıda, diğeri de doğuda olmak üzere iki kemerli taş köprü geçiyor. Bu köprüler demirle kaplı iki kapı ile iletişim sağlıyor.

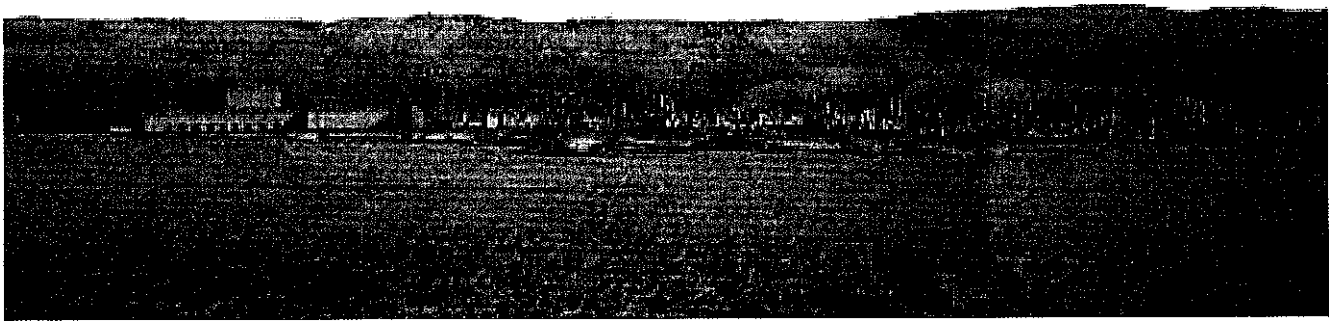
Denize yakın olan tarafında bir rıhtımı ve ağır toplarla donatılmış 28 mazgal vardır. Kalenin başkulesi üçgen şeklinde[67], "üç yapraklı bir yonca biçiminde bir duvarla çevrili"[68], güzel, sağlam ve mazgallı yapılmıştır. Barut burada saklanır, diğer burçlar

vent au bord du fossé, d'où il faudraitt faire feu de façon continue pour empêcher que personne ne descende au bord de la mer. D'après les ingénieurs français, les tours ne pourraient pas se défendre contre les assiégeants qui se trouveraient à leurs pieds, ne pouvant pas tirer en plongeon et tout près de la mer. Ils proposaient donc de bombarder les murailles toute une journée, pour ensuite réaliser le débarquement de nuit. Les frères de Combes pensent réussir ce débarquement d'autant plus facilement qu'ils proposent d'utiliser pour l'approche quatre petites galiotes équipées de mortier, tout en bombardant la forteresse sur la rive européenne. Selon Plantier, on compte dans le bourg au moins quatre mosquées, et probablement une ou deux églises.

4 - KILID'ÜL BAHIR (SESTOS OU DARDANELLES)

Construite aux pieds d'une colline, et l'un des chef-d'œuvres de l'architecture militaire ottomane, cette forteresse ancienne d'Europe avait des traits circulaires. Selon les frères de Combes, en 1686, sa muraille paraissait en mauvais état et sans rempart et en plusieurs endroits elle n'était pas suffisamment élevée [68]. Son fossé, de quatre toises de large (8 m.) sur deux toises (4 m.) de profondeur, était sec, suivait la pente du terrain et était traversé par deux ponts en maçonnerie avec arcade, l'un à l'ouest et l'autre à l'est.

Dans la partie près de la mer, on voyait une sorte de quai et vingt huit embrasures dotées de gros canons. Le donjon était triangulaire [69], « entouré d'une muraille ayant la forme d'un trèfle à trois feuilles » [70], beau, solide et percé d'embrasures. La poudre était entreposée dans le donjon dont les murs étaient de 15 pieds (4,86 m.), plus élevés que toutes les autres tours, de manière à ce qu'il puisse voir tout, et qu'il puisse être vu de partout. Les façades du donjon étaient tournées vers le détroit, et avec les autres tours il formait un cœur, le tout était voûté et muni de canons de moyen calibre.

46. Vue de la fortersse ancienne d'Asie, détail de la «veüe des chateaux vieux des Dardanelles, dits Sestos et Abidos (n° 44), / Asya'da eski kalenin (Çanakkale) görünümü, «Dardanelles'de Sestos ve Abidos denen Çanakkale Boğazı eski kalelerinden görünüm» den ayrıntı (n. 44), *Plantier, SH 109.*

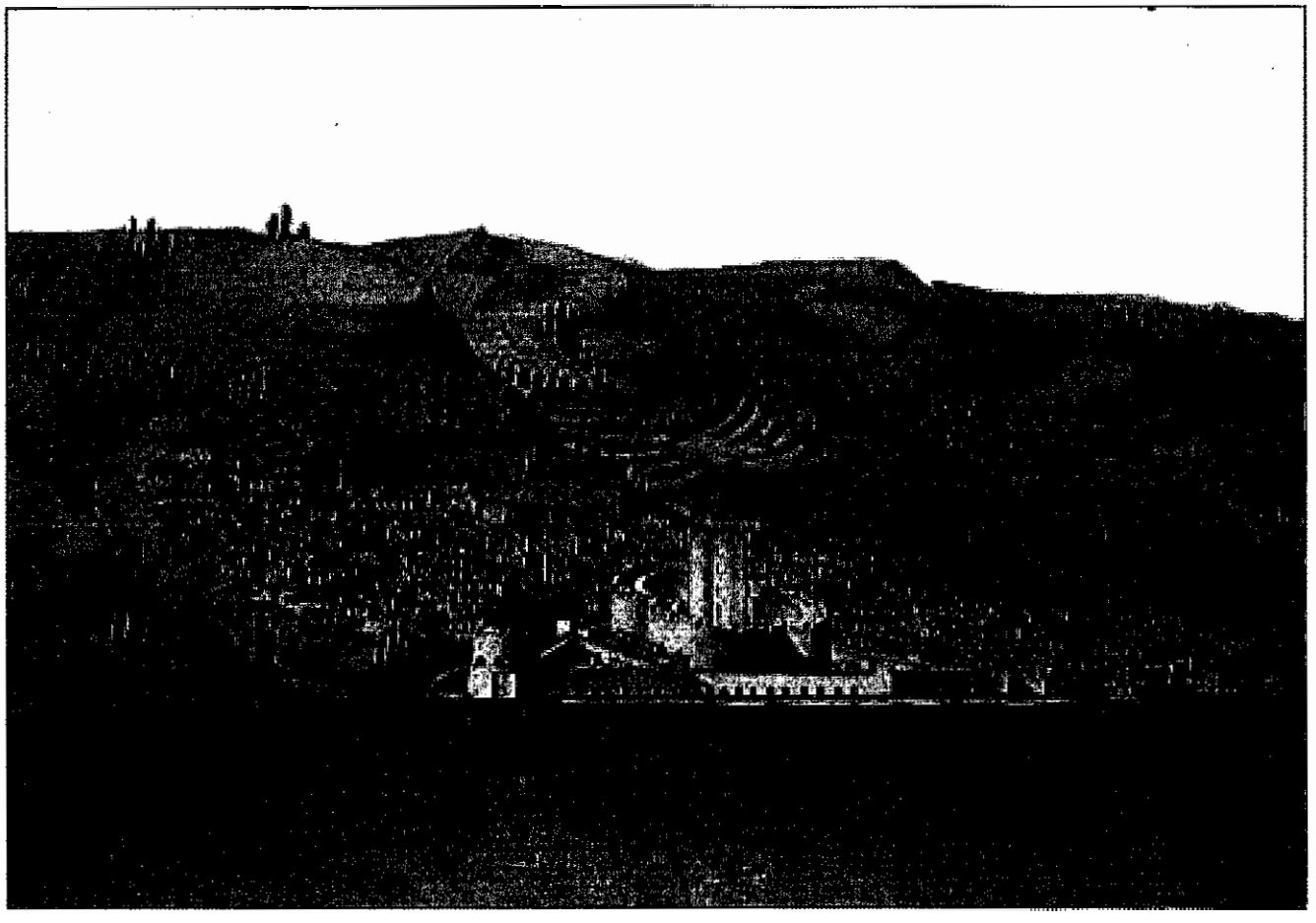
da tonozludur ve üstlerinde orta büyüklükte toplar var. Başkule duvarları kalenin diğer duvarlarından 15 ayak (4.86 m.) daha yüksektir ve böylece her tarafı görür ve her taraftan görülür. Başkulenin iki tarafı Boğaz'a nazırdır ve diğer burçlar da bu başkuleye bağlı olarak beraberce bir kalp şekli oluştururlar ve üstlerinde de dendenli fazla kalın olmayan bir devriye yolu ve orta güçte toplar var.

De Combes kardeşler yukarıda bahsedilen bombardıman gemileri ile her iki kaleyi belli bir yerden topa tutmayı teklif ediyorlar. Ancak Türk askerlerinin tepeleri tutacağı hesaba katılırsa, Asya yakasını dövmek daha kolaydır diye düşünüyorlar. Ancak Türkler buna da karşı çıkarlarsa, o zaman Fransız donanmasının 1684'de Cenova'da yaptığı gibi devamlı top yağdırmakla, Türklerin Fransızları geçmelerine müsaade etmek zorunda kalacaklarını varsayıyorlar. Bu durumda "İstanbul'un yakılma girişimine kesin bir gözle bakılabilir" diyor de Combes kardeşler[69].

Bu iki mühendise göre Çanakkale Boğazı'ndaki dört hisar geçildikten sonra durum kolaylaşıyor; yardım gelecek yerler ya İstanbul, ya Tekirdağ ya da Gelibolu'dur.

Les frères de Combes proposaient de bombarder les deux forteresses sur deux continents avec les galiotes dont il fut question plus haut. Cependant compte tenu de la possibilité que les soldats turcs tiendraient les collines, ils pensaient qu'il serait plus facile de frapper d'abord la forteresse asiatique. Si, malgré tout, les Turcs réussissaient à empêcher les Français, il faudrait tirer sans relâche, comme l'avait fait en 1684 la flotte française contre la ville de Gênes. Ainsi, les Turcs seraient obligés de les laisser passer, et dans ce cas, les Français pourraient considérer « l'entreprise de brusler Constantinople infaillible »[71].

Une fois les quatre forteresses passées, la situation deviendrait plus facile ; les seuls endroits d'où l'aide pouvait venir étaient Istanbul, Tekirdağ (Rodosto) ou Gelibolu. La plus proche de ces villes, Gelibolu est à 40 km environ et donc l'aide ne pourrait pas venir aussi vite que les Turcs pourraient l'espérer, et surtout si cette attaque avait lieu dans une période où l'armée se trouverait sur le front de guerre, comme c'était le cas dans les années 1686-1687, il serait inutile d'espérer un tel secours. Alors « il faudroit aller à droiture à Constantinople », après avoir laissé derrière quelques vaisseaux, un brûlot et quelques galiotes afin d'empêcher les Turcs

47. Vue de la fortersse ancienne d'Europe, détail de la «veüe des chateaux vieux des Dardanelles, dits Sestos et Abidos (n° 44) / Avrupa'da eski kalenin (Kilid'ül-Bahir) görünümü, Dardanelles'de Sestos ve Abidos denen Çanakkle Boğazı eski kalelerinden görünüm» den ayrıntı (n. 44), *Plantier, SH 109.*

Bunların en yakını olan Gelibolu da 40 km. civarında olduğuna göre Türklerin ümit ettiği gibi kısa zamanda yardım gelmeyecek, hele bu saldırı, 1686-1687 yıllarında olduğu gibi ordunun devamlı cephede olacağı bir savaş zamanına rastlarsa belki de hiç yardım gelmeyecek. Bu durumda yapılacak iş, Türklerin yeni bataryalar kurmalarını önlemek için arkada birkaç kalyon, yangın gemisi ve bombarta bırakarak doğrudan İstanbul'a hücum etmektir. İstanbul fethedildikten sonra veya aynı zamanda birkaç gemi ayırarak Marmara etrafındaki şehir ve kasabaların, İstanbul'dan sonra da Selanik ve İzmir'in işgal edilmesi düşünülüyordu.

Çanakkale Boğazı'nın bundan sonraki kasaba ve köyleri üzerinde fazla durmak istemiyoruz. Ancak artık XVII. yüzyılın ikinci yarısında askerî bakımından önemini kaybettiği anlaşılan Gelibolu üzerinde biraz durulabilir.

de former de nouvelles batteries. Après la conquête d'Istanbul, quelques vaisseaux et galiotes seraient détachés pour soumettre les villes et bourgs autour de la mer Marmara, et après Istanbul ce seraient les villes de Salonique et d'Izmir qui seraient occupées.

Il est superflu de s'arrêter sur les bourgs et villages au long du détroit et de la mer Marmara, sauf en deux mots sur la ville de Gelibolu qui à cette époque avait perdu son importance militaire.

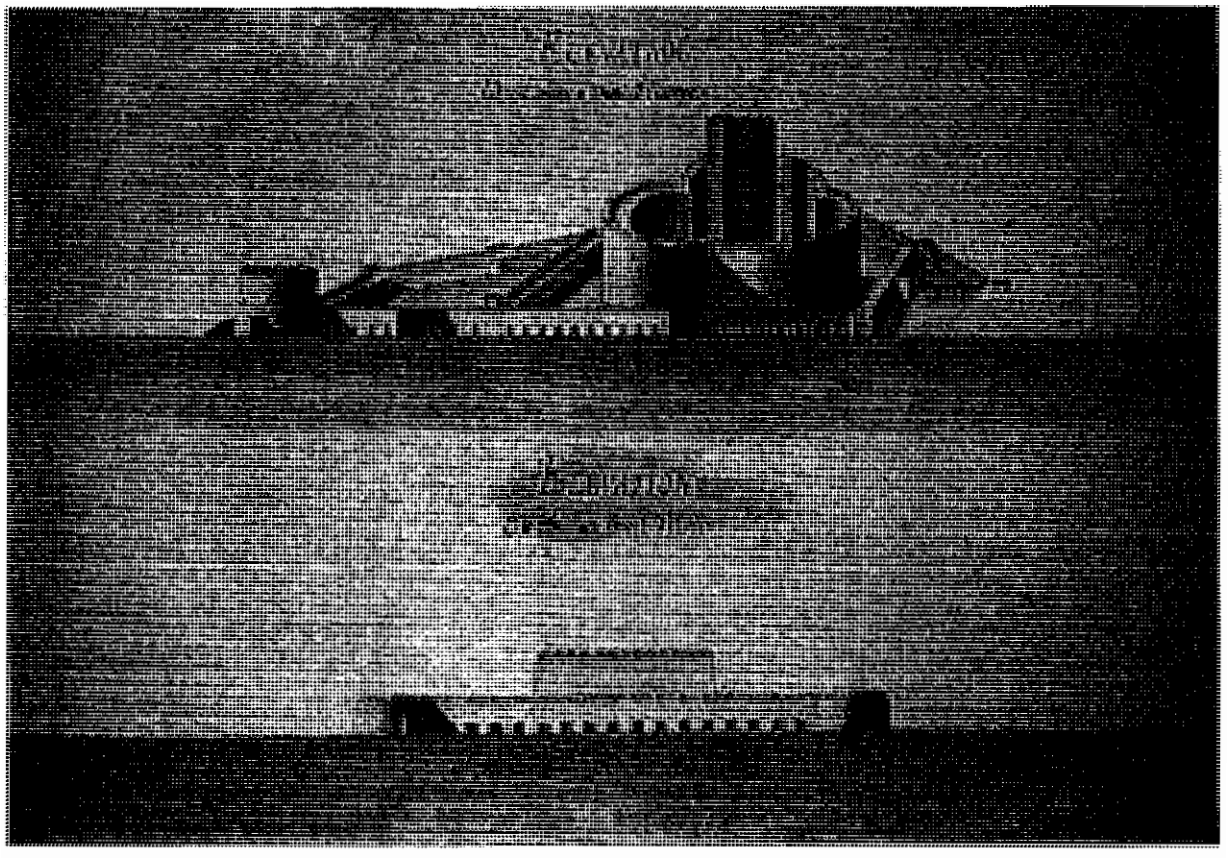
Selon les frères de Combes, la ville de Gelibolu [72] est à cette époque assez peuplée par des Turcs, des Grecs, des Arméniens et des Juifs. Avec 1 200 à 1 500 foyers et ses belles maisons en bois et en pierres, Gelibolu dispose d'un marché assez riche. Elle a une vieille forteresse qui nécessite des réparations, un fossé encombré autour et à l'intérieur de la forteresse quelques pièces

De Combes kardeşlere göre Gelibolu[70] bu devirde Türk, Rum, Ermeni ve Yahudilerden meydana gelen epeyce nüfuslu, 1.200-1.500 haneli, taş ve ağaçtan yapılma güzel evleri, pazarı zengin bir şehirdir. Tamire muhtaç eski bir kalesi, bunun etrafında doldurulmuş bir hendek ve kale içinde de dökme demirden birkaç top var. Askér olarak da birkaç emekli yeniçeri ile tehlike anında savunmada kullanılmak üzere ve vergiden muaf 500 kadar kişi var. Kuzeybatıdaki burunda deniz feneri çalışıyor ancak tersanede hâlâ gemi yapıldığına dair bilgi verilmiyor.

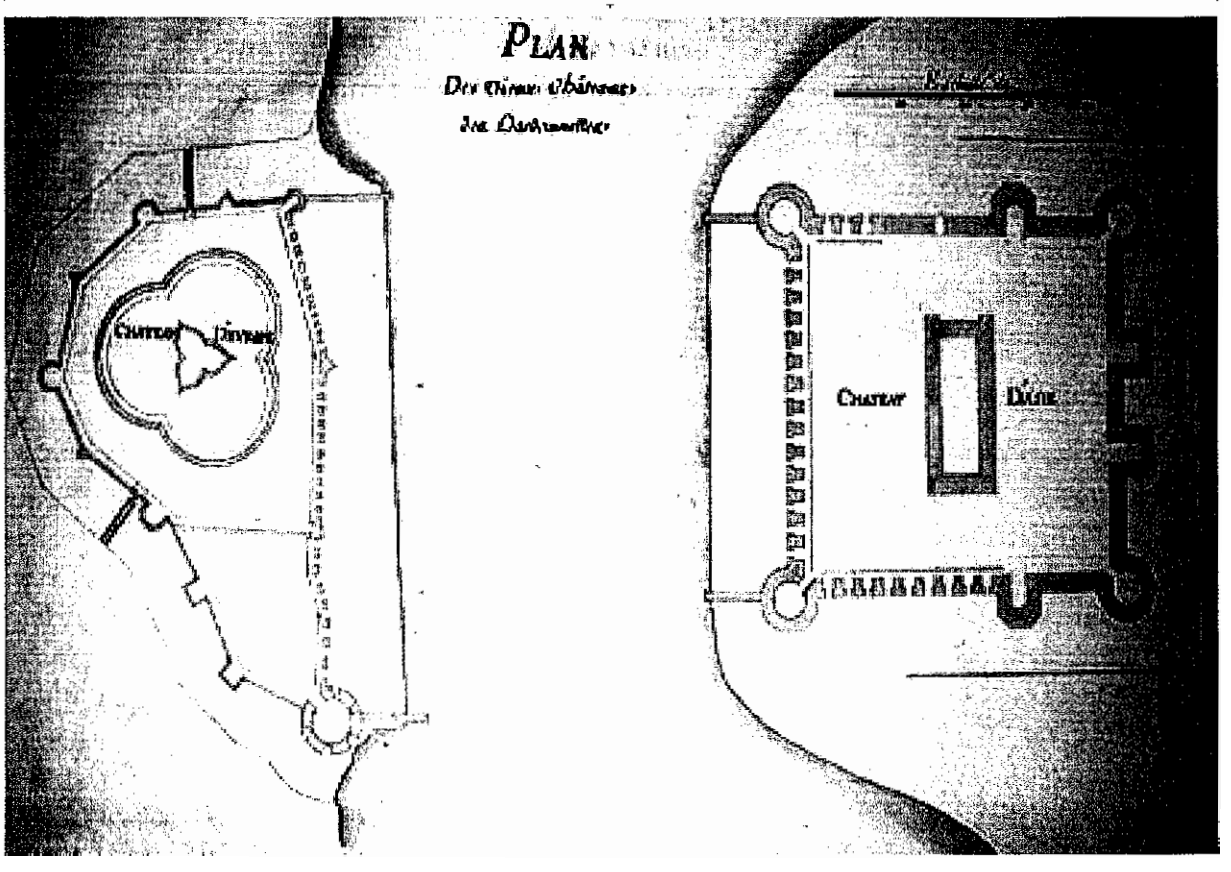
Bu şekilde tanıtılan Çanakkale Boğazı geçildikten sonra, artık Osmanlı başşehrinin Fransız ordusunun elinde olacağı düşünülüyordu. Şehrin alınmasıyla ilgili birçok Fransız subay ve mühendisin önerileri aynı noktaya çıkıyor: Çanakkale Boğazı geçilirse, savunma sistemi çok zayıf olduğu için, İstanbul'un alınması kolay olacaktı. Bir sonraki bölümde ilk kez tamamı yayınlanacak olan Gravier d'Ortières'in raporunun açıkça ifade ettiği anlam da budur.

d'artillerie en fonte. Pour la défense de la ville, quelques jamissaires retraités et 500 habitants exonérés d'impôts sont désignés. Son fanal au nord-ouest fonctionne, mais il n'existe aucune indication concernant la construction de navires dans son chantier naval.

Ainsi après le passage des Dardanelles, la capitale ottomane serait à la portée de l'armée française. Les propositions de conquête de la ville par plusieurs officiers et ingénieurs français débouchent sur le même résultat : si le détroit des Dardanelles est franchi, il est facile de s'emparer d'Istanbul, le système de défense étant extrêmement défectueux. Tels sont la lettre et le sens du mémoire de Gravier d'Ortières, qui sera publié pour la première fois, dans son intégralité, dans la partie suivante.

48. «Elevation du château viel d'Europe, Elevation du château viel d'Asie» / Avrupa yakasında eski kalenin (Kilid'ül-Bahir) önden görünümü, Asya yakasında eski kalenin (Çanakkale) önden görünümü, *Service historique de la Marine, Vincennes, Paris, Plantier, SH 109, 1686, 49,5x 12,2 cm ; 52,5x14,5 cm.*

49. «Plan des vieux châteaux des Dardanelles : château d'Europe, château d'Asie» / Avrupa ve Asya yakasındaki eski kalelerin planı : Avrupa yakasında (Kilid'ül-Bahir) ve Asya yakası (Çanakkale, Kal'a-i Sultanî) planı, *Service historique de la Marine, Vincennes, Paris, Plantier, SH 109, 1686, 50x30,2 cm.*

III. BÖLÜMÜN DİPNOTLARI

1 AMAE, CP, Turquie, c. 16, v. 503, 9 Haziran 1683, XIV. Louis'den Guilleragues'a.

2 Varşova'ya elçi olarak tayin edilen Fransa'mn eski Viyana Maslahatgüzârı Vitry Markisi'ne Kralın verdiği talimat. Bkz.: Jean BERENGER, "Les vicissitudes de l'alliance militaire franco-turque (1520-1800), *Revue internationale d'histoire militaire,* n. 68 (1987), s. 31.

3 Jean BERENGER, "Le royaume de France et les Malcontents, Hongrie", *Reue d'Histoire diplomatique,* 1973, s. 42..

4 AMAE, CP, Hongrie, c. 5, v. 216. Erdel'e gönderilmiş olan Roger Akakia du Fresne'den Krala mektup, Cleij, 26 Ağustos 1681.

5 Jean BERENGER, "La politique des rénions et ses conséquences", Jean Berenger (yay.), *Les relations franco-autrichiennes sous Louis XIV, siège de Vienne (1683).* Viyana kuşatılmasımn üçyüzüncü yıldönümü vesilesiyle, Saint-Cyr Özel Askeri Okulu, Paris Avusturya Enstitüsü, Saint-Cyr-Coëtquidam, 1983 (daktilo).

6 Guy TURBET-DELOF, "France-Maghreb du XVIe au XVIIe siècle". *Destin et enjeux du XVIIe siècle* (Yay.: Jean Mesnard, Paris 1985) s. 293.

7 Pierre DUPARC, *op.cit.* s. 114-115.

8 Philippe DE SAINTE-THERESE, *Panégyrique de Louis le Grand prononcé à Bourges* (1688, BNF, LB37, 3917), s. 25.

9 XVI. yüzyılın başında Fransa'ya yerleşmiş olan Floransa'lı aile Gherardini'lerden gelen, Vaudreuil Senyörü ve Paris Parlamentosunda danışman olan Pierre Girardin, gençliğinde Türkçe öğrenmişti. 9 Mart 1686'da Edirne'de Sadrazam, sonra da 17 Mart'ta Pâdişah tarafından kabul edilmiştir. Pierre Girardin 15 Şubat 1689'da İstanbul'da sara hastalığından ölmüştür.

10 Girardin'in İstanbul elçiliğinin günlüğü (Le Journal de l'ambassade de Girardin à Constantinople, 1685-

NOTES DE LA PARTIE III

1 AMAE, CP, Turquie, t. 16, f° 503, 9 juin 1683, Louis XIV à Guilleragues.

2 Instruction du roi au marquis de Vitry, ancien Résident à Vienne nommé ambassadeur à Varsovie, citée par Jean BERENGER, « Les vicissitudes de l'alliance militaire franco-turque (1520-1800), *Revue internationale d'histoire militaire*, n° 68 (1987), p. 31.

3 Jean BERENGER, « Le royaume de France et les Malcontents, Hongrie », *Revue d'Histoire diplomatique*, 1973, p. 42.

4 AMAE, CP, Hongrie, t. 5, f° 216, Roger Akakia du Fresne, envoyé en Transylvanie, au roi, Cleij, le 26 août 1681.

5 Jean BERENGER, « La politique des réunions et ses conséquences », in Jean Berenger (dir.), *Les relations franco-autrichiennes sous Louis XIV, siège de Vienne (1683)*, colloque à propos du Tricentenaire du Siège de Vienne, Ecole militaire spéciale de Saint Cyr-Institut autrichien de Paris, Saint-Cyr-Coëtquidam, 1983 (ronéo).

6 Guy TURBET-DELOF, « France-Maghreb du XVIe au XVIIe siècle », *Destin et enjeux du XVIIe siècle* (éd. Jean Mesnard, Paris 1985), p. 293.

7 Pierre DUPARC, *op.cit.* p. 114-115.

8 Philippe de SAINTE-THÈRÈSE, *Panégyrique de Louis le Grand prononcé à Bourges* (1688, BNF, LB37, 3917), p. 25.

9 D'une famille florentine Gherardini, établie en France depuis le début du XVIe siècle, Pierre Girardin, seigneur de Vaudreuil, conseiller au Parlement de Paris, avait appris le turc dans sa jeunesse. Il fut reçu en audience à Edirne par le grand-vizir le 9 mars 1686 et par le sultan le 17 mars. Pierre Girardin mourut d'apoplexie à Istanbul, le 15 janvier 1689.

10 « Le Journal de l'ambassade de Girardin à Constantinople » (1685-1688) est conservé à la Bibliothèque nationale de France ; il forme 14 volumes in-folio, qui portent les n° 7162-7175 du fonds des manuscrits français.

1688), BNF, ms. fr., 7162-7175 arasındaki numaralarda saklanıyor ve 14 ciltten oluşuyor.

11 Bkz : Henri OMONT, "Projets de prise de Constantinople et de fondation d'un empire français d'Orient sous Louis XIV", *Revue d'Histoire diplomatique*, VII. yıl, n. 2, Paris, E. Leroux, s. 195-197 ; *Byzance retrouvée* s. 40-42.

12 Gravier d'Ortières konusunda yapılmış bir tez için bkz : Janick BOUDAZIN, *Les coffres de mer de Gravier d'Ortières suivant son traité de marine de 1680*, Eczacılık devlet doktora diploması için hazırlanan tez, 1995 (yayınlanmadı). Yazar, Gravier d'Ortières'e sürekli ve yanlış olarak "Pierre" adını veriyor.

13 Service historique de la Marine (Deniz Kuvvetleri Tarih Servisi, Vincennes), SH 19 : "Traité de marine ou projet des mesures et proportions, ensemble de toutes les marchandises et munitions nécessaires pour les constructions, armements et rechanges des vaisseaux et galères du Roy, par le Sr. Dortieres, controlleur general des galeres de France", 130 v.

14 Archives nationales (bundan sonra : AN), sous-série A4/2 : Marine, "Projet d'ordonnance sur le fait des galères dressé par ordre du Roy par le Sieur Gravier d'Ortières controlleur des galères en France, 1682".

15 Gravier d'Ortières'le ilgili bilgilerin önemli bir bölümünü Janick BOUDAZIN'in tezine borçluyuz : *age.*

16 Aym şekilde Etienne TAILLEMITE'in, *Histoire ignorée de la marine française* (Perrin, 1987) kitabında da Gravier d'Ortières'in biyografisi yoktur.

17 AN, C7/130, Gravier ailesinin dosyası.

18 Verdiği bilgiler için Indre-et-Loire İl Arşivleri müdürü Bay Luc Forlivesi'ye burada teşekkür etmek istiyorum.

19 Bugün 6.606 nüfus.

20 AN, C2/55, Colbert'in Gravier d'Ortières'e talimat şeklinde gönderdiği mektup, 8 Şubat 1665.

21 Kral, Colbert ve Gravier d'Ortières arasında çok sayıda mektuplar için: AN, B/2, v. 148.

22 AN, B 3/10, v. 84. Bu durumda Gravier d'Ortières'in 1685'de Osmanlı İmparatorluğu'na gönderildiğinde de 73 yaşında olması gerekir.

23 AN, B 3/43, v. 4, 2 Ocak 1676 tarihli rapor.

24 AN, C 2/55, v. 167 1648'den 10 Aralık 1684'e kadar giden bu Donanma Genel Müfettişlik listelerinde Gravier d'Ortières'in isminin karşısında "Doğu'ya seyahat" diye yazıyor.

25 Marsilya Ticaret Odası Arşivleri'nde (Les Archives de la Chambre de Commerce de Marseille, aşağıda: ACCM) bu seyahatla ilgili 76 belgeden oluşan ve Gravier d'Ortières'in yazışma ve yaptığı düzenlemeleri içeren bir dosya mevcut (J. 1573: "Visite des échelles par Etienne Gravier d'Ortères", 1686-1787). Bay Guy Durund'a yardımları için teşekkür ederim.

26 Paul MASSON, *op.cit*. s. 246-247.

27 AMEA, CP, Turquie, supplément, c. 6, v. 208-212. D'Ortières, Sultandan aldığı çeşitli fermanlarla kapitülasyonların her yerde ve özellikle de Mısır'da uygulamaya konulmasını sağladı.

11 Cf: Henri OMONT, « Projets de prise de Constantinople et de fondation d'un empire français d'Orient sous Louis XIV », *Revue d'Histoire diplomatique*, VIIe année, n° 2, Paris, E. Leroux, p. 195-197 ; *Byzance retrouvée*, p. 40-42.

12 Une thèse a été consacrée à Gravier d'Ortières par Janick BOUDAZIN, *Les coffres de mer de Gravier d'Ortières suivant son traité de marine de 1680*, thèse pour le diplôme d'Etat de docteur en Pharmacie, 1995 (inédit). L'auteur donne par erreur le prénom de « Pierre » à Gravier d'Ortières.

13 Service historique de la Marine (Vincennes), SH 19 : « Traité de marine ou projet des mesures et proportions, ensemble de toutes les marchandises et munitions nécessaires pour les constructions, armements et rechanges des vaisseaux et galères du Roy, par le Sr. Dortieres, controlleur general des galeres de France », 130 f°.

14 Archives nationales, sous-série A4/2 : Marine, « Projet d'ordonnance sur le fait des galères dressé par ordre du Roy par le Sieur Gravier d'Ortières controlleur des galères en France, 1682 ».

15 L'essentiel des renseignements sur Gravier d'Ortières est dû à la thèse de Janick BOUDAZIN *op. cit.*

16 Encore moins dans Etienne TAILLEMITE, *Histoire ignorée de la marine française*, Perrin, 1987.

17 AN, C7/130, Dossier de la famille Gravier.

18 6 608 habitants.

19 AN, C2/55, lettre de Colbert servant d'instructions à Gravier d'Ortières, le 8 janvier 1665.

20 Voir la nombreuse correspondance entre le roi, Colbert d'un côté et Gravier d'Ortières de l'autre : AN, B/2, f° 148

21 AN, B3/10, f° 84. Ainsi, en 1671, Gravier d'Ortières a 39 années de service. Cela veut dire que, s'il a commencé à travailler à l'age de 20 ans, en 1632, il était au service de la marine et qu'il serait né en 1612. Autrement dit, en 1671, il aurait 59 ans et en 1685 lorsqu'il fut envoyé dans l'Empire ottoman, il aurait 73 ans.

22 AN, B3/43, f° 4, mémoire du 2 janvier 1676.

23 AN, B2/38, f°. 8-10, Lettre du roi à Duquesne pour lui dire qu'il a choisi le Sr. d'Ortières « pour faire commissaire ordinaire à la suite de son escadre ».

24 Le 1er février 1680 cette charge fut renouvelée : « Sa Majesté ayant commis le sieur d'Ortières pour faire la charge de contrôleur de ses galères en la place du sieur de la Reynarde, elle fait défense au sieur de la Reynarde de l'administration aucune fonction de la charge et ordonne au sieur Brodard intendant d'icelle de tenir la main à l'exécution du présent ordre », AN, C7/130, f° 11 et AN, B2/46 f. 90.

25 AN, C 2/55, f° 167. Il s'agit des listes de contrôleurs généraux, allant de 1648 au 10 décembre 1684 et en marge du nom de Gravier d'Ortières, il est indiqué « voyage en Orient ».

26 Paul MASSON, *op. cit.* p. 246-247.

27 Les Archives de la Chambre de Commerce de Marseille (infra : ACCM) conservent un dossier de 76 pièces (J 1573 : "Visite des échelles par Etienne Gravier d'Ortières , 1686-1687.) sur la mission, la correspondance et les différents règlements commerciaux de Gravier d'Ortières. Je remercie ici M. Guy Durand pour son aide précieuse.

28 1673'de kapitülasyonların yenilenmesi sırasında, İstanbul'a bir elçi tayin etmek bir süre Osmanlı denizlerinde kendi bandırası altında ticaret yapma suretiyle bir yerde la Fransa'ya meydan okuyan Cenova (bkz.: AMAE, CP, Turquie, c. 8, v. 198-202, 15 Ocak 1667, De La Haye'den krala; AMAE, CP, Turquie, c.9, v. 23a, Mart 1668) harp sırasıda İspanyollara denizci ve kadırga vermiş, aynı zamanda onlara limanını da açmıştır. Bunun üzerine Fransız harp gemileri şehri ağır bir bombardımana tuttuktan sonra, bu cumhuriyet ileri gelenleri Fransız Kralından özür dilemiş ve sonunda 12 Şubat 1685'de XIV. Louis'in yazdırdığı bir anlaşmaya imza atmak zorunda kalmışlardır. (Edouard DRIAULT, *Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Révolution française, Florence, Modène, Gênes,* c. XIX, Paris Félix Alcan, 1912 s. 199-204).

29 BNF, ms. fr. 7170, v. 2-3, 14 Temmuz 1687, Gravier d'Ortières'den Girardin'e. Bu konuda Gravier d'Ortières'in bakana yazdığı uzun bir raporun kopyası için bkz: ACCM, J. 1573 (tarihsiz ve varak numarasız).

30 AMAE, CP, Turquie, supplément c. 6, v. 221a ve devamı.

31 BNF, ms. fr. 7174, v. 135-279b (tarihsiz).

32 Doğal olarak burada söz konusu olan Halep'in limanı İskenderun'dur.

33 AN, Archives de la Marine, B2/54, v. 308-311, Versailles, 15 Ağustos 1685.

34 AN, Archives de la Marine, B2/53, v. 160a, Versailles, 15 Ağustos 1685.

35 Alıntı olarak verilen belge metinlerinde kimi adların çeşitli yazılışları olduğu gibi korundu: du Mesné, Dumené'de olduğu gibi. Doğrusu du Mené'dır.

36 AN, Archives de la Marine, B2/54, s. 311-312, Versailles, 15 Ağustos 1685.

37 AN, Archives de la Marine, B7/56, v. 290b, Fontainebleau, 31 Ekim 1685.

38 Benjamin de Combes'in özgeçmişi için bkz: François MAROUIS, "De Combes", *Dictionnaire de Biographie française,* c. 10, Paris, Librairie Letouzey, 1965, s. 491.

39 Mühendis Razaud daha önce Akdeniz'de kaptan de la Motte d'Ayran'la beraber çalışmıştır. D'Ortières ile Osmanlı limanlarını ziyaret etmekle görevlendirildiği bir sırada, 10 Mayıs 1685'de Denizcilik Bakanı "Gemi kaptanı Bay de la Motte d'Ayran'a ve Majesteleri'nin seçtiği diğer mühendislere Akdeniz kıyılarının bir bölümünün harita, plan ve görüntülerini çıkarmak için emir" gönderdi. (AN. Archives de la Marine, B2/54, s. 61-67). De la Motte d'Ayran İtalya'nın kuzeyinden İspanya ve Cebelitarık'a kadar olan kıyıları ziyaret etmişti. 15 Ocak 1686'da Bakan Razaud'ya şöyle yazı-

28 AMAE, CP, Turquie, supplément, vol. 6, f° 208-212. D'Ortières reçut des commandements du sultan pour faire mettre partout en vigueur les Capitulations qui furent pour la première fois appliquées en Egypte.

29 Il faut en effet rappeler qu'outre l'affront qu'elle a fait à la France avant le renouvellement des capitulations en 1673, en installant un ambassadeur à la Porte et en utilisant un temps son propre pavillon dans les mers ottomanes (cf. par exemple, AMAE, CP, Turquie, vol. 8, f° 198-2002, 15 janvier 1667, De la Haye au roi ; AMAE, CP, Turquie, vol. 9, f° 23r, mars 1668, De la Haye au roi) ; la République de Gênes laissa, pendant la guerre, aux Espagnols la libre disposition de leur port et leur donna des marins et des galères. Du coup, le ville fut durement frappée par les vaisseaux français, ce qui obligea cette république de demander au roi un pardon humiliant et d'apposer sa signature, le 12 février 1685, en bas d'un document dicté par Louis XIV (Edouard DRIAULT, *Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Révolution française, Florence, Modène, Gênes,* vol. XIX, Paris, Félix Alcan, 1912, p. 199-204).

30 BNF, ms. fr. 7170, f° 2-3, 14 juillet 1687, lettre de Gravier d'Ortières à Girardin. La copie d'une longue lettre (non datée) de Gravier d'Ortières au ministre sur ce sujet se trouve aussi aux ACCM, J 1573 (non folioté).

31 AMAE, CP, Turquie, supplément, vol. 6, f° 221r et suivants.

32 Son règlement, adopté à Izmir, le 8 octobre 1687, se trouve en plusieurs exemplaires aux ACCM, J 1573.

33 BNF, ms. fr. 7174, f° 135-279v. (sd).

34 Il faut, bien entendu, comprendre Alexandrette.

35 AN, Archives de la Marine, B2/54, f° 308-311, fait à Versailles,15 août 1685.

36 AN, Archives de la Marine, B2/53, f° 160r, fait à Versailles,15 août 1685.

37 AN, Archives de la Marine, B2/54, p. 311-312, fait à Versailles,15 août 1685.

38 AN, Archives de la Marine, B7/56, f° 290v., fait à Fontainebleau, le 31 octobre 1685.

39 Pour Ia biographie de Benjamin de Combes, voir François MAROUIS, « De Combes », *Dictionnaire de Biographie française,* t. 10, Paris, Librairie Letouzey, 1965, p. 491.

40 L'ingénieur Razaud avait été employé en Méditerranée, sans doute avec le capitaine de la Motte d'Ayran. En même temps qu'il avait chargé d'Ortières de parcourir les Echelles du Levant, le ministre avait signé, le 11 mai 1685, une « Instruction au Sr. de la Motte d'Ayran, capitaine de galiotte, et autres ingénieurs, que SM a choisy pour travailler à faire les cartes, plans et veues d'une partie des costes de la Méditerranée. » (AN, Archives de la Marine, B^2 54, p. 61-67). De La Motte d'Ayran visita les côtes de l'Italie du Nord et de l'Espagne jusqu'à Gibraltar. Le 15 janvier 1686, le ministre écrivait à Razaud : « Vous estes informé que la Roy a impatience de voir les plans et cartes que vous avez levez pendant la dernière campagne. Ne manquez pas de les faire mettre promptement au net et de prendre le nombre de dessinateurs dont vous aurez besoin pour cela, cet ouvrage étant excessivement pressé » (AN, Archives de la

yordu: "Son sefer sırasında çıkarmış olduğunuz plan ve haritaları Kralın acilen görmek istediğini size haber veriyorum. Yaptıklarınızı temize çekmek ve bunun için gerekli olan çizerleri alıp kullanmanız için hiçbir ihmal göstermeyin, bu iş gerçekten çok acildir" (AN. Archives de la Marine, B^2 59, s. 36); aynı gün Petrée adlı başka bir mühendise şu talimat veriliyordu: "Ege Denizi'nde çıkarmış olduğunuz planları de la Motte d'Ayran'a vermeyi ihmal etmeyiniz; bu planlardan hareketle bu kaptan bir rapor yazacak" (*İbid.*, s. 38). Ayrıca bkz. H. OMONT, *op.cit.* s. 199-200.

40 AN, Archives de la Marine, B^7 59, v. 9.

41 AMAE, CP, Turquie supplément c. 6, belge 10 (müsvedde), v. 219-200 [Versailles, 14, Mart 1867]. Belgenin arkasında "Instructions pour le Sr Razaud dans le voyage des échelles du Levant" (Doğu limanlarına seyahat edecek olan Bay Razaud'ya talimat) cümlesi var.

42 AN, Archives de la Marine, B^2 53 V. 190b.

43 AN, Archives de la Marine, B^7 56 V. 280b.

44 BNF, ms. fr. 7162, v. 60b; v. 90 b, 101 ve 143b.

45 BNF, ms. fr. 7162, v. 89b-90.

46 BNF, ms. fr. 7162, v. 31b.

47 XVII. yüzyıl metinlerinde *toise* alarak veriliyor. Daha önce de söylediğimiz gibi 1 toise = 1.949 m.

48 BNF, ms. français, 7162, v. 30-31.

49 AMAE, CP, Turquie, c. 18, v. 44-46, 11 Ocak 1686, Girardin'den Krala. Bu mektubun bir çok bölümleri şifreli olarak yazıldı.

50 *Ibid.*, v. 46b.

51 Selamlarla ilgili uzun bir bölüm buraya alınmadı.

52 Bu belgeyi Plantier imzaladı: AN, Archives de la Marine, B^7 210 (varak numarası yok).

53 AN, Archives, de la Marine, B^2 59, s. 586.

54 Service Historique de la Marine (Vincennes), SH 109, "Recueil des cartes et plans particuliers des chasteaux des Dardanelles de partie des isles de Tenedos et Cypre avec une partie des costes de Levant, Sçavoir de Seyde, de Tripoly de Sirie, et Alexandrette. Levez par le sieur Plantier ingenieur ordre du Roy, 1686".

55 Bütün bu belgeler Fransız Milli Kütüphanesi, Harita ve Plan Bölümü'nün Hidrografi Servisi'nde bulunuyor.

56 Bu raporun anonim bir kopyası için : BNF, ms. mr. 5580 : "Mémoire concernant le détroit de l'Elespont, ou des Dardanelles, de ses quatre chasteaux, de leurs mouillages, les moyens de les passer, de la ville et village du détroit de Gallipoly, des villes, burgs, et isles de la Propontide, ou mer de Marmara, de la ville port et environs de Constantinople jusques à l'entrée de la mer Noire, de partie des isles de l'Archipel, de la ville de Smirne en Asie, et de celle de Salonich en Europe.", Marine, B^2 59, p. 36) ; Et, le même jour à un autre ingénieur le sieur Petrée : « Ne manquez pas... de prester au Sr de la Motte d'Ayran les plans que vous avez levés dans l'Archipel, dont il n'a point connoissance, afin qu'il puisse faire un mémoire complet de ses remarques. » (*Ibid.*, p. 38.). Voir H. OMONT, *op. cit.* p. 199-200.

41 AN, Archives de la marine, B7/59, f° 9.

42 AMAE, CP, Turquie, supplément, vol. 6, pièce 10 (minute), f° 219-220. Fait [à Versailles, le 14 mars 1687]. Dans le verso du document, il est indiqué : « Instructions pour le Sr Razaud dans le voyage des échelles du Levant ».

43 AN, Archives de la Marine, B2/53, f° 190v.

44 AN, Archives de la Marine, B7/56, f° 280v.

45 BNF, ms. fr. 7162, f°. 60 v° ; cf. f° 90v, 101 et 143v.

46 BNF, ms. fr. 7162, f° 89v-90.

47 BNF, ms. fr. 7162, f° 31v.

48 1 toise = 1,949 m.

49 BNF, ms. fr. 7162, f° 30-31.

50 AMAE, CP, Turquie, vol. 18, f° 44-46, 11 janvier 1686, Girardin au roi. Plusieurs parties de cette lettre sont rédigées en chiffres.

51 *Ibid*, f° 46v.

52 On supprime ici une longue digression relative aux saluts faits par les châteaux d'Europe et d'Asie.

53 Le document est signé par Plantier : AN, Archives de la Marine, B7/210 (non folioté).

54 AN, Archives de la Marine, B2/59, p. 586.

55 Service Historique de la Marine (Vincennes), SH 109, « Recueil des cartes et plans particuliers des chasteaux des Dardanelles de partie des isles de Tenedos et Cypre avec une partie des costes de Levant, Sçavoir de Seyde, de Tripoly de Sirie, et Alexandrette. Levez par le sieur Plantier ingenieur ordre du Roy, 1686 ».

56 Les documents signés par les frères de Combes, datés de 1686 et conservés à la Bibliothèque nationale, département Cartes et plans, service hydrographique sont les suivants :
SH Pf 95, div. 8, p. 1 : « Port de l'île de Ténédos » ; SH Pf 95, div. 9, p. 2 : « Ville et forteresse de Metelin » ; SH Pf 97, div. 5, p. 1 : « Château de la ville de Smyrne » ; SH Pf 97, div. 5, p. 2 : « Châteauneuf du golfe de Smyrne » ; SH Pf 97, div. 5, p. 3 : « Plan du fort de l'entrée de la rade de Smyrne » ; SH Pf 98, div. 3, p. 1 : « Carte de l'Hellespont » ; SH Pf 98, div. 4, p. 1 : « Château neuf d'Europe » ; SH Pf 98, div. 6, p. 1 : « Plan du château neuf d'Asie » ; SH Pf 98, div. 5, p. 1 : « Plan du vieux château d'Europe » ; SH Pf 98, div. 7, p. 1 : « Plan du vieux Château d'Asie » ; SH Pf 98bis, div. 2, p. 1 : « Ville et Château de Galipoly » ; SH Pf 98bis, div. 4, p. 2 : « Palan du port d'Héraclée » ; SH Pf 98bis, div. 7, p. 1 : « Vue de Constantinole avec le grand sérrail, partie de Galata, passage du Bosphore de Trace, entrée du canal de la mer Noire, et de Scutari en Asie » [1686], encre et lavis, lettre noire ; SH Pf 98bis, div. 8, p. 1 : « Plan de Constantinople », 1686 (rouleau).

57 Tous ces documents se trouvent à la Bibliothèque nationale de France, département, cartes et plans, service hydrographique : « Description exacte d'une partie des isles de l'Archipel faite sur les lieux par ordre du Roy l'année 1685 » ; « Carte des Cyclades de Milos

v. 1. Bu rapor 15 Nisan 1686 tarihli olmalıdır.

57 Boğaz'ın Ege Denizi girişinde yeni kaleler yapıldıktan sonra bu kaleye "Anadolu Eski Hisarı", Rumeli yakasındakine de "Rumeli Eski Hisarı" denildiğini Grelot belirtiyor, *Relation nouvelle d'un voyage à Constantinople*, s. 20-21.

58 *Ibid.*, s. 21. Bu devirde (yanı 1656'dan 1675'e kadar) Osmanlı donanmasının Ege Denizi ve Akdeniz'deki faaliyetleri için bkz : "Journal des campagnes de l'armée navale ottomane pendant le siège de Candie par Paul Homero, interprète ordinaire du capoudan pacha", *Etat général de l'Empire otoman depuis sa fondation jusqu'à présent et l'abrégé des vies des empereurs par un solitaire turc,* M. de la Croix tarafından tercüme, c. 3 Paris, Pierre Herissant, 1695, s. 193-284. Ayrıca bkz : J. DE HAMMER, *Histoire de l'Empire ottoman*, vol. 11, Paris, 1838, s. 20-22.

59 De Combes kardeşlerin haritaları Bibliothèque nationale de France'da bulunuyor. Bu haritalardan Çanakkale Boğazı'nın Ege Denizi girişinden Kilid'ül-Bahir'in kuzeyindeki Gelibolu Boğazı (Canal de Galipoly) denen yere kadar olan bölümü içine alan harita icin bkz : Paris, BNF, SH Pf 98, div. 3, p. 1 : "Carte de l'Hellespont ou canal des Dardanelles distant de 200 000 mil ou 67 lieux de Constantinople avec ces quatre chateaux et les sondes", 1686, 65x96, 5 cm, renkli.

60 De Combes kardeşler buna Troie burnu da diyor : BNF. ms. fr. 5580, v. 2a.

61 Biz Plantier'nin verdiği planı yayınlıyoruz. De Combes'ların verdiği plan için bkz : BNF, SH Pf 98, div. 6, p. 1 : "Plan du château neuf d'Asie avec son bourg et le petit lac formé par la déchargé des fleuves du Simoÿs et du Scamandre venant du Mont Yda", échelle de 48 toises, 1686, 68, 5 x 97 cm., renkli. Burada zikredilmelerine rağmen, adıgeçen dereler harita üzerinde görülmüyor.

62 De Combes kardeşlerin planı için : Paris, BNF, SH Pf 98, div. 4, p. 1 : "Château neuf d'Europe avec partie de son bourg", 1686, 68,5x 96,5 cm., renkli.

63 Bidos (Abydos) veya Dardanelles'deki kale de deniyor buna. BNF, ms. fr. 5580 : "Mémoire conceranant le détroit de l'Elespont...", v. 5a. Bu kalenin ve kısmen kasabanın de Combes kardeşler tarafından yapılan planı için bkz: BNF, SH Pf 98, div. 7, p. 1 : "Plan du vieux Château d'Asie Abidos ou des Dardanelles avec son donjon et partie de son bourg et rivière", 1686, 68,5x 96,5 cm., renkli.

64 Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, c. V, İstanbul, İkdam Matbaası, 1315 (1897-1898), s. 303.

65 Hem Plantier'nin kesitinde hem de de Combes kardeşlerin planında 16 mazgal görünüyor. Bu durumda iki taraftaki deliklerin yalancı mazgallar olduğu tahà Nasos » ; SH Pf 94, div. 2, p. 7 : « Description exacte d'une partie des isles de l'Archipel » ; SH Pf 103, div. 2, p. 3 : « Environs d'Alexandrie, 1687 » ; SH Pf 103, div. 6, p. 1 : « Plan du fort qui défend l'entrée du Nil », 1687 ; SH Pf 103, div. 6, p. 2 : « Bras du Nil où se trouve Rosette », 1687 ; SH Pf 103, div. 7, p. 3 : « Plan particulier de la ville et des ports d'Alexandrie », 1687 ; SH Pf 103, div. 7, p. 4 : « Plan du fort et du village de Béquier »,1687.

58 BNF, ms.fr. 5580 : « Mémoire concernant le détroit de l'Elespont, ou des Dardanelles, de ses quatre chasteaux, de leurs mouillages, les moyens de les passer, de la ville et village du détroit de Gallipoly, des villes, burgs, et isles de la Propontide, ou mer de Marmara, de la ville port et environs de Constantinople jusques à l'entrée de la mer Noire, de partie des isles de l'Archipel, de la ville de Smirne en Asie, et de celle de Salonich en Europe » (copie anonyme), f° 1. Ce rapport date en principe du 15 avril 1686.

59 Selon Grelot, après la construction des nouvelles forteresses à l'entrée de la mer Egée on commença à les nommer respectivement « Rumeli Eski Hisarı » (Forteresse ancienne de Roumélie) et « Andolu Eski Hisarı » (Forteresse ancienne d'Anatolie), *Relation...*, p. 20-21.

60 *Ibid.*, p. 21. Pour les campagnes militaires de la flotte ottomane dans cette période (1656-1675) en Méditerranée et en mer Egée, voir « Journal des campagnes de l'armée navale ottomane pendant le siège de Candie » par Paul HOMERO, interprète ordinaire du capoudan pacha », in, *Etat général de l'Empire otoman depuis sa fondation jusqu'à présent et l'abrégé des vies des empereurs par un solitaire turc*, traduit par de La Croix, vol. 3 Paris Pierre Herissant, 1695, p. 193-284. Voir aussi J. DE HAMMER, *Histoire de l'Empire ottoman*, vol. 11, Paris, 1838, p. 20-22.

61 Les cartes des de Combes se trouvent à la BNF. Pour la carte à partir de l'entrée de la mer Egée jusqu'au Canal de Galipoly, au nord de la forteresse de Kilid'ül-Bahir voir : Paris, BNF, SH Pf 98, div. 3, p. 1 : « Carte de l'Hellespont ou canal des Dardanelles distant de 200 000 mil ou 67 lieux de Constantinople avec ces quatre châteaux et les sondes », 1686, 65x96,5 cm, couleur.

62 Les frères de Combes appellent ce cap, le Cap de Troie (BNF, ms. fr. 5580, f° 2r).

63 Nous publions le plan de Plantier dans ce livre. Pour le plan des de Combes cf : BNF, SH Pf 98, div. 6, p. 1 : « Plan du château neuf d'Asie avec son bourg et le petit lac formé par la déchargé des feleuves du Simoÿs et du Scamandre venant du Mont Yda », échelle de 48 toises, 1686, 68, 5 x 97 cm., couleur.

64 BNF, Cartes et plans, SH Pf 98, div. 4, p. 1 : « Château neuf d'Europe avec partie de son bourg », 1686, 68,5x 96,5 cm., couleur.

65 On l'appelle aussi Bidos (Abydos) ou encore le château des Dardanelles. BNF, ms. fr. 5580 : « Mémoire concernant le détroit de l'Elespont..., f° 5r. Pour le plan de cette forteresse et d'une partie du village à proximité exécuté par les frères de Combes, voir BNF, SH Pf 98, div. 7, p. 1 : « Plan du vieux Château d'Asie Abidos ou des Dardanelles avec son donjon et partie de son bourg et rivière », 1686, 68,5x 96,5 cm., couleur.

min edilebilir.

66 De Combes'ların planları için : Paris, BNF, SH Pf 98, div. 5, p. 1 : "Plan du vieux schateau d'Europe dit Sestos ou des Dardanelles avec son donjon et partie de son bourg", 1686, 68x96,5 cm, renkli.

67 Mühendis de Combes kardeşler yanlış olarak metinlerinde bu başkuleye dikdörtgen diyorlar, halbuki yaptıkları planda üçgen gayet açık olarak görülüyor (BNF, ms. fr. 5580 : "Mémoire concernant le détroit de l'Elespont...", v 8 a).

68 Semavi EYİCE, "Kale", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, vol. 24, s. 241.

69 BNF, ms. fr. 5580 : "Mémoire conceranant le détroit de l'Elespont...", v 8b.

70 Gelibolu'nun de Combes kardeşler tarafından yapılan planı için bkz : BNF, SH Pf 98 bis, div. 2, p. 1, D forması : "Plan de la ville et Château de Galipoly avec son arsenal de marine", 1686, 62x46,5 cm., renkli.

66 Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, vol. V, Istanbul, İkdam Matbaası, 1315 (1897-1898), s. 303.

67 Aussi bien dans le plan de Plantier que dans celui des de Combes, on voit 16 embrasures. Dans ce cas, on peut penser que les deux embrasures sur les deux côtés sont des fausses.

68 Pour le plan des de Combes, voir BNF, SH Pf 98, div. 5, p. 1 : « Plan du vieux château d'Europe dit Sestos ou des Dardanelles avec son donjon et partie de son bourg », 1686, 68x96,5 cm, couleur.

69 Dans leur texte les de Combes parlent par erreur d'un quarré, alors qu'ils montrent bien dans leur plan un triangle (BNF, ms. fr. 5580 : « Mémoire conceranant le détroit de l'Elespont... » f° 8r).

70 Semavi EYİCE, « Kale », *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, vol. 24, p. 241.

71 BNF, ms. fr., 5580 : « Mémoire concernant le détroit de l'Elespont... » f° 8v.

72 Pour le plan des de Combes, voir BnF, SH Pf 98 bis, div. 2, p. 1, D : « Plan de la ville et Château de Galipoly avec son arsenal de marine », 1686, 62x46,5 cm., couleur.

IV. TÜRKLER İÇİN DÜNYANIN SONU
IV. L'APOCALYPSE POUR LES TURCS

GRAVIER D'ORTIÈRES'İN DOĞU İMPARATORLUĞU

L'EMPIRE D'ORIENT DE GRAVIER D'ORTIÈRES

Gravier d'Ortières'in görevi 1687'de bitmişti; sırayla İstanbul, İzmir, Sakız, Selanik, Atina, Girit, Ege takımadaları, Kıbrıs, Halep, Trablus-Şam, Sayda, İskenderiye, Reşid ve Kahire'yi ziyaret etmişti. Geçen bölümde onun ticarî müfettişliği ve onunla ilgili raporundan söz etmiştik. Bu iki seyahati sırasında aynı zamanda harjta, plan, görüntü, kesit ve resimler toplamış, sonra da bunları aynı düzen içinde üç büyük cilt halinde toplamıştı[1].

Bir çok bakımdan değerli olan bu harita ve görünümlerle beraber bir de büyük bir metin yazılacaktı, ne yazık ki bu metin hiçbir zaman yazılmadı ve yalnız bölüm başlıkları taşıyan birçok varak boş bırakılmış durumdadır. Ancak birinci cildin başında uzun bir metin İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu'na ayrılmıştır. Bu rapor birbirine eşit olmayan yedi bölüme ayrılabilir: İstanbul ve Çevresinin Tanıtımı; Osmanlı Deniz Kuvvetleri; Osmanlı Siyaseti ve Prensipleri; "Majesteleri'nin Emirlerine Uygun Olarak İstanbul'u Yakmak İçin Gerekli Askerî Güçler"; Harp İhtimali Karşısında İstanbul'daki Fransız Elçisinin ve Diğer Limanlarda Bulunan Fransızların Geri Çekilme-

La mission de Gravier d'Ortières se termina en 1687; il avait successivement visité Istanbul, Izmir, Chio (Sakız), Salonique, Athènes, la Crète, les îles de l'Archipel, Chypre, Alep, Tripoli de Syrie, Saïda, Alexandrie, Rosette et Le Caire. Nous avions parlé dans la partie précédente de son inspection commerciale et de son *Mémoire*. En même temps Gravier d'Ortières avait réuni cartes, plans, vues, levés et dessins pendant ses deux voyages, et les avait distribués suivant le même ordre en trois gros recueils [1].

Un texte développé devait accompagner ce recueil de cartes et de vues précieux à plus d'un titre ; il n'a malheureusement pas été transcrit et de nombreux feuillets, qui portent seulement des titres de chapitres ont été laissés en blanc. Mais, en tête du premier volume se trouve la copie d'un long mémoire sur Istanbul et l'Empire ottoman. Ce mémoire peut être divisé en sept parties inégales : description d'Istanbul et de ses environs ; les forces maritimes ottomanes ; la politique ottomane et ses maximes ; « les forces nécessaires pour brûler Constantinople suivant les instructions de Sa Majesté » ; les moyens de retirer l'ambassadeur et les Français dans les échelles en cas d'une rupture ; « Projet de paix avec la

si; "İstanbul Seferinden Sonra Bâb-ı Âli ile Yapılacak Anlaşma Tasarısı" ve nihayet "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kötü Durumu ile İlgili Düşünceler ve Yeniden Fransa Hesabına Doğu İmparatorluğu'nu Kurma Yolları".

İSTANBUL'UN TANITIMI VE GRELOT'NUN ETKİSİ: "YERYÜZÜ BAŞKENTİ"NİN BÜYÜSÜ

Adı geçen metnin birinci bölümü geleneksel biçimde ancak ayrıntılı bir İstanbul tanıtımıdır. Buradaki bilgiler görünüşe göre geniş ölçüde Guillaume-Joseph Grelot'dan alınmadır; bu da her iki metnin okunuşu boyunca, hatta yanlışlara varıncaya kadar görülüyor.

Grelot gibi, Gravier d'Ortières de "Yeryüzünün Başkenti olmaya layık" Türk Başkentinin konumunu ve güzelliğini anlatabilmek için niteliklerini ifade edebilecek kelime bulamıyorlar. Grelot seyahatini büyüleyici bir mutluluk olarak görüyor ve şehri tüm seyyahların yaptığı gibi şöyle anlatıyor:

> Herhalde İstanbul seyahatı en hoş seyahatlerden biridir ve şehirde konum bakımından tabiatın sunabileceği en güzel şeylerle beraber ve zamanın bize Doğu İmparatorlarından getirdiği ihtişamlı güzel kalıntılar hayranlıkla göze çarpar[2].

Grelot Ayasofya'nın ve Süleymaniye'nin ilk planlarını yapan kişi olduğu gibi, onun yaptığı Sultanahmet ve Yeni Valide camileri görünümleri de XVII. yüzyılda bu iki camiyi konu edinen nadir eserlerdendir. Hayatı ile ilgili başlıca bilgiler bıraktığı tek kitabında izlenebiliyor: *Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople*[3].

Muhtemelen XVII. yüzyılın ortasında Melun'da doğan Grelot'nun klasik dillerin yanında, İtalyanca, Yeni Yunanca, Türkçe, Arapça, Farsça bildiği gibi geometri, çizim ve mimarî ile ilgili güçlü bilgilere de sahip olduğu anlaşılıyor. Roma'da bir süre oturduktan sonra, hekim ve sikke mütehassısı

Porte après l'expédition de Constantinople » et enfin « Réflexions sur le mauvais état de l'Empire ottoman avec les moyens de rétablir l'Empire d'Orient en faveur de la France ».

DESCRIPTION D'ISTANBUL ET L'INFLUENCE DE GRELOT : LA FASCINATION POUR LA « CAPITALE DE LA TERRE »

La première partie du texte est donc une description assez classique mais détaillée d'Istanbul. Visiblement les renseignements concernant cette partie sont très largement empruntés à Guillaume-Joseph Grelot. On le constate tout au long de la lecture des deux textes, y compris dans les erreurs.

Gravier d'Ortières, comme Grelot, ne trouve pas assez d'adjectifs pour qualifier la situation et la beauté de la capitale turque qui « mériteroit l'estre de toutte la terre ». Grelot aussi considère son voyage comme un enchantement et il décrit la ville avec cet enthousiasme commun à tous les voyageurs :

> Le voyage de Constantinople est sans doute un des plus agréables, et dans lequel on peut remarquer avec admiration ce que la nature offre aux yeux de plus charmant dans la situation des lieux, et ce que le tems nous a laissé des plus beaux restes de la magnificence des Empereurs d'Orient [2].

Il a été le premier à exécuter les plans de Sainte-Sophie et de la mosquée Süleymaniye ; des vues des mosquées Sultanahmet et Yeni Valide qu'il réalisa sont aussi parmi les rares œuvres du XVIIe siècle de ces deux mosquées. Nos informations biographiques le concernant sont dues essentiellement au seul ouvrage qu'il a laissé : *Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople* [3].

Né probablement au milieu du XVIIe siècle à Melun, Grelot connaissait les langues classiques, quelques langues modernes comme l'italien, le grec « vulgaire », le turc, l'arabe, le persan, et avait de bonnes notions de géométrie, de dessin et d'architecture. Après un séjour à Rome, il serait passé en Orient, à Izmir d'abord, puis à

olan ve Colbert tarafından 1668'dan itibaren antika para ve doğu yazmaları almakla görevlendirilen Vaillant ile, Doğu'ya, yani önce İzmir'e sonra da İstanbul'a gidiyor. İki seyyah 1870 baharına doğru Tekirdağ (Rodosto), Ereğli (Antik Périnthe) ve Büyükçekmece'ye uğruyor ve Grelot buraların da ayrıntılı bir tanıtımını yapıyor. İstanbul ve Anadolu'da iki yıl kaldıktan sonra Suriye'ye gidiyor. *Relation*'unu yazmak için gerekli malzemeyi bu devirde topluyor, çizim ve kesitlerini de bu devirde yapıyor. Nointel Markisi'nin sekreteri Antoine Galland İstanbul'da iken tuttuğu *Journal* (Günlük)'inde ondan 17 Ocak ve 28 Haziran 1672 arasındaki bölümde ara sıra söz eder. Grelot Bursa'ya kadar giden tüm Marmara kıyılarını ziyaret ediyor ve oraları tanıtıyor; özellikle de bize şahane bir Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi (Hellespont ve Propontide) görünümü bırakıyor[4]. Daha sonra, Grelot, mücevher ticareti yapan ve seyyah Jean Chardin için çizimler yapmak üzere Anadolu, Suriye ve Diyarbakır yoluyla ve yolda bir takım sıkıntılardan sonra İran'a gidiyor. Bu seyyahın kitabında bulunan kimi İran şehirlerine ait çizimleri ona borçluyuz. Yaz 1674'de Grelot, aralarında ödenmeyen ücretlerle ilgili bir ihtilaftan dolayı patronunu terk edip, sayesinde önce İtalya, sonra da Fransa'ya dönebildiği Venedik'li asilzâde Ambrosio Bembo'nun hizmetine giriyor.

Yaptığı resimleri yakından inceleyen Fransız Kralı tarafından birçok kez kabul edilen ve dikkatle dinlenen Grelot, kitabını yayınlamak için izin almış, ancak onun *Relation*'u 1680'de yayınlanabilmiştir.

Kitabın bu sırada çıkması sadece bir tesadüf olmadığı gibi bu kitabı yalınızca seyahat edebiyatı içinde de görmek de doğru değildir. Bu kitap da Doğu'yu ve İstanbul'u fethetme ideolojisinin bir ifadesidir. Krala takdim bölümünde Grelot ondan daima "muzaffer ordularını oralara gönderdiğinde istediğinde her zaman egemenliği altına

Istanbul, en compagnie du médecin et numismate Vaillant, lui-même envoyé en mission par Colbert pour acheter des monnaies antiques et des manuscrits orientaux à partir de 1668. Les deux hommes firent escale vers le printemps 1870 à Rodosto (Tekirdağ), à Héraclée (Périnthe de l'antiquité, Ereğli en turc), à Grandpont (Büyükçekmece) dont Grelot donne une description détaillée. Après deux ans de séjours, il part pour la Syrie. C'est durant cette période qu'il réunit les éléments nécessaires à la rédaction de sa *Relation,* et qu'il exécuta les dessins et relevés. Antoine Galland, secrétaire du marquis de Nointel, le mentionne dans son *Journal* entre le 17 janvier et le 28 juin 1672 [4]. Grelot visite également tout autour de la mer Marmara jusqu'à Bursa pour décrire et surtout pour nous laisser une magnifique « veue de l'Hellespont et de la Propontide » [5]. Par la suite, pour exécuter des dessins pour le négociant en joaillerie et voyageur Jean Chardin, Grelot se rend en Iran à travers l'Anatolie, la Syrie, Diyarbakır, après quelques péripéties sur la route. C'est donc à Grelot que nous devons les vues de certaines villes iraniennes, qui accompagnent l'ouvrage du voyageur. Grelot quitte son employeur, en été 1674, à la suite d'un différend pour les salaires impayés et pour entrer au service d'un noble vénitien Ambrosio Bembo grâce à qui il put rentrer en Italie puis en France.

Reçu à plusieurs reprises par le roi qui l'a écouté et qui a regardé ses dessins avec beaucoup d'intérêt, Grelot obtint le privilège pour publier ses récits de voyage. Pourtant, sa *Relation* ne verra le jour qu'en 1680.

La parution dans cette période de l'ouvrage de Grelot n'est pas un hasard et ne relève pas uniquement de la littérature de voyage. Elle est l'expression de l'idéologie de conquête de l'Orient et surtout d'Istanbul. Dans sa présentation au roi, Grelot demande la permission « de lui donner au moins la figure des lieux que [Sa Majesté] pourra soumettre en effet lorsqu'elle trouvera bon d'y porter ses armes toujours victorieuses », et de continuer non sans

alabileceği yerlerin hiç olmazsa görüntülerini takdim" izni istiyor ve iyi tanıdığı yerlerin önünde hayranlığını gizlemeden devam ediyor :

> Evet efendim, Büyük Louis'nin şanlı adıyla dolu bu çizimlerde tasvir edilen kentlerin ahalisi, haklı olarak dünyanın tek ve en büyük hükümdarı sayacağı bir kralın müşfik idaresinde yaşamaktan mutlu olurdu. Siz Majesteleri, kuşkusuz oralarda kabul edilecek ve bugün en büyük ve hatta kendine en layık şeyleri resimlerimle tanıtmaktan büyük bir zevk duyuyorum[5].

Aynı şekilde "okuyucuların dikkatine" bölümünde, iyi ve doğru olarak tanıtma yapmalarına rağmen kendinden önce gelenlerin, anıtların çizimini yapmadıklarını vurguladıktan sonra, *Relation*'da kendisinin uyguladığı yöntemi anlatıyor ve önce İstanbul'da bulunan olağanüstü yerlerden başladığını vurguluyor: Bu kentin geçmişte Hellespont veya Dardanelles (Çanakkale Boğazı) ve Propontis diye anılan ağızları ya da kapıları, liman ve büyük saray. Ayasofya'ya gelince, haklı olarak ve bir Hıristiyan için içine girme zorluklarına rağmen bu mabedin "doğru ve sadık bir plan ve çizimlerinin" ilk kez kendisi tarafından yapıldığını ifade ediyor. Camiye girmek için Türk giysileri giymek, Türk sakalına sahip olmak ve Türkçeyi konuşmak gibi yöntemler kullanmıştır. Her şeye rağmen büyük bir güçlükle karşılaştığında ise, tüm bu olumlu tarafların yanında bir de kurnazlık ve armağan gibi yöntemlerden yararlanıyordu. Bunlara, "çok sıkı korunup gözetlenen mekânların planını ya da en azından, sürekli üstümde taşıdığım levhalara, içten dıştan olsun, bir resmini çizemediğim zamanlarda başvuruyordum"[6].

Grelot gerçekten İstanbul karşısında tam bir hayranlık içindedir ve adeta taptığı bu hediyeyi Krala ikram etmek istiyor :

> Adalardan çıkıp [Kızkulesi hizasına gelindiğinde], burası sanki dünyanın, her yeri büyük bir hoşlukla seyredilen bir başka

s'émerveiller devant les lieux qu'il connaissait bien :

> Oui, Sire, les peuples des villes que ces esquisses représentent, remplis du glorieux nom de Louis le Grand, s'estimeroient heureux de vivre sous le doux empire d'un souverain qu'ils considèrent avec raison comme le premier et le plus grand monarque de l'univers. Votre Majesté y seroit assurément reconnue avec plaisir ; et j'aurois en mesme temps la joye de luy avoir découvert par mes dessins ce qu'il y a encore aujourd'huy de plus grand, et si j'ose dire de plus digne d'elle [6].

De la même manière, dans « Avis aux lecteurs », après avoir précisé que ses prédécesseurs n'ont pas donné de dessins des monuments, malgré leurs descriptions exactes, livre sa méthode de travail dans sa *Relation*, en indiquant qu'il commence par les raretés de Constantinople : les bouches ou les portes de la ville que l'on appelle autrement l'Helespont ou les Dardanelles avec la Propondite, le port et le grand sérail. Pour ce qui concerne la Sainte-Sophie, il affirme à juste titre qu'il est le premier à dessiner le « plan régulier et des dessins fidèles », malgré les grandes difficultés qu'il y a pour un chrétien d'entrer dans cette mosquée ». Son stratagème pour y entrer était d'adopter la tenue vestimentaire et la barbe turques et de parler la langue turque. Et malgré tout, lorsque la difficulté devenait insurmontable : « je joignois à ces avantages, l'adresse, l'intrigue et les présens, tellement que d'une manière ou d'une autre, il falloit que les lieux fussent bien gardez et bien observez quand je n'en pouvais tirer plan, ou tout au moins un crayon du dedans et du dehors sur des tablettes que j'avois toujours sur moy » [7].

Grelot est véritablement en admiration devant Istanbul et il veut offrir au roi cet objet de vénération :

> [En venant de la mer Marmara et à la hauteur de la tour de Léandre], c'est de ce lieu plutost que de pas un autre de l'univers que l'œil se porte agréablement de toutes parts : il ne se peut rien voir ny mesme concevoir de plus charmant que cet abord de Constantinople. Pour moy, lors que j'ay arrivay la première fois, je

eşiğidir. İstanbul'un bu kıyısından daha sevimlisi görülemez, hatta düşünülemez. İlk gelişimde, büyüleyici bir kente girdiğimi düşünmüştüm (...). Bu rengârenk sayfiye evlerinin ortasında, onları kat kat aşıp göğe yükselen, inanılmayacak kadar çok sayıda büyük kubbeler, minareler ve çan kuleleri vardır. Kubbeler kurşunla, minarelerin ise uç kısımları yaldızla kaplanmıştır. İstanbul'a gelenlerin gözünü okşayan bu sevimli karışıklığa, servilerin ve geniş bahçelerdeki ağaçların yeşilliği de büyük katkıda bulunur. Ortayı kapatmadan, limanın çevresinde taç şeklinde dizilmiş gemilerin çokluğu, gerideki güzellikleri sergilemek için tüm yapraklarını atmış ağaçların oluşturduğu geniş bir halkayı andırır. Sayıları onaltı bini geçen ve kent sakinlerinin ihtiyacına göre, kimi yelkenli kimi kürekli, sürekli seyir halindeki kayıklar, gondollar ve küçük gemiler, tüm izleyicilere, sanki güzel bir amfiteatrdan bir deniz savaşı eğlencesi sunar gibidir. Sonuçta hangi kıyıdan dönülürse dönülsün, limanın ortasındayken, doğanın bu büyük kenti nasıl kayırdığı ve her yönüyle güzelliğine katkıda bulunduğu hayranlıkla seyredilebilir (...). Dünyada bu şehir kadar evreni idare edebilecek nitelikte başka bir şehir yoktur ; iki güzel yakası tek bir göz atışıyla görülebilir ve bulunduğu Avrupa kesiminde verdiği emirler, on beş dakikadan kısa bir süre içinde, sanki yasalarına boyun eğmek için yaklaşmış Asya'ya iletilebilir. Sanat ve doğa güzellikle verimliliğin eşit olduğu bir yer kurmak için bir araya gelebilseydi, herhalde İstanbul'dan daha iyisini başaramazlardı[7].

Grelot Türkler konusunda, başkentleriyle olduğu kadar hoş görülü değildir ve Doğu Roma İmparatorluğu toprakları üzerindeki Osmanlı hakimiyetinin meşruiyetini ortadan kaldırmak için geleneksel peşin fikirleri tekrarlıyor: Türkler güzel sanatları kullanmıyorlar; imparatorluklarını ma-

m'imimaginay entrer dans une ville enchantée (...) [8]. Au milieu de ces maisons diversement peintes on aperçoit un nombre incroyable de gros dosmes, de coupolles, de minarets, tourelles ou clochers qui s'élèvent beaucoup au-dessus des bâtiments ordinaires. Tous ces dosmes sont couverts de plomb aussi bien que les minarets qui ont tous leurs pointes dorées ; la verdure des cyprès et des autres arbres d'un grand nombre de jardins contribue beaucoup à la confusion agréable des objets differens qui charment les yeux de tous ceux qui arrivent à Constantinople. La multitude des vaisseaux qui font une couronne tout au tour du port sans en embarrasser le milieu, ressemble à un cercle spatieux de grands arbres qui se sont dépouillez tout exprès de leurs feuilles pour ne point cacher les beautez qui sont derrière eux, et la quantité prodigieuse de kaïcs, permes ou gondoles et petits batteaux dont le nombre est estimé monter à seize mille, qui passent continuellement de tous costez, les uns à la voile, et les autres à la rame pour la commodité des habitans, semble offrir sans cesse à tous les spectateurs d'un si bel amphithéâtre le divertissement d'un combat naval. Enfin, de quelque costé que l'on se tourne quand on est au milieu du port de cette grande ville, on ne peut que l'on admire combien la nature l'a favorisé dans le choix qu'elle a paru faire de tout ce qui peut contribuer à la beauté de sa situation (...). Aussi n'y a-t-il point de ville plus propre qu'elle à commander tout l'univers ; elle en voit d'une seule œillade les deux plus belles parties, et peut en moins d'un quart d'heure faire passer ses ordres de l'Europe où elle est située, jusques dans l'Asie, qui semble ne s'approcher d'elle que pour venir se soumettre à ses loix. Ainsi quand l'art et la nature se seroient accordez ensemble pour former un lieu où la beauté et l'abondance fussent égales, ils n'auroient jamais pû mieux réussir qu'en faisant ce qui est Constantinople [9].

Grelot n'est cependant pas aussi tendre pour les Turcs qu'il est pour leur capitale et reprend les clichés classiques qui consistent à délégitimer la souveraineté ottomane sur les possessions de l'Empire romain de l'Orient : ils n'utilisent pas les beaux arts ; ont plutôt le souci d'agrandir leur empire que de le rendre fleurissant, de détruire les

mur hale getirmektense onu genişletmeye bakıyorlar; yeni binalar yapmak yerine antika anıtları yıkıyorlar; Eski Mısırlıların, Arap ve Yunanlıların ülkelerine sahip oldukları halde o milletlerin derinliklerinde bulunan cevher ve büyüklüklerin cahilidirler vs. Bu şekilde Grelot, daha fazla konuşmak ve Türkler konusunda düşündüklerini geliştirmek ve Krala Türk başkentine nasıl bir sefer düzenlemesi gerektiği konusunda tavsiyelerde bulunmak arzusunda olduğu halde kendini tutuyor, çünkü "bu barbar halkların" çıkmak üzere olduğu yeni Doğu gezisinde ondan intikam alacaklarından korkuyordu. Grelot kitabını, aynı zamanda "bu dinsiz halkın" devrilmesi ve ortadan kaldırılmasına yönelik bir çağrı olan ifadelerle bitiriyor.

> Kitabımı, çok dindar hristiyan ve muzaffer unvanlarını böylesine hak eden bir kralın yardımı ve desteğiyle yöneticiliğinden, kendisini mutlu edecek bir tasarının dünyanın en güçlü kralına esin verınesi için, her şeyin egemen hakimine dua ederek bitiriyorum :
>
> Ey yüce tanrı, boşaltın Louis'nin ayaklarının altına
> Bizans zalimlerinin gururunu,
> Düşsün görkemle Fransa'nın yıldızları,
> Çarptıkları kadar göz kamaştırıcı parlasın,
> Size başkaldırana boyun eğdirınek için,
> Sizinle ve muzaffer kılarak,
> Yok etsin yanlışını bu dinsiz halkın,
> Ve yerine onun yeşertsin
> Kutsal yasalarını şanlı dininizin[8].

Aşağıdaki yayınlanacak Gravier d'Ortières'in metnini okurken de göreceğimiz gibi, İstanbul'un çeşitli yer ve anıtları için yaptığı tanıtımlar genellikle Grelot'nun verdikleriyle örtüşüyor. Bunları hem notlarda hem de belgelerin alt yazılarında hatırlatıyoruz. Grelot Kralı genellikle bir askeri harekâta teşvik ediyorsa da (hatta bunu özel görüşmelerinde daha da fazla yaptığı düşünülebilir), bu gezginin asıl amacı askerî değil, daha çok bilgi sanatla ilgilidir.

monuments antiques plutôt que de construire de nouveaux ; alors qu'ils possèdent les Etats des anciens égyptiens, grecs et arabes, ils ignorent ce qu'il y avait de profond et de sublime chez ces peuples etc. Ainsi Grelot, aurait bien voulu continuer à dire ce qu'il pensait des Turcs et conseiller le roi dans sa manière d'entreprendre éventuellement une expédition contre la capitale ottomane, mais il se retint, de crainte que « ces peuples barbares ne se vengeassent avec usure par la cruauté de leurs avanies, dans le nouveau voyage d'Orient » qu'il était sur le point d'entreprendre. Grelot termine son ouvrage dans ces termes qui sont également un appel au renversement et à la destruction de « ce peuple infidèle ».

> Je finis donc en m'adressant au souverain maître de toutes choses, pour le prier qu'il inspire au plus puissant Monarque de l'Univers un dessein qui ne pourroit manquer d'être heureux, puisqu'il seroit conduit par la piété, et soutenu par la valeur d'un Roy qui possède si justement le titre de Très-Chrétien, et celuy de Victorieux.
>
> Renverses, ô Grand Dieu, sous les pieds de Louis,
> L'orgueil des Tyrans de Bysance,
> Qu'ils tombent à l'éclat des foudres de la France
> Aussi-tost frappez qu'éblouis,
> Afin qu'ayant réduit ce qui vous est rebelle,
> Et par vous et pour vous étant victorieux,
> Il détruise l'erreur de ce peuple infidelle,
> Et fasse fleurir au lieu d'elle,
> De vos divins Loix le culte glorieux [10].

Ainsi que nous le verrons en parcourant le texte de Gravier d'Ortières, les descriptions des lieux et des monuments d'Istanbul faites par Gravier d'Ortières correspondent assez souvent à celles données par Grelot. Nous y faisons allusion aussi bien dans les notes que dans les légendes des documents. Même si Grelot incite souvent le roi à entreprendre une action militaire dans son texte (on suppose qu'il le faisait davantage dans ses conversations privées avec le souverain), les préoccupations du voyageur ne sont pas militaires, elles sont essentiellement intellectuelles et artistiques.

Ayrıca Gravier d'Ortières'in İstanbul'la ilgili yazdığı metin ve bıraktığı görsel malzemeyi de Combes kardeşlerin bıraktıkları ile karşılaştırmak gerekir. Onların metin ve haritalarına özellikle Çanakkale Boğazı'ndan söz ederken değinmiştik. Onların görevi tamamen askerî olduğu için, kullandıkları terimler hayret edilecek bir şekilde Gravier d'Ortières'in kullandıklarına benziyor. Onların bıraktıkları raporun başından kimi bölümler şöyle:

> (...) İstanbul şehri (...), büyük Sultanın oturduğu büyük sarayın bulunduğu Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentidir; bu şehir bulunduğu konum bakımından dünyadaki diğer tüm şehirlerle yarışacak durumdadır; Rumeli veya başka bir deyişle Avrupa'nın bir ucunda, bir yarımada üzerinde kuruludur (...) ve Anadolu ve Asya'dan yarım fersah genişliğindeki bir Boğaz'la ayrılıyor (...).
>
> İstanbul'un etrafı dört fersahlık bir surla çevrilidir; en kısa kenarı kara tarafına bakan, şekli düzgün olmayan bir üçgendir, orta kısmı liman tarafına ve en uzun kısmı Marmara Denizi veya Propontide tarafına bakar (...). Şehrin surları alçak ve incedir, tabyaları yoktur (...). Bu surlar o kadar ihmal edilmişlerdir ki, birçok yerlerinde dökülüyorlar, açılan kocaman deliklerden şehre girmek kolaydır (...).
>
> Birçok kapı vardır ve bir kısmı kapalıdır; halen beşi deniz tarafında, yedisi liman tarafında ve beşi de doğru ve uzun hat oluşturan ve geniş bir seğirdimi olan kara tarafındadırlar (...). Birçok çeşmeye su getiren ve su kemeri görevi yapan arklar vasıtasıyle şehre giriliyor ki bunları kesmek kolaydır (...).
>
> Şehrin bu bölümü bazı küçük tepelerle korunuyor. Güzel olan kırda birçok ev sur hendeğine çok yaklaşıyor; aynı şekilde (...) içinde, Türklerin adetlerine göre mezarın iki ucuna birer tane koymak zorunlu olduğu için, büyük miktarda yontma taş, mermer veya buna benzer taşların bulunduğu mezarlıklar bu hendeğe bitişiktir (...), böylece bu mezarlar çok güzel bir taş ocağı görevini görür ve oradan alınacak taşlarla kolayca ve temiz bir şekilde inşaat yapılabilir (...).

Par ailleurs, il faut également rapprocher le texte et description iconographique d'Istanbul de Gravier d'Ortières à ceux laissés par les frères de Combes. Nous avions signalé leur texte et cartes lorsque nous avons parlé surtout des Dardanelles. Non seulement leur mission était entièrement militaire, mais pour Istanbul les termes qu'ils utilisent ressemblent aussi étrangement à ceux de Gravier d'Ortières. Voici quelques extraits du début de leur mémoire :

> (...) La ville de Constantinople (...) est la capitale de l'Empire ottoman, où est le principal sérail pour la demeure du Grand Seigneur. Cette ville le peut disputer pour la situation à toutes les autres du monde ; elle est sur une péninsule (...) à l'extrémité de la Roumélie, autrement l'Europe, (...) séparée de la Natolie, ou Asie, par un détroit d'environ un demi-lieue de large (...).
>
> L'enceinte de ses murailles a quatre grandes lieues, dont la figure est un triangle irrégulier, son plus petit côté regarde la terre, le moyen le port, et le plus grand la Propontide, ou mer de Marmara (...). Ses murailles de ville sont basses, peu épaisses, sans rempart (...). Les dites murailles sont si négligées qu'elles tombent et [il y a] des brèches en plusieurs endroits, et de grands trous au pied la maçonnerie étant tombée [si bien] qu'on peut entrer facilement dans la ville (...).
>
> Il y a eu plusieurs portes dont partie sont condamnées, il en reste encore à présent cinq du côté de la mer, sept du côté du port, et cinq de celui de la terre, qui est un grand front jusque sur la ligne droite, avec fausse-braie assez spatieuse (...). Il y a plusieurs accès de batardeaux servant d'aqueducs pour conduire dans la ville les eaux de plusieurs fontaines, qu'il serait aisé de couper (...).
>
> Ce front de ville n'est commandé que de quelques petites croupes de hauteur. Les maisons de la campagne, qui est assez belle, avoisinent de près le fossé, [de] même [que] (...), les cimetières jusque sur le bord du fossé, dans lesquels il se trouve une très grande quantité de pierre de taille, marbre et autres natures, la manière des Turcs étant d'en mettre deux à chaque sépulture, de sorte que (...) cela

Yedikule Hisarı, karaya bakan şehir surlarına bağlıdır ve bu surların kır tarafına bakan yönünü oluşturur. Eskiden burası dört kuleli bir kapı idi. Şehri alan II. Mehmed bu kapıyı kapatıp oraya üç kule daha ilave ederek kule sayısını yediye çıkarmış ve bunun için de bu kaleye Yedikule adını vermiştir. Şekli, şehir tarafında hendeksiz çok küçük bir beşgendir. Gerçekte burası Pâdişahın devlet adamlarını hapsettiği yerdir (...).

Saray veya Pâdişahın konağı yarımadanın ucundadır ve doğuya bakıyor; Bizans'ın kurulmuş olduğu yerde kuruludur (...). Aziz Demetrios olarak adlandırılan ve deniz kenarında olan bir tepenin üzerinde ve yamacında kuruludur. Bu saray şehirden dörtgen şeklindeki kulelerle donatılmış bir duvarla ve surlarla ayrılıyor. Tüm surun çevresi 3.600 m. veya üç çeyrek fersahtır.

Bu şehir, büyüklüğüne bakılırsa kalabalık değildir (...). Orada bulunan milletlerin yarısı Türk, diğerleri de Hıristiyan ve Yahudilerdir. Yahudilerin 18 ila 20.000 arasında, Ermenilerin ise 40 ila 50.000 arasında olduğu hesap ediliyor. Diğerleri ise Rum ve büyük çoğunluğu Rus olan büyük miktarda esirlerdir (...).

İstanbul limanı, gördüğüm en güzel ve en güvenli limandır, pusulanın tüm rüzgârlarından korunmuştur, öyle ki limanda olduğunuzda kendinizi bir anfiteatrda sanırsınız; uzunluğu beş çeyrek fersah, genişliği ise en dar yerinde 260 metredir, dolayısıyla çok büyük sayıda gemiyi barındırabilir. O kadar derindir ki büyüklükleri ne olursa olsun kalyonların burunları karaya gelecek şekilde oraya yaklaşabilirler. Rıhtım olarak, oraya devamlı atılan çöp yığını vardır. Karadeniz akıntısının gitgel hareketiyle liman, bu pisliklerden temizleniyor (...). Değilse çoktandır burası dolardı. Kalyon ve kadırga tersanesi çok önemli değildir. Kadırga veya ona benzer gemileri inşa etmek için birçok kızak veya hangar vardır, fakat bir kısmı harabe halindedir. Bunlardan 36 tanesi çalışır haldedir (...).

Sarayın öte tarafında, Sarayburnu'ndan en fazla bir fersah uzaklıkta ve Anadolu veya Asya tarafında kıyıdan 100 m. açık-

forme une très belle carrière dont la pierre serait commode et propre à bâtir.

Le château des Sept-Tours est attaché à l'intérieur des murailles de la ville, dont elle forme son côté qui regarde la campagne. C'était autrefois une de ses portes, accompagnée les quatre tours. Mahomet II qui prit ladite ville fit condamner cette porte et ajouter quatre courtines et trois autres tours, qui font sept et qui donnent le nom à ce château, qui est de figure pentagone, fort petit et sans fossé du côté de la ville. C'est proprement une honnête prison, où le Grand-Seigneur tient ses prisonniers d'État (...).

Le sérail, ou maison du Grand-Seigneur, est à la pointe de la péninsule qui regarde le levant, au même lieu où fut élevé Byzance (...). Il contient tout le haut et le penchant jusque sur le bord de la mer, du tertre appelé de saint Demitre, et est séparé de la ville par une muraille avec des tours carrées. Tout le circuit de ce sérail peut avoir 1 800 toises, ou trois quarts de lieue (...).

Cette ville n'est pas peuplée à proportion de sa grandeur (...). Les peuples y sont Turcs [qui constituent] la moitié, les autres sont Chrétiens et Juifs. On estime y avoir 18 à 20 mille de ces derniers, et 40 à 50 mille Arméniens. Les autres sont Grecs, et une grande quantité d'esclaves dont la plus grande partie sont de Russie (...).

Le port est le plus beau et le plus sûr que je n'aie jamais vu, abrité de tous les vents de la boussole, en sorte qu'étant dedans, il semble être au milieu d'une ville ou d'un amphithéâtre. Il a cinq quarts de lieue de longueur et quelque 130 toises de large au plus étroit, qui par conséquent, pourrait tenir nombre considérable de bâtiments. Il est tellement profond que, quelque grands que soient les vaisseaux, ils y peuvent avoir la proue sur terre. Il a pour quai les immondices que ceux de la ville et des environs y jettent continuellement, ce qui s'emporte par le retour du courant de la mer Noire qui entretient ledit port net, sans quoi depuis le temps qu'on y en jette, il serait entièrement comblé. L'arsenal des vaisseaux et galères est peu considérable. Il y a plusieurs arcades, ou hangars à bâtir les galères et galéasses, mais qui sont en partie ruinées. Il en reste seulement 38 en état de service (...).

ta ve İstanbul limanına geçit oluşturan bir berzahla ayrılan Kızkulesi vardır (...). Bu berzah aynı zamanda İstanbul Boğazı'na da giriş oluşturuyor (...). Bu Kızkulesi çok kötü ve küçük bir kaledir ve bir kayalık üzerine kurulmuştur. Kara ile kendisi arasında ancak kayıkların geçebileceği kadar su vardır. Çevre duvarları pek alçak ve kötü durumdadırlar. Tabya yoktur, sadece duvarın arkasında bir geçit (...) ve girintili çıkıntılı bir tabya vardır (...). Garnizon olarak bir küçük çocuk var; o da bir kaç para karşılığında, kaleden çok, bir koyun ağılına benzeyen bu kuleyi gezdiriyor (...)[9].

De l'autre côté du sérail, à quelque 50 toises de la Natolie, ou Asie, est la tour de Léandre distante de la pointe dudit sérail (...) d'une petite lieue, qui est le passage pour aller au port de Constantinople et dans le canal de la mer Noire, dont ledit passage est proprement l'entrée (...). Cette tour de Léandre est une méchante petite redoute, bâtie sur un écueil entre lequel et la terre ferme d'Asie il y a peu d'eau, seulement pour des chaloupes. Ses murs sont fort bas, et dans un méchant état. Point de rempart, seulement (...) un parapet dentelé (...). Il y a pour toute garnison un petit garçon qui, moyennant quelques sols, fait voir cette pièce qui ressemble plutôt à un parc à moutons qu'à une redoute (...) [11].

SİYASÎ VE ASKERÎ İÇERİK: "HEPSİNİ PARAMPARÇA YAPMAK GEREKİR"

Bu kitabın başlıca konusunu oluşturan bölümler İstanbul'un tanıtımından sonra geliyor. İstanbul'un konumu, limanının mükemmelliğini methettikten, şehrin savunması için gerekli tahkimatın zayıflığını gördükten ve ona göre Türklerin ihmalinden doğan ve bu şehre hücum edecek bir güce böylece sağlanan kolaylıklardan söz ettikten sonra, tasarı sahibi İstanbul'un fetihine ve Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasına geliyor. Sırayla, şehri ele geçirmek için çıkarma yapma, "Majesteleri'nin emirlerine uygun olarak İstanbul'u yakmak" için bombardımana tabi tutmak konusunda varsayımlar yapıyor. Tüm ayrıntılar gözden geçiriliyor, sefer için gerekli hazırlıklar dikkatlice inceleniyor: Kalyon, tayfa ve kaptanların seçimi; gerekli cephane ve yiyecek; Fransız elçisinin ve limanlarda bulunan diğer tüm Fransızların geri çekilmesi ile ilgili yöntemler, ordu ve donanmanın geçimi için Ege adalarının sağlayabileceği kaynaklar ve nihayet Kralın Pâdişaha kabul ettireceği barış anlaşmasının şartları.

Tasarının en uzun ve aynı zamanda en önemli bölümü Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu, Avrupa dengesinde oynadı-

ELÉMENTS POLITIQUES ET MILITAIRES : « IL LES FUADROIT TOUS TAILLER EN PIÈCE »

Le thème central de ce livre fait référence aux parties venant après la description d'Istanbul. Après avoir vanté l'excellence de la position de Constantinople et les avantages de son port, constaté le mauvais état de ses défenses et les facilités de toute sorte que, selon lui, la négligence des Turcs offrait à l'agresseur, l'auteur du mémoire en arrive au projet de prise d'Istanbul et au partage de l'Empire ottoman. Il étudie successivement l'hypothèse d'une descente pour s'emparer de la ville et celle d'un bombardement « pour brusler Constantinople, suivant les instructions de Sa Majesté ». Toutes les circonstances accessoires, tout le détail de l'expédition sont soigneusement étudiés : le choix des vaisseaux, des équipages et des pilotes, les quantités de munitions et de vivres nécessaires ; les moyens de retirer l'ambassadeur de France, les ressources qu'offriraient, pour l'entretien de l'armée et de la flotte, les îles de l'Archipel, enfin les conditions de la paix que le roi imposerait au Grand-Seigneur.

Mais le dernier chapitre, en même temps le plus long et le plus important de tout le mémoire, est consacré à des considérations de politique générale sur l'état de l'Empire Ottoman, son rôle dans l'équilibre européen, les intérêts des différentes puissances : l'Empire, le royaume de Pologne, la

ğı rol, Avusturya İmparatorluğu, Polonya Krallığı ve Venedik Cumhuriyeti gibi çeşitli güçlerin çıkarlarını konu edinen siyasî mülahazalardır. Belge, Türkiye'nin paylaşılması ile ilgili bir tasarı ile bitiyor. Buna göre Venedik, Fransa Kralına vereceği Mora, Akhaia ve Eğriboz'a karşılık Slovenya, Hırvatistan, Bosna, Dalmaçya, Arnavutluk ve Epiros'u alacak; Polonya Kralı ise Boğdan ve Eflak'a sahip olacak; Kont İmre Thököli'e Temeşvar prensliği verilerek onun fırsat düştüğünde Avusturya İmparatorluğu'na karşı Macarları ayaklandırması ve özellikle de Fransa'ya bağlılığı sağlanacak; nihayet Fransa Mora, Akhaia, Teselya, Makedonya, Sırbistan, Bulgaristan, Romanya ve Ege takımadalarını kendine saklayacak. Böylece yeni bir Doğu Fransız İmparatorluğu kurulacak, başına XIV. Louis'nin oğullarından biri geçecek ve doğal olarak da bu imparatorluğun başkenti İstanbul olacak.

Başkalarının tersine, Gravier d'Ortières aynen de Combes kardeşler gibi, askeri harekâta başka limanlardan başlamak yerine doğrudan İstanbul üzerine yürünmesini teklif ediyor. Ona göre bu konuda bir kararsızlık göstermek gereksizdir, çünkü Avusturya orduları İstanbul üzerine yürümek üzeredirler. Ayrıca başkentten başlamak suretiyle, Osmanlı kuvvetleri "kuşatılacak", yani denizle sınır arasında sıkıştırılacak, böylece onların hepsinin "Avrupa'da öldürülmesi" sağlanmış olacaktır. Fransızlar bu kuvvetleri kolaylıkla "devirebilirler", çünkü bu imparatorluğu oluşturan tüm milletler silahlandırılacak ve hepsi onların düşmanı kesilecek. Asya'ya geçmeye kalkışacak Türklere karşı her tür acıma bu tasarının dışındadır, çünkü oraya geçerlerse yeniden toplanmaları tehlikesi var. Gravier d'Ortières doğrudan doğruya İstanbul üzerine yüklenmekle tam bir sürpriz elde etmeyi hesaplıyor, çünkü "Çanakkale Boğazı'nda güçlü bir ordu görünürse, İstanbul şehri tamamen terk edilecek". Müslüman olmayan Osmanlılar ayaklanacaklar,

république de Venise. Il se termine par un projet de partage de la Turquie aux termes duquel Venise devait avoir l'Esclavonie, la Croatie, la Bosnie, la Dalmatie, l'Albanie et l'Epire, en échange de la Morée, de l'Achaïe et de l'île de Négrepont, cédées par elle au roi de France ; le roi de Pologne recevait la Moldavie et la Valachie ; on donnait au comte Imre Thököli la principauté de Temeswar, ce qui le mettait en mesure de soulever à l'occasion les Hongrois contre l'Empire, mais surtout sous la dépendance de la France ; enfin la France gardait la Morée, l'Achaïe, la Thessalie, la Macédoine, la Serbie, la Bulgarie, la Roumanie, les îles de l'Archipel. Un nouvel empire français d'Orient se trouvait ainsi reconstitué sous le sceptre d'un fils de Louis XIV qui naturellement aurait pour capitale Istanbul.

Contrairement à d'autres, Gravier d'Ortières, comme d'ailleurs les frères de Combes, propose une action directe sur Istanbul, au lieu de commencer par d'autres ports. Pour lui, il n'est pas permis d'hésiter, car les impérieux sont sur le point de fondre sur Istanbul. Par ailleurs, en commençant par la capitale, les forces ottomanes seraient « enfermées », c'est-à-dire coincées entre la mer et la frontière, de sorte qu'il serait facile de les « faire touts périr en Europe ». Les Français pourraient d'autant plus rapidement les « assommer » que tous les peuples composant cet empire seraient armés contre eux et devenus leurs ennemis. Il exclut toute clémence pour les Turcs qui seraient tentés de passer en Asie où ils pourraient se rassembler. Ainsi en portant le coup directement sur la capitale, Gravier d'Ortières escompte une surprise totale, car « si une puissante armée navale paroissoit aux Dardanelles, la ville de Constantinople serait bientost abandonnée ». Étant entendu que tous les peuples non musulmans de l'empire ne manqueraient pas de se soulever et ayant des chefs et des armes, ils suffiraient seuls « pour tailler tous les Turcs en pièce, et auxquels ils ne feroient aucun quartier pour se

başlarında komutan, ellerinde de silah olacağı için, yalnız onlar bile "tüm Türkleri paramparça yapmaya yetecek ve uzun zamandan beri çektikleri zulümlerin intikamını almak için hiçbirini canlı bırakmayacaklar". Böylece, XVIII. yüzyıldan itibaren geniş bir şekilde Avrupa dışında dünyanın her tarafında müstemlekeci büyük devletler tarafından halkların kurtuluşu temasını daha o devirde görüyoruz.

Gravier d'Ortières, yine de Combes kardeşler gibi Türkler için gerçek bir dünya sonu öngörüyor: İmparatorluğun bulunduğu hazin durumu, Sultanın Asya'ya kaçtığını ve artık bir daha oradan ne yardım ne de emir gönderemeyeceğini öğrendiklerinde Osmanlı orduları tamamen dağılacak; hiç kimse kurtulamayacak. Gravier d'Ortières'e göre, yine Asya tarafına gönderilecek kadın ve çocuklaradan başka "hepsini kılıçtan geçirmek" gerekir. Buna rağmen, yine de yirmi bin civarındaki adama hayatlarını bağışlamak gerekiyor, çünkü onların en iyilerinden seçilecek on-oniki bin kişi Fransa'ya gönderilecek ve kadırgalarda kürek çekmek üzere kullanılacak. Hiçbir direniş göstermeden Osmanlı ordularının silahlarını bıraktıkları varsayımında da, kral müşaviri onlara hayatlarını bağışlıyor ve onların çeşitli kıyı şehirlerine ve Ege adalarına dağıtılarak Cezâyir ve Tunus'a gönderilmelerini öneriyor, çünkü bu ülkeler uzak oldukları için Osmanlılar bir daha Asya tarafına gelme olanağını bulamayacaklar. Böylece Türkler bir daha herhangi bir şeyi yapmaya yeterli bir millet oluşturamayacaklar, Asya ve Afrika'daki eyaletler ayaklanarak müstakil devletler kurabilecekler, ancak "onlardan artık fazla korkmak gerekmeyecek, çünkü parçalanmış olacaklar". Fırat ötesine göç etmek zorunda bırakılan, Arap çöllerinde başı boş gezmeye mahkûm olan "Osmanlı milleti" dağılacak. "Gevşek" ve "zevk peşinde koşan" İran Şahı bile bu milletin yeryüzünden silinmesini istediği için o bile ona yardım etmeyecektir.

Nihayet bu tasarıda çelişki gibi görünen bir noktaya dikkat çekelim: Osmanlı İmpavenger des cruautez qu'ils souffrent depuis longtemps sous leur tyrannique domination ». On retrouve donc le thème de libération des peuples, qui sera largement utilisé à partir du XVIIIe siècle partout dans le monde non européen par les grandes puissances coloniales.

Gravier d'Ortières prévoit une véritable apocalypse pour les Turcs : les armées ottomanes seraient disloquées lorsqu'elles apprendront le désordre de l'empire et la fuite du sultan en Asie d'où il ne pourrait plus envoyer ni ordre ni secours ; personne n'échapperait au carnage. Selon Gravier d'Ortières, « il les faudroit tous tailler en pièces » [12], à l'exception des femmes et des enfants qu'il fallait passer également en Asie. Il propose cependant de donner quartier à une vingtaine de milliers d'hommes sur lesquels on choisirait dix à douze mille des meilleurs pour les envoyer en France et les utiliser comme chiourmes de galères. Dans l'hypothèse où les armées ottomanes déposeraient les armes sans résistance, le conseiller du roi les laisse en vie et leur offre une dispersion dans les différentes villes des côtes, sur les îles de l'Archipel pour les embarquer ensuite en Algérie et en Tunisie, de manière à ne plus revenir en Asie à cause de la distance. Ainsi les Turcs ne seraient plus en état de former une nation capable d'entreprendre quoi que ce soit, et donnant l'occasion à toutes les provinces d'Asie et d'Afrique de se révolter et de s'ériger en Etats souverains, « dont il y auroit beaucoup moins à craindre, estant ainsy divisez ». « La nation ottomane » contrainte de s'exiler au-delà de l'Euphrate et condamnée à errer dans les déserts de l'Arabie, se dispersera. Elle ne pourra même pas compter sur l'aide du chah d'Iran, car, « mou » et « oisif », lui aussi a pour intérêt à ce qu'elle disparaisse

Enfin, relevons une contradiction apparente dans ce projet : si l'Empire ottoman disparaît corps et âme comme il est indiqué

ratorluğu bu şekilde her şeyi ile ortadan kalkarsa neden ona bir barış imzalatmaktan söz ediliyor? Tabii bunu "Anadolu'da Türklere küçük bir toprak parçası kalırsa" diye bir şartla okumak gerekir.

Çok sonraki bir devir üzerinde hüküm yürütmek tehlikesini göze alarak, bu varsayım, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'ye kabul ettirilen şartları ve Sèvres anlaşmasının Türklere biçtiği toprak parçasını hatırlatan bir kehanet gibi kulağa çalıyor.

ici, pourquoi imposer un traité de paix au sultan ? il faut naturellement lire cette partie avec du conditionnel : « dans le cas où le petit réduit de territoire qui resterait aux Turcs en Anatolie ... »

En prenant un peu de risque d'extrapolation, cette hypothèse sonne comme une prophétie qui rappelle étrangement les conditions imposées à la Turquie après la Première Guerre Mondiale et la portion de territoire que le traité de Sèvres a fixé aux Turcs.

GRAVIER D'ORTİÈRES'İN METNİNİN VE HARİTALARININ YAYININDA İZLENEN KİMİ YÖNTEMLER

Bitmemiş olan Gravier d'Ortières'in tam metni ilk kez ortaya çıkıyor[10]. Kral ve kamu kuruluşlarının bu metinle ilgili davranışlarını bilmiyoruz. Çeşitli yerlerinde ve özellikle başlığında "Kralın emriyle" ya da "Majeteleri'nin verdikleri emre uygun olarak" ifadelerine bakıldığında bu metnin Kral emriyle kaleme alındığı ortadadır. Aynı sonuca varan de Combes kardeşlerin metni temize çekilmiş ve harita ve planlarıyla takdim edilmiş olduğu, aynı şekilde Plantier'nin ürettiği belgeler de işleme konulduğu halde, Gravier d'Ortières'in bu kadar açık raporu kamu kuruluşları tarafından herhangi bir açıklamaya konu olmadı, ya da en azından bize kadar bu konuda bir şey gelmedi. Ayrıca yazarın iz bırakmadan "kaybolması" belki bir gözden düşmeyi ya da bu konuda bir sıkıtıyı gösteriyor. Hele Fransa bu sırada birçok cephede Augsburg İttifakına karşı savaşmaya hazırlandığı için XIV. Louis'nin yeni bir rakibe ihtiyacı yoktu.

Başlıkta belirlenen üç yıl dışında metinde başka bir tarih yoktur; ancak birçok ayrıntı onun 1687 ila 1689 arasında yazıldığını gösteriyor.

Doğal olarak Fransızca şeklinde XVII. yüzyılın imlası korundu. Buna karşın her iki dilde bazı başlık ve alt başlıklarda hafif

QUELQUES PRINCIPES DE PUBLICATION DU TEXTE ET DES CARTES DE GRAVIER D'ORTIÈRES

Inachevé, le texte intégral de Gravier d'Ortières voit pour la première fois le jour [13]. Nous ne savons pas le sort que le roi ou les pouvoirs publics lui auraient réservé. Seulement, si on tient compte dans différents endroits et surtout dans le titre les propos comme « par ordre du roi » ou « suivant les instructions de Sa Majesté », il est clair que ce texte a été commandé par le roi. Autant le texte des frères de Combes qui parvient aux mêmes conclusions a été recopié et présenté avec les cartes et plans, ainsi que tous les documents produits par l'ingénieur Plantier, autant les cartes et le mémoire si explicites de Gravier d'Ortières n'a pas fait l'objet de commentaires de la part des pouvoirs publics, en tout cas rien ne nous est parvenu dans ce sens. D'ailleurs, la « disparition » de l'auteur sans laisser beaucoup de traces indique une certaine disgrâce, tout au moins un certain gène, ceci d'autant plus que la France s'engageait pour plusieurs années à combattre sur plusieurs fronts la coalition d'Augsbourg, et Louis XIV n'avait pas besoin d'un adversaire supplémentaire.

Mis à part les trois années qui sont indiquées dans le titre, ce texte ne porte pas d'autres dates ; mais plusieurs indices montrent qu'il est rédigé entre 1687-1689.

Naturellement, dans la version française l'orthographe du XVIIe siècle est maintenue. En revanche certains titres et

değişiklikler yapılarak okumaya kolaylık getirilmiştir. Her durumda asli başlıklar dipnotlarda gösterilmiştir.

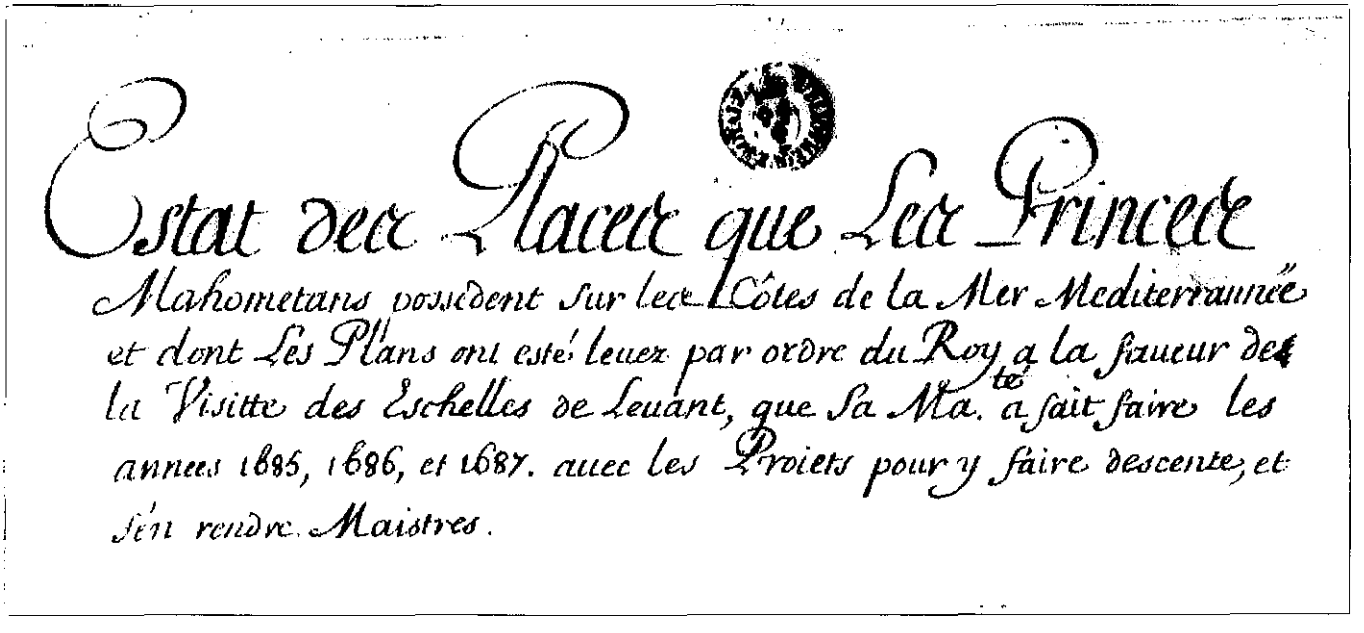
Fransızca ve Türkçe dipnotlar tamamen aynı değildir: Bazı konular ve isimler Fransızca bilen okuyucu için bilindiği halde, aynı şeyler yalnızca Türkçe konuşan biri için açık olmayabilir; tersi de doğrudur. Bu olgu göz önüne alınarak notlar yazıldı. Metnin bir kademelendirmeye tabi tutulması da aynı kolay okuma kaygısına dayanıyor. Fransızca metinde varakların başlangıç ve bitiş noktalarını belirlemek için / / işareti kullanıldı.

Metinle beraber olan harita ve diğer görsel malzeme aynen ve tamamiyle metin sonunda yayınlanmamıştır. Büyük boyutlu haritalar katlanma zorunluğundan dolayı metni hatta kitabı fazlasıyla ağırlaştıracağı için en aza indirildi, diğer taraftan da İstanbul dışındaki haritalar bir metinle açıklanmadığı için "dilsiz" durumda kaldılar ve onlardan da sadece bir bölümü yayınlandı. Nihayet bazı haritalar, sadece bir tasarı olarak çizildiler ve Plantier'nin haritalarında olduğu gibi sanatsal değil araştırma değerleri vardır. Dolayısıyla bir kısım haritalar kitabın içinde sırası geldikçe, diğerleri sonunda ek halinde yayınlandı ve hepsinin kolayca izlenebilmesi için kitabın sonuna bir liste eklendi.

intertitres ont été légèrement modifiés pour rendre la lecture plus commode, mais dans tous les cas les titres originaux ont été indiqués en note de bas de page.

Les notes en français et en turc ne sont pas identiques : si certains termes et noms sont évidents pour un lecteur francophone, ils ne le sont pas forcement pour un lecteur turcophone et vis-et-versa. La hiérarchisation du texte relève du même souci de rendre commode la lecture. Pour suivre le folios du texte nous avons ajouté / /.

Les cartes et documents iconographiques qui accompagnent le texte ne sont pas publiés intégralement et systématiquement à la suite. D'une part, cela aurait alourdi considérablement le volume et même la forme du livre, le pliage de certaines cartes de grandes dimensions étant indispensable, d'autre part, en dehors d'Istanbul, les cartes de Gravier d'Ortières ne sont pas accompagnées de textes, ce qui les rend « muettes », d'autres sont des esquisses et qui ont une valeur d'études et non pas nécessairement une valeur esthétique, comme celles de Plantier par exemple. En conséquence, une partie des cartes est publiée dans le texte lorsque le contexte le permettait, d'autres sont placées en annexe, le tout est rendu « lisible » par une table à la fin de l'ouvrage.

Estat des Places que les Princes
Mahometans possedent sur les Côtes de la Mer Mediterranée
et dont les Plans ont esté leuez par ordre du Roy a la faueur de
la Visitte des Eschelles de Leuant, que Sa Ma.te a fait faire les
annees 1685, 1686, et 1687. auec les Projets pour y faire descente, et
s'en rendre Maistres.

50. «Estat des places que les Princes...», Titre du mémoire de Gravier d'Ortières / Gravier d'Ortières'in raporunun başlığı, *BNF, ms. fr. 7176, f. 1r.*

OSMANLI İMPARATORLUĞU VE PAYLAŞILMASI

Akdeniz kıyılarında Muhammedî prenslerin elinde bulunan yerlerin durumu ve 1685, 1686 ve 1687 yıllarında Majesteler' nin emriyle, Doğu limanlarına yapılan ziyaret sonucunda çizilen planlar ve çıkarma yaparak oraları ele geçirme tasarıları.

İSTANBUL ŞEHRİ[11]

1 - ŞEHRİN GÜZELLİKLERİ VE KONUMU[12]

İstanbul, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentidir ve gerçekte güzelliği ve bulunduğu konumdan dolayı dünyanın başkenti olmaya layıktır. Bu konum, Avrupa'nın bittiği Rumeli'nin[13] uç kısmında bir kara parçası üzerinde kurulmuş ve Asya'dan, eskiden Trakya Boğazı ve şimdi de Karadeniz Boğazı olarak adlandırılan ve bir çeyrek fersah (*lieues*)[14] genişliğindeki boğazla ayrılıyor.

Bir taraftan Marmara Denizi tarafından beslenen, bir taraftan da Avrupa'nın en güzel limanına sahip olan bu kara parçası, birçok tepeden oluşuyor ve şehir bu tepeler üzerine kurulmuştur. Bu tepeler birbirinin görüntüsünü kapatmadığı gibi üzerlerinde inşa edilmiş olan evlerden deniz ve liman görünüyor.

Limanın karşısında ve şehre bakan tarafında büyük bir şehir görünümünde olan bir varoş vardır. Bu varoş, hepsi yamaçta olan ve neredeyse İstanbul limanının uzunluğu hizasında denize kadar inen Kasımpaşa[15], Galata, Pera, Tophane[16] ve Fındıklı[17] diye adlandırılan birçok mahalleden oluşuyor. Karadeniz Boğazı'nın ötesinde, İstanbul'a doğudan bakan, Asya yakasında, Üsküdar[18] diye adlandırılan ve aynı şekilde deniz kenarında kurulmuş olan başka büyük bir varoş, daha doğrusu büyük bir şehir vardır. Böylece İstanbul'a, deniz yolu ile Akdeniz'den olsun Karadeniz'den olsun gelindiğinde, insan kendini üç büyük kanalın

L'EMPIRE OTTOMAN ET SA PARTITION

Estat des places que les princes Mahométans possèdent sur les costes de la mer Méditerranée et dont les plans ont esté levez par ordre du Roi à la faveur de la visite des Eschelles de Levant, que Sa Majesté a fait faire les années 1685, 1686 et 1687, avec les projets pour y faire descente et s'en rendre Maistre .

LA VILLE DE CONSTANTINOPLE [14]

1 - BEAUTÉ ET AVANTAGES DE LA SITUATION DE CETTE VILLE

Constantinople est la capitale de l'empire othoman, et elle mériteroit l'estre de toutte la terre par la beauté et les advantages de sa sçituation, qui est sur une langue de terre à l'extrémité de la Romanie [15], où se termine l'Europe, et qui est séparée de l'Asie par un détroit d'un quart de lieue [16] de large appellé le canal de la Mer Noire et anciennement le Bosphore de Thrace.

Cette langue de terre, qui d'un costé est baignée par la Mer de Marmara, et qui a de l'autre le plus beau port de l'Europe, est composée de plusieurs tertres en éminences sur lesquelles la ville est bastie, et qui sont disposées en sorte que l'une n'oste pas la veüe de l'autre et que les maisons qui sont sur ces tertres ont la veüe de la mer et du port.

De l'autre costé du port, vis-à-vis la ville, il y a un faux-bourg qui peut passer pour une grande ville. Il est divisé en plusieurs quartiers qu'on appelle Cason Bacha [17], Galata, Pera, Topana [18] et Fondclef [19], lesquels sont sçituez sur le penchant de la coste et s'estendent jusqu'au bord de la mer, presque sur la mesme longueur que le costé du port de Constantinople. Et au delà du canal de la Mer Noire, sur la pointe d'Asie, qui regarde l'orient de Constantinople, /4v/ il y a encore un grand faux-bourg ou plustot une ville considérable, appellée Scutari [20], pareillement bastie sur le bord de la mer. De sorte qu'en arrivant à Constantinople par mer, soit qu'on y aborde par la Mer Blanche, soit

ortasında buluyor; bahsettiğim bu şehirler bu kanallara inen tatlı meyilli yamaçların etrafında kurulmuş ve şehre gelindiğinde hepsi birden keşf olunan, çemberi iki fersahlık bir amfiteatr teşkil ederler ki evrenin en güzel şehrini gözler önüne sererler.

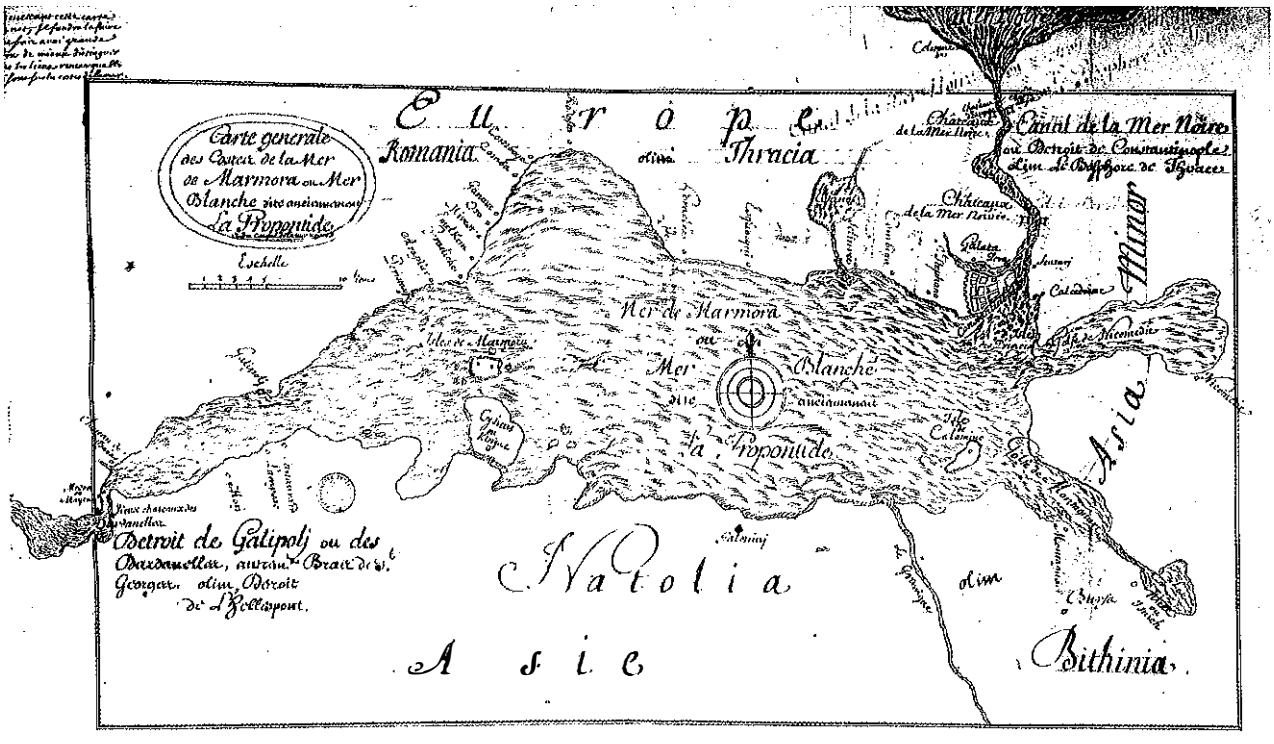
Hayran olunacak bu doğal konumun dışında, belli başlıları tepeler üzerinde bulunan birçok camiin varlığından da anlaşılacağı gibi sanat da bu güzelliğe büyük katkılarda bulunmuştur. Bu mabetler kare şeklinde, her biri ortada büyük bir kubbe ve onun etrafında başka kubbe ve yarım kubbelerden ve dört köşesinde çok yüksek birer minare veya kuleden oluşan büyük binalardır. Bu kubbe ve minareler kurşunla kaplı ve en üst uçlarında bulunan alemler ve mahyalar yaldızla kaplıdırlar. Şehrin büyük bir kısmını işgal eden sarayın binaları da aynı şekilde yaldızlı kurşunla kaplıdırlar. Öyle ki tüm bu yaldızlı binalar, hemen hepsi boyalı olan şehrin evleri ve tepe yamaçlarını örten servi ağaçları ile görülebilecek en hoş karışımı meydana getiriyor.

İstanbul denizlerinde, Çanakkale ve Karadeniz boğazlarını geçmeye çok müsait genellikle iki çeşit rüzgâr esiyor. Kuzey rüzgârı (poyraz) Karadeniz'den gelen gemileri, güney rüzgârı (lodos) ise Akdeniz'den gelenleri getirmeye yardım ediyor. Bu yüzden de bu şehirde hiçbir zaman ters rüzgâr esmiyor ve hangi rüzgârla olursa olsun, buraya her zaman gemi gelebiliyor, çünkü Çanakkale Boğazı'ndan gelen gemileri engelleyen kuzey rüzgârı Karadeniz Boğazı'ndan gelen gemilere yardımcı oluyor. Tersine, güney rüzgârı esiyorsa, diğer gemiler yerlerinde dururken, Akdeniz'den gelen gemiler ondan istifade ediyor. Böylece bu şehir hiçbir şeyin noksanlığını çekmez, çok güzel limanlara ve binlerce gemiyi emniyet içinde barındırabilecek demir atma alanına sahiptir. Demir atmaya müsait, doğal ve çok geniş bir demir atma alanı olan İstanbul limanından

par la Mer Noire, on se trouve toujours au milieu de trois grands canaux, dont les costes qui s'abbaissent en pente douce estant bordées de touttes les villes, dont je viens de parler, et que l'on découvre tout à la fois, forment comme un amphitéâtre de plus de deux lieues de tour, et présentent aux yeux la plus belle ville de l'univers.

Outre la disposition naturelle qui est admirable, l'art a encore beaucoup contribué à cette belle veüe par le grand nombre de mosquées qu'il y a dans cette ville, et dont les principales sont sur les collines. Ces temples sont de grands édifices quarrez, qui ont chacun un dôme, accompagné de plusieurs coupoles et demy coupoles, avec quatre minarets ou tourrelles sur leurs quatre angles, d'une prodigieuse hauteur. Ces dômes et ces minarets sont couverts de plomb, et les extremitez en sont dorées, aussy bien que les colophons et les croissants dont ils sont surmontez; et les bastimens du Serraïl, qui occupe une grande partie de la ville, sont pareillement couverts de plomb doré, de sorte que tous ces édifices dorez font avec les maisons de la ville, qui sont presque touttes peintes, et les cyprès, dont les pentes de colines sont plantées, le meslange le plus agréable que l'on puisse voir.

Il ne règne pour l'ordinaire que deux vents dans les mers de Constantinople, et qui y sont les plus favorables pour passer les deux détroits des Dardanelles, et de la Mer Noire. Le nord amène les vaisseaux qui viennent par la Mer Noire, et le sud ceux qui viennent par la Mer Blanche ; c'est pourquoy il ne règne jamais de vent contraire à cette ville, et, par quelque vent que ce soit, il y arrive toujours des bastimens ; parce que le nord, qui est contraire au passage des vaisseaux venants par le canal des Dardanelles, devient favorable à ceux qui arrivent par le canal de la Mer Noire. Si au contraire c'est le sud qui règne, ce sont les bastimens venants de la Mer Méditerranée qui en proffitent pendant que les autres sont arrestez ; de sorte que cette ville ne peut manquer de rien. /5r/ Cette ville est pourveue de bons ports et de mouillages asseurez capables de contenir plusieurs

51. «Carte générale des costes de la mer de Marmora ou mer Blanche dite anciennement la Propontide» / Marmara Denizi kıyıları veya eskiden Propontide denen Beyaz Deniz'in haritası, *BNF, ms. fr. 7176, 67x39 cm.*

başka, her tarafında aynı güvenlik içinde demir atılabilen Karadeniz Boğazı ve hem Asya hem de Avrupa yakasında tüm deniz kuvvetlerinin barınabilecekleri çok sayıda iyi koyları olan Marmara Denizi kıyıları vardır.

Bu durumda İstanbul'un deniz kenarında kurulmuş bir şehrin tüm olumlu yanlarını taşırken, olumsuz hiçbir yönünün olmadığı söylenebilir. Deniz kenarında yerleşmiş şehirler, onları kuşatacak ve top ateşine tutacak, dolayısıyla istedikleri zaman ticareti durduracak düşman deniz ordularının saldırısına maruzdurlar, ancak İstanbul, bu şehrin gerçek kapıları olan ve her iki taraflarında bulunan ve girişleri koruyan çifte hisarlardan dolayı geçilmesi çok zor Çanakkale ve Karadeniz boğazları sayesinde tam bir güvenlik içinde bulunuyor, düşmanlar oraya demir atarak bir tarafı kapatırsa, öte taraf her zaman açık kalır ve gemiler serbestçe girebilirler.

miliers de vaisseaux. Outre le port de Constantinople, qui est un bassin naturel fort spacieux et dont l'ancrage est bon, il y a le canal de la Mer Noire, où l'on peut mouiller partout avec la mesme seureté, avec un grand nombre de bonnes rades aux costes de la Mer de Marmara, tant en Europe qu'en Asie, et qui peuvent servir de retraite à des armées navalles entières.

De sorte qu'on peut dire que Constantinople a tous les advantages d'une ville sçituée, sur la mer, sans en avoir les incommoditez. Les villes sçituées sur mer sont exposées aux insultes des armées navalles ennemies, qui les peuvent cantonner et bombarder quand elles veulent, et interrompre le commerce, mais Constantinople en est à couvert par le moyen du détroit des Dardanelles et de celuy de la Mer Noire, qui sont proprement les portes de cette ville et dont le passage est très difficile, à cause des doubles forteresses qui les deffendent et, si les ennemis ferment un costé, comme ils le peuvent, en y mouillant, l'autre demeurera toujours ouvert, et libre aux vaisseaux qui voudront y entrer.

2 - ŞEHRİN SURLARI

İstanbul'un etrafı dört fersahlık bir surla çevrilidir; en kısa kenarı kara tarafına bakan, şekli düzgün olmayan bir üçgendir, orta kısmı liman tarafına ve en uzun kısmı Marmara Denizi tarafına bakar. Bu son kısımda, surdan ayrılan ve on, on iki *toises* [19] mesafede ve deniz üzerinde inşa edilmiş bir kule vardır. Türkler oraya barutlarını koyarlar ve adına da Belisarios Kulesi[20] derler. Bu memleketin yerlilerine göre bu İmparator İustinianos'un o namlı Roma orduları generalini öldürttüğü kuledir[21].

Şehrin surları alçak ve incedir, tabyaları yoktur, sadece arkada, iki ayak[22] genişliğinde bir tür seğirdim ve dendanlardan oluşmaktadır. Bu surlar birbirine yeterince yakın, yuvarlak ve dörtgen şeklinde kulelerle donatılmıştır. Ancak bu kuleler o kadar ihmal edilmiştir ki birçok yerlerinde dökülüyorlar, açılan ve şehre girmeyi kolaylaştıran delikleri tamir etmek için hiçbir tedbir alınmıyor[23].

Bir çok ev, deniz içinde direkler üzerinde inşa edilmiş durumda ve bunların büyük bir kısmı surlara dokunuyor, hatta onları örtüyorlar, bu da şehre girişi kolaylaştırır. Arkada payanda duvarları yoktur ve evler birçok yerde surlara yaslanıyor. Surlarda birçok kapı var, ama bir bölümü duvarla örülüdür; yine de de hâlâ onyedi tanesi duruyor. Bunlardan beşi deniz tarafında, yedisi liman tarafında ve beşi de kara tarafındadır[24].

Kara tarafındaki surlar, hemen hemen düz bir çizgi üzerinde ve diğer taraflar gibi tahkim edilmiştir. Ayrıca burçları ve yaklaşık 20 m. genişliğinde ve on ayak (6.48 m) derinliğinde, doldurulmuş bir hendeği ile genişçe bir alan vardır. Bu hendekte, suların şehirdeki üçyüzden fazla çeşmeye[25] su akmasını sağlayan ve su kemeri görevini yapan kesilmesi kolay galeriler vardır. Bu sular Belgrad diye adlandırılan İstanbul'dan dört fersah (16 km.) mesafede, daha sonra su kemeri bölümünde bahsedeceğim bir kasabadan geliyor.

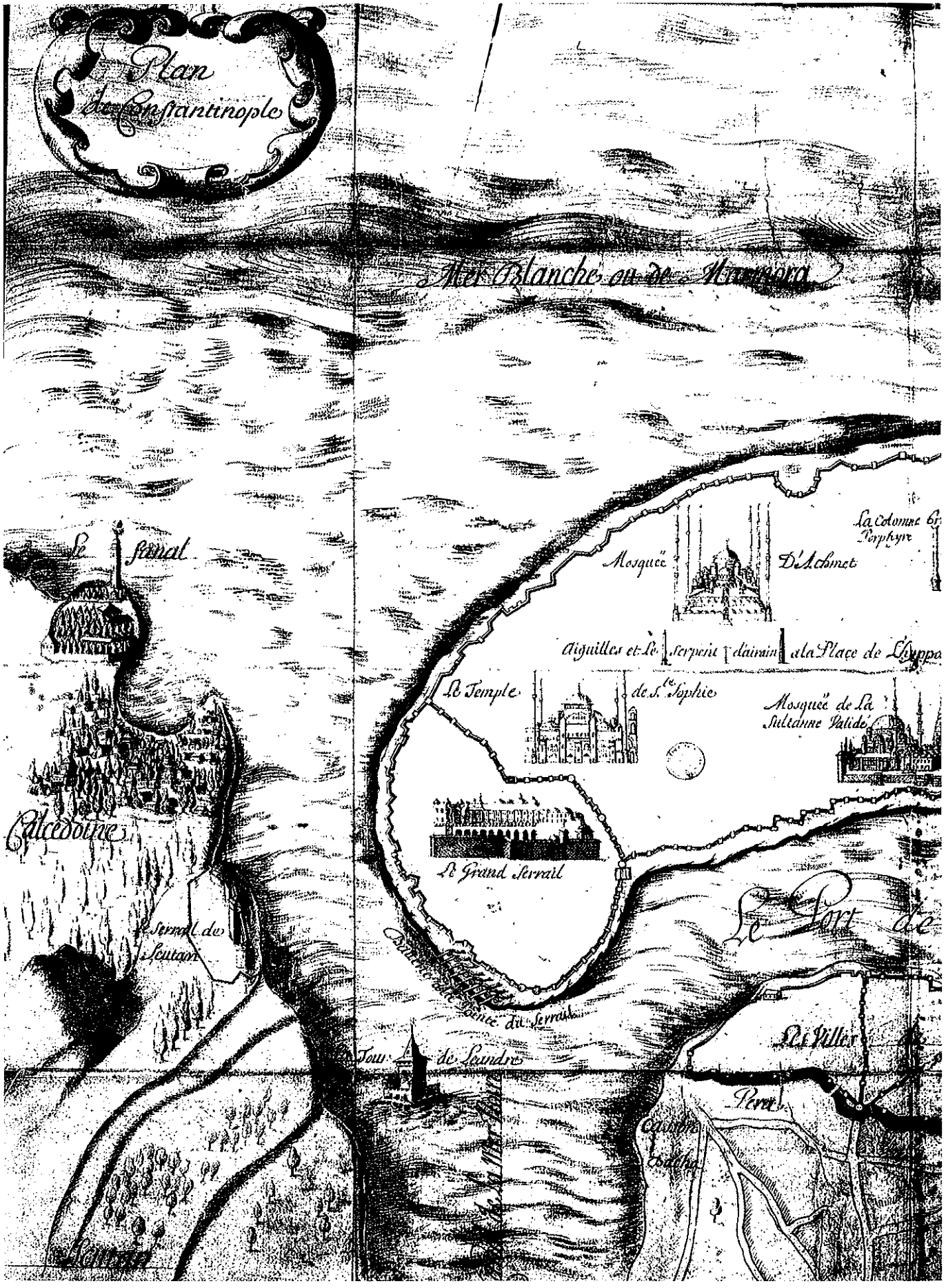
2 - FORTIFFICATIONS DE LA VILLE

L'enceinte de Constantinople a quatre grandes lieues ; sa figure est un triangle irrégulier dont le plus petit costé regarde la terre, le moyen est du costé du port, et le plus grand est baigné de la Mer de Marmara. De ce costé là il y a une tour détachée de l'enceinte, dont elle est distante de 10 à 12 toises (20-24 mètres) [21] ; elle est bastie dans la mer, et les Turcs y mettent leurs poudres, on l'appelle la Tour de Belissaire [22], et ceux du pays disent que c'est celle où l'empereur Justinien fit périr en prison ce fameux général des armées romaines [23].

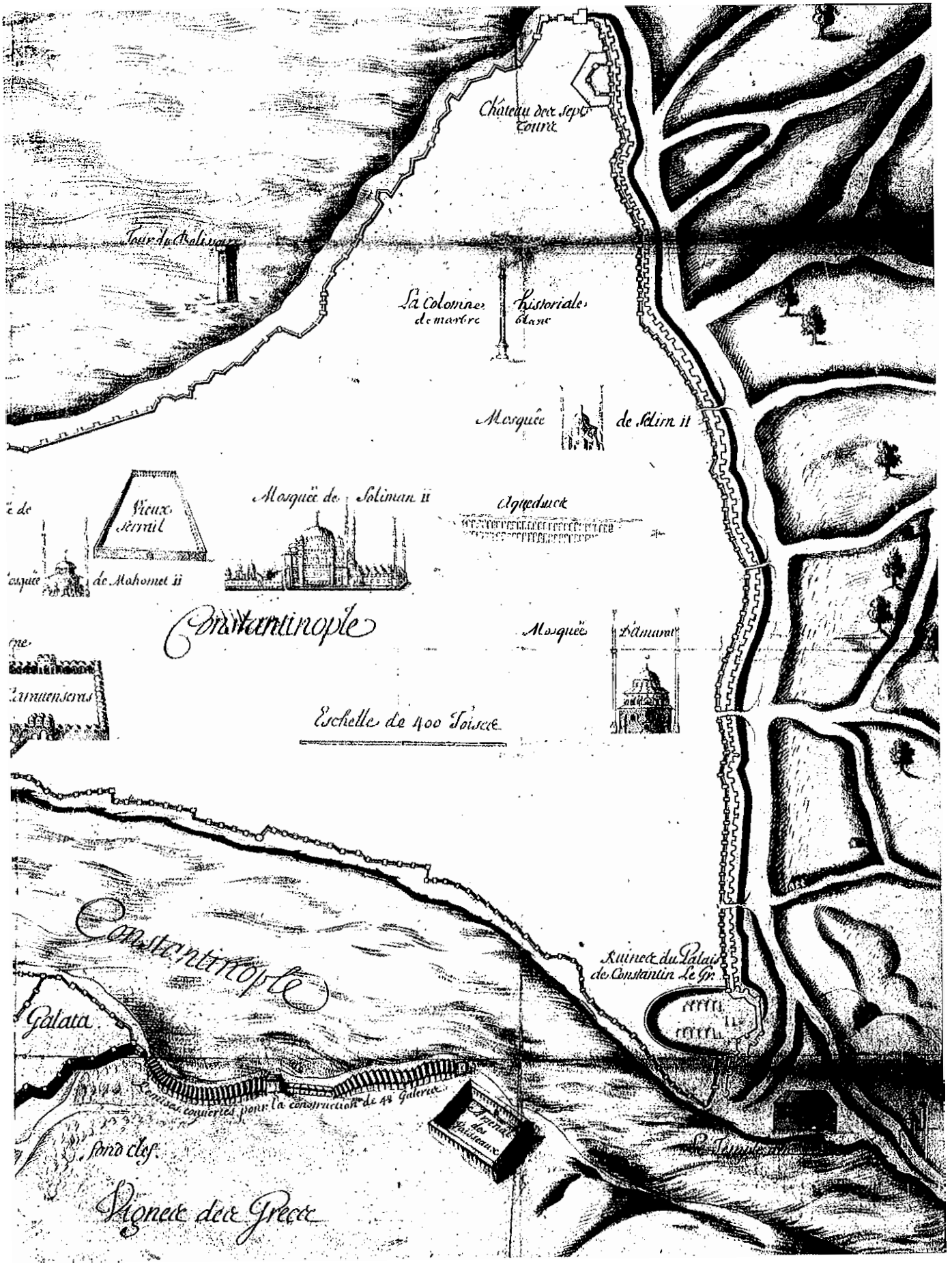
Les murailles de la ville sont basses et ont peu d'espaisseur, sans rempart, ayant seulement un relay par derrière avec un simple parapet dentelé, qui est une espèce de garde fou de 2 piez d'espaisseur [24]. Ces murailles sont flanquées de tours rondes et quarrées, assez près les unes des autres et, sont si négligées qu'elles tombent en plusieurs endroits, sans qu'on prenne aucun soin de réparer les brèches par /5v/ où il est facile d'entrer dans la ville [25].

Il y a plusieurs maisons basties dans la mer sur pilotis, dont la pluspart joignent le mur d'enceinte et le couvrent, ce qui faciliteroit l'entrée dans la ville. Il n'y a point de rempart derrière, et les maisons en plusieurs endroits sont appuyées sur les murailles. Il y a un grand nombre de portes dont quelques-unes sont condamnées, il en reste encore dix-sept, sçavoir cinq du costé de la mer, sept vers le port, et cinq du costé de la terre [26].

Le front du costé de la terre est construit sur une ligne presque droite, fortiffié comme le reste de l'enceinte ; mais il y a de plus une fausse-braye assez spacieuse, avec des tours, et un fossé revestu d'environ dix toises de large sur dix piez de profondeur, Il y a dans ce fossé plusieurs bastardeaux servants d'aqueducs pour la conduite des eaux de plus de trois cens fontaines [27], qu'il seroit facile de leur couper. Ces eaux viennent d'un bourg, nommé Bellegrade, distant de Constantinople de quatre lieues, dont je parleray cy-après à l'article des aqueducs.

52. «Plan de Constantinople»

/ İstanbul'un planı, [Gravier d'Ortières], BNF, ms. fr. 7176, 96x68 cm.

52. Le plan esquissé par Gravier d'Ortières à partir de Péra ne peut être considéré comme une représentation topographique rigoureuse d'Istanbul, loin de là. D'abord dans la partie génoise de la ville (Galata), le quartier de Kasım Paşa (Casson Bacha) a changé sa place avec Fındıklı (Fond Clef) ; ensuite, à Istanbul même, certains monuments sont disproportionnés et sont surtout placés à des endroits qui sont inexacts, comme par exemple la mosquée Süleymaniye placée à l'ouest de la Mosque Mehmed II (Fatih), l'Acqueduc de Valence placé près des murailles terrestres, la mosquée de Selim II (Sultan Selim) placée trop au sud alors qu'elle est presqu'au bord de la Corne d'Or dans les hauteurs du quartier de Fener ou encore l'existance siganlée de la mosquée Murad (Amurad), alorsqu'elle n'existe pas ou tout simplement il s'agit de la mosquée de Mihrimah sultane d'Edirnekapı ; quant «aux ruines du palais de Constantin le Grand», il s'agit bien sûr du palais des Blachernes.

Ce plan n'avait d'autre but que de préparer un bombardement incendiaire, suivi d'un débarquement et de l'assaut donné à la ville. Il s'agit donc avant tout d'indiquer la disposition et les fortifications par rapport à la mer. Ainsi celles-ci ont été représentées avec une apparente précision. On reconnaît à l'ouest les cinq positions du système de défense théodosien : le fossé barré par des digues maçonnées transversales (les batardeaux) ; le glacis qui court entre le fossé et l'avant-mur ; l'avant-mur, ou mur extérieur ; la fausse-braie permettant la circulation entre le mur extérieur et le mur principal ; le mur principal ou mur intérieur. Les tours de l'avant-mur et celles du mur principal sont disposées en chicane. Plus au nord, la muraille des Blachernes se caractérise par une disposition simplifiée (mur unique) et par un tracé plus sinueux. Le long de la Corne d'Or et de la mer de Marmara, les anciens ports, désormais comblés, apparaissent comme des rentrants dans la ligne de défense.

Du même genre, le plan dressé par des frères de Combes était cependant de meilleure qualité. Conservé à la Bibliothèque nationale de France (SH Pf, 98 bis, div.8, p. 1 [1685-1686], encre rouge et lavis, lettre noire, 99x151 cm) et intitulé : «Plan particulier de la ville du Grand serrail, du château des Sept Tours de Constantinople avec la ville de Gallata, le port partie de la mer de Marmara, du Canal de la mer Noire, tour de Leandre, de Calcedoine et Scutary», il represente méticuleusement les parties ouvertes de l'agglomération (Eyüp, Péra, Scutari, Chalcédoine) et l'espace rural : parcelles bâties, tracé des voies, jardins, champs. On voit aussi à gauche du Château des sept Tours les boucheries, à Péra l'emplacement du plais de France et surtout de l'arsenal. Sur les murailles maritimes au bord de la mer Marmara on voit surtout la fragilité des murailles et l'enchevetrement des maisons avec les murailles, avec la tour de Belizer (ou Belissaire). En revanche, ce qui se trouvait à l'intérieur des fortifications (la ville, le sérail, Galata) a été presque entièrement laissé en blanc. Une exception importante est constituée par le château des Sept-Tours (Yedikule). Ce plan, inachevé, comme celui de Gravier d'Ortières était destiné à illustrer leur rapport, en donnant au ministre Seignelay une idée générale des lieux pour une action militaire. Si l'expédition prévue devait avoir lieu, les officiers du génie et de l'artillerie auraient tout loisir d'adapter leurs méthodes et leurs moyens à la réalité du terrain (Byzance retrouvée p. 46-48).

52. Gravier d'Ortières trafından ve Pera'dan itibaren yapılan bu plan İstanbul'u tam olarak temsil eden bir plan olarak kabul edilemez. Her şeyden önce şehrin Ceneviz (Galata) tarafındaki Kasımpaşa (Casson Bacha) yerini Fındıklı (Fond Clef) ile değiştirmiş; sonra İstanbul'da bazı binalar orantısız ve özellikle de yanlış yerlere yerleştirilmişlerdir. Örneğin, Süleymaniye Camii Fatih Camii'nin batısına, Valans su kemeri kara surlarının hemen yamna, Fener mahallesinin yukarı kısmında, hemen Haliç'in yakınında olduğu halde, II. Selim Camii çok güneye veya Murad (Amurad) Camii diye bir cami gösteriliyorsa da böyle bir cami yoktur veya bu cami sadece Edirnekapı'daki Mihrimah Sultan Camii'dir. «Büyük Konstantinos harabeleri» diye amlan harabeler tabii ki Blahernai Sarayı'nın harabeleridir.

Bu planın İstanbul'u yakmak için bir bombardıman hazırlamak, ardından şehre çıkarma yapmak ve neticede son darbeyi indirmekten başka bir gayesi yoktu. Dolayısıyla, her şeyden önce surların ve tahkimatın durum ve yerlerini denize göre tayin etmek gerekiyordu. Bu surlar ve tahkimat, görünen bir incelikle gösterilmiştir. Batıda Theodosios savunma sisteminin beş aşaması gösteriliyor: örülmüş bentlerle doğrudan kesilen hendek; hendekle ön duvar arasında uzanan yar; ön veya dış duvar; dış duvarla asıl duvar arasında gidiş gelişleri kolaylaştırmak için nöbet yolu; temel duvar veya iç duvar. Ön duvarla temel duvar arasıdaki kuleler engel yaratacak şekilde yapılmışlardır. Daha kuzeyde, Blahernai surları daha sade bir duvarla (tek duvar) kendini gösteriyor ve çizgi daha kavislidir. Haliç ve Marmara Denizi boyunca, doldurulmuş eski limanlar savunma hatlarında birer çıkıntı geklinde görünüyorlar.

De Combes kardeşlerin planı aym tipte, ancak daha iyi bir şekilde yapılmıştır. Paris'te Bibliothèque nationale de France'ta (SH Pf, 98 bis, div.8, p. 1 [1685-1686], kırmızı ve mavi mürekkep, 99x151 cm.) korunan ve «Plan particulier de la ville du Grand serrail, du château des Sept Tours de Constantinople avec la ville de Gallata, le port partie de la mer de Marmara, du Canal de la mer Noire, tour de Leandre, de Calcedoine et Scutary» adım taşıyan plan şehrin varoşlarım (Eyüp, Pera, Üsküdar, Kadıköy) ve kırsal kesimini ayrıntılı bir şekilde çiziyor: inşa edilmiş parseller, yollar, bahçeler, tarlalar. Yedikule'nin solunda mazbahalar, Pera'da Fransız sarayının yeri ve özellikle de Tersane görünüyor. Marmara Denizi kenarında deniz surlarının özellikle evlerle iç içe oluşundan dolayı zayıflığı, ayrıca Belizer Kulesi de gayet iyi seçiliyor. Her iki planda da şehrin suriçi ihmal edilmiş durumdadır.

Askerî bakımdan bakan Seignelay'ye fikir vermek için hazırlanmış bu bitmemiş planlar Gravier d'Ortières ve diğer görevlilerin raporlarını daha somut hale getirmeye yarıyordu. Yoksa gerçekten tasarlanan sefer uygulamaya konulmuş olsaydı, o zaman inşaat ve topçu mühendisler, yerinde yapacakları incelemeler için buraya gönderilir ve arazinin durumunu gerçeğe yakın bir şekilde tespit ederlerdi (Byzance retrouvée p. 46).

Bu surlar birkaç sırt tarafından idare ediliyor; yeterince güzel olan kır evleri, birkaç cami ve mezbahalar hendeğe çok yakındırlar. Tam bu hendeğin kenarında bir mezarlık vardır ve bu mezarlığın içinde büyük miktarda kesme taş vardır. Türkler'de her mezar iki tane taş koyma ve aynı mezara iki kişiyi gömmeme adeti vardır. Bu yüzden bu mezarlık, çıkarılması kolay ve inşaat için el altında bulunan, tamamen parasız mal olacak taşların olduğu çok güzel bir taşocağıdır. Ne sur duvarları ne de burçların üstünde top vardır, zaten bu binalar yeteri kadar sağlam olmadıkları için üstüne top konulamaz da. Şehir kuşatılsa, Türkler çarçabuk topraktan tabya yapıp üzerlerine top bataryaları yerleştirmek mecburiyetinde kalacaklar. Bu insanlar, bu şehir, sınırlarından çok uzaklarda olduğu için hiçbir şeyden endişelenmiyorlar ve bu konuda da alınması gerekli önlemeleri ihmal ediyorlar. Bu konuda gururlanmaları biraz da haklı olsa gerek, çünkü bu şehrin hakimi olduklarından beri, hiçbir zaman hücuma uğramadı. Tabyalı ikinci bir hisar yaparak, bu cepheyi çok daha iyi bir şekilde güçlendirebiliriz.

Ce front est commandé de quelques croupes de hauteur ; les maisons de la campagne, qui est assez belle, avoisinent assez près le fossé, ainsy que quelques mosquées et les boucheries. Il y a mesme un cimetière qui est jusques sur le bord ; dans lequel il y a une très grande quantité de pierres de taille, la coustume des Turcs estant d'en mettre deux à chaque tombeau, et de ne faire servir jamais une mesme fosse à deux corps. De sorte qu'on y trouverroit une très belle carrière, dont la pierre ne cousteroit rien à tirer, et qui seroit commode et toutte portée pour bastir. Il n'y a sur les murs d'enceinte, ny sur les tours aucune artillerie, et on ne pourroit y en mettre, tous ces ouvrages n'ayant pas assez de solidité pour en porter ; et, si la ville estoit assiégée, ils seroient obligés d'eslever promptement des cavaliers de terre pour dresser des batteries. C'est une précaution que les Turcs négligent, se persuadant que cette ville estant si esloignée de leurs frontières, ils n'ont rien à y craindre, sur quoi ils se flattent d'autant plus que depuis qu'ils en sont les maistres, elle n'a jamais esté attaquée ; on pourroit rendre ce front beaucoup meilleur, en le couvrant d'une seconde envelope bastionnée. /6r/

3 - PÂDİŞAHIN[26] SARAYI VE SARAY SURLARI

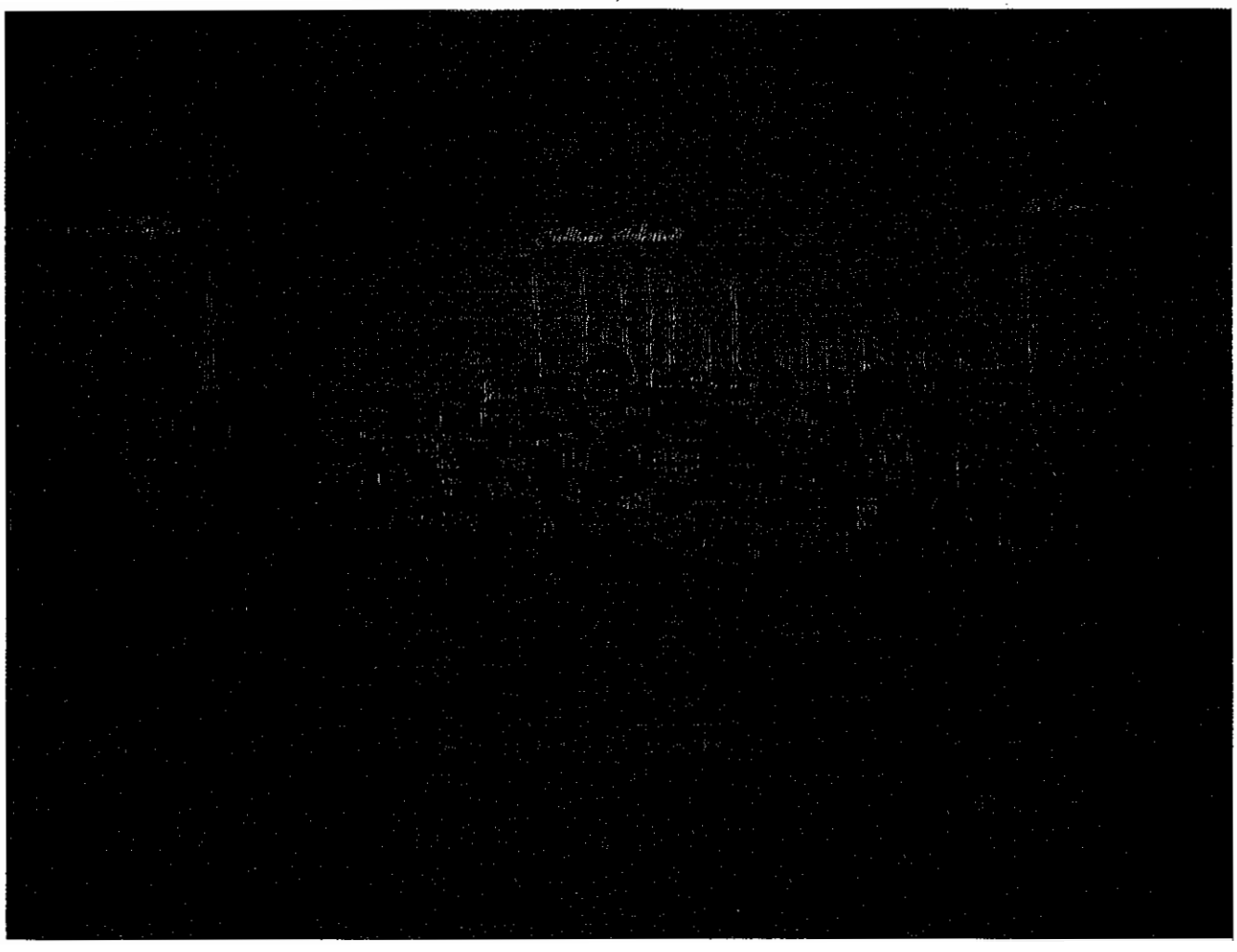
İstanbul sarayı Pâdişahın birinci sarayıdır; şehirde olsun köyde olsun oturduğu tüm konaklara saray adı verilir. İstanbul sarayı, Sarayburnu diye adlandırılan, yarımadanın en ucunda, Bizans'ın kurulu olduğu yerdedir; Hıristiyanlar zamanında burada Ayasofya'nın manastırı vardı. Saray tüm tepeyi ve denize kadar inen bu burnun yamacını işgal ediyor.

Bu saray şehirden, yuvarlak ve dörtgen şeklindeki kulelerle donatılmış ve 3.600 m. çevreli bir duvarla ve surlarla şehirden ayrılıyor; binalar yukarıda, tepede bulunuyor, birçokları da çeşitli Osmanlı imparatorları

3 - LE PALAIS DU SULTAN ET SES FORTIFICATIONS [28]

Le Serraïl de Constantinople est le principal palais du Grand-Seigneur, et c'est le nom dont on appelle touttes les maisons où il demeure, soit en ville, soit à la campagne ; celui-cy est sçitué à l'extrémité de la péninsule, qu'on appelle par cette raison la pointe du Serraïl, et qui est l'endroit où estoit Bisance ; du temps des Chrétiens, c'estoit le cloistre de Sainte-Sophie. Le Serraïl occupe tout le haut et le penchant de cette pointe jusques sur le bord de la mer.

Ce palais est séparé de la ville par une muraille flanquée de tours rondes et quarrées, ainsy que l'enceinte de la ville, laquelle peut avoir de circuit dix-huit cens toises ; les bastimens sont sur le sommet de

55. Les mosquées Sainte-Sophie, Sultan Ahmed et Validé, détail de «Veue de Constantinople prise de Galata» (n° 53) / Ayasofya, Sultan Ahmed ve Yenicami, «Veue de Constantinople prise de Galata» dan ayrıntı (n° 53), *SH 109*.

devrinde ve herhangi bir simetri göz önüne alınmadan yapıldı; ancak bu karışıklık içinde güzelliğini ve ihtişamını ortaya koyan bir yan var. Daha önce söylendiği gibi, bu binaların çatı örtüleri kurşundandır ve tüm uçları da yaldızlıdır; hiçbir şeyin düzgün olmadığı ve düzgün dikilmediği bahçeler denize kadar yamaçları kaplıyor; içinde çok sayıda servi ağacı var ve onlar binaların düzensizliğini gizliyor. Konumunu kolay anlayabilmek için onun bir resmini yaptırttım[27].

Asıl giriş kapısı Ayasofya tarafındadır, sade ve Türk mimarisi tipindedir, üstünde bir konut vardır ve ve cilalı kiremitlerle örtülüdür. Bu kapının güzel hiçbir tarafı yok ve Pâdişahın sarayına adını veren de odur[28]. Gerek şehir tarafına, gerekse deniz

sa hauteur, il y en a un grand nombre qui ont esté construits par différens empereurs Othomans, sans y avoir observé aucune simétrie, mais, dans cette confusion il y a quelque chose qui ne laisse pas d'avoir sa beauté et de la magnificence. Les couvertures de ces bastimens sont de plomb, dont touttes les extrémitez sont dorées, ainsy qu'il a desia esté dit ; les jardins sont sur le penchant jusqu'à la Marine, où il n'y a rien de régulier, ny de planté avec ordre ; il y a dedans une grande quantité de cyprès qui cachent l'irrégularité des bastimens. J'en ay fait tirer une veüe, qui en peut faire comprendre la disposition plus facilement [29].

La principale entrée est du costé de Sainte-Sophie, dont la porte est simple et d'architecture turquesque, ayant un logement au-dessus, couvert de tuiles vernicées ; cette porte n'a rien de beau, et c'est elle qui donne le nom à la cour du Grand-Seigneur.

tarafına açılan daha birçok kapı vardır. Denize açılan kapıların en büyüğü Sarayburnu'ndadır ve iki tarafında yuvarlak, üstleri kapalı iki büyük kule vardır.

Rıhtımda gezmeye çıktığımda tesadüfen bu kapı açıktı ve kapıcı da yoktu, bahçeye bakmak için orada biraz durdum, ancak, kapıcı gelip bizi görür korkusuyla yanımda olan yeniçerim orada durmamamı, geçmemi, çünkü kapılar açıkken buraya gelmenin yasak olduğunu söyledi. Ben de ona inandım ve saray hanımları bahçede gezindiği bir sırada onlara rastlamak, Türkler arasında büyük bir suç olduğu için korkuyla oradan çekilip gittim. Aslında fazla bir şeyden mahrum olmadım, çünkü görülecek ne güzel ne de dikkat çekici bir şey vardı.

Divân, Pâdişah İstanbul'da olduğu zaman sarayda toplanıyor; orada adaleti Sadrazam icra ediyor, onun yokluğunda da Kaymakam veya şehrin valisi.

Sarayburnu'nun tüm çevresinde küçük gemilere binmek için küçük bir rıhtım vardır, bu iskelenin üzerinde, yarısı tunç, yarısı demir otuz parça top vardır; yirmisekiz tanesi değişik büyüklükte ve olağan bir yapıdadırlar, en büyük parçalar, hepsi Hıristiyanlardan 'alınmış ve otuzaltı ledrelik (yaklaşık 18 kg.)[29] gülle atabilecek güçtedirler. Bazıları da olağanüstü büyüklüğe sahiptirler. Bu topların içinde iki büyüğü Türk imalatıdır ve bu iki parça hariç, hepsi Çanakkale Boğazı'nda kurulmuş toplar gibi kurulmuşlar ve kundakları da sefer kundaklarıdır, sadece kimi büyükleri kundakların korunması için hangarlarda bulunuyorlar.

Bu toplar, liman girişini savunmak ve Bâb-ı Âli'nin izni olmadan oradan çıkan yabancı gemileri engellemek için kullanılıyor; aynı zamanda girip çıkan yabancı gemileri -şayet böyle bir niyetleri yoksa- sarayı selamlamaya zorluyor. Gerçekten, nadir de olsa bazen bu saygıyı göstermeyenler de

Il y a plusieurs autres portes, tant du costé de la ville que de celuy de la Marine ; la principale de la Marine [30] est vers la pointe, cette porte est flanquée de deux grosses tours rondes qui sont couvertes.

Lorsque je m'allay promener sur le quay du Serraïl, cette porte se trouva ouverte par hasard et sans portier, je m'y arrestay /6v/ un moment pour considérer les jardins, mais mon janissaire m'ayant fait dire de passer, de peur que le topigi [31], ou portier, n'arrivast, et ne nous surprît en ce lieu où il n'est pas permis d'aller quand les portes sont ouvertes, je le creus et passay outre pour ne pas [m']exposer à une affaire qui deviendroit un grand crime parmy eux, si pendant ce temps là les dames du Serraïl se promenoient dans les jardins ; mais je ne feus pas privé de grand chose, n'y ayant rien de beau, ny de curieux dans ces jardins.

Le Divan se tient dans le Serraïl quand le Grand-Seigneur est à Constantinople ; c'est le grand-visir qui y rend la justice, et en son absence le Kaimakan [32], du gouverneur de la ville.

Tout autour de la pointe du Serraïl règne un petit quay pour les embarquemens, sur lequel il y a trente pièces de canon, partie de bronze, partie de fer ; il y en a vingt-huit qui sont de fabrique ordinaire de différens calibres ; les plus grosses pièces sont de trente-six livres de boulet, qui ont esté touttes prises sur les Chrestiens, et dont il y en a quelques-unes d'une grosseur extraordinaire. Parmi ces canons il y en a deux gros de fabrique turquesque, qui sont chambrez comme ceux des Dardanelles et, à l'exception de ces deux pièces, ils sont tous montez sur des affûts de campagne, et quelques uns des plus gros sont sous des hangards pour la conservation de leurs affûts.

L'usage de cette artillerie est pour deffendre l'entrée du port, et pour empescher les vaisseaux estrangers d'en sortir sans la permission de la Porte ; elle sert aussi pour les obliger à saluer le Serraïl en entrant et en sortant, s'il s'en trouvoit, comme il arrive quelques fois, qui refusassent de luy rendre cet honneur, ce qui ne se peut rencontrer que lorsque ces vais-

oluyor, ancak bu sadece bazı elçileri taşıyan gemiler için söz konusudur. Öte taraftan bu elçiler dünyanın hangi hükümdarını temsil ederse etsin, onları selamlamaya zorlanırken, aynı selam iade edilmez; bu, tüm dünya hükümdarları nezdinde kendilerinin güçlerini ve onlardan yüksek olduklarını göstermek için, Osmanlı imparatorlarının saraylarına karşı gösterilmesini istedikleri kanunî bir saygıdır.

Bu toplar, daha sonra bahsedeceğim ve tam karşıda Asya yakasında olan Kızkulesi[30]'nin bataryası ile kesişiyor. Buranın çok yakınında Bostancıbaşı köşkü yer alıyor, ve bu rıhtım hiçbir sipere sahip değildir, hatta topların önünde de siper yok ve açıkta bulunuyorlar; burada, rıhtım kenarında bir çeşme, daha sonra da Pâdişahın kadırga ve filikalarını korumak için dört adet kayıkhane vardır. Kadırgalar yirmi sıra ve yaldızları ve kıymetli taş kakmalı pupaları ile muhteşemdirler; Pâdişah bu gemilerle limanda ve Karadeniz Boğazı'nda gezer, bazan da saray hanımlarını yanında götürür; zaten onların tek eğlencesi de budur. Ancak başkalarının onlara görmesini engellemek için çok önemli tedbirler alınır. Bunun için bu hanımlar bir taraftan kadırga pupalarının içinde oturdukları gibi, bu pupaların tüm açık tarafları da sıkıca yaldızlı kafeslerle kapatılıyor. Ayrıca Bostancıbaşı filikası ile Sultan kadırgalarının epeyce önünde giderek yol üstünde bulunan tüm gemi, filika ve kayıkların kenara çekilmelerini sağlar. Halbuki Sultan yalnız olduğu zaman, rastlanan gemilerin o kadar uzağa gitmesine gerek olmadan sadece geçiş yolunun serbest olması ile yetinilir; bu da [Fransız] Kralının arabası göründüğünde diğer arabaların durduğu gibi, saygı için yapılır.

Aynı rıhtım üzerinde, kayıkhanelerden sonra Türklerin köşk diye adlandırdıkları iki küçük bina bulunur; ikisi de yarı kesme taş yarı ahşaptan yapılma ve saraya bağlıdırlar. Köşklerden biri tamemen saray du-

seaux portent des ambassadeurs. Mais, quelque prince du monde qu'ils représentent, on les oblige à saluer sans rendre le salut ; c'est un honneur que les empereurs Othomans font rendre à leur palais impérial, et dont ils ont fait une loy pour marque de la reconnoissance que font tous les souverains de la terre de sa puissance et de son eslevation au dessus d'eux.

Cette artillerie croise avec la batterie de la Tour de Léandre, qui est vis-à-vis de la côte d'Asie, et dont je parleray cy-après. Tout proche d'icelle /7r/ sur le mesme quay est le Kiosc du Bostangi-Bachi, ou grand maître des jardiniers, et ce quay n'a aucun parapet non pas mesme devant la batterie qui est toutte découverte ; en cet endroit il y a sur le bord du quay une fontaine.

Ensuite sont quatre remises pour mettre à couvert les galiotes et felouques du Grand Seigneur. Les galiotes sont de vingt bancs, elles sont magnifiques par les dorures, et par la marqueterie de pierres précieuses dont les poupes sont ornées ; c'est avec ces bastimens que le Grand-Seigneur se promène dans le port, et sur le canal de la Mer Noire, où il mène quelques fois les dames du Serraïl, et qui est tout le divertissement qu'elles ont. Mais on prend de grandes précautions pour empescher qu'elles ne soient veües ; outre que les ouvertures des poupes des galiotes, dans lesquelles elles sont, sont bien fermées avec des jalousies dorées, le Bostangi-Bachi a soin de marcher avec sa felouque assez loin devant les galiotes du sultan, pour faire retirer et ranger sur les costes tous les bastimens, felouques et gondoles qui se rencontrent sur le passage ; au lieu que quand le Sultan est seul, on se contente de rendre le passage libre, sans faire aller si loin les bastimens qu'on rencontre, ce qui ne se fait alors que par respect, comme quand les carrosses s'arrestent à la veüe du carrosse du Roy.

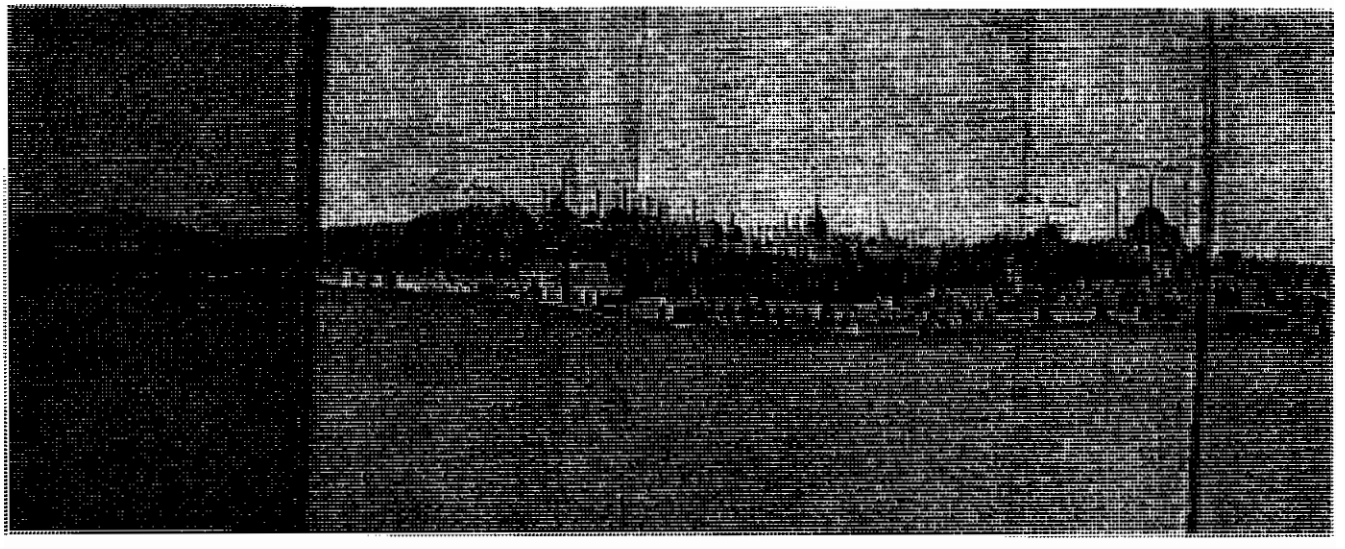
Sur le mesme quay, après les remises, on trouve deux petits pavilIons, que les Turcs appellent Kioscs; ils sont tous deux bastis partie de pierre de taille, et partie de charpente, et dépendent de Serraïl, dont

varına yapışıktır ve hanımların kullanımına ayrılmıştır. Yazın, kimi zaman buraya gelip serinlerler. Ayrıca Pâdişahın deniz kuvvetlerinin harbe gidiş veya gelişlerini seyretmek için de gelirler; bina öyle bir şekilde yapılmıştır ki oraya gidip gelirken başkaları sizi görmez, çünkü sarayla rahatça iletişim kurulabilmesi için kemerler üzerinde kurulmuştur.

Öteki köşk sadece Pâdişaha ayrılmıştır ve en güzelidir, yuvarlak şekilli olan bu

l'un est attaché à son enceinte et qui est à l'usage des dames. Elles y viennent quelques fois l'esté prendre le frais le soir ; elles y viennent aussi pour voir arriver et partir les armées navalles du Grand-Seigneur, et il est disposé de manière que l'on y entre et que l'on en sort sans être veu, estant eslevé sur des arcades, afin d'avoir aussi plus aisément communication avec le Serraïl.

L'autre Kiosc ne sert qu'au Grand-Seigneur, et c'est le plus beau ; c'est un salon de figure ronde, et ouvert de tous costez; il est

57. « Grand Serrail» détail de «Veue de Constantinople prise de Galata» (n° 53) / Sarayburnu, «Veue de Constantinople prise de Galata» dan ayrıntı (n° 53), *SH 109.*

köşk her taraftan açık ve üstü, diğeri gibi bir kubbe ile örtülüdür; içi baştan aşağı şahane ve yaldızlı bir ahşapla kaplamalıdır; bu köşk yer seviyesinde inşa edilmiştir. Bu tür küçük köşkler veya binalar Türkler arasında çok revaçtadır; o tip köşkün olmadığı küçük bir kasaba bile yoktur; Türkler yazın oraya hava almak için toplanırlar, ve biraz tütün ve şekersiz bir kahve ile, orada yemeklerden sonra ve genellikle konuşmadan saatler geçirirler.

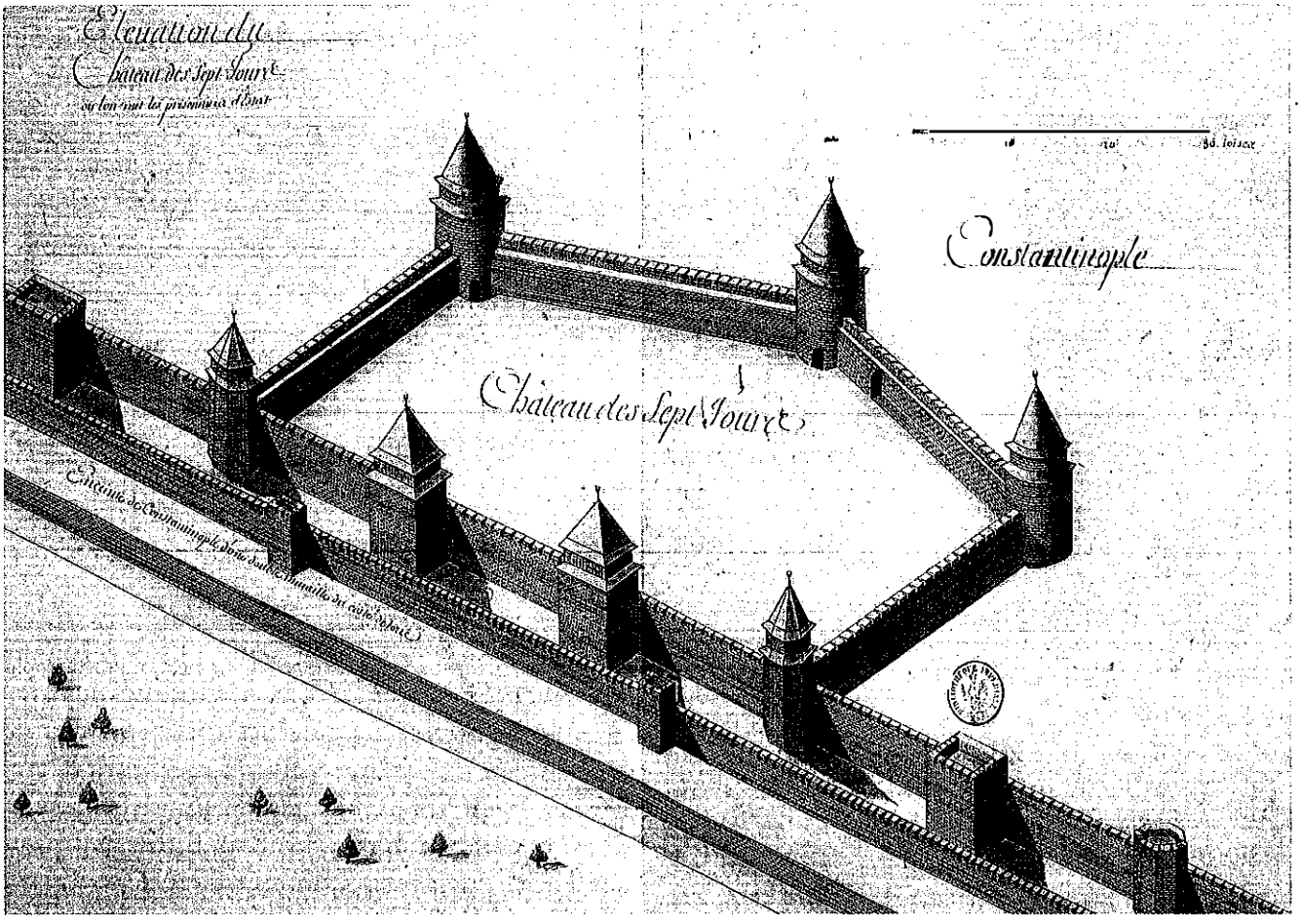
Hiç kimse büyük Ayasofya kapısı dışında saraya giremez; o da ancak Divân günlerinde ve Divân'ın toplandığı yere kadar gidebilir. Sarayın diğer daireleri, orada görevli memurların dışında hiç kimseye açık

couvert en dôme assez bien que l'autre ; il a un lambris de bois de raport magnifique, et doré depuis le bas jusqu'en haut, celui-cy est basti sur le rais-de-chausée. Ces petits Kioscs ou pavillons sont fort en usage parmy les Turcs ; il n'y a point de petit bourg qui n'en ayt ; les Turcs s'y assemblent en esté pour prendre l'air, et avec un peu de tabac et de caffé qu'ils prennent sans sucre, ils y passent des après-disnées entières et souvent sans y parler.

L'entrée du Serraïl n'est permise à personne que par la principale porte du costé de Sainte-Sophie, mais il n'est permis d'y entrer que les jours de Divan, et on ne va que jusqu'au lieu où il se tient. Pour les autres appartemens de ce palais, ils sont impénétrables à tout autre qu'aux officiers

değildir; bu memurlar çok büyük bir dikkatle üzerinde titrenilen sırları korumak zorundadırlar, dolayısıyla, Türkler dahil, çok az insan orada ne olup bittiğini bilir. Bay Tavernier'nin bu konuda vermiş olduğu bilgiler doğru olarak kabul edilebilir, çünkü söylediklerini, orada eskiden çalışıp da daha sonra kendilerine dışarda başka iş verilen iki memurdan öğrenmişti[31].

qui y ont de l'employ, et qui sont obligez au secret que l'on garde avec une très grande exactitude, en sorte qu'il y a très peu de gens, des Turcs mesmes, qui sçachent des nouvelles de ce qui s'y passe. La relation qu'en a donnée M. Tavernier passe pour fidèle, ayant appris ce qu'il en a dit de deux officiers qui y avoient longtemps servy, et à qui on avoit donné de l'employ au dehors [33].

58. «Eslevation du chateau des Sept Tours» / Yedikule'nin cepheden görünümü, *BNF, ms. fr. 7176, f° 129, carte / harita n° 5, 57x40 cm.*

4 - YEDİKULE

Yedikule Hisarı, karaya bakan şehir surlarına bağlıdır. Eskiden burası dört kuleli bir kapı idi. Şehri alan II. Mehmed bu kapıyı kapatıp oraya üç kule daha ilave ederek kule sayısını yediye çıkarmış ve bunun için de bu kaleye Yedikule adını vermiştir.

Şekli, şehir tarafında hendeksiz küçük bir beşgendir; gerçekte burası Pâdişahın

4 - LE CHÂTEAU DES SEPT-TOURS.

Le Chateau des Sept-Tours est attaché à l'intérieur des murailles de la ville, qui regarde la campagne ; c'estoit autres fois une de ses portes qui estoit accompagnées de quatre tours. Mahomet second, qui prit la ville, fit condamner cette porte et adjouster trois tours avec quatre courtines, qui avec les quatre tours cy-dessus font le nombre de sept, qui ont donné le nom des Sept-Tours à cette forteresse.

Sa figure est un pentagone fort petit, sans fossé du costé de la ville ; c'est propre-

devlet adamlarını hapsettiği yerdir, hemen hemen Paris'te Bastille kalesinin gördüğü görevi görüyor. Kaleyi, oranın komutanı olan bir ağa koruyor ve garnizon olarak da emrinde sadece birkaç asker var; ancak kalenin hiçbir savunması yok ve hiçbir yerde top görünmüyor. Pâdişah her yıl buraya camilerden gelen fazla geliri koyar ve ancak dinî savaşlar için o paraya dokunabilir. Altmış yıldan beri açılmamış olan bu hazine bu yıl açıldı ve içinde altmış milyon (kuruş) vardı. Halk bu konuda ciddî hayal kırıklığına uğradı, çünkü orada çok büyük paraların olduğuna inanıyordu. Bu kadar az para halkı şaşırttığı gibi bu devletin içinde bulunduğu büyük savaş harcamaları için de cılız bir yardım oldu.

5 - ŞEHRE BASKIN VE SALDIRI DÜZENLEMEK

Şehre baskın düzenlemek için en uygun yer Yedikule ötesi kıyıdır. Aslında iki saldırı düzenleyebiliriz: Birisi bu kalenin yanı, diğeri de kara tarafının orta yerlerinden birinde. Fakat birincisi daha uygun görünüyor, çünkü baskın yapacağımız yere yakın olduğu gibi şehri dövmek ve ona kayık yardımıyla yaklaşmak mümkündür. Böylece karaya yakın seyredecek kalyon ve kadırgaların bize daha çabuk yardım etmesi sağlanabilir.

Bu şekilde Yedikule gibi hayatî öneme sâhip bir hisara hakim olduktan sonra, şehrin bu bölümü, sakinleri tarafından çabucak terk edilecek, bu durumda da diğer saldırı sadece taktik gereği olacak, çünkü gerçekten böyle bir saldırı yapılırsa şehrin iniş ve çıkışlarında zorluk çekebiliriz, hatta düşmanlar camilerinin yüksek yerlerine çıkıp siper alabilirler.

Eğer sadece şehri yakmak söz konusu ise, baskın yapmaya gerek yok; bu tasarı, karaya asker çıkarmadan, sur altına gelmeye engel olabilecek hiçbir tabya veya siperle uğraşmadan kusursuz bir şekilde ger-

ment une prison, où le Grand-Seigneur tient les prisonniers d'Estat, à peu près comme est la Bastille à Paris. Ce château est gardé par un Aga, qui en est le gouverneur, et qui a pour garnison quelques mortes-payes [34] ; mais pour la forteresse elle n'est d'aucune deffense, et il n'y paroist point d'artillerie. Le Grand-Seigneur y fait mettre tous les ans le revenu superflu des mosquées, auquel il ne peut toucher que pour des guerres de religion. Ce thrésor a esté ouvert cette année, il y avoit soixante ans qu'il /8r/ ne l'avoit esté, il s'y est trouvé environ six millions ; les peuples étoient fort abusez sur la richesse de ce thrésor, qu'ils croyoient monter à des sommes immenses, et ils ont esté fort surpris du peu qui s'y est trouvé, qui a esté un faible secours pour les grandes dépenses de la guerre à laquelle cet Estat est engagé.

5 - DESCENTE ET ATTAQUE DE LA VILLE [35]

L'endroit le plus propre à faire la descente est à la coste au-dessus du Château des Sept-Tours. On pourroit faire deux attaques, l'une proche ledit château, et l'autre vers le milieu du front qui regarde la terre ; mais la première paroist préférable à l'autre, tant parce qu'elle est près de la descente, que parce qu'on pourroit plus aisément battre la ville et en approcher au moyen des caniers. On seroit encore de cette manière plus à portée des secours des vaisseaux et des galères, qui peuvent mouiller tout contre terre.

Par ce moyen on se rendroit maistres du Château des Sept-Tours, et, l'estant une fois de cette partie qui commande à la ville, elle seroit bien tost abandonnée ; de sorte que l'autre seroit la fausse attaque, car de la rendre véritable on pourroit trouver des difficultés après dans la ville, à cause des vallons, et que les ennemis se pourroient mesme retrancher dans les hauts mesmes de leurs grandes mosquées.

Si on ne veut que brusler cette ville, il n'est point nécessaire de faire de descente; ce dessein se peut exécuter parfaitement sans mettre de troupes à terre, ny ayant aucuns ouvrages, ny deffenses, qui empes-

çekleştirilebilir. Ayrıca hiçbir bomba da harcanmadığı gibi, kalyon, kalita ve kadırgalar, karaya pupa tarafından rahatlıkla yaklaşabilecek şekilde, Marmara Denizi kıyısında konuşlanabilirler. Her tarafta, 16, 18, 20 ve 25 kulaç derinliğinde su, gayet iyi bir dip vardır; ve bir ordu, top bataryasının olduğu tek yer Sarayburnu ve o da bir fersahtan fazla uzaklıkta olduğu için hiçbir yerden üzerine bir top güllesi atılmadan orada kalabilir.

chent de venir jusqu'au pied des murailles. Il ne se perdroit pas une bombe; les vaisseaux, galères et galiotes seroient postés sur le costé au front de la mer de Marmara, où l'on peut approcher de la proue contre terre sans toucher. Il y a bon mouillage partout, par 16,18, 20 et 25 brasses d'eau, bon fonds, et une armée y peut demeurer sans qu'on luy puisse tirer un coup de canon d'aucun endroit, la pointe du Serraïl, où est la seule batterie qu'ils ayent, en estant esloignée de plus d'une lieue. /8v/

6 - SURİÇİ İSTANBUL'UN TANITIMI

Hıristiyan imparatorlar tarafından inşa edilmiş ve şehri donatan tüm eski kamu bina ve eserlerinden sadece Ayasofya ibadethanesi, Büyük Konstantinos'un sarayının kalıntıları ve birkaç sütun ve dikili taş kalmıştır. Şehri dolduran o güzelim sirk ve amfiteatrlardan bir şey kalmadı, çünkü, zaten çok ihmalkâr olan Türkler, ne kadar güzel olursa olsunlar Hıristiyanların bıraktıkları eserleri korumak için hiçbir tedbir almazlar.

Türklerin inşa ettikleri kamu yapıları çok güzeldirler; hele çok sayıda rastlanan camiler, bu binaların içinde en güzelleridir. Yüz civarında selatin camii yanında özel olanları da vardır. Hepsi Ayasofya modeli üzerinde inşa edilmişlerdir[32]. Ayrıca Türklerin çok masrafla inşa ettikleri hamamlar, pazarlar, kervansaraylar ve hastahaneler vardır. Şehirde bazıları Pâdişaha, diğerleri Devlet-i Aliyye'ye mensup yüksek rütbeli kişilere ait olan birçok saray vardır. Saray, birçoklarının düşündüğü gibi yalnızca kadınların kapatıldığı yer değil, konak veya yüksek rütbeli bir kişinin oturduğu yer demektir, bu durumda buradaki saraylar Paris'teki saraylar gibidir, ancak onlar kadar güzel değildirler.

Şehrin merkezinde II. Mehmed tarafından inşa edilen eski bir saray vardır; küçük ve güzel bir tarafı yok. Pâdişahların ölümünden sonra, tüm kadınlar oraya gönderi-

6 - DESCRIPTION DE LA VILLE INTRA-MUROS [36]

De tous les anciens ouvrages et edifices publics dont cette ville avoit esté ornée par les empereurs chrestiens, il n'en reste plus que le temple de Sainte-Sophie, les ruines du palais de Constantin le Grand, avec quelques colomnes et obélisques. Il n'y a plus rien de ces beaux cirques, et amphithéatres dont cette ville estoit remplie, parce que les Turcs qui sont desia fort negligents ne prennent aucun soin de conserver les choses quelques belles qu'elle soient, dont les Chrestiens sont les autheurs.

Les ouvrages publics de la façon des Turcs y sont fort beaux ; les principaux sont les mosquées dont il y en a quantité de belles ; on en compte jusqu'à cent principales, sans les particulières. Elles sont touttes basties sur le modèle de Sainte-Sophie [37]. Les bains où les Turcs font dépense ; les bazards, karavenserails et les hospitaux ; il y a dans la ville plusieurs serraïls dont quelques uns sont au Grand-Seigneur, et les autres appartiennent aux grands de la Porte. Serraïl signifie hostel ou la maison d'un grand, et non un lieu uniquement destiné a enfermer des femmes comme beaucoup de gens se l'imaginent, de sorte que ces serraïls sont comme les hostels à Paris, mais il s'en faut beaucoup qu'ils soient aussy beaux.

Dans le milieu de la ville il y a un vieux serraïl qui a esté bâti par Mahomet Second, et où il fit sa demeure ; il est petit, et n'a rien de beau. Après la mort du Grand Seigneur, on y envoye touttes les femmes,

lir, erkek çocuğu olanlar saraydan hiç çıkmaz, fakat sadece kız çocuğu doğurmuş olanlar veya hiç çocuğu olmayanlar, yüksek rütbeli memurların talip olmaları için yeterli zenginliğe ulaşdıklarında ve Bâb-ı Âli'nin izniyle evlenebilirler.

Güvenilir bilgilere göre İstanbul'da otuz bin hane vardır[33]; hepsi Türk tarzında, yani ahşap ve pek azı da kesme taştan yapılmışlardır, bu da şehri çok sık yangınlara maruz bırakmaktadır. Gideceğimiz günden bir gün önce[34], akşam onbirde, Süleymaniye Camii civarında öyle bir yangın çıktı ve bir gecede dört-beş yüz ev yandı.

Bu evlerin büyük bir bölümü bir katlıdır, fakat saraylar iki kattır; sokağa bakan hemen hiç pencereleri yok, çünkü kadınlarının yüzünden buna dikkat ediyorlar; Türklerin evleri güzel değilse de kendi tarzlarında güzel döşenmişlerdir. Güzel ev yapmamalarının nedeni çocuklarının kendilerine varis olamamasından kaynaklanıyor, ve bu yüzden de sadece ihtiyaç için ev yapıyorlar[35].

Hemen her sokakta çeşmeler bulunur, camilerin önünde bu çeşmelerden çok sayıda olduğu gibi, bazılarının önünde işi gelip geçenlere su dağıtmak olan ve maaşı bir vakıftan gelen bir adam vardır.

Şehrin bir köşesinde, liman çizgisinin bittiği hizada ve kara tarafının sona erdiği yerde, kara surlarının içinde inşa edilmiş olan Büyük Konstantinos sarayının kalıntıları görünür[36]; burası şehrin en yüksek yeridir, ancak konumu Büyük Saray'ın (Topkapı) olduğu yer kadar güzel değildir; o saraydan sadece birkaç sütun ve kırılmış bir kaç kemer kaldı, ama bunlarla da onun zamanında güzel bir yapı olduğu anlaşılır.

Rumların Patrikhanesi, surların dışında, limana doğru ve Konstantinos sarayına yakın bir yerdedir, kiliseleri küçük ve basittir, çünkü daha sonra söyleyeceğim gibi daha güzelini yapmalarına müsaade edilmiyor.

celles qui ont eu des enfants masles n'en sortent jamais, mais celles qui n'ont eu que des filles, et qui n'ont point eu d'enfant peuvent se marier quand elles sont assez riches pour estre recherchées par quelque officier de considération, avec la permission de la Porte.

On asseure qu'il y a dans Constantinople trente huit mille maisons [38] ; elles sont touttes basties à la maniere des Turcs, c'est-à-dire presque touttes de bois, et qu'il y en a tres peu de pierre de taille, ce qui rend cette ville /8v/ sujette aux incendies qui y sont fort fréquens ; la veille que nous en partimes il y'en arriva un à onze heures du soir proche de la Solimanié où il y eut quatre à cinq cents maisons de brusler en une nuit.

La pluspart de ces maisons n'ont qu'un estage ; mas les serraïls en ont deux ; elles n'ont que presque point d'ouverture sur la rue ce qu'ils observent à cause de leurs femmes ; si les maisons des Turcs ne sont pas belles, elles sont bien meublées à leur manière, et ce qui est cause qu'ils ne font pas bastir de belles maisons est que leurs enfants ne sont pas leurs héritiers [39], de cette manière ils se contentent de bastir pour la nécessité.

On trouve des fontaines presque dans touttes les rues, il y en a plusieurs à touttes les portes des mosquées, et à quelques unes de ces fontaines on y trouve un homme dont l'employ est de donner à boire aux passants, et dont l'entretien est fondé [40].

A l'angle de la ville où se viennent terminer la ligne du port, et celle du front du costé de la terre, on voyt les ruines du palais du Grand Constantin [41], qui estoit attaché à l'intérieur de l'enceinte du costé de terre ; c'est le lieu le plus eslevé de la ville mais la sçituation n'en est pas si belle que du grand serraïl ; il n'en reste plus que des pilastres, et quelques arceaux rompus, par où cependant on peut remarquer que c'étoit un bel ouvrage.

Le patriarchat des Grecs est vers le Port hors la ville proche du palais de Constantin, leur eglise est petite et fort simple, ne leur estant pas permis d'en avoir une plus belle, j'en parleray cy-après.

Pek az güzel meydan var; hipodrom meydanların en büyüğüdür; Türkler ona Atmeydanı derler, bu da at eğitim yeri demektir ve hâlâ kullanılıyor; eskiden, Romalılar ve Bizanslılar devrinde de at yarışları için kullanılıyordu ve bu yüzden de ona Yunanca olan *hyppodrome* adı verildi. Uzunluğu 500 m. ve genişliği ise 160 m. Eskiden daha büyüktü, İmparator Ahmed[37] onu böldü ve yarısını, kendi adını taşıyan çok güzel camii inşa etmek için aldı ve meydanı çok güzelleştirdi; meydanın öte tarafında camiin karşısında kesme taştan yapılmış güzel bir saray vardır ve biz İstanbul'da iken kaymakam veya şehrin valisi orada kalıyordu; bu meydanın ortasında daha sonra bahsedeceğim üç dikili taş vardır.

İstanbul'un sokakları çok dar ve kaldırımları kötüdür; sadece ikisi güzeldir, bunlardan büyüğü ve şehri boydan boya geçen birincisi Edirne sokağı adını alır; şehir inişli çıkışlıdır, onun için arabalar için müsait değildir, zaten Türkler de araba kullanmıyorlar ve bunu da bir rahatsızlık saymıyorlar; herkes ata biniyor ve bu onların yeğledikleri ulaşım vasıtasıdır; kadınlar zaten şehirde dolaşmıyor; kadınların bir yerden başka bir yere gitmelerini sağlamak için sadece dört tekerlekli hafif arabaları vardır; bu arabalar çok kabadırlar ve adeta yük arabalarına benziyorlar, çünkü Türkler onları yaylı hale getirmeyi bilmiyorlar; kadınların gürünmemesi için yanda parmaklıklı bir kaç pencere vardır.

Şehirde eski birçok su kemeri vardır; Türkler üç yüzden fazla çeşmeye su getirme ihtiyaçlarını karşılamak için bu kemerleri tamir ediyorlar; bu sular İstanbul'dan dört fersah (16 km.) mesafede, Karadeniz Boğazı'na doğru Belgrad diye bir kasabadan geliyor.

Şehrin çeşitli yerlerinde Hıristiyan imparatorları tarafından yapılan ve görünüşe göre kuşatma sırasında kullanılmak üzere yapılmış bol miktarda sarnıç vardır. Bunla-

Il y a peu de places publiques qui soient belles, celle de l'hypodrôme est la plus considérable ; elle est appelée par les Turcs l'Atmeydan qui veut dire manège, parce qu'elle sert encore comme elle servait autrefois du temps des Romains, et des Bysantins mesmes sur qui les premiers conquirent la ville, aux courses des chevaux, ce qui est signifïié par le nom grec d'hypodrôme qui luy fut donné pour cette raison. Sa longueur est de 250 toisees, et sa largeur de 80. Elle estoit autrefois beaucoup plus grande, l'Empereur /9v/ Achmet [42] la retrancha, et en prit pres de la moitié, pour bastir une très belle mosquée qui porte son nom, et qui embellit beaucoup cette place ; de l'autre costé de la place vis-à-vis la mosquée il y a un beau serraïl basti de pierre de taille, le *kaimakan* ou gouverneur de la ville y logeoit lorsque nous estions à Constantinople ; il y a au milieu de cette place trois obélisques dont je parleray cy-après.

Les rues de Constantinople sont fort estroites, et mal pavées ; il n'y en a que deux qui soient belles, dont l'une qui est la plus grande et qui traverse le milieu de ville est appelée la rue d'Andrinople. La ville est haute et basse et seroit malpropre pour les carrosses, mais les Turcs ne s'en servant point, ce n'est pas une incommodité pour eux ; ils vont tous à cheval qui est leur voiture ordinaire, et leurs femmes n'allant pas point par la ville ; il leur est aisé de se passer de carosses ; ils ont seulement des carioles à quatre roues fort legères pour le transport de leurs femmes d'un lieu à un autre ; elles sont fort rudes et ce sont proprement des tomberaux parce que les Turcs ne les sçavent pas suspendre ; il y a quelques fenestres sur les costez avec des jalousies pour empescher que les femmes ne soient veües.

Il y a plusieurs acqueducs dans la villes qui sont fort anciens ; les Turcs ont soin de les entretenir à cause du besoin qu'ils en ont pour la conduite de leurs eaux dont ils font aller plus de trois cents fontaines ; ces eaux vinnent d'un bourg appellé Bellegrade, esloigné de Constantinople d'environ quatre lieues vers le canal de la mer Noire.

rın içinde 60-80 m. uzunluğunda ve 40-50 m. genişliğinde ve tonozları sıra sıra mermer veya sert taşla sütunlarla desteklenmiştir, ancak Türkler bu sarnıçları yıkılmaya terkediyorlar.

Bu şehir çok kalabalıktır; ve nüfusunun yedi-sekiz yüz bin olduğu tahmin ediliyor. Bununla beraber sokakta hiç kadın görülmediği için, aslında bu şehir, diğer Türk şehirleri gibi göründüğünden daha fazla kalabalıktır.

İstanbul'un üçte iki nüfusu Türktür, diğerleri Hıristiyan, Rum ve Yahudidir. Yaklaşık otuz bin olan bu sonuncular her yerde olduğu gibi halk tarafından hakir görülüyorlar, ancak hükümette yer alan idareciler tarafından saygı görüyorlar; çünkü tüm Türk eyaletlerinde mukataaları elinde tutanlar Yahudilerdir; bu insanlar, her zaman yüksek fiyat ödeyerek devlet adamlarının desteklerini sağlamak için her tür dalaveralı işe giriyorlar.

Patrikhane Kostantinos sarayı yakınında şehre yakın varoşta olmasına rağmen Rumlar şehirde küçük bir azınlıktır, onların asıl oturdukları ve daha çok özgür oldukları yerler Pera ve Galata mahalleleridir.

Diğer Hıristiyanlar, sayıları kırk-elli bin civarındaki Ermenilerdir; bunlar şehrin hamallarıdır; ayrıca önemli sayıya ulaşan her tür milletten esirler var.

Savaş zamanında şehir ve civarında yedi-sekiz bin yeniçeri vardır, bunların çoğu "oturak"[38] adı verilen ve savaşa gitmekten muaf olan emekli askerlerdir ki ellerinde altı ayak (1.944 m.) koca birer sopadan başka bir silah yoktur, zaten genel olarak Türkler'de âdet, şehirde hiçbir silah taşımamaktır.

Türkler bu âdeti yabancılar için de zorunlu hale getiriyorlar ve onları, kendi güvenlikleri ve korumaları altında bulunan yerlerde silah taşımanın gereksiz olduğunu

En divers endroits de la ville on voyt quantité de grandes cisternes qui sont des ouvrages du temps des empereurs chrestiens et qui avoient esté faittes apparemment pour servir dans des occasions de siège ; il y en a de 30 et 40 toises de long sur 20 et 25 toises de large dont les voûtes sont soustenues par divers rangs de colonnes de marbre ou de pierre dure ; mais les Turcs les laissent ruiner.

Cette ville est fort peuplée, et on croyt que le nombre de ses habitants /10r/ peut estre de sept à huit cens mile. Cependant comme on ne voyt point de femmes dans les rues, il est aisé de juger que cette ville comme touttes les autres de Turquie sont plus peuplées qu'elles ne paroissent.

Les deux tiers des habitants de Constantinople sont Turcs, les autres sont chrestiens, grecs et juifs ; on estime que des derniers il y en a environ trente mile ; ils y sont meprisez par le peuple comme par tout ailleurs, mais ils y sont considéréz par les officiers qui ont part au gouvernement, parce que dans tous les Estats du Turc ce sont les Juifs qui tiennent les fermes du Grand-Seigneur ; ce sont gens d'intrigue et qui entrent dans toutte sorte d'affaires, afin d'avoir la protection des grands qu'ils acheptent toujours fort cher.

Les Grecs y sont en fort petit nombre quoyque le Patriarchat soit dans le faux bourg de cette ville assez proche du palais de Constantin, leur demeure ordinaire est dans les quartiers de Pera et Galata où ils ont plus de liberté.

Les autres chrestiens sont des Arméniens qui y sont au nombre de 40 à 50 mile; ce sont les portefaix de la ville ; il y a encore un grand nombre d'esclaves de touttes nations.

En temps de guerre il y a pour la garde de la ville et des environs sept à huit mile janissaires, la pluspart morte-payés qu'on appelle *autorats* (*oturak*) [43], c'est-à-dire exempts d'aller à la guerre ; ces troupes n'ont point d'autres armes dans la ville qu'un gros baston long de cinq à six piez, et la coustume chez les Turcs est de ne porter aucunes armes dans la ville.

söyleyerek ve hiçbir korkunun olmadığı ve güvenliği sağlanmış olan Türk şehirlerinde böyle bir tedbirin kendilerine yapılmış bir hakaret kabul ederek, kılıç taşımaktan engelliyorlar. Bizim için de aynı şey yapılmak istendi ve "kılıcınızı bırakmazsanız leventler[39] tarafından hakerete uğrarsınız ve İstanbul'da onlarla başa çıkacak kimse yoktur" şeklinde imalar yapıldı. Ancak şehrin belli başlı subaylarının bize bu konuda emir vermeye yetkili olmadıklarına, bize vermek istedikleri mesaj aslında bu kanunu bilmemiz ve ona göre hareket etmemiz konusunda bir ihtar olduğuna kani olduk; bize doğrudan böyle bir emir verilseydi bu kanunla alay edeceğimiz açıktı.

Öyle ki, Kralın kalyonlarında iken ve büyükelçi ile yapılan danışmadan sonra, Fransızlardan şehre ineceklerin kılıçlarını takması kararı alındı. Pâdişahın kalyonlarında deniz askeri olan ve o sırada limanda bulunan leventler bizi kılıçlarımızı kuşanmış olarak sokaklarda görünce onlar da, geleneğe karşı olmakla beraber, kılıç taşımaya başladılar ve bu yüzden de rastladıkları yerde bize küfrediyorlardı, bu yüzden, biz de bundan böyle yalnız değil, gruplar halinde yürümeye koyulduk; aramızda birçok çarpışma oldu ve leventler her seferinde yenildi, bu yüzden de büyük bir kargaşalık olduğu kanaatine varıldı. Bu konudan seyahat raporumda[40] genişçe bahsediyorum; orada da görüleceği gibi bu leventler, komutanlarından, hatta amirallerinden[41] aldıkları emirlerle üzerimize geldiler, sonra da amiral bizden utanarak özür dilemek zorunda kaldı[42].

Şehir kapılarında muhafız yoktur, her kapıda sadece kapıları açıp kapama görevi olan bir kapıcı vardır.

İstanbul şehri kaymakam veya vali tarafından idare ediliyor, imparatorluğun üçüncü kişisidir ve genellikle bu görevden

Les Turcs font mesme observer cette coustume par tous les etrangers qu'ils empeschent de porter l'espée, disent que dans les lieux de sécurité et de protection comme sont ceux de leur obeissance, la précaution de porter des armes estoit inutile, et que c'est les offenser que d'avoir cette mefiance dans de bonnes villes bien policées comme les leurs, et où il n'y a rien à craindre; ils prétendirent nous assujetir à cette coustume, et on nous /10v/ fit entendre que si nous ne quittions nos espées, nous pourrions estre insultez par les *leventis* (*levend*) [44] et qu'on n'en estoit guère les maistres à Constantinople ; mais nous crusmes que les officiers principaux de la ville n'oseroient nous donner d'ordre sur cela, et que l'avis qu'ils nous faisoient donner estoit une adresse dont ils se servoient pour nous engager à recevoir cette loy sans se commettre, craignant peut estre que nous ne nous en moquassions, comme il seroit effectivement arrivé aussy bien que de leur avis que l'on meprisa.

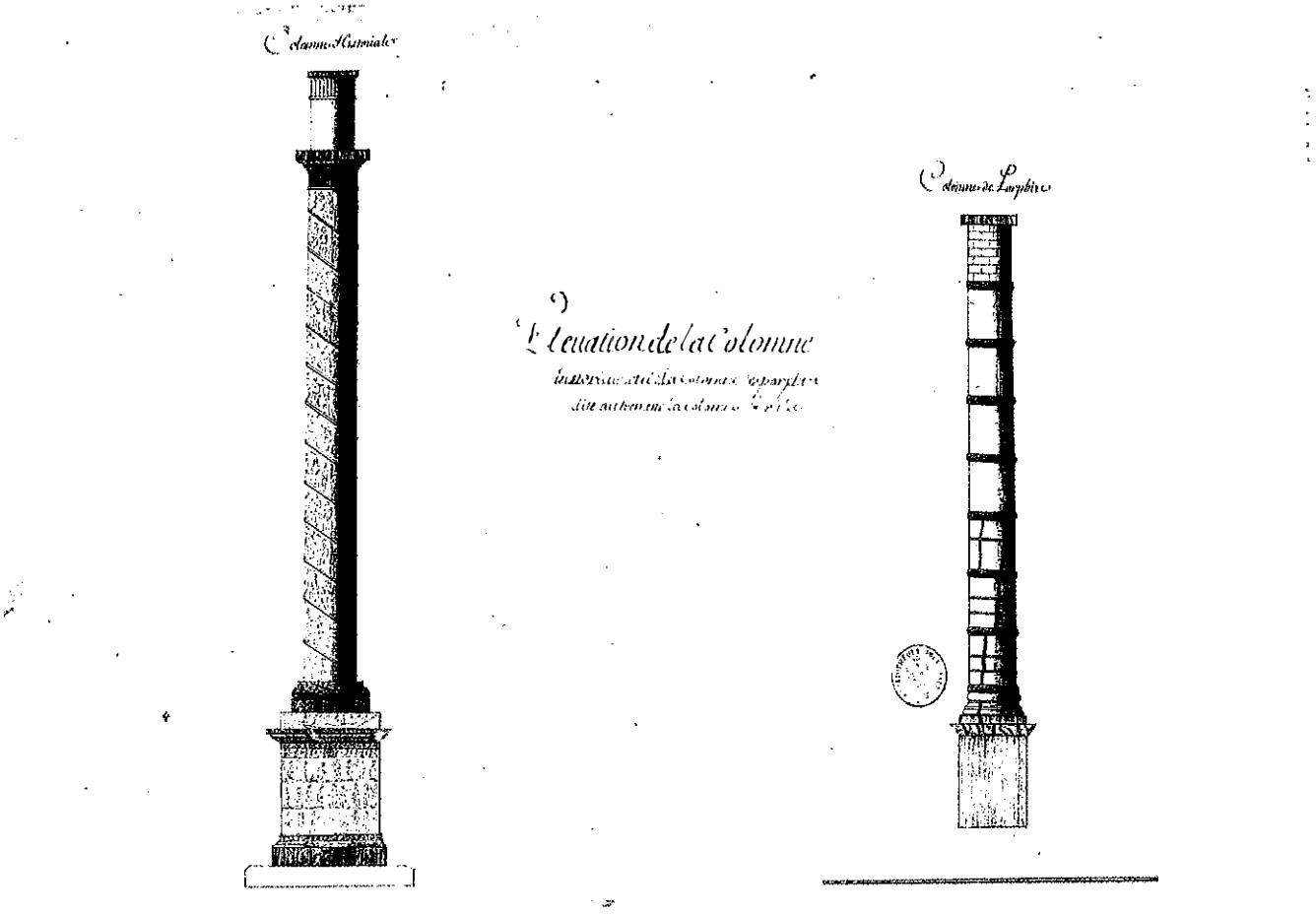
De sorte qu'il feut résolu sur les vaisseaux du Roy de concert avec l'ambassadeur que les François qui iroient à terre se debarqueroient avec leurs espées. Les leventis qui sont les soldats des vaissaux du Grand-Seigneur qui estoient pour lors dans le port de Constantinople, nous voyant marcher dans les rues en cet équipage commencèrent à porter le sabre contre la coustume, et nous insultoient ensuite partout où ils nous rencontroient ce qui obligea les François de ne plus marcher seuls et de s'attrouper ; il y eut divers combats où les *leventis* feurent toujours battus et dont il pensa arriver un grand desordre ; j'en fais une relation en detail dans le journal de mon voyage [45] où l'on verra que ces *leventis* estoint poussez par leurs officiers et que l'admiral [46] y avoit part dont il feut obligé de faire une satisfaction honteuse [47].

On ne fait point de garde aux portes de la ville, il y a seulement à chaque porte un *topigi* (*kapıcı*) ou portier qui a le soin de l'ouvrir et de la fermer.

La ville de Constantinople est gouvernée par le *kaimakan* (*kaymakam*) ou gouverneur, c'est la Troisième personne de

sonra Sadrazamlık makamına ulaşılır. Sadrazamın yokluğunda, şehirde adaleti temin eden idarecidir ve diğer şehir ve varoş[43] voyvodaları ve komutanları da onun yetkisi altındadır, ancak ne liman ne de tersane üzerinde hiçbir yetkisi yoktur, o yetki kadırgalar generali ve deniz amirali olan ye kendi rütbesi üstünde Sadrazamınkinden başkasını tanımayan Kaptan Paşa'ya aittir.

l'Empire et souvent on passe de cet amploy au grand-visiriat. En l'absence du grand-visir, c'est le gouverneur de Constantinople qui rend la justice, et tous les voyvodes et officiers des autres /11r/ villes et faux-bourgs [48] sont sous son authorité, mais il n'a aucune juridiction, sur le port ny sur l'arsenal qui appartient au Capitan Pacha, général des galères et generalissime de la mer, lequel ne reconnoit d'authorité supérieur à la sienne que celle du grand-visir.

59. «Elevation de la colonne historiale et de la colonne de Porphire», / Beyaz Kule ve Çemberli Taşın cepheden görünümü , *BNF, ms. fr. 7176, f° 131, carte / harita n° 7, 58x42 cm.*

7 - BEYAZ SÜTUN (AVRAT TAŞI)[44]

Bu sütun[45] şehrin kenar bir yerinde, Yedikule tarafındadır; söylendiğine göre İmparator Arkadios ve Honorius'un şerefine dikilmiştir, ancak üstünde bunu belirten hiçbir işaret yoktur[46].

Bu sütun tamamen mermerden yapılmıştır, üstünde ince bir şeritle ayrılmış aşağıdan yukarıya çıkan ve her iki cephede de onüç bölüme ayrılmış kabartmalar vardır.

7 - COLONNE BLANCHE [49]

Cette colomne [50] est vers l'extrémité de la ville du costé du chateau des Sept-Tours ; on dit qu'elle a esté eslevée à l'honneur des empereurs Arcadius et Honorius, cependant on ne voyt rien ny dans sa base ny ailleurs qui le marque [51].

Cette colomne est toutte de marbre blanc dans lesquel sont sculptez des bas reliefs, séparez seulement par une petite bande tournante depuis le bas jusqu'en

Kabartmaların büyük bir bölümü kopuk ve kalanlar içinde kimi şehir kuşatmalarını kimi de deniz savaşlarını temsil ediyor. Heykeller çok iyi bir çizim sanatı göstermiyor ve Roma tarzında giyinik ve aşağıdakiler kadar büyüktürler. Sütunun içinde dönmeli olarak çıkan (helezoni) basamaklar vardır ve birçok yerinden yıkılmış durumdadır. Bu sütun görünüşe göre bir meydanda idi, ancak, şimdi o meydandan bir şey kalmadı ve sütun evlerle çevrilidir.

Kaidesi onsekiz ayak (5.832 m.) genişliğinde ve yirmiiki ayak (7.128 m.) yüksekliğindedir. Her yüzünde kenarları yuvarlak ve iki melek tarafından taşınan birer haç vardır. Kaidenin üstünde onun kadar geniş, her tarafı kabartmalı, üzerinde dans eden ve ellerinde çiçekten bezek kordonu tutan bir grup aşk meleleğinin temsil edildiği büyük bir çelenk ve iki köşede çelengin altında yatık çiçekler vardır.

Sütunun altı bir bilezik, yaprak ve meşe meyveleriyle bezenmiş büyükçe bir burmadan oluşuyor.

Bu sütunun onüç kabartmayı oluşturan oniki şirâze var ve yukarıda üçte birden sonra biraz daralıyor. Baştan başa yirmi taş dizisinden meydana geliyor ve her bir dizi de dört buçuk ayak (1.458 m.) yüksekliğindedir. Sütunun üzerinde yine beyaz ve tamamen düz mermerden yapılma, fakat sütundan daha küçük çapta, kare şeklinde başlık tablasıyla örtülü, yivli bir boğazı olán bir çıkıntı (maksure) vardır. Onun da sütundakilerin yüksekliği kadar üç tane taş dizisi vardır.

Sütunun çapı dokuz ayak (2.916 m.) ve yalnız yüksekliği aşağıdan başlığa kadar tam on katıdır (29.16 m.), kaide, çelenk ve maksura dahil tüm sütunun uzunluğu yüz yirmi beş buçuk ayaktır (40.662 m.)[47].

8 - ÇEMBERLİTAŞ[48]

Bu sütun, büyük Edirne caddesi[49] yanında ve Atmeydanı'ndan çok uzakta değil-

haut, et ces bas reliefs sont au nombre de treize de chaque costé ; la plus grande partie des figures en sont rompues, de celles qui restent il y en a qui representent des sièges de villes, et d'autres des combats de mer. Les figures ne sont pas d'un excellent dessin, elles sont habillées à la romaine, paroissent de la mesme grandeur que celles qui sont en bas ; au dedans de la colonne il y a un escalier à visse qui est rompu en beaucoup d'endroits ; cette colomne etoit aparemment dans une place, mais il y n'y en plus, estant entourée de maisons.

Le pied d'estail a dix huit piez de large et vingt deux piez de haut, il y a dans le milieu de ses faces une croix en forme d'une bordure ronde, soutenue et portée par deux anges ; au-dessus du pied d'estail il y a un socle de la largeur du nud dudit pied d'estail, sculpté /IIv/ dans ses faces, et orné d'un grand feston, sur lequel est représenté une troupe de cupidons dançans, et tenans dans leurs mains des guirlandes de fleurs ; et aux deux angles au dessous du feston sont deux fleures couchées.

La base de la colomne est composée d'une plinthe ; et d'un gros tore orné de feuilles et de fruits de chesne.

Cette colomne a douze nervures qui forment les treize bas reliefs, elle est un peu diminuée du tiers inférieur en haut. Elle est composée de vingt assises compris la base et le chapiteau, et chaque assise a 4 piez 1/2 de haut. Au-dessus de la colonne il y a une esle-vation faitte aussy de marbre blanc, mais tout lisse et d'un plus petit diamettre que la colonne, couvert d'un abaco quarré, ayant une gorge avec des canelures ; il a trois assises de mesme hauteur que celles de la colomne.

Le diamettre de la colomne est de 9 piez, de sorte que sa hauteur est de 10 diamettres compris la base et le chapiteau ; et la hauteur de la colomne entière, compris le pied d'estail et l'eslevation qui est sur le chapiteau est de cent ving-cinq piez et demy [52].

8 - COLONNE BRÛLÉE [53]

Cette colomne est à costé de la grande rue d'Andrinople [54] peu esloignée de la place

dir; porfir gibi kırmızı bir mermerden yapılmıştır; ve muhtemelen de prorfirdir; İmparator'un Roma'dan İstanbul'a getirdiği sütun olmalıdır[50] .

İstanbul'da sık çıkan yangınlardan çok zarar gördü, öyle ki adeta siyah renge büründü, ancak çatlakların olduğu yerlerden mermerin asıl rengini görmek olanağı var.

Saçağı, hatta Attik tarzındaki tabanı hemen tamamen tahrip olmuş, on altı ayak (5.184 m.) yüksekliğinde bir kaide üstünde yükseliyor; bu sütun değişik yerlerinden ateşten çatlamış durumda, bu yüzden de ona demirden birçok çember takıldı[51].

Bu sütunun çapı sekiz ayak (2.592 m.), yüksekliği dokuz kere çapı ile katlanabilir (24.624 m.), bu da kaide hesaplanmazsa 25.5 m. eder. Sütun birbirinin üzerine konulmuş taş dizisinden meydana geliyor ve her biri sekiz ayak yüksekliğindedir (2.592 m.). Çemberlerin her biri onbeş-onaltı ayak (4.86 - 5.184 m.) yüksekliğinde ve her biri taş dizilerinin eklem yerlerine takılıdırlar. En son yükseklik bir davul şeklinde ve taştan, sütun başlığı da dörtgen bir tepsidir. Kaide dahil tüm anıtın yüksekliği doksaniki ayaktır (29.808 m.)[52].

9 - ATMEYDANINDAKİ DİKİLİTAŞLAR[53]

Granit Taş (Teodosios Sütunu)[54]

Bu sivri kule meydanın bir ucunda, yanı Sultan Ahmed'in yaptırmış olduğu yeni camiin karşısında bulunuyor; küçük, kırmızı, siyah ve gri benekli granit veya Mısır mermeri denen alaca ve yekpare mermerden yapılmıştır. Aslında Mısır'da çıkan böyle bir mermer yok da, Kahire ve İskenderiye'den bahsettiğimde anlatacağım gibi[55], oraya da başka yerlerden getiriliyor.

Bu dikili taşın dört yüzünü süsleyen kabartma değil de oyma hiyeroglifler vardır; taş tunçtan yapılmış dört küçük küp üzerine konulmuştur; aşağıda karesi yedi ayak (2.268 m.) ve yüksekliği de yedi veya yedibuçuk (14-15 m.) olabilir.

de l'hypodrôme ; elle est d'un marbre rouge comme le porphire, et il y a apparence qu'elle en est, et qu'elle est la mesme que l'empereur fit apporter de Rome à Constantinople [55].

Elle a esté fort gastée par les incendies qui sont souvent arrivez /12r/ à Constantinople, en sorte qu'elle est presque noire, mais à l'endroit des esclats, l'on connoit la vray couleur du marbre.

Elle est eslevée sur un pied d'estail qui peut avoir 16 piez de haut dont la corniche est toutte gastée et mesme une partie de la base qui est antique ; cette colomne a esté eclatée par le feu en divers endroits, c'est pourquoy on y a mis plusieurs cercles de fer [56].

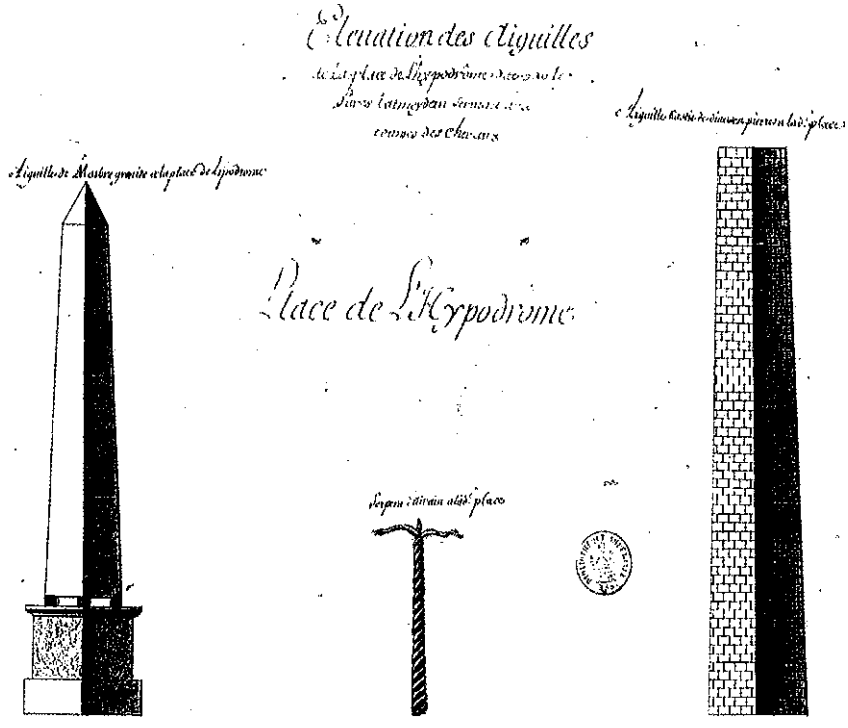
Cette colomne peut avoir 8 piez de diamettre et de hauteur environ neuf diamettre et demy qui feroient 12 toises 4 piez de haut, sans compter le pied d'estail qui peut avoir 16 piez de haut. Elle est construite par assises qui ont un diamettre chacune c'est-à-dire 8 piez de haut, avec des bandes qui peuvent avoir 15 à 16 piez de haut, et qui sont au droit de tous les lits des assises ; la dernière hauteur de tambourg paroit faite depuis avec du moelon, et une simple tablette quarrée par dessus pour chapiteau. Toutte la hauteur de la colonne compris le pied d'estail est de 92 piez [57].

9 - OBÉLISQUES SUR LA PLACE DE L'HYPODROME [58]

L'obélisque dit Théodose [59]

Cette aiguille est à une extrémité de la place vis-à-vis de la mosquée neuve de l'empereur Achmet ; elle est d'une seule pièce de marbre moucheté de petites taches rouges, noires et grises qu'on appelle marbre granite ou d'Egypte. Ce n'est pas que ce marbre se tire d'Egypte, il n'y en a point, mais on l'y apporte d'alleurs ainsy que je l'expliqueray dans la description des colomnes et /12v/ aiguilles du Caire, et d'Alexandrie [60].

Cette aiguille a quatre faces qui sont ornées de caractères hyeroglifiques qui au lieu d'estre en relief sont creusez dedans ; elle est posée sur quatre petites cubes de bronze ; elle a sept piez en quarré par bas et peut avoir sept toises, ou sept toises et demye de haut.

60. «Elevetion des aiguilles, place de l'hyppodrome» / Sultan Ahmet Meydanı'ndaki dikili taşların cepheden görünümü, *BNF, ms. fr. 7176, f° 132 , carte / harita n° 8, 58x42 cm.*

Kaide dokuz ayak (2.916 m.) genişliğinde ve 10 m. yüksekliğindedir; dört yüzünde hemen tamamı harabe halinde olan kabartmalar vardır; kaidenin temel kısmında biri Yunanca diğeri de yarısı toprak altında kalmış Latince ve şiir tarzında yazılar vardır; bu yazılar bu taşın İmparator Teodosios tarafından, uzun zaman yatık olarak kaldığı, bu meydana dikildiğini ve bu işin otuz günde bittiğini bize öğretir.

Latince yazıt (dikilitaş konuşuyor) :

Eskiden, çok fazla kibirli olan hükümdarlara boyun eğmek ve şimdi ölmüş olan zalimlerin zafer nişanelerini taşımak zorunda kaldım, hakim Proclus tarafından yenildim ve ona boyun eğdim. Otuz [iki] günde kendisine ve ebedi varislerine her şeyin boyun eğdiği Teodosios tarafından gökyüzünün en yüksek yerine dikildim[56].

Le pied d'estail a neuf piez de large, et a environ deux toises de haut ; il est rempli de figures en ses quatre faces qui sont presque touttes ruinées ; au sousbassement il y a des inscriptions en vers, l'une grecque et l'autre latine, dont il y en a une partie enterrée ; elles apprennet que cette aiguilles a esté eslevée par l'Empereur Théodose dans cette place, où elle a demeuré long temps couchée ; et que cette ouvrage feut achevé en trente jours.

Inscription latine (c'est l'obélisque qui parle) :

Difficilis quondam dominis parere serenis [superbis]
Jussus et extinctis palmam portare tyrannis
Omnia Theodosio [Teudosio] cedunt sobolique perenni
Tertenis sic victus [ego dom]isque diebus
[Judice sub proclo superas elatus ad auras] [61]

Yunanca yazıt :

Hâlâ burada olan ve yeryüzünün bir yükü gibi duran bu dört yüzlü sütunu sadece İmparator Teodosios kaldırıp dikme cesaretini gösterdi. Proclos onun varlığını korudu ve bu sütun otuz günde dikildi[57].

Örme Sütun[58]

Meydanın öteki ucunda, bazı seyyahların yazılarında dedikleri gibi beyaz mermerden değil, adi taştan ve dizi şeklinde inşa edilmiş başka bir dikilitaş veya sütun vardır. Dört yüzü var ve üstünde artık hiçbir şeyin okunamadığı bir de yazı olan taban kısmında dokuz ayak (2.916 m.) genişliğindedir.

Burmalı Sütun[59]

Yukarıda adı geçen iki dikili taş arasında birbirine dolanmış, sekiz-dokuz ayak (2.592- 2.916 m.) [60] yüksekliğinde, başları üçgen şeklinde çıkan[61], tunçtan üç yılan var. Yılanların vücudu taştandır ve dışı da tunçla kaplıdır. İddia edildiğine göre bu yılanın çok olduğu İstanbul'dan bunları uzaklaştırmak için Hıristiyan imparatorları zamanında bu meydana dikilmiş bir tılsımdır[62].

10 - PAZAR, BEDESTEN, ÇARŞI VE KERVANSARAYLAR

Türkiye'de ve Doğu'da tüccar mallarını satmak için evlerde dükkân açmak geleneği yoktur; dükkânları pazar veya bedesten diye adlandırılan kamu yerlerinde bulunur. Bu yerler Avrupa'daki birçok büyük şehirde olan borsalarda olduğu gibi dörtgen şeklinde ve yontma taştan inşa edilmiş, içerisi kemerli binalardır. Dükkân ve mağazaların güvenliğini sağlamak için dışarıya açılan yerleri yoktur, sadece cephelerden birinin orta kısmında, işini sadakatla yapması için çok iyi maaş alan, binada evi olan tek kişi olarak, dolayısıyla gece her tür huzursuzluktan sorumlu bir kapıcı tarafından dikkatlice korunan birer girişleri vardır.

inscription grecque [62] :

ΚΙΟΝΑ ΤΕΤΡΑΠΛΕΥΡΟΝ ΛΕΙΧΘΟΝΙ ΚΕΙΜΕΝΟΝ ΑΧΘΟΣ

ΜΟΥΝΟΣ ΑΝΑΣΤΗΣΑΙ ΘΕΥΔΟΣΙΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ

ΤΟΛΜΗΣΑΣ ΠΡΟΚΛΟΣ ΕΠΕΚΕΚΛΕΤΟ ΚΑΙ ΤΟΣΟΣ ΕΣΤΗ

ΚΟΙΝΗ ΕΛΙΟΙΣΕΝ ΤΡΙΑΚΟΝΤΑ ΔΥΩ.

La pyramide de Constantin [63]

A l'autre extrémité de la mesme place il y a une autre obélisque ou aiguille construite par assises de pierre commune, et non de marbre blanc comme le disent divers voyageurs dans leurs relations. Elle a pratiquement quatre faces et peut avoir neuf piez de large dans sa base, où il y a une inscription à laquelle on ne connoit plus rien.

La colome Serpentine [64]

Entre les deux obélisques dont il a esté parlé cy-dessus, il y a au milieu trois serpents de bronse, entortillez les uns avec les autres de huit à neuf piez de haut [65], et dont les testes en sortent en triangle [66]. Dans le corps de ces serpens il y a de la pierre qui est recouverte par ledit bronse ; on prétend que c'est un talissement [67] qui feut eslevé dans cette place du temps des empereurs chrestiens pour chasser les serpens de Constantinople où il y en avoit quantité.

10 - BAZARS, MARCHÉS ET CARAVANSÉRAILS[68]

En Turquie ny dans tout l'orient ce n'est point l'usage que les marchands ayent des boutiques dans leurs maisons où ils vendent leurs marchandises ; ils ont leurs boutiques dans des lieux publics qu'on appelle bazards ou bedestins. Ce sont de grands bastimens quarrez bastis de pierre de taille avec des portiques en dedans, comme sont les bourses dans plusieurs des grandes villes de l'Europe ; ils n'ont aucune ouverture en dehors pour la seureté des boutiques et magasins ; il n'y a qu'une seule entrée dans le milieu d'une des faces, dont la porte est soigneusement gardée par un portier qui a de gros appointemens pour faire fidelement cet employ, et qui est responsable du désordre qui y seroit fait pendant la nuit, estant le seul qui y ayt son logement.

Bu binalarda çepeçevre kemerlerin arkasında tonozlu ve büyüklükleri birbirine eşit küçük odalar vardır, büyük bir bölümü iki katlıdır; tüm bu tonozlar o kadar da üzerleri kurşunla kaplı kubbeler oluşturuyor; tüccarın mağaza ve dükkân olarak kullandıkları yerler buralardır, dolayısıyla Avrupa şehirlerinde olduğu gibi sokakta açık dükkân görülmez.

İstanbul'da böyle çok güzel birçok çarşı vardır, Atmeydanı'na yakın olanı en güzeli değilse de en zengin malların satıldığı yerdir; adına Bedesten deniyor; Paris'te Saray Meydanını (Place du Palais) andıran bir binadır. Pâdişah IV. Mehmed'in annesi Valide Sultan'ın yaptırdığı çarşı en güzellerindendir[63]; bu Valide Sultan bu çarşıyı kendi adını taşıyan ve limana yakın yaptırdığı camiin yanında yaptırdı. Bu çarşılara kervansaray da denir.

Kapalıçarşı[64]

Halk tarafından pazar olarak anılan esnaf çarşı meydanı çok güzel ve elverişlidir, her mesleğin kendine ait sokağı vardır.

İstanbul'da ve Türkler'de en çok icra edilen meslekler terzilik ve şapka taşımak hiç âdet olmadığı için, sarık ve takke yapımcılığıdır; türban Türkler için takke ise diğer milletler içindir.

Sepiciler deriyi hazırlamak için mükemmel işçilerdir, kunduracılar o kadar temiz çalışıyorlar ki Fransa'da bizim işçilerimiz onların eline su dökemez.

İşlemeciler de aynı şekilde işlerinde, özellikle deri üzerinde altın telle yaptıkları işlemelerle harikalar yaratıyorlar. Türkler, çoğu altın işlemelerle kaplı at ve at koşumlarında muhteşem oldukları için yüksek sayıda olan kürkçü ve koşum imalatçısı vardır; üzengileri gümüş olmayan, koşumlarından yular ve at başlığı kıymetli taşlarla kaplı olmayan, küçük de olsa hiçbir rütbeli memur yoktur.

Kirişçiler, ince (ateşli) silah yapmaya hiç yetenekli olmayan, tersine gayet kaba

Tout autour de ces bastimens il y a derriere les portiques de petites chambres voûtées d'égale grandeur, la plupart sont à deux estages, et touttes ces voûtes forment autant de petits dômes qui sont couverts de plomb ; ce sont ces chambres /13v/ qui servent de magasins et boutiques aux marchands, de sorte que dans les rues on ne voyt point de boutiques ouvertes comme dans les villes d'Europe.

Il y a plusieurs de ces bazards à Constantinople qui sont fort beaux, celuy qui est proche la place de l'hypodrôme n'est pas le mieu basti, mais c'est celuy où l'on vend les plus riches marchandises ; on l'appelle le Bedestin ; c'est un bastiment fait à peu près comme la place du Palais à Paris. Le Bazard de la sultane validé mère du Grand-Seigneur Mahomet quatrième est un des plus beaux [69] ; cette princesse le fit bastir avec la mosquée qui porte son nom proche le Port ; ces bazards s'appellent aussy caravanseras.

Le grand bazar[70]

La place du marché de mestiers appelée vulgairement le basard est fort belle et fort commode, et chaque mestier y a sa rue.

Les mestiers qui s'exercent le plus à Constantinople et parmi les Turcs sont les tailleurs et les faiseurs de turbans et bonnets dont on s'y sert à la place de chapeaux qui n'y sont point en usage; les turbans pour les Turcs et les bonnets pour touttes les autres nations.

Les corroyeurs qui sont d'excellens ouvriers pour l'apprest du cuir ; et les cordonniers qui travaillent avec une propreté dont nos ouvriers en France n'approchent pas.

Les brodeurs qui excellent pareillement, particulièrement dans les broderies sur le cuir dont les ouvrages sont faits d'or trait. Les pelletiers et les faiseurs de brides, dont il y en a un très grand nombre, les Turcs estant magnifiques en chevaux /14v/ et en harnois qui sont pour la plus part couverts de broderie d'or, et il n'y a guère d'officiers qui ayent quelque distinctions qui n'ayent des estriers d'argent, et qui n'ayent des brides dont la testière et les

silah imal eden silahçılar var. Bu yüzden de Türkler Hıristiyanların silahlarını çok takdir ederler ve hiçbir hediye, güzel bir tüfek veya bir çift tabanca kadar onları memnun edemez. Ağızları çok güzel ve iyi su verilmiş, sapları ve kınları genellikle kıymetli taş kakmalı bıçak ve kılıç yapan bıçakçılar ve kılıççılar; halıcılar, marangozlar ve mutfak eşyalarını hiç çıkmayacak şekilde güzel kalaylayan kazancılar, şekerciler ve tatlıcılardan da çok var, çünkü Türkler tatlıları ve reçelleri çok seviyorlar, ancak ne birini ne de ötekini yapmasını biliyorlar; onları hazırlama yöntemleri çok kötüdür.

Türkler'de, aralarında, insan şekillerinin yapıldığı resim ve heykel gibi bir kısmının yasak olduğu birçok güzel sanat icra edilmiyor; Türkler'in inancına göre kıyamet gününde bu resimleri yapan kişilere, "bunları canlandırın" denilecek, onlar da bunu yapamayacaklar.

Matbaa da bilinmiyor burada; söylediklerine göre, bu meslek memleketlerinde icra edilse, sayısız hattat dilencilik yapmaya zorlanacak; gerçekten de bu hattatların yazıları o kadar güzel, çizdikleri harflerin hatları o kadar düzgündür ki bizim en iyi baskılarımıza denktirler.

Türkler kağıt yapmanın sırrını bilmiyorlar; kağıdı onlara Hıristiyanlar veriyor ve bu konuda önemli ticaret yapıyorlar; kalın ve pürüzsüz olan güzel kitapları için onlara özel yapılmış kâğıt gerekiyor, bu denli kaliteli kâğıdı da ancak Venedikliler yapar.

Türkler saatçiliği çok makbul bir meslek sayarlar, ancak bu işten anlayan işçileri yok, bu yüzden de, başta Fransızlar ve Cenevreliler olmak üzere ve barış zamanında iyi iş yapan çeşitli milletlere mensup otuz civarında saatçi İstanbul'da çalışıyor.

Çok iyi yünleri olmasına rağmen Türkler yünlü kumaş imalatına hiç önem vermiyorlar. Halbuki, uzun elbiselerinde kullanılmak üzere önemli miktarda ihtiyaçları olduğu için bu sanayi kolu kendilerine çok

rennes ne soient couvertes de pierres pretieuses.

Les faiseurs d'arcs et de fléches ; les armuriers qui sont forts grossiers, et qui ne sont point assez habiles pour faire des armes fines, c'est pourquoy les Turcs estiment beaucoup celles des chrestiens, et on ne sçauroit leur faire de present qui leur soit plus agréable que d'un beau fusil ou une belle paire de pistolets.

Les fourbisseurs ou faiseurs de sabres dont les lames sont très bonnes en bien trempées ; les poignées aussy bien que les fourreaux en sont ordinairement garnis de pierres prétieuses.

Les tapissiers, les menuisiers, les chaudronniers qui ont une manière d'estamer les ustenciles de cuisine qui ne se défait jamais, et fort propre.

Les confiseurs qui sont aussy patissiers, il y en a beaucoup de ceux-cy, les Turcs aiment beaucoup la patisserie et les confitures, mais ils ne scavent faire ny l'un ny l'autre, leur manière de les apprester estant fort mauvaise.

Il y a plusieurs beaux arts qui ne sont point en usage parmi les Turcs, et dont quelques uns n'y sont pas permis, comme la sculpture et la peinture, à cause des figures humaines que l'on peut faire par le moyen de ces deux arts ; les Turcs croyent qu'au temps de la résurrection des morts, il y aura des peines pour ceux qui auront fait ces figures, à cause de l'impuissance où ils seront de les animer.

L'imprimerie n'y est pas exercée non plus ; ils disent que si cet art estoit permis chez eux on reduiraoit à la mendicité une infinie des escrivains, dont l'escriture est si belle, et dont les /14v/ les caractères sont si nets et si bien formez qu'ils peuvent égaler nos plus belles impressions.

Les Turcs n'ont point le secret du papier, que les chrestiens leur fournissent, et dont ils font un commerce considérable, il leur en faut de fait expres pour leurs beaux ouvrages qui soit fort espais et lisse ; ce n'est que chez les Venitiens qu'il s'en fait de cette qualité.

Ils estiment beaucoup l'horlogerie, mais ils n'ont point d'ouvriers qui l'entendent, ce qui a attiré à Constantinople une trentaine

gereklidir; o kumaşları da Hıristiyanlar onlara her yıl on beş milyon[65] karşılığında satıyor. Sadece Selanik ve başka bazı yerlerde askerler ve halk için kaba kumaşlar imal ediliyor. Buna karşın çok güzel bez üretiyorlar ve Brüksel bezi bile ona eş olamaz. İmal yeri, Küçük Asya'da bulunan Ankara'dır. Orada her tür renkten bez yapıldığı gibi, öyle inceleri var ki insan onları moher sanır. Ticaret raporumda bu konuda geniş-çe bahsediyorum[66].

Kenevir bezini hiç kullanmıyorlar, zaten kenevir de üretilmiyor; kenevir yerine pamuk kullanılıyor ve orta bir kalitededir; ondan her tür bezi yapıyorlar. Pamuğun elde edildiği bitkiden ticaret raporumda bahsediyorum.

Bilim ve güzel sanatlarda, denilebilir ki Türkler en ufak bir merak göstermiyorlar, adeta derin bir unutkanlık içinde gömülü durumdalar. Bu memlekette matematik bilinmiyor bile, bu durumda onların, sivil, askerî ve gemicilik gibi üç mimarî tarzındaki cehaletlerinden ve işçilerinin yaptıkları çok kaba hatalardan şaşırmamak gerek. Saraylarında ve evlerinde mimarî hiçbir simetriye ve hiçbir süse önem vermediklerinden daha önce bahsedilmişti; bu konuda sadece, cami, hamam, çarşı ve kervansaray gibi kamu binalarında buna dikkat ediyorlar; gerçekten de şunu söylemek gerekir ki, mimarînin tüm kuralları uygulanmamakla beraber bu binalar çok güzeldir, çünkü Türkler gotik tarzın çok kullanıldığı, kendilerine özgü bir yöntem geliştirdiler[67].

Askerî mimarîde de pek fazla aydınlanmış değiller, şehirlerin tahkiminden bir şey anlamıyorlar. Ellerinde olan ve kurallara uygun olarak tahkim edilmiş tüm şehirler Hıristiyanlardan aldıkları ve onlar trafından yapılmış şehirlerdir; o şehirleri tamir ettiklerinde veya nadir de olsa yeni tahkimler yaptıklarında, hep esirler arasında bu-

d'horlogers de différentes nations, entre autres des François et des Genevois qui y font assez bien leurs affaires en temps de paix.

Quoy que les Turcs ayent de très bonnes laines, ils ne s'appliquent point à la fabrique des draps et quoy que cette manufacture leur feust fort necessaire, à cause de la grande quantité qu'il leur en faut pour leurs habillemens longs où il en entre beaucoup ; ce sont les chrestiens qui les leurs portent, et qui leur en fournissent par an pour plus de quinse millions [71]. Il se fabrique sulement en quelques endroits comme Salonique et en quelques autres lieux des draps grossiers pour les troupes et pour le menu peuple. Mais ils ont des manufactures de camelots parfaitement beaux, et dont les camelots de Bruxelles n'approchent pas. La manufacture en est Angora, ville de l'Asie mineure, on y en fait de touttes couleurs, et il y en a de si fins qu'on les prendroit pour de la moire ; j'en parle amplement dans le traitté du commerce [72].

Ils ne servent point de toile de chanvre qu'on n'y cultive pas ; en la place du chanvre le cotton y est en usage qui y est fort commun ; ils en font touttes les toiles ; je parle aussy de la plante qui le produit, dans les mémoires sur le commerce.

Pour ce qui est des sciences, et des beaux arts, les Turcs ne s'y appliquent point de tout, et on peut dire qu'ils y sont ensevelis /15r/ dans un entier oubli. Les mathematiques n'y sont pas mesme connues, de sorte qu'il ne faut pas estre surpris de leur ignorance dans les trois architectures, civile, militaire et navalle, et des fautes grossières que leurs ouvriers y commettent. Il a desia esté dit qu'ils n'observent aucun ordre ny cimetrie ny aucuns ornemens d'architecture dans leurs palais et dans leurs maisons ; ils ne s'en servent que dans leurs edifices publics, comme les mosquées, bains, bazards et caravenseras ; cependant on peut dire que ces édifices ne laissent pas d'avoir leur beauté, quoy que les règles de la belle architecture n'y soient pas gardées ; ils en ont composé une à leur mode, où il entre beaucoup du gotique.

Ils ne sont pas plus eclairez dans l'architecture militaire et ils n'entendent

labildikleri bir Hıristiyan mühendis kullanmışlardır, ancak bu esirler yok da yerli mühendislerden kullanmak zorunda kalırlarsa o zaman bu kaleler hatalarla doludur ve bir işe yaramazlar, çünkü işçiler geometriden habersiz, ve bilim adına tüm bildikleri kuralsız bir gelenekten başka bir şey değil, bu da onları el yordamıyla iş yapmaya, dolayısıyla çok hataya sürüklemektedir.

En iyi kurallar uygulanmadığı için gemi mimarileri diğerlerinden daha iyi değil; en iyi ağaç ustaları genellikle esirler veya dönmelerdir, bunların arasında da nadiren bir kalyon veya kadırganın yapımını idare edebilecek adam bulunur; o yüzden de tüm deniz taşıtları noksanlıklarla doludur; bu konudan daha ayrıntılı olarak Pâdişahın deniz güçleri bölümünde bahsedeceğim.

Tıp ve cerrahlık daha iyi bir konumda değil, diğerleri için olmadığı gibi bu konuda hiçbir akademileri ne de okulları var, cehaletlerinden dolayı kendilerini genellikle, daha çıraklık devirlerinde kendilerini gemiye atıp yolculuğa çıkan zavallı esir cerrahlara teslim ediyorlar. Bu yüzden de, mühendislik, kalyon veya kadırga marangozluğu, hekimlik veya mahir cerrahlık gibi yukarıda sayılan mesleklerle ilgili ellerine düşen esirlerden bir şeyler bilen olursa, Türkler arasında çok saygı görür ve iş bulma garantisi var.

Esir Pazarı

Esir pazarı, esnaf pazarından pek uzakta değildir; burası Hıristiyanlardan alınan esirlerin satıldığı yerdir; küçük Tatarlar sınırda bu esirlerle seferden döndükten sonra tüccar gidip onları satın alır, sonra, İstanbul'a getirip Türk Devleti'nin tüm bölgelerinden gelen tacirlerin bulunduğu yukarıda adı geçen pazarda satarlar.

rien à fortiffier des places. Touttes les places fortes qu'ils ont, et qui sont fortiffiées suivant les règles, ont esté construites par les Chréstiens sur qui ils les ont prises, et quand ils en ont fait réparer, ou fait faire de nouvelles ce qui arrive rarement, ils se sont toujours servi de quelque ingénieur chrestien quand il s'en trouve parmi leurs esclaves ; mais s'ils en manquent, et qu'ils soient obligez de se servir de ceux du pays pour la conduite de leurs ouvrages, leurs places sont remplies de deffauts et ne valent rien, leurs ouvriers n'ayant aucune teinture de géométrie, et n'ayant pour touttes science qu'une routine sans règle, par où ils se conduisent au hazard, et qui leur fait commettre beaucoup de fautes.

Leurs architecture navale n'est pas plus régulière, n'estant pas fondée sur de meilleurs principes ; leurs meilleurs maistres charpentiers sont ordinairement des esclaves ou des reniez, parmi lesqueels il s'en trouve rarement qui soient capables de conduire la construction d'un vaisseau ou d'une galère, c'est pourquoy tous leurs bastimens de mer sont fort défectueux ; j'en parleray /15v/ plus au long à l'article des forces navalles du Grand-Seigneur.

La médecine et la chirurgie n'y fleurissent pas mieux, et ils n'ont pour ces sciences aucune académie ny escole non plus que pour les autres, et leur ignorance fait qu'ils se confient souvent à de misérables chirurgiens eclaves, qui avoient à peine fait leur appretissage avant leur embarquement, de sorte que les eclaves qui tombent dans leurs mains, qui ont quelqu'un des talens cy-dessus de l'ingenieur, de charpentier de vaisseau, ou de galère, et de médecin ou habile chirurgien, sont fort considerez parmi eux, et sont asseurez d'avoir de l'employ.

Le marché aux esclaves

Le marché aux esclaves n'est pas esloigné du marché aux mestiers ; c'est le lieu où l'on vend les eclaves faits sur les chrétiens ; des marchands les vont achepter des petits Tartares quand ils reviennet de leurs courses sur la frontière, ils les amenent à Constantinople pour les vendre dans le marché cy-dessus où il se trouve des marchands de touttes les provinces de l'Estat du Turc.

Dört yıl önce[68], Kara Mustafa Paşa Viyana kuşatmasını yaptığı zaman, (Avusturya) İmparatorluğu'ndan üçyüz bin esir getirmiş ve sonra hepsi (Osmanlı) İmparatorluğu'nun her tarafına dağıtılmıştı; Mısır'a kadar gittiğim her yerde onlara rastladım. İstanbul'a gelip bu esirleri satın alan patronlar, sonra onları istedikleri yere götürürler. Bazı önemli kişiler [fidyelerini ödeyerek, hürriyetlerini] satın alıyorsa da, kalan tüm halkalar bir daha dönemeyecekleri kendi ülkeleri için kayıptır. Bunlar fidyelerini ödeyecek olanaklardan yoksun ve esarette ölmeye mahkûm zavallı köylülerdir, ve bu işin en üzücü tarafı da hepsi dinlerini kaybediyorlar. Gençler kolayca İslam dininde eğitiliyor, çabucak kendi ülkelerini, artık bir daha görmeyecekleri ana-babalarını unutuyor. Bu durumda onları istenilen şekilde yoğurmak zor değil. Daha yaşlı ve imanlarında daha sağlam olan diğerleri, birincilerin örneğini izlemekte gecikmezler. Hıristiyan dinini artık yaşamadıkları, onlara yardım edecek kimse olmadığı için, sonunda beraber yaşadıkları insanların âdetlerine alışıyor, sonra da yavaş yavaş dinlerini de alıyorlar; zaten bu işe tehdit veya iyilikle de itiliyorlar.

Esirler bu pazara geldiklerinde, erkekler bir tarafa, yüzleri bir örtü ile kapalı kadınlar öte tarafa konur; erkeklerin fiyatları yaşlarına, güçlerine, çalışma ve hizmet verme olanaklarına bağlı olarak değişiyor; kadınlar için de aynı şey söz konusudur: genç ve güzel olanlar daha çok satılır ve onların içinde kız olanlar ve kendilerine hiç dokunulmamış olanlar hepsinden pahalıdırlar; bunların yanında yine de aralarında güzel el işi yapmak, şarkı söylemek ve buna benzer maharetleri olanların fiyatları daha da artar.

Kadın esirlerden biri için pazarlık yapmak istendiğinde, ona birkaç adım attırılır, sonra, boyu da beğenildi ise, tenha bir yere götürülerek, çıplak olarak görülür; yüzüne,

Lorsque le Grand-visir Cara Moustafa [73] fit le siège de Vienne, il y a quatre ans [74], il emmena trois cens mile esclaves des Estats de l'Empereur, qui ont esté ensuite dispersez dans tout l'Empire ; j'en ay trouvé dans touttes les provinces où j'ay esté, jusques en Egypte. Les patrons qui les viennent achepter à Constantinople les emmenent ensuite où il leur plaist. Hormi quelques personnes de considération qui se racheptent, tout le reste de ces peuples est perdu pour leur pays, où ils ne peuvent plus retourner ; ce sont tous de misérables paysans qui n'ayant pas le moyen de se rachepter sont contraints de périr dans l'esclavage, et ce qu'il y a de plus déplorable, est qu'ils y perdent presque tous leur religion /16r/. Les jeunes sont eslevez sans peine à la religion mohametane ; ils oublient bien tost leur pays, et leurs parens qu'ils ne voyent plus et dont ils ne retiennent plus rien, et il n'est pas difficile de leur faire prendre touttes les impressions qu'on veut ; les autres quoy que plus advancez en age et plus capables de demeurer fermes dans leur foy ne tardent guères à suivre l'exemple des premiers ; n'ayant plus d'exercice de la religion chrestienne, ny personne qui les soustienne, ils s'accoutument à la fin aux manières de ceux avec qui ils vivent, et peu à peu ils en embrassent la religion, à quoy ils ne manquent pas d'estre sollicitez par menaces ou par promesses.

Quand les esclaves sont arrivez à ce marché, on met les hommes d'un costé et les femmes de l'autre qui ont le visage couvert d'un voile ; les hommes ont de differens prix suivant leur âge, et leurs forces, et suivant qu'ils sont plus ou moins capables de rendre service et de travailler ; il en est de mesme des femmes, celles qui sont jeunes et belles se vendent davantage, et entre ces dernières celles qui sont filles et auxquelles on n'a point encore touché, sont les plus chères ; et si avec tous cela elles ont encore d'autres qualitez comme de travailler à de jolis ouvrages, de chanter, ou autres talens, elles augmentent encore de prix.

Lorsqu'on en veut marchander quelqu'une, on la fait marcher quelques pas, et après que la taille en a pleu, on la fait venir dans un lieu escarté pour la voir à décou-

boynuna ve çürük olup olmadıklarını anlamak için dişlerine bakılır; mal beğenildiği ve iş bağlandığında, bu kez ebeler onları muayene ederek, satın alma şartlarını yerine getirip getirmediklerini kontrol ederler; görevlerini hakkıyla yapan bu kadınların verdikleri raporlardan sonra esir patron için süslenir. Fiyatlar üçyüz liradan beşyüz liraya kadar değişiyor[69]. Güzellikleri nadir olduğu zaman 7-800 liraya kadar gider; Türkler esirlerini bir süre kullandıktan sonra onları başkasına satarlar; bazıları onlara hürriyetlerini verirler, bu esir sahibi hayatta olduğu sürece de olabiliyor, vasiyet yoluyla ölümlerinden sonra da.

Hamamlar

Hamamın olmadığı hemen hemen önemli hiçbir bir ev yoktur; belirli bir derecede olan kimseler, halka ve kendi evlerinde hamam sahibi olma olanaklarından yoksun kişilerden ayrılmış oldukları için, umumi hamamlara gitmezler; şehrin tüm mahallelerinde hamam vardır ve hepsi güzeldir, hatta aralarında muhteşem olanları da vardır.

Bu binalar kubbeli ve sağlam kesme taştan yapılmışlardır, etrafları çepeçevre ve yine kubbeli hücrelerle çevrilidir; büyük kubbenin ayakları 6 metreden 10 metreye kadar gider; çapları da bir o kadardır; bu kubbeler, hücreler ve yerler mermerle kaplıdır; büyük kubbenin ortasına düşen yerde su fışkıran bir çeşme ile çamaşırın yıkandığı yine mermerden büyük bir havuz vardır ve tüm bu kubbenin etrafında ve direkler arasında yıkama işine yarayan musluklu çeşmeler vardır.

Her bir küçük hücrede, banyoyu ısıtmaya veya soğutmaya yarayan, biri baş tarafında sıcak su, ötekisi ayak tarafında soğuk su veren iki musluklu mermerden bir banyo vardır. Türkler banyoyu çok kullanır, onların kanunları temizlenmeden ve yıkanmadan önce Tanrı'ya dua etmeye izin ver-

vert ; on luy regarde le visage, la gorge, et les dents pour voir si elles ne sont point gastées ; et quand la marchandise plaist et que le marché en est fait, on la fait visiter par des matrones pour estre asseuré que les conditions auxquelles elle a esté acheptée s'y trouvent ; sur le rapport de ces femmes qui font leur profession avec fidélité, on fait le parement de l'eclave au patron. Le prix ordinaire est depuis trois cens livres jusqu'à cinq cens livres ; il y en a qui vont quelques fois jusqu'à 7 à 800 livres quand elles sont d'une beauté rare ; après que les Turcs se sont servy de leurs esclaves pendant /16v/ quelque temps, ils les revendent ; il y en a qui leur donnent la liberté, et si ce n'est de leur vivant, ils le font après leur mort par leur testament.

Les bains

Il y a peu de maisons considérables où il n'y ayt un bain, les personnes de qualité n'allant point aux bains publics, ceux-cy n'estant que pour le peuple, et pour les personnes qui n'ont pas le moyen d'en avoir chez eux ; il y en a pour cet usage dans tous les quartiers de la ville, qui sont tous beaux, et parmy lesquels il y en a de magnifiques.

Ces édifices sont construits en dômes, de pierre de taille fort dure, et sont entourez de cabinets ronds couverts pareillement en dômes ; les piez droit du grand dôme ont de hauteur depuis trois toises jusqu'à cinq toises, et autant de diamettre ; ces dômes avec tous leurs cabinets sont encroutez de marbre blanc et pavez de mesme ; dans le milieu du grand dôme, il y a une fontaine jallissante avec un grand bassin de marbre blanc servant à laver les linges, et tout au tour de ce dôme entre les pilastres il y a des fontaines à robinets servant au mesme usage.

Dans chacun des petits cabinets il y a un bain de marbre blanc dans lequel il y a deux robinets, l'un a la teste qui est d'eau chaude, et l'autre au pied qui est d'eau froide, pour chauffer ou rafraischir le bain. Le bain est un grand usage parmi les Turcs, leur loy ne leur permettant pas de prier dieu avant de s'estre puriffiez et lavez, ce

mez, onlar da bunu, şiddetli soğuklarda bile, dini bir sorumluluk olarak yerine getiriyorlar. Bu konudan Muhammed'in dini bölümünde bahsedeceğim[70].

11 - CAMİLER

Ayasofya

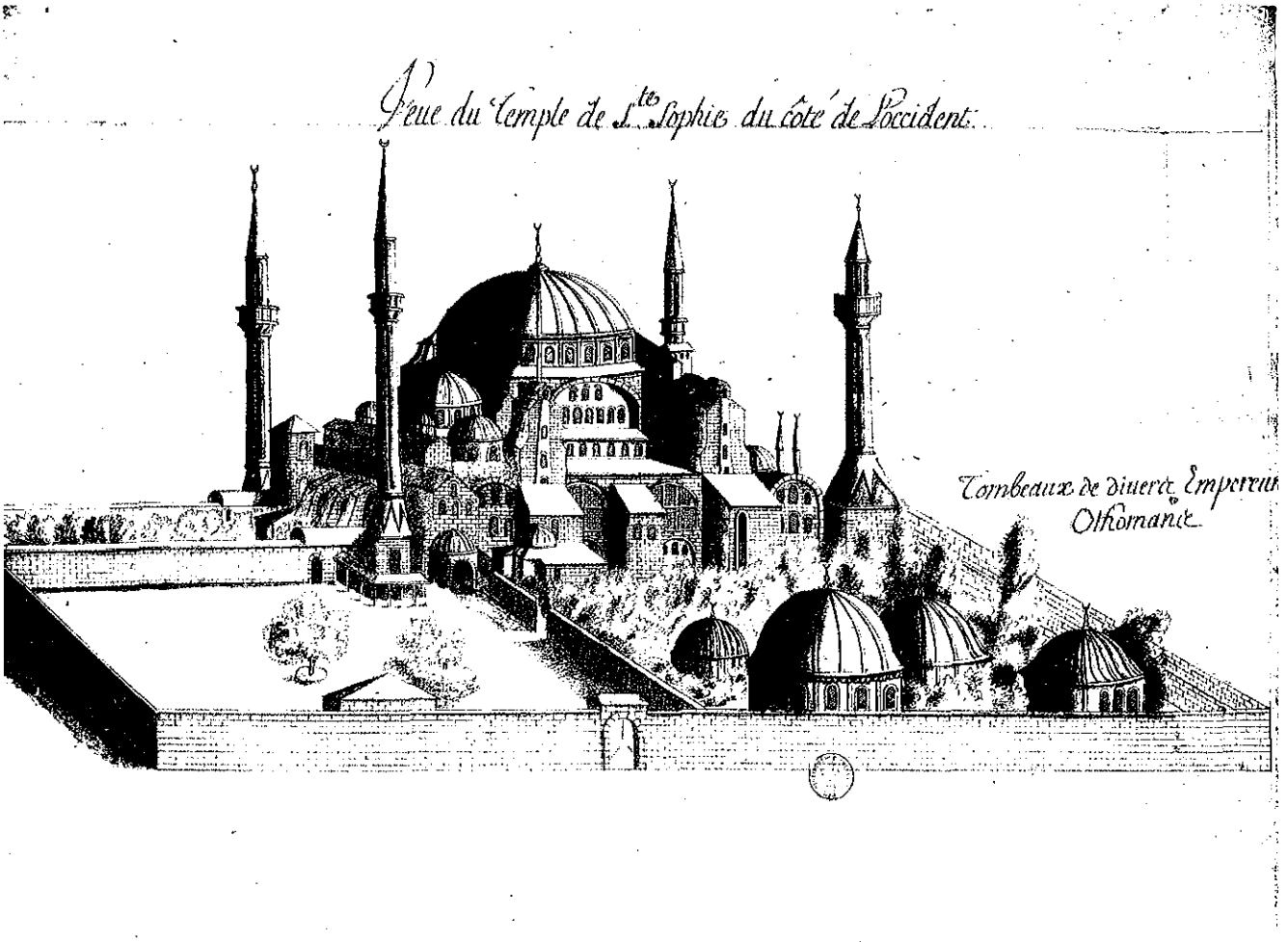
Ayasofya mabedi İstanbul'un başlıca camiidir, ve denebilir ki dünyanın en güzel binalarından biridir; haşmeti ve hem İstanbul'da, hem de imparatorluğun diğer tüm şehirlerinde inşa edilmiş camilere model oluşturduğu için Türklerin koruduğu tek Hıristiyan kilisesidir[71]. Bu meşhur ibadethane tüm şehrin en güzel yerinde, sarayın kurulu olduğu tepede, hem Marmara Denizi'nden hem de limandan görülen bir konumda bulunuyor. Büyük Konstantinos bu mabedin ilk kurucusudur[72].

qu'ils observent fort religieusement, sans s'en dispenser mesme pendant le plus grand froid. Je parleray plus amplement de cette cérémonie à l'article de la religion mahométane [75]. /17r/

11 - DES MOSQUÉES

Sainte-Sophie [76]

Le temple de Sainte-Sophie est la principale mosquée de Constantinople, et on peut dire un des plus beaux edifices du monde ; c'est la seule église chrestienne que les Turcs ayent conservée [77] à cause de la magnificence, et sur le modèle de laquelle ils ont basti touttes leurs autres mosquées, tant à Constantinople que dans touttes les autres villes de l'Empire. Ce temple fameux est dans la plus belle sçituation de toutte la ville sur le sommet de la pointe où le serraïl est basti dont il est proche, et qui est veu comme ce palais de la mer de Marmora et du port. Le Grand Constantin est comme le premier fondateur de ce temple [78]. /17v/

61. «Veue du Temple de Sainte-Sophie du côté de l'Occident» / Ayasofya mabedinin batıdan görünüşü, *BNF, ms. fr. 7176, f° 138, carte / harita n° 14, 54,5x41 cm.*

Bu mabedin planı bir Yunan haçıdır, görünüşü adeta dörtgendir ve tüm Hıristiyan kiliselerinde olduğu gibi doğuya dönüktür. Bu mabet dışarıdan 112 m. uzunluğunda ve 84 m. genişliğindedir.

Bu haçın ortasında, dört ayak üstünde oturan, 66 m. yüksekliğinde ve 36 m. çapında büyük bir kubbe vardır; bu kubbeye eşlik eden, iki tarafında bulunan ve büyük kubbe çapında fırın içi biçiminde, iki yarım kubbe vardır; bu yarım kubbelerden her biri bir taraftan iki ayakla destekleniyor, öte taraftan da gidip büyük kubbeye dayanıyor ve üç küçük kubbe ile çevriliyor; böylece tüm bu mabedin binası, uzunluğu 80 m., genişliği 36 m., yüksekliği 54 m. olan sahnın büyüklüğünü tayin eden dört büyük, dört de küçük sadece sekiz ayakla destekleniyor.

Büyük kubbe kesiti yarım daire biçimindedir ve yarıçapının yarı yüksekliğinde sepet kulpu şeklinde bir yaydır; duvar ayaklaryeteri kadar yüksek olmadıkları için çok basık olan yirmidört (*sic*)[73] pencere ile aydınlanıyor; bu pencerelerin arasında ve içerde, yıldız şeklinde küçülerek biten daire dilimleri vardır; bu daire dilimleri aşağıya doğru pencerelerle aynı genişliktedirler ve yaklaşık bir ayak (0.324 m.) genişliğinde bir çıkıntı oluştururlar; bunlar kubbenin kasnağını güçlendirmeye yararlar ve o kasnak gibi mozaikle kaplıdırlar; bu kubbe bir alemle ve yaldızlı bir ayla bitiyor.

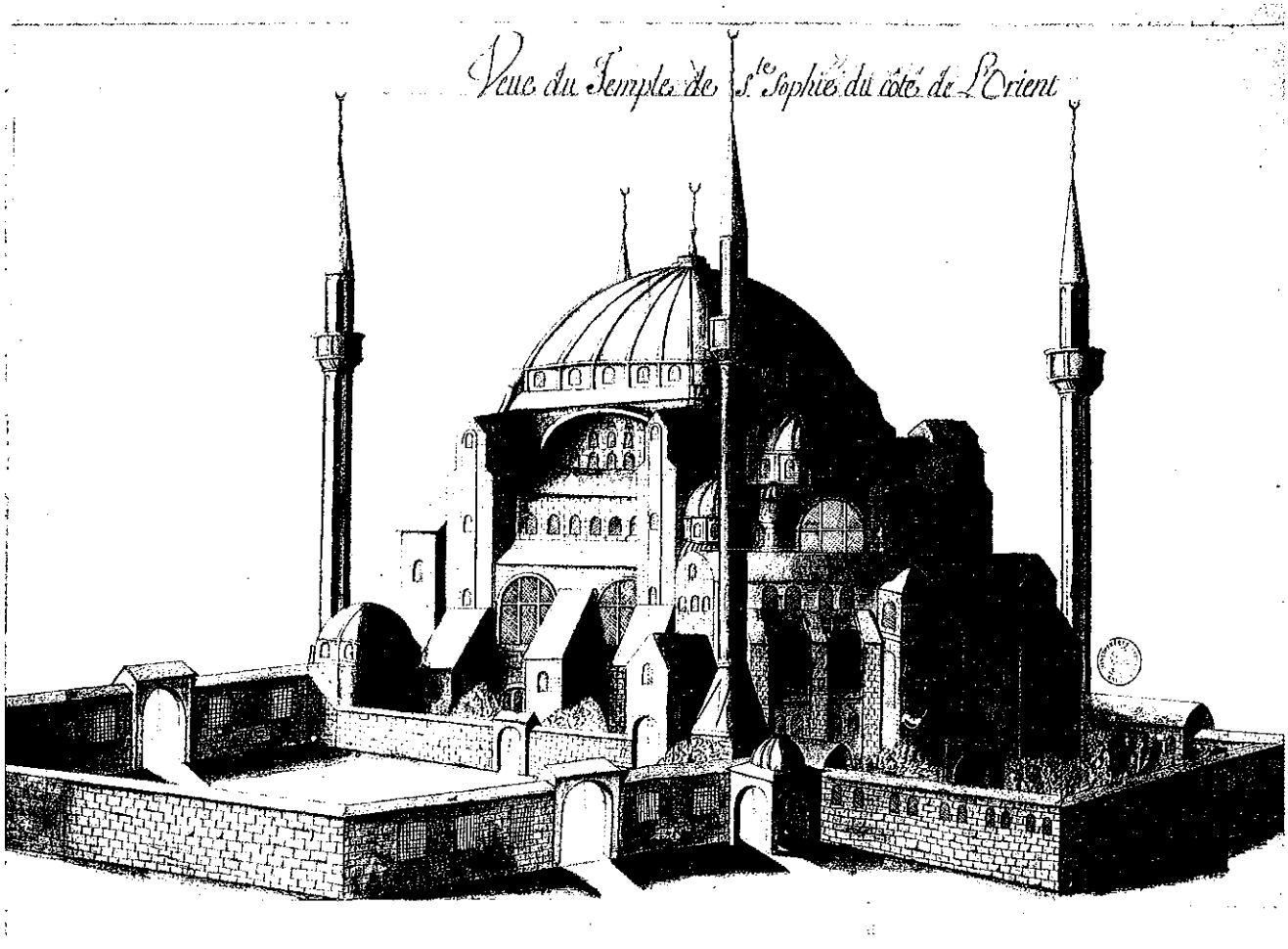
Hıristiyanlar devrinde bu mabette kapalı bir koro yeri vardı ve kilisede hizmet veren papazlar tarafından kullanılıyordu. Bulunduğu mekân doğudaki yarım kubbenin iki ayağı ve büyük kubbenin iki ayağı arasında idi. Bu korodan, büyük yarım kubbeyi çevreleyen üç küçük kubbenin ortasındaki kubbenin altında bulunan en kutsal yere geçilirdi; patriğin kürsüsü güneye bakan büyük ayağa, imparatorunki ise kuzeye bakana yaslanmıştı; devlet bü-

Le plan de ce temple est une croix grecque dont la figure est presque quarrée, et est tournée vers l'Orient comme on l'observe dans touttes les églises chrestiennes ; ce temple a cinquante six toises de long en dehors, et quarente deux de large.

Dans le milieu de cette croix, il y a un grand dôme eslevé sur quatre piliers, qui a trente trois toises de haut et dix huit toises de diamettre; il est accompagné de deux grands demy dômes ou culs de four à ses deux extremitez, qui ont le mesme diamettre que le grand dôme ; chacun de ces demy dômes est soutenu de deux piliers d'un costé, et se va appuyer de l'autre sur le grand dôme, et est entouré de trois petits dômes ; de sorte que tout l'édifice de ce temple n'est soustenu que par huit piliers, sçavoir quatre grands et quatre petits, qui déterminent la grandeur de la nef ; dont la longueur est de quarente toises, la largeur dix huit toises, et la hauteur de ving-sept toises.

Le grand dôme n'est pas à plein ceintre, c'est un arc surbaissé de la moitié, et fait en ance de panier ; il est esclairé de vingt quatre fenestres [79] qui sont trop basses, parce que les piedz droits qui supportent ce dôme n'ont point assez d'eslévation ; entre ces fenestres, il y a en dedans des portions de cercle qui vont se terminer en diminuant à une rose ; ces portions de cercle sont par bas de la mesme largeur que les fenestres et peuvent avoir un pied de saillie ; elles servent à fortiffier la voûte du dôme, et sont comme ladite voûte revestues de mosaïque ; cette coupole est surmontée d'un colofon avec un croissant doré.

Du temps des chrestiens il y avoit un cœur dans ce temple qui estoit renfermé, et qui ne servoit qu'à l'usage des prestres qui le deservoient. Sa place estoit entre les deux piliers du grand demy dôme de l'orient, et les deux piliers du grand dôme ; et de ce cœur on entroit dans le *sancta sanctorum*, qui estoit placé sous le petit dôme du milieu des trois petits dômes qui entourent la grande demy coupole ; /18r/ la chaire du patriarche estoit appuyée contre le gros piliers qui regarde le midy, et celle de l'Empereur contre celuy qui regarde le

62. «Veue du temple de Sainte-Sophie du côsté de l'Orient» / Ayasofya'nın doğudan görünüşü, *BNF, ms. fr. 7176, f° 139, carte / harita n° 15, 54,5x41 cm.*

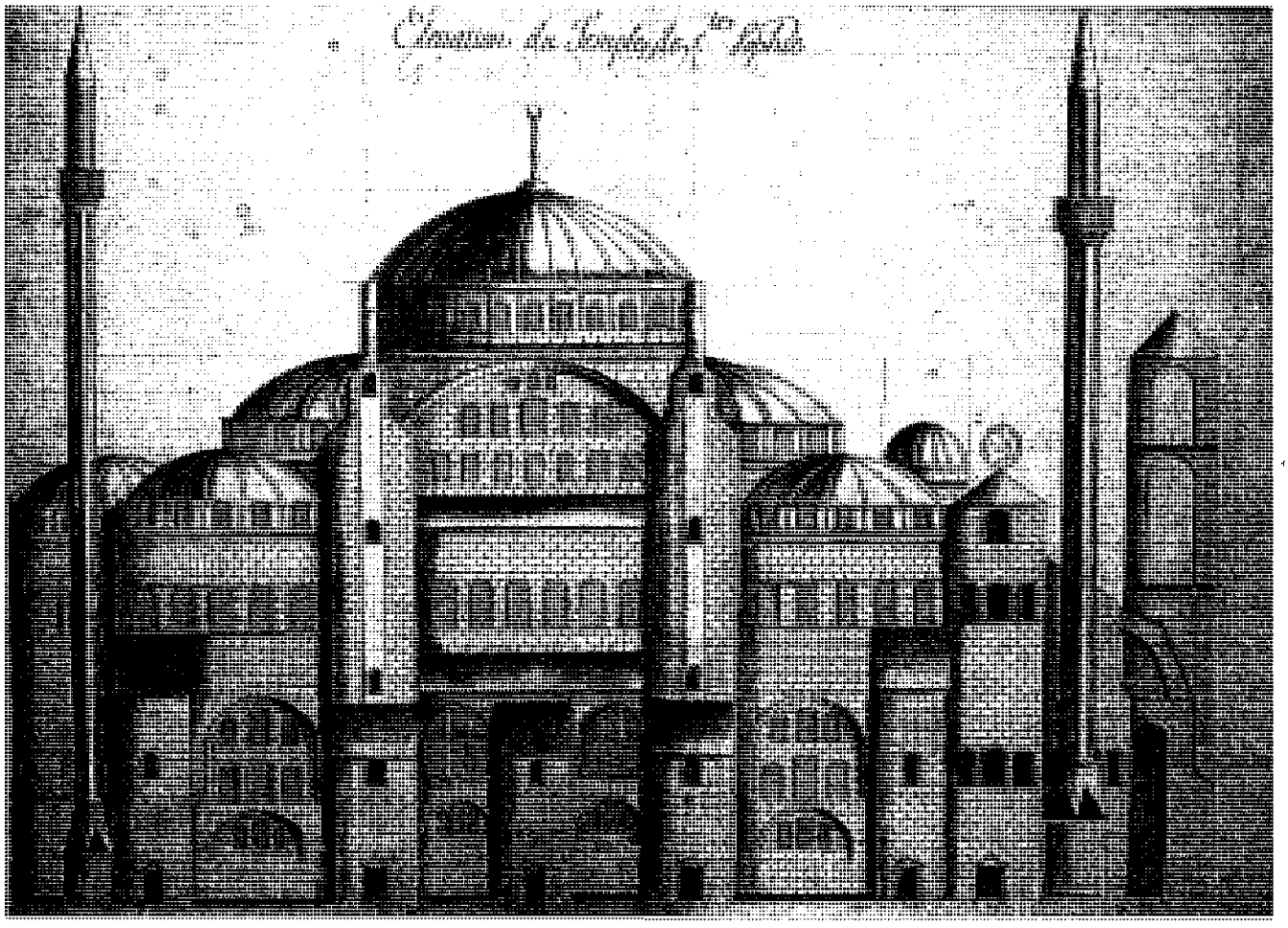
yükleri için hazırlanmış tüm koltuklar ise koronun etrafında bulunuyordu; bu koltuklar nedeniyle buraya vaiz kürsüsü denirdi.

Bu koro yerinden, kabartmalarla süslü, ve üç kapısı olan ağaç bir bölme ile ayrılan en kutsal yere geçilirdi; bu kapılardan en büyüğü ve ortada olanı papaz için, her iki tarafta birer küçük iki kapı daha vardı; onlardan sağdaki papaz yardımcısına, soldaki de koro yerinde olan çeşitli devlet memurlarına ayrılmıştı. Bu kapılara mukaddes kapı adı verilirdi. Bugün hâlâ Rum kiliselerinde görülen en kutsal yerin bölmeleri aynı şekilde yapılmışlardır.

Ayasofya koro yerinin işgal ettiği alan ve en kutsal yerin bölmesi mabedin geometrik planında, kesik çizgilerle belirtilmiştir[74]; daha sonra da izah edeceğim gibi, koseptentrion ; et tous les sièges pour les officiers, estoient au tour du cœur ; et à cause de tous ces sièges cette place estoit apellée ambon.

On entroit de ce cœur dans le *sancta sanctorum* qui en estoit séparé par une closture de bois enrichi de figures, et qui avoit trois portes ; l'une au milieu pour le prestre qui estoit la plus grande, et une petite à chaque costé dont celle de droite servoit au diacre ; celle de la gauche à divers autres officiers ; on appellait ces portes, les portes saintes. Les clostures du sancta sanctorum qu'on voyt encore aujourd'hui dans les églises grecques sont disposées de la mesme manière.

L'espace qu'occupe le cœur de Sainte-Sophie et la cloison du *sancta sanctorum* est marqué sur le plan géometral de ce temple [80], par une ligne ponctuée, le cœur

63. «Eslevation du Temple de Sainte-Sophie» / Ayasofya mabedinin cepheden görünümü, *BNF, ms. fr. 7176, f° 134, carte / harita n° 10, 58x42 cm.*

ro yeri ve bölme, mabedin cami yapılmak ve gerekli ihtiyaçlarına uygunluğunu sağlamak için Türkler tarafından koparılmış ve imha edilmiştir.

Batı tarafı doğu tarafı gibi bir konumdadır ve yarım büyük bir kubbe ve onun etrafında bulunan üç de küçük kubbeden oluşmaktadır; şu farkla ki, ortadaki küçük kubbe, doğuda ve tam karşısında bulunan kubbe gibi yarım daire şeklinde değil de, köşelerde dik kesilmiş ve boşluğunda altı pencere olan bir kemerle örtülüdür.

İki büyük yarım kubbe ve onlara eşlik eden küçük kubbelerin her birinin tonozlarında beş pencere var ve üstleri de büyük kubbe gibi kurşunla kaplıdır.

Batı bölümünün girişinde ve ardarda iki dalan (hol)[75] vardır. Birincisi mabede yapışık ve 100 m. boyunca onunla bir birlik

et la closture ayant esté rompus et détruits par les Turcs pour accomoder ce temple à leur usage, et en faire une mosquée, ce que j'expliqueray en détail cy-après.

La partie occidentale est disposée comme la partie orientale, et composée d'une grande demy coupole, et de trois petits dômes qui l'environnent ; avec cette différence que le petit dôme du milieu n'est pas fini en demy cercle comme celuy de l'orient qui luy est opposé, mais coupé à angles droits, et couvert d'une arcade, dans le vuide de laquelle il y a six fenestres.

Les deux grandes demy coupoles, et les petits dômes dont elles sont accompagnées, ont chacune cinq fenestres prattiquées dans leurs voûtes et les couvertures en sont de plomb, ainsy que celle du grand dôme.

Au-devant de la partie occidentale, il y a deux vestibules l'une devant l'autre, dont le

oluşturmaktadır; diğeri biraz daha kısadır; mabedin asıl girişi bu dalandadır. Dokuz giriş kapısı vardır, bunlardan üçü büyük nef (sahın) den girmek için kullanılır, ortadaki diğerlerinden daha büyüktür; diğer üçü yan neflerden her birine girmek için yapılmıştır; tüm bu kapı çerçeveleri mermerden ve kapıları da tunçtan yapılmış, haç ve yonca motifleriyle süslenmiştir. İstanbul yangınları sırasında bu mabedin kapıları birçok kez yandığı için bunları, İmparator Curopalate yaptırdı[76].

İkisi her iki uçta, beşi önde bulunan dalanı ayıran duvar boyunda yer almak üzere, dalana yedi kapıdan girilir. Bu duvarın üstünde büyük dalanı aydınlatmak üzere, kapılar arasında yapılmış üç tane pencere vardır, bu yüzden de bu büyük dalan çok az aydınlanıyor ve iki ucunda olan kapılardan pek ışık almıyor, çünkü bu kapıların önünde bulunan dörtgen planlı boşluklar duvar içindedirler ve oralarda yapılmış merdivenlerle yukarıya, galerilere çıkılır. Bu dalanın genişliği 8 m. ve yüksekliği 16 m.; yukarıda iyi aydınlanmış ve galerinin geçtiği bir kat vardır; ondan daha sonra bahsedeceğim.

Büyük dalanın önünde bulunan diğer dalan daha kısa ve daha dardır; çok sade ve süssüzdür. Bu dalan günahlarından dolayı toplumdan geçici olarak dışlananlara ve vaftize hazırlananlara, dolayısıyla günahlarını affettirmek için gereğini yapmadıkça veya vaftiz olmadıkça kiliseye girmeleri yasak olan kimselere ayrılmıştı; ve bu yüzden de, kiliseye girmeye layık görünmeyenlere, ve oraya kabul edilme şerefine nail olmak için hazırlananlara çile çekme ve gönlü köreltme hissini daha iyi duyurabilmek için bu bölüm süslenmemiş, sade kalmıştı.

İkinci katı olmayan bu dalan diğerinden daha alçaktır, bu yüzden de birinci dalanın ikinci katı gayet aydınlıktır. Buraya üç kapıdan girilir; ikisi iki uca yerleştirilmiş ve önlerinde duvarların içine açılmış dörtgen boşluklar var ki dalana girmeden

premier qui est attaché au temple et qui en fait partie à cinquante toises de long, l'autre en a un peu moins ; c'est dans ce vestibule où est la principale entrée du temple. Il y a neuf portes dont trois sont destinées pour entrer par la nef, dont celle du milieu est beaucoup plus grande que les autres ; et les trois autres pour entrer /18v/ par chacune des deux aisles ; touttes ces portes sont de marbre, et les battans qui les ferment sont de bronse, et sont ornées de croix et de trefles. Ce fut l'Empereur *curopalate* [81] qui les fit faire, afin de se pouvoir conserver contre les incendies, les portes de ce temple ayant esté bruslées plusieurs fois dans les incendies de Constantinople.

On entre dans le vestibule par sept portes dont deux sont dans ses deux extrémitez, et les cinq autres sur la longueur du mur qui le sépare du vestibule qui est au devant. Dans le haut de ce mur il y a trois fenestres pour eclairer le grand vestibule, espacées dans l'entre-deux des portes ou jambages, ce qui fait que ce grand vestibule a peu de jour, et qui n'en tire point des portes qui sont à ses extremitez parce qu'il y a au devant d'icelles des espaces quarrez enfermez de murailles, et dans chacun desquels il y a un degré pour monter aux tribunes. La largeur de ce vestibule est de quatre toises, et la hauteur de huit toises ; il y a au dessus un estage fort esclairé par où passe la tribune du temple ; dont je parleray cy-après.

L'autre vestibule qui est au-devant du grand est un peu moins long et moins large ; il est fort simple et sans ornement. Il estoit destiné aux pénitens et catéchumènes, qui n'estoient point admis dans l'église que leur pénitence ne feust accomplie ; ou qu'ils ne feussent babtisez ; et c'est pour cela qu'on ne l'ornoit pas et qu'on le tenoit dans cette simplicité, afin d'inspirer mieux les sentimens de pénitence et de mortification à ceux qui n'estoient pas encore jugez dignes d'entrer dans l'église, et de les bien disposer à mériter la grâce d'y estre receus.

Ce vestibule est est beaucoup moins eslevé que l'autre n'ayant point de second estage ; et qui est la raison qui fait que le

önce geçilen küçük avlulara benziyorlar. Üçüncü kapı ortasından ve dışarıdan dalana bağlı olan kulenin yanına yerleştirilmiştir. Bu kule eskiden mabedin çan kulesi idi ve II. Mehmed çanlarını alarak onlardan top döktürdü. Bu dalan onüç küçük pencere ile aydınlanıyor ve dışarıdan, onu da desteklemek için dalanın ikinci kat duvar ayaklarında biten altı payanda ile destekleniyor.

Şimdi mabedin içine dönüp iç tanıtımı bitirelim. İçeride de çepeçevre biri ötekinin üzerinde ve mabedin yan sahınları genişliğinde iki büyük galeri vardır[77]. Bu galeriler kiliselerde kadınlarla erkekler ayrı oldukları için kadınlara ayrılmıştı; Rumlar bu galerilere *ginaitikion* derler. Her ikisi de büyük dalanın üstünden geçerler ve en kutsal yerin kubbesinin ayaklarının iki tarafında biterler ve mermerden yüz sütunla desteklenirler. Birinci galeri, mermer ve porfirden yapılma ve iki tarafta sekizer tane olmak üzere onaltısı sekiz büyük ayak arasına yerleştirilmiş kırk sütunla desteklenir. Bunların dördü büyük kubbenin ayakları arasında, ikişer tanesi de yarım kubbelerin kemerleri arasına yerleştirilmiştir. Bu onaltı sütun, sekiz büyük ayakla büyük sahnı çevreliyorlar. Büyüklükleri bakımından en güzel sütunlar, ana kubbenin ayakları arasında bulunan sekiz tanesidir: kırk iki ayak (13.608 m.) yüksekliğinde ve dört buçuk ayak (1.458 m.) çapında ve Atmeydanı'ndaki dikili taş gibi tek parça granit mermerden yapılmış ve tunç temel üzerinde kurulmuşlardır. Sütun başlıkları bilinen antik düzenlerin hiçbirine uymayan bir tarzda yapılmışsa da çok iyi işlenmişlerdir, ancak sütun gövdelerinin alttan üçte biri o kadar az şişkin ve üst taraf o kadar az inceltilmiş ki tek düze yontulmuş görünüyorlar ve hiç zerafetleri yoktur.

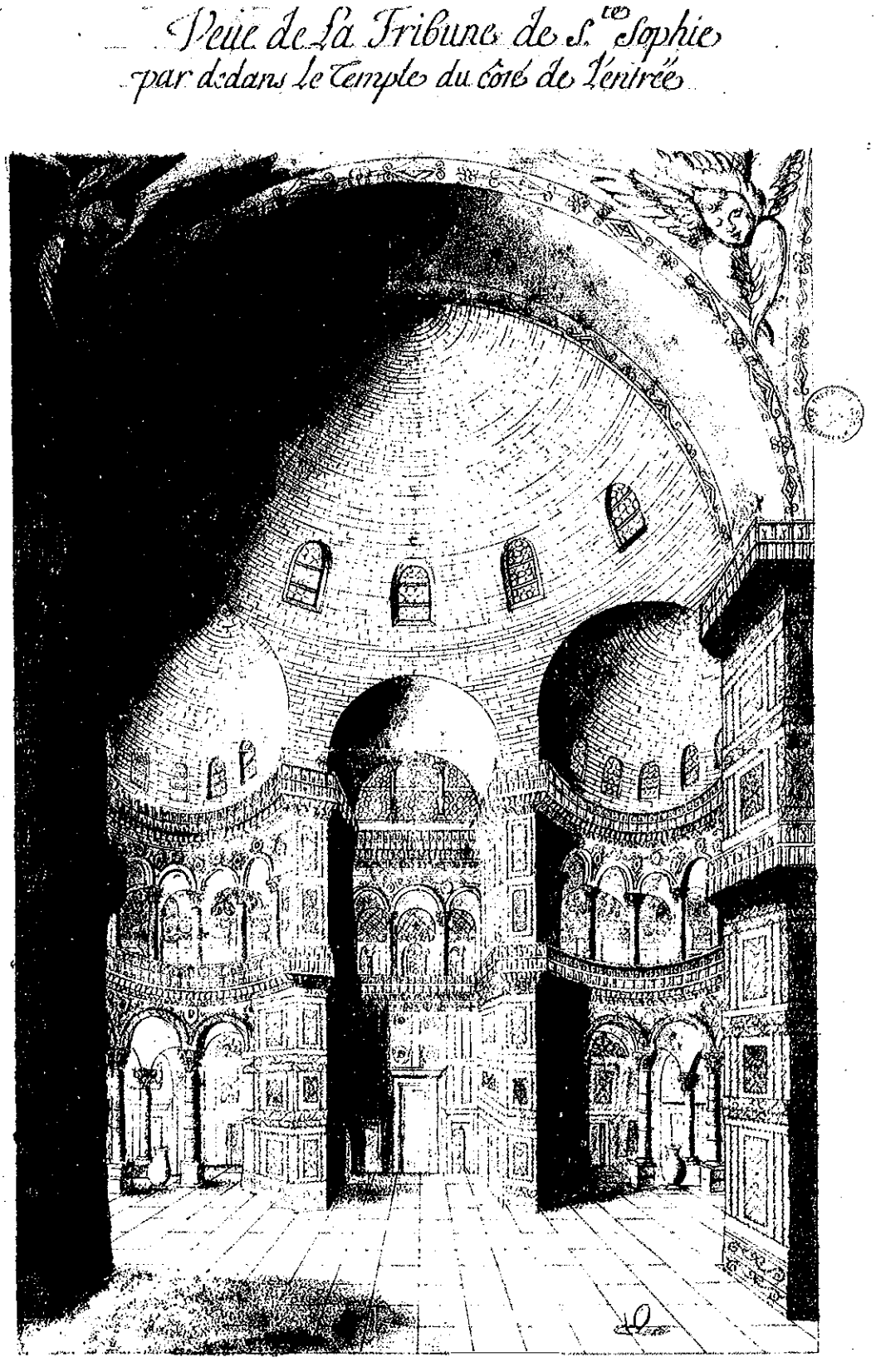
Kırkı birinci galeriyi, altmışı ikinci galeriyi destekleyen ve toplam sayıları yüzon olan bu mabedin sütunları biraz önce bahsettiğim başlıca sekiz sütunun hatalarını

second estage du premier est fort esclairé. On y entre par trois portes, deux desquelles sont placées à ses extrémitez, y ayant au devant d'icelles des espaces quarrez enfermez de murailles qui sont comme des petites cours par où l'on passe avant que d'entrer dans le vestibule. La /19r/ troisième porte est placée proche la tour, qui est attachée en dehors au vestibule dans le milieu de sa longeur ; c'estoit autrefois le clocher de ce temple dont Mahomet second prit les cloches pour en faire du canon. Ce vestibule est esclairé de treize petites fenestres, et est soustenu en dehors par six arboutans, qui se vont terminer aux piedz droites du second estage du grand vestibule, afin de le soustenir aussy.

Il faut maintenant revenir dans le temple pour achever la description de son intérieur. Tout autour d'iceluy regnent deux grandes galeries ou tribunes [82], l'une sur l'autre qui ont toutte la largeur des aisles du temple. Ces galeries servoient aux femmes qui estoient séparées des hommes dans les églises, les Grecs appellent ces tribunes *ginaitikions* ; elles passent touttes deux sur le grand vestibule, et se vont terminer de chaque costé au piez droits du dôme du *sancta sanctorum*, estant soustenues par cent colomnes de marbre. La première galerie est soustenue par quarante colomnes de marbre et de porphire, dont seize sont placées entre les huit piliers principaux ; sçavoir huit de chaque costé, dont il y en a quatre entre les piliers du grand dôme, et deux sous les arcs des grands demy dômes ; ces seize colomnes faisant avec les huit grands piliers le tour de la nef. Les huit colomnes qui sont entre les piliers du grand dôme sont les plus belles, pour la grandeur : elles ont 42 piez de haut, et 4 piez 1/2 de diamettre, et sont d'une seule pièce d'un marbre granite semblable à celuy dont est fait l'aiguille de la place de l'hypodrôme ; elles sont posées sur de bases de bronze ; leurs chapitaux quoy que d'un ordre barbare sont parfaitement bien travaillez, mais les futs des colomnes sont si peu renflez au tiers inférieur, et si peu fuselez en haut qu'elles paroissent tout d'une venue, et qu'elles n'ont point de grâce.

64. «Veue du cœur de Sainte-Sophie par dedans le Temple / Mabedin içinde iken Ayasofya'nın korosunun görünümü, *BNF, ms. fr. 7176, f° 136, carte / harita n° 12, 55,5x40,5 cm.*

65. «Veue de la Tribune de Sainte-Sophie par dedans le temple du côté de l'entrée» / Giriş ve mabedin içinden Ayasofya'nın mahfilinin görünümü, *BNF, ms. fr. 7176, f° 137, carte / harita n° 13, 54,5x41 cm.*

taşıyor. Bu durum, ya o devirdeki Rumların icra ettikleri mimarinin gotik tarzı ile karışık olduğunu, ya da onların, uzun zamandan beri Roma İmparatorluğu'nu çalkalayan harpler dolayısıyla güzel mimariyi ihmal ettiklerini gösteriyor. İkişer tane doğudaki yarım kubbenin kemeri altına, ikişer tane de batıdaki yarım kubbe kemerinin altında olmak üzere bu iki yarım kubbe kemerleri arasına yerleştirilmiş sekiz sütun çok güzel renkli porfirden yapılmışlardır. Yükseklikleri otuz ayak (9.72 m.), çapları da üç ayaktır (0.972 m); her biri oranların hoş görmediği büyüklükte ve beyaz mermerden kocaman bir kaide üzerine dikilmişlerdir. Öyle anlaşılıyor ki bu kaidelerin noksan olan yüksekliklerini kapatmak ve taşıdıkları kemerlerin başlangıç noktasına ulaşabilmek için böyle bir yola başvurulmuştur. Daha önce bahsedilen çeşitli yangınlarda yanan sütunların bir kısmı çatlamış ve bu yüzden çatlak yerleri çember içine alınmış durumdadır. Bu birinci galeriyi kısmen destekleyen, galerinin tüm tonozlarının bindiği, her iki tarafta onikişer tane ve iki sıra teşkil eden yirmidört diğer sütun, yan sahnların içine yerleştirilmişlerdir. Onlar da tek parça mermer granitten yapılmış ve her biri otuzaltı ayak (11.664 m.) yüksekliğinde ve üç ayak (0.972 m) çapındadırlar ve sütün başlıkları da aynı şekilde antik düzene uymayan, ancak değişik bir mimarî tarzındadırlar.

İkinci galeri, daha önce söylendiği gibi altmış sütun tarafından destekleniyor, konumları birinci galeriyi destekleyen sütunlarla aynıdır ve bu birincilerin üzerine konmuşlardır, yani, yirmidördü yan neflerin sütunları üstünde ve otuzaltısı büyük kubbe ve yarım kubbe kemerlerinin altında yer alıyor, başka bir deyişle, her birinin altında altı tane olmak üzere iki taraftan onsekiz eder. Büyük kubbenin kemerinin altında olan sütunlar bu kemerlerin altını örten bir duvarı taşıyor ve bu duvar içinde de birbirinin üstünde ve en yukarıdakiler en büyükleri, en aşağıdakiler de en küçükleri olmak üzere dört kat pencere vardır[78]. Bu sütunla-

Touttes les autres colomnes de ce temple qui sont au nombre de cent dix, dont quarente soustiennent la première galerie ou tribune, et soixante soustiennent la seconde ont les mesmes deffauts que les huit principales que je viens de descrire; ce qui fait croire que /19v/ les Grecs de ce temps-là avoient un ordre d'architecture particulier meslé de gothique [83], ou qu'ils ignoroient dans ce siècle-là la belle architecture qui avoit peut-estre esté négligée à cause des guerres qui travailloient l'Empire Romain depuis longtemps. Les huit colomnes placées sous les arcs des deux grandes demy coupôles, sçavoir deux de chaque costé sous les arcs de la demy coupole orientale et pareil nombre sous les arcs de la demy coupole occidentale, sont de porphire d'une très belle couleur ; elles ont 30 piez de haut, et 3 piez de diamettre ; elles sont eslevées chacune sur un gros pied d'estail de marbre blanc qui est beaucoup plus grand que la proportion ne le permet, et il y a de l'apparence qu'on a voulu gaigner sur ces piez destaux, ce qui manque à la hauteur des colomnes qui par leur peu d'eslévation ne pourraient atteindre aux naissances des arcs qu'elles portent ; il y a plusieurs de ces colomnes qui sont eclatées ayant esté bruslées divers fois dans les embrazemens dont il a desia esté parlé, et qui sont cerclées de fer à l'endroit des esclats. Les vingt quatre autres colomnes qui soustiennent parciellement cette première galerie sont placées dans le dedans des aisles, sçavoir douze dans chacune qui composent deux rangs de colomnes, sur lesquels posent touttes les voûtes de la galerie ; elles sont d'une seule pièce pareillement, de marbre granite, ayant 36 piez de haut et d'un diamettre de trois piez trois quarts ; les chapiteaux sont aussy d'un ordre barbare mais differents des autres.

La seconde galerie ou tribune est soustenue par soixante colomnes ainsy qu'il a desia esté dit, elles sont disposées dans le mesme ordre que celles de la première tribune, et sont posées sur icelles ; sçavoir vingt quatre sur les colones des aisles, et trente six sous les arcs du grand dôme, et des demy coupôles ; sçavoir six sous chacun, qui font dix huit de chaque costé ; celles des arcs du grand dôme portent un solide de maçonnerie qui ferme lesdits arcs, et dans

rın yüksekliği, taşıdıkları galeri[79] birinciden daha basık olduğu ve iki galerinin etrafında mermerden bir parmaklık orta sahna hakim olduğu için sadece yirmidört ayaktır (7.776 m.).

Tüm mabedin içi ile sekiz büyük ayak baştan ayağa porfir, akik ve yılantaşı ile kaplıdır. Bu duvar örtüsü birbiri üstüne sıralanmış dört kata ve dörtgen levhalara ayrılıyor ve yukarıdaki parmaklıkta bitiyor. Levhaların konumu her katta yükseklikleri eşit, düzgün ve simetriktir. Ancak levhaların içinde herhangi bir düzen yoktur, çeşitli büyüklükte ve şekilde olan taşlar karmakarışık bir durumda bulunuyorlar. Ancak eklemeler o kadar iyi yapılmıştır ki insan onların değişik parçalardan meydana geldiğini değil, her bölmenin, büyüklüğü ve güzelliğiyle hayretler içinde bırakan kıymetli ve yekpare bir mermer parçası olduğunu düşünür.

Orta sahnın etrafında yer alan iki sıra sütunun alınlığı çok zengin ve çok iyi işçiliği olan bir yapıttır; porfir, akik, yılantaşı başka kıymetli taşlardan oluşmuş oyma bir çiçek ve yaprak örgüsüdür. Mabedin tüm tonozları, çok yükseklerde oldukları için Türklerin imha edemedikleri resimli mozaiklerle zenginleştirilmiş ve kaplanmıştır. Silemediklerini, kireç ve alçı ile sıvadılar ve böylece de artık hiçbir şey seçilmiyor[80].

Hiç bozulmamış duran mozaikler, büyük kubbenin dört kemerinin meydana getirdiği dört köşede, dört büyük meleklerdir. Doğuda bulunan kemerin altında ve ortada, her taraftan bir azizin eşlik ettiği bir bakire (Meryem) vardır. En kutsal yeri örten yarım dairenin tonozunda üstünde iki büyük melekle ortada bir yavşanotu görülüyor, en kutsal yeri örten yarım kubbe içinde, kucağında etrafını kutsayan çocuk İsa olduğu halde bir tahtta oturan bir bakire (Meryem) vardır. Tüm bu figürler mabedin iç kesitinde ve resimlerinde görülebilir[81].

lequel il y a quatre rangs de fenestres l'un sur l'autre [84], dont les plus hautes sont les plus grandes, et les plus basses sont les plus petites. Ces colomnes n'ont que 24 piez de haut, la galerie qu'elles soustiennent estant moins eslevée que la première et autour des deux tribunes par (sic) dans la nef regne une balustrade de marbre. /20r/

Tout le dedans de ce temple avec les huit principaux piliers est encrousté depuis le bas jusqu'en haut, de porphir, de jasp et de serpentine. Cette juccstation (juxtaposition) est divisée en compartimens quarrez, dont il y a quatre estages l'un sur l'autre, qui vont se terminer sous la balustrade supérieure. La disposition des compartimens est réguliere, et avec cimetrie, estant tous d'égale hauteur et largeur dans chaque estage, mais le dedans des compartimens ou cadres n'a aucune régularité ny d'ordre ; les pierres qui sont de différentes grandeurs et touttes de figures irrégulières y sont rapportées confusement, et les joints en sont si bien faits qu'on ne pense pas que ce soit un ouvrage composé de pièces rapportées, et que l'on prend plus tost chaque compertiment ou cadre pour un seul morceau de marbre precieux, qui surprend par sa grandeur et sa beauté.

Le dessus des deux ordonnances de colomnes qui sont posées autour de la nef est un ouvrage fort riche et très bien travaillé ; c'est un lacis de feuillages et de fleurs avec des festons, ciselé à jour, fait de porphir, dejasp, de serpentine et autres pierres prétieuses. Touttes les voûtes du temple sont revestues, et enrichies de mosaïques y ayant de figures en quelques endroits qui y sont restées pour s'estre trouvées dans les lieux trop eslevez et où les Turcs n'ont peu les detruire. Ils ont fait couvrir de chaux et de plastres, celles qu'ils n'ont peu effacer, de sorte qu'on connoit plus rien [85].

Celles qui restent entières sont quatre grands séraphins dans les quatre angles formez par les arcs du grand dôme. Sous la grande arcade du costé de l'orient, il y a une vierge au milieu du ceintre accompagnée d'un saint de chaque costé. On voyt à la voûte du demy cercle qui couvre le *sancta sanctorum* une véronique qui est au milieu avec deux grands anges au dessous ; et dans le demy dôme du *sancta sanctorum* il y a une vierge assise dans un throsne te-

Yukarıda gördük, mabedin doğu tarafı, iki yarım kubbenin de eşlik ettiği en kutsal yerin yarım kubbesi ile, batı tarafı ise iki dalanla kapalıdır. Kuzey ve güney taraflarının her biri iki büyük payanda ve yarı payandalarla desteklenen büyük duvarla kapalıdır. Büyük payandalar büyük kubbe ayaklarına karşılık yükseliyorlar ve bu kubbenin duvarayaklarında biterler. Bu payandalarda, kadınları *guinaitikion* veya galerilere çıkabilmesi için kocaman merdivenler yapıldı; o kadar geniş ve rahattırlar ki Rum kadınları galerinin girişine kadar tahtırevanla giderlerdi.

İki tarafta bulunan büyük payandalar arasında girişi sadece kiliseden olan küçük bir merdiven vardır ki papaz yardımcısının kadınlar mahfiline çıkıp orayı buhurlaması için kullanılırdı. Kuzey ve güney duvarlarının iki ucunda iki küçük merdiven daha vardır ki onlar da kadınların, görünmeden galerilere çıkmasını sağlardı.

Bu çevre duvarlarının her birinde, birbiri üstüne binmiş iki sıra kemer ve her sırada dört kemer ve onların içinde de birinci galerinin alt ve üst taraflarının ışık almasına yarayan pencereler vardır. İkinci galeri da kemerli altı pencere ile aydınlanırdı, fakat görünüşe göre bu kemerleri taşıyan kuşağı tahkim etmek için şimdi pencereler kapatılmış durumda.

Güney duvarının ucunda, doğuya doğru, mabede girmek için ve bu tarafın zemini epeyce yüksek olduğu için, birçok basmaklı bir giriş vardır, öyle ki saraya gitmek için devamlı yokuş yukarı çıkmak gerekiyor. Bu yüzden de bu taraftan gelirken mabet adeta gömülü gibi görünüyor.

Kuzey duvarında, kapının karşısında sekizgen şeklinde ve Ayasofya'ya hazine binası[82] görevini yapan küçük bir mabet vardır.

En kutsal yerin yarım kubbesi yanında iki kapı daha vardır. Bunlardan biri kuzeye açılır ve Pâdişaha özgüdür, diğeri ise güneye açılır ve halka ayrılmıştır.

nant l'enfant Jesus qui donne la bénediction. On peut voir touttes ces figures dans les veüs et coupes de l'intérieur du temple [86]. /20v/

On a veut cy-dessus comme dans la partie orientale du temple est fermée par le demy dôme du *sancta sanctorum*, accompagnée de deux autres demy dômes ; et que la partie occidentale est fermée par les deux vestibules, les deux costez qui regardent le septentrion et le midy sont fermez chacun par un gros mur soustenu de deux grands arboutans, ayant encore des contre-arboutans pour les fortiffier. Les grands arboutans sont eslevez vis-à-vis les piliers du grand dôme, et vont se terminer aux piez droits d'iceluy. On a prattiqué dans ces grands arboutans de grands escaliers, pour servir seulement aux femmes à monter aux *ginaitikions* ou galeries, et ils sont si larges et si commode que les dames grecques y alloient en littières jusqu'à l'entrée de la galerie.

Enre les grands arcboutans de chaque costé il y a un petit escalier dont l'entrée estoit seulement par dans l'église, il ne servoit qu'au diacre pour aller encenser dans le *ginaitikion*, et n'est eslevé que jusqu'à la prmière galerie. Aux extrémitez du mur septentrionnal et du mur méridional, il y a encore deux petits escaliers qui servoient aux femmes pour monter aux galeries sans estre veües.

Dans chacun de ces deux murs d'enceinte, il y a deux rangs d'arcades l'un sur l'autre composé de quatre arcades chacun dans lesquelles sont les fenestres qui esclairent le dessous et le dessus de la première galerie. La seconde galerie estoit aussy esclairée de six fenestres en arcades, mais elles sont bouchées, et on les a apparemment maçon-nées pour fortifier le ceintre qui porte sur icelles.

A l'extremité du mur méridional du costé de l'orient, il y a une entrée où l'on descend plusieurs marches pour entrer dans le temple, à cause que le terrain est fort haut de ce costé-là, et qu'il monte toujours en allant au serraïl, ce qui fait quand on arrive par cet endroit, que le temple paraist enterré.

66. A. Ayasofya'nın 34.99 m. metre çaplı büyük bir kubbeyle örtülü orta bölümü.

B. Eskiden, kilisenin tek altarının bulunduğu yer.

C. Türklerde altar yerine geçen ve tüm Müslümanların ibadet etmek için yüzlerini döndürdükleri mihrap; içine Kur'an konulan bir girinti şeklinde yapılmıştır.

D. Müftü minberi; bu yüksek rütbeli Türk din adamı, ramazan, bayram ya da Müslümanların diğer dinsel kutlamalarında burada oturur.

E. Pâdişahın camiye giriş yeri.

F. Pâdişahın Ayasofya'ya geldiği zamanlarda ibadet ettiği yer. Burası basık ve her taraftan parmaklıklı küçük bir odadır. Pâdişah kimseye görünmeden kendisi her tarafı oradan görür.

G. İustinianos'un çöken doğu bölümünü desteklemek için yaptırttığı payanda kemerlerini gösterir. İmparator bu bölümü daha önce de kaldırtmıştı.

H. Kubbeyi tutan dört filayağı.

J. Dört büyük filayağı ile birlikte, üçü doğuda, üçü batıda yer alan altı yarım kubbeyi destekleyen dört küçük filayağı.

K. *Billig* (?) diye amlan müezzin veya duaları tekrarlayan aracıların durduğu üç küçük mahfil.

L. Genellikle çarşamba ve cuma günleri vaaz etmek için hatiplerin durduğu kürsü.

M. Tüm bu harfler kadınların *gynaitikion* denen mahfile çıtıkları hafif meyilli merdivenleri gösterir. Tüm doğu kiliselerinde olduğu gibi onlar da orada erkeklerden ayrı idiler.

N. Yarım daire şeklindeki bu küçük açıklıklar, camiyi aydınlatan pencerelerdir.

O. Papazların ya da diyakosların buhurdan sallamak için *gynaitikion*'a çıktıkları kapıları gösterir harfler.

P. Yekpare Mısır granitinden yapılmış dört büyük sütun. Bunların her biri dört ayak çapında. Bu dört sütun, galeriyi oluşturan altı tane daha küçük sütunu destekliyor.

Q. Bunlar, dördü büyük ikisi küçük filayağından oluşan dört yarım dairedir; iki küçük filayağı arasında her biri beyaz mermerden bir kaide üstünde yükselen iki porfir sütun vardır. Bu iki sütun, yukarıdaki yarım kubbeyi destekleme işlevini gören üst galerinin daha küçük altı sütunu taşır.

R. Buradaki açıklık kilisenin altında olan sarmça gider. Namaz sırasında susayan Müslümanlara buradan su verilir.

S. Ayasofya'nın büyük kapısı; iki yanda biraz alçak dört kapı daha bulunur.

T. Kısa bir süre önce, eskiden ayrı olan dört büyük filayağı ile bu dört sütunun arasına sağlamlaştırmak amacıyla duvar eklemek zorunda kalındı. Şimdi, küçük noktalarla gösterilen duvarla bitişik duruma gelmişlerdir.

U. Onaltı kapının açıldığı büyük giriş holü.

V. Namaza çağrı yapılan dört minare veya kule.

X. Eskiden narteks diye adlandırılan revak ya da birinci hol.

Y. Geçmişte Ayasofya'nın çan kulesi olan kare biçimli büyük kule.

Z. Bu basamaklar, kilisenin büyük sarmcından çıkan suyun aktığı musluklara inmeye yarar. Kilisenin altında kare şeklinde bir sarmç bulunur ve çatıdan akan sular burada toplamr. O yüzden bazıları, yeraltı kanallarıyla Ayasofya'dan denize kadar kayıkla gidilebildiğini samrlar.

aa. Kilisenin kubbeli dış kapıları.

bb. Türklerin ibadet için içeri girmeden önce abdest aldıkları çeşmeler.

cc. Son cemaat yeri, avlu ya da bazı cami görevlilerinin avlu çevresi dehlizleri.

dd. Görevlilerin hücreleri veya odaları.

ee. Bu görevlilerin çamaşırlarım yıkadıkları büyük havuz.

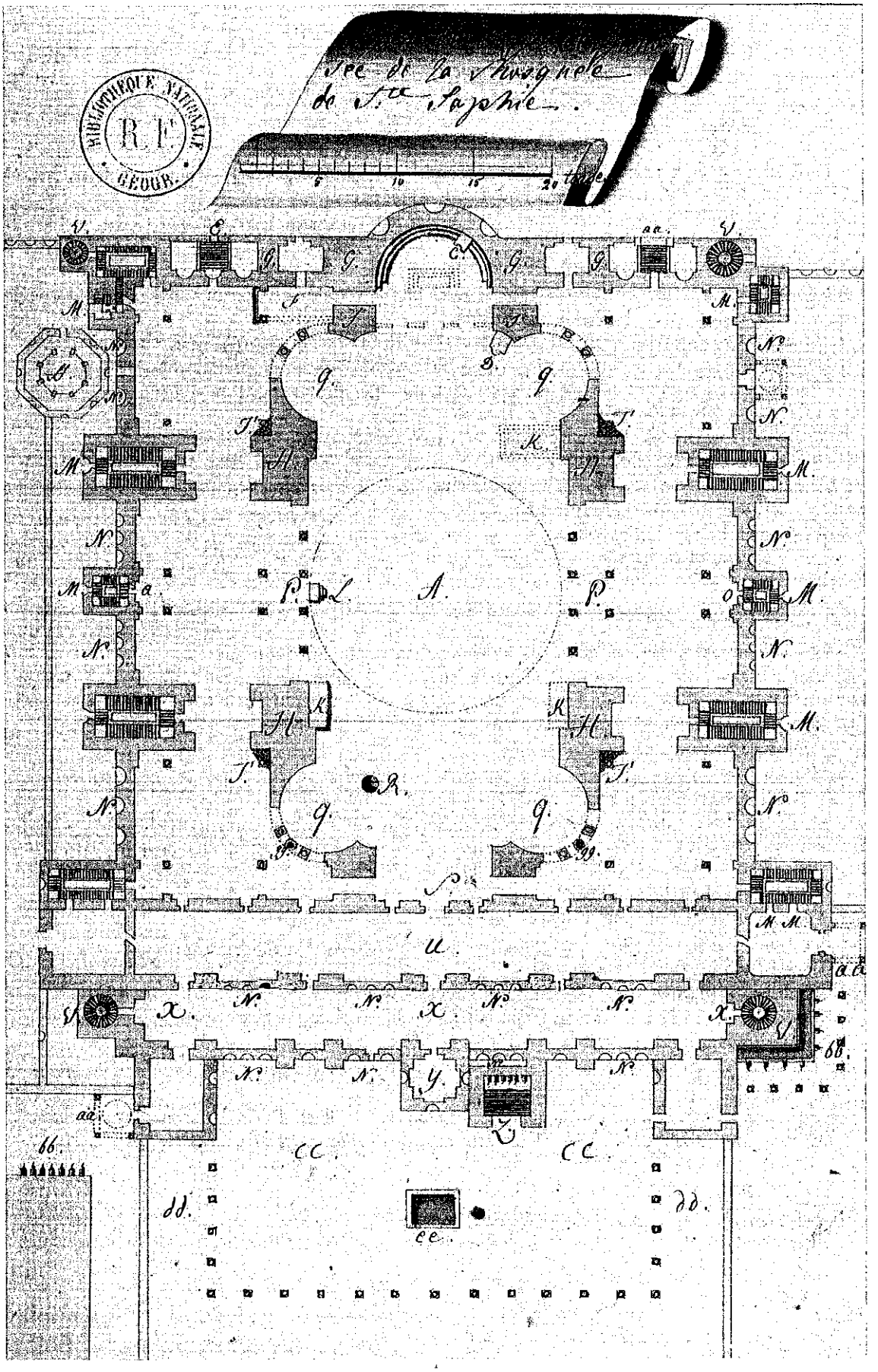
ff. Eskiden Ayasofya Sakristisi olan küçük kilise; şimdi, çok yakındaki Büyük Saray'ın atları için saman ve kuru ot saklanan bir ambar olarak kullamlır.

gg. Namaz zamamnda Müslümanların susuzluğunu gidermek için her zaman dolu olan iki büyük küp.

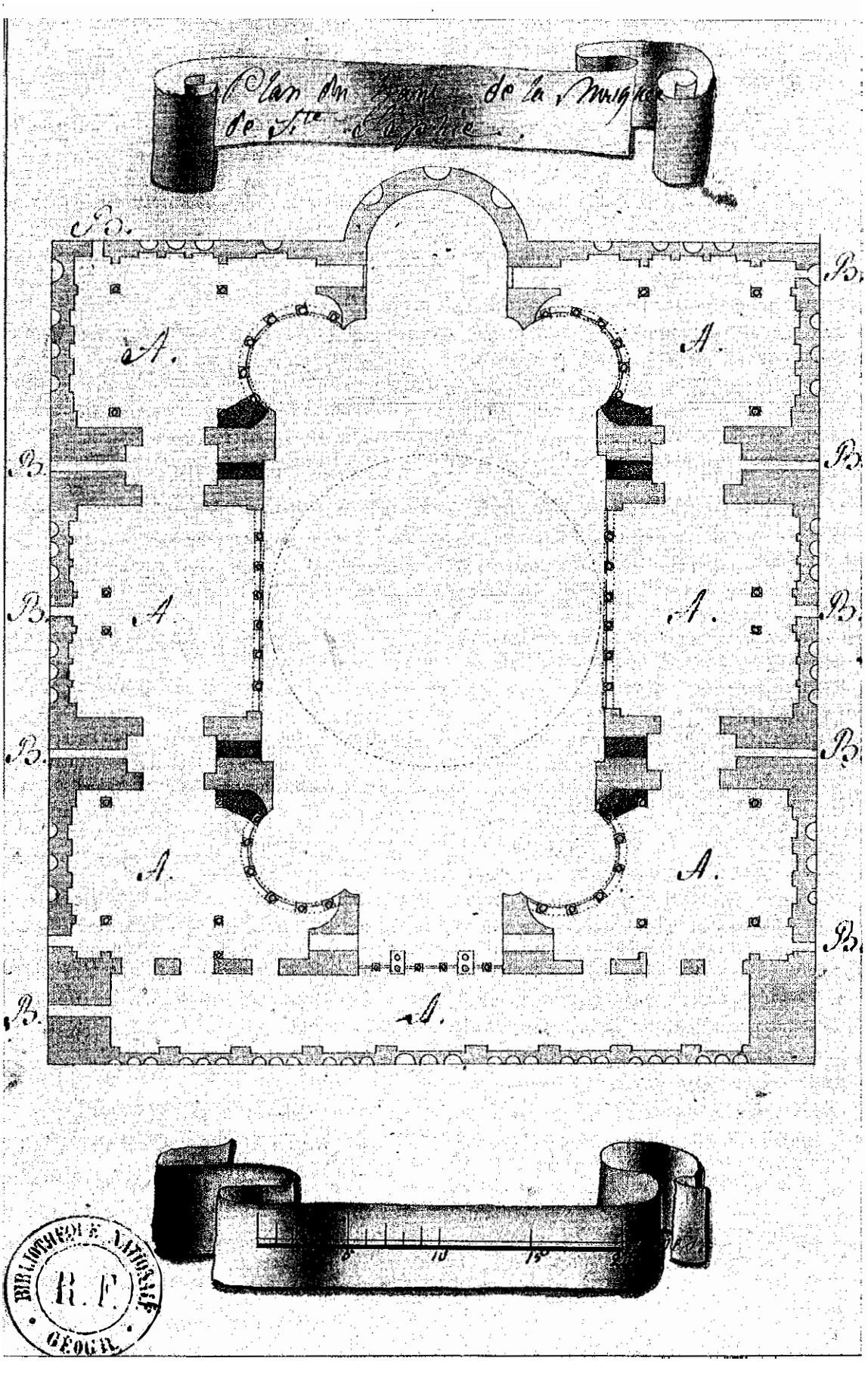
Kaynak : «Explication des renvois qui sont au plan du rez-de-chaussée de la mosquée de Sainte-Sophie» / «Ayasofya Camii'nin alt kat planındaki göndermeler», *BNF, Cartes et Plans, Rés. Ge DD 226, fol. 51.*

67. A. *Gynaitikion* denen ve kadınların durduğu yeri gösterir.

B. Alt katta M. harfi ile gösterilen ve tatlı meyilli merdivenlerle gelinen *gynaitikion*'un girişlerini gösterir.

66. «Plan du Rhez-de-chaussée de la Mosquée de Ste-Sophie», encre noire et rouge / Ayasofya Camii'nin alt kat planı, siyah ve kırmızı mürekkep, par Michel de Kavassilikou [1686-1687], *BNF, Cartes et Plans, Rés. Ge DD 226, fol. 49, 20x 31,5 cm.* Un autre exemplaire en noir et blanc / siyah beyaz başka bir nüshası : *BNF, ms. fr. 7176, f° (v.) 133/v (b).*

67. «Plan du haut de la Mosquée de Ste Sophie», encre noire et rouge / Ayasofya Camii'nin mahfil kısmı, siyah ve kırmızı mürekkep, par Michel de Kavassilikou, [1686-1687], *16,5 x 27 cm., BNF, Cartes et Plans, Rés. Ge DD 226, fol. 50.* voir également / ayrıca bkz. *ms. fr. 7176 f° 133* .

66. A. Le milieu de Sainte-Sophie couvert d'un grand dôme a 18 toises de diamètre.

B. L'endroit où était autrefois le seul autel de ce temple.

C. Le *mehrabé* des Turcs : c'est comme leur autel, vers lequel tous les mahométans se tournent faisant leur prière ; il est fait de même qu'une niche, dans laquelle on met l'Alcoran.

D. Le *member* du mufti, ou le lieu où ce prélat turc se met lorsque il fait la prière publique pendant le *Ramazan* ou *Bayram* et autres fêtes solennelles des Turcs.

E. L'entrée par où le Grand Seigneur va au temple.

F. L'endroit, où le Grand Seigneur se met pour faire sa prière : c'est une chambrette basse et grillée de tous côtés, afin qu'il y puisse voir sans être vu.

G. marque les arcs-boutants que Justinien fit mettre pour appuyer cette partie orientale qui était tombée, et qu'il a déjà fait relever une autre fois.

H. sont les quatre gros piliers qui soutiennent le dôme.

J. sont quatre petits piliers qui soutiennent, avec les quatre gros, six demi-dômes, trois desquels sont vers l'orient et trois vers l'occident.

K. Trois petites Tribunes où se mettent les chantres et modérateurs de la prière qu'on appelle *Billigler*.

L. est la chaire où les prédicateurs de cette mosquée prêchent ordinairement les mercredis et les vendredis.

M. Toutes ces lettres marquent autant d'escaliers doux, par où les femmes montaient anciennement au *gynaitikion*, ou aux galeries du temple, où elles étaient séparées d'avec les hommes, comme elles sont encore dans toutes les églises d'Orient.

N. Toutes ces petites ouvertures demi-rondes sont autant de fenétres qui donnent du jour à cette mosquée.

O. Portes par où les prêtres et diacres montaient au *gynaitikion* pour y encenser.

P. sont quatre grandes colonnes de marbre granite d'Égypte, d'une seule pierre ; elles font chacune quatre pieds de diamètre. Ces quatre colonnes soutiennent six autres moindres qu'elles qui forment les galeries d'en haut.

Q. Ce sont quatre demi-cercles qui se forment de quatre gros piliers et des autres petits, entre lesquels il y a deux colonnes de porphyre, soutenue chacune de son piédestal, quatre de marbre blanc : ces deux colonnes en supportent six autres moindres des galeries supérieures qui appuient les demi-dômes du dessus.

R. Cette ouverture est de la citerne qui est sous cette église, d'où l'on donne à boire aux musulmans qui s'échauffent souvent pendant leurs prières.

S. La grande porte de Sainte-Sophie qui en a quatre autres de chaque côté, un peu plus basses qu'elle.

T. Ces lettres marquent la maçonnerie qu'on a été obligé d'ajouter depuis quelque temps, entre les quatre gros piliers, et les quatre colonnes, qui en étaient autrefois séparées, pour affermir les premiers.

U. est le grand vestibule dans lequel on entre par seize portes.

V. sont les quatre minarets, ou tours pour appeler le monde à la prière.

X. Le portique, ou premier vestibule qu'on appelait anciennement le narthex.

Y. C'est une grande tour carrée qui servait autrefois de clocher.

Z. Ces degrés sont pour descendre aux robinets par où sort l'eau de la grande citerne de ce temple : tout le dessous de ce temple est carré et rempli des eaux qui découlent du dessus de son toit ; c'est ce qui fait croire à quelques uns que l'on peut aller en bateau depuis Sainte-Sophie jusqu'à la mer par des canaux souterrains.

aa. Ce sont les portes extérieures de ce temple avec leurs coupoles.

bb. Fontaines où les Turcs se lavent, avant d'entrer dans le temple.

cc. C'est le prostyle, ou la cour du cloître de quelques officiers de la mosquée.

dd. Leurs cellules, ou chambres.

ee. Un grand bassin où les officiers lavent leur linge.

ff. Un petit temple qui servait autrefois de sacristie à Sainte-Sophie ; il sert maintenant de grenier pour garder la paille et le foin des chevaux du sérail qui en est tout proche.

gg. sont deux grosses urnes qui sont toujours pleines d'eau pour rafraîchir la chaleur des mahométans dans leurs prières.

Source : «Explication des renvois qui sont au plan du rez-de-chaussée de la mosquée de Sainte-Sophie / «Ayasofya Camii'nin alt kat planındaki göndermeler», *BNF, Cartes et Plans, Rés. Ge DD 226, fol. 51.*

67. A. Les lettres marquent le *gynaitikion où* se tenaient les femmes.

B. Celles-ci marquent les entrées au *gynaitikion*, auxquelles on vient par les escaliers doux marqués de M. dans le plan du rez-de-chaussée de ce temple.

En kutsal yerin iki tarafında ve doğu duvarına bitişik olduklarını gördüğümüz taş duvarlar, İmparator İustinianos'un, bir deprem sırasında yıkılan yarım kubbeyi yaptırdıktan sonra onu güçlendirmek ve desteklemek için yaptırdığı payandalardır.

İşte Hıristiyan imparatorlar zamanında bu mabedin durumu. II. Mehmed'in İstanbul'u aldıktan sonra bu mabedi camiye çevirdikten sonra kimi yerleri yıkmış, kimi de yeni eklemeler yapmıştır. Bunlardan biraz sonra bahsedeceğim. Bu mabede ilk saygısızlığı II. Mehmed'in kendisi göstermeye başladı: şehre girdiğinde, bu kadar meşhur olan mabedi görmeye geldi, kapıya geldiğinde, attan inip binaya yaya girmek istediğinde, devlet erkanından bazıları, ona Hıristiyanların buraya atla girdiğini söyledi, o da Hıristiyanların kendi kiliselerine gösterdikleri saygıdan daha fazlasını göstermemek ve onlardan daha fazla eğilmemek için, tüm erkânı ile beraber oraya atla girdi ve öylece en kutsal yere kadar gitti.

Mehmed'in nedimlerinin bu söylemi sadece Türkler'in Hıristiyanların dinine ve onların kiliselerine karşı duydukları kinden ileri gelmiyor; Rumların vermiş oldukları örneğe dayanan gerçek bir bahaneleri olmasaydı, sultanlarını böyle bir saygısızlığa sürüklemezlerdi.

Gerçekten de ve o devirdeki İstanbul Rumları arasında geçerli geleneğe göre, hali vakti yerinde olan kişiler her işte konforlarına o kadar düşkün, her şeyde o kadar kolaylık arıyorlardı ki, kiliseler bile bu konuda istisna teşkil etmezler ve o ibadethanelere karşı büyük saygısızlıklar gösterirlerdi. Bunun tek sebebi de zahmet edip ayaklarını yere basacak yerde, erkekler atlarıyla mabede, kadınlar da tahtırevanla-

Au mur septentrionnal vis-à-vis cette porte il y a un petit temple /21r/ de figure occtogonie qui servoit de sacristie à Sainte-Sophie.

Il y a deux autres portes à costé du demy cercle du *sancta sanctorum*, l'une au septentrion et qui n'est que pour le Grand-Seigneur, et l'autre au midy qui sert au public.

Les solides de maçonnerie que l'on voyt attachez au mur oriental à chaque costé du *sancta sanctorum* sont des arboutans que l'Empereur Justinien fit faire pour fortiffier et appuyer le grand demy dôme qui estoit tombé par un tremblement de terre, et qu'il fit restablir.

Voilà l'estat où estoit ce temple du temps des Empereurs chrestiens et dont Mahomet second qui prit Constantinople fit faire une mosquée, en y retranchant et y adjoutant les ouvrages dont je feray cy-après la description. Cet empereur commença en personne la profanation de ce temple ; estant entré dans la ville, il vint voir ce temple qui faisoit tant de bruit ; comme il étoit à la porte, il voulut mettre pied à terre pour y entrer, mais quelques uns de sa suite luy ayant dit que les chrestiens y entroient à cheval, il ne voulut pas marquer plus de révérence et de respect pour ce temple que les chrestiens n'en avoient eux mesmes ; de sorte qu'il y entra à cheval avec toutte sa cour, et alla jusqu'es dans le *sancta sanctorum*.

Ce discours de quelques courtisans de Mahomet n'estoit pas simplement l'effet de l'aversion qu'ont les Turcs pour la religion des chrestiens et pour leurs églises, et aparemment ils n'auroient peu porter leur prince à cette profanation s'ils n'en avoient eu un pretexte, qui estoit fondé sur l'exemple que les Grecs avoient donné.

Il estoit vray en effet, et c'est une tradition à Constantinople, que parmy les Grecs de ce temple-là, la plus part des personnes de qualité recherchoient tellement leurs commoditez et leurs aises en touttes choses, qu'ils n'en exceptoient mesmes les églises où ils commettoient de grandes irrévérences par cette raison, car ce /21r/ n'estoit que

rıyla mahfillerine girerler ve bu sonuncular âyin sırasında öyle yatalak dururlardı. Bu yüzden de bazıları, içine düştükleri tutsaklık durumunun kendilerine bu düzensizlik ve saygısızlıktan dolayı verilmiş bir ceza olarak kabul ederler.

Türklerin Ayasofya'yı Camiye Çevirmek İçin Yaptıkları Ekler

Bu eserler iki yönden mutalaa edilebilirler: Mabedin içinde olanlar, dışında olanlar. İçerdekilerden başlayacağım.

Patriğin, imparator ve koro yerinin tüm koltukları, en kutsal yerin kutsal kapıları, en kutsal yerin sunağı imha edildiler. Türkler onların yerine, en kutsal yerin yarı dairesi içine, yaprak motifleri ve yaldızlarla süslü bir oyuk olan ve içine Kur'an'ın koyulduğu mihrabı[83] yerleştirdiler. Bu oyuk, bizim kiliselerdeki büyük sunak yerini tutar ve bu yüzden de Türkler'de en kutsal yerdir.

Mihrap, oyuğun tam ortasında değil de kenarda ve güneyle doğu arasında bulunuyor, çünkü Hıristiyanlar tarafından yapılan bu mabet, Efendimiz (İsa)'in kabrinin bulunduğu Kudüs şehrinin yer aldığı dünyanın bu bölgesine yönelsinler diye tüm Hıristiyan kiliselerinde olduğu gibi doğuya doğrudur. Türkler de Mekke'de bulunan Kâ'be'nin veya peygamberleri Muhammed'in kabrinin olduğu yere[84] yönelik ibadet yapmak için mihrap böyle kenara konularak, namaza gelen Türklere kıblenin ne tarafta olduğunu gösterilmiştir. Bu da onların buraya toplandıklarında görkemli bir namaz kılmalarına vesile oluyor.

Beni çok şaşırtan bu sahneyi, namaz vaktinde Ayasofya'ya gittiğim bir gün gördüm. Camiye ilk girenler bir safta dururlar ve böylece, caminin veya mabedin tüm genişliği boyunca büyük bir saf oluştururlar. Bu ilk saf dolduğunda, sonra gelenler, ikinci bir saf, daha sonra gelenler, üçüncü, ondan sonra gelenler dördüncü ve ondan son-

pour ne vouloir pas se donner la peine de mettre pied à terre, que les hommes entroint dans le temple à cheval, et que les femmes faisoient entrere leurs littières dans les *ginaitikions*, où elles demeuroient pendant l'office ; aussy y en a t-il qui regardent la servitude dans laquelle ils sont réduits, comme une punition de leurs désordres, et de cette profanation de leurs eglises.

Ouvrages faits par les Turcs à Sainte-Sophie [87]

Ces ouvrages peuvent estre considérez en deux manières ; ceux qui sont en dedans, et ceux qui sont en dehors du temple ; je commenceray par les ouvrages de dedans.

La chaise du patriarche, celle de l'empereur, et tous les sièges du cœur, avec les portes sainctes, et l'autel du *sancta sanctorum* ont esté destruits. Les Turcs ont mis à la place, au fond du demy cercle du *sancta sanctorum* le maharab (mihrab) qui est une niche de marbre ornée de moresques et de dorures, dans laquelle ils mettent l'Alcoran [88]. Cette niche tient lieu du grand autel dans nos églises, et qui est par cette raison ce qu'il y a de plus sanctiffié parmy eux.

Ce Maharab n'est point placé dans le milieu du demy cercle, il l'est sur le costé entre le midy à l'est, parce que ce temple qui a esté basti par des chrestiens a esté tourné du costé de l'orient, comme le sont touttes les églises chrestiennes, afin qu'elles regardent cette partie du monde à cause de la ville de Jerusalem où est le Sepulchre de Nostre Seigneur ; et les Turcs estant obligez de se tourner toujours du coté du Kebé (Ka'ba) ou tombeau[89] de leur Prophète Mahomet qui est à la Meque, pour faire leurs prières, on a mis le Maharab à costé, et on l'a disposé de cette manière pour avertir les Turcs qui viennent au temple pour prier de quel /22r/ costé ils se doivent tourner ; ce qui leur fait faire une prière fort extraordinaire, lorsqu'ils s'assemblent dans ce temple pour y faire leurs prières.

Je vis cette figure qui me surprit effectivement un jour que j'etois allé à Sainte-Sophie à l'heure de la prière du midy pour voir leurs cérémonies ; en entrant dans leurs mosquées les premiers arrivez se mettent tous sur une mesme ligne, et forment un rang qui a de long toutte la largeur

ra gelenlerin hepsi bir safa yerleşecek şekilde ve saflar arasında rükû ve secdeye gitmek için gerekli arayı bırakmak suretiyle namaza dururlar. Bu konulardan din ve ibadet bölümünde bahsedeceğim[85].

Bu gittiğim namazda her birinde elli-altmış kişinin yer aldığı yaklaşık on-onbeş saf vardı ve saflar doğru bir çizginin üzerinde olacakken, yanlamasına kuruluyor, böylece yüzlerini mabedin bir köşesine doğru çeviriyorlardı. Bu da onların rükû ve secdeye gitmeleriyle olağanüstü çizgiler meydana getiriyordu. Benimle beraber Ayasofya'da olan birçok Fransız bu sahneyi görünce gülmekten kendilerini alamadılar, bu da camide bir gürültü kopardı ki, namaz kılanların dikkatini dağıtabilir ve bize de sıkıntılar doğurabilirdi. Buna rağmen kimse bize bir şey söylemedi, ancak benim harikulade bulduğum şey de namaz kılanlardan hiçbirinin dikkatinin dağılmamış olması ve dikkatsizliğimize aldırış etmeden namazlarına devam etmiş olmaları.

Camiden çıktıktan sonra, safların neden böyle dizilmiş olduğunu ve başların neden yukarıya kaldırılmış olmadığını sorduğumda biraz önce anlattığım cevap verildi. Diğer hiçbir camide saflar bu şekilde düzensiz değildir[86]. Çünkü bu camiler kendileri tarafından yapıldığı için inşaat sırasında yönlerini Mekke'ye doğru yönelttiler, böylece mihrap her zaman karşıda ve caminin ortasında bulunuyor.

Aynı yönde ve biraz kenarda minber veya müftünün kürsüsü görülüyor; oraya sekiz-on basamaklı bir merdivenle çıkılıyor ve büyük bayramlarda orada ibadet yapılıyor. Mermerden ve çok güzel işlenmiştir; daha önce mukaddes kapıların bölmesinin olduğu yerde, yarım kubbe ayağına bağlıdır.

Bu ayağın tam karşısında, diğer ayağın arkasında, tahtadan yapılmış, duvarları ve tavanı güzel ve küçük bir mahfil vardır; parmaklıklarla kapalı pencereleri vardır. Burası Pâdişahın namaz kıldığı yerdir. Da-

du temple ou de la mosquée. Lorsque ce premier rang est rempli, ceux qui viennent en suite en forment un second ; les autres un troisième, ceux qui viennent après un quatrième, et ainsy de tous ceux qui viennent en suite juqu'à ce que tous ceux qui se trouvent à la prière soient placez, observant de ne laisser de distance entre ces rangs, qu'autant qu'il en faut pour faire les prosternemens, et genuflexions, dont je parleray plus amplement quand je traitteray de leur religion et de leur prière [90].

Il pourroit y avoir à cette prière quinze à vingt rangs de cinquante à soixante personnes chacun, et au lieu d'etre dressez sur des lignes droites ils l'estoient sur des lignes obliques qui leur tournaoient la teste vers un des angles de l'église, ce qui faisoit avec leurs différentes genuflexions et prosternemens des figures si extraodinaires, que beaucoup de françois qui m'avoient accompagné à Sainte-Sophie ne peurent s'empescher d'éclater de rire, ce qui causa un bruit dans la mosquée capable de les distraire, et je ne doutay qu'il ne nous attirast quelque reprimande ; cependant on ne nous dit rien ; mais ce que je trouvay de plus extraordinaire encore, est que pas un seul de ceux qui prioient ne feut distrait, et qu'aucun d'eux nonobstant nostre imprudence ne jetta les yeux sur nous.

Après que nous feusmes sortis de la mosquée, je demanday pourquoy ces rangs estoient dispersez de la manière que je viens de dire, et pourquoy la teste n'estoit pas tournée vers la haut de l'église, on m'en dit la raison que j'ay expliquée cy-dessus. Dans /22v/ touttes leurs autres mosquées l'ordre qu'ils tiennent n'a point cette irrégularité ; parce que ces mosquées ayant esté basties par eux-mesmes, ils les ont tournées du costé de la Meque, de sorte que le Maharab est toujours placé dans le milieu du fond de la mosquée[91].

Du mesme costé un peu au-dessous, on voyt le Member (*minber*) ou la chaire du moufti ; on y monte par un degré de huit ou dix marches, c'est où il fait la prière dans les grandes festes. Elle est de marbre et très bien travaillée ; elle est attachée au pilier du grand demy dôme où estoit la closture des portes sainctes.

De l'autre coté derrière le pilier opposé à celuy cy-dessus, il y une petite chambre de menuserie très propre, et dont le lambris

ha önce bahsedilen ve kuzeye doğru en kutsal yerin yarım dairesinin yanındadır. Oradan herkesi gördüğü halde kimse onu görmeden camiye gidip geliyor.

Orta kubbenin üç ayağına bağlı üç tane mahfil vardır, toplu namazlarda halkın namazlarını ayarlamaya yarayan müezzinlere ayrılmışlardır. Beyaz mermerden yapılmışlardır ve aynı renkten mermer sütunlarla desteklenirler. Burada bulunan kişilerin rükûa ve secdeye gidişleri aşağıdan görülebilsin diye korkulukları alçak yapılmıştır. Bu tür mahfiller büyük camilerde bulunur ve kapıya yakın olan cemaat mihraptan çok uzakta olacağı için imamın dualarını duyamayacağı için, o mahfillerde bulunan müezzinler rükûa ve secdeye gidişleri ayarlar. Bu mahfillerde bulunan müezzinler imamın söyledikleri duaları içinden tekrarlar ve her bir ayetin sonunda, halk tarafından görüldüklerinden, aynı zamanda aynı şeyleri yapması için yüksek sesle imamla beraber bağırır ve aynı harekeketleri yaparlar.

Girişe doğru olan mahfillerden birinin yakınında, haftada iki kez vaaz yapan cami vaizininin koltuğu vardır. Bizim koltuklara benziyor ve bizim vaizlerin kürsüleri gibi yerden yüksek değildir.

Aynı yönde ve mahfile yakın bir yerde, susayanlara ve dua okuyarak terleyen halka su alınıp dağıtılan bir sarnıç vardır; giriş dalanına yakın büyük yarım kubbenin sütunları arasında ve iki tarafta bulunan ve aynı işe yarayan iki depo vardır. Her sabah bu iki depo sarnıçtan su alınarak doldurulur. Rükû ve secde sayısı çok olduğu için, Türklerin namazları uzundur ve onları çok terletir. Büyük bayramlarda, kalabalıktan dolayı gelip su alamayacağı için halka su vermekle görevli memurlar vardır.

Tüm bu bahsedilen yapılar, bu caminin plan, kesit ve görünümlerinde bu anlatımdan daha kolayca anlatılabilmesi için gösterilmiştir.

et le plafond sont dorez ; elle a des fenestres fermées avec des jalousies, c'est où le Grand-Seigneur fait sa prière, il y entre par une petite galerie, qui a sa porte dont il a esté parlé cy-dessus, à costé du demy cercle du *sancta sanctorum* vers le septentrion, de sorte que l'Empereur vient à la mosquée et en ressort sans estre veu de personne, et il peut voir tout le monde.

Il y a trois tribunes attachées à trois des piliers du dôme qui servent aux chantres pour régler le chant du peuple dans les prières publiques ; elles sont de marbre blanc soustenues par des colomnes de marbre de mesme couleur. Les balustrades en sont basses, afin qu'on puisse découvrir du bas de l'église les génuflections et prosternemens de ceux qui sont dans ces tribunes. Il n'y en a que dans les grandes mosquées, où le peuple qui seroit vers la porte, seroit trop esloigné du Mahrab pour voir et entendre l'iman ou prestre qui fait la prière, et pour régler leurs exclamations et génuflections aux siennes. Les chantres qui sont dans ces tribunes disent tout bas les mesmes prières que le khatib qui est comme le curé ou l'iman, et à la fin de chaque verset, ils s'écrient à haute voix avec eux, et font les mesmes génuflections afin que le peuple de qui ils sont veus fasse la mesme chose et en mesme temps.

Auprès d'une de ces tribunes du costé de l'entrée est la chaise du /23r/ prédicateur ordinaire de cette mosquée qui y presche deux fois la semaine. Elle est faitte comme un de nos fauteuils, et n'est point eslevé de terre comme le sont les chaises de nos prédicateurs.

Du mesme costé assez près de la tribune, il y a une grande cisterne d'où on tire de l'eau pour donner à boire à ceux qui ont soif, et qui se sont eschauffez à chanter ; et les deux grandes urnes qui sont de chaque costé entre les colomnes du grand demy dôme proche le vestibule, servent aussy au mesme usage ; tous les matins on les remplit d'eau qu'on tire de la citerne. Les Turcs sont longs dans leurs prières qui les eschauffent beaucoup, à cause de la quantité de génuflections et de prosternemens qu'ils y font. Dans les grandes festes il y a des officiers préposez pour porter à boire au peuple par tout qui à cause de la foule n'auroit pas la commodité d'en venir chercher.

Bu camide kubbelerden sarkan lambaların, kandillerin, kristal topların ve başka dikkat çekici şeylerin asıldığı, yerden sadece sekiz veya dokuz ayak (2.592-2.916 m.) çok sayıda zincir ve demir çubuk vardır.

Caminin zemini beyaz ve büyük mermer levhalarla kaplıdır. Zemin üstünde ibadet edenleri nemden korumak için hasırlar ve onun de üzerinde çok güzel Türk ve İran halıları vardır. Bu yüzden; yani bu halıları kirletme tehlikesine karşı, Türkler pabuçlarını veya ayakkabılarını cami önünde çıkarmak zorundadırlar. Yoksa çoklarının sandığı gibi bu âdet herhangi bir saygıdan kaynaklanmıyor. Diğer tüm camilerde aynı şekilde halılar ve tavandan zincirlerle sarkıtılan süsler var.

Şimdi camiden çıkıp Türkler'in dışarda yapmış oldukları ilavelere gelelim. Dört köşede, onların çan kulesi olan dört minare yükseliyor. Bunlar, işçiliği çok hassas olan zarif ve ince kulelerdir. Dış çapları sadece on-on bir ayak (3.24-3.564 m), duvarların kalınlıkları iki ayak (0.648 m.), yükseklikleri ise 80 metredir. Mermer kadar sert bir taştan yapılmış ve taşların araları da çimento ile bağlanmıştır. İçindeki boşluk şerefelere çıkmak için yapılmış bir merdivenle doldurulmuştur; bu minarelerin iki şerefesi var, ama başka camilerde bazan üç şerefeli olanları var; üstleri yaldızlı kurşunla kaplı ve sivri bir şekilde bitiyor, en uçta da yine yaldızlı bir alem ve hilal var. Bu minarelerde çan yoktur, çünkü Türklerde bu âdet değildir, ancak bizim kiliselerdeki çan çalıcısı yerini alan müezzinler, namaz vakitlerinde bu şerefelere çıkıp etraflarında dönüyor ve halkı camiye gelip Allah'a ibadet etmesi için yüksek sesle çağırıyorlar. Kimi camilerde bu minarelerden altı tane vardır; 8 m. yüksekliğinde taştan yapılma dörtgen kaideler üzerine oturtulmuşlardır.

Güneyde, dış dalanın ucunda, sekiz çeşme vardır ve bu dalanın önünde, müezzin meşrutalarının etrafında yer aldığı dörtgen

Tous les ouvrages descrits cy-dessus sont marquez dans les plans, veüs et coupes de cette mosquée, où il est plus aisé de les concevoir que dans cette description.

Il pend dans cette mosquée quantité de chaisnes et de verges de fer qui descendent des voûtes, et auxquelles sont attachées des lampes, des œufs d'autruche, des boules de cristal et autres curiositez qui ne sont eslevées que huit ou neuf piez de terre.

Tout le pavé de la mosquée qui est de grands carreaux de marbre blanc est couvert de très beaux tapis de Turquie et de Perse, ayant par dessous une natte de paille pour les préserver contre l'humidité ; c'est ce qui oblige les Turcs à quitter les babouches ou souliers à la porte de la mosquée, afin de ne les pas gaster par les ordures qu'ils y apporteroient ; ce qui est un effet de leur propreté, et non de respect pour la mosquée, comme il y en a beaucoup qui le croyent. Il y a de mesme dans touttes les autres moquées des tapis et de colifichets attachez à des chaisnes qui pendent des voûtes.

Il faut maintenant sortir de la mosquée pour voir les ouvrages extérieurs faits par les Turcs. Sur les quatre angles d'icelle, ils ont eslevé quatre minarets qui sont leurs clochers ; ce sont de petites tours délicates, et dont le travail est hardi ; leur diamettre en dehors n'est que de 10 à 11 piez, l'espesseur des murs de 2 piez et la hauteur de 40 toises. Elles sont basties d'une pierre aussy dure que le marbre et liées avec du ciment. Le vuide est occupé par un degré qui sert à monter aux galeries ; ces minarets n'en ont que deux rangs, mais il y en d'autres mosquées qui en ont trois rangs ; leur couverture se termine en pointe, dont le haut est de plomb doré, avec un colophon et un croissant de mesme au-dessus qui sont aussy dorez. Il n'y a point de cloches dans ces minarets parce qu'elles ne sont pas en usage parmi les Turcs, mais les muesins qui sont comme les sonneurs dans nos églises, montent aux galeries de ces minarets aux heures de la prière, et tournant au tour d'icelles crient à haute voix, pour avertir le peuple de venir à la mosquée pour prier dieu. Il y a des mosquées qui ont jusqu'à six de ces minarets ; ils sont posez sur des solides de maçonnerie quarrez de 4 toises de haut.

büyük bir avlu ve onun da ortasında müezzinler için bir çeşme vardır. Bu avluda ve eski çan kulesinin yanında Ayasofya'nın altında gayet derin bir şekilde uzanan büyük sarnıcın kapısı vardır. Oraya yirmibeş basamakla iniliyor. Halkın istifadesi için çok sayıda musluk vardır.

Türkler, caminin kuzey cephesi boyunca, beş-altı arşın genişliğinde ve yalnız ağaçların olduğu bir arsayı çevreleyen bir duvar yaptılar. Duvarın önünde, yine duvarlarla çevrili, birçok parmaklıklı pencerenin ve iki kapının olduğu başka bir avlu vardır. Kuzeyde ilk rastlanan kapılar bunlardır ve bunlardan geçerek camiye girilir; her ikisinin de ortalarından kalın demirden bir zincir geçer ve kemerden sarkan başka bir zincirle destekleniyor. Tüm cami kapılarında durum aynıdır. Bu âdet Türkler'in camilerine karşı gösterdikleri saygıdan kaynaklanıyor, çünkü böylece atların, katırların camilere yaklaşmalarını ve onları kirletmelerini önlemiş oluyorlar. Yine aynı saygı nedeniyle köpeklerin hiçbir şekilde camilerine girmesine dayanamazlar.

Güney tarafta, kuzeydekine benzer, kubbelerle örtülü ve değişik Pâdişah türbelerinin bulunduğu bir avlu veya hazire vardır. Bir çok türbe arasında, bana küçük tabutlarda etrafında gömülü olan ve birçok kadınla yaptığı yüzyirmi çocuğundan dolayı Sultan Murad'ın türbesini gösterdiler[87]. Toplumsal yeri ne olursa olsun hiçbir kimse cami içine gömülemez.

Yine güney tarafta, buyük avlunun kapısında, bu kapının önünden camiye geçenlere su vermek için memur edilmiş bir adam vardır. Bunun için yanında devamlı, bakırdan ve temiz birçok maşrapa ve kova bulundurmak zorundadır. Bu adamın burada bulunması isteyenin gidip caminin çeşmesinde içmeye engel değildir.

A l'extrémité du vestibule extérieur du costé méridional, il y a huit fontaines, et audevant dudit vestibule il y a une grande cour quarrée, au milieu de laquelle il y a une fontaine pour l'usage des muesins qui ont leurs logemens autour de cette cour. Dans cette mesme cour près l'ancien clocher est la grande porte de la cisterne qui est sous Sainte-Sophie, et qui s'estend fort avant sous ce temple, on y descend par vingt cinq degrez. Il y a un grand nombre de robinets pour la commodité publique.

Tout le long du costé septentrional de la mosquée, les Turcs ont eslevé une muraille pour renfermer un terrain de cinq à six toises de large dans lequel il n'y a que des arbres. Au devant de ce mur, il y a une autre cour quarrée enfermée de murailles, où il y a plusieurs fenestres grillées de fer, et deux portes /24r/ qui sont les premières du costé septentrional, par où il faut passer pour entrer dans la mosquée ; elles sont touttes deux traversées à la hauteur de la ceinture par une grosse chaisne de fer, qui est soustenue au milieu par une autre chaisne qui pend de l'arcade. Il y en a autant à touttes les portes des mosquées ; c'est un usage que le respect des Turcs pour leurs mosquées a estabIi afin d'empescher les chevaux et mulets d'approcher des mosquées, et qu'ils ne salissent les environs d'icelles par leurs ordures ; et par le mesme respect ils empeschent avec un grand soin que les chiens n'entrent dans leurs mosquées, où l'on n'en souffre jamais.

Du costé méridional, il y a une semblable cour ou enclos dans laquelle sont les sépultures de divers Grands Seigneurs qui sont couverts en dômes. On en fait remarquer une entre autres qui est celle de sultan Mourat, à cause de six vingt [92] enfans qu'il eut de plusieurs femmes, et qui sont inhumez autour de luy dans de petits cercueils ; de quelque condition que ce soit jamais on n'enterre dans les mosquées.

Du mesme costé méridional à la porte du grand vestibule il y a un homme entretenu pour donner à boire à ceux qui entrent dans la mosquée par cette porte; il est obligé pour cela d'avoir quantité de tasses de cuivre, et autres vaisseaux nets et propres pour donner à boire, à ceux qui en désirent prendre de luy, car cela n'empesche pas qu'on ne puisse aller boire aux fontaines de la mosquée.

Ayasofya ve San Pietro Bazilikası'nın Karşılaştırılması[88]

İstanbul ve Roma'yı ziyaret eden ünlü seyyahlar Ayasofya ve San Pietro konusunda o kadar değişik ve gerçek olmayan tanıtımlarda bulundular ki, bu iki mabed konusunda bunların anlattıkları ile doğru bir düşünce edinmek zordur. Kimi Ayasofya'nın güzelliğini o kadar abartır ki, Ayasofya'yı tercih ettiğini söylemekten çekinmez; tersine, San Pietro'yu tanıyan kimileri de Ayasofya'yı yerden yere vurup ve onun San Pietro ile karşılaştırılmasma bile dayanamazlar ve bu son kiliseden olağanüstü bir şey olarak bahsederler[89].

Bana göre, daha çok eskileri temsil eden birincileri Ayasofya lehinde, yenileri temsil eden ikincileri ise San Pietro lehinde taşıdıkları düşünceler bana abartılı geliyor. Bu aşırılıkları önlemek ve Ayasofya konusunda doğru bir fikir edinmek, olanları olduğu gibi, güzel ve noksan tarafları abartmadan anlatmak için onu San Pietro kilisesi ile karşılaştırmak gerekir. Böylece, her şeyde büyük zevk sahibi olan Beyefendi[90], kuşkusuz her biri kendi açısından dünyanın en güzel binaları olan iki mabed arasında daha adil bir hüküm verebilecek durumda olacaktır.

Büyük bir dikkatle bu mabedin (Ayasofya) iç ve dış planlarını, profil, kesit ve görünümlerini çıkarttırdım. Böylece Beyefendi, onun güzellikleri konusunda benim anlattıklarımdan daha iyi bir fikir edinmiş olur, çünkü kendim yeteri kadar mimarlıktan anlamadığım için bu iki binadaki güzel ve bozuk yanlar gözümden kaçmış olabilir.

San Pietro'nun planı uzun bir haç, Ayasofya'nınkisi ise, Rum haçı denilen dörtgen bir haçtır. Bunun için de San Pietro, Ayasofya'dan daha büyüktür, ancak, birbirine çok benzeyen büyük kubbeler dışında, konumları farklıdır[91].

San Pietro'nun kubbe çapı 44 metredir, dolayısıyla, Ayasofya'nınkinden 8 m. daha

Comparaison de Sainte-Sophie avec Saint Pierre[93]

Il y a eu des voyageurs célèbres qui dans leurs relations de /24v/ Constantinople et de Rome ont donné des descriptions de Sainte-Sophie et de Saint Pierre si différentes et si peu fidèles qu'il est mal aisé de concevoir une idée véritable de ces deux temples sur ce qu'ils en ont dit. Quelques uns exagèrent tellement la beauté de Sainte-Sophie, qu'ils n'hésitent pas à le préférer à Saint Pierre ; et d'autres au contraire trop prévenus pour celuy-cy, rabaissent tellement Sainte-Sophie qu'ils ne peuvent mesme souffrir qu'on fasse comparaison de ces deux temples, et parlent de ce dernier comme s'il n'avoit rien que de commun et qui meristat une estime extraordinaire [94].

Il m'a paru que leurs opinions sont plustost l'effet d'une précaution trop forte, dans les uns pour les anciens, et dans les autres pour les modernes, mais pour éviter ces extremitez, et donner une idée plus juste de Sainte-Sophie, il est à propos d'en faire une comparaison exacte avec Saint-Pierre, en disant les choses comme elles sont en effet, et sans exagérer ce qu'il y a de beau et de défectueux dans l'un et dans l'autre ; par ce moyen, Monseigneur [95] dont le goust est exellent pour touttes choses, sera en estat de porter un jugement plus équitable des deux temples, qui sont sans contredit les deux plus beaux édifices du monde, chacun en sa manière.

J'ay fait lever avec une très grande exactitude les plans, eslevations, profils, coupes et veües du dedans et du dehors de touttes les parties de ce temple par où Monseigneur jugera bien mieux de sa beauté que par la description que j'en fais, parce que je n'entends pas assez l'architecture pour remarquer tout ce qu'il y a de beau et de défectueux dans ces édifices [96].

Le plan de Saint-Pierre est une croix longue et celuy de Sainte-Sophie une croix carrée, qui est la croix à la grecque ; c'est pourqouy Saint-Pierre est beaucoup plus grande que Sainte-Sophie, mais la disposition en est différente, si ce n'est à l'égard des grands dômes, où elle est presque semblable.

Le dôme de Saint-Pierre a de diamettre vingt-deux toises, et par conséquent il est plus grand de quatre toises que celuy de Sainte-Sophie ; il a son plein ceintre et est

büyüktür. Tam ortadadır ve 40 m. yüksekliğindeki ayaklar üzerinde duruyor. Bu yükseklik ona hem dışarıda hem de içeride bir neşe ve güzellik veriyor ki o da Ayasofya'da yoktur, çünkü bu son mabed basık bir yarı ve orantılı olmayan 10-12 m. yüksekliğindeki duvarayaklar üzerinde duruyor; eskilerde hem içeride hem de dışarıda mabedlerinde yarım daire ile yetinmek ve yalnız kasnak yapmak bir âdetti, ancak yeniler bu uygulamayı değiştirdiler ve kubbeleri duvarayaklar üzerinde oturtarak daha fazla yükseltiyor ve onları bir de orantılı bir saçak ilavesiyle, birbirinin üzerinde iki cidarlı kubbe yapıyor, ancak aralarında kolayca yürünecek bir mesafe bırakarak daha güzel ve daha mükemmel yapıya ulaştırıyor.

San Pietro'nun iç kubbe kesiti tam bir yarım daire ve bir dış kubbe kesiti hemen hemen yumurta veya yükseltilmiş bir yarım daire şeklindedir ve hepsinin üstünde de bir galeri veya fener vardır, bu da ona sadece bir cidarlı ve fırıniçi şeklinde örtülü kubbelerden daha büyük bir güzellik veriyor. Halbuki çıplak bir takkeye benzeyen ve üstünde de bir feneri olmayan, Ayasofya kubbesi basık görünüyor. Ancak, kubbenin yayıldığı geniş saha göz önüne alındığında bu basık yarım dairenin sanat yönüne hayran olmamak mümkün değildir.

İstanbul'da bulunan tüm kubbelerde ve Türkiye'nin kubbeli cami yapıldığı diğer şehirlerinde Ayasofya model olarak alındı. Ancak tüm bu kubbeler yarım daire biçimindedir, çünkü Türkler ve onların tabileri olan bugünkü Rumlar, basık kemerler veya Avrupa'da olduğu gibi modern kubbeler yapmakta yeteri kadar usta değiller[92]; yüksekliğin ve binanın diğer taraflarının ne çok dolgun ne de çok zayıf, yani dışarıdan ne yüksekliği ile çok yuvarlak, ne de çok sivri olmasını önlemek için dış kemerlere şekil veren kemer merkezlerini yerleştirmek için daha fazla sanat ve dikkat gerekiyor.

eslevé sur des piez droits de 20 toises de haut. Cette eslevation lui donne une gayté et une beauté en /25r/ dehors et en dedans que n'a pas celuy de Sainte-Sophie, parce qu'il n'est pas eslevé plus haut qu'en demy cercle, et qui est encore surbaissé ; et posé sur de piez droits de cinq à six toises seulement de hauteur et qui ne sont pas proportionnez ; c'étoit l'usage des anciens qui se contentoient du demy cercle tant en dedans de leurs temples que par dehors, et ne faisoient qu'une voûte ; mais les modernes ont changé avec raison quelque chose à cette prattique, qui rend ces dômes plus beaux et plus parfaits, en eslevant davantage la coupole par le moyen de piez droits, auxquels on donne beaucoup plus de hauteur et en y adjoustant une corniche proportionnée ; et en faisant deux voûtes l'une sur l'autre ; mais qui sont séparées à distance, que l'on peut aller facilement entre les deux, par le moyen des marches qu'on y prattique.

La voûte intérieure du dôme de Saint-Pierre est à plein ceintre, et la voûte extérieure est à peu près à demy ovale ou demy cercle surmonté ; avec une tribune ou lanterne sur le tout ; ce qui donne beaucoup plus de grâce que quand le dôme n'a qu'une voûte et qu'il est couvert en cul de four ; ce qui le fait paroistre escrasé ; comme est celuy de Sainte-Sophie, qui ressemble à une calotte platte toutte nue, ny ayant point de lanterne sur le tout. Mais cela n'empêche pas que la hardiesse du demy cercle surbaissé ne soit à admirer dans ce dôme à cause de sa grande estendue.

Dans tous les autres dômes de Constantinople ; et dans tous ceux qu'on voyt dans le reste de la Turquie où touttes leurs mosquées sont basties en dôme, il ont suivi les proportions de celuy de Sainte-Sophie qu'on a pris pour modèle ; mais ils ont tous leur plein ceintre, avec une voûte seulement, les Turcs n'estant point assez habiles ny les Grecs d'aujourd'huy leurs sujets [97], pour conduire des arcs surbaissez, et moins encore les dômes à la moderne qu'on construit en Europe ; il y faut pour eux trop d'art et de prudence ; pour /25v/ disposer les centres des arcs qui forment le trait de l'arc extérieur, de telle sorte que suivant la hauteur et les autres parties du bastiment il ne paroisse ny trop gras ny trop maigre, c'est-à-dire qu'il ne soit ny trop arrondi par le haut, ny trop en pointe.

Ayrıca Ayasofya kubbesinin uzaktan görünmeyişinin bir nedeni de hiçbir süsünün, revakının ve cephesinin olmayışıdır. Tersine, San Pietro ise mabedin ön cephesini teşkil eden kemerli büyük bir girişle desteklenmiyor. Ayrıca binanın diğer tarafları çok güzel sanat eserleriyle çevrilidir, özellikle arka cephesi, dünyada en güzel mimarî olarak kabul ediliyor. Dolayısıyla, Ayasofya'nın kubbesi, mimarî teknik bakımından çok gelişmiş ise de göze hoş görünmüyor. Ayrıca bu kubbe, kendi görünümünü iyileştirecek başka bir sanat eseriyle de desteklenmiyor. Dışarıdan mabedin güzelliği yok.

Bu mabedden aldığım kesit gösteriyor ki, onu sadece bir yüzünden göstermek ve iki avlu tarafından işgal edilen ve aslında güzel bir kapı revakı ile süslenmesi gereken ön yüzü görüntülemek zorunda kaldım. Bu iki avlu, önden kat kat inen sundurmalar gibi mabedin bünyesine arka arkaya bağlı oldukları için ve dışarda hiçbir süse sahip olmayan karmaşık yapı yüzünden onu öyle değiştiriyor ki binanın aslından hiçbir şey seçilmiyor.

Bu sadelik şaşırtmamalı, nedenini de mabedin içini tanıttığım zaman ve neden dışarıda ve üstünde güzel mimari süslerinden bir şey görünmediğini söylemiştim: Roma İmparatorluğu'nu her taraftan sarsan harpler yüzünden güzel mimarinin adeta gömüldüğü ve sanatların ve bilimlerin ihmal edildiği bir devirde yapılmıştı.

Tüm bunlar, bu mabedin mimarisinin inceliği, yapısının hassaslığı, büyük kubbenin dayandığı ve hemen avludan girildiğinde mabedin içinin ta büyük kubbenin üstüne kadar keşfi sağlayan iki büyük yarım kubbe merkezlerinin konumu bakımından mükemmel güzelliğe ulaşmasına mani değildir.

Daha önce de söylendiği gibi bu mabedde hiçbir mimari süs, heykel ve resim görülmez, ancak büyük kubbe dışında uzunluğu 80 m., genişliği 36 m. ve yüksekliği 54 m. olan orta sahnın büyüklüğü, mermer ve

Ce qui fait encore que le dôme de Sainte-Sophie ne paroist pas, et qu'il n'est soustenu ny accompagné d'aucuns ornemens, n'ayant ny portiques ny façades ; celuy de Saint-Pierre au contraire est soustenu par le grand portique qui fait la principale façade du temple ; et tout le reste de l'édifice est environné d'excellens ouvrages, et surtout dans sa façade de derrière, qui passe pour le plus excellent morceau d'architecture qu'il y ayt au monde, de sorte que le trait de la coupole de Sainte-Sophie n'estant pas beau pour l'agrément quoyqu'il soit fort hardi, et cette coupole n'estant d'ailleurs accompagnée d'aucuns ouvrages qui la relevent. Tout le temple n'a rien de beau par dehors.

Dans l'eslevation que je donne de ce temple, j'ay esté obligé de le representer par un de ses costez, ayant fait tirer simplement une veüe de la façade de devant qui devroit estre ornée d'un beau portique, et qui est occupée par les deux vestibules, lesquels estant attachez l'un devant l'autre au corps du temple comme des apentis qui descendent par estages, le défigurent tellement par cette confusion de bastimens, qui n'ont aucun ornement en dehors, qu'on n'y connoit rien.

Cette simplicité ne doit point surprendre, j'en ay dit la raison dans la description de l'intérieur du temple, et pourquoy on ne voyt en dehors ny au-dessus du temple aucuns ornemens de la belle architecture, qui est que dans ce siècle-là elle estoit ensevelie dans l'ignorance à cause des guerres qui déchiroint l'Empire Romain de touttes parts, pendant lesquelles les beaux arts, et les sciences avoient esté négligez.

Ce n'est pas à dire que ce temple ne soit en son tout d'une beauté /26r/ admirable par la hardiesse et la délicatesse de l'ouvrage, par la disposition des ceintres des deux grands demy dômes, sur lesquels la grande coupôle est appuyée, et qui font qu'à l'entrée du vestibule, on découvre tout d'un coup tout l'intérieur du temple jusqu'au haut du grand dôme.

On ne voyt dans ce temple ainsy qu'il a desia esté dit aucun ornemens d'architecture, de sculpture ny de peinture, mais la grandeur de la nef dont la longueur est de 40 toises, la largeur de 18 toises, et la hauteur de 27 toises non compris la grande

kan taşından yapılmış, iki mahfili taşıyan iki sıra sütunu, her tarafında bulunan kakma çeşitli renkte ve kıymetli taşlarlarla keşfedilen bu mabed insanı ürperten bir güzelliğe ve hayranlık veren bir görünüşe sahiptir.

Denebilir ki bu güzelliğe San Pietro'da rastlanmaz, çünkü büyük kubbe daha uzun ve daha büyük olduğu halde, dar ve alçak olduğu için, genişliği sadece 24 m., yüksekliği 36 m. ve kubbenin büyüklüğüne orantılı olmadıkları için ancak orta nef içinde epeyce ilerledikten sonra görülebiliyor. Bu yüzden de bu mabede girildiğinde, insanı hayrete düşüren veya ona hayranlık veren bir yan görülmüyor, tersine büyük ve uzun bir kiliseye girildiği hissini veriyor. Yalnız büyük kubbenin ta altına gelmekle keşfedilmesi Ayasofya'da hissedilen duyguları vermeye yeterli değil.

Ayasofya mabedinin inşa edildiği incelik onun güzelliğine daha da katkıda bulunuyor, halbuki San Pietro'yu destekleyen kocaman ayak ve malzemeler binayı öyle hırpalıyor ki koskocaman bir yığın gibi görünüyor. Tersine Ayasofya'nın ayakları çok zarifdirler ve ona büyük bir neşe veriyorlar. Ferah olması dayanıklığını azaltmıyor. Bu mabed 1300 yıldan beri, bazen yangınların verdiği zararların dışında hiçbir yeri bozulmadan yaşıyor.

Süleymaniye Camii[93]

Bu cami İstanbul ve tüm Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkler'in inşa ettiği en güzel camidir; diğer camiler gibi Ayasofya örnek alınarak yapılmıştır, ancak onun kadar büyük değildir. Banisi Muhteşem lakabıyla anılan II. Süleyman'dır[94]: Türk âdetlerine göre Hıristiyanlar üzerinde büyük zaferler kazanan Pâdişahların cami yaptırma izinleri olduğu için Süleyman Pâdişah bu şahane camiyi yaptırmaya karar verdi. Bunun için imparatorluğun tüm mahir mi-

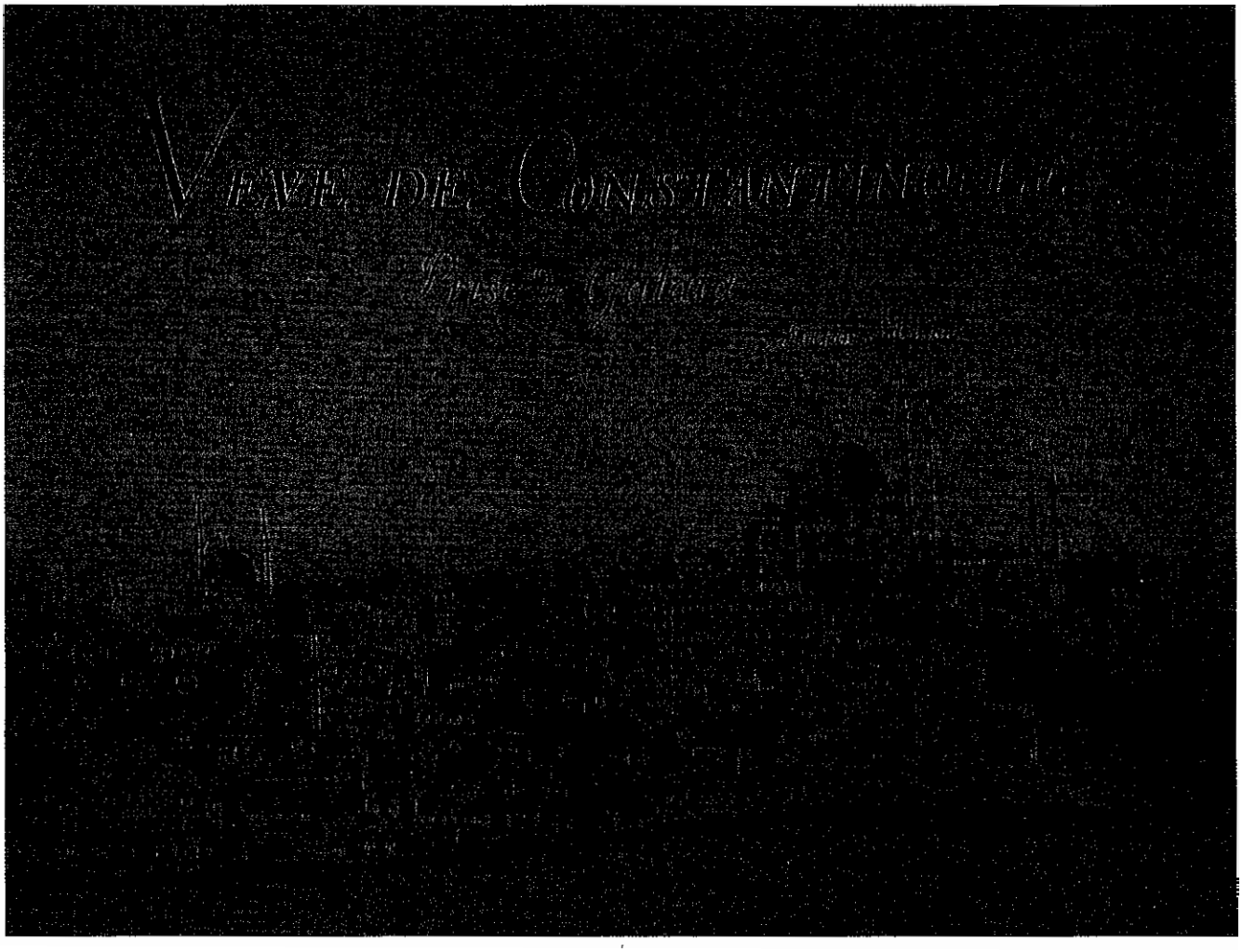
coupole, avec les deux ordonnances de colomnes de marbre et de jaspe qui soustiennent le deux tribunes, et l'incrustation de pierres rares et prétieuses de différentes couleurs dont ce temple est partout revestu se découvrant tout à la fois le premier pas qu'on fait pour entrer dans ce temple, il se présente à la veüe un objet qui surprend, et qu'on ne se peut lasser d'admirer.

On peut dire que cette beauté ne se rencontre pas dans Saint-Pierre, le dôme quoy que beaucoup plus beau par son eslevation et sa grandeur ne peut estre aperceu qu'on ne soit advancé fort avant dans la nef à cause qu'elle est trop estroite et trop basse, sa largeur n'estant que de 12 toises, et sa hauteur de 18 toises et qui ne sont point proportionnées à la grandeur du dôme ; c'est pourquoy en entrant dans ce temple, on remarque seulement que c'est un grand vaisseau et fort long, mais on n'y trouve rien qui surprenne et qui attire l'admiration, la veüe seule du dôme qu'on ne découvre point qu'on ne soit presque dessous, ne produisant point le mesme effet que l'on voyt dans Sainte-Sophie.

La délicatesse avec laquelle le temple de Sainte-Sophie est basti contribue encore beaucoup à sa beauté, au lieu que dans Saint-Pierre les gros piliers et matériels qui soustiennent l'édifice, l'offusquent tellement qu'il paroist une grande masse. Les piliers au contraire de Sainte-Sophie /26v/ sont fort délicats et luy donnent beaucoup plus de guayeté ; mais s'il est plus dégagé la solidité n'en est pas pour cela diminuée, et il y a treize cens ans que ce temple subsiste sans que rien ayt travaillé ; que par les embrasemens qui y sont arrivez de temps en temps.

La Mosquée Süleymaniye [98]

Cette mosquée est la plus belle de Constantinople et de tout l'Empire othoman, de la fabrique des Turcs ; elle est bastie comme touttes les autres mosquées sur le modèle de Sainte-Sophie, mais il n'en faut beaucoup qu'elle soit aussy grande. Soliman Second surnommé le Magnifique en estoit le fondateur, suivant la coustume des Turcs, les Empereurs qui ont remporté de grands advantages sur les Chrestiens ont la permission de bastir des mosquées, l'Empereur Soliman prit la résolution d'en eslever une

68. Mosquée Sultan Soliman: détail de la «veue de Constantinople, prise de Galata»/ Süleymaniye Camii, Galata'dan alınmış İstanbul görünümü, ayrıntı, *Plantier, SH 109.*

marlarını çağırmış ve onlara Ayasofya'yı geçecek bir eser yapmalarını istemiştir, ancak hiçbiri bu işi yapmaya cesaret edememiş, bu yüzden de çok güzel bir sahnı olan bu caminin şimdiki planı uygulamaya konulmuştur.

Süleymaniye, şehrin evlerden en çok arınmış tepesi üzerinde kuruludur, bu da onun, dışardan, üzerinde inşa edildiği tepenin basık olmasından dolayı kendisi de basık görünen Ayasofya'dan bile daha iyi görünmesine vesile oluyor. Çeşitli seyyahların eserlerinde bu caminin İstanbul'un en güzel camii olduğunu söylemeleri de bundan kaynaklanıyor. Doğrusunu söylemek gerekirse, belki de bu seyyahlar ne birine ne de ötekine girdiler, çünkü, elçilerin dışında Hıristiyanların bu camilere girmesi çok zordur: rüşvetle mabed kapıcılarını ba-

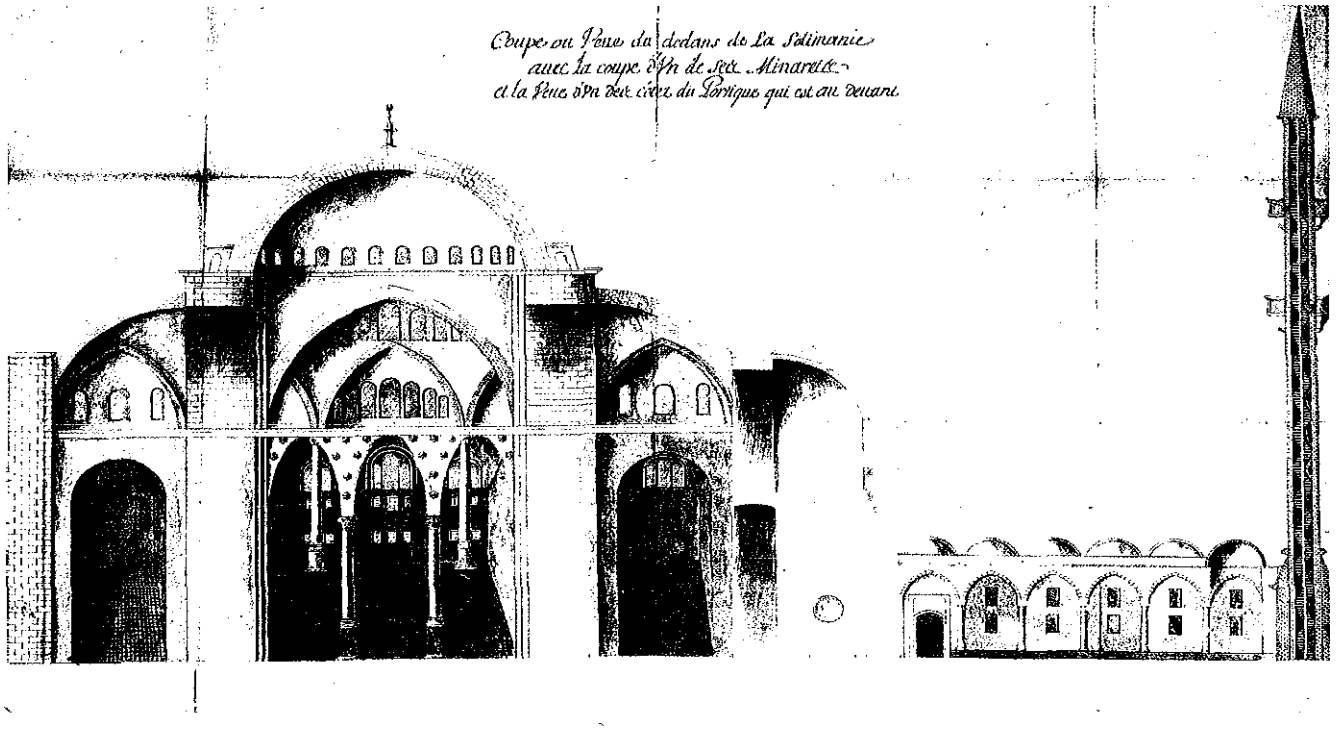
magnifique. Il assembla pour cet effet les plus habiles architectes de son empire, et leur proposa de faire un édifice qui surpasse Sainte-Sophie, mais il ne s'en trouva point qui osat l'entreprendre, et il fallut se réduire au plan de cette mosquée, qui ne laisse pas d'estre un beau vaisseau.

La Solimanié est sçituée sur un des tertres de la ville le plus dégagé de maisons ce qui l'a fait beaucoup paroistre par dehors et mesme beaucoup plus que Sainte-Sophie qui paroist toutte enfoncée à cause du penchant du tertre sur lequel elle est bastie, et c'est apparemment la raison qui a fait dire à divers voyageurs dans leurs relations que cette mosquée estoit la plus belle de Constantinople ; il y a apparence qu'ils ne sont entrez ny dans l'une ny dans l'autre, ce qui est très difficile à des chrestiens si ce n'est lorsque quelque ambassadeur les va voir, car la voy de corrompre par argent les por-

zen satın almak mümkünse de çok zaman gerçekten tehlikelidir. Dolayısıyla büyük bir olasılıkla, seyyahlar iki yapıtın güzelliği konusunda dışarıdan hüküm vermişlerdir.

Gerçekten de, kesitinden de anlaşılacağı gibi kendine göre güzellikleri olan Türk mimarî tarzında yapıldığı için Süleymaniye dışardan çok güzeldir; içeriden ise olağanüstü bir görünüşe sahip olmadığı için tam bir tanıtımını yapmak gereksizdir. Plan, kesit ve dikey kesit görünüş cami konusunda bir fikir vermeye yeter. Uzun cepheleri 72 m., diğer iki cephesi 68 m., ve ortasında kubbesi 26,6 m. çapında her biri, dışarıdan dış galerilere çıkmak için Ayasofya'da olduğu gibi içinde bir merdiven olan dışardan bir patiers de ces temples et qui peut quelques fois réussir est fort périlleuse ; il y a donc tout lieu de croire /27r/ que ces voyageurs n'ont jugé que par le dehors de la beauté de ces deux édifices.

En effet, la Solimanié est fort belle en dehors estant ornée d'une architecture turquesque qui a ses beautez en sa manière ainsy que l'on peut voir dans son eslevation ; il est inutile d'en donner une exacte description ny ayant rien au dedans d'extraordinaire. Le plan, la coupe, et l'eslevation suffiront pour en faire concevoir l'idée. Sa figure est un quarré long dont les grands costez ont 36 toises et les autres 34 ayant au milieu un grand dôme de 14 toises de diamettre, soustenu de quatre gros pilliers qui ont chacun leur arboutan en dehors

69. «Eslevation de la Solimanie» / Süleymaniye Camiinin cepheden görünümü, *BNF, ms. fr. 7176, f°142, 18, 76,5x42 cm.*

yanda ile destekli dört iri ayağa yaslanmaktadır. Bu ayaklar, uzun bir dikdörtgen şeklinde olan binanın büyük kubbesini taşıyor. Türk camilerinin içinde galeri bulunmaz, çünkü kadınlar camiye gitmez. Caminin kubbesi tam ortadadır.

Diğer camilerde olduğu gibi bu cami de Mekke'ye doğru dönüktür, dolayısıyla mihdans lequel il y a un degré comme à ceux de Sainte-Sophie pour monter aux galeries extérieures seulement, n'y ayant point de galeries intérieures dans les mosquées des Turcs pour les femmes qui n'y vont point ; ce dôme a son plein ceintre.

Cette mosquée est tournée comme le sont touttes les autres du costé de La Meque, de sorte que le *maharab* est placé

rabı, tanıtımını yaparken de söylediğimden anlaşılacağı üzere, Ayasofya'da olduğu gibi doğu duvarının kenarında değil orta kısmında yer alıyor. Kırk ayak (12.96 m.) yüksekliğinde, mermer granitten yapılmış ikişer sütun, en üstte camiyi aydınlatan yedi pencerenin yer aldığı büyük kubbe kemerlerinin altında gelip biten iki bir yandaki duvarı destekliyorlar. Büyük kubbe, iki yandan, Ayasofya'da olduğu gibi daire şeklinde değil de kare biçiminde bir şekil çerçevesinde büyük sütunlarla aynı hizada yerleştirilmiş ikişer ayak tarafından taşınan iki büyük yarım kubbe ile çevrilidir. Yan sahınların her biri, kurşunla kaplı beş küçük kubbe veya fırıniçiyle örtülüdür. Büyük kubbe de aynı şekilde kurşunla kaplı ve en yukarıda bir alem ve yaldızlı bir hilalle tamamlanmaktadır.

Bu caminin içi, iki tarafında, yukarıdaki ve büyük kubbenin pencereleri ile beraber camiye çok güzel bir ışık sızdıran beş büyük kemerle aydınlanıyor. Ancak ona asıl aydınlığı veren olağanüstü beyazlıkta bir kireçle her tarafının badana olmuş olmasıdır. Caminin her tarafı, yaklaşık 6 m. yükseğe kadar kaplanmış ve açık mavi motiflerle süslenmiş Hollanda tipi (İznik) fayans karolarıyla süslüdür. Büyük kubbeye ve yarım kubbelere asılı sayısız kandil ve deve kuşu yumurtaları vardır. Dışarıda, iki tarafta ve iki büyük payanda arasında üstüste iki galeri ve alt galerinin altında namaza gelenlerin abdest alması için çok sayıda musluk vardır.

Cami girişi ortada ve batı cephesindedir. Sadece, Türk motifleriyle süslü bir mermer kapısı vardır. Yine batı tarafının iki köşesinde, üstleri kurşunla kaplı ve yaldızlı hilalle biten üçer şerefeli iki güzel minare vardır.

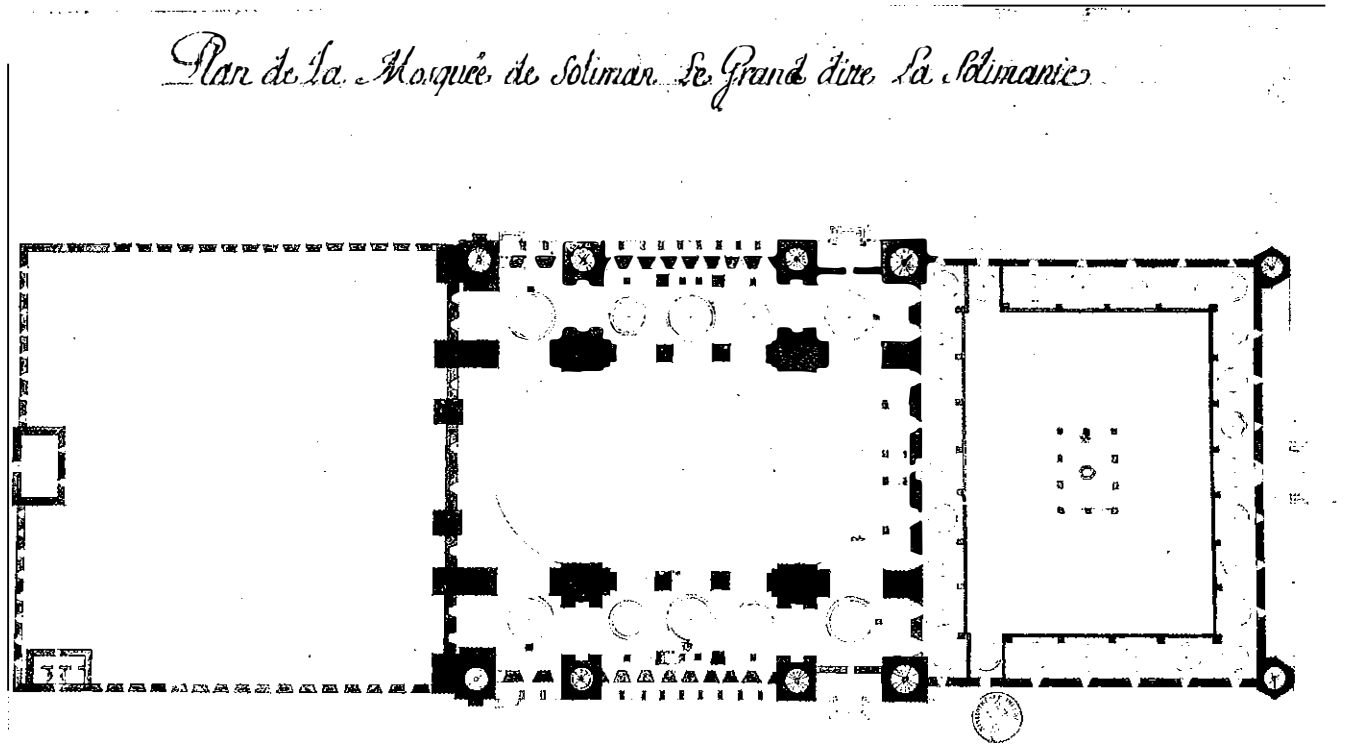
Bu girişin önünde, dışarıdan tunç parmaklıklı birkaç pencerenin yer aldığı bir duvarla çevrili, içeriden granit mermerden yapılma yirmidört ayak (7.776 m.) yüksekliğinde yirmidört sütunla desteklenen yir-

dans le fond sur le milieu du mur oriental de l'enceinte et non à costé comme il l'est dans Sainte-Sophie dont j'ay dit les raisons dans la description de ce temple ; deux colomnes de marbre granite de 40 piez de long chacune soustiennent de chaque costé un mur qui va se terminer sous les arcades du grand dôme au haut duquel il y a sept fenestres qui esclairent cette mosquée par le haut. Le grand dôme est cottoyé à ses deux extrémitez par deux grands demy dômes ou culs de four, portez par deux piliers placez sur une mesme liane avec ses gros piliers quarrement, et non en ligne circulaire comme au temple de Sainte-Sophie. Les aisles sont couvertes chacune de cinq petits dômes, et tous ces dômes sont couverts de plomb aussy bien que le grand dôme qui est surmonté d'un colophon avec croissant doré.

Cette mosquée est eclairée en bas par cinq grandes arcades de chaque costé qui y donnent avec les fenestres d'en haut et celles du grand dôme un fort beau jour, mais ce qui contribue beaucoup à la rendre aussy claire qu'elle est, c'est qu'elle est enduite partout d'un lait de chaux /27v/ extraordinairement blanc ; il y a en dedans tout au tour de la mosquée une encroustation de carreaux d'hollande blancs avec des figures de marine, de la hauteur d'environ trois toises, et il pend des voûtes du grand dôme et deux grands demy dômes une infinité de lampes et d'œufs d'autruche. De chaque costé en dehors entre les deux grands arboutans il y a deux galeries l'une sur l'autre, et sous la galerie inférieure il ya un grand nombre de fontaines avec leurs robinets où se lavent ceux qui viennent à la prière.

L'entrée de la mosquée est au milieu de la partie occidentale et n'a qu'une porte qui est de marbre avec des ornemens à la turque ; sur les deux angles de la mosquée du mesme costé occidental, il y a deux beaux minarets à trois galeries chacun couverts de plomb avec des croissans dorez au dessus.

Au devant de cette entrée il y a une grande cour carrée entourée d'une galerie couverte de 28 dômes qui sont soustenus en dedans par 24 colomnes de marbre granite de 24 piez de haut chacun, et en dehors par

70. «Plan de la Solimanie» / Süleymaniye Camii'nin planı, *BNF, ms. fr. 7176, f° 141, 54,5x41 cm.*

mi sekiz kubbe ile kapalı kare şeklinde büyük bir avlu vardır; ön cepheye bitişik galeri camiye giriş görevi yapmaktadır. Avlunun üç girişi vardır: biri ortada ve yukarıda bahsedilenin tam karşısında, diğer ikisi ise giriş bölümü galerisine bitişik iki yan galeridedirler. Kapılar mermerden ve Türk motifleriyle süslüdür. Bu avlu mermer taşla döşenmiştir ve ortasında abdest için bir çeşme vardır. Bu avlunun iki köşesinde, ikişer şerefeli ve caminin iki minaresine karşı yapılmış iki minare vardır. İç kesitte de işaret edildiği gibi, bu minarelerden biri, içinde, insanları namaz saatlerinde camiye gelmeleri için birinci şerefenin etrafını dolaşarak yüksek sesle bağıran müezzinin minareye çıktığı merdivenin içi görülmektedir[95].

Caminin arkasında, demir parmaklıklı birçok pencerenin yerleştirildiği bir hazire vardır. Süleyman'ın türbesi burada, ortada-

le mur d'enceinte percé de quelques fenestres qui sont grillées de bronse ; la galerie qui joint le frontispice de ladite mosquée luy sert de vestibule. Cette cour a trois entrées, l'une dans le milieu de la galerie opposée à celle cy-dessus, et les deux autres dans les deux galeries des costez joignant la galere du vestibule ; les portes sont de marbre avec des ornemens d'architecture turquesque. Cette cour est pavée de marbre et il y a au milieu d'icelle une fontaine pour les ablutions. Sur les deux angles de cette cour il y a deux minarets à deux galeries qui respondent ceux de la mosquée. Dans la coupe ou veüe dedans de la mosquée [99] on verra un de ces minarets coupez qui fait voir le degré par où monte le crieur qui va appeller les peuples aux heures de la prière et qui tournent tout autour de la première galerie crie à haute voix qu'on vienne à la mosquée. /28r/

Derrière la mosquée, il y a un pareil enclos et percé de quantité de fenestres grillées de fer. Le tombeau de Soliman est

dır, Osmanlı impartorlarına ait en güzel türbedir. Çok güzel bir işçiliği vardır. Şekli sekizgen ve dışardan onbeş mermer sütunla desteklenen bir galerisi, içeriden de yılantaşından yapılma, temel, kaide ve beyaz mermer sütun başlıkları olan sütun köşeleri çepeçevre küçük bir başka galerisi vardır. Ayrı bir lahitte oğlunun[96] mezarını da yanında bulunduran Süleyman'ın türbe kubbesini sekiz sütun desteklemektedir. Aynı hazirenin biraz ötesinde, Süleyman'ın eşinin türbesi görülüyor. Kocasının türbesinden ayrı olarak yapılmıştır çünkü geleneklere göre, öteki dünyada kadınlar kocalarının tattığı mutluluğu tadamayacakları için karılar kocaları ile gömülemezler[97].

Bu cami, önündeki avlu ve türbelerle beraber, 240 m. uzunluğunda, 144 m. genişliğinde ve etrafı tamamen bir sıra ağaçlık bir duvarla örülü daha büyük bir avlu ile çevrilidir. Buraya yedi kapıdan girilir ve bu çevre duvarında her iki metrede bir demir kafesli bir pencere vardır.

Sultan Ahmed Camii

Bu cami Sultan Ahmed tarafından inşa ettirilmiştir, bir başka adı da, bu yüzyılın başında yapıldığı, dolayısıyla yepyeni olduğu için "Yeni cami"'dir. Onu yaptıran sultana şeyhülislam ve diğer ulema, imparatorluğu genişletmediği ve bizzat hiçbir savaş kazanmadığı için cami yaptırma hakkı olmadığını söylediklerinde inanmadığı için buna "Kuşku camii" de denir[98].

Eskiden hipodrom denen Atmeydanı'ndadır. Camiyi yaptırmak için, bu sultan meydanın bir kısmını aldı ve bu bölümü de 180 m. uzunluğunda ve tunç kafesli 72 penceresi olan alçak bir duvarla ayırdı.

Bu cami küçüktür ve hemen hemen Süleymaniye ile aynı plan üzerinde kurulmuştur. İçerideki işçilik kabadır, ancak dışarıdan ince ve zariftir. Tüm İstanbul'un, hatta

au milieu, c'est le plus beau de tous les empereurs othomans et l'ouvrage en est fort propre. Sa figure est un octogone entouré par dehors d'une galerie dont la couverture est soustenue de 15 colomnes de marbre, et par dedans il y a aussy une petite galerie qui règne tout autour ayant ses angles des colomnes de serpentin, avec leurs bases, pieds déstaux, et chapitaux de marbre blanc ; huit colomnes de marbre soustiennent le dôme, sous lequel est le tombeau de Soliman qui a son fils auprès de luy dans un cercueil séparé [100]. Quelque distance de ce tombeau dans le mesme enclos on voyt celuy de la femme de Soliman, il est séparé de celuy de son mary à cause de la coustume qui ne permet pas d'enterrer les femmes avec leurs marys puis qu'ils seront séparez dans l'autre vie où les femmes ne jouiront point de mesme bonheur que les hommes [101].

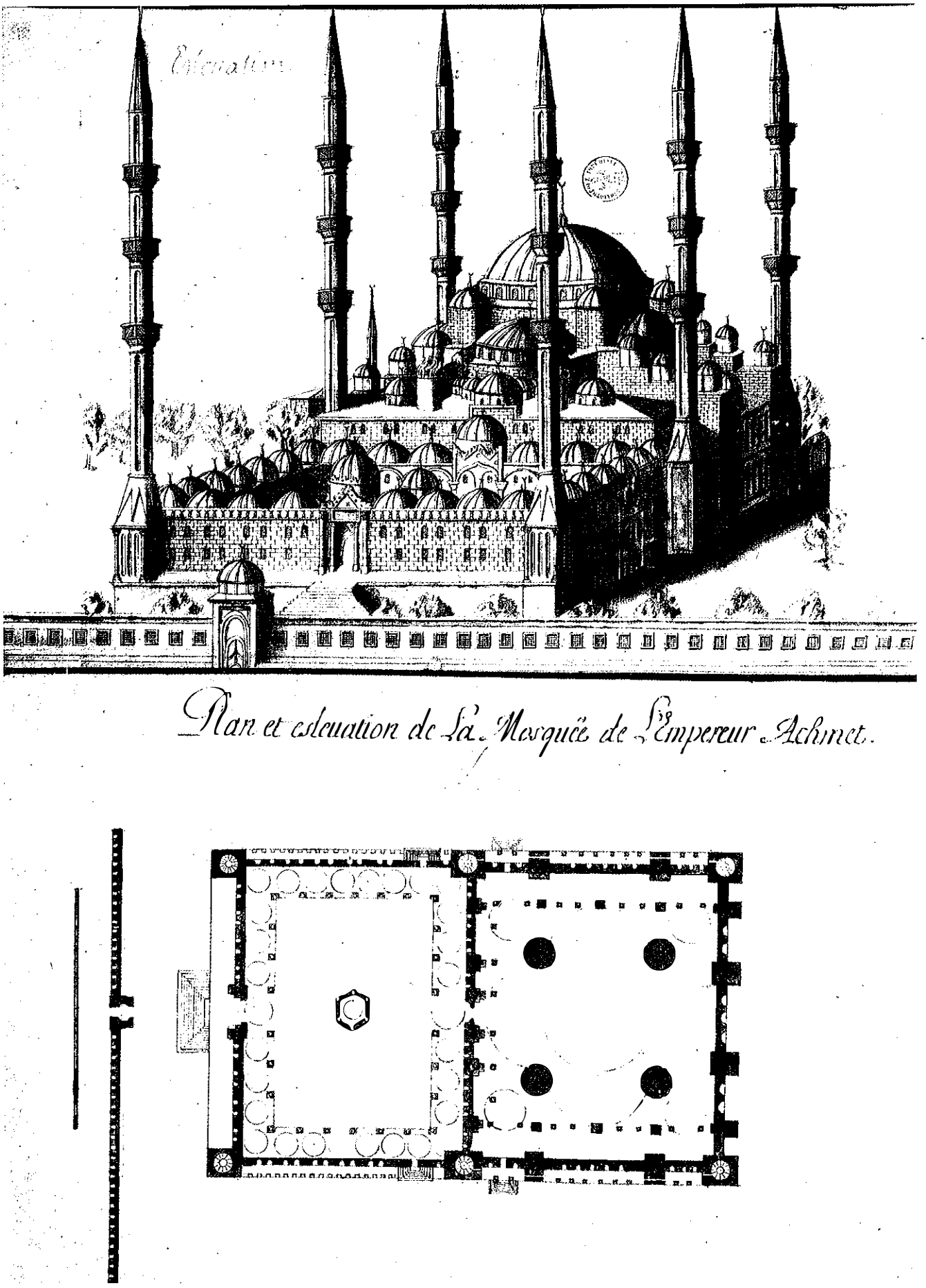
Cette mosquée avec la cour qui est au devant et celle des tombeaux est enfermé dans un grand enclos de murailles de 120 toises de long sur 72 de large planté d'une rangée d'arbres tout autour en dedans ; on y entre par sept portes, et dans ce mur d'enceinte il y a de toise en toise tout autour une fenestre grillée de fer.

La Mosquée Sultan Ahmed[102]

Cette mosquée a esté bastie par Sultan Achmet, on l'appelle aussy la mosquée neuve à cause qu'elle est toutte novelle estant un ouvrage du commencement de ce siècle ; on l'appelle encore la mosquée de l'incrédule, à cause que l'Empereur qui la bâtie ne voulut pas croire le moufti et autres gens de loy qui luy representèrent que n'ayant point accru l'Empire, ny donné en personne aucune battaille il ne luy estoit pas permis de bastir une mosquée [103].

Elle est sçituée sur la place de l'Atmeydan dite anciennement de /28v/ l'hypodrôme dont cet Empereur a pris une partie pour cet édifice et l'a séparé de la place par une muraille basse de 90 toises de long dans laquelle il y a 72 fenestres grillées de bronse.

Cette mosquée est petite, et est bastie presque sur le mesme plan que la Solimanié ; le travail est grossier par dedans, mais par dehors il est propre et délicat, c'est la

71. «Plan et eslevation de la Mosquée du Grand Seigneur d'Achmet» / Sultan Ahmed Camii'nin plan ve cepheden görünümü, *BNF, ms. fr. 7176, f° 146, carte / harita n° 20, 54,5x41 cm.*

imparatorluğun altı minaresi olan tek camiidir. Altısı da çok zarif mimariye sahiptirler.

Valide Sultan Camii

Bu cami liman tarafındadır, Sultan İbrahim'in eşi ve IV. Mehmed'in annesi Valide Sultan tarafından yaptırılmıştır. Cami yaptıran ilk kadındır, çünkü kanun kadınların cami yaptırmasına müsaade etmez[99]. Ancak bu prenses herkesin saygı ve hayranlığını kazandığı için, kendinden önce hiçbir prensese verilmediği halde ona izin verildi. Zekası, temkinliği ve ihlasından dolayı hatırası Türkler arasında hâlâ hayırla anılır.

Bu cami de diğerleri gibi dörtgen bir şekildedir. Sultan Ahmed Camii'nden daha büyüktür ve içten ondan da güzeldir; sadece iki minaresi vardır.

Bu caminin hemen yanında ve onunla aynı zamanda yapılan, Valide Sultan'ın büyük gelirler bağladığı, bir hastahane ve bir çarşı vardır; tüm bu binalar güzel ve İstanbul'un belli başlı süsleridir.

Bu şehirde II. Mehmed, I. Bayezid[100], I. Selim ve başka pâdişahlar tarafından yapılmış daha birçok cami vardır, ancak, II. Mehmed'in yaptırdığı caminin dışında olanlar pek güzel değildirler. II. Mehmed Camii'nde iki tarafta porfirden ikişerden dört sütun vardır, her biri beş ayak (1.62 m) çapında olan bu sütunlar da büyük kubbenin kemerlerini destekliyorlar, ancak yükseklikleri pek orantılı değildir, çünkü her biri sadece oniki metredirler. Bu sütunlar muvazeneli olsaydı herhalde dünyanın en güzel sütunları olacaktı. Türkler'in dini ve ayinlerinden Türkiye'nin durumu bölümünde bahsedeceğim[101].

12- İSTANBUL LİMAN VE TERSANESİ

İstanbul limanı, şehirle varoşları arasında Akdeniz'e dökülen Karadeniz akıntı-

seule non seulement de Constantinople mais encore de l'Empire qui ayt six minarets travaillez avec beaucoup de délicatesse.

La Mosquée de la Sultane Validé

Cette mosquée est sçituée vers le port, elle a esté bastie par la sultane validée, femme d'Ibrahim et mère de Mahomet 4. qui est la première femme qui ayt entrepris de bastir des mosquées [104] parce que la loy ne permet pas aux femmes d'eslever des temples à la gloire de Dieu. Mais comme cette princesse avoit des qualitez qui lui attiroient l'estime et l'admiration de tout le monde, on ne pust luy refuser cette permission qui n'a encore esté accordée à aucune princesse avant elle ; sa mémoire est encore en vénération parmi les Turcs à cause de son esprit, de sa prudence, et de sa piété.

Cette mosquée est eslevée comme les autres sur une figure quarrée ; elle est plus grande que la mosquée d'Achmet et beaucoup plus celle par dedans, elle n'a que deux minarets.

Tout proche de cette mosquée il y a un hospital et un basard que cette princesse fit bastir en mesme tems et qu'elle a doté de revenus considérables ; tous ces édifices sont beaux et font un des principaux ornemens de Constantinople.

Il y a quantité d'autres mosquées en cette ville de fondation royale comme celles de Mahomet II., Bajaset Ier [105], Selim Ier et autres, mais elles n'ont rien de beau, si ce n'est celle de Mahomet où il y a quatre colomnes de porphire deux de chaque costé qui soustiennent les arcs du grand dôme qui ont chacune cinq piez de diamettre, mais la longueur n'en est pas proportionnée n'ayant que six toises de hauteur ; si elles avoient leur proportion ce seroient les plus belles colomnes du monde. Je traitteray de la religion des Turcs et de ses cérémonies dans l'estat de la Turquie[106]. /30r/

12 - LE PORT ET L'ARSENAL DE CONSTANTINOPLE

Le port de Constantinople est un bassin naturel que forme le courant de la mer

sının meydana getirdiği ve Avrupa'nın en güzel ve güvenli doğal bir limanıdır; pusulanın tüm rüzgârlarından korunmuştur, öyle ki limanda olduğunuzda kendinizi bir amfiteatrda sanırsınız; etrafını çevreleyen şehirler onu tamamen koruma altına alan yamaç eteklerinde kurulmuşlardır.

Uzunluğu beş çeyrek fersah (1250 m.), en geniş yeri 700 m., en dar yeri 260 m.'dir. Binden fazla gemiyi alabilecek genişliktedir ve o kadar derindir ki gemilerin pruvaları karaya çıkabilir.

Rıhtım olarak, oraya devamlı atılan çöp yığını vardır. Karadeniz akıntısının git-gel hareketiyle liman, makinalara ihtiyaç duyulmadan kendi kendine bu pisliklerden temizleniyor. Değilse çoktandır burası dolardı, çünkü Türkler liman ve koyları için hiçbir ihtimam göstermezler, onların âdetlerinde tamir için para harcamak yoktur.

Bu limanda çok sayıda pereme[102] vardır. Büyük kısmı Venedik'teki gondollar gibi küçük, devamlı olarak limanın bir tarafında işi olanları karşıdan karşıya geçirmek için ve esirler tarafından çekilen kayıklardır. Bu kayıklardan burada onaltı bin kadar var ve Venedik'tekiler gibi kapalı değildirler, onun için dengesizdirler; küçüklerinin her birini bir adam idare ediyor. Kalyon ve kadırga subayları ve bostancıların 12'den 18'e kadar oturağı olan büyük kayıkları vardır ve onları gereken yerlere götürmekle yükümlüdürler; limanı bu şekilde bitmez tükenmez gidip gelişleriyle her tarafı kaplayan gemilerle görmek çok zevkli bir şey.

Limana girmek ve Asya yakasına yaklaşmak için bir güney rüzgarı gerekiyor, çünkü 1/4 kuzey, kuzey-doğu ve kuzey-kuzey-doğu'dan Kızkulesi'ne kadar akıntı insanı Sarayburnu'na sürüklüyor. Sonra da kuzey-batı ve batı, kuzey-batı yapılır ve böylece her yerde 15, 18, 20, 22, 25 ve 30 kulaç derinliklerle seyredilebilir.

Noire entre la ville et les faux-bourgs en se déchargeant dans la mer Blanche, et qui peut passer pour le plus beau et le plus seur qu'il y ayt en Europe. Il est abrié de tous les vents de la boussole, en sorte qu'estant dedans il semble qu'on soit au milieu d'un amphitéatre, les villes qui l'environnent estant touttes sçituées sur des penchans de costes qui le mettent entièrement à couvert.

Il a cinq quarts de lieues de long, sa largeur est de 350 toises au plus large et au plus estroit de 130 toises, il peut tenir plus de mile vaisseaux, et il est tellement profond que les plus grands peuvent avoir la proue sur terre.

Il a pour quay les immondices qu'on y jette continuellement, lesquelles sont emportées par le revange ou retour du courant de la mer Noire qui tournant tout autour du port l'entretient toujours net sans qu'on ayt besoin de machine pour le nettoyer, sans quoy il seroit comblé il y a longtemps, les Turcs ne prenant aucun soin de leurs ports et rades, et leur coustume estant de ne faire aucune despense en réparations.

Il y a une très grande quantité de permes [107] sur ce port qui sont de petits bastimens comme les gondoles de Venise menées par des esclaves qui passent continuellement ceux qui ont afaire à l'un ou l'autre costé du port ; on en compte jusqu'à seize mil, elles ne sont pas couvertes comme celles de Venise, et sont encore plus jalouses, il n'y a qu'un homme dans les petites pour les conduire. Les officiers /30v/ des vaisseaux et des galères et les bostangis ou officiers des jardins ont des galiotes depuis 12 jusqu'à 18 bancs pour les porter ou l'exercise de leurs employs le demande ; c'est une chose fort agréable de voir quelques fois le port tout couverts de ces permes et galiotes allant et venant en une infinité d'endroits différens.

Il faut un vent de sud pour entrer dans le port et ranger la coste d'Asie, à cause que le courant jette sur la pointe du serraïl faisant le N 1/4 N. E. et N. N. E. jusqu"à la tour de Leandre. Ensuite le N. O. et O. N. O. et on mouille partout par 15, 18, 20, 22, 25 et 30 brasses.

Limanın ucunda, Belgrad [ormanlarından] gelen ve tatlı su olarak adlandırılan bir dere vardır. Bu derenin İstanbul yakasında çok sayıda saray vardır.

Kalyon ve kadırga tersanesi limanın öte yakasında, varoşların olduğu yerdedir; esir zindanı ile beraber Kasımpaşa denilen varoşa bitişiktir. Kadırga ve kalyon yapmak için birçok kapalı hangar vardır, ancak biçimleri güzel değildir ve suyu tutabilmek ve kalafatlayabilmek için tesviye havuzu kullanılıyor. Bu hangarlardan 80 tane vardı, şimdi 36 tane kaldı, diğerleri yıkık durumda.

Limanda birkaç depo var; baruthane tonozlu değildir; Türkler yeteri kadar önlem almadıkları için sadece kurşunla örtülüdür. Hatta kereste ve kayık küreklerinin konduğu depoya bitişiktir, bu da tabii tüm tersane emniyetine aykırıdır. Bu tersanenin şimdi çok bir varlığı kalmadı.

Kaptan paşanın evi çok uzak değil; limanda ve kalyon, kadırga ve tersaneyi rahatça görebilmek için kazıklar üzerinde kurulmuştur. Bu paşanın görevi çok önemlidir, kalyon paşası olarak kadırga paşasına komuta eder ve Çanakkale Boğazı hisarlarını geçtiğinde donanma üzerinde Pâdişah kadar mutlak yetkisi vardır ve orada tayfa ve subayları ilgilendiren her konuda tam bir hakimiyetle karar verir.

13- İSTANBUL'UN VAROŞLARI

Kasımpaşa ve Aynalı Köşk[103]

Tersanenin hemen yanında Kasımpaşa diye anılan bir köy vardır, bir tepenin üzerindedir ve kıyı takip edilirse Pâdişaha ait olan Aynalı Köşk bulunur, ona bu ad veriliyor çünkü tüm duvarları Venedik aynası ile kaplıdır.

Galata

Bu varoş eskiden Cenova'lı Justiniani ailesine ait olan Galata şehridir: yüksekçe

À l'extrémité du port est le petit ruisseau qu'on appelle les eux douces qui viennent de Bellegrade ; le long de ce ruisseau du costé de Constantinople il y a un grand nombre de serraïls.

L'arsenal des vaisseaux et des galères est de l'autre costé du port où sont les fauxbourgs, il est tout joignant le premier qu'on appelle Cassom Bacha[108] avec le bagne des esclaves. Il y a plusieurs remises couvertes à bastir des galères et des galéasses, mais qui sont sans formes où l'on retiennent l'eau avec des ecluses pour carenner. On en compte 80 dont 38 subsistent, les autres estant ruinées.

Il y a peu de magasins ; celuy à poudres n'est pas voûté, il est seulement couvert de plomb les Turcs ne prenant pas tant de précaution. Il est mesme joint à celuy où l'on met les bois et les rames, ce qui est tout à fait contraire à la police de tous les arsenaux. Cet arsenal est très peu de chose maintenant.

La maison du Capitan Pacha n'en est pas esloignée ; elle est bastie dans le port sur pilotis, pour avoir plus commodement la veüe sur les vaisseaux et sur les galères et sur l'arsenal. La charge de ce général de la mer est très belle, comme général des galères il commande à l'admiral des vaisseaux, et quand il a passé les châteaux des Dardanelles il est aussy absolu que le Grand-Seigneur sur la flotte, et il a décide souverainement de tout ce qui regarde les officiers et équipages. /31r/

13 - FAUBOURGS DE CONSTANTINOPLE

Kasımpaşa et le Séraïl des Miroirs [109]

Au-dessus de l'arsenal il y a un gros bourg qu'on appelle Casson Bacha ou Casan Bacha, il est sçitué sur un hauteur, et en suivant le rivage du port est le serraïl des miroirs qui appartient au Grand-Seigneur, il est ainsy appelé parce que tous les appartemens sont lambrissez de glaces de Venise.

Galata

Tout joignant ce fauxbourg est la petite ville de Galata qui appartenoit ancienne-

olan tepenin yamaçlarında kurulmuştur. Şekli ovaldır ve etrafı 3 600 m. veya üç çeyrek fersahtır. Şehir, çok kötü ve birçok yerinde alçak olan bir surla çevrilidir; arkadan bir yolu olan tabyasız ve bir buçuk ayak kalınlığında bir duvarı olan burçları ise mazgallı ve korkulukları dendenli bir nevi yangın kulesine benzerler. 16 m. genişliğinde ve 12-15 ayak (3.88- 4.86 m.) derinliğinde kuru ve sıvalı bir hendek vardır, ancak oraya atılan pisliklerle dolmuş ve duvarı da yer yer kopmuş durumdadır.

Evler hendeğe çok yakındırlar ve birçokları da içerden surlara dayanıyorlar; şehir kule ve surlarla üçe ayrılmıştır, çünkü zamanında şehre sahip olan Justiniani ailesinin üç erkek kardeşi arasında o şekilde paylaşılmıştı, armaları hâlâ bazı yerlerinde ve kapıların üzerinde görülmektedir; bu kapıların önünde de İstanbul'da olduğu gibi sadece bir kapıcı vardır. Şehrin sokakları çok dar ve evler ahşaptır, bu evlerde çeşitli milletlere mensup birçok Frenk oturuyor. İçinde alenen ibadet yapılan ve Cizvit, Kapusen, Fransisken ve İtalyan Jakobenlerinin hizmet verdiği birçok Katolik kilisesi vardır. Bu şehir aynı zamanda kadı olan bir voyvoda tarafından idare edilmekte ve kaymakama tabidir.

Pera

Daha sonra Pera köyü gelir, bayağı büyük ve Galata'da olduğu gibi Rum ve Frenkler'le meskûndur, tamamen açıktır ve ne sur ne de hendeği vardır. Hıristiyan hükümdarların büyükelçileri ve elçileri burada otururlar. Fransız kralının elçisi en iyi yerde oturuyor, çünkü Fransız sarayı en güzelidir, daha sonra Fransız elçiliğinden bahsedeceğim[104].

Tophane

Tophane köyü Pera'nın yanındadır, bu da yamaçlarda bulunuyor ve bir bölümü de deniz kıyısında, Dökümhanenin olduğu yere kadar iniyor; burada karnı üzerine yatık

ment à la famille de Justiniani (Giustiniani) de Gênes : elle est bastie sur le penchant de la coste assez eslevée ; sa figure approche de l'oval et peut avoir quelques 1 800 toises de tour ou trois quarts de lieu ; elle est enceinte d'une assez méchante muraille basse en plusieurs endroits, avec des tours sans rempart, ayant seulement un relay par derrière et un parapet dentelé, qui est une espèce de garde feu d'un pied 1/2 d'épais ; un fossé sec revestu ayant 8 toises de large sur 12 à 15 piez de profondeur, lequel est en partie comblé par les immondices qu'on y jette, et son revestement éboulé en divers endroits.

Les maisons sont fort près du fossé ; et en dedans il y en a plusieurs appuyées contre la muraille ; cette ville est divisée en trois parties par des murailles avec des tours ; elle fût partagée de cette manière entre trois frères de la famille Justiniani qui la possédèrent, leurs armes paroissent encore en plusieurs endroits et mesme sur les portes qui comme celles de Constantinople n'ont pour toutte garde qu'un *topgi* (*Kapıcı*) ou portier ; les rues en sont fort etroittes, et les maisons basties de bois ; il y demeure quantité de francs de différentes nations. Il y a plusieurs églises romaines où l'on fait publiquement le service /31v/ divin, lesquelles sont desservies par des jesuites et capucins françois, des récollets et jacobins italiens ; cette ville est gouvernée par un voyvode qui est le juge, il tient ce gouvernement de ferme du Kaimakan de qui il dépend.

Péra

Le bourg de Péra est ensuite ; il est trop fort gros et peuplé de Grecs et de francs ainsy que Galata ; il est ouvert n'ayant ny fossé ny muraille. C'est dans ce bourg où logent tous les ambassadeurs, ministres et résidens des princes chrestiens. L'ambassadeur du Roy y est mieux logé, le palais de France estant le plus beau ; je parleray cy-après amplement de l'ambassade de France [110].

Tophane

Le bourg de Topana est à costé de Péra ; celuy aussy occupe la hauteur de la coste et l'autre le penchant jusqu'à la marine où est la fonderie où il n'y a rien d'extraordinaire qu'une pièce de canon sur le ventre, qui

bir toptan başka olağanüstü bir şey yok, ben de onun resmini, ölçülerini ve oranlarını aldırarak yaptırdım; Türk toplarını gösteren resimlerle beraber bulunuyor.

Fındıklı[105]

Fındıklı köyü Tophane'den sonra geliyor, Karadeniz Boğazı da tam olarak burada başlıyor. Bu köy İstanbul'lu bazı şahıslara veya Pâdişaha ait olan saray ve yazlık evlerle doludur.

Kızkulesi

Kızkulesi dörtgen biçiminde ve tabya tipinde küçük bir kuledir. Karadeniz Boğazı'nın Asya tarafındaki girişindedir ve karadan 100 m., Sarayburnu'ndan ise yaklaşık yarım fersah, uzaklıktadır. Bahsettiğim bu son yer İstanbul limanına geçiş oluşturan yerdir: Burada, Karadeniz'e dökülen ve en büyükleri Tuna, Buğ ve Don olan birçok nehir ve dere yüzünden akıntı epeyce hızlıdır.

Bu kule, Asya karası ile kendisi arasında ancak kayıkların geçebileceği kadar az su alan bir berzahla ayrılan bir adacık üzerinde kurulmuştur. Çevre duvarları pek alçak ve kötü durumdadırlar. Tabya yoktur, sadece duvarın arkasında bir yol ve yukarıda girintili çıkıntılı bir tabya veya bir buçuk ayak kalınlığında bir tür korkuluk ve kuleden sura geçmek için küçük bir geçit vardır. Üçü Karadeniz ve Marmara Denizi'ne, üçü İstanbul'daki büyük seraya bakan sekiz alçak mazgal vardır.

Kapısı Asya tarafında bulunan berzahtadır. Girişte, sol köşede dörtgen şeklinde yüksekçe ve mazgallı bir kule vardır ve Tükler buraya cephanelerini koyuyorlar. Top olarak hep hepsi 36 kiloluk[106] ve yüzüstü yatık, o da [Fransız] Kralına ait harp gemileri geldikten beri oraya yerleştirilen bir top vardır, daha önce sadece üç küçücük top vardı. Garnizon olarak bir küçük çocuk var; o da birkaç para karşılığında, kaleden çok, bir koyun ağılına benzeyen bu kuleyi gezdiriyor.

[est] d'une longueur et grossieur prodigieuse ; j'en fis lever la figure avec ses mesures et proportions qui est avec les dessins de l'artillerie turquesque.

Fındıklı [111]

Le village de Fondclef est ensuite, et c'est là proprement que commence le canal de la mer Noire ; ce village est rempli de serraïls et maisons de plaisance, qui appartiennent à des particuliers de Constantinople, n'y en qu'un ayant qui soit au Grand-Seigneur.

Tour de Leandre (Kızkulesi)

La tour de Leandre est une petite tour quarrée, espèce de redoute, sçituée à l'entrée du canal de la mer Noire, distante de la terre d'Asie de quelques cinquante toises et de la pointe du serraïl d'une /32r/ petite demy lieue, qui est le passage pour entrer dans le port de Constantinople; le courant y est assez rapide causé par la charge de plusieurs fleuves et rivières qui tombent dans la mer Noire dont les plus considérables sont le Danube, le Boristhene, et Le Tanaïs.

Cette tour est bastie sur ecueil entre lequel et la terre d'Asie ; il y a peu d'eau seulement pour des chaloupes ; ses murs sont fort bas et en fort méchant estat, sans remparts seulement avec un relay par derrière la muraille, et au haut un parapet dentelé espèce de garde fou d'un pied 1/2 d'épais avec une petite berme pour passer dutour de la muraille. Il y a 8 embrasures basses sçavoir trois du costé de la mer Noire et de celuy de la mer Marmora ; et trois qui regardent le grand serraïl de Constantinople.

La porte est dans sa gorge du costé d'Asie ; il y a dans l'angle de la gauche en entrant une tour quarrée assez eslevée avec des machicoulis où les Turcs mettent leurs munitions ; il y a pour toutte artillerie un canon de 18 livres sur le ventre qu'ils y ont apporté depuis l'arrivée des vaisseaux du roy, n'y ayant auparavant que trois petits fauconneaux . Il y a pour toutte garnison un petit garçon qui pour quelques paras laisse voir cette redoute qui ressemble plustot à un parc à moutons qu'à une forteresse.

Bunun için de buradaki topu kara ile kule arasındaki geçiş yerinin savunmasında önemsiz bir şey olarak kabul etmek gerekiyor. Hatta daha daha fazla top da olsa bir şey değiştirmez. Dolayısıyla saray önünde bulunan toplara çapraz gülle atabilecek sadece adı geçen üç küçük top var. Fakat açıkta oldukları için bu saray toplarını da kısa zamanda bomba ve harp gemilerinden atılacak toplarla imha etmek mümkündür. Bu yüzden, İstanbul ve tüm varoşlarını temsil eden çizimde de görüldüğü gibi Boğaz'da seyrederken limana girmeye, Galata, Pera, Tophane ve Üsküdar'ı aynı zamanda ve aynı yerden yakmaya hiçbir şey engel olamaz. İstenirse Galata, Pera ve Tophane yakılmayabilir, çünkü buralarda sadece Hıristiyanlar oturur.

Üsküdar

Kızkulesi'nin yanı başında, Asya yakasında ve biraz da Karadeniz tarafında önemli bir yerleşme yeri olan Üsküdar şehri var; yeni bir şehirdir, çünkü Türkler zamanında yapılmış ve içinde Türkler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler oturur. Orada güzel bir saray ve yolcuları konaklamak için Valide Sultan tarafından yaptırılmış olan bir kervansaray vardır.

Şehirle Kızkulesi arasında biraz mesafe vardır ve Pâdişaha ait olan güzelce bir saray vardır.

İstanbul Boğazı[107]

Karadeniz Boğazı altı fersah (24 km.) uzunluğunda ve normal genişliği ise 800-1000 m.'dir. Üsküdar'la Fındıklı arasında başlar. Daha önce de söylendiği gibi, Karadeniz'e birçok nehir ve derenin dökülmesi yüzünden akıntı bayağı hızlıdır. İstanbul limanı tüm gelen gemileri alamayacak bir durumda olsa, her tarafı gemilerin seyrine müsait olduğu için Boğaz çok iyi bir liman görevini yapabilir.

İstanbul, güçlü bir ticaret bölgesi olan Karadeniz'le ilişkili olduğu için bu Boğaz-

De sorte qu'on doit regarder cette batterie comme peu de chose pour la deffense du passage feust-elle garnie de tout le canon qu'elle peut contenir, dont il n'y auroit que les trois pièces qui croisent avec ceux du serraïl qui pourroient servir, mais il seroit facile de les ruiner en peu de temps avec les bombes et les canons des vaisseaux aussy bien que la batterie de la pointe du serraïl qui est, comme j'ay dit, à découvert ; par ce moyen rien n'empescheroit d'entrer dans le port, et de brusler Galata, Péra, Topana et Scutary en mesme temps et du mesme poste en mouillant au milieu du canal, ainsy qu'on le peut voir dans la veüe de Constantinople et de tous les faux-bourgs ; on peut épargner si on veut Galata, Péra, et Topana du bombardement parce que ces faux-bourgs ne sont peuplez que de chrestiens.

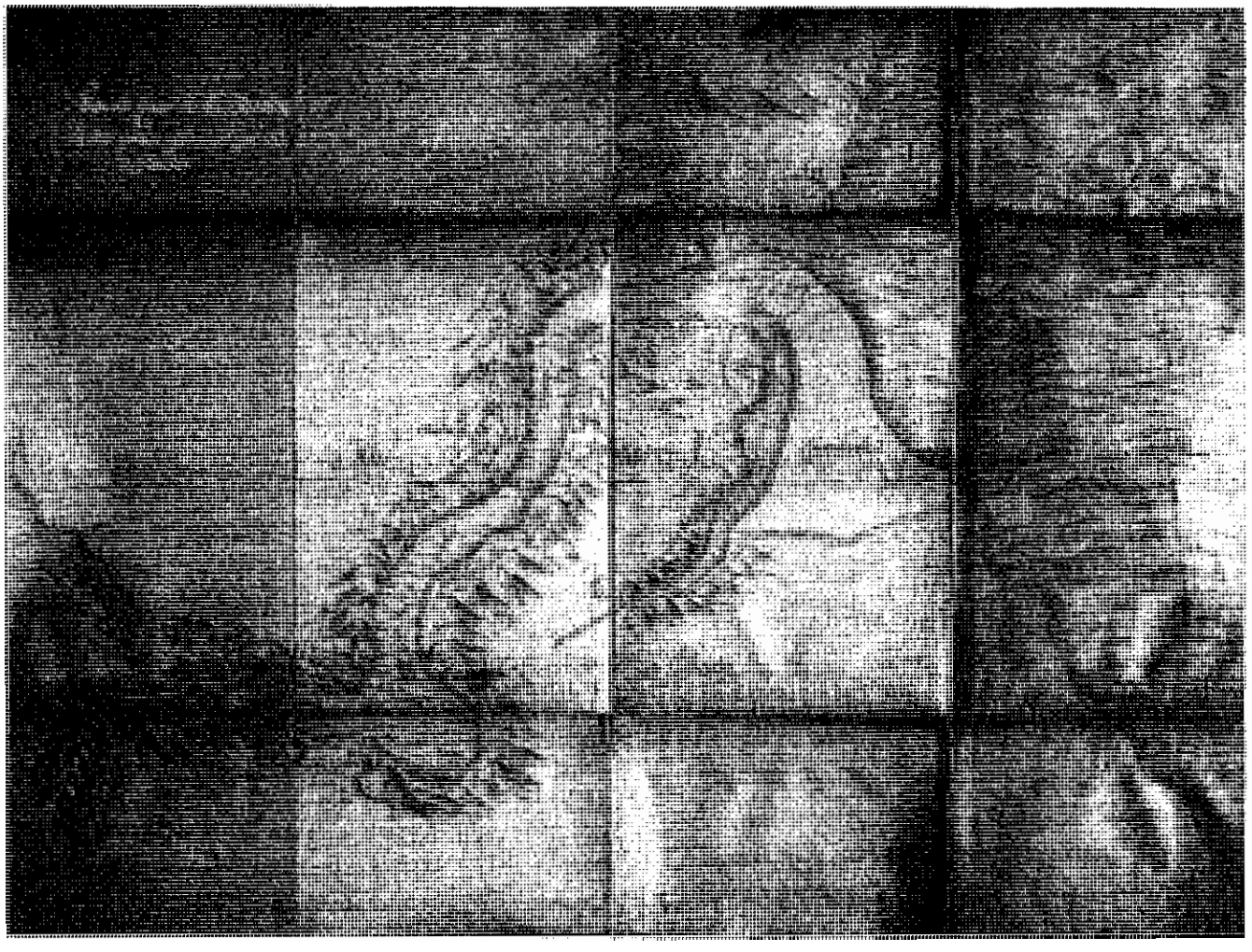
Üsküdar [112]

Assez près de la tour de Léandre sur la coste d'Asie en tirant vers la mer Noire est la ville de Scutari qui est assez considérable, elle est nouvelle ayant esté bastie par les Turcs ; elle est habitée par des Turcs, Grecs, Arméniens et Juifs. Il y a un assez beau serraïl et un beau karavenserras (sic) que la sultane validé y a fait bastir pour loger les passans. Il y a quelque distance de la ville sur la coste en tirant vers la tour de Léandre un serraïl assez beau qui appartient au Grand-Seigneur.

Canal de la mer Noire (le Bosphore) [113]

Le canal de la mer Noire a six lieues de long, sa largeur ordinaire est de 4 à 500 toises, il commence entre Scutari et Fondeclef ; le courant y est assez rapide causé par la décharge de plusieurs fleuves et rivières qui tombent dans la mer Noire ainsy qu'il a desia esté dit cy-dessus. Ce canal pourroit servir d'un port fort asseuré le mouillage estant bon partout si le port de Constantinople n'estoit pas suffisant pour contenir tous les bastimens qui y arrivent.

Constantinople tire de grands advantages de ce canal par la communication qu'il a avec la mer Noire où il se fait un

72. «Plan du canal de la mer Noire» / Boğaziçinin planı, *BNF, ms. fr. 7176, f° 144, carte / harita n° 21, 117x41,5 cm.*

dan çok büyük gelir sağlıyor. Başkentin yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan, hiç eksilmeyen ve Akdeniz'e Volle (Volos)[108], Mora, Filistin ve Mısır'dan gelen ve Hıristiyan korsanların elinden kurtulup kazasız belasız korunabilen buğdaylar buradan geliyor.

Karadeniz'de Boğaza girişten bir fersah içerde ve ortada bir kayalık var, ancak ani gece baskınlarına karşı Boğazı korumaya yarayan bu kayalığı aşmak kolaydır.

Karadeniz Boğazı'nda, Çanakkale Boğazı'nda olduğu gibi geçişleri savunmak için dört tane hisar vardır. İlk ikisi İstanbul'a iki fersah mesafede, Boğazın en dar yerinde ve biri Asya yakasında, ötekisi Avrupa yakasında olmak üzere ve birbirine bakarlar. Pek önemli değiller ve kara tarafında savunmaları zayıftır. Onları topa tut-

grand commerce, une grande partie des bleds necessaires pour sa subsistance venant de la mer Noire qui est un secours qui ne luy manque jamais, et qui n'est pas exposé aux insultes des corsaires comme les bleds qu'on fait venir par la mer Méditerranée que l'on tire du Volle [114], de la Morée, de la Palestine et de l'Egypte, dont les Corsaires chrestiens qui courent continuellement les mers du Levant interrompent souvent le transport.

À une lieue de son embouchure dans la mer Noire, il y a un escueil /33r/ dans le milieu qui veille et qu'il est facile d'éviter ; cet escueil met ce canal à couvert de surprise pendant la nuit.

Il y a sur ce canal comme sur celuy de Dardanelles quatre châteaux qui en deffendent le passage : à deux lieues de Constantinople sont les deux premiers sçituez dans le plus etroit du canal, l'un en

mak kolaydır ve ilk bomba oradakilerin orayı terk etmesine yeterlidir; toplar adi şeylerdir, zaten her birinde küçük beş, altı top var.

Avrupa yakasındaki hisar, nasıl Yedikule'nin yüksek rütbeli Türk devlet adamlarını hapsetmeye yarıyorsa, burası da Hıristiyanlar arasında yüksek derecelilerin hapsedilmesine yarar. Bununla beraber, bizim İstanbul'a gelişimizden biraz önce kendiliğinden görevinden istifa eden vezir İbrahim[109], ben Boğazın planını yaptırmak için bu hisarın önünden geçerken burada hapisti. Bu iki hisara genellikle Karadeniz kuleleri denir.

Diğer iki hisar, birincilerden üç fersah, Karadeniz'den de bir fersah uzaklıktadır; onlar da aynı şekilde pek önemsiz ve top bakımından zayıftırlar. Asya yakasındaki hisarda yüzyirmi kiloluk birkaç parça top var. Bu dört hisar Türk yapısıdır. İstanbul'un içine kadar gelip gemi kaçıran Kazakların korsanlıklarını önlemek için yapılmıştır.

Asya yakasındaki hisardan biraz uzakta, yukarıda tepede, bir şehrin ve bir hisarın kalıntıları görülüyor. Avrupa yakasındaki hisarın pek yakınında ise Aya Basilieus tarikatına bağlı, çok fakir bir hayat süren ve bu memlekette ünleri her tarafa yayılmış Rum keşişlerin manastırı vardır.

Boğazın iki tarafında ve girişinde geceleri İstanbul'a gitmek isteyen gemilere yol göstermek için yapılmış fenerler var. Avrupa fenerinin olduğu Mavromolos[110] köyü çok yakındadır. Burada birçok kayalık var, bu kayalardan birinin üzerinde birkaç yıl önce, bir deprem sonucu devrilen ve halen parça halinde olan beyaz mermerden bir sütun var. Buna Pompei sütunu deniyor. Ancak isminden başka bir özelliği yoktu, çünkü sadece 12 ayak yüksekliğinde idi ve hiçbir yazı yoktu üzerinde.

Asie et l'autre en Europe vis-à-vis l'un de l'autre. Ils sont peu considérables du costé de terre où ils n'ont aucune deffense; ils sont faciles à bombarder et la première bombe feroit bien tost tout abandonner ; l'artillerie est de pièces ordinaires, il y en a cinq ou six dans chacun de médiocre calibre.

Le château d'Europe sert souvent de prison aux chrestiens de considérations comme celuy de Sept Tours, et celuy d'Asie sert au mesme usage à l'égard des Turcs qui y mettent quelque fois leurs prisonniers d'Estat. Le visir Ibrahim[115] qui s'estoit demi volontairement du visirat peu avant nostre arrivée à Constantinople estoit dans ce château lorsque je passay au pied pour faire lever le plan dudit canal ; et on appelle ordinairement ces deux châteaux les tours de la mer Noire.

Les deux autres châteaux sont esloignez de trois lieues des deux premiers et d'une lieue de la mer Noire ; ils sont pareillement peu considérables et ont peu d'artillerie ; celuy d'Asie à quelques pièces de 60 livres. Ces quatre châteaux sont de la façon des Turcs, ils ont esté construits pour empescher les courses des Cosaques qui venoient enlever les bastimens jusqu'à la veüe de Constantinople.

A quelque distance du château d'Asie, il paroist sur les hauts de la coste quelques restes d'une ville et d'un château ruinez, et assez près du château d'Europe, il y a un couvent de caloyers religieux grecs de l'ordre de Saint-Basile qui vivent fort austèrement et qui sont en grande réputation dans le pays.

A l'embouchure du canal, il y a de chaque costé un fanal pour esclairer de nuit les bastimens qui y veulent entrer pour aller à Constantinople. Tout proche le village d'Auvremolle (Mavromolos [116]) où est le /33r/ fanal d'Europe il y a divers petits escueils sur l'un desquels on voyt une colonne de marbre blanc en morceaux qui tomba il y a quelques années par un tremblement de terre ; on l'appelloit la colonne de Pompée, c'est tout ce qu'elle avoit de considérable, car elle n'avoit pas plus de 12 piez de haut et sans inscription.

Histaspes'in oğlu I. Dara[111] bu Boğaz üzerinde bir köprü kurdurarak altıyüz yelkenden oluşan deniz filosu haricinde, beşyüz bin kişiden fazla olan ordusunu Yunanistan'a geçirdiği yerdir. Bu ordu İ. Ö. 491 yılında Maraton'da, Miltiades kumandasında oniki bin Atinalı tarafından yenilgiye uğramıştı.

Boğaz vasıtasıyla Marmara Denizi'ne boşalan Karadeniz eskiler tarafından *Pont Euxin* diye anılırken, sonra da Büyük Deniz diye anıldı. Bu deniz sık sık fırtınalara maruz kaldığı için Türkler ve Rumlar ona Karadeniz diyorlar, çünkü onların âdetlerine göre kötü olan her şeye kara diyorlar. Yunanca adı Mavro Thalasa[112], Türkçe adı da Karadeniz'dir.

Boğaz ve İstanbul limanı balık bakımından çok zengindir, bol bol kalkan tutuluyor ve bay büyükelçi sarayında masaya çok iri olanların getirildiğini bizzat gördüm. Aynı şekilde burada, İngiltere'nin Rochester kıyılarında çıkan küçük mükemmel istiridyelere benzer ve hiç de zararlı olmayan istiridyeler de çıkarılıyor. Hıristiyan balıkçılar her yıl Boğazdan kum getirip Sarayburnu'na dökmekle yükümlüdürler, çünkü Türklerin inancına göre bu kumda istiridye tohumu var ve oraya atıldığında bol istiridye üretilecek, bu inanç da aslında burada normal olarak ve bolca istiridye bulunmasından kaynaklanıyor.

Boğazın kıyı toprakları ve İstanbul'un etrafındaki arazı iyi işleniyor, her türden güzel meyveler vardır. Üzüm bağları yalnız Pera ve Galata taraflarında bolca vardır, çünkü şarabı imal etmek ve satmak hakkı yalnız Yahudi ve Rumlara verilmiştir, ancak İstanbul'un içinde satışı yasaktır. Buranın şarapları çok hoş ve lezizdir.

Belgrad Su Kemeri

Karadeniz Boğazı'ndan bir fersah, İstanbul'dan ise üçbuçuk fersah uzaklıkta, Avrupa toprağında ve çevre suları için kemerleri ile tanınan Belgrad adlı bir köy var-

Ce fût sur ce canal que Darius Premier[117], fils d'Hystaspes fit dresser un pont pour faire passer son armée en Grèce qui estoit de plus de cinq cens mil hommes non compris son armée navale composée de six cens voiles, et qui fut défaitte par douze mil athéniens près de Marathon commandez par Miltiade, 491 ans avant Jésus Christ.

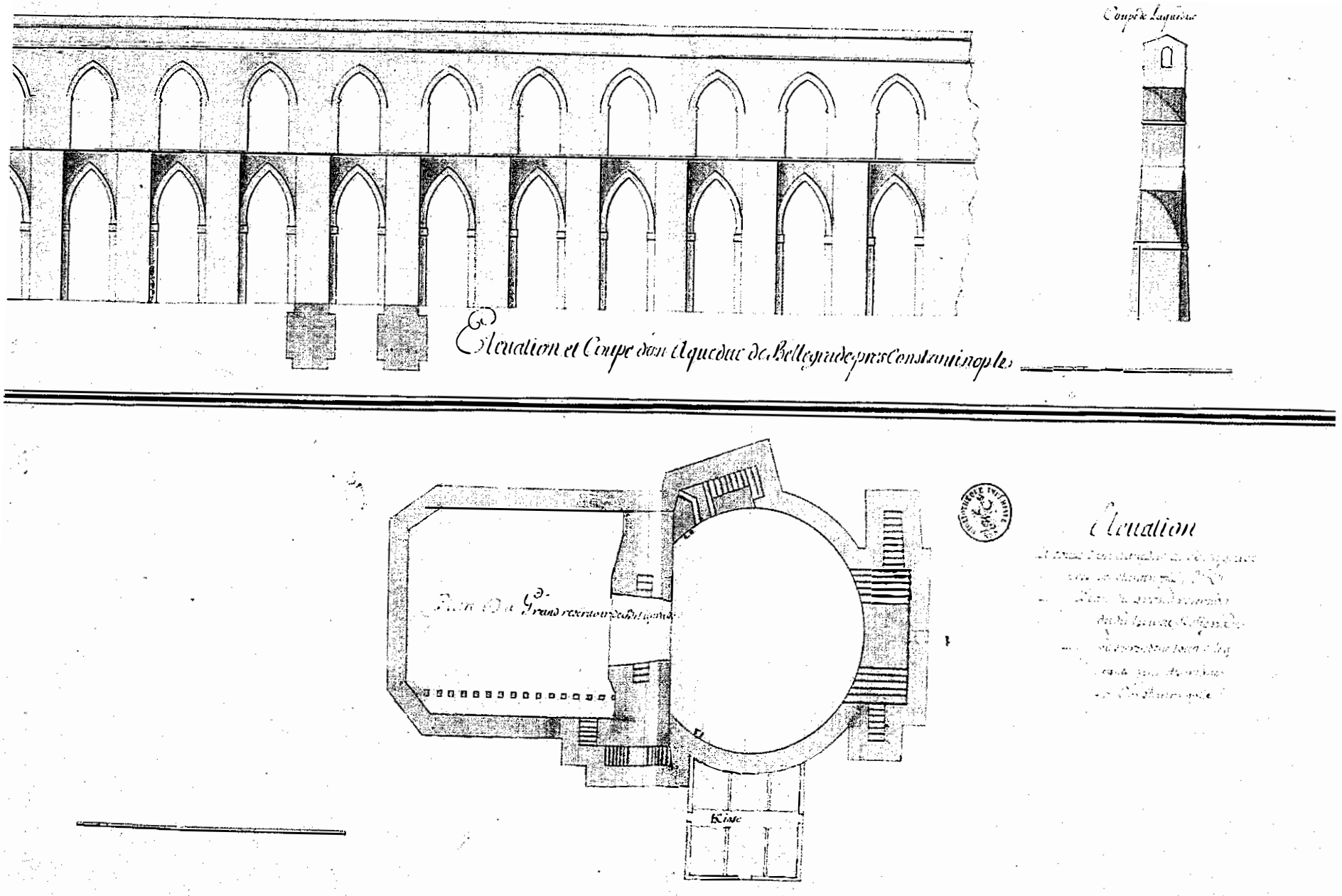
La mer Noire qui se décharge par ce canal dans la mer de Marmora estoit appellée le Pont Euxin par les anciens et depuis mer Majeure : ce sont les fréquentes tourmentes auxquelles cette mer est sujette qui l'ont fait appeller par les Turcs et par les Grecs mer Noire, leur coustume estant d'appeler du nom de noir tout ce qui est mauvais. Le nom des Grecs est Mavro Thalassa et celuy des Turcs Cara Deniz.

Ce canal et le port de Constantinople sont fort poissonneux, le turbot s'y pêche communément, et j'en ay vu servir à la table de M. l'ambassadeur d'une prodigieuse grandeur. On y pecshe aussy d'excellentes petites huistres comme celles de Rochester en Angleterre et qui ne sont point malfaisantes ; les pescheurs chrestiens de Constantinople sont obligez tous les ans d'aller prendre du sable dans ce canal pour le jette à la pointe du serraïl, les Turcs croyant qu'il y a parmi ce sable de la semence d'huistres qui a la vertu d'en produire, à quoy ils attribuent la grande quantité qui s'y trouvent ordinairement.

Les costes de ce canal et les environs de Constantinople sont bien cultivez, il y a de bons fruits de toutte sorte. Les vignes sont seulement du costé de Péra et Galata où il y en a quantité n'y ayant que les Juifs et les Grecs qui ayent la liberté d'en cultiver et de vendre du vin ; mais il n'est pas permis d'en débiter dans Constantinople ; les vins y sont délicats et fort bons.

Aqueduc de Belgrade [118]

À une lieue du canal de la mer Noire et à trois lieues et demy de Constantinople en terre d'Europe est la casauf ou Bourg nommé Bellegrade fort connu par les aqueducs

73. «Plan et eslevation du grand aqueduc de Bellegrade» / Mağlova su kemerinin planı ve cepheden görünümü, *BNF, ms fr. 7176, f° 146, carte / harita n° 22, 59x42 cm.*

dır. Kemerlerle İstanbul'a getirilen tüm suların kaynakları buradadır. Sular orada büyük bir havuzda veya sarnıçta toplanıyor sonra da çok sayıda kanal vasıtasıyla İstanbul camilerine ve şehrin tüm mahallelerine dağıtılıyor. Serinlemek için bu havuzun yanında, herkese açık bir köşk vardır. Burası orman içi olduğu için çok zevkli bir yerdir.

Hıristiyanlar köpekleriyle bu sarnıcı görmeye gittiklerinde o köpeklerin sarnıçta yıkanmamalarına ve hele Türkler tarafından bu şekilde yakalanmamaya çok dikkat etmelidirler. Bu onlar için iyi bir ceza almaya ve ancak epeyce para vererek kurtulmaya yol açar. Türkler bu sulara dinî merasimlerinde kullanıldıkları için büyük önem veriyorlar. Bu sözde saygısızlık doğrulanırsa onlara çok tatsız olaylar çıkarmak için önemli bir bahane teşkil eder. Nitekim, Bay Nointel büyükelçi iken hizmetçilerinden biri böyle bir olaya neden olmuştu da Sadrazam Kara Mustafa Paşa sorunu öğrenince büyük gürültü yapmış sonra da emir vererek bu adamın ölü veya diri huzuruna çıkarılmasını istemişti. Neyse ki Bay Nointel bu adamın kıyafetini değiştirterek kaçmasını sağladı, bu kaçış da ödenmesi gereken cezayı da büyükelçinin üzerine yükledi, bu da Sadrazamın canına minnetti, çünkü zaten istediği tek şey, sofa ve Sakız olaylarından bahsederken hatırlatacağım gibi, tüm elçilere ve özellikle Fransız elçisine hakaret etme fırsatını vermişti[113]. Türkler'in bu sular konusunda bu kadar titiz davranmalarına rağmen bu sarnıcı hâlâ neden iyi bir duvar içine alıp oraya girişi yasaklamamaları doğrusu şaşılacak bir şey.

Bu Belgrad köyünün etrafında Hıristiyan imparatorlar tarafından yaptırılan bir çok iki katlı su kemerleri var. Türk tipinde sadece bir tane var, o da geçen yüzyılda Sultan Süleyman zamanında yapılmıştı. Ancak tüm kemerlerin en güzeli budur ve muhteşem bir eser olduğu için burada tanıtımını yapmaya değer.

qui sont aux environs ; c'est dans ce lieu où sont les sources de touttes les eaux que l'on conduit à Constantinople par aqueducs. Les eaux y sont rassemblées dans un grand bassin ou réservoir qui les reçoit et les distribue ensuite par quantité de canaux qui les portent aux mosquées de Constantinople et dans tous les quartiers de la ville. Il y a un kiosc auprès de ce réservoir pour prendre le frais qui est ouvert à tout le monde ; ce lieu est assez agréable estant au milieu d'un bois.

Les Chrestiens qui vont voir ce réservoir doivent bien prendre garde quand ils ont des chiens qu'ils n'aillent pas se laver dedans et d'y estre surpris par des Turcs; ce seroit une occasion seure à une bonne avanie dont ils ne pourroient se tirer qu'avec bien de l'argent. Les Turcs ont un grand respect pour ces eaux à cause qu'elles servent aux cérémonies de leur religion, et cette prétendue profanation serviroit de prétexte à une affaire très facheuse si on en estoit convaincu, ainsy qu'il arriva à un domestique de Mr de Nointel du temps qu'il estoit ambassadeur ; le Grand-visir Kara Mustapha en ayant eu de connoissance en fit une affaire de conséquence et donna des ordres pour qu'on luy amenast cet homme mort ou vif, mais Mr de Nointel le fit sauver déguisé, et sa fuitte mit son maistre à couvert de l'avanie qui fût retombée sur luy,dont ce Grand-visir eust embrassé l'occasion avec joye qui ne cherchoit que celle de mortiffier tous les ambassadeurs ainsy que je le diray plus particulièrement cy-après en traittant de l'ambassade de France /34v/ où je parleray du différend du sofa et de l'affaire de Scio [119]. Mais puisque les Turcs sont si jaloux de ces eaux, je suis surpris qu'ils ne fassent pas enfermer ce bassin d'une bonne muraille pour en empescher l'entrée.

Il y a aux environs dudit Bellegrade quantité d'aqueducs à double rang d'arcades qui ont esté faittes par les Empereurs chrestiens. Il n'y en a qu'un de la façon des Turcs qui a esté basti dans le siècle passé par Soliman Second et qui est le plus beau de tous, et qui mérite par sa magnificence qu'on en fasse icy la description.

Bu su kemeri[114] birbiri üzerine yerleştirilmiş iki kat veya sıra kemerden oluşuyor. 28 m. yüksekliğindeki birinci kat küçük bir derenin geçtiği bir çayıra kuruludur: Tam ortada her biri 16 m. genişliğinde yarım daire biçiminde ve birbirinden ayaklarla ayrılmış dört taktan (kemerden) oluşuyor. Bu ayakların genişliği kemerlerin yaklaşık üçde bir genişliğindedir. Bu ayakların yukarıya doğru meyli hafifleyen iki taraflı büyük çıkıntıları ile gözleri var.

İkinci sıra aynı şekilde yarım daire dört taktan (kemerden) oluşuyor, ancak aşağıdakilerden biraz daha dar ve daha alçak duruyorlar. Onlar da yukarıya doğru gittikçe daralan ayaklarla birbirinden ayrılıyorlar ve birbirinin üzerinde ikişer gözleri var. Bu ikinci sıranın üstünde 4 m. yüksekliğinde ve bir koridor şeklinde biten taş duvar oturuyor. İki metre yüksekliğindeki su yolu bu koridor üzerinde oturtulmuştur. Bu su yolu tonozlu ve üstü yuvarlak büyük taşlarla örtülüdür.

Su kemerinin birbirine bağladığı iki dağ yukarıda birbirinden çok daha uzaktırlar. Böylece iki sıra kemer iki taraftan aynı kalınlıkta taş bir duvarla uzatılmış ve dağa kadar gidiyor. Bu yüzden de su kemeri aşağıda 140 m., yukarıda ise 240 m. genişliğindedir.

İki taraftan uzatılmış olan bu iki duvar iki sıra halinde ve birbirinin üzerindeki gözlerle delinmiş ise de ayakların gözlerine uymuyor ve aynı büyüklükte değildir. Ayaklarda açılmış ve üç sıra halindeki kemerler, aynı hizada ve muhtemelen çizmeleri daha güçlü ve sağlam kılabilmek için daha küçük olarak yapılmışlar, birinci katın son ikisi hariç aralarında, eşit büyüklüktedirler.

Ayaklardaki tüm bu açıklıklar ve kemer taşları eşit aralıklarla dizilmiş taş ayaklar arasına alınmıştır; bu da esere çok güzel bir görünüm veriyor ve kemerin zarafetine zarefet katıyor. Bu su kemeri ne yüksekliği ne de yapısının ihtişamı ile Romalılar'ın İtalya'da, Yunanistan'da, Fransa'da, Asya'da,

Cet aqueduc [120] est composé de deux étages ou ordonnances d'arcades posées l'une sur l'autre, dont la première est fondée dans une prairie où passe un petit ruisseau, et a 14 toises de hauteur: elle est composée de quatre arches à plein ceinture de 8 toises de largeur chacune séparées par des piliers dont la largeur est à peu près le tiers de celle des arches ; ces piles ont de grandes avances en contrefort de chaque costé émoussées sur le haut, avec des niches à jour.

La seconde ordonnance est pareillement de quatre arches à plein ceintre, un peu moins larges et moins hautes que les basses, séparées de mesme par des piles émoussées de deux niches à jour l'une sur l'autre : sur cette seconde ordonnance il y a un solide de maçonnerie de deux toises de hauteur terminé par un corridor sur lequel est assis le canal de la conduite qui a une toise de hauteur ; il est voûté et couvert par dessus avec de grandes pierres en dos d'asne.

Les deux montagnes dont cet aqueduc fait la communication sont beaucoup plus eslognées l'une de l'autre en haut que par le pic, de sorte que les ordonnances ou estages d'arcades ont esté prolongez de chaque costé par un solide de maçonnerie de mesme épaisseur qui va rencontrer le terrain : c'est pourquoy la largeur de cet aqueduc qui est de 70 toises en bas est de 120 toises en haut.

Ces deux murs prolongez de chaque costé sont percez par deux rangs de niches à jour l'un sur l'autre qui ne respondent pas aux niches des piles, et ne sont pas de mesme grandeur ; les trois rangs de niches prattiquées /35r/ dans les piliers estant sur les mesmes alignemens et égales entre elles, excepté celles de deux derniers piles du premier étage qui sont plus petites, et qui ont esté apparemment réduites pour rendre les voultées (voûtées) plus fortes et plus solides.

Touttes ces ouvertures ou niches à jour prattiquées dans les piles sont enfermées de pilastres faits de pierres dispersées par assises égales font un bel effet et contribuent à la beauté de cet aqueduc qui ne

Afrika'da önemi ne olursa olsun, idareleri altında bulunan ve parlaklık ve büyüklüklerinin birer nişanesi olarak şehirlerde inşa ettikleri eserleri hiçbir şekilde aratmaz. Bilindiği gibi Romalılar bu eserleri hem kullanılmak üzere hem de *Naumachie* (*naumachia*) diye adlandırılan savaş sahnelerinin canlandırıldığı ve su ile doldurulmuş arenalarda savaş oyunları düzenleyerek milletleri eğlendirmek için yaparlardı.

Fransa'da Languedoc bölgesindeki ve Nimes şehrinden dört fersah uzaklıkta olan su kemeri Romalıların dünyada yaptırdığı bu tip eserlerden kalan en güzelidir. Bugün ona Gard köprüsü adı veriliyor ve Le Gard adını taşıyan küçük bir nehre köprü görevini yapıyor, ancak Süleyman'ın yaptırdığı su kemeri kadar ince ve düzgün değildir. Öte yandan bu yapının da önemli bir hatası vardır, o da ikinci kattaki ayak kemerleri birinci kattakilerden daha kalın ve daha sağlamdırlar, halbuki taşıdıkları yük nedeniyle ya hiç olmazsa aynı kalınlık ve sağlamlıkta olmaları gerekirdi veya yukarıdaki ayaklar bir şey taşımadıkları için o kadar sağlam olmaları gerekmezdi[115].

PÂDİŞAHIN DENİZ KUVVETLERİ: KALYON VE KADIRGALARIN İNŞA HATALARI

Pâdişahın deniz kuvvetleri, 100 harp kalyonu ve 200 kadırga hazırlayabilen dedeleri Sultan Süleyman ve Selim zamanlarındakinden çok daha farklıdır; bu sonuncu imparator İnebahtı savaşında 230 kadırgaya sahipti. Yüzyıllardır denizde en unutulmaz yenilgi olan bu savaşı sultan, 180 kadırgaları olan Hıristiyanlara karşı kaybetti; Türkler denizden pek anlamadıkları ve bu yenilgiden beri her seferinde yine yenildikleri için denizi ihmal ederek imparatorluklarına kazandırdıkları büyük genişlik sayesinde çok başarılı oldukları karaya önem verdiler.

cède en rien par sa hauteur et la magnificence de sa structure, à tous ceux que les Romains ont fait construire, en Italie, en Grèce, en France, en Asie, en Afrique où il y avoit peu de villes considérables sous leur domination où ils n'ayent laissé des marques de leur magnificence et de leur grandeur dans la construction de ces ouvrages qu'ils faisoient faire non seulement pour l'utilité, mais encore pour le divertissement des peuples à qui on faisoit voir souvent des batailles dans le fond des amphithéâtres pleins d'eau qui representoient des batailles qui estoit un exercice appellé Naumachie (naumachia) par les Romains.

L'aqueduc de Nismes en Languedoc et qui est esloigné de quatre lieues de cette ville est le plus beau reste au monde de tous ceux que les Romains ont fait faire : on l'appelle aujourd'huy le Pont du Gard parce qu'il sert de pont à une petite rivière qui passe dessous appellé Le Gard, mais il n'est ny si hardi ny si régulier que celuy de Soliman. Mais celuy-cy ne laisse pas d'avoir un deffaut considérable, qui est que les piles de la seconde ordonnance des arches sont beaucoup plus épaisses et plus solides que celles du premier étage, au lieu qu'elles devroient au moins estre égales à cause de la charge qu'elles portent, et que les hautes ne portant rien n'avoient pas besoin de la mesme solidité[121]. /38r/

FORCES MARITIMES DU SULTAN ET DÉFAUTS DE CONSTRUCTION DES VAISSEAUX ET DES GALÈRES OTTOMANS [122]

Les forces maritimes du Grand-Seigneur sont bien différentes de ce qu'elles estoint sous ses ancêtres les sultans Soliman et Selim, qui mettoint 100 vaisseaux de guerre et 200 galères sur pied ; ce dernier Empereur avoit 230 galères à la bataille de Lépante qu'il perdit contre les chrestiens aux 180 galères qui est la plus mémorable perte par mer qui soient arrivée depuis plusieurs siècles ; comme les Turcs n'entendent pas la mer et qu'ils y ont toujours esté battus depuis cette deffaite, ils l'ont négligée pour s'attacher à la terre où ils ont très bien réussy par la vaste estendue qu'ils ont donnée aux bornes de leur Empire.

Kandiye kuşatması sırasında deniz kuvvetleri henüz çok güçlü idi, ancak uzun zaman süren bu kuşatma sırasında birçok çarpışmada ve özellikle raporlarımda[116] da bahsettiğim ve Pâdişahın 60 kalyon ve kadırga kaybettiği Çanakkale Savaşında Venediklilere yenildikleri ve tam da o sırada Karadeniz'de de 28 kadırgaları battığı için o zamandan beri denizde tutunamadılar.

Şimdi Pâdişahın deniz kuvvetleri bakımıdan en güçlü olduğu zaman harp zamanıdır, o da ancak 60 kadırga çıkarabiliyor. Bunlar iki türdür. Birincileri İstanbul'da olanlardır ki Pâdişah onları harp zamanında kullanıyor; bazen barış zamanında ve yazın onları denize çıkardığı oluyor. Tüm kışı İstanbul'da geçirmek zorundadırlar, bu gemileri yağmur sularından korumak amacıyla pupa beşiklerini çıkarırlar. Pâdişah bu gemilere ihtiyaç duyduğunda onları tamamen kendi parasıyla hazırlatır ve donatır. Tayfaları, Fransa'da olduğu gibi esirlerden oluşmuyor, çünkü onlara güvenleri yoktur; Hıristiyan olsun, Müslüman olsun, denizde sefere çıkanlar ülkenin insanlarıdır; bazı köyler sahip oldukları hane sayısına göre bu iş için vergilendirilirler. Bunun için gerekli emirler kadılara gönderilir, onlar da kazaları dahilinde verilmesi gerekli sayıda adamı gönderirler veya adam başına 35 akçe verirler, bu da gönüllü olarak kürekçi yazılan *bonnevogles* (gönüllü) [117] bulmaya fazlasıyla yeterlidir. Bâb-ı Âli bu kadırgaları çıkarmak zorunda kalmadığı zaman, dolayısıyla adama ihtiyacı olmadığında, yıllık bir yükümlülük haline gelmiş bu vergiyi almaya devam eder.

Bu kadırgaların her birinde ücretli, çoğu zaman Müslümanlığa girmiş ve genellikle cemaatlerden adam yerine para almayı kabul eden ve adamları kendileri bulan bir reis veya kaptan vardır. Tayfaların gemilerde çok zaman noksan olması reislerin parayı ceplerine koymuş olmasından kaynaklanıyor. Altı, yedi ay süren bir sefer sırasında pâdişah her gönüllü için 20 akçe

Leur marine etoit encore assez considérable au commencement du siège de Candie, mais les Vénitiens les ayant défaits en plusieurs rencontres pendant ce siège qui a duré fort longtemps et surtout à la dernière bataille des Dardanelles dont j'ay parlé dans mes mesmoires [123] où le Grand-Seigneur perdit soixante vaisseaux et galères ce qui feut précédé du naufrage de 28 galères dans la mer Noire, ils n'ont pu depuis ce temps-là se restablir sur mer.

Si le Grand-Seigneur estoit bien servy, il devoit avoir encore en temps de guerre 60 galères bien entretenues. Il y a en a deux sortes, les premières sont celles de Constantinople, mais le Grand-Seigneur ne les arme que pendant la guerre ; quelques fois il les fait aussy sortir l'esté pendant la paix ; elles doivent se retirer tous les hyvers à Constantinople où on leur oste le berceau de la poupe qui se démonte pour le préserver des eaux de la pluye. Le Grand-Seigneur arme entièrement à ses dépens quand il en a besoin ; leurs chiourmes ne sont point composées d'esclaves comme en France et ailleurs parce qu'ils ne s'y fient pas ; ce sont des gens du pays tant Turcs que Chrestiens qu'on lève pour voguer ; les villages /38v/ sont taxez suivant la quantité des feux qu'ils contiennent ; les ordres pour ces levées sont adressez aux cadiz qui ont soin d'envoyer le nombre d'hommes qui doit estre fourny dans l'estendue de leurs juridictions ou bien 35 piastres pour chaque homme qui est plus qu'il ne faut pour trouver des *bonnevogles* (bénévoles)[124] qui s'engagent volontairement, et quand la Porte n'est point obligée de faire sortir ces galères et que par conséquent elle n'a point besoin d'hommes, elle ne laisse pas d'exiger la levée en argent qui s'est convertie en un droit annuel dont elle proffite.

Sur chacune de ces galères, il y a toujours un reys ou capitaine entretenu parmy lesquels il y en a souvent de renégats lesquels s'accommodent souvent avec les communautez pour recevoir l'argent au lieu d'hommes effectifs se chargeant de les faire eux-mesmes ; ce qui est cause souvent que les chiourmes ne sont pas complettes les rays ayant mis l'argent en bourse. Le

maaş verir; reisler bundan da önemli kârlar elde ederler, çünkü bu paranın da dörtte birini alıkoyarlar. Gemilere asker olarak yeniçeri konulur, ancak bu askerlerin ücretleri reislerin elinden geçmez, çünkü bu askerler maaşlı birliklerlerden gelir. Manevralar için ayrıca her gemiye 18 gemici konulur, her kadırga böylece Fransa'da olduğu gibi tüm ihtiyaçları için hazırlanmış olur, ancak kadırgaları Fransa'daki gibi iyi olmaktan çok uzaktırlar, hele İstanbul'da olanlar, kaptanların cimriliklerinden dolayı çok daha kötüdürler.

Diğer kadırgalar bey veya beylik kadırgaları adı verilir; beyler deniz sahillerinde bulunan şehir ve adaların valileridir; bu yerler onlara birkaç kadırganın bakımını yapmak şartı ile veriliyor. Pâdişah kadırganın teknesini yapıp, gerekli donanım, top ve aleti veriyor, buna karşılık da beyler gemileri devamlı bu durumda tutmak, kürekçileri bulmak, onların ve askerlerin ücretlerini ödemek zorundadırlar. Mürettebat, kürekçiler, Hıristiyan esirler ve çoğu Müslüman çocuğu olan ve pek bir işe yaramayan levent denilen askerlerden oluşuyor. Bu kadırgalar en iyileri ve Türkler arasında en makbul olanlarıdır, devamlı olarak donatılmış olarak hazır beklerler ve görevleri kıyıları ve Ege adalarını Hıristiyan korsanlardan temizlemektir, ancak bu görevlerini çok kötü yapıyorlar, çünkü kaptanlar kendileri için büyük bir zenginlik kaynağı olan esirlerini, ve kadırgaları kaybetmekten korktukları için ve kadırgayı kaybetmek demek, kadırganın yerine yenisini yaptıracak durumda değilse sancağı da kaybetmek olacağından ellerinden geldiği kadar çarpışmaktan kaçınırlar. Böylece, Pâdişah bu beylerden fazla bir fayda görmüyor, çünkü hiçbir zaman yeterli donanımları olmadığı için sürekli olarak düşmandan ve savaştan kaçıyorlar.

Kaptan Paşa diye adlandırılan generalin kadırgasına baştarde deniyor. Bu gemi [Fransa'daki] *real* denen kaptan gemisi gi-

Grand-Seigneur donne vingt piastres pour la solde de chaque *bonne vogles* pendant une campagne de six à sept mois sur laquelle ils profittent encore considérablement parce qu'ils en retiennent ordinairement le quart pour eux ; on les arme de soldats de la milice dont le payement ne passe point par leurs mains parce qu'ils sont tirez des troupes entretenues ; on leur donne aussy 18 mariniers entretenus pour la manœuvre avec le corps de la galère armée et équipée de tout ce qu'il luy faut, ainsy qu'il se prattique présentement en France, mais il s'en faut beaucoup que leurs galères soient si bonnes que les nostres, et celles de Constantinople sont les moindres par l'avarice des capitaines.

Les autres galères sont appelées galères de beys ou beylières ; les beys sont les gouverneurs particuliers des places maritimes et isles de l'Archipel ; on leur donne ces gouvernemens à condition d'entretenir un certain nombre de galères dont chaque gouvernement a esté chargé. Le Grand-Seigneur leur donne le corps de la galère tout armé d'agréez, canons et ustanciles, mais les beys sont obligez de les entretenir en cet estat à la levée et au payement des chiourmes et des soldats. Les chiourmes sont composées d'esclaves chrestiens, et les soldats sont appelez leventis dont la plus-part sont enfans de Mores qui ne valent pas grand chose /39r/. Ce sont les meilleurs galères et les plus estimées parmy les Turcs ; elles sont toujours armées, et leur service est de nettoyer les costes et les isles de l'archipel de corsaires chrestiens, mais elles s'acquittent très mal de cet employ, les capitaines évitant autant qu'ils peuvent de combattre de peur de perdre des esclaves, qui est une grande richesse pour eux et la galère mesme qui seroit suivie de la perte du gouvernement dont le bey seroit privé s'il n'étoit pas en estat de remplacer sa galère, de sorte que le Grand-Seigneur ne tire pas une grande utilité ny des uns et ny des autres qui n'estant jamais bien armées fuyent toujours les ennemies et les occasions de combattre.

La galère du général qu'ils appellent capitan pacha se nomme Bastarde. Elle est

bidir; 35 oturaktır, kaptanlarınkiler 28 oturaktır, böylece onların komuta gemileri bizimkilerle hemen hemen aynı güçtedir, ancak normal kadırgaları sadece 24 oturaktır ve her bir oturakta 3-4 adam vardır, halbuki bizim kadırgalar 25 oturaktır ve her bir oturakta 4-5 adam vardır, bu da çok büyük bir farktır. Bu durumda kuşkusuz, Kralın bir kadırgası Pâdişahın iki kadırgasını vurur. Pâdişahın kadırgaları bizimkilerden değişik bir şekilde yapılıyor, çünkü at eğeri biçiminde ortası basıktır, yanı pupa ve kıç kısmı ise yüksek, bu da pupa kısmında bulunan topun aşağıya doğru değil de yüksekten atmasına neden oluyor, bu da büyük bir noksanlıktır ve toplarını hemen hemen faydasız hale getiriyor. Bu gemilerin ambarları biraz daha geniştir, çünkü kaptanlar bazen kendi hesaplarına mal yüklüyorlar. Pupa tarafında, son sıranın yanında bir yüksekliğin ütünde kürekçilerin ayaklanması halinde kullanılmak üzere kullanılabilecek ve demir çatallar üzerine kurulmuş küçük toplar vardır. Gemilerin gövdesini sağlam tutmak için gemi gövdesinin iki yan bordası arasında bir payanda vardır, bu yöntem de bana iyi görünüyor.

Kadırgaların tekne yapıları Pâdişaha fazla pahalıya mal olmuyor, çünkü gemi yapımı için gerekli kereste, ormanı bol Karadeniz'den elde edilir ve civarındaki köylüler, kimi ağaçları kesmek, kimi onları hızara çekmek, kimi verilen ölçülere uygun olarak onları yontmak ve kimi de çivi ve demirleri yontmak gibi sürekli olarak bu iş için kullanılırlar, karşılığında da her türlü vergiden muaf tutulurlar.

Pâdişahın elinde bulunan kadırgaların sayısını bilmek için, bu kadırgaları hazırlayan yerlerin listesini vereceğim:

İstanbul: geleneksel olarak 32 tane liva çıkarırdı, ama şimdi : 20

Beylerin çıkardıkları:
İzmir 2
Sakız 6
Eğriboz .....6[118]

comme la Reale ; elle a 35 bancs, et les capitaines en ont 28, de sorte que leurs pavillons sont à peu près de la mesme force que les nostres, mais leurs galères ordinaires sont plus petites n'ayant que 24 bancs qui ne sont armez que de 3 à 4 hommes par banc, les nostres ayant 25 bancs qui sont de 4 à 5 hommes par banc, ce qui est une grande différence, de sorte qu'il n'y a pas à douter qu'une galère du Roy n'en batte deux du Grand-Seigneur. Elles sont construites différemment des nostres, elles sont ensellées, c'est-à-dire que les poupes et les proues sont plus relevées, ce qui est cause que le canon de coursier porte haut et ne peut plonger, ce qui est un grand deffaut et qui rend leur artillerie presque inutile. Elles ont un peu plus de creux parce que les commandans les chargent quelques fois de marchandises pour leur compte ; à l'espalle[125] il y a un retranchement sur lequel il y a de petits canons montez sur des fourchettes de fer pour servir contre la chiourme en cas qu'elle entreprist de se révolter. Il y a un arboutant entre chaque batalas afin de tenir la coque plus ferme et de la fortiffier, cet usage me paroist bon.

Les corps de galères ne coustent pas beaucoup à bastir au Grand-Seigneur, les bois pour leur construction se retirent de la mer Noire où il y a quantité de forest et les habitans des villages qui sont aux environs y sont continuellment employez, les uns sont obligez à abattre les arbres, les autres à les scier et à les façonner suivant les mesures qui leur sont données, d'autres fournissent les clous et le fer, et ainsy du reste, et moyennant cela ils sont exempts de toutte sorte de droits. /39/

Pour sçavoir le nombre des galères que le Grand-Seigneur a sur pied, je vais donner la liste des lieux qui les fournissent.

Constantinople en devoit avoir 32 qui sont réduites à 20
Celles des beys doivent estre au nombre de scavoir :
Smirne.....2
Scio 6
Negropont .....6 [126]

Mora 7
Rodos 4
Kıbrıs 4
İskenderiye.....4
Aslında 33 olması gerekirken şimdi 25'e indi.
Yekûn ve gerçekten mevcut kadırga sayısı.....45[119]

İşte Pâdişahın çıkarabildiği kadırga sayısı; zaten beyler hiçbir zaman çıkarmak zorunda kaldıkları kadar kadırga vermezler; ve bu az sayıdaki kadırga da ayrıca o kadar kötü durumda bulunuyor ki aşağıda da görüleceği gibi onlardan herhangi bir hizmet beklenemez.

Kaptan-ı deryâ denizlerden sorumlu generaldir, ve Çanakkale Boğazı'nı geçtikten sonra hem kadırga hem de kalyonların komutanıdır; sürekli olarak bir kadırgaya biner, çünkü kadırgalar, kalyonlara kumanda ederler. Baştarde ve kaptan kadırgaları pruvalarda beş parça top, önde 18 kg.'lık büyük bir top ve orta büyüklükte olanlar da 6 ila 4 kg. gülle ağırlığındadır. Bizim kadırgalar ise pruva tarafında çok daha güçlüdürler; pruvada beş, öndeki büyük top 12 kg.'lık ve iki orta büyüklükte olanlar da 4 kg. ve iki baştarde de 3 kg. büyüklüğündedir.

Kalyonlara gelince, Pâdişah bu tür gemilerden ihtiyacı olduğu zamanların dışında bulundurmuyor, bu da ancak Venedikliler'le harp halinde olduğu zamanlara denk geliyor. Onun yerine, Trablusgarp, Tunus ve Cezâyir'den oluşan Garp Ocakları korsan kalyonlarını kullanıyor, ya da içinde bulunduğumuz savaş sırasında olduğu gibi, onlardan İstanbul'da bir sefer için yaptırıp diğerlerine ilave ediyor; ancak denebilir ki kadırgada olduğu gibi kalyonda da durumu daha iyi değil; tersine kalyonları kadırgalarından daha iyidir. Büyük ve savaşta iyidirler, ancak çok büyük noksanlıkları vardır. Türkler bu tür gemileri ihtiyaçları olduğunda yaptıkları için, yaş kereste kullanıyorlar ve kalyonların büyüklüğüne oranla

Morée 7
Rhodes.....4
Chypres.....4
Alexandrie 4
33 réduites à.....25
Total des galères effectives.....45 [127]

Voilà à quoy se réduisent les galères du Grand-Seigneur, les beys ne fournissant jamais le nombre auquel ils sont obligez, et ce petit nombre est toujours en si mauvais ordre qu'on n'en peut tirer presque aucun service ainsy qu'il se verra cy-après.

Le capitan Pacha est le généralissime de la mer et un commandement sur les galères et sur les vaisseaux lorsqu'il a passé le détroit des Dardanelles ; il monte toujours une galère, les galères commandant les vaisseaux. Les galères bastardes et capitaines ont cinq pièces de canon à proue, le courcier de 36 livres et les moyennes de 12 et de 8 livres ; les galères ordinaires n'ont que trois pièces, le courcier de 18 livres et les moyennes de 6 livres. Nos galères sont bien plus fortes ayant cinq pièces de canon à proue, le courcier de 24 livres et deux moyennes de 8 livres, avec deux bastardes de 6 livres.

À l'égard des vaisseaux, le Grand-Seigneur n'en entretient point ordinairement. Quand il en a besoin, ce qui n'arrive que pendant la guerre contre les Vénitiens, il nolise par mois les Barbaresques qui sont les vaisseaux de corsaires de Tripoly, Tunis et Alger ou bien pour une campagne, et il en fait construire à Constantinople pour y joindre, ainsy qu'il est arrivé au comencement de la guerre présente ; mais on peut dire qu'il n'est pas mieux en vaisseaux qu'en galères ; ses vaisseaux sont les meilleurs au contraire /40r/ des galères. Ils sont grands et d'un bon combat ; mais ils ont de très grands deffauts. Comme les Turcs attendent la nécessité pour construire ces vaisseaux, ils employent ordinairement le bois verd et qui est encore d'un trop petit eschantillon pour la grandeur des bastimens ; ils mettent peu de préceintes et peu de courbes qui sont toutte la force d'un vaisseau, et leurs charpentiers sont si

bu kereste çok küçük parçalardan oluşuyor; bir kalyonun tüm gücünü oluşturan kaplama kuşağı ve eğrilerden yeteri kadar koymuyorlar ve dülgerleri o kadar cahildirler ki, sağlam olacağı düşüncesi ile bu kaplamaları kocaman demir cıvatalarla kaplıyorlar; halbuki tam tersine, bu yöntemle gemide çok fazla sayıda delik açıldığı ve kalyonu ağırlaştırdığı için onu zayıf düşürüyor. Kalyonlar çok dar oldukları için büyük topları taşıyamıyorlar (iki kelime okunamadı); oranları iyi ve keresteleri de kaliteli olsaydı ilk bataryaların hepsi 24'lük toplardan meydana gelmiş olacaktı. Mahmuzlar çok küçük ve sudan çok fazla dışarıda oldukları, pupaların alın levhaları çok geniş ve direkler çok zayıf oldukları için, örnekleri daha sonra bu raporda da görüleceği gibi, bu kalyonlar önemli hizmet verecek durumda değiller.

Garp Ocakları kalyonları çok büyük bir yardım yapamazlar; onların gemileri çok hafif ve topları çok küçüktür, dolayısıyla harp kalyonları karşısında üstünlük sağlayamazlar; onlarla hiçbir şey kazanılamaz; tersine çok şey kaybedilir; gemileri alınır, batırılır veya yakılırsa sahipleri için çok büyük kayıptır, çünkü Bâb-ı Âli bu durumda onların zararlarını karşılamak zorunda olmadığı gibi, çatışma sırasında kaybedebilecekleri denizcileri, alet ve edevatı da yenilemek zorunda değildir, o durumda bunların harp sırasında düşmanı arayıp bulma yerine zamanlarını tayfalarını korumakla geçiriyorlarsa ve ordunun imdadına koşmak yerine, seferden sonra, asıl meslekleri olan korsanlığa dönüyorlarsa bunda şaşacak bir şey yok.

Venedik Cumhuriyeti şu andaki savaşı ilan ettiğinde, Türklerin hiçbir kalyonu yoktu, iki yılda İstanbul'da, biraz önce bahsedilen ve 56 ila 70 top arasında değişen on adet kalyon yaptılar; onlardan biri bir kadırga omurgası üzerinde kuruldu, ayrıca hepsi o kadar zayıftırlar ki daha ilk yılda biri ikiye bölündü ve Kıbrıs Adası'nın batı ucunda, mürettebatı ve toplarıyla battı, bu da çok büyük bir kayıptır, çünkü tüm bu

ignorans qu'ils couvrent ces préceintes de grosses chevilles de fer croyant en asseurer par là la liaison ; c'est au contraire, ce qui l'affoiblit par la trop grande quantité de trous et qui chargent trop (...) ; les baux [128] sont trop petits pour la largeur des vaiseaux qui est de beaucoup trop grande ce qui est cause qu'ils ne peuvent porter de grosse artillerie ; s'ils avoient de bonnes proportions et que les bois feussent d'un bon echantillon, touttes leurs premières batteries devroient estre composées de canons de 24. Les esperons sont trop petits et trop hors de l'eau ; les escussons des poupes trop larges, et la masture trop foible, de sorte que ces vaisseaux ne sont point en estat de rendre un grand service dont on verra des exemples dans la suitte de ce mémoire.

Les vaisseaux barbaresques ne sont pas d'un grand secours, ce sont des bastimens trop légers qui n'ont qu'une petite artillerie, et dont l'advantage n'est point de combattre contre des vaisseaux de guerre ; il n'y a rien à gagner avec eux, au contraire il y a beaucoup à perdre ; on peut prendre, couler à fond ou brusler leurs vaisseaux qui seroient de grandes pertes pour les propriétaires parce que la Porte n'est pas obligée au dédommagement, ny au remplacement des hommes ny des agréez qu'ils peuvent perdre dans un combat, c'est pourquoy il ne faut pas s'estonner si ces bastimens taschent de passer le temps de leur service sans chercher les ennemis et de conserver leurs équipages pour aller faire le cours à la fin de la campagne qui est proprement leur mestier et non de secourir des corps d'armée.

Lorsque la République de Venise déclara la guerre présente aux Turcs, ils n'avoient aucuns vaisseaux, ils en construisirent dix en deux ans à Constantinople de 56 à 70 canons dont il a esté parlé cy-dessus ; l'un desquels a esté basti sur la quille d'une galère et qui sont tous si foibles que dès la première année il y en eut un qui s'ouvrit et qui coula à fond vers la pointe Ouest de /40v/ l'Isle de Chypre avec l'équipage et les canons qui est une perte considérable, toutte cette artillerie estant de fonte verte. La pre-

toplar yeşil dökümden yapılmıştı. Üç ayrı siperde bulunan bataryaların birincisi 4 adet 24'lük toptan ve bir malzeme deposundan oluşmaktadır. Diğerleri ise 18'er topludur; bu gemiler yeni oldukları halde ve topların küçük olmasına rağmen ağırlığından dolayı daha şimdiden yalpalamaya başlıyorlar, öyle ki bu kalyonlar bir-iki günlük mesafedeki açık denizde harbe tutuşsalar, eminim ki bir kaç tanesi daha denizin dibini boylar.

Direkler çok iyidirler ve en iyi Norveç direklerini aratmayacak üstünlüktedirler; daha önce söylendiği gibi onları Karadeniz'den getirtiyorlar; Marmara Denizi civarındaki İzmit ve İznik'ten de geliyor; yalnız bu kalyonların oranları ve onları kullanan denizciler iyi değil, din değiştirmiş kişiler ve Hıristiyan esirler olmasa, bu kalyonlar denizde seyredemezlerdi, çünkü Türkler çok kötü denizcilerdir, bu gemilerdeki mürettebatın çoğu bostancılıktan geliyor ve sayılarının çokluğuna rağmen en küçük bir korsan onlara korku salar ve onları kaçırır.

Geçen sefer mevsiminde, Türklerin deniz ordusu 34 gemiden oluşuyordu: Yukarıda bahsedilen on tanesi -onlardan da biri battığı için dokuz tane kaldı-, 24 Garp ocağı gemisi; ayrıca 53 kadırga, ancak zaaflarını bildikleri için ve onları daha iyi donatmak için sayıyı indirdiler ve yapabildikleri en iyi şey onlardan 22 tanesini donatmak oldu. Söylendiğine göre bunlar da yeteri kadar donanmış değildi, ve doğrusunu aramak gerekirse, onları dışarıda 12 Venedik kalyonu ve 3 yangın gemisi beklediği için ve birkaç kez liman önüne gelerek onlara meydan okudukları için tüm bu kadırga ve kalyonlar dışarıya çıkmaktan korktular ve uzun zaman Rodos Adası limanına kapandılar. Gerçekten de yenileceklerinden korktukları için dışarıya çıkamadılar, çıksaydılar da yukarıda anlatılan nedenlerden dolayı da başlarına herhalde bu korktukları gelecekti. Tüm bunlar Türklerin denizde ne büyük zaaf içinde olduklarını gösterir ve Kral onlara karşı herhangi bir teşebbüste bulunduğu takdirde ona karşı koyabilecek

mière batterie de trois pavillons est de 4 pièces de 24 à Sainte-Barbe et les autres sont de 18 ; quoy que ces navires soient neufs, ils ont desia beaucoup cargué par la pesanteur de l'artillerie qu'ils ne peuvent porter toutte petite quelle est, de sorte que si ces vaisseaux se trouvoint à un deux jours de cape ou à combattre, je suis seur qu'il en couleroit encore quelques uns à fond.

Les mats sont de très bonne nature et je ne pense pas qu'ils cèdent en rien aux meilleurs mats de Norvège ; ils les tirent de la mer Noire ainsy qu'il a esté dit ; ils en tirent aussy de Nicomédie et de Nicée qui sont sur la mer de Marmora ; ceux de tous ces vaisseaux sont mal proportionnez et leurs manœuvres mal préparées, si ce n'estoit les reniez et les esclaves chrestiens, ces vaissesaux ne pourroient naviguer, les Turcs estant de fort mechans matelots ; la plus part de ceux qui composent ces équipages sortent d'estre jardiniers aussy voyton le moindre corsaire leur faire peur et les obliger à fuir quoy que leurs équipages soient nombreux.

Leur armée navalle, la dernière campagne estoit composée de 34 navires sçavoir les dix cy-dessus dont il ne reste plus que neuf et 24 barbaresques, et de 53 galères, mais reconnaissant leur foiblesse, ils crurent pour les mieux armer les devoir réduir à un plus petit nombre, de sorte que tout ce qu'ils peurent faire feut d'en armer 22, encore asseure-t-on qu'elles ne l'estoient pas trop bien, et la vérité est que tous ces vaisseaux et galères feurent enfermez longtemps dans le port de l'Isle de Rhodes, d'où ils n'osoient sortir à cause de 12 vaisseaux et 3 bruslots vénitiens qui les attendoinet et qui se présentèrent plusieurs fois devant le port pour les convier à sortir ; ce qu'ils n'osèrent entreprendre appréhendant apparemment d'estre battus , ce qui seroit sans doute arrivé par les raisons cy-dessus expliquées. Tout cela fait voir que la foiblesse des Turcs par mer est bien grande et qu'ils ne sont point en estat de s'opposer à tout ce que le Roy voudra entreprendre sur eux, la marine de Sa majesté estant bien sûr un autre pied que celle de Venise, et qu'on peut dire estre aujourd'huy la plus considérable de l'Europe.

güçte değiller, üstelik Majesteleri'nin deniz kuvvetleri Venediklilerinkinden çok daha güçlüdür. Hatta denebilir ki bugün Avrupa'nın en büyük deniz gücüdür.

Türklerin kalyon ve kadırgalarının bu kadar kötü inşa edilmiş olmasına hiç de şaşmamak gerekir, çünkü Türk denizciliği iyi denizci yetiştirmek için çok kötü bir okuldur ve üstelik bu konuda da düşünmüyorlar; denebilir ki sadece basit dülger ustaları olan ve mecbur oldukları içi çalışan, ayrıca ancak bu vesile ile Türklerin gözüne girmeyi başaran, onların en güçlü ustaları olan Hıristiyan esirler olmasa gemi inşaatları çok daha kötü olurdu[120].

On ne doit point estre surpris de la mauvaise construction de leurs vaisseaux et galères ; la marine des Turcs estant une fort mauvaise escole pour former de bons maistres et à quoy ils ne pensent pas seulement ; et on peut dire que sans les esclaves chréstiens qui ne sont pour l'ordinaire que de simples compagnons charpentiers qui se trouvent sur les prises, et qui sont leurs plus habiles maistres et par où ces malheureux trouvent les moyens de se faire considérer, leurs constructions seroient encore bien plus défectueuses [129]. /41r/

OSMANLI SİYASETİ VE YÖNTEMLERİ

Bâb-ı Âli ile menfaat ilişkisi olan krallar; elçileri arasında yaptığı değişik muamele, Fransız elçiliğinin kökeni, sakıncaları ve yararsızlığı; İstanbul sarayının gururunu kırmak, gelecekte Majesteleri'nin elçilerine gerekli saygının gösterilmesi için, ve Doğu'da ticaret yapan tebaasına ciddi bir koruma elde etme yöntemleri ile beraber IV. Mehmed'in tebaası tarafından taht-tan indirilmesi sırasında nelerin olduğu[121].

Osmanlı Devlet-i aliyyesine elçi gönderen hükümdarlar üçe ayrılır.

Birincileri ve onunla aynı zamanda komşu olanlar oraya kendi özel yararları için elçi gönderirler. Onlar da Avrupa'dakiler: Avusturya İmparatoru, Moskova Büyük Dükü, Polonya Kralı, Venedik Cumhuriyeti ve Asya'da İran Şahıdır.

Onların elçileri devamlı olarak Bâb-ı Âli'de ikamet etmezler, yükümlü oldukları müzakereleri bittiğinde memleketlerine dönerler. Bunların içinde Venedik balyosu veya elçisi hariçtir, çünkü Doğu'da Venedik ticaretini korumak bahanesi ile cumhuriyetin bir casusu olarak İstanbul'da durur.

Bâb-ı Âli'den uzak olan diğer hükümdarlar oraya elçiler gönderirler ve Doğu'da başka halledecekleri bir şeyleri olmadığı

LA POLITIQUE OTTOMANE ET SES MAXIMES [130]

Des princes qui ont des intérêts avec la Porte : de la considération et de la différence qu'elle fait de leurs ambassadeurs, de l'origine, des inconvéniens, et de l'inutilité de l'ambassade de France; avec les moyens d'abaisser la fierté de cette cour et d'y faire respecter à l'avenir les ministres de Sa Majesté et de procurer une solide protection à ses sujets qui négotient en Levant avec ce qui s'est passé dans la déposition du Grand-Seigneur Mahomet IV par ses sujets[131].

Les princes qui envoyent des ambassadeurs à la Porte ottomane sont de trois sortes.

Les premiers et qui en sont limitrofes y en envoyent pour leurs intérest particuliers, sçavoir les princes qui sont en Europe sont l'Empereur, le Grand-Duc de Moscovie, le Roy de Pologne, et la République de Venise ; et en Asie le Roy de Perse.

Leurs ambassadeurs ne résident point ordinairement à la Porte ottomane et ils s'en retournent lorsque les négotiations dont ils sont chargez sont finies, si on excepte le Baile ou ambassadeur de Venise qui après avoir protégé le commerce des Vénitiens en Levant, et pour estre sous ce prétexte l'espion de sa République en cette cour.

Les autres princes qui sont esloignez de la Porte y envoient leurs ministres et les y font résider seulement pour protéger le

için yalnız tebalarının ticaretini korumak amacıyla devamlı olarak orada ikamet ettirirler; bu hükümdarlar Fransız Kralı, İngiltere Kralı ve Hollanda Generalite'sidir. Fransız elçisinin burada olmasına bir başka neden de (...)[122]

MAJESTELERİ'NİN EMİRLERİNE GÖRE İSTANBUL'U YAKMAK İÇİN GEREKLİ ASKERÎ KUVVETLER

Çanakkale Boğazı hisarlarının ve İstanbul şehrinin güçlü ve zayıf taraflarından ve bu şehri yakmanın kolaylıklığından yeterince sözettim, şimdi bu tasarının gerçekleştirilmesi için gerekli güçler konusunda ayrıntıları anlatmak gerekir.

Eminim ki bu iş için yirmi kalyon, onbeş kadırga ile sekiz bombarta ve altı yangın gemisi yeterlidir; daha sonra daha fazla sayıda bomba gemisi gerekiyorsa, yük gemileri kullanılabilir. Yangını gerçekleştirebilmek ve ihtiyaç içinde kalmamak için kırk bin bomba yüklemek gerekiyor. Derinliği fazla olmayan yerlere daha çok yaklaşabilmek için, sadece yedi, sekiz ayak su çeken dört küçük kadırga ile özel olarak yapılımş onbir, oniki ayak su çeken dört büyük kadırga alınacak. Bu kadırgalar bu şekilde büyük yapılırsa, hem düşmanların yapabilecekleri bataryalara karşı koyabilir, hem de kadırgaları savunmak için 12'şer kiloluk altı parçalık bir batarya yapılabilir. Bu gemilerde, küçük kadırgalara manevra yaptırmak için kullanılan aynı palamar da kullanılabilir. Ayrıca bu gemilerde, su seviyesinden iki buçuk ayak aşağıda hafif bir köprü yapılabilir, böylece tam su üstünden atılacak top gülleleri ile batırılması önlenmiş olur. Denizde seyir için bu gemilere firkateyn direği takılacak ve hedeflenen yere gelindiğinde gerekirse ve özellikle daha az rüzgâr almak için bu direkler çıkarılacak.

Haritalarda belirttiğim yerlere baskın düzenleyebilmek için sekiz binden daha az bir güçle bu işin yapılabileceğini sanmıyorum. Ayrıca, tüm harp mühimmatı ile beraber taşınacak olan peksimetleri taşıyabile-

commerce de leurs sujets en Levant, n'ayant pas d'autres intérests à démesler avec cette cour ; ces princes sont le Roy de France, le Roy d'Angleterre et les Estats Généraux d'Hollande. On peut ajouter au motif de l'ambassade de France, la protection (...) [132]. /49r/

DES FORCES NÉCESSAIRES POUR BRUSLER CONSTANTINOPLE, SUIVANT LES INSTRUCTIONS DE SA MAJESTÉ [133].

J'ay parlé suffisamment du fort et du faible des Châteaux des Dardanelles et de la ville de Constantinople et de la facilité qu'il y a de la brusler, il faut maintenant expliquer les forces nécessaires pour l'exécution de ce dessein.

Je suis persuadé que 20 vaisseaux et 15 galères suffiront, avec huit galiotes à bombe et 6 brulots ; si par la suitte on avoit besoin d'un plus grand nombre de brulots, on pourroit prendre des bastimens de charge pour cela. Il faudroit embarquer 40 mil bombes afin de n'en pas manquer. Il faudroit quatre petites galiotes, tirant sept à huit piez d'eau seulement, afin d'aprocher plus près aux endroits où il y a peu de profondeur, avec quatre grandes galiotes construites exprès, tirant 11 à 12 piez d'eau, estant de cette grandeur, on y pourroit prattiquer une batterie pour placer six pièces de canon de 24 livres, tant pour s'opposer aux nouvelles batteries que les ennemis pourroient faire, que pour deffendre les galiotes. Ces bastimens se manieroient sur de pareilles amarres que les galiotes, on pourroit aussy y prattiquer un pont léger, deux piez 1/2 au dessous du niveau de l'eau, pour empescher qu'elles ne soient coulées à fonds par les coups de canon à fleur d'eau; pour la facilité de la navigation, on les masteroit en frégattes, et estant sur les lieux on les pourroit démaster, si on le juge nécessaire, pour avoir moins de prise.

Je ne croys pas qu'il faille moins de huit mil hommes [134] pour faire les descentes dans les lieux que j'ai marquez, et moins de cinquante à soixante vaisseaux marchands

cek en azından elli, altmış tüccar gemisi gerekecek.

Fransa ile İstanbul arasında mesafe epeyce uzak olduğu için, kadırgaları erkenden, yani 15 Nisan civarında, 15 gün sonra da kalan donanmayı yola çıkarmak uygun olur. Genel buluşma yeri için Milo[123] Adası çok müsait bir yerdir ve birlikleri birkaç günlüğüne burada serinletebiliriz, bu sırada oradan pek uzakta olmayan Paros Adası limanında Trion'a gidip su tedariki yapılacak.

Kral bu seferin yapılmasına emir verdiği takdirde, çok yararlı bir şekilde kullanılabilecek tecrübeli kral tebaasını tanıtmakta yarar görüyorum :

Toulon'dan ve uzun yıllar orada korsanlık yaptığı için Ege takımadaları konusunda çok tecrübeli ve aynı zamanda aklı başında olan Bay Poussant.

Provence bölgesinde Cassis'li kaptan Jean Rasti da, buralarda uzun zaman korsanlık yaptığı ve yıllardan beri de bizzat kendisinin idare ettiği ve kendi hesabına çalışan bir gemi ile tüm adalar ve kıta limanlarında ticaret yaptığı için hem bu bölgede denizciliği, hem de buraları en küçük koyuna kadar tüm limanlarına kadar çok iyi biliyor.

Yine Cassis'li ve tecrübeli kaptan Vernet.

Bir başka Cassis'li ve bir küçük kadırga ile uzun zaman korsanlık yapmış olan tecrübeli kaptan Bremant.

Toulon'lu ve tecrübeli Bay Cujes: Bu kaptan uzun yıllar Pâdişahın kadırgalarında esir olarak korsanlıklara katıldı; onu hediye kabilinden Bay Girardin'e verdiler; bana hikmet sahibi ve akıllı göründü.

Antibes'li Bay Merle de uzun zaman esir olarak Pâdişahın kadırgalarında hizmet verdi, sonra da din değiştirdiği için, yine Pâdişah kalyonlardan birinde subay olduğu sırada kaçtı ve İstanbul'da iken Kralın kalyonlarına sığındı. Tüm bu insanlar

pour porter le biscuit, qui doit suivre avec touttes les munitions de guerre.

Comme le trajet est un peu long de France à Constantinople, il sera à propos de faire partir les galères de bonne heure, ce sera vers le 15 avril et le reste de la flotte 15 jours après, le Mil [135] seroit fort propre pour le rendez-vous, et l'on pourroit faire rafraichir les troupes pendant quelques jours, pendant lequel temps on iroit faire de l'eau à la rade de Trion [136], dans l'isle de Paros qui n'en est pas loing. /49v/

J'ay cru qu'il estoit bon de faire connoistre les sujets qui sont expérimentez dans la mer de l'Archipel et qui pourroient servir fort utilement dans cette expédition, si le Roy jugeoit à propos de l'entreprendre.

Le Sr Poussault, de Toulon, fort prattique dans l'Archipel, pour y avoir fait le cours pendant plusieurs années, et qui est d'ailleurs un homme de bon sens.

Le capitaine Jean Rasti, de Cassis, en Provence, connoist aussy très bien non seulement cette navigation, mais encore tous les ports et rades jusqu'à la moindre calanque pour avoir fait longtemps le cours, et qui depuis plusieurs années mène un Loudre trafiquant pour son compte dans touttes les isles et ports de terre ferme.

Le capitaine Vernet, aussy de Cassis, homme d'expérience.

Le capitaine Bremont, dudit lieu de Cassis, aussy homme d'expérience pour avoir longtemps fait le cours avec une galiote.

Le Sr de Cujes, de Toulon, est aussi fort expérimenté ; il [a] fait le cours pendant plusieurs années sur les galères du Grand-Seigneur, où il estoit esclave. On l'a donné par présent à M. Girardin ; il m'a paru sage, et de bon sens.

Le Sr Merle, d'Antibes, a aussy servy esclave longtemps sur les galères du Grand-Seigneur, et s'estant ensuite renié, il feut fait lieutenant d'un de ses vaisseaux, d'où il s'est sauvé sur ceux du Roy, lorsque nous estions à Constantinople. Ces gens-là

Türk denizciliği konusunda ve onların yaptıkları ile ilgili çok önemli ipuçları verebilirler.

Majesteleri'nin takımadalarda çalışmış olanlar orada hiç denizcilik yapmamış olanlara tercih edilmelidirler. Bay Damfreville, Béthune, La Bretesche, du Mené, Bidault, Riberet, Sebeville vs. bu denizciliği çok iyi biliyor, zaten bu iş için de ayrıca Milo'da da kılavuz almamız gerekecek, çünkü bu bölgenin en iyi kılavuzları burada bulunur. Bunların içinde en tecrübelilerinden biri Rum kaptan Dimitri'dir; bize Çanakkale Boğazı'nı geçirten o idi. Provence'da Kaptan Arnaud var, onun da tüm adaları tanımakta mükemmelliğe varan bir tecrübesi var; yaşlılıktan gözleri zayıflamış olmakla beraber kaptan gemisine konulacak bir tebaadır.

Yetenekleri ve Doğu'daki tecrübesinden dolayı deniz mühendisi Bay de Combes da bu seferde kullanılacak mühendislerin başına getirilecek bir tebaadır.

SAVAŞ HALİNDE ELÇİ VE DİĞER FRANSIZLARI GERİ ÇEKME YÖNTEMLERİ[124]

Birinci yol: Kral kendi elçisinden memnun olmadığını göstermelidir ve sadece onun yerine bu yüzden birini tayin etmelidir. Bunun için gönderilecek elçiyi ikinci ve üçüncü sınıf altı harp kalyonu getirecek, ancak her iki elçi de bu gemilere binecek. Bu kalyonlarda, iki yangın gemisi donatmak için yeterince ateşli malzeme bulundurmak gerekir; bu gemilerin yapımı için önceden mal yükleme bahanesi ile gönderilecek iki ticaret gemisi kullanılacak; buna yine tüccar gemisi görünümünde olacak, ancak bomba atabilecek şekilde yapılacak bir üçüncüsü gemi de ilave edilebilir. Tüm bu gemiler hiçbir şekilde şüphe çekmez. Limana vardığımızda bu gemiler gizlice hazırlanacak, ve elçiler ve diğer Fransızlar gemiye bindiklerinde bir gecede daha önce taşınacak olan harcı yerleştirdikten sonra,

donneroient beaucoup de lumières de la marine des Turcs et tout ce qu'ils y prattiquent.

Les officiers de Sa Majesté qui ont servy dans l'Archipel doivent estre préférez à tous ceux qui n'y ont jamais navigué. Messieurs Damfreville, de Béthune, La Bretesche, Du Mené, Bidaut, Riberet, Sebeville, etc., entendent très bien cette navigation pour laquelle on ne doit pas manquer de prendre des pilotes au Mil ; ce sont les meilleurs de tout l'Archipel. Le capitaine Dimitre, grec, est un des plus expérimentez ; ce feut lui qui nous passa le détroit des Dardanelles. Il y a en Provence, le capitaine Arnaud, qui a une expérience consommée de touttes les isles ; c'est un sujet à mettre sur le vaisseau commandant, quoy que sa veüe se soit affaiblie par la vieïllesse.

Le Sr de Combes, ingénieur de la marine, est un sujet très propre pour mettre à la tète des ingénieurs qui seront employez dans cette expédition, à cause de sa capacité et de son expérience dans le Levant [137]. /54r/

DES MOYENS DE RETIRER L'AMBASSADEUR ET LES AUTRES FRANÇAIS EN CAS DE GUERRE [138]

1° Il faudroit que le Roy témoignast estre mal satisfait de son ambassadeur, et qu'elle (sic) l'envoyast relever seulement en apparence par un autre qui seroit conduit par six vaisseaux de guerre du second et du troisième rang, sur lesquels les deux ambassadeurs s'embarqueroient. Il faudroit qu'il y eust sur ces vaisseaux des artifices pour composer deux bruslots, à quoy on feroit servir deux bastimens marchands qu'on auroit eu soin d'y envoyer auparavant sous prétexte de charger des marchandises et auxquels on pourroit joindre un 3e bastiment, qui paroistroit aussy estre marchand, mais qui seroit construit d'une manière à tirer des bombes ; tous ces bastimens ne pourroient jamais estre soupçonnez. En mesme temps qu'on seroit arrivé dans le port, on travailleroit secrettement à préparer ces bastimens et, les ambassa-

şafakta küçük kadırga hazır olacak şekilde tüm bombalar gemiye yüklenecek. Pâdişahın kalyon ve kadırgalarının herhangi bir şey sormaya cesaret edeceklerinden korkmaya gerek yok, çünkü Türkler yangın gemilerinden ve özellikle bomba kadırgalarından aşırı şekilde korkarlar. Ben eminim ki bu filo yalnız başına İstanbul'a boyun eğdirmek için yeterli olacaktır. Bu filo Marmara Denizi'nin bir koyunda ordunun geri kalanının, Çanakkale Boğazı'nı geçtikten sonra, gelip kendisi ile birleşmesini bekleyecek.

İkinci yol: Dinî bahaneler yüzünden mukaddes yerleri eşiyle beraber ziyaret etmek için, elçi Sadrazamdan izin isteyebilir; bu yeni bir şey olmayacak, çünkü Bay Nointel elçiliği sırasında, bir tür çektiri tipinde bir gemi ile[125] böyle bir seyahati yapmıştı. Bu durumda onu takımadaların herhangi bir limanında da bir firkateynin beklemesi gerekecek, ve oyunu daha iyi gizleyebilmek için, bu firkateyne korsan bayrağı çekilebilir ve elçiyi önce tanımazlıktan gelir, ancak elçi ona işaret verip yanına yaklaştıktan sonra ona binecek.

Üçüncü yol: Elçi bir hastalık bahanesiyle Nikomedya körfezinin[126] ucunda bulunan ve Bithinya'nın başkenti Bursa kaplıcalarına gitmek için bir doktor raporu alıp, daha sonra karayolu ile pek uzak olmayan İzmir'e gidip gezmektir; burada, konsolosun hazır bulunduracağı bir gemiye binip kalenin açıklarında bulununan bir yerlerde bekleyecek olan bir harp kalyonuna binebilir.

Dördüncü yol: Kralın elçiye göndereceği paketleri taşımak bahanesiyle İstanbul'a bir firkateyn göndermek. Bu gemi hisarları geçmek için elinde Sadrazam'ın, böyle işler için hiç reddedilmeyen bir izni mahiyetinde olan tezkere olacağı için, bir rüzgârlı gecede elçiyi aldıktan sonra kaçabilir; daha bu konuda kimsede bir fikir oluşmadan Çanakkale Boğazı hisarlarını geçebilir, ve birkaç gün hiç şüpheyi çekmemesi isteniyorsa,

deurs avec tous les François estant embarquez, on establiroit en une nuit le mortier qu'on auroit porté et on embarqueroit touttes les bombes, afin qu'au point du jour la galiote feust en estat. Il ne faut pas craindre que tous les vaisseaux et galères du Grand-Seigneur osent rien demander à cette petite escadre ; les Turcs appréhendent extrêmement les bruslots, et beaucoup plus les galiotes à bombe, et je suis persuadé que ladite escadre toutte seule seroit suffisante pour faire contribuer Constantinople. Elle attendroit dans quel-que mouillage de la mer de Marmora le reste de l'armée et la joindroit, après qu'elle auroit passé les Châteaux.

2° L'ambassadeur peut, par motif de dévotion, demander une permission au grand-visir d'aller avec madame son épouse visitter les Lieux Saints ; cela ne seroit pas nouveau, M. de Nointel ayant fait ce voyage pendant son ambassade, sur un loudre, qui est une espèce de brigantin. Il seroit nécessaire qu'une frégatte l'attendist en quelque port de l'Archipel, et, pour mieux couvrir ce jeu, elle y pourroit estre avec pavillon de corsaire, /54v/ feignant de ne pas le connoistre, laquelle après luy avoir fait signal le joindroit pour l'embarquer [139].

3° Prétexter une maladie pour se faire ordonner d'aller prendre les eaux minérales à Bursa, au fonds du golfe de Nicomédie, capitale de la Bithinie, et ensuitte s'aller promener à Smirne, par terre, qui n'en est pas loin ; il pourroit là s'embarquer sur quelque bastiment que le consul auroit prest pour le porter au vaisseau de guerre qui seroit mouillé hors la pointe du Château.

4° Ce seroit d'envoyer une frégate à Constantinople, sous prétexte de porter des paquets du Roy à l'ambassadeur, laquelle ayant son tesqueret [140] qui est une permission du grand Vizir, de passer les Châteaux, qu'on ne refuse point, pourroit partir par un vent frais, après avoir embarqué de nuit l'ambassadeur ; elle seroit passée les Châteaux des Dardanelles avant qu'on y peust donner aucun avis, et, afin qu'on feust quelques jours sans pouvoir rien soupçonner, il

o zaman da elçi birkaç gün önce hasta olduğunu bahane ederek dışarıda görünmeyebilir.

İşte elçiyi geri çekmek için her birinin uygulamaya konulması çok kolay birkaç yol, ancak limanlarda bulunan Fransızları geri çekmek o kadar kolay değil; bu durumda her limana, tüccar gemilerine eşlik etmek bahanesi ile 40-50 topluk birer harp kalyonu göndermekten başka çözüm yolu yok. Bunun gerekli emirler verilerek, tüm harp gemilerinin limanlara aynı gün gelmesini sağlamak gerekir, değilse gerçekleştirilmek istenen proje ortaya çıkar. Her bir harp gemisinin komutanı konsolos ve tüccarla gerekli tedbirleri alarak mümkün olduğu kadar malın orada bulunan ticarî ve harp gemilerine yüklenmesini sağlanması gerekir; asıl büyük sorunlar limanlardan uzakta bulunan ticaret merkezlerinde[127] yatıyor ve tüm Fransızları kurtarmak zor olacak. Bu durumda uygulanacak yöntem şudur: Her bir harp gemi komutanı, [her ülkenin mülkî amirine] haber göndererek, elinde bulunan Fransızlara bir zarar geldiği takdirde ölecek her Fransız için yirmi Türk'ün öldürüleceği ve aynı zamanda idare ettiği ülkenin kıyılarının top ateşine tutulacağı yolunda tehditte bulunmak; bu yol onları (Türkleri) durdurabilecek bir çözümdür.

İSTANBUL SEFERİNDEN SONRA BÂB-I ÂLİ İLE YAPILACAK BARIŞ PROJESİ

Tüm Yunan, Anadolu ve Doğu kıyılarını vergiye bağlamak gerekir; İzmir ve Selanik şehirlerinin her biri en azından iki yüz bin ekü verebilirler; altı ay sürecek bu harp sırasında, kalyon, kadırga, bombarta ve yangın gemisinden oluşacak deniz kuvvetlerinin yarısını, Akdeniz'den İstanbul'a herhangi bir kimsenin girmesini ve İstanbul'dan da çıkmasını engellemek için, [Çanakkale Boğazı girişinde bulunan] eski hisarların dışında bırakmak gerekecek. Bu

seroit à propos que l'ambassadeur eust feint quelques jours auparavant une indisposition, qui le dispensast d'estre veu.

Voilà plusieurs moyens pour retirer l'ambassadeur qui sont tous très prattiqueables, mais il n'est pas si aisé de favoriser la retraitte des François qui seront dans les Eschelles ; il n'y a rien autre chose à faire que d'envoyer dans chaque Eschelle un vaisseau de guerre, de 40 à 50 pièces de canon, sous prétexte d'escorter les marchands. Il faudroit donner de tels ordres que tous ces vaisseaux arrivassent dans touttes les Eschelles à mesme jour, parce que si cela se faisoit à différens temps le dessein se découvriroit. Le commandant de chaque vaisseau prendroit des mesures avec le consul et les marchands pour embarquer le plus d'effets qu'ils se pourroit, tant sur les bastimens marchands qui s'y trouveroient que sur le vaisseau de guerre ; les difficultez seront grandes surtout aux Eschelles qui sont esloignées de la mer, et il seroit bien difficile de sauver tous les François. Ce qu'il y aura à prattiquer pour lors par le commandant de chaque vaisseau, ce sera d'envoyer dire qu'il prenne bien garde qu'il n'arrive mal aux François qui seront restez entre ses mains, et de le menacer de faire périr vingt Turcs pour chaque François qu'il aura fait mourir et de venir piller et brusler toutte la coste /55r/ de son gouvernement ; cela sera capable de les arrester.

PROJET DE PAIX AVEC LA PORTE, APRÈS L'EXPÉDITION DE CONSTANTINOPLE [141]

Il faudroit aller faire contribuer touttes les costes de la Grèce, de la Natolie et du Levant ; les villes de Smirne et Salonique pourroient fournir chacun pour le moins deux cens mil écus. Continuant cette guerre pendant six mois, pendant laquelle il faudroit laisser la moitié de l'armée composée de vaisseaux, galères, galiotes et bruslots mouillez au-dessous des vieux Châteaux, pour empescher qu'il n'entrast rien à Constantinople par la Mer Méditer-

durumda Türklerin, istediğimiz şartlarla barış isteyeceğine şüphe yoktur. Türkler'i buna zorlamak için Bozcaada, Midilli ve Sakız adalarını işgal etmek ve kalelerini tamamen ortadan kaldırmak gerekecek. Son iki ada iyidir, oralardan ordu için bol miktarda su ve yiyecek çıkarılabilir, ayrıca para olarak da iki yüz bin ekü elde edilebileceği gibi, tamamen sahibi olacağımız diğer takımadalar da o kadar verebilirler; böylece Türkler bize herhangi bir zarar veremeyecekleri gibi, biz onları çok kötü durumda bırakmış olacağız, üstelik herkes biliyor ki onların kalyon ve kadırgaları bizimkilere görünme cesaretini bile gösteremezler. Doğrusunu söylemek gerekirse, gönül ister ki tamamen yeşil dökümden yapılmış toplarla donanmış kalyonlarını denemek için böyle bir girişimde bulunsunlar, bu durumda, yani bir çatışma söz konusu olursa, hiçbir gemileri sağ salim kurtulamaz.

Savaş sırasında Doğu ticareti kesileceği için Marsilya bu konuda biraz güçlük çekebilir, ve tek zarar da bu olur; ancak bu zarar, Marsilya Ticaret Odası'nın Kralı bu projesinden vazgeçirmek için her fırsatta "Majesteleri bundan sonra Provence gümrüğünden hiçbir gelir elde edemeyecek, bu bölge tamamen perişan olacak, dolayısıyla memleketin daha birçok bölge ve önemli şehirleri de bu zarardan paylarını alacaklar" diye öne sürdüğü kadar büyük olmayacak. Aslında, kendisine yapılan kötü muameleye karşı her zaman sarayın (Fransız) Bâb-ı Âli'ye vermek istediği cevabî kararları durduran neden bunlardır; saray da böyle çok önemli olduğu söylenen bir geliri kaybetmeye razı olamazdı, halbuki bu zarar yıllık bir milyonu geçmez, bu da Kralın ününü bu kadarcık bir gelire harcamaya değmez. Dolayısıyla artık kendi menfaatlerini korumak için Majesteleri'nin ve kamunun yararlarını korumak bahanelerini öne süren ve savaş ilan edildiği takdirde Doğu'daki mallarını kaybetmekten korkan Marsilya

ranée et qu'il n'en sortist rien, il est constant que les Turcs demanderont la paix aux conditions qu'on voudra ; et, pour les y contraindre, ce seroit de se rendre maistres des isles de Tenedos, Metelin et Scio, dont il faudroit raser les forteresses. Les deux dernières sont bonnes, on en tireroit quantité de rafraichissemens et de denrées pour l'armée, et on en pourroit bien retirer deux cens mil écus, et le reste des isles de l'Archipel en fourniroit bien autant, dont on seroit entièrement maistre ; de sorte qu'on les incommoderoit beaucoup, sans qu'ils nous peussent faire aucun mal, estant constant que jamais leurs vaisseaux et galères n'oseront se montrer aux nostres. Ce qui seroit à souhaiter est qu'ils voulussent l'entreprendre pour proffiter de l'artillerie de leurs vaisseaux, qui est toutte de fonte verte et dont il n'échaperoit pas un seul vaisseau, s'ils en venoient à un combat.

Il n'y a que la cessation du commerce du Levant, dont Marseille souffriroit un peu pendant que cette guerre dureroit, cette perte ne seroit point si grande que la Chambre du commerce s'efforce de le remonstrer en touttes occasions pour détourner le Roy de ce dessein, en disant que Sa Majesté ne retireroit plus rien de ses douanes de Provence et que cette province seroit entièrement ruinée, dont elle prétend que plusieurs autres provinces et bonnes villes du Royaume se sentiroient. /55v/ Voilà les raisons qui ont toujours arresté les résolutions de la Cour contre la Porte lorsqu'elle en a reçu des mescontentemens ; elle ne pouvoit se résoudre à perdre un revenu qu'on luy faisoit entendre estre très considérable, cependant cette perte ne pourroit aller à plus d'un milion par an, qui n'est point un intérest qui mérite qu'on luy sacriffie la gloire du Roy. Il ne faut donc plus escouter les remonstrances des marchands de Marseille, qui n'allèguent l'intérest de Sa Majesté et du public que comme un prétexte pour mettre le leur à couvert, craignant dans une rupture de perdre les

tüccarının şikayetlerini dinlemekten vazgeçilmelidir. Tersine, gerçekten kendi yararlarının nerede olduğunu bilseler, herkesten önce Majesteleri'ne yalavarıp Bâb-ı Âli'yi silah zoru ile dize getirmesini isterlerdi; bu yol onlar için Bâb-ı Âli'nin bakan ve görevlilerinin kendilerine her defasında yaptıkları onur kırıcı muamelelere karşı en iyi garanti ve ticaretlerini özgür ve parlak kılmanın en iyi yoldur. Kralın gücünün etkilerini Türklere hissettirdikten sonra bu ticaret yenden rayına oturtulsa, tüccar çok çabuk bir şekilde bu kesintiden göreceği zararı karşılayabilir.

Bana göre şu şartlarda barış yapılabilir:

1- Pâdişah, Krala elçi gönderip barış isteyecek, aynı zamanda karşılıklı elçiler gönderilecek.

2 - Pâdişah [Paris'e] elçi göndermezse, Majesteler'i Bâb-ı Âli'de devamlı elçi bulundurmayacak, bu durumda zaten yalnız ticarete yönelik olan işlerimizin müzakeresi için bir memur yeterli olacak.

İstanbul sarayı, Pâdişahın dostluğunu kazanmak için, kendisi hiçbirinin nezdinde devamlı elçi tutmazken, hemen tüm dünya güçlerinin kendi nezdinde elçi tutmalarından dolayı gururlanıyor, böylece istediği zaman onlarla alay etme ve aşağılama hakkını kendisinde görüyor. Ancak Fransa artık öyle bir güce ve büyüklüğe ulaştı ki, bundan sonra kendisine bu şekilde tepeden bakılmasına dayanamaz, değilse kendi menfaatlerine zarar verir. Savaş açılmadan önce, daha önce Bay Guilleragues'ın başına geldiği gibi, elçi İstanbul'da ölürse, bu fırsat değerlendirilerek, artık yeni bir elçi göndermeyiz de yerine altı veya yedi yüz ekü maaşlı bir memur gönderilebilir. Bu maaşın yanında aydın tüccar arasından seçilecek bu memura ayrıca konsolosluk harç gelirleri de bağlanarak sade bir tacirden daha iyi bir hayat sürebilmesi temin edilebilir.

effets qu'ils ont en Levant. S'ils entendoient bien leurs véritables intérets, ils seroient les premiers à suplier Sa Majesté de réduire la Porte par la force des armes ; c'est le moyen le plus asseuré pour les garentir des avanies que leur font si souvent les ministres et officiers de la Porte, et de rendre leur commerce libre et florissant. S'il estoit une fois bien restably, après qu'on auroit fait ressentir aux Turcs les effects de la puissance du Roy, les négocians se dédommageroient bientost de la perte que cette interruption leur auroit causée.

Je voudrois conclure la paix aux conditions suivantes :

1 - Que le Grand-Seigneur envoyeroit demander la paix au Roy, et qu'il seroit envoyé en mesme temps de part et d'autre des ambassadeurs.

2 - Que Sa Majesté n'en entretiendroit plus à la Porte, si le Grand-Seigneur n'en tenoit pas un de mesme à la suite de Sa Majesté en ce cas où un agent suffira pour négocier touttes les affaires que nous avons dans cette cour, qui regardent purement le commerce.

Cette cour est si orgueilleuse de voir presque touttes les puissances de la terre y entretenir des ministres pour se maintenir dans son amitié, sans qu'elle en ayt auprès d'aucun prince, qu'elle croyt estre en droit de les insulter lorsqu'il luy plaist et de les mépriser. Mais la France est parvenue à un degré de puissance et de grandeur qui ne peut plus souffrir, sans se faire tort, d'estre traittée avec cette hauteur. Et si, avant que d'en venir à une rupture, n'en ayant pas sujet, l'ambassadeur mouroit à Constantinople, ainsy qu'il est arrivé en la personne de M. de Guilleragues, on pourroit prendre cette occasion pour faire finir l'ambassade, et, au lieu d'un ministre revestu de ce caractère, y envoyer un agent, à qui il faudroit donner /56r/ cinq ou six cens écus d'appointemens et lui attribuer outre cela des droits de consulat pour luy donner moyen de subsister plus honorablement qu'un simple

Böylece, Majesteleri, bir elçinin masrafları için yılda oniki bin ekü harcama yükünden kurtulacağı gibi, Marsilya ticareti, bu elçinin faaliyetinden pek az kâr elde ettiği halde yılda verdiği onaltı bin liralık maaş yükünden de kurtulmuş olacak. Bu son maaşın kökenini Doğu ticareti ile ilgili raporumda belirtiyorum[128]. Elçi düzeyinde birinin Bâb-ı Âli bakanları nezdinde, sade bir memurdan daha fazla gücü ve söz sahibi olacağına inanmak bir hatadır. Yabancı güçler ve devletler kendilerinden çekinilecek olanaklardan yoksun oldukları sürece, düzeyi ne olursa olsun, hiçbir zaman, bu sarayda elçilere büyük bir saygı gösterilmeyecek. Tersine bu olanaklara ulaşıldığı takdirde, düzeyi ne olursa olsun, yani ister birinci derece, ister sonuncu dereceden olsun, herhangi bir elçi aracılığıyla arzu edilen sonuçlara aynı başarı ile ulaşılabilir.

Pâdişahın Bâb-ı Âli'sinde Fransızların işlerini kolaylaştırmanın en iyi yöntemi, İstanbul'u yakmaktır; ve böylece, parlak bir hareketle bu sarayın gururunu kırmaktır; ancak bu seferden sonra, barış olmazsa, sürekli olarak tüm Marmara ve Adalar Denizi kıyılarında dehşet saçmak üzere hazır tutulacak ve böylece kendi kıyılarını savunmada Pâdişahın deniz kuvvetlerini etkisiz hale getirecek silahlı önemli güçler bekletmek gerekecek. Gevşek davranılmazsa Türkler bu barışı elde etmek için gerekeni yapacaklar, ama o barışın fiyatını onlara ödetmek gerekir.

Ancak uzun zamandan beri bize bir işe başlayıp onu bitirmemek konusunda alışık oldukları ve bu girişilen işlerin terkinde en önemli etkenin aramızdaki uzun mesafenin olduğunu bildikleri için, onları cezalandırmak yerine, yakın zamanda meydana gelen Sakız olayında gördüğümüz gibi, vereceğimiz zarar tüccarımıza karşı onların daha fazla hırçınlaşmasından ve biz çekilir çekilmez yeni hakaretlerle onları ezmekten başka bir işe yaramaz.

marchand, et il doit estre choisi parmi les plus éclairés négocians.

Par ce moyen Sa Majesté seroit déchargée d'une despense de douze mil écus par an pour l'entretien d'un ambassadeur, et le commerce de Marseille le seroit aussy d'une pension de seize mil livres qu'il lui paye annuellement, sans en retirer que très peu d'utilité ; j'explique l'origine de cette pension dans le Mémoire du commerce du Levant [142]. De croire qu'un ambassadeur auroit plus de pouvoir et de crédit auprès des ministres de la Porte qu'un simple agent, c'est une erreur ; jamais on n'aura de grands égards dans cette cour pour des ministres, de quelque caractère qu'ils soient revestus, si les puissances et estats qui les envoyent n'ont les moyens de s'en faire craindre ; et, après qu'on se sera mis en cet estat, on peut espérer d'obtenir tout ce qu'on voudra avec le mesme succès par le moyen d'un ministre du dernier ordre comme du premier.

Le moyen le plus asseuré de rendre à l'avenir les négociations des François plus heureuses à la Porte du Grand-Seigneur, c'est donc de brusler Constantinople et de rabaisser par une action d'éclat la fierté de cette cour ; mais, après cette expédition, il faut demeurer armé avec des forces considérables, qui soient en estat de jetter continuellement l'épouvante dans touttes les costes de la Mer de Marmora et de l'Archipel, et de rendre inutiles les forces maritimes du Grand-Seigneur pour la deffense de ses costes, jusques à ce que l'accommodement soit fait, qu'il faut faire achepter aux Turcs, car ils ne manqueront point de le rechercher, si on ne se lasse point.

Mais comme ils sont accoustumez depuis longtemps à nous /56v/ voir commencer et à ne rien finir et que l'éloignement est encore une des principales raisons qui nous font abandonner nos entreprises, dont l'affaire de Scio est un exemple encore tout récent, le mal qu'on leur auroit fait, au lieu de les chatier pourroit ne servir qu'à les aigrir contre les négocians et qu'à leur attirer de nouvelles avanies dont ils les accab-

Böyle olumsuz bir olanağın önünü almak için, bana göre, devamlı olarak ikinci ve üçüncü sınıftan oniki kalyon, ihtiyaç halinde yangın gemisi yapmak için yangın malzemesi taşıyacak dört bomba kadırgası, o kadar hafif firkateynden oluşacak bir filoyu devamlı buralarda tutmak uygundur. Bu filo tüm Doğu'da, ikişer, üçer gemi halinde seyredecek, bazen de bir limandan öteki limana geçerek, Türk memurlarının Fransızlara karşı yaptıkları muamele ve kapitülasyonlara uyup uymadıklarını kontrol edecekler.

Bu filo toplu bir şekilde seyretmeyeceği için Türkleri endişelendirmez, zaten ihtiyaç halinde veya -aslında da böyle bir girişim için tüm kalyon ve kadırgaları bir araya gelse yine de başaramazlar ama- Bâb-ı Âli onun çekilmesi için girişimde bulunursa bir araya gelecek. Türklere güven vermek için harp kalyonlarımızı, Berberî korsanlara karşı tüccar gemilerine refakat gemisi olarak takdim edebiliriz. Bu vesile ile bahane olarak kullanmak için de aslında bu Berberlerin bazılarıyla sürekli ihtilaf konularımızın olması yararlıdır.

Her altı ayda bir bu filo yenisi ile değiştirilecek, böylece Majesteleri her yıl, sadece, varlıklarının hiçbir fayda sağlamadığı İspanyol ve Portekiz kıyılarında görünmek için büyük sayıda kalyon donatma yerine, aynı gemileri, çok daha büyük gelir sağlanan Doğu kıyılarında kullanmak daha iyidir. Üstelik bu gemilerin donanımı için Majesteleri'ne hiçbir olağanüstü masraf yapmak gerekmediği gibi, projesinin gerçekleşmesi için hazırladığı bu gemiler gücünün ve büyüklüğünün alametleri olarak, bu gemileri başka yerde kullanmaktansa Doğu'da kullanmak hem Majesteleri'nin ününü artırmak, hem de tebaasına faydalı olmak bakımından daha uygundur.

3- Adı geçen memur veya konsoloslar, şekli ne olursa olsun, hiçbir şekilde ne Bâb-ı Âli'nin memurlarına, ne limanlarda ilk kaleroient aussy tost que nous nous serions retirés.

Pour prévenir cet inconvénient, il me paroistroit à propos de laisser toujours une escadre de douze vaisseaux, du second et du troisième rang, avec quatre galiotes à bombe et autant de frégattes légères, qui seroient chargées d'artifices, pour servir de brulots, en cas de besoin, qui navigueroient séparément dans tout le Levant, deux ou trois ensemble, et qui iroient de temps en temps mouiller d'une Echelle à l'autre, où ils s'informeroient si les Capitulations y seraient exactement observées et des traitemens que les officiers turcs feroient aux Français.

Cette escadre, ne navigant point en corps, ne pourroit donner d'ombrages aux Turcs et elle ne s'assembleroit qu'en cas de nécessité et que la Porte entreprist de la faire retirer ; ce que tous ses vaisseaux et galères n'oseroient entreprendre. Pour rasseurer les Turcs, on pourroit faire passer nos vaisseaux pour les escortes des bastimens marchands contre les corsaires de Barbarie, avec quelques uns desquels il seroit bon d'avoir toujours quelque différend, pour servir de prétexte.

Tous les six mois on envoyeroit relever cette escadre par une nouvelle, et, au lieu que Sa Majesté arme tous les ans un grand nombre de vaisseaux, seulement pour se faire voir aux costes d'Espagne et d'Italie, où leur présence ne produit aucun advantage, il n'y auroit qu'à faire servir ces mesmes vaisseaux sur les costes du Levant, dont on retireroit beaucoup plus d'utilité et sans que cet armement engageast Sa Majesté à aucune despense extraordinaire, ct lc dessein qu'elle a dans ces armemens /57r/, qu'elle ne fait que pour donner des marques de sa puissance et de sa grandeur, seroit rempli encore plus glorieusement pour Sa Majesté, et plus utilement pour ses sujets, les employant plus tôt dans le Levant qu'ailleurs.

3 - Que ledit agent, ny les consuls ne seront plus forcez à l'avenir à faire des présens en quelque manière que ce soit aux

bul merasimlerinde, ne bayramlarda ne de diğer Türk bayramlarında hediye vermek zorunda kalacaklar.

4- Bâb-ı Âli, Fransızların bir savaş sırasında bırakmak zorunda olacakları tüm malların değerlerini, dönüşte asıllarını bulamadıkları takdirde ödeyecek.

5- Bâb-ı Âli, Kralın tebaasına özel muamele yaparak, diğer milletlerin ödedikleri gümrük vergilerinden yüzde bir oranında daha düşük vergi almak zorunda bırakılacak. Ayrıca Karadeniz'de ticaret yapmak için ve Fransız gemilerinin orada seyri için izin istenebilir[129]. Aynı şekilde Kızıldeniz yoluyla Hindistan'la ticaret yapabilmek için izin istenecek. Tüccarı Araplar'ın korsanlıklarına karşı korumak için Bâb-ı Âli bu deniz kıyıları boyunca garnizonlar konuşlandırma, kale ve depolar inşa etme zorunda bırakılacak.

6- Son olarak da, Mukaddes Yerler Rumlardan alınıp, geçmişte olduğu gibi, Latin din adamlarının emanetine verilecek ve oraları ziyarete gidecek Fransızlar hiçbir vergiye tabi tutulmayacak.

İşte öne sürülecek şartlar, ancak bu projenin uygulamaya konulması, Bâb-ı Âli'nin Avusturya İmparatorluğu ile barış yapıncaya kadar geciktirilecek. Çünkü bu saray, Avusturya İmparatoru'nun ve Venedikliler'in akıl almaz başarılarından dolayı darma dağınık olan işlerinin şu anda içinde bulunduğu duruma bakılırsa hiçbir şeyi reddedemez, ve bu yüzden de bizi, zayıf halinden faydalanmak ve işlerinin kötü gidişatından dolayı fırsatçılıkla suçlayacak; "Fransa başka hiçbir zaman bu tür cüretkâr isteklerde bulunamazdı" diye düşünecek. Bu durumda, bu yolla elde edilecek bir anlaşmaya pek güven olmaz. O halde, bu anlaşmayı sağlam ve sürekli kılabilmek için, Majesteleri'nin tek başına bu üne sahip olması ve gücünden dolayı çekilmez bir gururla dolu bu sarayı dize getirmesi gere-

officiers de la Porte, ny des Eschelles à leurs réceptions, ny au temps des Beirams [143] et autres festes turques.

4 - Que la Porte fera restituer la valeur de touttes les marchandises que les François auront esté contraints d'aban-donner lors de la rupture en se retirant, en cas qu'elles ne se trouvent plus en nature.

5 - Obliger la Porte à distinguer les sujets du Roy de touttes les autres nations par la diminution d'un pour cent de droits de douane. On pourroit aussy demander la permission de faire le commerce de la mer Noire et d'y laisser naviguer les bastimens françois [144]. Il faudroit demander une pareille permission pour faire le commerce des Indes par la Mer Rouge, en obligeant la Porte de bastir sur les costes de cette mer des places fortes pour y faire des magasins, où elle entretiendroit des garnisons, afin d'asseurer les négotians contre les courses des Arabes.

6 - Et en dernier lieu que les Lieux Saints seroient ostez aux Grecs et remis en la garde des religieux latins comme ils estoient par le passé, et que les Français qui iroient les visiter ne seroient sujects à aucun tribut.

Voilà, les conditions qu'on peut demander, mais on doit surseoir l'exécution de ce dessein et le différer jùsqu'à ce que la Porte ayt fait sa paix avec l'Empire, parce que cette cour, ne pouvant rien refuser dans la présente conjoncture de ses affaires, que le prodigieux succès des armes de l'Empereur et des Vénitiens ont réduit dans un extrême désordre, ne pourroit s'empescher de croire qu'on auroit proffité de l'occasion, et /57v/ de leurs disgraces et du désordre où sont les affaires de cet empire, et que dans tout autre temps, la France n'auroit jamais osé faire de demandes si hardies ; de cette sorte, on n'auroit pas lieu de se confier beaucoup dans la foy d'un traitté, qu'on auroit obtenu de cette manière. Il est donc nécessaire, pour rendre ferme ce traitté et durable, que Sa Majesté en ayt seule la gloire et qu'elle soumette cette cour remplie d'un

kiyor. Çok yakında, iskelelerdeki paşalar bize kapitülasyonları bozacak suçlarla şikayete konu olacak fırsatlar verecekler, biz de o zaman hemen ilişkileri keser ve derhal intikamımızı alırız.

Bu projenin şu anda uygulamaya konulmaması için bir başka neden daha var, o da böyle bir girişim, içinde bulundukları vahim durum yüzünden Türkleri tamamen bitirir ve Avusturya İmparatoru'nun silahlarının işini kolaylaştırır; büyük fetihleri ile çok güçlü hale gelen bu imparatorun daha da büyümesine engel olmak Fransa'nın yararınadır. Bu iki imparatorluk arasında, bir sefer mevsiminden ötekine, işlerin şekli o kadar değişiyor ki, Osmanlıların içinde bulundukları durum konusunda Majesteleri'ni haberdar etmek bana önemli geliyor; böylece gerekli önlemleri alarak, ya Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamen ortadan kalkmasını engeller, ya da ona karşı savaş yapan ve bırakılırlarsa yakın zamanda ve görünüşe göre en azından Avrupa'da sahip olduğu toprakların hakimleri olacak olan Hıristiyan hükümdarlarla Osmanlı ülkesini paylaşır.

Ren nehri üzerinde altmış bin kişilik bir ordu İmparatorun [Doğu'ya] doğru ilerlemesini ve bu vesileyle de Venediklilerinkini de çabuk durdurabilir ve Türklere de rahat bir nefes alma olanağı verir. Ancak Majesteleri çok daha büyük bir proje üzerinde çalıştığı ve onu uygulamaya koymayı düşündüğü için, Osmanlı gücünü tamamen imha ederek, Doğu İmparatorluğu'nun yeniden kurulması ve böyle bir projeyi gerçekleştirme fırsatı çok müsait olduğu için, aşağıda böyle bir girişimin üstesinden gelmek için uygun yollar üzerinde durulacaktır.

İSTANBUL'DA BİR DOĞU FRANSIZ İMPARATORLUĞU KURMAK[130]

Türklerin içinde bulunduğu perişanlık anlatılamaz, sürmekte olan savaş sırasında Hıristiyanlar lehine kaybedilen bunca muharebe, bunca meınleket onları genel bir şaşkınlığa sürükledi. Özellikle Niş ve Vi-

orgueil insupportable par sa seule puissance. Les contraventions que feront les Bachas des Echelles aux Capitulations fourniront bientost des sujects de plainte sur lesquels on pourra rompre et se venger sur le champ.

Une autre raison doit encore empescher qu'on n'exécute ce dessein dès maintenant, c'est que cette entreprise acheveroit la ruine des Turcs, dans la consternation où ils sont, et favoriseroit beaucoup les armes de l'Empereur, qu'il est de l'intérest de la France d'arrester afin de s'opposer à l'agrandissement de ce prince, qui n'est desia devenu que trop puissant par ses grandes conquestes. Et, comme les affaires entre ces deux puissances changent beaucoup de face d'une campagne à l'autre, il paroist important d'informer Sa Majesté de l'estat où se trouvent maintenant les Othomans, afin qu'elle puisse y faire attention et penser aux moyens, ou d'en empêcher la ruine entière, ou d'en partager les estats avec les princes chrestiens, qui leur font la guerre, et qui s'en rendront aparemment bientost les maistres si on les laisse faire, au moins de ceux qu'ils possèdent en Europe.

Une armée de soixante mil hommes sur le Rhin arresteroit bientost les progrès de l'Empereur et par conséquent ceux des Vénitiens et donneroit aux Turcs les moyens de respirer ; mais, comme Sa Majesté est en estat de penser à un plus grand dessein et de l'exécuter, et que l'occasion n'en peut estre plus favorable, qui seroit le restablissement de l'Empire d'Orient et la destruction entière de la puissance othomane, on verra cy-après les moyens convenables pour venir à bout de cette entreprise. /58r/

RÉTABLIR L'EMPIRE FRANÇAIS D'ORIENT À ISTANBUL [145]

Le désordre où sont les Turcs ne se peut exprimer, la perte de tant de batailles et de tant de provinces, qui leur ont esté enlevées par les Chrestiens dans la guerre présente, les a mis dans une consternation générale, et surtout la perte de Nissa (Niş) et de

din'in İmparator ordusu tarafından yakın bir zamanda teslim alınması Hıristiyanları Osmanlı başkentine çok yaklaştırdı[131]. Böylece İstanbul'a kadar tahkim edilmiş başka bir şehir kalmadı ve ülke artık her taraftan açık bulunuyor ve gelecek sefer yılında İmparatorluk'a bağlı güçlerin İstanbul'a gelip oraya hakim olması kolaydır.

Türklerin kaynaksız, generalsiz, bakansız, ordusuz, parasız ve daha önce de söylediğim gibi, gemisiz, bu çok büyük ihtiyaç içinde yardım isteyebilecekleri dostsuz oldukları söylenebilir. Osmanlı İmparatorluğu ordularının her seferde elde ettiği kötü sonuçlar yüzünden suçlu bulundukları için boğdurulan vezirlerin sık bir şekilde yenilerinin tayini düzenin yerleşmesi için iyi bir yöntem değil, çünkü bu baş mevkilere hep yeni devlet adamları getirildiği için, bu hayati mevkilerin hakkını verebilmek için gerekli tecrübe ve yetenekleri elde etmeye yeteri kadar zamanları yok.

Maliye tamamen kurudu, çok büyük ümitlerin bağlanmış olduğu hazineden fazla bir şey çıkmadı. Bu hazine Yedikule'de saklanıyor ve sadece çok acil ihtiyaç olduğunda ona dokunuluyor. Otuz yıldır bu hazine açılmanuştı ve ve orada çok büyük paraların bulunacağı sanılıyordu ve Türkler o hazineyi, devletin ihtiyacı halinde hemen yeteri kadar paranın bulunabileceği bir kaynak olarak övüp duruyorlardı. Gel gör ki, bir süre önce o hazine açıldı ve içinde sadece beş milyon lira bulundu ve hatta bu rakama ulaşmak için at koşumlarına varıncaya kadar satmak gerekti. Türkler bu küçük meblağdan ve ününü daha fazla koruyamadıklarından dolayı çok üzgünler, çünkü eskiden beri bu hazinenin zenginliğini bağıra bağıra etrafa yayıyorlardı.

İzmir'den ayrıldığımda Bâb-ı Âli bakanları para bulmak için yeni bir yol bulduklarını düşündüler, o da mal sahibi olduğu iddia edilen kişilere, istenilen vergiyi ödemeyi red ettikleri takdirde, paralarının nerede olduğunu itiraf ettirmek için, işkence uygulamak yöntemi idi; kimi hiçbir şey itiraf etmeden öldü, az bir kısnu da ödedi.

Vidin [146], que l'armée de l'Empereur vient encore de réduire, parce que ces places approchent de fort près les Chrestiens de la capitale de l'Empire. Il n'y a plus de places fortes jusques à Constantinople, et le pays est ouvert partout, de sorte qu'il sera facile aux Impériaux de venir, la prochaine campagne, à Constantinople et de s'en rendre les maistres.

On peut dire que les Turcs sont sans ressource, n'ayant ny généraux, ny ministres, ny troupes, ny argent, plus d'armée navale, ainsy que je l'ay dit cy-dessus, ny d'alliez à qui ils puissent demander du secours dans cette pressante nécessité. Le changement continuel des vizirs, que l'on fait étrangler presque touttes les campagnes, à cause des mauvais succès des armes de l'empire, que l'on rejette ordinairement sur eux, n'est pas une bonne politique pour restablir leurs affaires, parce que ces premiers postes estant toujours remplis par de nouveaux officiers, ils n'ont pas le /58v/ temps de s'aquérir l'expérience et la capacité nécessaires pour se bien acquitter de ces grands employs.

Les finances sont épuisées, et le trésor, duquel on espéroit tirer de grands secours, n'a produit que très peu de chose. Ce trésor est gardé dans le Château des Sept-Tours, et on n'y touche jamais que dans des besoins très pressans, et, comme il y avoit plus de trente ans qu'on ne l'avoit ouvert, on croyoit y trouver de grandes sommes, aussy les Turcs le vantoient-ils, comme un moyen de trouver de l'argent à point nommé dans les necessités de l'estat; on l'a ouvert il y a quelque temps et il ne s'y est trouvé qu'environ cinq millions de livres, encore a-t-il fallu vendre jusqu'aux harnais des chevaux qui y estoient. Les Turcs ont eu un grand chagrin de n'y trouver que ce faible secours, et de n'avoir pu sauver plus longtemps la réputation de ce trésor qu'ils faisoient sonner fort haut.

Dans le temps que je partis de Smirne, les ministres de la Porte s'avisèrent d'un nouveau moyen pour trouver de l'argent, qui estoit de mettre à la torture ceux qui avoient la réputation d'avoir du bien, afin de leur faire dire par la force des tourmens où estoit leur argent, lorsqu'ils refusoient de payer les taxes qu'on leur faisoit ; plu-

Osmanlı İmparatorluğu'nun kalan pek az iyi birlikleri de şu andaki savaşta öldü; savaşa gidenler zorla topladıkları yeni askerlerdir; şaşkınlık o kadar yaygın, herkesin cesareti o kadar kırılmış ki, seyahatim sırasında subayların, daha düşmanı görmezden yenildiğini sanan adamlarla baş etme zorluklarını gördüm.

Nihayet, düzen bozukluğunun her şeyden önce, kendini tamamen av eğlencelerine verebilmek için ve bu yüzden de "Avcı" lakabı verilen, devlet idaresinde ağırlıklı olarak vezirlerine yaslanan Sultanın ihmalinden kaynaklandığına inanan halklar onu tahttan indirip[132], yerine bu adla üçüncü[133] olan kardeşi Süleyman'ı oturttular; Sadrazamın[134] entrikaları sayesinde tedbirler o kadar iyi alındı ki bu iktidar değişikliğinde hiçbir gürültü olmadı, hatta Mehmed'in tahttan indirildiği gün İstanbul'da dükkânlar bile kapanmadı.

Yeni Sultan, tüm hayatını geçirdiği hapisten (kafesten) çıkarıldı, ancak, kafeste yapacak başka bir şeyi olmadığı için şeriat konusunda çok okudu, dolayısıyla aklı başında biri olduğu için Türkler, onun iktidarında işlerin iyiye doğru değişeceğini umuyor. Bununla beraber, ileri görüşlü olanlar aynı şeyi düşünmüyor. Onlar, hiçbir şey görmemiş ve ilerlemiş bir yaşta olan bu hükümdarın, hele böyle zor zamanlarda, iyi bir yönetime yetenekli olabileceğini düşünmüyor ve bu Sultanın tahta geçirilmesini istemeyen iki güçlü grubun yapabileceklerinden korkuyorlar. Tahttan indirilen sultanın kendine bağlı, hazırlık yapan ve Mehmed'i yeniden tahta oturtmak isteyen bağlıları var. Öte yandan, Beyefendi'nin[135] yaşında ve sözü geçen ve tartışılmaz bir şekilde haklı olarak oğlunu tahta çıkarmak iddiasında olan annesi sultanın[136] entrikaları ile güçlenen oğlu şehzadeyi[137] iktidara getirmek için bir başka grup oluşuyor. Bu üç grup devleti içten parçalayacaklar ve tamamen altını üstüne getirecekler.

sieurs y sont morts sans avoir rien advoué, et il y en a très peu qui ayent payé.

Le peu qui restoit de bonnes troupes dans l'empire othoman a achevé de périr dans la présente guerre, ce ne sont plus que de nouvelles levées que l'on fait par force ; j'ai veu pendant le cours de mon voyage les difficultés qu'ont les officiers à faire des hommes qui se croyent battus avant que d'avoir vu les ennemis, tant la consternation est grande et porte le découragement partout.

Enfin les peuples qui sont persuadez que le désordre de l'empire a esté principalement causé par la négligence du sultan, qui se repose trop du gouvernement sur la conduite de ses ministres, pour avoir /59v/ plus le temps et la liberté de se donner tout entier au divertissement de la chasse, ce qui l'a fait surnommer "le Chasseur , viennent de le déposer [147] et ont mis en sa place sur le trosne son frère Soliman, qui est le troisième de ce nom [148], et les mesures ont esté si bien prises par les intrigues du Grand-visir [149], que ce changement s'est fait sans bruit et sans que les boutiques ayent esté fermées à Constantinople, le jour mesme de la déposition de Mahomet.

Le nouveau sultan a esté tiré de prison, où il a passé toutte sa vie, mais comme il a beaucoup d'esprit, qu'il a cultivé dans l'estude de la Loy, ne pouvant pas s'appliquer à autre chose, les Turcs espèrent que leurs affaires pourront changer sous son gouvernement ; mais les mieux sensez parmi eux en pensent autrement, ils ont peine à croire que ce prince, qui n'a jamais rien vu et qui est desia dans un age assez advancé, soit propre pour régner, et surtout dans des temps difficiles, et ils craignent les suittes de deux puissantes factions qui se forment contre l'eslévation de ce prince. Le Sultan déposé a ses créatures, qui se rassemblent et dont le dessein est de restablir Mahomet sur le trosne ; il se forme d'un autre costé un parti en faveur du prince, son fils [150], qui est de l'âge de Monseigneur, et qui est fortifié par les brigues de la Sultane sa mère [151], qui a du crédit et qui prétend porter son fils sur le trosne, comme y ayant un droit incontestable. Ces trois factions

74. «Le Grand Seigneur avec son propre épée et son portemanteau», miniature / Pâdişah (II. Süleyman), silahdar ve rikâbdârı ile, minyatür, *BNF, Cab. Est. Od. 6, 20,2x13,4 cm.*

Pâdişahın, şu anda içinde bulunduğu sıkışık durumdan kurtulmak için yardım isteyebileceği hiçbir hükümdarla ittifakı yoktur. Yabancıdan yardım dilemek hiçbir zaman bu sarayın kullandığı bir yöntem olmadı; her zaman kendi gücüne ve kudretine olan güveni onu gururunda ve kendini beğenmişlikte sabit tuttu, öyle ki müttefiklere başvurduğu takdirde küçük düşeceğini ve zayıflığını ortaya koyacağını düşünüyor. Ancak, son zamanlarda uğradığı ve tarihinin en büyük yenilgisinden sonra, onu dinî bir mücadelede pay sahibi yapmak düşüncesiyle İran Şahı'na müracaat ederek ondan yardım istedi. Ancak bu hükümdar, tam o sırada, savaştan faydalanarak Türklere hücum etmek, Bağdat'ı geri almak ve hatta daha başka büyük fetihler yapmak teklifleriyle İran'da bulunan müttefik Hıristiyan hükümdarlarının elçilerine verdiği cevabın aynısını Pâdişah elçilerine verdi. İran Şahı hiçbir tarafı tutmadığını ve taraflar ne isterlerse yapsınlar, kendisinin bu işe hiç karışmayacağı yolunda cevap verdi. İranlılar savaşa alışık değiller ve hiçbir harbe de karışacak karakterde değiller; böylece, Türkler onlara güvenemezse, hiç kimseden yardım göremezler.

Osmanlı gücünü ortadan kaldırmak için bir çare olarak birçok kez tüm Hıristiyan hükümdarlarının birleşmesi teklif edildi, ancak bu tür projelerin hiçbiri şimdiye kadar uygulamaya konulamadı. Papa IX. Clément tüm Avrupa güçlerine yazdı bu konuda, ama hiçbir sonuç alamadı. Çok zor, hatta imkânsız denebilecek böyle bir birliğin kurulduğunu kabul edelim, uygulamaya konulması çok büyük zorluklarla karşılaşacak.

Birinci zorluk, Hıristiyan hükümdarlar arasındaki birlik yalnız dinî yönden bir yarar olarak teklif edildiği sürece hiçbir zaman aşılamaz; herkesin özel menfaati göz önüne alınırsa böyle bir birlik başarılı olur. Eskiden beri birçok kez üzerinde düşünülmüş olduğu halde, Batı hükümdar ve devletleri, Doğu ile aralarındaki uzak mesafe-

vont déchirer le dedans de l'estat et le vont mettre dans un entier bouleversement.

Le Grand-Seigneur n'a d'alliance avec aucun prince, de qui il puisse tirer de secours dans le pressant besoin où il est. Ce n'a jamais esté la maxime de cette cour de réclamer une assistance étrangère ; la confiance qu'elle a toujours eue dans ses forces et dans sa puissance l'a entretenue dans son orgueil et dans sa fierté, qui croiroit s'abaisser et marquer de la foiblesse, si elle avoit recours à des alliez. Cependant l'échec qu'elle vient de recevoir, et qui est le plus grand qu'elle ayt souffert depuis l'establissement de l'Empire, l'a obligée de demander du secours au roy de Perse, croyant /59v/ luy faire prendre part dans la querelle par un intérest de religion ; mais ce prince fit la mesme response aux ambassadeurs du Grand-Seigneur et à ceux des princes Chrestiens confédérez, qui y avoient aussy envoyé les leurs, et qui s'y trouvèrent en mesme temps pour proposer au roy de Perse de proffiter de la guerre des Chrestiens pour attaquer de son costé les Turcs, sur qui l'occasion estoit belle, non seulement de reprendre Bagdat, mais de faire de grandes conquestes sur les Turcs. La response du roy de Perse fut qu'il n'avoit aucun parti à prendre, et que les uns et les autres feroient leurs affaires comme ils l'entendroient, desquelles il ne se préten-doit pas mesler. Les Persans ne sont point accoustumez à la guerre et ne sont pas d'humeur à s'engager dans aucune ; de sorte que, si les Turcs ne peuvent compter sur eux, ils ne seront secourus de personne.

L'union de tous les princes Chrestiens a esté plusieurs fois proposée comme un moyen de détruire la puissance othomane, mais les projets de cette union n'ont encore jamais pu être exécutés. Le pape Clément IXe en escrivit à touttes les puissances de l'Europe sans aucun succès. Mais, quand mesme on pourroit venir à bout de former cette union, qui sera toujours très difficile pour ne pas dire impossible, elle auroit de grandes difficultez dans son exécution.

La première difficulté qui regarde l'union entre les princes Chrestiens sera toujours, insurmontable, quand on ne leur

den dolayı ve yapacakları fetihleri büyük masraflar yapmadan koruyamayacakları ve orada hep zayıf kalacaklarından aldıkları yerleri ellerinde tutamayacakları için, böyle bir savaştan hiçbir menfaat bekleyemezler.

Bu neden onları her zaman frenleyecektir, belki birliğe girmeye engel olmayacaktır ama o kadar az para verecekler ki, çok pahalıya mal olacak böyle bir savaşı desteklemek için gerekli kaynakları hiçbir zaman bulamayız.

İkinci zorluk, ihtiyacımız olan paraların toplanmış olduğunu kabul etsek bile, birlik projesinin uygulamaya konulmasıdır. Hıristiyan ordularını oluşturacak milletlerin çeşitliliği, aralarındaki nefret, komuta kademelerinde her gün meydana gelecek zorluklar ve nihayet müttefik kuvvetlerin yapacakları fetihleri paylaşmaktan ve her biri bu fetihlerin zafer şerefinin yalnız kendine ait olduğu iddialarından doğacak anlaşmazlıklar, Hıristiyan ordularında çok çabuk bir şekilde ayrılıklara neden olacak ve ortak düşmanı bir tarafa bırakarak aralarında savaşa girişiceklerdir; bu tür mahzurları ortadan kaldırabilecek ne bir antlaşma ne de başka yöntem var.

Doğuya yapılan seferlerle ilgili hikâyeler bu tür olaylarla doludur; tecrübe onu gösteriyor ki, sadece Hıristiyanlığın düşmanına karşı savaş adı altında müzakere edilen ve hazırlanan bir birlik her zaman çok zor bir iştir ve özellikle yapılacak masrafları paylaşmak için böyle bir girişime büyük sayıda hükümdar ve ülkeyi katmak gerekiyorsa, bu çokluk kısa zamanda düzensizlik ve karışıklıkla sonuçlanır.

O halde böyle bir girişimin selâmeti için sadece Türk'ün komşuları olan hükümdar ve devletler böyle bir birliğe girmelidirler, ve Majesteleri uygun görüp de bu işe girerse onlar böyle büyük bir tasarının hayata geçirilmesi için yeterlidirler; ancak, her biri kendi menfaatlerini korumak için bu birliğe girmeye davet edilmelidirler; bu da

proposera que l'intérest de la religion pour les y engager ; si leur intérest particulier s'y pouvoit trouver on y réussiroit bien mieux. Mais, quoy qu'on s'en soit souvent formé des idées, il n'est pas possible que les princes et estats de l'Occident puissent tirer aucune utilité de cette guerre à cause de leur esloignement du Levant, où ils ne pourroient conserver sans de grandes dépenses les conquestes qu'ils y feroient et où, se trouvant toujours les plus faibles, /60r/ ils désespéreroient de pouvoir s'y maintenir.

Cette raison les retiendra toujours, et, si elle ne les empêchoit pas d'entrer dans l'union, ils contribueroient si peu que jamais on ne pourroit trouver les fonds nécessaires pour soustenir la despense de cette guerre qui cousteroit beaucoup.

La seconde difficulté seroit dans l'exécution, en cas que l'union proposée produisit les secours dont on auroit besoin. La diversité des nations dont les armées chrestiennes seroient composées, l'antipathie qu'elles ont entre elles, les difficultés qui naistroient tous les jours pour le commandement, et enfin les contestations qui arriveroient pour le partage des conquestes faittes par des troupes confédérées, dont chaque nation prétendroit avoir seule la gloire, mettroient bien tost la division dans les armées chrestiennes, qui laisseroient là l'ennemi commun pour se faire la guerre entre elles ; et il n'y a point de traittez ny de conditions qui puissent establir des précautions contre ces inconvéniens.

Les histoires des expéditions du Levant sont remplies de ces évènemens, dont l'expérience doit convaincre, que cette union négotiée et préméditée par le seul motif de faire la guerre à l'ennemi du nom chrestien sera toujours un ouvrage très difficile et surtout si on est obligé d'intéresser dans cette entreprise un grand nombre de princes et estats pour en soustenir la despense, et dont la multiplicité y apporteroit bientost le désordre et la confusion.

De sorte que, pour le bien de l'entreprise, il n'y a que les princes et estats voisins du Turc, qui doivent entrer dans cette union, ils suffisent pour l'exécution de ce grand dessein, si Sa Majesté juge à propos

her birinin kendi ordularına kendisinin kumanda etmesi, müttefiklerden özgür bir şekilde istediği gibi onları sevk etmesi, şimdiki savaşta Hıristiyan hükümdarların yaptığı gibi herkesin fethettiği yerlere bizzat kendinin hakim olması gibi yöntemlerle sağlanır. Ancak, anlaşmaya aykırı olarak herhangi bir girişimde bulunmamak sözü aldıktan ve gerekirse birinin veya ötekinin ihtiyacı halinde karşılıklı yardımlaşmak şartı ile herkese uygun şehir ve bölgeler tayin etmek yerindedir.

Dinsizlerin Hıristiyanlara karşı giriştikleri şu andaki savaş ortamında böyle bir projenin hayata geçirilmesi şimdiye kadar hiçbir zaman bu kadar kolay olmadı. Hıristiyanların Türkler'e karşı tüm seferlerde büyük üstünlükler elde ettiği bir ortamda böyle bir fırsat hiçbir zaman ele geçmez. Papanın artık imparatoru, Polonyalılar'ı ve Venedikliler'i savaşa devam etmeleri için çok büyük teşviklere ihtiyacı yok, zaten onlar elde ettikleri çıkarlar nedeni ile, savaşa yeteri kadar girişmiş durumdalar ve bu çıkarlar birliklerinin temelini oluşturduğu için, sonu belirsiz basit umutlar üzerine yeni bir şey kurmaktansa, onu devam ettirmek çok daha kolaydır.

Kendilerini koruma gereği tüm bu hükümdarları, Almanya ve İtalya'yı dize getirmek için silahlanmış olan Osmanlı gücüne karşı bir araya getirdi. Sadrazam Kara Mustafa'nın hırsı onu böyle bir projeyi tasarlamaya sürükledi; ben bunu ondan öğrenen Bâb-ı Âli yetkililerinden öğrendim; ancak bu tasarıyı hayata geçirmek için Başbakanın (Sadrazam), Sultan Mehmed'in gönül rızasına karşı almış olduğu önlemler, onun ufuk genişliğinden çok hırslı olduğunu gösterdi. Gerçekten de bu vezirin kötü davranışı, bu imparatorluğu imha eşiğine getirdi; Almanya'yı ve İtalya'yı efendisinin ülkelerine katacak yerde Macaristan, Erdel ve Moran'ın elden çıkmasına ve Türklerin altından kalkamayacakları büyük sayıda savaşı kaybetmelerine neden oldu.

de se mettre de la partie ; mais ces princes y doivent estre engagez par la veüe de leur intérest particuliers, afin que chacun dispose de ses troupes et les fasse agir indépendamment des alliez, ainsy qu'il le jugera à propos, et demeure maistre des conquestes qu'il fera, ainsy qu'il s'est prattiqué par les princes chrestiens dans la guerre présente ; mais il seroit bon de convenir entre les alliez des villes et provinces /60v/ qui seront à leur bienséance, avec promesse de ne rien entreprendre au préjudice de ce traitté, et mesme de se donner mutuellement des secours dans les occasions où les uns et les autres pourroient en avoir besoin.

Jamais le projet de cette union n'a esté si facile à exécuter que dans la conjoncture présente par l'évènement qu'a eu la guerre des Infidèles contre les Chrestiens ; l'occasion n'en peut pas estre plus favorable, à cause des grands advantages que les Chrestiens sont en postion de remporter touttes les campagnes sur les Turcs. Le Pape n'a plus besoin d'employer de fortes exhortations pour porter l'Empereur, les Polonois et les Vénitiens à continuer la guerre, ils y sont assez engagez par l'utilité qu'ils en retirent, et qui, estant maintenant le fondement de leur union, elle sera beaucoup plus aisée à entretenir que s'il falloit la commencer sur de simples espérances, qui paroistroient toujours incertaines.

La nécessite de se conserver obligea d'abord tous ces princes à se liguer contre la puissance othomane, qui avoit armé pour réduire l'Allemagne et l'Italie. Ce fut là le projet que l'ambition du grand-visir Kara Mustapha luy fit concevoir, je l'ay appris par des officiers de la Porte qui l'avoient sçeu de luy mesme ; mais les mesures que prit ce premier ministre pour l'exécution de ses grands desseins et qu'il entreprit contre le sentiment du sultan Mahomet, firent bien voir qu'il estoit plus ambitieux qu'esclairé. En effet, c'est la mauvaise conduite de ce Visir qui a mis l'empire sur le bord de sa ruine, et qui, au lieu de joindre aux estats de son maistre l'Allemagne et l'Italie, luy a causé la perte de la Hongrie, de la Transylvanie et de la Morée, et d'un grand nombre de batailles dont les Turcs ne peuvent se relever.

Türklerin bu genel yıkımı Hıristiyan hükümdarlarının gözlerini iyi açmaya yarayacak ve onları büyük tasarılar yapmaya itecek; ancak daha fazla ileri gitmelerine de müsaade etmek doğru olmaz, hele [Avusturya] İmparatorluğu'nun ve Venediklilerin rahatça genişlemesine seyirci kalmak Fransa'nın çıkarlarına uygun değildir.

Ren nehri üzerinde altmış bin kişilk bir oyalama gücü onların ilerlemelerini rahatlıkla durdurabilir, ancak bu yol Kralın ününe ve milletin şerefine dünyada kötü bir etki yapar. Roma böyle bir davranışı dayanılmaz bir hakaret olarak kabul edecek, onu kınayacak ve her tarafta Majesteleri'nin Bâb-ı Âli'den büyük miktarda paralar alarak böyle bir şaşırtma hareketine giriştiğini ve böylece Türklerin mahvolmasını önlediği söylenecek[138].

Roma böyle bir değer yargısına ve kınama yoluna gimeye o kadar hazırdır ki, Fransızların kalyonlarını Türklere ödünç vererek Mısır ve daha başka uzak yerlerden İstanbul'a asker, mühimmat ve yiyecek taşımaları konusunda söyleyecekleri çok şey var; her gün Hıristiyan korsanlar bu konuda Papa'ya şikâyet ediyor ve üstelik bu [işbirliği] yüzüden de Türkler'e karşı korsanlık da faydasız hale geldi.

Roma'nın bu konudaki hayreti o kadar büyüktür ki, ona göre dinî nedenlerden, Türkler'le iyi ilişkiler içinde olmak için daha az koşuşturan İngilizler ve Hollandalılar böyle bir hizmeti vermeden önce düşünür; Roma bu konudaki yargısını bu ülke gemilerinin adı geçen işlerde kullanılmamasına, tersine sadece Fransız gemilerinin kullanılmasına bağlıyor; gerçekte de tüm Doğu Hıristiyanları aynı şekilde hayrette kalıyor ve ben de orada iken bana bu konuda sitem yapmaktan kendilerini alamadılar.

Onlara hak verir gibi olmak ve "Fransızların gemilerini Türklere kiralamaları ile ilgili izni verirken Fransız sarayı gafil avlandı, ancak bunun sonuçları saraya bildirilse kuşkusuz bu izni kaldırır" demek zorunda kaldım.

Cette désolation générale des Turcs ne manquera pas de faire ouvrir les yeux aux princes chrestiens, et leur inspirer de grands desseins ; mais on n'estime pas qu'il soit à propos de les laisser aller plus loin, et qu'il soit de l'intérèt de la France /61r/ de regarder l'agrandissement de l'Empereur et des Vénitiens avec tranquillité et sans se remuer.

Une diversion de 60 mile hommes sur le Rhin arresteroit bien tost tous leurs progrès, mais ce moyen auroit les inconvéniens et produiroit un méchant effet dans le monde contre la gloire du Roy et l'honneur de la nation. Rome, à qui ce coup seroit insupportable, condamneroit cette conduite et on ne manqueroit pas de respandre partout que Sa Majesté auroit reçeu de grosses sommes de la Porte pour faire cette diversion et empescher la ruine des Turcs.

Rome seroit d'autant plus disposée à faire ce jugement et à condamner cette conduite qu'elle trouve fort à redire de ce que les François prettent leurs vaisseaux aux Turcs pour transporter de l'Egypte et autres lieux esloignez à Constantinople leurs troupes avec leurs munitions de guerre et de bouche, dont tous les corsaires chrestiens font continuellement des plaintes au Pape, le cours sur les Turcs estant devenu inutile par ce moyen là.

La surprise de Rome est encore en cela d'autant plus grande qu'elle est persuadée que les Anglois et les Hollandois, nations qui auroient moins de ménagemens à garder avec les Turcs, à cause de la religion, feroient scrupule de leur rendre ce service, et elle fonde cette croyance sur ce que leurs vaisseaux n'y sont point employez, et que les seuls vaisseaux françois servent à cet usage, dont tous les chrestiens du Levant sont pareillement surpris, et dont ils n'ont pu s'empescher de me faire des reproches.

Je fus contraint d'entrer dans leurs sentimens et de dire que la Cour avoit esté surprise, en accordant aux François la permission de noliser leurs vaisseaux aux Turcs, que si la conséquence en estoit remontrée, il n'y avoit pas à douter qu'elle ne révoquast ces permissions.

Görünüşe göre bu söylemim bu gemilerde çıkarları olan kişileri biraz korkuttu ve bu işten kârları o kadar büyük ki, beni her tür yolla bu ticarete karşı olmamak için ikna etmeye çalıştılar. Korkudan dolayı Mısır'a sığınan yüksek dereceli Türkler aileleri ile beraber yolculuk yapabilmek için bu gemi kaptanlarına dört metrekarelik bir oda için 150 ila 200 kuruş arasında ücret vermek konusunda hiçbir zorluk çıkarmıyorlar. Bunun için de kaptanlar tüm bu gemilerde iki köprü arasında bulunan tüm boşlukları küçücük odalara çevirdiler, çünkü Mısır'dan İstanbul'a asker, peksimet, pirinç ve barut getirdikten sonra dönüşte önemli sayılara ulaşan bu yolculardan alıyorlar.

Bu ticaret için bize sitem yapan Roma ve tüm Doğu milletleri İngilizler ve Hollandalıların bu ticareti yapmayacaklarına inanmakla hata ediyorlar; adı geçen uluslar çıkarlarını pek tepmezler ve Türkler isteseler, onlar gemilerini seve seve kiralarlar; bu tercihin tek nedeni Fransız bandırasının her tarafta saygı görmesidir ve hiçbir korsanın bizim gemilere yan gözle bakmaya cesaret edememesidir. Aynı durum İngiliz ve Hollanda bandıraları için söz konusu değil; onlara yüklenecek Türkler ve ticaret malları için hiçbir güvenlik yoktur.

Bu ticaret bizi bir taraftan onurlandırıyor, ancak öte taraftan da bizim için eleştirilere neden oluyor; bu izinlerin elde edilmesi için alınan konsolosluk harçları ve diğer özel çıkarlarla ilgili bahane, "dinsizlere dolaylı yardım ediyor" şeklinde tüm dünyada kendisine karşı yapılan eleştirilerde sarayı temize çıkarmak için yeterli değil. Gerçekten de Türkler, Fransız bandıralarını kullanma özgürlüğüne sahip olmasaydılar, kendileri için hayati öneme sahip Mısır'la iletişimleri kesilecek, çünkü deniz kuş uçurtmayan korsanlarla dolu olacaktı; ancak bunlar Fransız sarayının Bâb-ı Âli'ye yardım etmeyi düşündüğüne inanmak için

Ce discours aparemment fit craindre aux intéressez à ces bastimens que je ne donnasse quelque atteinte à ce commerce et me voulurent engager par toutte sorte de moyens de n'y estre pas contraire, parce que les proffits qu'ils y font sont gros. Les Turcs de considération de Constantinople, que la crainte fait abandonner pour se réfugier en Egypte, ne font point de difficulté de donner à un capitaine de vaisseau d'une petite chambre d'une toise en quarré pour luy et pour sa famille jusqu'à 150 et 200 piastres. Ce qui a obligé tous ces capitaines de vaisseaux à mettre et réduire en petites chambres tous les entre deux des ponts, parce qu'ils ne font point de voyages d'Egypte à Constantinople pour porter des troupes, du biscuit, du riz et des poudres, qu'ils n'ayent à leur retour grand nombre de ces passagers.

Rome et touttes les nations du Levant, qui nous reprochent ce commerce, sont dans l'erreur de croire que les Anglois[152], et les Hollandois ne le voudroient pas faire ; ces nations ne sont pas si scrupuleuses sur l'intérest et elles donneroient volontiers leurs vaisseaux aux Turcs s'ils vouloient bien s'en servir. La cause de cette préférence n'est que le respect qu'on a partout pour le pavillon de France, qu'aucun corsaire n'oseroit visitter. Il n'en seroit pas de mesme des pavillons d'Angleterre et de Hollande ; il n'y auroit aucune seureté, ny pour les Turcs, ny pour les marchandises qui s'y trouveroient embarquées.

Mais si ce commerce fait honneur à nostre pavillon, il nous décrie beaucoup d'un autre côté ; le prétexte de faire valoir les consulats et d'autres intérests particuliers, sous lesquels ces permissions ont esté obtenues, ne justifient point assez la Cour contre les reproches qu'on luy fait dans le monde d'assister indirectement les infidèles. En effet, il est constant que, si les Turcs n'avoient pas la liberté de se servir du pavillon françois, la communication de l'Egypte, dont ils ne se peuvent passer, leur seroit interdite, parce que la mer seroit couverte de corsaires qui ne laisseroient rien passer ; mais c'est une faible raison pour croire que la Cour ait envisagé de

zayıf bir neden, dolayısıyla aklı başında olanlar onun gafil avlandığını düşünecekler.

Bu olumsuzluğu ortadan kaldırmak için tek yol, tüm bu izinleri tamamen iptal etmek ve sadece ticaret maddesine indirgemektir. Şayet Sadrazam bu konuda elçimize şikâyette bulunursa, ona, "Majesteleri, bu izinlerin kaçak malları, askerleri, harp mühimmatını ve yiyecekleri içerdiğini düşünmüyordu, çünkü sözünü tam olarak tutan bir hükümdar olduğu için, Avusturya İmparatorluğu'nun düşmanlarına doğrudan veya dolaylı olarak yardım yapmayı yasaklayan ve imparatorla yapmış olduğu anlaşmalara ihanet edilmesine daha fazla dayanamaz, kaçak malların taşınması bu anlaşmalara aykırı olduğu için, Majesteleri bu işten haberdar olur olmaz, durdurulması için gerekli emirleri verdi" şeklinde cevap verilebilir.

İskelelerin teftişi ile ilgili görevim bittiği için Osmanlı Sarayı ile artık bu kadar dikkatli davranmaya gerek kalmadı. Majesteleri dinine çok bağlı olduğu için kendi çıkarlarına karşı bir davranışta bulunmaz.

Diğer çözüm yolu daha güvenli ve Majesteleri'nin büyüklüğüne daha uygundur. Bu çözüm yolu da Osmanlıları tamamen yeryüzünden silmeyi düşünmek ve imparatorluklarını Hıristiyan hükümdarlar arasında paylaşmaktır. Ancak bunun için kaybedilecek vakit kalmadı, çünkü bu tasarının gerçekleştirilmesi için İmparatorun önüne geçmek ve ordusuna bizimkinden önce İstanbul'a gelmesine zaman bırakmamak gerekir. Avusturyalıların bu başkente hakim olmasından doğacak karışıklıkların önünü almak için bu şehri ele geçirmek çok önemlidir; eskiden Doğu Roma İmparatorluğu'nun, sonra da Türklerin başkenti olan bu şehrin fethi, Majesteleri'nin bu imparatorluk üzerindeki hak ve iddialarını güçlendirecektir.

secourir la Porte et les gens sensez seront toujours bien persuadez qu'elle a esté surprise.

Pour remédier à cet inconvénient il n'y a qu'à révoquer touttes ces permissions et les réduire au seul commerce. Si le grand-visir en fait des plaintes à nostre ambassadeur, on peut luy respondre que Sa Majesté n'avoit point entendu comprendre dans ces permissions les marchandises de contrebande comme troupes et les munitions de guerre et de bouche ; parce qu'estant un prince qui fait une profession exacte de tenir sa parole, elle ne pourroit tolérer plus longtemps cet abus sans violer la foy des traittez qu'elle a fait avec l'Empereur, par lesquels elle s'oblige de n'assister directement ny indirectement les ennemis de l'Empire, que le transport des marchandises de contrebande estant une contravension aux traittez, Sa Majesté avoit donné les ordres nécessaires pour l'arrester aussy tost qu'elle en avoit été informée.

La visitte des Eschelles étant achevée, il ne paroit plus nécessaire de garder tant de ménagemens avec cette Cour. Sa Majesté a trop de zèle pour la religion pour se servir d'un moyen qui seroit contraire à ses intérêts.

L'autre parti est plus asseuré et plus convenable à la grandeur de Sa Majesté. Ce parti est donc de penser à la destruction entière des Othomans et de partager leur empire avec les Princes chrestiens ; mais il n'y a point de temps à perdre, parce que pour l'exécution de ce dessein, il faut devancer l'Empereur et ne pas donner le temps à son armée d'arriver à Constantinople avant la nostre, estant tout à fait important de nous saisir de cette capitale pour prévenir les brouilleries qui arriveroient si les Impériaux s'en rendoient les maistres ; outre que la conqueste de cette ville, qui a toujours esté le siège de l'Empire d'Orient et depuis de celuy des Turcs, fortifieroit les droits et les prétentions de Sa Majesté sur cet empire.

On ne croit pas qu'il fût à propos de s'ouvrir à Rome sur ce grand dessein de crainte que le Pape ne le communiquast aux princes chrestiens confédérez, parce

Bu büyük tasarı konusunda Roma'ya açılmak gereği yok, Papa'nın bu sırrı diğer müttefik Hıristiyan hükümdarlara vermek ihtimali var ve bazılarına böyle bir tasarı hoş gelmeyeceği için önüne geçmek isteyebilir ve bu konuda gizli tedbirler alabilirler, bunun için de İnnocentius XI'in[139] papalığa gelişinden beri her fırsatta Avusturya'ya olan meylini gösteren Roma sarayı ile dikkatli davranmak gerekiyor.

Majesteleri'nin projesini gizlemek amacı ile, Papa'ya dinsizlere karşı savaşın devam ettirilmesi ve yardım yapılması için çağrıda bulunması fikri verilebilir, hatta Kutsal Efendi'ye bu vesile ile kafa karıştıran bazılarının aralarını açmaktan zevk duyduğu Papa ile Majesteleri'nin çıkarlarını barıştırma yolu bulunmuş olacağı anlatılmış olur; çünkü Roma ile Fransa arasında uygunluk olmazsa Majesteleri'nin tasarısı zor gerçekleşir ve üstelik böyle bir tasarının diğer güçlere kabul ettirilmesi ve aralarında barışın devamı için Roma'ya ihtiyacımız var.

Yukarıda adı geçen birlik diğer ülkelere Papa tarafından teklif edilecek; dinsizlerin düşmanlarını artırmakla kendisine büyük çıkarlar sağlayacağı inancı ile böyle bir girişime Majesteleri'ni de o ikna etmiş olacak, ve böylece Fransa'nın sadece on, oniki kalyon, bir o kadar kadırga, yangın gemisi, küçük kadırgalar ve yük gemileri ile böyle bir girişime katkıda bulunması herhangi bir şüphe çekmez.

Ancak birlik anlaşmasına Majesteleri'nin böyle bir yardımı, Venediklilerden ayrı olarak ve cumhuriyetin deniz kuvvetleri komutanının emrine girmeden, tamamen kendi hesabına kullanacağı konusunda madde konulmalıdır. Bu da, Hıristiyan ordusu Papa'nın generalleri tarafından komuta edildiği takdirde mümkün olabilir. Majesteleri'nin ayrı hareket etmesini Kutsal Efendi'ye (Papa) izah edebilmek için, "bu kadar çok kuvvet gönderen Majesteleri'nin bundan biraz çıkar temin etmesi gerekir ve niyetinin, Sakız, Midilli gibi bir kısım Ege

que ces princes, à qui peut estre ce dessein ne seroit pas agréable, prendroient secrettement des mesures pour le traverser, de sorte qu'il y aurait des ménagemens à garder avec la cour de Rome, qui, depuis l'eslévation au pontificat d'Innocent XI [153], a toujours fait paroistre, du penchant pour la maison d'Autriche.

Pour couvrir le dessein de Sa Majesté, on pourroit faire insinuer au Pape de la prier de fournir quelque secours pour continuer la guerre aux infidèles /61v/, en faisant mesme entendre à Sa Saincteté que ce seroit là un moyen de concilier ses intéréts avec ceux de Sa Majesté, que des esprits remuants prennent plaisir à diviser, parce que sans l'accommodement entre Rome et la France le dessein de Sa Majesté auroit peine à réussir, et qu'on a besoin de Rome pour le faire agréer aux autres puissances et pour maintenir la paix entre elles.

Cette union leur seroit proposée par le Pape, qui paroistroit avoir engagé Sa Majesté dans cette entreprise dans la veüe de luy procurer un grand advantage en augmentant les ennemis des infidèles, de cette manière on ne pourroit concevoir aucun ombrage du secours de la France, qu'on pourroit proposer seulement de dix ou douze vaisseaux et d'autant de galères, de quelques bruslots, galiotes à bombes et bastimens de charge.

Mais il seroit nécessaire de stipuler que Sa Majesté feroit agir ce secours pour son compte et indépendamment des Vénitiens, où il ne seroit point incorporé pour servir sous les ordres du commandant de la République, ce qui se pourroit prattiquer si l'armée chrestienne estoit commandée par les généraux du Pape ; et, pour rendre plausibles les raisons qu'auroit Sa Majesté d'agir séparément, on pourroit faire entendre à Sa Sainteté que Sa Majesté contribuant d'un secours aussi considérable, elle seroit bien aise d'en retirer quelque utilité, et que son dessein seroit de s'emparer de quelques isles de l'Archipel, comme de Scio et de Meteline et de les garder, afin d'oster par là aux Turcs la communication par mer de l'Égypte avec Constantinople.

adalarını işgal etmek ve böylece Türklerin İstanbul ile Mısır arasındaki ilişki kurmalarına mani olmaktır" şeklinde bir mazeret kullanılabilir.

Tasarı somut hale geldiğinde, derhal, her gün yeteri kadar şikâyet konusu doğuran Cezâyir şehrine savaş açmamız ve aynı zamanda tüm kış boyunca güçlü bir donanma hazırlamaya bahane oluşturması için bu şehri, çok büyük bir çıkarma yapmakla tehdid etmemiz gerekiyor; donanma hazır olduğunda, birkaç kalyon gidip, barış yapmaktan çok memnun olacak Cezâyirlilerle işi tatlıya bağlarken, Doğu'ya gidecek.

Bu barış yapılır yapılmaz Papa'yı bundan haberdar edip, Cezâyirlilerin Majesteleri'nin donanmasının gelmesini beklemeden istediği her şeyi kabul ettiklerini, dolayısıyla donanmasını Fransız limanlarına geri getirmektense Doğu'ya gönderip Türklere ait çeşitli yerleri güçlü bir şekilde topa tutmak yolunu tercih ettiğini söylemek gerekiyor; bu durumda Majesteleri'nin iyi niyetlerini Roma'da anlatmak gayet kolay olacak, çünkü zaten bu savaşın kazanılması için Papa her ay imparatora yüz bin ekü veriyor.

Böylece müttefikler aralarında birbirine danışmak için fırsat bulamayacak, dolayısıyla Majesteleri'nin tasarılarına ters düşecek önlemler alamayacaklar; bu tasarıları öğrendiklerinde mideleri bulanacak, ancak Majesteleri'nin Doğu'da bulunduracağı büyük güçler sayesinde hiçbir şeyden korkmayacağı gibi orada da kurulacak düzen de kendi kanunları ile yürüyecek. Bunun için bu tasarının mutlaka gizli kalması gerekiyor ve sadece İstanbul'un alınmasından sonra öğrenilecek, bu da kolay bir iştir.

Bu büyük girişime geçmezden önce batıdaki hükümdarların aralarını düzeltmek ve yine aralarında ciddi ve devamlı barış sağlamaktan başlamak gerekir; bu barışta Fransa'nın önemli çıkarları olacak, çünkü askeri güçleri ikiye bölüneceği için, kendisi böyle uzak bir seferle meşgul olduğu bir sırada komşularının hiçbir şey karıştırmaya-

Aussy tost que ce dessein seroit arresté, il faudroit déclarer la guerre à la ville d'Alger, qui en donne tous les jours assez de sujets, et la menacer hautement d'une descente pour estre le prétexte d'un puissant armement, qu'on prépareroit pendant l'hyver ; lorsqu'il seroit prest, il passeroit en Levant pendant que quelques vaisseaux iroient traitter la paix avec les Algériens, qui se trouveroient fort heureux de la pouvoir conclure. /62r/

Cette paix estant faite, il en faudroît incessamment informer le Pape, et que, les Algériens n'ayant pas voulu attendre l'armée de Sa Majesté, ils luy avoient donné toutte satisfaction qu'elle désiroit, que Sa Majesté n'avoit pas voulu faire revenir son armée dans ses ports et qu'elle avoit mieux aimé l'envoyer en Levant pour attaquer les Turcs puissamment par divers endroits ; il seroit aisé en ce cas là, de faire valoir à Rome les bonnes intentions de Sa Majesté, où elles seroient très bien reçeues, le Pape ayant fort à cœur cette guerre, pour laquelle il donne cent mil écus par mois à l'Empereur.

De cette manière les princes confédérez n'auroient pas le temps de se concerter ensemble et de prendre des mesures contraires aux desseins de Sa Majesté, dont ils ne manqueront pas de prendre de l'ombrage lorsqu'ils seront découverts ; mais, avec les grandes forces que Sa Majesté aura en Levant, elle sera en estat non seulement de ne rien craindre, mais encore d'y donner la loy. C'est pourquoy il est tout à fait important que ce dessein soit tenu secret et, qu'on ne l'apprenne que par la prise de Constantinople, ce qui sera très facile.

Mais, avant que de s'engager dans cette grande entreprise, il faut commencer par l'accomodement des princes chrestiens en Occident et établir entre eux une paix ferme et durable; la France y aura un intérest considérable parce que ses forces se trouvant divisées, elle doit estre asseurée de tous ses voisins afin de ne rien remuer, ny entreprendre contre elle pendant qu'elle sera occupée à cette expédition esloignée.

Voicy un projet qui peut servir à donner quelque idée de ce qu'il y auroit à faire pour parvenir à cette paix et pour l'affermir.

cağı ve kendisine karşı bir girişimde bulunmayacağından emin olması gerekiyor.

İşte, böyle bir barışı sağlamak ve onu sağlam hale getirmek için birkaç fikir verebilecek bir proje.

Şu anda Hıristiyan hükümdarlar arasında var olan barış gösterişten başka bir şey değil denebilir ve tüm Avrupa ülkeleri Majesteleri'nin gücü karşısında büyük bir kıskançlık içindeler ve cesaretleri olsa ona karşı savaş açarlar. Ancak onların bazılarına ihtiyacımız olacak ve onları yanımıza almamız, ayrıca hepsinden de bizden şikayetçi olabilecekleri bahaneleri de ortadan kaldırmamız gerekir.

Özellikle, uygun gördükleri bir sırada Majesteleri'ne harp açmak üzere, Venedik'te tasarlanmış olan ve birçok hükümdarın imzaladığı bir ittifak[140] konusundaki dedikoduları aydınlatmak çok önemlidir. Aldığım emirler üzerine, geçen bahar ikinci kez Doğu'ya giderken[141] Venedik'e uğradım, tam bu sırada, o mevsimde karnavalda eğlenmek bahanesiyle, aslında orada bu ittifak tasarısını hazırlamak için, buluşan tüm prensler dağılıyordu.

Ben Venedik'e gelirken Savoie Dükü bu sözde toplantıdan dönüyordu. Orada oyunda, yolculuğu için aldığı yol parası elli bin *pistole*[142] kaybetti ve kötü bir durumda kaldı. Ayrıca Venedik'te başka bir protokol sorunu oldu: bulunması gereken adresi zamanında vermediği için halk önünde düzenlenen genel oyunlarda seviyesi ile uygun yere oturtulmadı. Bu prensin birlikte yer aldığı ve İtalya'da bu ittifaka imza atan tek prens olduğu söyleniyor. Gerçi tüm İtalyanlar Casal olayı[143] ile hâlâ çok meşguller ama, Venedik Cumhuriyeti'nin olaydan haberdar bile olmadığı konusunda teminat veriliyor; bu yüzden de Savoie Dükü'nün, kralı seyahatinden hiç haberdar etmiş olmaması ve kendisine konudan söz açınca bu altesin Majesteleri'nin nezdindeki elçisinin yeterli açıklamayı yapamamış olması pek de şaşılacak bir şey olmasa gerek.

Bu anlaşma çok gizli tutuluyor ve kimlerin onu imzaladığı ve ne içerdiği bilinmi-

On peut dire que la paix qui est maintenant entre les princes chrestiens n'est qu'une paix apparente et que touttes les puissances de l'Europe ont une grande jalousie de la puissance de Sa Majesté, avec laquelle ils romproient si elles osoient l'entreprendre. Il y en a dont on aura besoin et qu'il faut penser à mettre dans nos intérêts, et à tous généralement il faut leur oster tout prétexte de plaintes. /62v/

Il est surtout très important d'éclaircir le bruit qui court d'une ligue [154], que quantité de princes ont signée, contre Sa Majesté pour luy déclarer la guerre lorsqu'ils le jugeront le plus convenable pour leurs intérêts et qu'elle a esté projettée chez les Vénitiens. J'arrivay à Venise, le printemps passé, où à j'avois reçu ordre de passer en allant pour la seconde fois en Levant, dans le temps que l'assemblée de ces princes se sépara, qui s'y estoient tous trouvez dans cette saison, sous prétexte d'y prendre les divertissemens du Carnaval, et qu'on dit s'y estre donnez rendez-vous pour faire le projet de cette ligue.

Le duc de Savoye revenait de cette conférence prétendue, comme j'arrivay à Venise, il y perdit 50 mile pistoles [155] au jeu, qu'il y avoit portées pour la despense de son voyage, et se trouva embarrassé pour son retour. Il eut un autre embarras à Venise pour le rang dans des jeux publics où il ne put prendre celuy qui lui estoit deub, pour n'avoir pas prévu l'adresse dont on se servit pour le surprendre. On asseure qu'il est de la partie et qu'il est le seul prince d'Italie qui l'ayt signée, et que la République de Venise n'en a mesme eu aucune connoissance, quoy que l'affaire de Casal [156] tienne toujours fort au cœur de tous les Italiens ; de cette sorte il ne faut plus estre surpris si le duc de Savoye ne donna aucun avis au Roy de son voyage, et si l'ambassadeur de cette Altesse auprès de Sa Majesté ne put luy en rendre raison lors qu'elle luy en parla.

Ce traitté est tenu fort secret et on ne sçayt point ceux qui l'ont signé, ny ce qu'il contient ; il y avoit quatorze princes à Venise pendant ce Carnaval, et on en soupçonne un grand nombre d'estre entré dans la ligue. Si ce traitté est véritable, quoy que

yor; karnaval sırasında Venedik'te ondört prens vardı ve önemli bir bölümünün ittifaka girdiği sanılıyor. Majesteleri'nin aldırmamasına rağmen, bu anlaşma mevcutsa, ona karşı kötü niyetlerin bir delilidir; Papa'yı harekete geçirip, aslını iptal etmek gerekir.

İşte yolculuklarım sırasında gittiğim saraylarda bu ittifak konusunda duyduğum bazı düşünceler:

Almanya'dan bahsedelim önce: Orada, imparator ve tüm seçici prenslerin bu ittifaka girmiş oldukları kanaatı hakim; Türkler'le olan savaşları bittikten sonra, bir gün, Nimègue anlaşmasından[144] sonra oluşan barış sırasında Majesteleri'nin fethettiği yerleri geri almak da birliklerinin nedeni olarak ileri sürülüyor. Özellikle Strasbourg'un alınması, Almanlar'ı endişelendiriyor, çünkü Majestelerinin niyetinin barış sırasında ve hiç kimsenin şüphelenmediği bir dönemde Almanya'nın tam ortalarına girmesinden korkuyorlar. Strasbourg'un alınmasını Almanya'nın özgürlüğüne vurulmuş bir darbe olarak görüyorlar ve bu konu hem seçicileri hem de imparatoru aynı ölçüde ilgilendiriyor.

Luxembourg dükalığına göre ise, seçiciler Avusturya hanedanı ile ilgilenmiyorlar ve Kralla İmparator arasındaki anlaşmazlıkların bu iki hükümdarı ilgilendiğini düşünüyorlar, onların asıl arzusu, Majesteleri'nin Strasbourg şehrinin özgürlüğünü geri vermesi ve Lorraine Dükünün yerine dönmesini sağlamasıdır. Böylece seçiciler tarafından kendimizi güven içinde hissedersek, İmparator'dan korkmak için hiçbir neden kalmıyor; koruyucu olarak, Majesteleri'ne karşı imparatora dayandığı sürece İspanya tarafından da korkulacak bir şey yok. Ancak görünüşe göre, çıkarlarını korumak için, İspanya bu ittifaka girdi, ve Venedik'teki toplatıda olan Lorraine Dükü de aynı şekilde bu ittifakın kendi çıkarlarını korumasını istedi. Kuzeydeki iki kraliyetten, İsveç ve Danimarka'dan pek söz konusu edilmiyor. Ancak, Polonya Kralı'nın akıl

Sa Majesté le doive mépriser, il est toujours une preuve des mauvaises intentions qu'on a pour Sa Majesté ; il faudroit faire agir le Pape pour le rompre et en retirer l'original.

Voicy quelques réflections que j'ay entendu faire dans les cours où j'ay passé dans mes voyages sur le motif de cette ligue.

Pour ce qui est de l'Allemagne, on est persuadé que l'Empereur et tous les Eslecteurs y sont entrez, et que leur union est pour tirer quelque jour des mains /63r/ du Roy, après qu'ils auront terminé la guerre des Turcs, les places que Sa Majesté a conquises pendant la paix depuis le traitté de Nimègue [157]. La prise de Strasbourg surtout fait craindre aux Allemands que le dessein de Sa Majesté ne soit d'entrer dans le cœur de l'Allemagne et qu'elle ne l'exécutte de mesme dans un temps de paix, où il semble qu'il n'y aurait rien à craindre. Ils regardent cette entreprise comme une atteinte à la liberté de l'Allemagne, à laquelle les Eslecteurs ne s'intéressent pas moins que l'Empereur.

Pour ce qui est du duché du Luxembourg, on n'estime pas que les Eslecteurs prissent beaucoup de part aux intérêts particuliers de la maison d'Autriche, si Sa Majesté restablissoit la ville de Strasbourg dans sa liberté, et le duc de Lorraine dans son duché, et on ne croyt pas qu'ils se meslassent pour le reste des différens entre ces deux couronnes. De cette sorte il n'y auroit plus rien à craindre de la part de l'Empereur, si on estoit bien asseuré de tous les Eslecteurs, et l'Espagne n'en seroit pas mieux quand elle n'aura que la protection de l'Empereur contre Sa Majesté. Mais il y a apparence qu'elle est entrée dans la ligue pour la conservation de ses intérêts et que le duc de Lorraine, qui estoit à la conférence de Venise, y aura aussi demandé la conservation des siens. On ne parle point des deux couronnes du Nord, la Suède et le Danemarc, mais on doute de la Pologne, à cause des engage-mens que cette cour a pris avec l'Empereur, depuis qu'elle s'est séparée des intérêts de la France, sur le refus que Sa Majesté fit à la reyne de Pologne, qui gouverne l'esprit du roy, d'un brevet de duc et

hocalığını yapan kraliçe istediği halde, Majesteleri'nin bu kraliçenin babası Bay d'Arquin'e dük ve kraliyet meclis üyeliği vermeyi reddettiğinden dolayı Fransa ile olan çıkar ilişkilerinin bozulmasından beri Polonya'nın İmparatorla girdiği kimi yükümlülükler nedeni ile ona (Polonya'ya) kuşku ile bakılıyor. Fakat bu kraliyet ile yakınlaşmak kolaydır, zaten Doğu'daki projelerimizi kolaylaştırmak için onu mutlaka Avusturya İmparatoru'ndan uzaklaştırıp bizim çıkarlarımıza yaklaştırmak kaçınılmaz bir gerekliliktir. Doğal olarak İmparator buna her zaman karşı olacaktır, ama seçicilerden ve Polonya'dan koptuğunda artık onda korkulacak bir şey kamıyor.

Polonya'yı bizim tarafa çekmek için, Kraldan istenen şeref unvanı ile ilgili sorunlar halledildikten sonra, Polonya Kralının oğlu prensi, Fransız prenseslerinden biri ile evlendirip, Majesteleri'nin sayesinde Polonyalılar tarafından fethi kolaylaştırılacak ve böylece rahatlıkla [Türkler'den] alındıktan sonra onlara bırakılacak olan Boğdan ve Eflâk prensliklerinin başına hükümdar olarak tayin edebiliriz. Bu prenslikler onlar için öncelikli topraklardır; ve Kralla asil aileler arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden henüz Türkler'in daha önce kendilerinden aldıkları şehirlerin hiçbirini geri alamadıkları, dolayısıyla yapmakta oldukları savaştan herhangi bir çıkar sağlayamadıkları için Majesteleri ile ittifak fikrini zevkle kabul edeceklerdir; belki daha sonra, Fransızlar Doğu İmparatorluğu'nun hakimleri olduktan sonra Polonya asilzadeleri arasında elde edeceği manevra gücü sayesinde, Majesteleri, bu prensi, Polonya tacına varis olarak da tayin ettirme durumuna gelecektir.

Hollandalılar'ın ittifak anlaşmasını imzaladıkları düşünülüyor, ayrıca Orange Prensi'nin taraftarlarının Hollanda'yı (*Etats-Généraux*) ellerinde tuttuklarından da hiç kuşku duyulmuyor.

Gerçek olduğunu kabul ederek, bu ittifakın bozulduğunu ve Hıristiyan hükümpair pour M. d'Arquin, son père. Mais il seroit facile de se raccommoder avec cette cour, qu'il est d'une indispensable nécessité de détacher de la maison d'Autriche et d'attirer dans nos intérêts pour favoriser nos desseins en Orient, auxquels on peut s'asseurer que l'Empereur sera toujours contraire ; mais, estant séparé des Eslecteurs et de la Pologne, il ne sera point à craindre.

Pour mettre la Pologne dans nos intérêts, outre les satisfactions d'honneur /63v/ qu'elle désire du Roy, on pourroit proposer le mariage d'une princesse de France pour le prince, fils du roy de Po-logne, et le faire souverain des principautés de Moldavie et de Valaquie, que Sa Majesté luy céderoit et dont elle faciliteroit la conqueste aux Polonais, qui n'auroient pas de peine à la faire. Ces principautés sont à leurs bienséances et, comme ils n'ont encore tiré aucune utilité de cette guerre, n'ayant pu reprendre sur les Turcs aucune de leurs places, par la mésintelligence qui est entre le roy et la noblesse, ils embrasseront avec joye l'occasion de faire alliance avec Sa Majesté, qui pourroit mesme par la suitte estre en estat de faire déclarer le prince de Pologne successeur à la couronne par les puissantes brigues qu'elle auroit parmi la noblesses polonaise si les François estoient les maistres de l'Empire d'Orient.

Les Hollandois sont soupçonnez d'avoir signé la ligue, et on ne doute pas si la faction du prince d'Orange est toujours la plus forte dans leurs Estats-Généraux.

Cette ligue estant rompue, en cas qu'elle soit véritable, et l'accomodement entre les princes chrestiens estant sincère, il ne pourra y avoir que l'Empereur, dont les intentions pourront estre toujours suspectes ; mais, comme il sera réduit aux seules forces qu'il pourra entretenir à ses propres despens, parce que n'y ayant plus d'infidèles à combattre, le corps germanique n'aura plus à fournir des secours à l'Empereur, qui deviendront inutiles après que les Turcs auront esté chassez de l'Europe, Sa Majesté impériale ne sera pas en estat de nous faire du mal, et l'on peut

darlar arasında yakınlaşmanın samimi olduğu düşünülürse, niyetleri hep kuşku ile karşılanacak birisi var o da İmparator'dur, ancak, karşısında savaş yapacağı dinsiz kalmayacağı, Türkler Avrupa'dan kovulacağı için, eskiden beri İmparator'a verilen Alman güçleri artık lüzumsuz hale gelecek ve İmparator bundan sonra sadece kendi parası ile besleyebileceği güçlerle başbaşa kalacak ve Majesteleri, İmparator bize kötülük yapamayacak ve muhtemelen seçiciler imparatorluktan çekilecekler ve genişlemesi kendilerine büyük zararlar veren Avusturya hanedanı yerine Fransız hanedanının Doğu İmparatorluğu tahtına çıkmasını görmek isteyecekler.

İşler bu durumda olduğu için Bavyera Dükünün Fransız çıkarları ile birlik olmasını anlamak kolaydır, çünkü iki yeğeninden biri Fransız tahtının varislerinden biridir, ötekisi de Doğu İmparatoru olacak[145].

İmparator'dan bir şey yüzünden korkulur, o da, karşı koyamayacağımız ümidi ile Osmanlılar'ın başlıca ordusu ile bizi karşı karşıya bırakmak için, Fransızların Doğu'ya geldiğini öğrenir öğrenmez Türk'le barış yapmasıdır; gerçekten de böyle bir ihtimal bizim için çok zor bir durum yaratabilecek bir olumsuzluktur, ama gerekli önlemleri alarak bu sıkıntıdan kurtulmak kolaydır.

Bunun de yolu Lorraine Dükü ile işbirliği yapmaktır: Türkler'le barış yaparak imparator ve onunla beraber bazı seçicilerin çekilmesi ihtimaline karşılık imzalanacak anlaşmada bu prensin Hıristiyan ordusunun komutanı olarak kalacağı ilave edilecek. Bu ordu Bavyera, Ren prenslerinin orduları, Lorraine Dükünün ve daha başka birçok Alman prensinin askerlerinden oluşabilir; böyle bir fırsatta bu prensler imparatorun tarafını tutmayacaklar, Majesteleri'nin başlamış olduğu işin başarıya ulaşması için yardım etmeye devam edecekler, çünkü Osmanlıları tamamen ortadan kaldıracak böyle büyük bir girişim, kendi başına karada ve denizde yeteri kadar güçlü olmayan imparatordan çok Majestelerine layıktır.

compter que les électeurs ne manqueront point de se retirer et qu'ils aimeront bien mieux voir la maison de France eslevée sur le trosne de l'empire d'Orient que la maison d'Autriche, dont l'agrandissement leur fait desia beaucoup de peine.

Il est aisé de comprendre que le duc de Bavière, les choses estant dans cette sçituation, demeurera fortement uni aux intérêts de la France puisque de deux de ses nepveux l'un est héritier présomptif de la couronne de France, et l'autre seroit empereur d'Orient[158]. /64r/

Il y auroit une chose à craindre de l'Empereur, qui est qu'il ne fit sa paix avec le Turc aussy tost qu'il apprendroit l'arrivée des François dans le Levant, afin de nous mettre sur les bras la principale armée othomane, dans la croyance que nous ne pourrions la soustenir ; en effet ce seroit un contretemps qui nous jetteroit dans un grand embarras, mais il est aisé de se précautionner et de n'y pas tomber.

Par l'accommodement du duc de Lorraine ; on pourroit stipuler avec ce prince qu'il demeureroit le général de la principale arinée chrestienne, nonobstant la paix et la retraitte de l'Empereur et de quelqu'autres Eslecteurs qui pourroient le suivre. Cette armée pourroit estre composée des troupes de Bavière, de tous les cercles du Rhin, de celles du duc de Lorraine, et de plusieurs autres princes d'Allemagne, qui, dans une semblable occasion, ne prendront point le parti de l'Empereur et continueront leurs secours pour faire réussir l'entreprise de Sa Majesté, à qui ce grand dessein est bien plus convenable qu'à l'Empereur, qui n'est point par luy mesme assez puissant, ny par terre, ny par mer, pour pousser les Ottomans jusqu'à leur entière destruction.

On pourroit remplacer les troupes de l'Empereur et les autres, qui se sépareroient, par des régimens françois, qu'on envoyeroit au duc de Lorraine avec de l'argent par les Vénitiens, et par quelques troupes Polonaises, qu'on engageroit aisément le roy de Pologne à lui fournir.

İttifaktan ayrılma ihtimali olan imparator ve diğer askerî birliklerin yerine Fransız birlikleri konulacak; bu birliklerle beraber para, Venediklilerden alınacak para ve Polonya Kralını ikna ederek kolayca elde edilecek Polonya birlikleri, Lorraine Düküne gönderilecek.

Öte taraftan, bu savaşta çok yavaş davranan Polonya, kendi çıkarlarının nerede olduğunu anlayarak çok daha büyük güçler çıkararak uyanacak, halbuki şimdiye kadar küçük Tatarlara karşı koymak için ordu bulunduruyordu. Bu iki ordu, Osmanlı ordusunu yeteri kadar meşgul edeceğinden, Osmanlılar ikiye bölünmek zorunda kalacaklar.

Tüm bu harekât olurken, küçük Tatarlar bizim üzerimize gelecekler ve bizi çekilmeye mecbur edecekler; biz onlarla yakın olacağız ve üstelik onlar çok kalabalıklar ve kendine karşı savaşa alışık olmadığımız bu millet, bizi çok rahatsız edebilir; bunu önlemek için Moskova düklerinin bize katılarak Tatarları oyalamalarını, sonra onları imha etmelerini sağlamak gerekir. Karşılığında da Tatar ülkesi onlara terk edilecek. Bu prensler, komşulukları kendilerine çok zarar veren Osmanlıların yok olmasına katkıda bulunmak için böyle bir birliğe seve seve girerler. Moskoflar kadar, bu dinsizlerin ortadan kalkmasını bu kadar isteyen başka bir Hıristiyan millet yoktur.

Lorraine Dükü çok dindar ve zamanının en büyük komutanı olduğu için, hoşuna gidecek başka bir nedenle onu daha yakından Fransa'ya bağlayabiliriz: Onu Majesteleri'nin Doğu orduları komutanı olarak tayin etmek. Avrupa'dan kovulduktan sonra, Asya'ya sığınacak dinsizleri sürekli olarak kovalamak gerekecek. Böyle bir görev için ondan daha iyi birini bulamayız, ve kimse de Türkleri yenmeye alışkın ve onların korkulu rüyası olan Lorraine Dükü gibi böyle bir görevi yerine getiremez. Dine çok bağlılığından dolayı, böyle bir sefer bu prense çok uygun gelir; böyle bir işi başlama ve bitirme ve yüzyıllardır süre gelen dinsizlerin

La Pologne de son costé, qui n'a agi qu'avec beaucoup de lenteur pendant toutte cette guerre, se réveilleroit, par la voile de ses intérêts et mettroit de plus grandes forces sur pied, n'en ayant eu jusqu'à présent que pour résister aux petits Tartares. Ces deux armées occuperont suffisamment la principale armée othomane, qui sera obligée de se partager pour agir contre ces deux puissances.

Pendant que ces choses se passeront, les petits Tartares ne manqueront point de venir fondre sur nous et de faire des efforts pour nous obliger /64v/ à nous retirer ; leur voisinage sera fort proche et le nombre en est grand, de sorte que nous pourrions estre fort incommodez par cette nation, que nous ne sommes point accoustumez à combattre, si les ducs de Moscovie ne se joignoient pas pour les occuper et les détruire et dont il faudroit leur abandonner le pays. Ces princes entreront avec joye dans cette union pour contribuer à la ruine des Othomans, dont le voisinage leur fait beaucoup de mal, et il n'y a pas de Chrestiens qui souhaiteront avec plus d'empressement la destruction de ces Infidèles.

Comme le duc de Lorraine a beaucoup de religion et qu'il est d'ailleurs le plus grand capitaine de son temps, on pourroit l'attacher encore plus estroitement à la France par un motif qui luy sera agréable, ce seroit de le faire général des armées de Sa Majesté en Orient, où il faudra poursuivre sans relasche, dans l'Asie, les Infidèles qui s'y seront réfugiez, après avoir esté chassez de l'Europe ; on ne peut mieux confier ce poste et personne ne le peut si bien remplir que le prince de Lorraine, qui est accoustumé à vaincre les Turcs et qui en est devenu la terreur. Cette expédition conviendroit fort à ce prince, à cause de son zèle pour la religion, il auroit la gloire d'avoir commencé et fini cette glorieuse entreprise et d'avoir délivré les Chrestiens de la tyranie des Infidèles, sous laquelle ils gémissent depuis tant de siécles.

Les Vénitiens ne seront pas bien difficiles à ménager ; ils regarderont cette

despot yönetimi altında inleyen Hıristiyanları kurtarma ününe sahip olacak.

Venediklileri ikna etmek zor bir şey olmayacak; böyle bir fırsatı, iki yüzyıldan beri Türklerle olan komşulukları yüzünden altında ezildikleri zulümden kendilerini kurtaracak Tanrı'nın bir nimeti olarak kabul edecekler; Doğu İmparatorluğu'nun saltanat değiştireceğini göz önüne alarak, Alman seçicilerinin düşüncelerini benimseyecekler ve bu imparatorluğu, Doğu'da duyduğum kadarı ile hakimiyeti bilinen ve korkulan Avusturya hanedanının elinde görmektense Fransızların elinde görmeyi tercih edecekler. Yine aynı nedenle, eğer bir seçim imkânları olsa, Moskoflar da Fransızları tercih ederler; öyle ki her şey, böyle büyük bir teşebbüsün Fransızlar lehine gerçekleşeceği yönünde görünüyor; kurtaracağımız tüm ülke Hıristiyanları Almanlar yerine Fransızları büyük bir ilgi ile karşılayacakları gibi, bir Türk'e karşılık yirmi Hıristiyan gibi çok sayıya ulaşan Hıristiyanların çokluğu böyle bir harekâtı kolaylaştıracak. Fetihten sonra bu Hıristiyan milletlerin başında beklemek zorunda değiliz, tersine, ortaya çıkmak için müsait bir fırsat arayan ve Kralımıza bir kurtarıcı gözüyle bakan bu milletlerin lıer bir ferdi, bizim saldırıda bulunacağımız milletin (Türkler'in) gizli birer düşmanıdır.

İtalyan prenslerine ve Batı'daki diğer güçlere, bu bölgeden çok uzak oldukları için, İngilizlerin ve Hollandalıların, baş sermayeleri olan Doğu ticaretini korumak konusunda verilecek söz dışında onları böyle bir savaşa sokmak için hiçbir gerekçe yok. Ancak, Orange prensinin devamlı korkulması gereken kıpırdanmalarını durdurmak için İngiltere Kralı ile sıkı bir ittifak içine girmek gerekir; Fransa kendini girişeceği Doğu harbinin tam ortasında bulacağı sırada, bu Orange Prensi, yeteri kadar bekledikten sonra, arkadan İmparator, İspanya ve Hollanda Cumhuriyeti ile işbirliği halinde bir ittifak kurmak isteyebilir. İngiltere

occasion comme un présent du ciel qui les délivrera de l'oppression, où le voisinage des Turcs les tient depuis plus de deux siècles, et, voyant les choses sur un pied qu'il faut que l'Empire d'Orient change de maistre, ils seront du sentiment des Eslecteurs d'Allemagne, et aimeront mieux voir cet empire entre les mains des François que dans la maison d'Autriche, dont la domination est connue et appréhendée mesme dans le Levant, où j'en ai ouy parler. Et par cette mesme raison les Moscovites préféreroient pareillement les François, si la chose dépendoit de leur choix, de sorte que tout semble concourir à l'exécution de ce grand dessein en faveur des François, qui seront bien mieux reçeus par tous /65r/ les Chrestiens des pays qu'on délivrera que les Alemans, et dont le grand nombre faciliteroit beaucoup cette entreprise, puisqu'on y compte vingt Chrestiens pour un Turc. Ce ne sont point des peuples qu'on seroit obligé de garder après les avoir conquis ; ce sont au contraire autant d'ennemis secrets de ceux qu'on iroit attaquer, qui n'attendent qu'une occasion favorable pour se déclarer, et qui regarderoient le Roy comme leur libérateur.

Pour ce qui est des princes d'Italie et des puissances du Ponant, comme elles sont trop esloignées pour prendre parti dans cette guerre, il n'y a aucune raison pour les y intéresser, si ce n'est par la protection qu'on promettra de donner au commerce des Anglois et des Hollandois en Levant, qui y est le capital de ces nations. Mais il est très important de faire une étroite alliance avec le roy d'Angleterre, pour arrester les remuemens qu'il y aura toujours à craindre de la part du prince d'Orange, qui pourroit prendre son temps, que la France seroit fort engagée dans la guerre du Levant, pour former contre elle quelque ligue entre l'Empereur, l'Espagne et la république d'Hollande. Estant asseurez de cette couronne, les efforts des puissances cy-dessus seront inutiles, et Sa Majesté sera toujours en estat de ruiner leurs entreprises. Le nouveau roy d'Angleterre [159], qui est un prince pieux, secondera toujours

yönünden kendimizi güvenlik altına alırsak, yukarıda sayılan güçlerin gayretleri boşa çıkacaktır ve Majasteleri de her zaman bunların girişimlerini etkisiz bırakma durumundadır. Dini bütün İngiltere'nin yeni Kralı[146], Majesteleri'nin, Hıristiyan dinine o kadar büyük çıkarlar sağlayacak tüm tasarılarını elinden geldiğince her zaman destekleyecektir ve ondan da ümit edilen budur, zaten tahta çıktığından beri de tek hedefi Katolik dinini[147] ülkesinde yeniden canlandırmaktır.

Böyle uzak bir seferle meşgulken Fransa'nın huzurunun bozulmasını önlemeye yönelik yukarıda sözü edilen tüm tedbirler sadece belirli bir süre içindir, işler yerli yerine oturduktan sonra, yeni imparatorluk kendi kendine yeterli olacak ve vereceği fazlası varsa ne âlâ, değilse artık Fransa'nın yardımına da ihtiyacı olmayacak.

Şimdi de Kralın [Fransız] ordusunun Türk ülkelerine nereden saldıracağı üzerinde durmak gerekiyor. Akdeniz'de, hemen tamamı açık, savunmasız, güvenlik içinde çok bol koylu ve iyi limanlı, çıkarma yapmaya müsait 800 fersah kıyıları var; öyle ki nereden yaklaşılırsa yaklaşılsın, hiçbir karşı direniş görmeden ve güvenilir bir şekilde ülkeye gireriz. Ancak, işlerin şu anda bulunduğu ortama bakılırsa, seçim konusunda hiçbir tereddüde yer yoktur ve doğrudan İstanbul'a gidip, imparatorluk güçlerinden önce oraya hakim olmaktan başka bir yol yoktur ve gereği yapılarak ayrıca iyi askerlerden oluşacak kırk bin kişilik bir kara ordusunu da oraya göndermek gerekiyor.

İstanbul'dan başlamakla, sınırda ve Hıristiyan ordularıyla deniz arasında meşgul olan tüm Osmanlı kuvvetlerini çevirebileceğiz ve böylece hepsini Avrupa'da yok etmek kolay olabilir, çünkü nereye kaçarlarsa kaçsınlar, her yerde düşmanlarının ellerine düşecekler ve kendilerini Asya'ya sığınmak için geçirecek kıyıda hiçbir gemi bulamayacakları için, onları her yerde tepelemek kolay olacağı gibi, idareleri altındaki tüm milletler silahlanacak ve onların en korkunç

de tout son pouvoir les desseins de Sa Majesté, qui doivent procurer de si grands advantages à la religion chrestienne, c'est ce qu'on peut espérer de ce prince, dont la principale occupation, depuis son eslevation au trosne, est de travailler au rétablissement de la religion catholique dans ses estats.

Touttes les précautions, dont il vient d'estre parlé pour empescher qu'on ne trouble le repos de la France pendant qu'elle sera occupée à cette expédition esloignée, ne seront nécessaires que pour un temps, parce que les choses estant une fois solidement establies, le nouvel empire suffira pour se soutenir luy mesme, et se pourra passer dans la suitte des secours de la France au moins qui soient considérables.

Il est question maintenant d'examiner par où l'armée du Roy attaquera les estats des Turcs. Ils ont 800 lieues de costes sur la /65v/ mer Méditerranée, qui sont presques touttes ouvertes, et sans deffense, et remplies de rades asseurées et de bons ports, où il est facile de faire descente, de sorte qu'en quelque endroit qu'on l'aborde, on peut s'asseurer qu'on entrera dans le pays sans résistance. Mais l'estat présent où sont les choses ne permet pas de ballancer sur le choix, n'y ayant pas à hésiter à aller droit à Constantinople pour nous en rendre maistres avant les Impériaux, et il faut faire estat d'y envoyer une armée de terre composée de quarente mile hommes de bonnes trouppes.

En commençant par Constantinople, on enfermeroit touttes les forces othomanes, qui seroient pour lors occupées sur les frontières, entre les armées chrestiennes et la mer, en sorte qu'il seroit facile de les faire touttes périr en Europe, parce que, de quelque costé qu'elles prissent la fuite elles tomberoient partout entre les mains de leurs ennemis, et, ne trouvant aucuns bastimens sur les costes pour repasser en Asie et s'y réfugier, on les assommeroit partout avec d'autant plus de facilité que tous les peuples seroient armez contre eux et

düşmanları kesilecek. Eğer bir kısmını bağışlama söz konusu olursa, bunu yapmamak daha iyi bir yol alarak görünüyor, çünkü bunlar sağ bırakılırsa, Asya'ya geçmeleri için onları serbest bırakmak gerekecek. Üstelik de orada toplanıp yeniden başımıza iş çıkarabilirler. Bir kere, Türklerin tüm iyi birliklerini tamamen ortadan kaldırırsak, düşecekleri kötü durum onların o kadar çabuk bir şekilde yeni ordu kurmalarına olanak bırakmayacak; bu büyük olaydan sonra, belki de Asya'da ve Afrika'daki tüm eyaletleri isyan ederler ve böylece bir anda Osmanlıların tamamen ortadan kalkmasına neden olabiliriz.

Ayrıca karışıklığı ilk önce İstanbul'da çıkarmakla Türkler arasında çok daha büyük bir etki uyandırma olanağı var. Dünyada Türkler kadar çabuk korkuya kapılan başka bir millet yoktur: Tahttan yakın zamanda indirilen IV. Mehmed, 1657'de, Kandiye (Girit) kuşatması sırasında, Venediklilerin Çanakkale Boğazı'nın eski hisarları altında deniz kuvvetlerini yendiğini duyunca, korkusundan İstanbul'a gelirler diye az kalsın şehri bırakıp Asya'ya geçecekti; bu zaferden sonra Venedikliler geri dönmeseydiler, şehri almış olacakları konusunda teminat veriliyor; ancak bu sefer, o zaman onların pek işine yaramıyordu ve üstelik böyle bir teşebbüs için çok zayıftılar. Geçen yaz ben Mısır'da iken, önemli sayıda ileri gelen İstanbullu aileler, İmparator'un Osek (Osijek) köprüsünü geçtiğini duyduklarından, bu ülkeye sığınıyorlardı. Fiyatlar ne olursa olsun İstanbul'da bulunan tüm Fransız, İngiliz ve Hollanda gemileri kiracı buluyordu ve kaptanın kamarasına dört-beşyüz kuruşa kadar kira veriliyordu; bu milletler arasında o kadar korku vardı ki İskenderiye limanına durmadan iki-üç bin kişi taşıyan kalyonlar geliyordu. Türkler'in (...)[148] muharebesini kaybettiği haberi geldiğinde ben İzmir'de idim; bu haber Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm eyaletlerinde genel bir şaşkınlığa neden oldu. Öyle ki, kendilerini

devenus leurs plus cruels ennemis. Mais, quand on pourroit les ménager, il semble qu'on ne le devroit pas faire, parce qu'en faisant quartier à ces trouppes il leur faudroit laisser la liberté de repasser en Asie, où ils pourroient se rassembler et faire ensuitte de la peine. Si on détruit une fois touttes les bonnes trouppes des Turcs, le désordre où ils se trouveront ne leur permettra pas de remettre des trouppes sur pied si promptement et il pourroit mesme arriver, après ce grand évènement, que touttes les provinces d'Asie et d'Afrique se souleveroient, et que d'un seul coup on pourroit causer la ruine entière des Othomans.

Il y a lieu de croire que, portant d'abord le désordre dans la capitale de l'Empire, il y produiroit un plus grand effet parmi les Turcs. Il n'y a pas de nation qui prenne si facilement l'épouvante : j'ai sçeu que Mahomet IV, qui vient d'estre déposé, fut sur le point d'abandonner Constantinople et de passer en Asie en l'année 1657, du temps du siège de /66r/ Candie, sur la nouvelle qu'il reçeut que son armée navale avoit esté défaitte sous les vieux Châteaux des Dardanelles par celle des Vénitiens, craignant qu'ils ne vinssent à Constantinople, et on asseure qu'ils l'auroient prise sy, après cette victoire, ils y feussent allez ; mais cette expédition ne leur convenoit pas alors, et ils étoient trop faibles pour l'entreprendre. Lorsque j'estois en Egypte, pendant l'esté dernier, quantité de bonnes familles de Constantinople s'y retiroient sur la nouvelle que l'armée de l'Empereur avoit passé le pont d'Essex ; on nolisoit à quel prix on vouloit tous les vaisseaux françois, anglois et hollandois, qui estoient à Constantinople, pour les passer, et l'on payoit jusqu'à 4 à 500 piastres de la chambre du capitaine. Je voyois arriver incessamment à Alexandrie des bastimens chargez de 2 et 300 personnes, tant la frayeur estoit grande parmy ces peuples ; j'estois à Smirne lorsque la nouvelle y arriva de la défaitte des Turcs dans la bataille de ....[160] qu'ils ont perdue et qui a causé d'une consternation

Avrupa'da güvenlik içinde hissetmeyen çok büyük sayıda Türk, Asya'ya geçti. Tüm bunlar gösteriyor ki, güçlü bir deniz gücü Çanakkale Boğazı önünde görünse, raporlarımda da görülebileceği gibi kenti savunabilecek hiçbir kale olmadığı için, İstanbul arkasından hemen terk edilecek.

Çanakkale Boğazı'nın yeni hisarlarında durmaya hiç gerek yok, çünkü bunlar sizin geçmenize engel olamazlar, dolayısıyla doğrudan doğruya, üç gün içinde alabileceğimiz, eski hisarlara gitmek gerekir, tabii bu geçidi güvenlik içinde tutmak için hisarları tahkim etmek lazım. Asya tarafındaki hisar bir düzlükte ve çok müsait bir yerde kuruludur, dolayısıyla iyi bir kale olabilir, surları kara tarafında üç tane ve boğaz tarafında da iki yarım çok iyi burç, ayrıca bir geçiş yolu ve bir eğinti oluşturabilir; tüm bu yapılar için toprak çok müsait olduğu ve çabuk bir şekilde bunların yapılabileceği söyleniyor. Avrupa yakasındaki hisarın konumu o kadar iyi olmadığı gibi, önemi de diğeri gibi o kadar fazla değil, çünkü nasıl olsa Avrupa tarafında yakın bir zamanda Türkler'den korkmaya neden kalmayacak. Yukarıda bulunan köyü surların içine alıp savunmayı güçlendirmek gerekir; birkaç tane küçük tabya ile beraber bir de iyi bir hendek açılırsa buraya hakim olunabilir, üstelik de oradan boğazdaki Türk bataryası da zor durumda bırakılabilir. Buraya gelip yerleşilirse, bu işleri yapmak için kullanılacak işçileri korumak için birkaç kalyon, kadırga, daha bazı küçük gemi ve asker bırakmamız gerekiyor, değilse bu girişimimiz baltalanabilir.

Daha önce de söylendiği gibi, İstanbul'u kuşkuya yer olmayacak bir şekilde terk edilmiş bulacağız. Türkler eskiden beri güçlerini çok sayıda asker yetiştirmeye harcadılar, hemen Macaristan'a kadar tahkim edilmiş ve çekilebilecekleri hiçbir kaleleri yoktur, hele her şeye rağmen İstanbul'u savunmaya karar verirlerse, bir kuşatmaya karşı koyacak durumda olmadıkları için

générale dans touttes les provinces de l'Empire, en sorte qu'il y eut une infinité de Turcs qui passèrent en Asie, ne se croyant plus en seureté en Europe. Tout cela fait voir que, si une puissante armée navale paroissoit aux Dardanelles, la ville de Constantinople seroit bientost abandonnée, n'y ayant aucunes forteresses capables de faire résistance, ainsy qu'on l'a pu remarquer dans mes mémoires.

Il ne faudroit point s'arrester aux Châteaux neufs des Dardanelles, puisqu'ils ne sçauroient vous empescher de passer, je voudrois aller droit aux vieux Châteaux, qu'on auroit pris en moins de trois jours ; je les voudrois bien fortiffier en mesme temps pour s'asseurer ce passage. Le Château d'Asie est sçitué dans une plaine et advantageusement pour en faire une bonne place, son enceinte pourroit estre de trois bons bastions du costé de terre et de deux demy bastions du costé du canal, il suffiroit que ce fort feust de terre avec un bon fossé, un chemin couvert et un glacis, la terre y seroit très propre pour ces ouvrages et en seroient bien plutost en estat. La disposition du Château d'Europe n'est pas si favorable, il ne seroit pas aussy de la mesme importance que l'autre, /66v/ parce qu'il n'y auroit plus rien à craindre des Turcs en Europe. Il faudroit enfermer dans son enceinte la hauteur où le village est sçitué et qu'on pourroit aisément rendre d'une bonne deffense ; on pourroit l'occuper de quelques ravelins avec un bon fossé, pour estre maistre de ce commandement, duquel on pourroit incommoder la batterie du canal. Si on venoit s'y poster, il faudroit laisser quelques vaisseaux, galères, galiotes, avec les troupes pour soustenir les ouvriers qui seroient employez à ces ouvrages, qui pourroient estre traversez sans cette précaution.

On trouveroit immanquablement Constantinople abandonnée, ainsy qu'il a desjà esté dit. Les Turcs, qui ont toujours mis leurs forces dans leurs nombreuses troupes, n'ayant aucunes places fortifiées, jusqu'aux frontières d'Hongrie, où ils se puissent retirer, et, quand ils prendroient le party de deffendre Constantinople contre touttes les

çok çabuk güç durumda kalacaklar. Bizim bu konuda çok büyük üstünlüğümüz olacak, çünkü imparatorluğu oluşturan tüm milletler bizimle beraber olacak; Avrupa'da Pâdişah'ın üçte ikisinden fazla tebaasını oluşturan Rumlar ve diğer Hıristiyanlar isyan edeceklerdir ve başlarında önder ve ellerinde silah olacağı için tek başlarına Türkler'in hepsini paramparça etmeye yeterlidirler ve uzun zamandan beri onların despotik hakimiyetinden çektikleri sıkıntıların intikamını almak için hiçbirini hayatta bırakmayacaklar.

İstanbul'un efendileri olduğumuzda, derhal surlarda açılan gedikleri tamir edip, kara tarafını savunabilecek duruma getirmek için surların etrafındaki hendeği beşaltı arşın genişletmek gerekecek. Bu şehirde hamallık yapan 40 000 Ermeni var, onlar çabucak bu işi yapabilirler. Ayrıca çok çabuk bir şekilde kırk bin kişilik bir ordu ile sınırlara yürüyerek, deniz kuvvetlerinin tamamını, şehrin güvenliğini korumak için İstanbul limanında bırakmak gerekir; şehrin güvenliğini kalyon ve kadırga askerleri sağlayacak.

Polonya Kralı, Venedik Cumhuriyeti, Erdel Prensi, Kont Tököli arasında bir birlik anlaşması imzalamak gerekir; bunlar bu anlaşmayı imzalamaya kendi çıkarları için teşvik edilecekler ve şayet İmparator, Hıristiyan hükümdarlar arasında aşağıda verildiği gibi veya taraflara uygun gelecek başka bir paylaşmadan memnun olmadığı için bu birliğe girmekte zorluk çıkarma ihtimaline karşı önemli üstünlükler elde ederek imparatorun yapabileceği fetihleri sınırlandırmak gerekir.

İmparator Türkler'den aldığı yerlerin sahibi olarak kalacak, ve ayrıca henüz Türk hakimiyeti altında olan tüm Macaristan şehirleri ve kaleler, daha uzağa açılmamak şartı ile ona verilecek. Venedik Cumhuriyeti'nin payına Slovenya ve Hırvatistan'ın Türk bölümü, Bosna ülkesi, Dalmaçya, Arnavutluk ve Epir düşecek. Tüm bu eyaletler onlara çok uygundur, çünkü bir

aparences, elle seroit bientost forcée, n'estant point en estat de soustenir un siège. On auroit un très grand advantage dans cette entreprise, qui est que tous les peuples seroient pour nous ; les Grecs et autres Chrestiens, qui sont plus des trois quarts et demy des sujets du Grand-Seigneur en Europe, ne manqueroient pas de se soulever, et, ayant des chefs et des armes, ils suffiroient seuls pour tailler tous les Turcs en pièce, et auxquels ils ne feroient aucun quartier pour se venger des cruautez qu'ils souffrent depuis longtemps sous leur tyranique domination.

Estant maistres de Constantinople, il faudroit incessamment faire réparer les brèches, et approfondir le fossé et l'eslargir de cinq ou six toises pour mettre le costé de terre en estat de deffense. Il y a 40,000 Arméniens dans cette ville, servant de portefaix, qui auroient bien tost fait ce travail. Il faudroit marcher incessamment avec une armée de quarante mil hommes sur les frontières, en laissant toutte l'armée navalle dans le port de Constantinople pour la seureté de la ville, qui seroit gardée par les soldats des vaisseaux et des galères.

Il faudroit faire un traitté d'union entre le roy de Pologne, la République de Venise, le prince Transsylvain, et le comte de Tekely, auxquels /67r/ pour cet effet et pour les y engager par leurs propres intérez, il seroit à propos de faire des advantages considérables, afin de se mettre en estat de prescrire des bornes aux conquestes de l'Empereur, en cas qu'il fist difficulté d'entrer dans le traitté cy-dessus et qu'il ne feust pas content du partage, qui seroit proposé entre les princes chrestiens suivant le projet cy-dessous, ou quelqu'autre qui sera jugé plus convenable à touttes les parties.

L'Empereur demeureroit maistre de touttes les conquestes qu'il a faittes sur les Turcs, et on luy cèderoit touttes les autres villes et places de Hongrie, qui restent encore sous la domination du Turc, à condition qu'il ne s'estendroit pas plus loing. La république de Venise auroit en partage l'Escla-

bölümü ülkelerine komşu, ve eski egemenliğine kavuşturulacak olan Dubrovnik haricinde hepsi de Adriyatik Körfezi'nin kıyılarında yar alıyor. Bu eyaletlere karşılık, Venedikliler Mora, Akhaia, Eğriboz (Negropont) adasını aldıkları takdirde Krala (XIV. Louis) verecekler; terk edecekleri ülkelere göre iki kat yer kazanacakları ve üstelik kendilerine ülkelerine çok uzakta olan fethedecekleri yerlerine göre kendi tercihlerine çok daha uygun olduğu için bu değişime kolaylıkla razı olacaklar; ayrıca bu ülkelerle, ayakta tutulması kendilerine pahalıya mal olacak bir donanma ile ulaşım sağlayabilecekler. Böylece Venediklileri Ege adalarından uzaklaştırmış oluruz, ve biz o adalara egemen olduğumuzda, Venediklilerin buralara yaklaşmasına müsaade etmemek gerektiği gibi, hiçbir liman, hiçbir koy sahibi olmalarına da olanak bırakmamak gerekir, değilse, zaten güçlü olan deniz kuvvetleri daha çok artar ve bize zarar verebilirler.

Viyana'yı kurtardığı halde bu savaşta hiçbir çıkar elde edemeyen Polonya Kralı'nın payına Boğdan ve Eflak düşecek. İmparator ona yeteri kadar borçludur, o yüzden de bu iki prenslik üzerindeki iddialarından onun lehine vazgeçer ve böylece Majesteleri Polonya Kralı'nı, Osmanlıların onlara sığınmalarını önlemek ve tüm geçit yollarını tutmak için Tatarlara karşı hareket etmeye ikna edebiliriz. Tatarlara gelince, şimdilik onlardan fazla bir şey istemek doğru değildir, çünkü onları dize getirmek zordur. Tersine, Moskofları kazanamazsak, onlara özgür bir şekilde, kimseye bağımlı olmadan kendi kendilerini idare edecekleri konusunda güven vermek gerekiyor, bu yol onların herhangi bir girişimde bulunmalarını engeller ve rahat durmalarını sağlar. Erdel Prensi'ne de egemenliğini geri vermek ve İmparatora karşı bizim tarafımızda yer alması için ona yardım etmek gerekecek; prensliği çok büyük ve her zaman yanımızda olması bizim çıkarlarımıza uygundur.

vonie et la Croacie turques, le royaume de Bossnie, la Dalmatie, l'Albanie et l'Epire. Touttes ces provinces leur conviennent parce qu'une partie avoisine leurs estats et qu'elles sont touttes contigues sur leur golfe, excepté touttes fois la république de Raguse, qu'on establiroit dans son ancienne souveraineté. Moyennant touttes ces provinces, les Vénitiens céderoient au Roy la Morée, l'Achaïe et l'isle de Negrepont, en cas qu'ils l'eussent soumise; ils consentiroient facilement à cet échange, qui leur seroit advantageux puisqu'ils y gagneroient deux fois autant de pays que ce qu'ils quitteroient et qui seroit beaucoup mieux à leur bienséance que leurs conquestes qui sont trop esloignées de leur estat, et avec lesquelles ils ne pourroient avoir de communication que par des flottes, dont l'entretien leur cousteroit beaucoup. De cette manière on esloigne les Vénitiens de l'Archipel, d'où il ne faut point les laisser approcher lorsque nous en serons maistres, ny permettre qu'ils y ayent aucuns ports, ny retraittes, parce que, leurs forces par mer estant desjà considérables, elles pourroient augmenter dans la suitte et nous faire de la peine.

Le partage du roi de Pologne, qui n'a tiré aucun advantage de cette guerre quoy qu'il ayt sauvé Vienne sera la Moldavie et la Valaquie. L'Empereur lui a assez d'obligations pour renoncer à ses prétentions en sa faveur sur ces deux principautés, moyennant quoy Sa Majesté Polonaise /67v/ s'engagera d'agir contre les Tartares et d'empescher que les troupes ottomanes ne se réfugient chez eux, en gardant tous les passages. À l'égard desdits Tartares il ne seroit pas à propos de leur rien demander présentement, estant mal aisé de les réduire, il faudroit au contraire les asseurer qu'on les laisseroit libres pour se gouverner eux-mesmes sans aucune dépendance, ce seroit un moyen pour les empescher de rien entreprendre et les engager à demeurer en repos, si on ne peut gagner les Moscovites. Il faudroit restablir le prince de Transylvanie dans sa souveraineté et luy donner

Her ihtiyacımız olduğunda İmparatora kafa tutabilecek ve Macar tebaasını ayaklandırabilecek durumda olan Kont Töhköli için müsait bir çözüm yolu bulmamız gerekiyor; ayrıca çok iyi bir adam ve uzun bir harp tecrübesi ve karşılarında çarpıştığı düşmanlarının çeşitliliği onu çok mahir bir kişi haline getirdi. Hem onun, hem de bizim çıkarlarımız için Temeşvar Prensliği ona çok uygun olabilir, çünkü bu prenslik Macaristan'la komşudur ve Töhköli her an bu ülkeye girebilir. Bu prensliği ona vermek suretiyle onu Fransa'nın çıkarlarına güçlü bir şekilde bağlayabiliriz.

Mora, Akhaia, Tesalya, Makedonya, Sırbistan, Bulgaristan ve Rumeli ve donanması görünür görünmez Majesteleri'ne itaat göstererek emirlerine girecek olan tüm Ege adalarının tamamı (kalesi olanlardan bahsediyorum) ile beraber Krala ait olacak. Çıkarmaya bu adalardan başlamaktansa bu şekilde onları teslim almak çok daha kolay olur, çünkü Eğriboz, Girit ve Rodos gibi tahkim edilmiş ve uzun kuşatmalara dayanabilecek yerlerde olabileceği gibi buraları da kuşatırsak ordumuzun gücü erir; yani kara taraflarını fethederek tüm bu yerler kendiliklerinden ve hiçbir adamımızı kaybetmeden bize teslim olacaklar. Ayrıca saldırıya adalardan başlamanın bir başka sakıncası da, oralarda çok vakit harcamak ve bu arada Türkler'in veya İmparatorun, Majesteleri'nin İstanbul'u almakla ilgili tasarısının sırrına vâkıf olma tehlikesidir.

Bu şehrin sahipleri olduktan sonra yapılacak iki şey var; birincisi, geçiş güvenliğini sağlamak ve buradan İstanbul'a herhangi bir zararın gelmesini önlemek için Karadeniz Boğazı'nı tahkim etmek ve böylece bu fetihten sonra ihtiyaç halinde kalyon ve kadırgaları Anadolu'daki ada ve şehirleri teslim almakta kullanabiliriz. Ancak daha fazla güvenlik için, Karadeniz'e çekilebilecek Pâdişah kalyon ve kadırgalarını ateşe vermek için deniz kuvvetlerinden birlikler ayırmak gerekecek, bunun için de

une grande protection afin de demeurer dans notre parti contre l'Empereur ; sa principauté est considérable, et on aura toujours besoin de l'avoir dans nos intérêts.

On doit ménager quelque chose pour le comte de Tekeli, qui sera toujours en estat par ce moyen de faire teste à l'Empereur et de souslever ses sujets d'Hongrie, en cas qu'on en eust besoin ; c'est d'ailleurs un fort brave homme, qu'une longue expérience dans la guerre et la grande diversité des ennemis, où il s'est trouvé, ont rendu habile. La principauté de Themesvar lui conviendroit bien, non seulement pour ses intérests mais aussy pour les nostres ; cette principauté est contigüe avec la Hongrie, dans laquelle il pourroit toujours entrer de plein pied. On luy en pourroit donner l'investiture qui l'attacheroit fortement aux intérêts de la France.

La Morée, l'Achaïe, la Thessalie, la Macédoine, la Servie, la Bulgarie et la Romanie demeureroient au Roy avec touttes les isles de l'Archipel, qui se soumettroient touttes (j'entens celles qui sont fortiffiées) à l'obéissance de Sa Majesté aussy tost que son armée navalle paroistroit. Ces isles se peuvent réduire bien plus aisément de cette manière que si on avait commencé par elles, y ayant des places qui estoient en estat de soustenir de longs sièges et de diminuer notre armée, comme Negrepont, Candie et Rhodes ; au lieu que, soumettant toutte la terre ferme, ces places se rendront sans qu'il en couste un seul homme. Ce qu'il y auroit eu encore à craindre, en attaquant premierement les isles, est qu'en y consommant beaucoup de temps, ce seroit donner le moyen, soit /68r/ aux Turcs, soit à l'Empereur, de traverser le dessein du Roy, si on remarquoit que Sa Majesté eust dessein sur Constantinople.

Il y a deux choses essentielles à faire après qu'on se seroit rendu maistre de cette ville ; la première est de fortiffier les châteaux du canal de la Mer Noire pour mettre ce passage en seureté, afin de n'avoir rien à craindre pour Constantinople par cet endroit, en cas qu'on eust besoin ailleurs

bu denizi iyi tanıyan Rum kılavuz kaptanlarını bulmakta güçlük çekmeyiz.

İkincisi, kalyon, kadırga, bombarta ve yangın gemilerinden oluşacak bir filoyu Selanik koyuna göndermektir. Bu şehir çok büyüktür, surları fena değildir ve körfezi epeyce içerde olduğu ve her sefer mevsiminde Osmanlı kara parçası daraldığı için şu anda sınırdan çok uzakta değil [149]; dolayısıyla Osmanlı orduları, bu şehir limanında her zaman çok bol olan kayıklarla Asya'ya kaçmak umuduyla, buraya sığınabilirler, biz de bu filo ile bu kaçışı ve çok büyük ve önemli olan bu şehrin talan edilmesini önlemiş oluruz.

Şimdi tüm bu açıklamalardan kolaylıkla anlaşılacağı gibi, Avrupa'daki orduları, imparatorluğun içinde bulunduğu kötü vaziyeti, efendileri sultanın artık ne emir ne de imdat gönderme olanağının olacağı Asya'ya geçtiğini öğrenince, çok çabuk bir şekilde darmadağın olacaklar. Hiçbir adam kurtulamayacak; Asya'ya göndereceğimiz kadınlar ve çocuklar dışında hepsini paramparça etmek gerekir. Ancak yirmi bin kadar adamı hayatta bırakmakta yarar vardır: Bunların en iyilerinden 10-12.000'i seçilerek yük gemileriyle Fransa'ya gönderilecek ve orada Doğu'da kullanılan kadırgalarda kürekçilerin yerini alacak, onun için de bu sefere çıkacak kadırgalar Fransa'dan ayrılır ayrılmaz, hemen o kadar daha kadırga inşaatına başlamak gerekir ki Majesteleri'nin elinde her zaman kırk kadırga hazır bulunsun.

Ancak Osmanlı orduları hemen teslim olurlarsa ve hiçbir direnişte bulunmazlarsa, hayatlarını bağışlayabiliriz ve onları önce Ege kıyı şehirlerine ve takımadalara dağıttıktan sonra Cezâyir ve Tunus ülkeleri kıyılarına boşaltabiliriz; böylece çok uzakta olacakları için bir daha Asya'ya dönmeyi düşünmeyecekler ve Asya'daki Türkler de bir daha, herhangi bir girişimde bulunabilecek bir askeri birlik oluşturamayacaklar.

des vaisseaux et des galères, comme il pourroit arriver dans la suitte, pour réduire les isles et places de la Natolie. Mais, pour plus grande seureté, il faudra faire des détachemens de l'armée navalle pour envoyer brusler les vaisseaux et galères du Grand-Seigneur, qui se seront retirez dans les ports de la Mer Noire ; on ne manquera pas de pilotes grecs qui entendent cette navigation.

La seconde chose, ce sera d'envoyer un détachement de vaisseaux, galères, galiotes et bruslots, à la rade de Salonique. Cette ville est très grande et a quelques fortifications, et comme présentement elle ne se trouve pas loing de la frontière [161] à cause de son golfe qui s'advance beaucoup, dans les terres, et que leurs frontières se raprochent d'eux touttes les campagnes ; les troupes othomanes pourroient bien s'y réfugier dans l'espérance de se sauver en Asie avec des saïques, dont il y en a toujours un bon nombre dans le port de cette ville, par ce moyen on empescheroit cette retraite, et le pillage de cette grande ville, qui est très considérable.

L'on peut maintenant comprendre fort aisément que les armées du Grand-Seigneur qui seroient en Europe, seroient bien tost débandées, quand elles sçauroient le désordre de l'Empire et que l'empereur leur maistre seroit repassé en Asie, d'où il ne seroit plus en estat de leur envoyer ses ordres ny aucun secours. Il n'en échapperoit pas un seul homme ; il les faudroit tous tailler en pièces, à l'exception des femmes et des enfans, qu'on repasseroit en Asie. Il seroit bon cependant de donner quartier à une vingtaine de mil hommes, sur lesquels on en choisiroit 10 à 12 mil des meilleurs pour les envoyer en France par les bastimens de charge, qui s'en retourne-roient, et remplacer les chiourmes des gal-ères qui serviroient au Levant ; c'est pour-quoy dès leur /68 v/ départ de France, il seroit nécessaire de commencer à construire autant de corps de galères, afin que Sa Majesté eust toujours le nombre en France de ses 40 galères complets.

Bu da Asya ve Mısır'daki eyaletlerin tümüne ayaklanma fırsatı verecek ve her biri egemen birer devlet olma olanağına kavuşacak. Ancak bu devletlerden o kadar korkmaya gerek kalmayacak, çünkü parça parça olacaklar. Aşağıda, Avrupa'daki topraklarını ve ordularını kaybettikten sonra, Pâdişah Asya'ya geçmeye zorlanırsa neden tüm bu eyaletlerin ona asla sadık kalmayacaklarını izah edeceğim.

Türkler'in Asya'ya kaçışı, terkedilmiş Avrupa tarafını önemli bir şekilde ıssızlaştırmayacak; bu kaçış onlar için elverişli bile olabilir, çünkü hem o kadar düşmanı beklemekten kurtulacağız, hem de, Türkler kendileri hiç çalışmayıp, toprağı işlemek için Hıristiyanları çalıştırdıklarından, o kadar mideyi doyurmak zorunda kalmayacağız; böylece de Mora, Volos ve Karadeniz'den büyük miktarlarda buğday getirmeye ihtiyaç kalmayacak ve ilk yıl bizim getirebileceğimiz buğdayla yetinip, ülkenin sahipleri olur olmaz, hemen ekebildiğimiz tüm buğdayı ekip, çok verimli olan ancak yarıdan fazlası işlenmemiş olan tüm toprakları üretici hale getirebiliriz; Rumlar mal sahibi olmaya katiyyen cesaret edemedikleri için, ettikleri takdirde de korkunç zulümle karşılaşacaklarını bildiklerinden fukaralık içinde kalmaya zorlanıyorlar.

İstanbul limanında çok iyi bir deniz kuvveti tutacağınız için, Türkler'den korkulacak bir şey kalmayacak, tersine, yukarıda sözkonusu edilen paylaşımdan dolayı Hıristiyanlara karşı tahkimat yapmaya yönelmek gerekecek. Bu paylaşımda herkes çıkarlarına uygun paylar alacağı için, fethedeceğimiz topraklarla İmparator arasında bir tampon bölge oluşacak ve bizimle Macaristan arasında kalan küçük devletler Avusturya İmparatorluğu'na karşı her zaman Macaristan'a yardım edecekler; sadece bize ait olacak Sırbistan tam sınırda olduğu için İmparator oradan Yunanistan'a doğrudan girebilir, ancak adı geçen Sırbistan korunması kolay ormanlar ve dağlarla kaplı

Mais si les troupes othomanes mettoient les armes bas, et se soumetoient sans faire résistance, on peut leur donner la vie et les disperser en diverses villes de la coste et isles de l'Archipel pour les embarquer ensuitte, et les aller débarquer sur les costes des royaumes d'Alger et de Tunis ; elles ne penseroient plus à retourner en Asie, d'où elles seroient trop esloignées, et, par ce moyen, les Turcs d'Asie ne seroient plus en estat de former aucun corps capable de rien entreprendre, et ce seroit donner occasion à touttes les provinces d'Asie et à l'Egypte de se révolter et de s'ériger en estats souverains, dont il y auroit beaucoup moins à craindre, estant ainsy divisez. J'expliqueray cy-après les raisons qui doivent faire croire que touttes ces provinces ne demeureront point fidèles dans l'obéissance du Grand-Seigneur, si on le contraignoit de repasser en Asie pour avoir perdu ses estats d'Europe et touttes ses troupes.

La retraitte des Turcs en Asie ne dépeupleroit pas considérablement les provinces d'Europe, qu'ils auroient abandonnées, elle leur seroit mesme advantageuse, car non seulement on ne seroit pas obligé d'avoir des ennemis à garder mais on seroit encore deschargé d'autant de bouches inutiles parce que les Turcs ne travaillent point à la terre se servant des chrestiens pour la cultiver, de cette sorte on n'auroit pas besoin d'une si grande quantité de bled qu'on tireraoit de la Morée, du Volle et de la mer Noire, et avec ce qu'on en pourroit porter on en auroit suffisamment sur les lieux pour la première année, mais aussy tost qu'on seroit maistre du pays, il faudroit commencer par semer tout le bled qu'on pourroit et mettre touttes les terres en raport qui y sont excellentes, et dont plus de la moitié demeurent incultes, parce que les Grecs n'osent avoir du bien qui leur attireroit de cruelles persécutions de la part des Turcs pour l'avoir, ce qui les force de demeurer dans leur pauvreté.

olduğu için, ve lüzum görülen müsait yerlerde kale ve hisar inşa edilirse, bu yöndeki sınırımız yeteri kadar güvenlik içinde olacak.

Bu yeni imparatorluk ayakta durabilecek bir duruma geldiğinde, Asya tarafındaki uçta, tam Kızkulesi karşısında beş burçlu iyi bir kale yapmak isterim. Ayrıca İzmir'i de elde etmek ve Türkler'in oraya yerleşmemesi için şehri koruyan kaleyi çok iyi bir şekilde güçlendirmek gerekir, değilse burası, limanı sağlam olduğundan onlar için çok yararlı olabilir.

Böylece Çanakkale ve Karadeniz boğazlarındaki hisarları tahkim ettikten sonra, çok güzel olan Anadolu toprağının kıyılarını güvenlik altına alabiliriz.

Malta (Saint-Jean) tarikatını, komşu birkaç adayı daha oraya ilave ederek Rodos Adasına yeniden yerleştirebiliriz[150], böylece şövalyeler Anadolu kıyılarında devamlı olarak Türkler'e karşı korsanlık yaparak, onlara, bizim adayı saklayarak vereceğimiz zarardan daha fazla zarar vermelerini sağlayabiliriz.

İşler bu duruma geldiğinde, İstanbul'u iyice tahkim etmeyi düşünmek gerekir, bunun için de surların karaya baktığı taraftaki hendeği, daha önce de söylendiği gibi, sekiz-on ayak derinleştirerek ve 10-12 m. genişleterek yerinde bırakmak isterim; oradan çıkacak toprak da şehrin önünde ve surların gerisinde bir tabya oluşturur. Ancak bu taraftaki savunma sistemi direniş için hiç de yeterli olmayan ve sadece yuvarlak ve dörtgen şeklindeki kulelerden oluştuğundan, bu cepheyi, çepeçevre bir hat üzerinde yapılacak, güçlü burçlar ve perde hattı üzerinde inşa edilecek ay tabyalarla ve bir kurşun tutmaz yolla gayet orantılı olarak kazılacak bir hendekle desteklenecek başka bir çıkıntı ile korumak gerekir. Buranın toprağı bu tür yapıları yapmaya müsaittir ve bu yapılarla İstanbul'u, yalnız bu cepheyi korumak gerekeceği için, çok iyi

Comme il n'y auroit rien à craindre du costé des Turcs pendant qu'on entretiendra d'une bonne armée dans le port de Constantinople, il faudra s'attacher /69r/ à se fortifier du costé des Chrestiens qui seront plus à craindre par le partage cy-dessus, où chacun trouve ses advantages, on fait barrière contre l'Empereur et qui couvre nos conquestes, les petits Estats qui separeroient les nostres de la Hongrie seroint toujours en estat de s'opposer aux entreprises de l'Empire en les secourant, il n'y a que la Servie qui nous appartiendroit, qui soit de plein pied et par où l'Empereur pourroit entrer dans la Grèce, mais ladite province de Servie est remplie de forets et de montagnes dont les passages sont faciles à garder, de sorte que toutte nostre frontière seroit assez asseurée de ce costé-là, en observant de construire des citadelles et des forts dans les postes qui seroient reconneus, les plus advantageux.

Lorsque ce nouvel empire sera un peu affermi, je voudrois construire un bon fort à cinq bastions sur la pointe de l'Asie, vis-à-vis la Tour de Leandre, il seroit nécessaire aussy de se rendre maistre, de Smirne, et de fortiffier le château qui commande, et bat la ville en ruine afin que les Turcs ne peussent s'y establir, estant un poste qui leur seroit très advantageux à cause de son beau port et en fortiffiant les chateaux du canal des Dardanelles et de celuy de la mer Noire on seroit asseuré de toutte la coste de la Natolie, qui est un tres beau pays.

On pourroit restablir la Religion de Malte dans l'isle de Rhodes [162] en luy donnant encore quelques isles voisines, ils asseureroint encore davantage la coste de Natolie par les courses continuelles qu'ils feroient sur les Turcs dont ils receveront plus d'incommodité que de nous si nous conservions cette isle.

Les choses estant dans cette disposition, il seroit a propos de penser à mettre Constantinople en estat d'une bonne def-fense, je voudrois pour cet effet laisser le front qui regarde la terre dans l'estat qu'il est en approfondissant le fossé, ainsy qu'il a esté

korunan bir şehir haline getirebiliriz; diğer iki tarafı zaten denizle korunuyor. Bu projenin çizimi şehrin planında nokta nokta olarak gösterildi. Daha sonra Yedikule'nin etrafında iyi bir kale yapılarak, onun burç olarak kullanılması sağlanabilir. İstanbul'un, deniz kıyısının, limanın, limanın karşısında bulunan ve ona sadece 600 m. uzaklıkta olan diğer şehirlerin dizginlerini elde tutabilmek için Sarayburnu'na bir başka kale yerleştirmek uygun olur.

İstanbul deniz kıyısı boyunca surların üstünde bulunan tüm evler tamamen ortadan kaldırılacak ve onların yerine, Marmara Denizi tarafını da Yedikule'ye kadar koruyacak ve şehrin etrafında, top da yerleştirilebilecek bir hisarpeçe oluşturacak dayanıklı bir korkuluk yapmak gerekir; bu arada liman tarafında, ticaret mallarının gemiden indirilmesi için çeşitli yerlere meyilli rıhtımlar yapılacak. Böylece şehir artık hiçbir saldırıya maruz kalmayacak, oraya herhangi bir saldırı yapabilmek için büyük güçler gerekiyor. Dünyada bu önemde olan bir şehri bu denli ihmal edebilen, Türklerden başka bir millet yoktur, çünkü hiçbir top ateşine maruz kalmadan, surların dibine gelinebilir. Çanakkale Boğazı'ndaki yeni hisarlar yıkılıp, topları eritilmelidir.

Bu sefer için, kalyon ve kadırga askerleri haricinde, iyi adamlardan seçilmiş otuzkırk bin kişilik bir ordu, içlerinden beş-altısı ikinci dereceli olmak üzere 40 tane üçüncü ve dördüncü dereceli harp kalyonu, 30 kadırga, 10 bombarta, 12 yangın gemisi ve 200 nakliyat gemisi gerekiyor; gemilere büyük miktarda peksimet, buğday, sebze ile beraber un, 300 bin libre barut, ayrıca donanma teçhizatı, 50 bin bomba, ülkedeki Rumları ve diğer Hıristiyanları silahlandırmak için 60 bin tüfek, 30 bin çift tabanca ve 50 bin kılıç; sekiz milyon nakit para ve yeri eşmek ve kuşatma yapmak için çeşitli aletler; geldiğimizde kuracağımız süvari birlikleri için 15 ila 20 bin arasında at eğeri.

dit de huit à dix piez et l'eslargissant de 5 à 6 toises ; les terres qui en proviend-roient serviroient à former un rempart pardevant la ville, derrière le mur d'en-ceinte. Mais comme les deffenses de ce front ne consistent qu'en des tours rondes et quarrées, qui ne sont pas suffisantes pour faire une bonne résistance, il seroit nécessaire de couvrir ce front par une autre advancée, qui seroit construite sur une ligne circulaire, /69v/ avec des bastions royaux, un bon fossé proportionné des demy-lunes sur les courtines et un chemin couvert. Le terrain peut permettre ces ouv-rages, avec lesquels on rendroit Constan-tinople une très bonne place, où n'y ayant que ce costé-là à garder, il seroit aisé de le deffendre ; les deux autres costez estant deffendus par la mer qui les environne. On trouvera le projet de ce dessein ponctué sur le plan de la ville. On pourroit ensuitte faire une bonne citadelle au château des Sept Tours, en l'enfermant dedans pour luy servir de donjeon. Il seroit à propos d'en poster aussy une à la place du Serraïl, pour tenir en bride Constantinople, le long de la mer, et du port avec les autres villes qui sont de l'autre costé du port, à qui elle commanderoit, le trajet n'estant que de 300 toises en cet endroit.

Touttes les maisons qui se trouvent sur le quay, le long des murs de Constantinople, doivent estre rasées et en leur place il y faut construire un bon parapet à l'épreuve, qui règne aussi sur le quay du costé de la Mer de Marmora, jusqu'au château des Sept Tours, afin de former une fausse-braye, tout autour de la ville, où l'on puisse mettre du canon, en prattiquant du costé du port des cales en divers endroits pour le débarquement des marchandises. De cette manière, la ville ne sera plus exposée à aucune insulte et il faudra de grandes forces pour l'attaquer ; il n'y a que les Turcs au monde qui soient capables de négliger, comme ils font, une ville de cette importance puisqu'on peut venir au pied des murailles sans estre exposé à aucun coup de canon. Il faudroit raser les Châteaux neufs des Dardanelles et en refondre le canon.

Je croys que pour cette expédition il faut faire estat de trente à quarante mile hommes de bonne troupes, non compris les

Bu masraf bir kere için yapılacak, daha sonra oraya yeniden para göndermeye gerek kalmayacak, çünkü ülke kara ve deniz ordularını beslemek için ihtiyaç duyulan şeyleri yeteri kadar verebilir, bunun için, özgürlüğe kavuşmalarını, imparatorluklarını yeniden kurmak için Tanrı'nın bir mucizesi olarak görecek olan Rumlar'a yumuşak davranmak gerekir; ve her tür tehlike ihtimaline karşı, her şeyin bol olduğu İstanbul'da çok büyük yeni bir deniz gücü kuruncaya kadar bu memlekette 30 kadırga, 20 harp kalyonu, bombartalar ve yangın gemileri bulundurmalıyız; gerçekten de daha önce söylendiği gibi, kalyon ve kadırgaların inşaat ve donatımı için gerekli olan her şey bolca bu şehirde bulunuyor; ayrıca Ege ve Marmara Denizi'nin her tarafındaki kıyı ve adalar, çok sayıda liman ve koyları ile, orada bulunduracağımız deniz kuvvetlerinde sıra ile kullanarak daha sonra iyi tayfa yapacağımız büyük sayıda gemici yetiştiriyor.

Daha sonra Mısır'ın fethini düşünebiliriz, bu memleketi elde tutmak çok daha kolaydır, çünkü artık oraya çok yakın olacağımız için, yardım göndermemiz de daha kolay olacak. Ancak, İstanbul'un, Yunanistan'ın ve Ege adalarının sahibi olmadan, Mısır raporunda daha uzunca anlatıldığı gibi[151], böyle bir fetih, yardım göndermek için fazla uzak olduğundan, Fransa'ya uygun olmaz. Daha geniş bir görüşü benimseyerek tüm Anadolu, Suriye ve Filistin'i de fethederek, Osmanlı ulusunu Fırat ötesinde ve Arabistan çöllerinde gidip oturmaya zorlayabiliriz; bu yolla Hıristiyanlığın Mukaddes Yerlerini onların zulmünden kurtarırken, bu ulus da her tarafa, bir daha başını kaldırmaktan ümidini kesmiş bir şekilde, dağılacaktır; bu durumda Osmanlılara tek yardım edebilecek kişi İran şahıdır, ancak o da fazla zahmete girmeyecektir, çünkü onun da çıkarı bu ulusun ortadan kalkmasıdır, üstelik ne bu hükümdar ne de onun tabası savaş yapmaya uygundur, her

soldats des vaisseaux et des galères, 40 vaisseaux de guerre du 3e et 4e rang, à l'exception de cinq ou six, qui peuvent estre du 2e rang, 30 galères, 10 galiotes à bombe, 12 bruslots et 200 bastimens de charge ; il faudroit embarquer quantité de biscuit, des bleds et de la farine, avec des légumes, 300 mil livres de poudre, outre l'armement de la flotte, et 50 mil bombes, 60 mil mousquez pour armer les Grecs et autres Chrestiens du pays ; 30 mil paires de pistolets et 50 mil sabres ; avec huit millions en argent et divers instrumens à remuer la terre, pour faire des sièges ; il seroit bon d'y porter aussy 15 à 20 mil selles pour la cavalerie, qu'on mettroit sur pied estant sur les lieux. /70 r/

Cette despense une fois faitte, il ne seroit plus nécessaire d'y rien renvoyer parce que le pays fourniroit suffisamment de quoy entretenir les armées de terre, et de mer, en traittant les Grecs avec douceur, qui regarderoient leur délivrance comme un miracle que Dieu auroit opéré pour restablir leur empire ; et afin de le garantir contre toutte sorte d'entreprises, il faudroit y garder les 30 galères, 20 vaisseaux de guerre, avec les galiotes à bombes et les bruslots, en attendant qu'on eust fait l'establissement d'une marine, qu'on peut rendre très considérable, à Constantinople où tout concourt pour y réussir. Tout ce qui est nécessaire pour la construction et armement des vaisseaux et des galères y est en abondance, ainsy qu'il a desjà esté dit, et le grand nombre des costes et des isles dont les mers de l'Archipel et de Marmora sont remplies, avec cet advantage que tout y est port et mouillage, produit quantité de gens de mer, dont on peut faire dans la suitte de bons matelots, en les faisant servir alternativement sur les armées navales qu'on y entretiendroit.

On pourroit ensuitte penser à la conqueste de l'Egypte qu'on garderoit bien plus aisément, parce qu'on seroit plus à portée pour la secourir. Mais, sans estre maistre de Constantinople, de la Grèce et des isles de l'Archipel, cette conqueste ne convient point à la France, estant trop esloignée pour luy envoyer des secours, ainsi qu'il a estè expliqué plus au long dans

biri sadece aylaklık ve gevşeklik içinde yaşamaktan başka bir şey düşünmediği için Osmanlıların sığınacağı bir yer kalmayacaktır.

Böyle bir tasarının hayata geçirilmesi düşünüldüğünden çok daha kolaydır. Bir kez bir şeyden hiç kuşku duymamak gerekir: Asya ve Mısır eyaletleri Osmanlılardan en azından Avrupa'daki milletler kadar nefret ediyor, ve onları sadakat altında tutacak Osmanlı askeri kalmayınca, ayaklanmakta gecikmeyecekler. Mısır bu konuda fırsat bekliyor, ve zaten sadece geçen yüzyılda Pâdişahın ülkesine katıldı, ve oranın halkları, eskiden kendi hükümdarları tarafından idare edildiklerini henüz unutmadılar, üstelik hâlâ da aralarında bu hükümdarların torunlarından yaşayanlar var; Osmanlı hakimiyetini dayanılmaz bir yük olarak kabul eden halk, seve seve bunların tarafını tutar. Bu isyan onlar için çok kolaydır, çünkü tüm Mısır'da altı bin Türk bile yaşamıyor, ve artık Pâdişahın kara ve deniz ordularından korkacak bir şey kalmayacağı için, istedikleri anda bu isyan gerçekleşebilir; üstelik Türklerin sığınabileceği hiçbir tahkim edilmiş yer de yoktur.

Kalyon ve kadırgalarımızı Filistin, Suriye ve Anadolu kıyılarında göstermek suretiyle ve onlara yardım etmek için geldiğimizi bildirerek bura halklarının ayaklanmasına katkıda bulunabiliriz; tüm bu ülkelerde Ermenistan'a kadar bir Türk'e karşı yirmi Hıristiyan var ve hiçbir asker yok, çünkü Pâdişah şu anda sürdürdüğü savaş için tüm eyaletlerini eritip bitirdi; böylece bu ulusların, Osmanlı boyunduruğunu çekip atabileceklerine inandıkları anda ayaklanacaklar ve böyle bir fırsatta hiçbir şey onları engelleyemez, üstelik ne bu Asya eyaletlerinde, ne de diğerlerinde bu ulusların kıpırdanmalarını engelleyecek tahkim edilmiş yerlerden yoksundur.

le mémoire d'Egypte [163]. On pourroit mesme avoir de plus grandes veües, qui seroient de conquérir toutte la Natolie, la Sirie et la Palestine, et de contraindre la nation othomane d'aller habiter au delà de l'Eufrate et les déserts de l'Arabie, par ce moyen on délivreroit les Saints-Lieux de leur tyranie, et cette nation seroit réduite à se respandre partout sans espoir de se relever, n'y ayant que le roy de Perse qui la puisse assister et qui s'en mettra peu en peine, parce que son intérest est qu'elle soit détruite, et que ce prince ny ses sujets ne sont point propres pour la guerre ; les uns et les autres ne pensant que vivre dans l'oisiveté et la mollesse, de cette sorte elle n'auroit aucun asile.

L'exécution de ce dessein ne seroit point si difficile qu'on se l'imagineroit ; il faut supposer une chose dont il n'y a presque pas à douter qui est que touttes les /70v/ les provinces de l'Asie et de l'Egypte ne demeureroint pas moins en aversion que parmi les peuples d'Europe, et n'ayant plus de soldats pour les maintenir dans la fidélité, elles ne manqueroient pas de se révolter. L'Egypte n'en attend que l'occasion, ce n'est que dans le dernier siècle que ce royaume a esté joint aux estats du Grand-Seigneur, et ses peuples n'ont point oublié qu'ils estoient gouvernez par des princes de leur nation, dont il y a encore des descendans parmy eux et qu'ils choisiroient encore d'autant plus volontiers pour leur souverain que la domination othomane leur est insuportable. Cette révolte leur seroit très aisée; ne vivant pas six mil Turcs dans toutte l'Egypte et n'ayant plus les armées de terre et de mer du Grand-Seigneur à craindre, ils n'ont qu'à la vouloir pour qu'elle réussisse aussy tost, attendu qu'il n'y a aucune place forte où les Turcs se puissent retrancher.

On pourroit favoriser la révolte de la Palestine, de la Sirie et des costes de la Natolie, en faisant paroistre des vaisseaux et des galères sur les costes pour leur faire connoittre qu'on vient pour les appuyer ; dans tout ce pays là, il y a vingt Chrestiens pour un Turc jusque dans l'Arménie et sans aucunes troupes, le Grand-Seigneur ayant épuisé tous les estats pour soustenir la

Son olarak da, böyle büyük tasarının tam olarak uygulamaya konması için alınması gerekli önlemleri, olayların gidişatına göre belirleyeceğiz.

guerre présente, de sorte qu'on peut s'asseurer que tous ces peuples secoueront le joug de la domination othomane, aussy tost qu'ils croiront le pouvoir entreprendre avec succès, et rien ne pourroit les en empescher dans cette occasion, les provinces d'Asie, ainsy que touttes les autres, estant dépourvues de places fortes, capables d'empescher ces peuples de remuer ; enfin on verroit par les évènements les mesures qu'il y aurait à prendre pour conduire ce grand dessein à son entière exécution. /71 r/

Bu tasarının uygulamaya konulması için gerekli masraf cetveli

Doğu'da kalacak, yarısı 3. derece, yarısı de 4. derecelik 20 kalyonun kendileri ve donanımları, ve 5, 6 hafif firkateyn 4.803.340
Bir yıl boyunca 40 kalyonun ve 6 hafif firkateynin bakımı. Bu kalyonların 6'sı 2., 17'si 3. ve 17'si de 4. dereceden olacak, ayrıca ücretler ve yiyecek için..... 4.051.080
Doğu'da kalacak 30 kadırganın kendileri ve donanımları için 1.800.000
Bu gemilerin bir yıl boyunca bakımları ve ücretler için..... 2.135.520
Doğu'da kalacak 12 yangın gemisinin bakımı için 528.000
Doğu'da kalacak 10 bombarta ve bakımları için 420.000
Kalyon ve kadırgaların değişimi için 600.000
Bir yıl boyunca kiralanacak nakliyat gemileri için ..... 2.400.000.
Diğer ihtiyaçlar dışında peksimet, buğday, un ve sebze için..... 800.000
30.000 bomba ve 1.200 bin barut için 1.100.000
60.000 tüfek için 420.000
Süvari birliğine 30.000 çift tabanca için..... 180 000
Aynı süvari birliğine 60.000 kılıç için 180 000
Aynı süvari birliğine 30.000 at eğeri için 270.000
El bombası, mızrak ve toprağı eşmekte kullanılacak gerekli aletler için 600.000
Bir yıl boyunca 40.000 askere verilecek maaş için 3.500.000
Olağanüstü masraflara harcanacak para 8.000.000
Toplam 31.787.940
Otuz bir milyon, yediyüz seksen yedi bin dokuz yüz kırk lira

Etat de la dépense nécessaire pour l'exécution de cette entreprise

Pour le corps et armemens de 20 vaisseaux, qui resteront en Levant moitié du 3e rang, et moitié du 4 avec 5 ou 6 frégates légères 4 803 340
Pour l'entretien des 40 vaisseaux pendant un an, et les 6 frégates légères, sçavoir : 6 du 2e rang, 17 du 3e et 17 du 4e, pour solde et nourriture. 4 051 080
Pour les corps et armemens de 30 galères, qui resteront en Levant..... 1 800 000
Pou leur entretien pendant un an, pour solde et nourriture 2 135 520
Pour 12 bruslots, qui resteront, et leur entretien pendant un an..... 528 000
Pour 10 galiotes à bombe qui resteront et pour leur entretien 420 000
Pour les rechanges des vaisseaux et galères 600 000
Pour le nolis de 200 bastimens de charge pendant un an 2 400 000
Pour biscuit, bled, farines et légumes, outre l'armement 800 000
Pour 30 mil bombes et 1. 200 milliers de poudres 1 100 000
Pour 60 mil Mousquets 420 000
Pour 30 mil paires de pistolets pour la cavalerie..... 180 000
Pour 60 mil sabres et espées pour ladite cavalerie 180 000
Pour 30 mil selles de cheval pour ladite cavalerie..... 270 000
Pour grenades, piques, instrumens à remuer la terre 600 000
Pour la solde de 40 mil hommes pendant un an 3 500 000
En argent comptant pour dépenses extraordinaires..... 8 000 000
Somme totale LT (livres tournois) 31 787 940
Trente un million sept cens quatre-vingt sept mille neuf cent quarante livres

IV. BÖLÜMÜN DİPNOTLARI

1 Bu üç ciltten birincisi Fransız Milli Kütüphanesi'nde (Bibliothèque nationale de France), Elçi Girardin'in günlüğü içinde ms. Fr. 7176'da korunuyor; XVII. yüzyıl, kağıt, 184 varak, 430xs420 mm. boyutlarında, ciltli, siyah dana derisi; ikincisi kaybolmuş görünüyor (Ege takımadaları ile ilgili belgeleri ihtiva ediyordu); üçüncüsü ise 1890'a doğru kitapçı A. Claudin tarafından Milli Kütüphane'nin Coğrafya bölümü (bugün : Harita ve Plan Kısmı) için satın alınmıştı ve halen Rés. Ge. DD. 226 numarasını taşıyor. Bu üçüncü cilt de Kıbrıs, Suriye, Kudüs ve Mısır'la ilgili harita ve çizimleri içeriyor.

2 Guillaume-Joseph GRELOT, *Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople, enrichie de plans levez par l'auteur sur les lieux et des figures de tout ce qu'il y a de plus remarquable dans cette ville, présentée au roi*, Paris, Pierre Rocolet, Veuve de Damien Foucualt, 1680. Kitabın Türkçe tercümesi yapıldı : *İstanbul Seyahatnamesi* (terc.: Maide Selen), İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret, 1998.

3 G.-J. GRELOT, *op. cit. ;* Jean-Pierre GRÉLOIS'nın dikkate değer çalışması: "Un dessinateur français en Orient, Guillaume-Joseph Grelot ", *Byzance retrouvée*, s. 46-48 ; Stefanos YERASIMOS, " Grelot, Guillaume-Joseph ", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 3, p. 423-424.

4 G.-J. GRELOT, *Relation*...s. 3-4.

5 *Ibid* (başta numarasız sayfalar).

6 *Ibid.*

7 G.-J. GRELOT, *Relation*...s. 69-70.

8 G.-J. GRELOT, *Relation*...s. 307.

9 BNF, ms. fr. 5580, v. 13a-17b.

10 Bu metnin bazı bölümleri Henri OMONT tarafından, "Projets de prise de Constantinople et de fondation d'un empire français d'Orient sous Louis XIV" adı altında, *Revue d'Histoire diplomatique* (7. yıl, n° 2, Pa-

NOTES DE LA PARTIE IV

1 De ces trois volumes, le premier est conservé à la Bibliothèque nationale, à la suite du journal de Girardin, ms. fr. 7176. XVIIe s., papier, 184 feuillets, 430 sur 320 millimètres. Rel. Veau brun ; le second semble perdu (il contenait la description des îles de l'Archipel) ; le troisième a été acquis vers 1890, par le libraire A. Claudin, pour la section de Géographie (Aujourd'hui département des Cartes et Plans) de la Bibliothèque nationale, où il porte la cote : Rés. Ge. DD. 226. Ce troisième et dernier volume contient les cartes et dessins relatifs à l'île de Chypre, à la Syrie, à Jérusalem et à l'Egypte.

2 Guillaume-Joseph GRELOT, *Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople, enrichie de plans levez par l'auteur sur les lieux et des figures de tout ce qu'il y a de plus remarquable dans cette ville, Présentée au roi*, Paris, Pierre Rocolet, Veuve de Damien Foucualt, 1680. Une traduction en turc (par Maide Selen) de cet ouvrage a paru en 1998, à Istanbul chez Pera Turizm ve Ticaret sous le titre : *İstanbul Seyahatnamesi.*

3 G.-J. GRELOT, *op. cit. ;* Voir aussi l'excellente contribution de Jean-Pierre Grélois, « Un dessinateur français en Orient, Guillaume-Joseph Grelot », *Byzance retrouvée*, p. 46-48 ; Stefanos YERASIMOS, « Grelot, Guillaume-Joseph », *Dünden Bugüne Istanbul Ansiklopedisi*, vol. 3, p. 423-424.

4 Antoine GALLAND, *Journal d'Antoine Galland pendant son séjour à Constantinople* (1672-1673), 2 vols. (Publié et annoté par Charles Scheffer), Paris, Ernest Roux, 1881, vol. I, p. 31-166.

5 G.-J. GRELOT, *Relation*...p. 4.

6 *Ibid.* (le début sans pagination).

7 *Ibid.*

8 G.-J. GRELOT, *Relation*...p. 68.

9 G.-J. GRELOT, *Relation*...p. 69-70.

10 G.-J. GRELOT, *Relation*...p. 307.

11 BNF, ms. fr. 5580, f° 13r-17v°.

12 BNF, ms. fr. 7176 : « Estats des places... », f° 68r°.

ris, E. Leroux, 1893, p. 195-246)'de yayınlandı.

11 Metinde doğal olarak İstanbul şehri sürekli olarak "Constantinople" olarak adlandırılıyor. Biz ise bu metnin tercümesinde Türk okuyucusu için "İstanbul" olarak tercüme ettik.

12 Metinde: "Bu şehrin güzellikleri ve konumunun olumlu tarafları".

13 Metinde Rumeli'ne yazar "Romanie" diyor.

14 Fransızcada "lieue", Fransız İhtilalinden önce kullanılan bir uzunluk ölçüsü ve 4 km. civarındadır.

15 Gravier d'Ortière buna Cason Bacha diyor.

16 Metinde Topana.

17 Metinde Fondclef.

18 Metinde Scutari.

19 1 *toise* = eski bir uzunluk ve genellikle boy ölçüsüdür ve altı ayak ya da 1.944 m. değerindedir. Biz bunu genel olarak 2 m. olarak çevirdik. Osmanlı devrinde yapılmış Fransızca-Türkçe sözlüklerde buna ya "arşın" ya da "kulaç" deniyor (örnek: N. MALOUF, *Dictionnaire français-turc*, 2. baskı, Paris, Maisonneuve et Cie, 1856; B. TINGHIR ve K. SINAPIAN, *Fransızca'dan Türkçe'ye Istılahat Lügatı*, 2 c. Constantinople, K. Bagdadlıan, 1891). Bu karışıklıkları önlemek için bu metindeki "toise" ile ifade edilen ölçüleri bundan sonra hep metre ile ifade edeceğiz. Başka bir deyişle, burada adı geçen kule surlardan yaklaşık 20-24 m. uzaklıktadır.

20 Fransızcada Belissaire olarak adlandırılan bu kule Marmara Denizi kıyısındaki surların üstünde bulunan 62 numaralı kuledir. "Papaz Kulesi" olarak da adlandırılan bu kulenin yapılış amacı Teodosius'un limanında bulunan mendireği korumaktı. Mendirek yıkıldıktan sonra da kule varlığını korudu ve denizden yaklaşık 15 m. kadar içeride ve XVIII. yüzyıla kadar kaldı. Grelot'nun bu kule ile ilgili olan gözlemleri şöyle: "Deniz kıyısını takip ederek Yedikule'den saraya giderken, solda denizin içinde bulunan ve şehir surlarından 20 adım uzaklıkta bulunan kare şeklinde bir kule bulunur. Ülkenin insanları ona Belissaire Kulesi derler. Onların dediğine göre İmparator Justinian (İustinianos)'a Asya'da, Afrika'da ve Avrupa'da düşmanlarına karşı büyük yararlılıklar gösteren büyük komutam, bu hizmetlerinin ödülü olarak buraya hapsedip, tüm malları elinden alındıktan sonra aşırı bir fakirliğe sürüklendiği gibi gözlerine de mil çekildi. Bunun için de, tüm tutukluların yaptığı gibi, bir değnek alarak, ucuna iple bir çuval asıp kulenin penceresinden sarkıtıyor ve gelip geçenlerden 'suçun değil, hırsın gözlerini kör ettiği zavallı Belisarios'a bir yardımda bulunun' diyerek yardım dileniyordu" (Guillaume-Joseph GRELOT, *Relation* ..., s. 79-80).

21 Bizanslı komutan olan Belisarios (yaklaşık 505-565), I. İustinianos'un (527-565) muhafız subayı olarak yükselmeye başladı; 559-560 yıllarında Trakya topraklarını tehdit eden Hunlara karşı Konstantinopolis'i savundu. 562'de İustinianos'a karşı yapılan bir suikasta karışmakla suçlandı ve sekiz ay boyunca gözden düştü, sonra da masumiyeti anlaşılınca affedildi. Bu komutanın, XII. yüzyılda çıkan, Konstanti-

13 Quelques extraits de ce texte ont été publié par Henri OMONT, « Projets de prise de Constantinople et de fondation d'un empire français d'Orient sous Louis XIV », *Revue d'Histoire diplomatique*, VIIe année, n° 2, Paris, E. Leroux, 1893, p. 195-246.

14 Dans le texte original : « De la ville de Constantinople ». Dans le texte turc, nous avons utilisé naturellement le nom d'Istanbul à la place de Constantinople pour faciliter la lecture aux turcophones.

15 Les Ottomans l'ont appeleé « Roumélie ».

16 1 lieue = 4 kilomètres environ.

17 Kasımpacha.

18 Tophane.

19 Fındıklı.

20 Üsküdar.

21 1 toise = 1.944 m. Dans le texte, en général, nous l'avons arrondi à 2 mètres.

22 Située au bord de la mer Marmara, cette tour est la 62e tour sur les murailles d'Istanbul. Nommée également la « Tour de Pope », elle fut construite pour protéger la digue sur le port de Théodose ; elle subsista jusqu'au XVIIIe siècle. La description de cette tour par Grelot est la suivante : « En allant par mer du château des Sept tours au Serrail, on trouve à main gauche (*sic*) une tour quarrée qui est dans la mer, éloignée des murailles de la ville environ d'une vingtaine de pas. Les gens du pays la nomment la tour de Belisaire. Ils disent que ce fut dans cette tour où ce grand capitaine pour récompense des services signalez qu'il avoit rendus à l'Empereur Justinian contre tous ses ennemis d'Asie, d'Afrique et d'Europe, se vît dépouillé de tous ses biens, réduit à l'extrême necessité et obligé après avoir souffert qu'on luy eust crevé les yeux, de prendre un sac attaché avec une corde au bout d'un bâton à une fenêtre de cette tour, comme font les prisonniers pour demander sa vie aux passans, et leur crier 'donnez une obole au pauvre Belisaire, à qui l'envie a crevé les yeux, et non point le crime' » (G.-J. GRELOT, *Relation* ..., p. 79-80).

23 Le général byzantin Belissaire (environ 505-565), connut le début de son assention en tant qu'officer de garde de Justinian Ier (527-565) ; il defendit Constantinople contre les Huns qui menaçaient les terrotoires de la Thrace. En 562, il fut accusé, discrédité durant huit mois pour avoir trempé dans le complot d'assasinat contre Justinian, puis il fut gracié une fois son innocence averée. Il n'a aucun rapport avec la légende du XIIe siècle qui cinsiste à dire que Belissaire, dont les yeux furent crevés, mandiait dans les rues de Constantinople (*Dünden Bugüne Istanbul Ansiklopedisi*, vol. II, p. 151-152).

24 1 pied =0,324 m.

25 Endommagées durant le siège des Turcs, puis par plusieurs tremblements de terre (surtout en 1509 lors du tremblement de terre appelé le « petit apocalypse »), les murailles, comme les tours, furent réstaurées plusieurs fois. Par aileurs, sous Murad IV, en 1635, puis en 1656, elles furent de nouveau restaurées et les habitations construites sur ces murailles furent démolies (M. AHUNBAY et Z. AHUNBAY, « Sur Onarımları », *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, vol. VII, p. 79-80).

nopolis sokaklarında dilenen gözlerine mil çekilmiş Belisarios efsanesi ile ilgisi yoktur (*Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. II, s. 151-152).

22 1 *pied* (ayak) =0,324 m. Eski Fransa'da uzunluk ölçüsü.

23 Osmanlıların muhasarası sırasında, daha sonra bir çok kez depremden yıkılan (özellikle "küçük kıyamet" olarak adlandırılan 1509 depreminde) sur ve kuleler aslında birkaç kez tamir gördüler. Ayrıca, IV. Murad devrinde (1635'de), daha sonra da 1656'da surlar tamir görmüş ve şurların üstüne yapılmış evler yıktırılmıştır (M. AHUNBAY ve Z. AHUNBAY, "Sur Onarımları", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. VII, s. 79-80).

24 İstanbul'un yeni ve eski tüm kapıları 54 tanedir, bunların 11'i kara, 25'i Haliç ve 19'u ise Marmara Denizi tarafındadır. Bkz: "Surlar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, vol. 7, p. 74-78.

25 Grelot'ya göre, cami ve geri kalan yerlerde olmak üzere, İstanbul ve varoşlarında 5 935 çeşme vardır (G.-J. GRELOT, *Relation...*, s. 294).

26 Burada da olduğu gibi, Batılılar Osmanlı pâdişahlarına genellikle "Grand-Seigneur" (Büyük Efendi, Büyük Sahip) derlerdi.

27 Gravier d'Ortières'in çizimlerinden altıncısı "veüe du grand Serraïl" (Saraydan bir görünüm).

28 Yani Bâb-ı Âli, Bâb-ı Hümâyûn (*Sublime Porte*) adı buradan geliyor.

29 Livre (ledre veya libre): Bu eski Fransız ölçüsü bölgesine göre 380 ila 550 gr. arasında değişiyordu. Genellikle 16 inç (once) kabul edilir. Biz bunu bugünkü ölçüye de yaklaştırmak için 500 gr. olarak alıyoruz.

30 Tour de Léandre.

31 Jean-Baptiste TAVERNIER, *Nouvelle relation de l'intérieur du Sérail du Grand Seigneur, contenant plusieurs singularitez qui jusqu'icy n'ont point esté mises en lumières*, Paris, G. Clouzier, Paris, 1675, XX-278; bu konuda Grelot da Gravier d'Ortières gibi yapıyor ve o da Tavernier'ye gönderme yapıyor (G.-J. GRELOT, *Relation...*, s. 93).

32 Türkler'in İstanbul'u alışlarından sonra, dini mimarilerinde hep Ayasofya'yı örnek olarak aldıkları doğru ise de, 1453'den önce bir buçuk yüzyıl boyunca Bursa, Amasya, Manisa ve Edirne gibi şehirlerde geliştirdikleri mimari için aym şey söylenemez. Buna rağmen, bu şehirlerde inşa edilen hiçbir camide arzu edilen büyük anıtsal kubbeye ulaşılamamıştır. Doğan KUBAN, "L'Architecture ottomane", Ekrem AKURGAL (yay.), *L'art en Turquie*, Friburg, Office du Livre, 1981, s. 141-174.

33 Bu, herhalde İstanbul'un suriçi hane sayısı olmalıdır, bu da 150.000 ila 190.000 kişi yapar (38.000 x 4 veya 5 =). R. Mantran'ın cizye defterlerinden hareketle yaptığı hesaplara göre, 1690-1691 (1102 h.), Büyük İstanbul'u oluşturan üç şehirle (İstanbul, Galata, Eyüp) nüfus dağılımı şu şekildedir: 62.000 hane gayr-i Müslim, yani 300.000 kişi, bunların arasında da 200.000 ila 250 000 Hıristiyan, 50 000 ila 60 000 Yahudi; XVI. yüzyıldaki %58 Müslüman ve % 42 gayr-i Müslim ora-

26 Toutes les portes anciennes et nouvelles d'Istanbul sont au nombre de 54 dont 11 du côté de la terre, 25 sur la Corne d'Or et 19 sur la mer Marmara. Cf. : « Surlar », *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, vol. 7, p. 74-78.

27 Selon Grelot, à Istanbul et dans ses faubourgs, il y aurait 5 935 fontaines, tant autour des mosquées que dans le reste de la ville (G.-J. GRELOT, *Relation...*, p. 294).

28 Dans le texte original : « Du palais ou Serraïl du Grand Seigneur, et des fortifications dudit Serraïl ».

29 Une « veüe du grand Serraïl » forme la planche 6 du recueil de Gravier d'Ortières.

30 *Bostan kapı* (porte des jardins).

31 C'est bien sûre le *kapıcı* et non pas le *topçı*, comme il le suggère Gravier d'Ortières.

32 *Kaymakam*.

33 Jean-Baptiste TAVERNIER, *Nouvelle relation de l'intérieur du Sérail du Grand-Seigneur, contenant plusieurs singularitez qui jusqu'icy n'ont point esté mises en lumières*, Paris, G. Clouzier, Paris, 1675, XX-278 ; Grelot ne fait pas mieux que Gravier d'Ortières en renvoyanat à l'ouvrage de Tavernier (G.-J. GRELOT, *Relation...*, p. 93).

34 Soldats retraités.

35 Dans le texte original : « De la descente et de l'attaque de la ville ».

36 Dans le texte original : « Description des dedans de Constantinople ».

37 S'il est vrai que le modèle de la mosquée ottomane est Sainte-Sophie après la prise de Constantinople par les Turcs, on ne peut pas dire la mesme chose de l'architecture ottomane développée dans la période antérieure durant un siècle et demi dans les villes comme Bursa, Amasya, Manisa, Edirne. Il faut évidemment préciser qu'aucune des mosquées construtes dans ces villes ne réussit à obtenir la monumentalité recherchée dans la coupole. Doğan KUBAN, « L'Architecture ottomane », Ekrem AKURGAL (dir.), *L'art en Turquie*, Friburg, Office du Livre, 1981, p. 141-174.

38 Il s'agit sans doute du nombre de foyers d'Istanbul intramuros, ce qui donne une fourchette entre 150 000 et 190 000 personnes (38 000x 4 ou 5 =). Selon les estimations de R. Mantran, obtenues à partir des documents de *cizye* ou capitation, en 1690-1691 (1102 h), la population des trois cités (Istanbul, Galata, Eyüp) se répartit ainsi : 62 000 foyers non musulmans, soit environ 300 000 personnes, parmi lesquelles, il distingue 200 000 à 250 000 chrétiens et 50 000 à 60 000 juifs. En prenant la proportion de 58% de musulmans et 42% de non musulmans, constatée au XVIe siècle, il obtient un chiffre minimum de 250 000 non-musulmans et 345 000 musulmans, soit en tout 595 000 habitants. Si l'on prend le chiffre fort de 310 000 non-musulmans, et de 428 000 musulmans, on obtient environ 740 000 habitants. Cf. Robert MANTRAN, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, Paris, Bibliothèque archéologique et historique de l'Institut français d'archéologie d'Istanbul, Librairie Adrien Maisonneuve, 1962, p. 46-47.

39 Il est difficile de comprendre une telle affirmation qui consiste à dire que les enfants musulmans ou turcs ne

m alındığında, en az 250.000 gayr-i Müslim, 345.000 Müslüman ve toplam nüfus sayısı da 595.000 kişi olarak elde edilir. Yüksek değeri alırsak, o durumda da 310.000 gayr-i Müslim, 428.000 Müslüman ve toplam 740.000 nüfus elde edilir. Bkz: Robert MANTRAN, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, Paris, Bibliothèque archéologique et historique de l'Institut français d'archéologie d'Istanbul, Librairie Adrien Maisonneuve, 1962, s. 46-47.

34 Bu yangını Fındıklılı Mehmed şöyle anlatıyor: (...) "Ve yigirmi dokuzuncu bazar gicesi (29 Ramazan 1098/ 8 Ağustos 1687) Eski Saray kapusu önünde vâkı' mescîd civarında olan hâneden ateş isâbet idûb sağlı ve sollu dik aşağı Uzun Çarşu ve Kilit Ham'na varınca beşyüz (500) mikdâr hâne ve binden mütecâviz dekâkîn ihrâk oldî" (*Silâhdâr Tarihi*, c. 2, s. 273).

35 Türk veya Müslüman çocuklarımn anne-babalarına varis olamayacağı konusunu anlamak mümkün değildir.

36 Kazasker İvaz Camii'nin yanında, Anemas zindam ve Blahernai Saray kalıntıları.

37 I. Ahmed (1603-1617).

38 Metinde "olhorats" diye yazılan bu terim aslında "oturak" olarak okunması gerekiyor. "Ulûfe defterlerinde emekli ve bazı yazma vesikalarla yazma eserlerde otrak denilen Yeniçeriler" olarak tammlanıyor: İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, 2 c. 3. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1988, c. I, s. 380.

39 Metinde "leventis": Bu deniz askerleri genellikle Marmara Denizi kıyılarından istihdam edilirlerdi.

40 Bu seyahatnâme bulunamadı.

41 Kaptan Paşa veya Kaptân-ı Deryâ: Adalar Beylerbeyi, Boğazlarda ve Marmara Denizi etrafında bulunan kalelerin güvenliğinden de sorumlu..

42 Bu olay, elçi Girardin'in Fransız Kralına yazdığı bir mektupta uzunca anlatılıyor (AMAE, CP, Turquie, c. 18, v104-113, 18 Şubat 1686): Elçi ve maiyetinin İstanbul'a ayak basmalarından sonra kimi Fransız subayları kılıçlarını kuşanmış olarak şehirde gezdikleri görülünce "Pâdişah'ın kalyon levendi denen kimi askerler Majesteleri'nin subay veya muhafızlarımn ellerindeki kılıçları aldılar...". Bu ilk olaydan sonra, elçi özür dilenmesini temin etti. Ancak, 14 Şubat (1686)'da şövalye du Mené ve deniz muhafızları yirmi civarında askerin hücumuna uğradı ve bu askerlerden ikisi Fransız subayları tarafından öldürülünce, halk işe karıştı ve kimi Fransızları yaraladı. Konu burada kapatılabilirdi, ancak "Pâdişah'ın yüksek rütbeli generallerinden", Trablusgrab'ın eski korsanlarından ve Fransızların azılı düşmanlarından olan Baba Hasan da olayın baş faili olunca, elçi yeniden suçluların cezalandırılmasım ve Baba Hasan'ın özür dilemesini sağladı (Bu subayın du Mené'ye yazdığı mektup için bkz: *op. cit.* v 118a).

43 Üsküdar, Galata ve Eyüp kastediliyor.

44 Metinde: "Halk tarafından Beyaz Sütun diye amlan tarihi sütun".

45 "La colomne historiale et de la colonne bruslée" BNF, ms. fr.7176, v 131, çizim n° 7.

peuvent pas hériter de leurs parents.

40 Il s'agit bien sûr des fondations pieuses (*waqf*).

41 Ce sont les ruines de la prison d'Anemas et du palais de Blachèrne, à côté de la mosquée du Kadıasker Ivaz.

42 Ahmed Ier (règne : 1603-1617).

43 Ce sont des janissaires en retraite soit en raison de leur âge avancé soit pour leur invalidité ; ainsi, ils sont dispensés de participer à des campagnes militaires, mais continuent d'être employés en arrière service. Cf. : Ismail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, 2 vol. 3. édition, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1988, vol. I, p. 380.

44 Les *levends* sont essentiellement des soldats marins recrutés dans les régions maritimes de Marmara.

45 Ce journal de voyage n'a pas été retrouvé.

46 Le grand-amiral de la flotte ou le kapoudan pacha : (*kaptân-ı deryâ*), gouverneur des îles et responsable de la sécurité des forteresses dans les détroits et la mer Marmara.

47 En effet, cet incident fait l'objet d'un long récit de l'ambassadeur Girardin, dans une lettre adressée au roi (AMAE, CP, Turquie, vol. 18, 18 février 1686, f° 104-113) : après le débarquement de l'ambassadeur et de sa suite à Istanbul, et voyant les officiers français se promener en ville avec leurs épées « quelques soldats autrement appelez leventis des vaisseaux du Grand-Seigneur, avoient filouté des espées à des officiers, ou gardes de ceux de VM... ». Après ce premier incident, l'ambassadeur avait obtenu satisfaction. Cependant, le 14 février, le chevalier du Mené les gardes de la marine furent attaqués par une vingtaine de ces soldats dont deux furent tués par les officiers français, puis la population s'y mêla en blessant certains de ces français. L'affaire pouvait en rester là, si un officier supérieur ottoman, Baba Hasan « général des vaisseaux de Sa Hautesse », ancien corsaire à Tripoli de Barbarie et ennemi juré des Français n'en était pas l'instigateur. L'ambassadeur obtint le châtiment des coupables et les excuses de Baba Hasan (Voir aussi lettre de cet officier à du Mené : *op. cit.* f° 118r).

48 Il s'agit d'Üsküdar, de Galata et d'Eyüp.

49 Dans le texte original : « De la colomne blanche dite vulgairement la colonne historialle ».

50 « La colomne historiale et de la colonne bruslée » BNF, ms. fr. 7176, f° 131, dessin n° 7.

51 Nommée à l'origine Arkadios, cette colonne était construite à la mémoire de l'Empereur Arkadios (395-408) sur la septième colline appelée Kserolofos, au sud de l'ancienne vallée de Lycos (puis Bayrampaşa) et au milieu du Forum Arcadius. Inauguré en 421, le monument fut endommagé dans les tremblements de terre de 543 et surtout de 740. Dans la période ottomane, on l'a appelé « Avrat taşı » (colonne de filles). Evliya Çelebi qui rapporte toute une série de légendes à propos de cette colonne, précise qu'elle était l'un des talismans de la ville. Tous les voyageurs qui visitèrent Istanbul au XVIIe siècle parlent de cette colonne. Cf. : Semavi Eyice, « Arcadius Sütunu », *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, v. I, p. 306-307. Ayant risqué de s'écrouler, le monument fut abattu en 1711.

46 Aslında Arkadios sütunu olarak anılan bu amt İstanbul'un eski Lycos, sonraki adıyla Bayrampaşa Deresi vadisinin güneyinde bulunan ve Kserolofos denilen yedinci tepesinde İmparator Arkadios (395-408) adına ve Arkadios Forumu'nun ortasında yapılmıştı. 421'de açılışı yapılan anıt, 543 ve özellikle, 740 depreminde önemli zararlar gördü. Türk döneminde buna "Avrat taşı" denmiştir. Taş hakkında bir yığın efasneyi nakleden Evliya Çelebi, bu taşın şehrin tılsımlarından biri olduğunu söylüyor. XVII. yüzyılda İstanbul'u ziyaret eden tüm seyyahlar da bu taştan behsederler. Tafsilat için bkz.: Semavi Eyice, "Arkadios Sütunu", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* c. I, s. 306-307. Amt, 1711'de çökme tehlikesi geçirmiş olduğu için yıktırılmıştır.

47 Semavi Eyice'nin Gylli'ye dayanarak yaptığı hesapta 47 m. olarak görünüyor. Muhtemelen bu hesabı ya kaideyi ya da maksurayı eklemekle yapıyor ki o durumda Gravier d'Ortières'in verdiği ölçüye uyuyor. *Ibid*, s. 307.

48 Metinde: "Yanık denen Porfir taşlı sütun".

49 Bugünkü Divanyolu caddesi.

50 İmpartorlara mahsus renk olan erguvan rengindeki porfir (somaki) yuvarlak taşlar Roma'dan getirilerek 328'de dikildi.

51 Anıta ilk çember 418'de takıldı, fetihten sonra bu çemberler arttırılmıştır. Evliya Çelebi bu anıt için İstanbul'un "ikinci tılsımı" der: Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, I, s. 61.

52 Gerçekte forum döşemesinden itibaren 37 m.'ye ulaştığı hesaplanmıştır. Bugünkü cadde kotundan itibaren ise boyu 35 m. kadardır.

53 Metinde: "Atmeydanındaki dikilitaşlar veya sivri kuleler".

54 Metinde: "Granit Mermerden Sivri Kule".

55 Bu bölümler yazılmadı.

56 Metnin aslı Fransızca bölümündedir. Yunanca ve Latince tercümeler için Henri Tonnet'ye teşekkür ederim.

57 Stefanos Yerasimos'a kitabeleri resimlerden okuyup düzelttiği için teşekkür ederim.

58 Metinde: "Aym Meydanda diğer bir dikili taş".

59 Metinde: "Aynı Meydanda tunç yılanlar". Yılanlı Sütun olarak da bilinen bu amtı I. Konstantinus (324-337) tarafından Delphi'de Apollon Mabedi önünden İstanbul'a getirilip dikilmiştir.

60 Sütun bugün sekiz metre yüksekliğindedir, dolayısıyla o devirde büyük bir bölümünün toprak altında kaldığı düşünülebilir.

61 XVII. yüzyılda yılan başlarının yerlerinde olduklarına dikkatin çekilmesi gerekir.

62 Evliya Çelebi bu inancı tekrar eder.

63 Bugün Mısır Çarşısı olarak anılan bu çarşı Yeni Cami Külliyesi'nin bir parçası olarak yapılmış ve 1663 yılında tamamlanmıştır. IV. Mehmed'in annesi Turhan Hatice Sultan, 1597'de başlanmış olan bu külliyenin inşaatını 25 Zilkade 1071 (23 Temmuz 1661)'de yeniden ele almış; çarşının mimarı Hassa Başmimarı Mustafa Ağa'dır.

52 Semavi Eyice calcule la hauteur du monument d'après Gylli 47 m. Dans ce cas, il exclut soit le chapiteau soit la base, ce qui correspond aux calculs de Gravier d'Ortières. *Ibid*, p. 307.

53 Dans le texte original : « De la colomne de Porphire dite vulgairement la Colomne Bruslée ».

54 Aujourd'hui, avenue de Divanyolu.

55 En 328, ces marbres de couleur impériale furent apportés de Rome.

56 Le premier cercle fut monté en 418. Après la conquête turque, ces cercles furent multipliés. Evliya Çelebi dit pour ce monument qu'il est le « second talisman » : EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, I, p. 61.

57 À partir du sol du forum, la colonne mesure en effet 37 mètres, mais à partir du niveau de la rue actuelle, elle ne mesure que 35 mètres.

58 Dans le texte original : « Obélisques ou aiguilles de la place de l'hypodrôme ».

59 Dans le texte original : « Aiguille de marbre granite ».

60 Ces parties ne sont pas rédigées.

61 Je remercie Henri Tonnet qui a bien voulu traduire les textes latin et grec. C'est l'obélisque qui parle : « Ayant jadis été obligée d'obéir à des maîtres superbes (trop orgueilleux) et de porter la palme (trophée) de tyrans maintenant morts. Vaincue et domptée par le juge Proclus et en trente jours, élevée jusqu'en haut des airs par Théodose (à qui) tout cède ainsi qu'à sa descendance éternelle ». Voir aussi Scarlotos BYZANTIOS, *Constantinople,* vol. 1. Athènes, 1851, p. 1851, p. 240. Les parties entre [ ] sont dues à Byzantios.

62 « Cette colonne à quatre faces, qui est toujours là, fardeau de la terre, seul l'Empereur Théodose a osé l'ériger. Proclos l'a suscité (l'a appelée à l'existance ?) et cette si grande colonne s'est dressée en trente [deux] soleils (jours) ». Je remercie également Stéphane Yérasimos d'avoir vérifié le texte original à partir des photographies de l'obélisque.

63 Dans le texte original : « Autre obélisque à la mesme place ».

64 Dans le texte original : « Serpents de bronse à la mesme place ». Connue aussi sous le nom de colonne Serpentine (*Burmalı Sütun* en turc), ce monument fut apporté de Delphes du temple d'Apollon par I. Constantinos Ier (324-337).

65 Ainsi la colonne Serpentine mesurait au XVIIe siècle entre 2,592 et 2,916 mètres, ce qui laisse supposer qu'à l'époque, une bonne partie de cette colonne était enterrée, car aujourd'hui elle mesure huit mètres.

66 Il faut remarquer que les têtes des serpents étaient en place au XVIIe siècle.

67 Evliya Çelebi reprend cette légende.

68 Dans le texte original : « Bazards, Bezestins, marchez et caravanseras ».

69 Ce marché connu sous le nom de Bazar Egyptien fut construit comme une partie du complexe religieux de Yeni Cami (Nouvelle mosquée) et terminé en 1663. Commencée en 1597, la construction fut reprise, le 25 *zilkade* 1071 h. (23 juillet 1661) par la mère de Mehmed IV, Hatice Turhan sultane ; son architecte est Mustafa Ağa, l'architecte principal du sultan.

70 Dans le texte original : « Marché des mestiers où chaque mestier a sa rue ».

64 Metinde: "Her Mesleğin Sokağı Bulunduğu Esnaf Çarşısı".

65 Metin hangi para birimini kullandığını söylemiyor ama, burada Fransız para birimi "livre tournois" olması gerekir.

66 "Mémoire de Mr d'Ortières touchant les échelles du Levant", BNF, ms. fr. 7174, f° 135-279.

67 O dönemde Rönesans öncesi (Bizans dahil) olan her tür mimariye gotik deniliyor.

68 Bu ifadeden metnin bu bölümünün Gravier d'Ortières tarafından 1687'de yazılmış olduğu anlaşılıyor.

69 Bu lirayı Fransız eski para birimi olan "livre"den çeviriyoruz.

70 Bu dinî bölümün yazılmamış olduğu anlaşılıyor.

71 Bu ifade doğru değildir. Çünkü, Bizans devrinden kalma birçok kilise bugün cami olarak kullanılıyor. Bugün konser salonu olarak kullanılan Aya İrini kilisesi ve İstanbul Patrikhane'sinin kilise olarak kullandığı Moukhliotissa kilisesinin yanında, birkaç örnek şunlardır: Saint-Jean Prodromos (İmrahor İlyas Bey Camii), Saint-Serge (Küçük Ayasofya Camii), Lips Manastırı (Yenibahçe'de Fenârî İsa Camii), Myrelaion Manastırı (Lâleli'de Bodrum Mesih Paşa Camii), Saint-André (Koca Mustafa Paşa Camii), Aya Thekla (Ayvansaray'da Atik Mustafa Paşa Camii), Akataleptos Manastırı (Şehzadebaşı'nda Kalenderhane Camii), Pentepostes Manastırı (Fatih'te Eski İmaret Camii), Pantokrator Manastırı (Zeyrek Camii), Khora (şimdi müze olarak kullanılan Kariye Camii), Pammakaristos Manastırı (Fethiye Camii), Sainte-Euphémie (Cibali'de Gül Camii).

72 Bina aslında ilk olarak Konstantinos'un oğlu II. Konstantinos tarafından, bugünkü bina ise Iustinianos tarafından yapılmıştır.

73 Bunlar 24 değil 40 penceredir.

74 Ayasofya'nın planına bkz.

75 Vestibule.

76 *Curopalate* veya *curopalates* terimleri bir adı değil, Bizans sarayında önemli bir şerefunvanını ifade eder. Bu da saray emini demekti ki, görünüşe göre bazan doğuştan da veriliyordu, çünkü, Ayasofya'nın kapılarını "sarhoş" unvanı verilen ve 842'den 867'e kadar iktidarda kalan III. Mihail (839-867) yaptırdığına göre bu unvanın ona da verilmiş olması gerekir.

77 Aslında iki galeri yok, bir galeri vardır.

78 Aslında iki kat pencere söz konusudur.

79 Burada söz konusu olan ikinci bir galeri değil, sahnı çevreleyen ve parmaklıklı dar bir geçittir.

80 1710-1711'de Cornelius Loos'un çizimlerinde gayet açık seçiliyorlar: Cornelius Loos, *Teckningar fran en expedition till Främre Orienten 1710-1711* (yay: Alfred Westholm), [Stockholm], Nationalmuseum, 1985, 85 s.

81 Ayasofya'nın görünüşu ve kesiti.

82 Fransızcada *sacristie*, Yunancada *skevofilakion*.

83 Bilindiği gibi mihrab, Kur'an'ı koymaktan çok, imamın namazı idare etmek için durduğu girintidir.

84 Orta Çağ'da ve daha sonraki devirlerde genellikle Hıristiyanlar Peygamber'in mezarının Mekke'de olduğunu düşünüyorlar ve kendilerinin Kudüs'te yaptıkla-

71 Sans doute livres tournois.

72 Nous avons signalé ce mémoire auparavant.

73 Kara Mustafa Paşa dit Merzifonlu (1634-1683), est le fameux grand-vizir (1676-1683) qui a échoué devant Vienne (1683) puis exécuté. Gendre et protégé de Köprülü Mehmed Paşa, il exerça les fonctions de grand-amiral (1661-1666) avant d'assumer l'intérime du grand vizir Fazıl Ahmed Paşa lors de ses campagnes militaires (Uyvar : 1663-1665 ; Crète : 1666-1670).

74 De ce contexte, on comprend que cette partie du texte fut rédigée par Gravier d'Ortière en 1687.

75 Cette partie religieuse n'est pas rédigée.

76 Dans le texte original : « Du temple de Sainte-Sophie ».

77 Cette affirmation n'est pas exacte dans la mesure où une douzaine de mosquées actuelles sont des anciennes églises byzantines, comme Saint-Jean Prodromos (mosquée Imrahor Ilyas bey), Saint-Serge (Küçük Ayasofya), monastère de Lips (Fenârî Isa à Yenibahçe), Monastère de Myrelaion (Bodrum Mesih Paşa à Lâleli), Monastère de Saint-André (Koca Mustafa Paşa), Sainte-Thekla (Atik Mustafa Paşa à Ayvansaray), Monastère d'Akataleptos (Kalenderhane à Şehzadebaşı), monastère de Pentepostes (Eski Imaret à Fatih), Monastère de Pantokrator (Zeyrek), Khora (Kariye camii, actuellement utilisée comme musée), monastère de Pammakaristos (Fethiye), Sainte-Euphémie (Gül à Cibali) etc., sans parler de l'église Sainte-Irène (actuellement salle de concert), du monastère Moukhliotissa utilisée comme église du patriarachat œucuménique d'Istanbul.

78 En réalité, le premier bâtiment de Sainte-Sophie fut contruit par le fils de Constantin, Constantin II et le bâtiment actuel est l'œuvre de Justienien.

79 En réalité, elles sont au nombre de 40.

80 Voir plan de Sainte-Sophie.

81 Le terme *curopalate* ou *curopalates* désigne non pas un nom, mais une fonction. Il s'agit d'un titre honorifique important, correspondant au gouvernement ou à l'intendance du palais et qui, visiblement pouvait être donné à certains empereurs dès leur naissance. On sait que ce fut Michel III, dit l'ivrogne (839-867), qui régna de 842 à 867 et qui fit construire ces portes.

82 En réalité, il n'y a qu'une seule galerie.

83 Au XVIIe siècle, l'architecture avant la Renaissance (y compris l'architecture byzantine) était appelée gothique.

84 Les fenêtres sont deux rangées et non pas quatre.

85 En 1710-1711, lors de la visite de Cornelius Loos ces figures étaient distinctement visibles : Cornelius Loos, *Teckningar fran en expeditien till Främre Orienten 1710-1711* (éd. : Alfred Westholm), [Stockholm], Nationalmuseum, 1985, 85 p.

86 Vue et coupes de l'intérieur de Sainte-Sophie.

87 Dans le texte original : « Ouvrages faits par les Turcs à Sainte-Sophie pour en faire une mosquée ».

88 Le *mihrab* sert bien sûre avant tout de niche à l'imam pour diriger la prière collective.

89 Les chrétiens du Moyen âge étaient persuadés que le pèlerinage à La Mecque consistait à visiter le tombeau de Muhammed, à l'image de celui de Jérusalem à Saint Sépulcre. Gravier d'Ortières reprend cette idée,

rı gibi, Müslümanların da, bu mezarı ziyaret ederek hacı olduklarını düşünüyorlardı. Gravier d'Ortières de Grelot'nun yaptığı gibi aynı düşünceyi tekrarlıyor (G.-J. GRELOT, *Relation...*, p. 109).

85 Daha önce de söylendiği gibi bu bölüm yazılmadı.

86 İstanbul'da veya başka yerlerde, kiliseden camiye çevrilmiş mabetlerde doğal olarak bu durum gözleniyor.

87 IV. Murad'ın 120 çocuğu olduğu konusundaki rivayet elbette çok abartmalıdır. Bilinen tek şey onun pek çok çocuk sahibi olduğudur. Evliya Çelebi (*Seyahatnâme*, c. I, p. 225), bunların sayısını 32 olarak göstermekte ise de tesbit olunabilenler, beşi erkek olmak üzere, 16 kadardır (A. D. ALDERSON, *Osmanlı Hanedanının Yapısı* (İngilizceden terc.), İstanbul, İz Yayıncılık, 1998, s. 261, tablo XXXVI).

88 Metinde: "Ayasofya Kubbesinin Roma'daki San Pietro Bazilikası'nın Kubbesi ile Karşılaştırılması".

89 Gravier d'Ortières'in bu iki mabed kubbesini karşılaştırma gayreti nadirdir. Grelot'nun Ayasofya ile ilgili genel tutumu epeyce katıdır. Bu sonuncu seyyaha göre [Ayasofya] büyüklükte, zenginlikte, güzellikte Roma'daki San Pietro Kilisesine eşdeğerde olmaktan uzaktır" (G.-J. GRELOT, *Relation...* p. 100).

90 Monseigneur (Beyefendi) diye anılan kişi, deniz işlerinden sorumlu Bakan Seignelay Markisi'dir. Jean-Baptiste Colbert (1651-1690), Colbert'in oğludur ve denizcilikle görevli Devlet Bakanlığında ve Kral sarayında babasının yerini aldı (1683), Devlet Bakanı oldu (1689). Seignelay savaş filolarıyla ilgilendi, 1684'de de Cenova'yı bombardıman eden odur.

91 Bu paragraf metnin kenarına yazılmıştır.

92 İstanbul'daki II. Selim türbesi çift cidarlı olduğu gibi, çift cidarlı ilk kubbe modelleri Orta Asya'da yapılmıştır.

93 Metinde: "Süleymaniye Denen Sultan Süleyman Camii".

94 Kanuni Sultan Süleyman genel olarak Avrupa'da eski tarihlerde İkinci Süleyman olarak anılıyor. Çünkü I. Bayezid'in büyük oğlu Süleyman Çelebi (Emir), babasının Timur'a esir düştükten sonra ölmesi üzerine Edirne'de bir süre saltanat sürdüğü için, Pâdişah olarak kabul edilmiş ve I. Süleyman adı da ona verilmiştir. Mustafa Âli dışarıda bırakılırsa (*Künh'ul Ahbâr*, basılı bölüm, V, s. 117), Osmanlı tarih yazıcılığı onu Fetret devrinde saltanat mücadelesi yapan şehzâdelerden biri olarak kabul etmiş, adına hutbe okunmuş, para basılmış olduğu halde sultanlar silsilesine almamıştır.

95 BNF, ms. fr. 7176, harita n.18, v. 142. "Coupe ou veü dedans de la Solimanié avec la coupe d'un minaret et la veü d'un coté du portique qui est au devant (Süleymaniye Camii'nin içten dikey ve önde bulunan bir minarenin kesiti).

96 Kanuni Süleyman'ın mezarının yanında yatan oğlu değil, kızı Mihrimah Sultan'dır.

97 Hiçbir dinsel ya da tarihsel kural böyle bir görüşü desteklemiyor. İslam dünyasında, karı-koca, kardeşler, baba-kız, veya anne-oğul yanyana gömülebilirler ve İstanbul'da hem halk, hem Osmanlı ailesi hem de comme l'a d'ailleurs fait Grelot (*Relation...*, p. 109).

90 Cette partie n'a pas été rédigée.

91 À Istanbul, comme ailleurs dans les mosquées transformées à partir des églises, naturellement cette dispotion particulière est constante ;

92 Il est évident que l'auteur exagère considérablement le nombre d'enfants de Murad IV. Tout ce qu'on sait, c'est qu'il avait beaucoup d'enfants. Evliya Çelebi (*Seyahanâme*, vol. I, p. 225), donne le chiffre de 32, mais on a pu en identifier seulement 16 (A. D. ALDERSON, *Osmanlı Hanedanının Yapısı* (trad. de l'anglais), Istanbul, Iz Yayıncılık, 1998, p. 261, tableau XXXVI).

93 Dans le texte original : « Comparaison du dôme de Sainte-Sophie avec celuy de Saint-Pierre de Rome ».

94 Cet effort de comparaison des coupôles des deux momuments est exceptionnel. Gravier d'Ortières est donc beaucaoup moin définitif que Grelot qui affirme que « il s'en faut de beacoup qu'elle (la Sainte-Sophie) ne soit égale, ny en grandeur, ny en richesses, ny en beauté à l'Eglise de Saint Pierre de Rome » (G.-J. GRELOT, *Relation...* p. 100).

95 Il s'adresse au ministre Seignelay (1651-1690), chargé de la marine. Fils de Colbert, Jean-Baptiste, marquis de Seignelay remplaça son père (1683), puis devenu ministre d'Etat (1689) ; il s'intéressa beacoup à la marine militaire et participa au bombardement de Gênes en 1684.

96 Ce paragraphe est rédigé en marge du texte.

97 La coupole du mausolée de Selim II à Istanbul a une double épaisseur et les premiers modèles de ce type de coupole viennent d'Asie centrale.

98 Dans le texte original : « De la Mosquée de Sultan Soliman II appelée la Solimanié ». Soliman le Magnifique est considéré comme le second du même nom par certains historiens, car le premier serait Süleyman Çelebi (Emir) qui a régné pour un temps à Edirne dans la période d'interrègne, lors des guerres civiles entre les fils de Bayezid Ier, tombé prisonnier entre les mains de Tamerlan, après la bataille d'Ankara en 1402. Alors qu'on prononça la *hutba* (la prêche), frappa monnaie en son nom, l'historiographie ottomane, hormis Mustafa Âli (*Künh'ül-Ahbâr*, partie éditée, V, p. 117), ne le considère pas comme faisant partie de la lignée des sultans.

99 BNF, ms.fr. 7176, carte n° 18, f° 142 : « Coupe ou veü dedans de la Solimanié avec la coupe d'un minaret et la vue d'un coté du portique qui est au devant.

100 La personne qui est enterrée à côté de Soliman le Magnifique n'est pas son fils, mais sa fille Mihrimah sultane.

101 Cette proposition n'a aucun fondement théologique ni historique. Dans le monde musulman, des couples, des frères et des sœurs ou encore des pères et leurs filles, ou des mères et leurs fils peuvent être enterrés côte-à-côte. À Istanbul, des exemples des individus enterrés de cette manière sont assez nombreux. Il est vrai cependant que nous n'avons pas d'exemple de sultan enterré à côté d'une de ses épouses. Cf. : Nicolas Vatin et Stéphane Yerasimos, *Les Cimetières dans la ville, statuts, choix et organisation des lieux d'inhumation dans Istanbul intra muros*, Varia Turcica, XXXV, Istanbul, Institut français d'études

ileri gelenler için örnekler çoktur. Bkz: Nicolas VATIN et Stéphane YERASIMOS, *Les Cimetières dans la ville, statuts, choix et organisation des lieux d'inhumation dans istanbul intra muros*, Varia Turcica, XXXV, Istanbul, Institut français d'études anatoliennes / Georges Dumézil, Librairie d'Amérique et d'Orient Adrien Maisonneuve, Jean Maisonneuve successeur, 2001, s. 67-71. Ancak bir Pâdişahın eşlerinden biriyle aynı türbede gömülü olduğuna dair örnek olmadığı da doğrudur. Burada da görüldüğü gibi Gravier d'Ortières, Grelot'nun yanlış bilgilerini kullandığı için onun kurbanı olmuştur: "Aynı bahçede Süleyman'ın eşinin mezarı vardır. Müslümanlar kadınları namaz için mabetlerine kabul etmedikleri için, aynı mezara gömülmelerini de kabul etmezler. Bu herhalde kadınların kendileriyle beraber cennete gidemeyecekleri ile ilgili inançlarından kaynaklanıyor..." (G.-J. GRELOT, *Relation...*, s. 274-275).

98 Bu olay da Grelot'dan alınmıştır (G.-J. GRELOT, *Relation...* s. 268-269). Bununla beraber, yerli olsun yabancı olsun, zafer kazanmayan Pâdişahların cami yaptıramamak gibi bir kural veya geleneğe işaret etmemektedir. Normal olarak, sultanlar dahil herkes kendi servetiyle vakıf adı altında dinî veya sivil binalar yaptırabilir.

99 İslam dünyasında ve Türkler'de kadınlar cami yaptıramaz gibi bir kurala şimdiye kadar hiçbir yerde rastlanmadığı gibi, İstanbul'da Valide Camii'nden önce, gerek sultan kadınlar, gerekse toplumun başka katmanlarından gelen kadınlar tarafından yapılan, en azından onların adıyla anılan başka camiler vardır: İstanbul, Mahmutpaşa'da, II. Mehmed'in sütannesi (dâyesi) Ümmü Gülsün Hatun'un, 890h./1484 tarihli vakfiye ile yaptırdığı Daye Hatun Camii; Fatih, Samatya semtinde, Ali Fakih Mahallesinde Mihrîşâh Hatun Camii (1540); Üsküdar ve Edirnekapı'daki Mihrimah Sultan külliyeleri (birincisi 1548, ikincisi de yaklaşık 1562-1563 tarihlidir); Haseki Hürrem Sultan külliyesi (1538-1551) ; Üsküdar'da Atik Valide Sultan külliyesi (1570-1579 arası) v.b. Kaldı ki XVIII. ve XIX. yüzyıllarda da kadınlar tarafından yalnız İstanbul'da yapılan birçok cami vardır (M. Çağatay ULUÇAY, *Pâdişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1992).

100 Tabii bu II. Bayezid olacak

101 Burada "Rum Patrikhanesi Kilisesi" diye bir başlık açılmış, ancak Gravier d'Ortières "Rumların Patrikhanesi Kilisesi Konstanis sarayının bulunduğu harabelere yakındır" deyip gerisini getirmiyor.

102 Küçük gemiler.

103 Aynalıkavak Kasrı.

104 Gravier d'Ortières bu metinde bu elçilik binasından söz etmiyor.

105 Metinde Fondclef şeklinde yazılı.

106 Gülle ağırlığı olarak belirtilen toplar, Fransa'da "livre" (libre, yarım kilo) olarak anılıyor.

107 Metinde: "Eskiden Trakya Boğazı denen Karadeniz Boğazı".

108 Osmanlı haritalarında Golos.

anato-liennes / Georges Dumézil, Librairie d'Amérique et d'Orient Adrien Maisonneuve, Jean Maisonneuve successeur, 2001, p. 67-71. Mais Gravier d'Ortières est encore une fois victime des informations données par Grelot : « Dans le mesme jardin il y a encore la sepulture de la femme de Soliman. Comme les Mahometans n'admettent point leurs femmes à la prière avec eux dans les temples, ils ne permettent non plus jamais qu'on les inhume dans le mesme tombeau qu'aux. Cela vient sans doute de ce que'ils croyent qu'elles ne seront pas receuë en leur compagnie dans le paradis... » (G.-J. GRELOT, *Relation...*, p. 274-275).

102 Dans le texte original : « Mosquée de Sultan Achmet ».

103 Cette histoire est visiblement empruntée à Grelot (*Relation...*, p. 268-269). Cependant, aucun autre auteur turc ou étranger ne signale ce type d'interdiction à un sultan de pouvoir construire une mosquée sans avoir fait des conquêtes. Théoriquement tout le monde, y compris les sultans, construisent des monuments religieux et civils avec leur propre fortune sous forme de fondation (*waqf*).

104 Cette fois-ci, c'est Gravier d'Ortières qui commet une erreur flagrante avec une telle affirmation. Non seulement à Istanbul plusieurs femmes - il vrai souvent des sultanes (Fatma, Hürrem dite Roxelane, Gülfem, Mihrimah, Nurbânû etc.) -, firent bâtir des mosquées, mais dans tout le monde musulman, les femmes ont toujours fait construire des mosquées et d'autres établissements de bienfaisance. Avant la construction de la mosquée Validé sultane (Yenicami), à Istanbul, d'autres mosquées furent construites par des femmes ou au moins elles sont nommées par leurs noms : à Mahmud Paşa (Istanbul) la mosquée Daye Hatun, construite avec l'acte de fondation datée de 890 h/1484, par la nourrice de Mehmed II, Ümmü Gülsün Hatun ; à Samatya, dans le quartier d'Ali Fakih, la mosquée Mihrişâh (1540) ; à Üsküdar et Edirnekapı, les complexes religieux (*külliye*) de Mihrimah sultane (le premier date de 1548, le second vers 1562-1563) ; le complexe religieux de Haseki Hürrem sultane (1538-1551) ; à Üsküdar, Atik Valide Sultan (1570-1579). Par ailleurs, au XVIIIe et au XIXe siècles, plusieures autres mosquées furent construites à Istanbul par des femmes (M. Çağatay ULUÇAY, *Pâdişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1992).

105 Il s'agit bien sûre de Bayezid II et non de Bayzid Ier.

106 Ici Gravier d'Ortières ouvre un chapitre intitulé "Eglise patriarchale des Grecs et de leurs misère , mais s'arrête après cette phrase : " L'Eglise patriarchale des Grecs est vers les ruines du palais de Constantin .

107 perme : *pereme* en turc, petit bâtiment de mer.

108 Kasımpaşa

109 Dans le texte original : « Casson Paşa et le Serraïl des Miroirs (Palais d'Aynalı Kavak) ».

110 Gravier d'Ortières n'a pas parlé dans ce texte du bâtiment de l'ambassade de France.

111 Fındıklı

112 Dans le texte original : « Scutari ».

113 Dans le texte original : « Canal de la mer Noire, anciennement le Bosphore de Thrace ».

109 Bu vezir Kara İbrahim Paşa'dır (Kara Kethüda da denir). 1683-1685 arasında, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'dan sonra iki yıl sadrazamlık yaptıktan sonra Edirne'de azledilmiş ve İstanbul'a geldikten sonra da, rakipleri tarafından Anadolu'da isyan çıkaracağı şayiaları ile itham edildiği için, orada yakalanarak, malı müsadere edilmiş sonra da Rodos'a sürülmüş, bir yıl sonra (1686) da katledilmiştir. Muhtemelen, İbrahim Paşa, Rodos'a sürülmeden önce bir müddet Rumeli Hisarı'na kapatılmıştır. Bkz: İsmail Hami DANİŞMEND, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. 5, s. 44.

110 İstanbul Boğazı girişinde Avrupa yakasında bir Rum manastırı. 1617'de eski bir Bizans manastırının yıkıntıları yerine bağ ve bahçesiyle yeni bir manastır inşa edildi. 1690 yılında bu manastır yıkılarak yerine daha büyüğü inşa edildi. 1717'de Şehit Ali Paşa bu manastırı yeniden yıktırmıştır. *Tarih-i Râşid*, c. II, s. 140.

111 Pers Kralı (İ. Ö. 522-486).

112 Yunanca'da "mavro" (kara, siyah), "thalassa" (deniz).

113 "Sakız Olayı" için kitabın I. bölümüne bkz. Ayrıca: J. de HAMMER, *Histoire de l'Empire ottoman* (Fransızca terc.), c. 12, Paris, 1838, s. 55-57.

114 Bu su kemeri Mağlova'dır. Kemerburgaz'ın 4 km. kadar güney batısındadır. 1554-1563 arasında yapılan Kırkçeşme tesislerinin en önemli eseridir. Mimar Sinan tarafından inşa edilen kemer dünyada eşi az bulunur eserlerden biri olduğu gibi Sinan'ın en önemli üç eserinden biridir.

115 Gravier d'Ortières burada "Eskiden Pont Euxin, veya Büyük Deniz diye adlandırılan Karadeniz" başlığını taşıyan bir bölüm açtı, ancak bu bölümü yazmadı (v. 35b).

116 Bu raporlar bulunamadı.

117 Bu belgede bu kelime *bonnevogles* (bénévoles: gönüllü) diye yazılıyor ve İtalyanca *bono voglio*'dan geliyor.

118 De Combes kardeşler Eğriboz 7 gemi veriyor diyorlar: BNF. ms. fr. 5580, v. 42.

119 De Combes kardeşler toplam 57 kadırga olarak veriyorlar bu sayıyı: BNF. ms. fr. 5580, v. 42.

120 Gravier d'Ortières'in Osmanlı Donanması'nın durumu konusunda verdiği bilgiler de Combes kardeşlerinkine uygundur: BNF. ms. fr. 5580, v. 41-42.

121 Bu uzun alt başlık görüldüğü gibi yazılmamış bir bölüm için yapılmıştı.

122 Metin burada yarıda kalıyor.

123 Metinde mil deniyor.

124 Metinde: "İstanbul'da bulunan elçiyi ve iskelelerde bulunan Fransızları geri çekme yolları ve Bâb-ı Âli'de bir elçi bulundurmamak için nedenler".

125 Bu çektiriye "loudre" deniyor metinde.

126 Burada Gemlik Körfezi kasdediliyor.

127 Fransızlar ve genellikle Batılılar içeride bulunan şehirlere de iskele (échelle) diyorlardı. Ancak biz bunu Türkçede ticaret merkezi olarak tercüme ediyoruz, limanı olan şehirleri de "liman" olarak tercüme etmeyi tercih ediyoruz, çünkü iskele, Türkçede küçük bir liman anlamını içeriyor.

128 Bu rapor için bkz: BNF, ms. fr. 7174, v. 135-279.

129 Karadeniz'de ticaret serbestliğini elde etmek için eskiden beri Fransızlar direniyorlardı. Ancak bu istek-

114 Volos sur les cartes ottomanes.

115 Il s'agit de Kara Ibrahim pacha (on dit également Kara Kethüda). Après Kara Mustafa Paşa de Merzifon, il exerça les fonctions de grand-vizir durant deux ans (1683-1685). Destitué à Edirne, il fut accusé à son arrivé à Istanbul par ses rivaux de vouloir organiser une insurrection en Anatolie. Arrêté et dépouillé de ses biens, Ibrahim Paşa fut envoyé en exilé à Rhodes, et un an après (1686) exécuté. C'est dans la courte période où il fut maintenu à Istanbul qu'il fut enfermé probablement dans la forteresse de Roumélie. Cf. : İsmail Hakkı DANİŞMEND, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, v. 5, p. 44.

116 Monastère grecque situé à l'embouchure du Bosphore, côté européen. Sur les ruines du monastère byzantin, en 1617, un nouveau monastère fut construit avec des jardins et vergers. En 1690, ce monastère fut démoli, pour être reconstruit en plus grand. En 1717, le grand-vizir Ali Paşa, dit le martyr, fit de nouveau détruire le monastère. Voir : *Tarih-i Râşîd*, vol. II, p. 140.

117 Roi perse (522-486 avant notre ère).

118 Dans le texte original : « Aqueduc de Bellegrade ».

119 Pour « l'affaire de Chio » voir la Première partie deu livre. Par ailleurs: J. de HAMMER, *Histoire de l'Empire ottoman*, (trad. de l'allemand), v. 12, Paris, 1838, p. 55-57.

120 Il s'agit de l'aqueduc nommé Mağlova et se trouve à quatre kilomètres au sud-ouest de Kemerburgaz. Il est l'ouvrage le plus important du complexe d'adduction d'eau Kırkçeşme construit en 1554-1563. Exceptionnel de par le monde, cet aqueduc est aussi l'un des trois chefs d'œuvres de Sinan.

121 Gravier d'Ortières a ouvert ici (f° 35v°) un sous-titre intitulé : « De la mer Noire, anciennement le Pont Euxin ou Mer Majeure », sans avoir écrit le texte.

122 Dans le texte original : « Des forces maritimes du Grand-Seigneur où il est parlé des deffauts de construction de ses vaisseaux et de ses galères ».

123 Ces mémoires n'ont pas été retrouvés.

124 De l'italien *bono voglio* (bénévoles).

125 De l'italien *spalla*, la plate-forme située entre le dernier rang des rameurs et la poupe sur une galère.

126 Les de Combes (BNF. ms. fr. 5580, f° 42) donnent 7 navires.

127 Les de Combes (BNF. ms. fr. 5580, f° 42) donnent en tout 57 galères.

128 Terme de marin désignant la traverse d'un bâtiment qui maintient l'écartement des murailles et soutient les bordages des ponts. La locution de beau s'applique à la mesure de la largeur d'un navire.

129 Les informations fournies par Gravier d'Ortières sur l'état de la marine ottomane sont conformes à celles des de Combes (BNF. ms. fr. 5580, f° 41-42).

130 Dans le texte original : « De la politique othomane et de ses maximes ».

131 Comme on le voit, ce long titre est conçu pour un chapitre qui n'est pas rédigé.

132 Le texte s'interromp ici brusquement.

133 Les de Combes titrent dans leur mémoire : « après avoir expliqé le fort et le foible des villes et chasteaux mentionnées au présent mémoire, il faut parler des forces nécessaires pour venir à bout d'une si glorieuse

leri XIX. yüzyılın başında, 1802'de Amiens anlaşmasıyla yerine getirilecektir. Bkz.: Faruk BİLİCİ, *La politique française en mer Noire (1747-1789): vicissitudes d'une implantation*, Istanbul, Editions Isis, 1992.

130 Metinde: "Osmanlı İmparatorluğu'nun kötü durumu hakkında düşünceler, bundan faydalanma yolları; Türk İmparatorluğunu yıkarak Fransız prenslerinden birinin hesabına Doğu İmparatorluğunun yeniden kurulması".

131 Vidin şehri müttefiklerin eline Ekim-Kasım 1689'da düştü.

132 9 Kasım 1687 (H. 1099).

133 Daha önce de söylendiği gibi, Birinci Süleyman, Süleyman Çelebi olarak kabul edilince, Kanuni İkinci, bu Süleyman da üçüncü oluyor.

134 Bu Sadrazam Siyavuş Paşa'dır.

135 Fransız sarayında birinci şehzade durumunda olan prense Monseigneur (Efendim) denirdi.

136 IV. Mehmed'in başkadını olan Gülnûş Sultan, muhtemelen 1642 yılında Girit'te Verzizzi ailesinde doğdu. Girit Serdarı Deli Hüseyin Paşa Resmo'yu fethedince onu Osmanlı sarayına hediye etti. 1664'te Şehzâde Mustafa'yı, 1673'de de Şehzâde Ahmed'i doğurdu. 1682'de IV. Mehmed'in annesi Turhan Hatice Sultan'ın ölmesi üzerine sarayda gücü arttı. IV. Mehmed'in tahttan indirilmesiyle Eski Saray'a yerleştirildi. Ancak 1695'de oğlu II. Mustafa'nın iktidara gelmesiyle, Gülnûş da Valide Sultan olarak haremde yerini aldı.

137 Bu şehzâde Mustafa idi ve II. Mustafa olarak 1695'de iktidara geldi.

138 Roma ve Papa ile ilgili bundan sonraki bölüm Gravier d'Ortières'in hazırladığı belgenin kenarında bulunuyor: v. 61b.

139 İnnocentius XI (Benedetto Odescalchi, 1611-1689), 1676-1689 yılları arasında papalık yaptı ve Polonya Kralı Jan III ve Kutsal Roma İmparatoru Leopold I arasında Türkler'e karşı ittifak kurmakta etkin oldu ve Viyana kuşatmadan kurtarıldı. İnnocentius Leopold'u bir Haçlı Seferi konusunda uzun zaman ikna etmeye çalıştı.

140 Augsburg ittifakı olarak tarihe geçecek bu Fransız karşıtı ittifak Nimègues barışından sonra XIV. Louis'nin Avrupa'da yürüttüğü saldırgan politikasına karşı kurulmuş bir koalisyondur.

141 1687 baharı kastediliyor.

142 İspanya'da ve İtalya'da basılan altın para. 1 pistol 1 altın Louis değerinde idi.

143 8 Temmuz 1681'de XVI. Louis Mantou Dükası III. Charles Gonzague ile gizli bir antlaşma imzalayıp Mantou dükalığını himayesine alıp Casal kentinde bir garnizon yerleştiriyor (1 Eylül).

144 Nimègues anlaşmaları (1678-1679) Hollanda savaşından sonra Fransa, Birleşik Bölgeler, İspanya ve Avusturya arasında imzalandılar. Bu anlaşmalarla İspanya Franche-Comté gibi birçok yeri Fransa'ya bırakıyor. Bu anlaşmalar, Fransa'nın Batı Avrupa'da önderliğini teyid ettiği gibi, XIV. Louis'nin de ik-

entreprise ». Dans cette partie, les frès de Combes donnent à peu près les mesmes forces (BNF. ms. fr. 5580, f° 42v°).

134 Les de Combes pensent que 6 000 hommes suffiront (BN. ms. fr. 5580, f° 43v°).

135 Mil.

136 Trion.

137 Les frères de Combes donnent à peu près les mesmes noms (BN. ms. fr. 5580, f° 42).

138 Dans le texte original : « Des moyens de retirer l'ambassadeur de Constantinople et les François qui sont dans les Eschelles, avec les raisons pour ne plus entretenir d'ambassadeur à la Porte ».

139 Les ingénieurs de Combes pensent que le fait que Madame l'ambassadrice s'embarque sur un si petit batiment paraîtrait suspect, il faudrait aller par terre, et avoir un vaisseau dans un port de l'Empire ottoman pour s'y embarquer (BN. ms. fr. 5580, f° 44v°).

140 *tezkere.*

141 Dans le texte original : « Projet de paix à traiter avec la Porte, après l'expédition de Constantinople ».

142 BNF, ms. fr. 7174, f° 135-279.

143 *bayram.*

144 La liberté de la navigation et du commerce en mer Noire est une vieille revandication franaçaise qui ne sera satifaite qu'au début du XIXe siècle, après le traité d'Amiens en 1802. Cf. : Faruk BİLİCİ, *La politique française en mer Noire (1747-1789) : vicissitudes d'une implantation*, Istanbul, Editions Isis, 1992.

145 Dans le texte original : « Réflextions sur le mauvais état de l'Empire othoman, avec les moyens d'en proffiter et de restablir l'Empire d'Orient, en faveur d'un des Enfans de France, en détruisant celuy des Turcs ».

146 La ville de Vidin est tombée aux mains des alliés en octobre-novembre 1689.

147 Le 9 novembre1687.

148 Comme il a été dit, si Süleyman Çelebi est considéré comme un souverain, le sultan qui fut intronisé après Mehmed IV doit être le troisième. Or l'historiographie turque le consière comme le second, après Soliman le Magnifique.

149 Ce grand-vizir est Siyavuş Pacha.

150 Ce prince est Mustafa et il sera intronisé en 1695 sous le nom de Mustafa II.

151 Il s'agit de la favorite principale de Mehmed IV, Gülnûş sultane, née une Verzizzi en Crête probablement en 1642. Après la conquête de Resmo, par Hüseyin Paşa (le Fou), elle fut emmenée au palais et mit au monde le prince Mustafa en 1664, puis Ahmed en 1673. En 1682, Turhan Hatice sultane, la validé de Mehmed IV, ayant décédé, son pouvoir accrut. Mais à la déposition de Mehmed IV, elle fut renvoyée au vieux palais. En 1695, lorsque Mustafa II arriva au pouvoir, elle retrouva naturellement sa place de reine-mère au harem.

152 La suite est en marge du f° 61v°.

153 Son pontificat va de 1676 à 1689 (11 août). Benedetto Odescalchi (1611-1689) fut influent dans la création de la Sainte-Ligue contre les Turcs entre le roi de Pologne Jean III et Léopold Ier.

154 Il s'agit bien sûr de la ligue d'Augsbourg.

tidarının zirvesine ulaştığım belirliyor.

145 Büyük veliaht ve o sırada da on sekiz yaşında olan Maine Dükü Louis-Auguste de Bourbon'à gönderme yapılıyor.

146 Bu hükümdar James II Stuart'tır (1685-1688).

147 Batı'da genellikle, Protestanlık, Katoliklik ve Ortodoksluk gibi Hıristiyan mezheplerine din adı veriliyor.

148 Burası boş kaldı, ama muhtemelen 12 Ağustos 1687'de Türklerin kaybettiği "Mohaç" savaşından bahsediliyor.

149 Niş ve Vidin müttefik orduları tarafından alınınca gerçekten de Selanik artık sınırdan çok uzakta değildi.

150 Bilindiği gibi Osmanlılar bu adayı, 1522'de Kanuni devrinde Saint-Jean şövalyelerinden almıştı.

151 Muhtemelen yazdığı ticaret raporu söz konusudur, çünkü bu metinde Mısır'dan uzunça söz eden bölüm yoktur.

155 Pièce d'or frappée en Italie et en Espagne. 1 pistole équivalait 1 Louis d'or.

156 Le 8 juin 1681, Louis XIV signa un accord secret avec Charles III de Gonzague, prit le duché de Mantou sous sa protection et installa une garnison dans la ville de Casal (1er sept.).

157 Avec les traités de Nimègue (1678-1679) l'Espagne abandonnait à la France entre autres la Franche-Comté, consacrait la prééminence de la France et hissait Louis XIV au sommet de sa gloire.

158 Allusion au grand Dauphin et à Louis-Auguste de Bourbon, duc du Maine ; ce dernier prince était alors âgé de dix-huit ans.

159 Il s'agit du roi James II Stuart (1685-1688).

160 Le nom a été laissé en blanc dans le manuscrit. Il s'agit sans doute ici de la bataille de Mohaç, perdue par les Turcs le 12 août 1687.

161 Après la prise de Niş et de Vidin par les troupes chrétiennes, il est vrai que Salonique ne se trouvait plus très loin de la frontière.

162 Comme on le sait, les Ottomans avaient conquis cette île en 1522 sous Soliman le Mangnifique, alors qu'elle se trouvait aux mains des chevaliers de Saint-Jean.

163 Il est question probablement de la partie consacrée à l'Egypte dans le mémoire de commerce, car une description détaillée de l'Egypte ne figure pas dans ce texte.

SONUÇ

Sona eren çalışmamız, XIV. Louis devrinde Türk-Fransız ilişkileri etrafında araştırma programımızın bir parçasını oluşturuyor. Bu çalışma, Doğu Roma İmparatorluğu'nu Fransa Kralı güdümünde yeniden kurmak, Fransa'nın imparatorluk hayalleri, Türk İmparatorluğu'nu paylaşmak için Avrupa devletleri arasındaki rekabet, İstanbul'u ele geçirip "Türkü Asya'ya göndermek" gibi az çok fantezilerle dolu tasarılarla bağlamlı ideolojik ve messiyanik yaklaşımların incelenmesini hedefliyordu.

Metin, harita, plan, görünüm, kabartma ve başka belgelerin de yardımıyla uluslararası ilişkilerde madalyanın ters yüzünü, Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu gibi genellikle ortak siyasî çıkarları olan, ancak oldukça değişik kültür dünyalarına mensup iki müttefik arasındaki ilişkilerin görünmez temel dürtülerini ve ideolojik hareket kaynaklarını göstermeye çalıştık.

Avrupalı diğer Hıristiyan ülkeler tarafından "Büyük Türk"le işbirlikçilikle suçlanmak korkusu ile iktisadî, dinî ve siyasî çıkarlarını korumak arasında bocalayan Fransa, I. François'dan itibaren bir taraftan Osmanlı Pâdişahı'na (Büyük Efendi) dostluğunun delillerini sunarken, hatta ortak düşman Habsbourglara karşı ortak askerî seferler düzenlemeyi teklif ederken, öte taraftan da, Haçlı Seferi tasarılarına katılabilmiş, hatta bu kitapta da görüldüğü gibi, bazen de bu tasarıları kendisi teklif edebilmiştir. XVII. yüzyıl ve özellikle Augsbourg İttifakı'na (Ligue d'Augsbourg) kadarki XIV. Louis dönemi bu iki siyasetin devamlı ve açık bir çatışma içinde olduğu, günlük hayata kadar çelişkiler gösteren ve dolayısıyla hem Bâb-ı-Âli'yi hem de Avrupa ülkelerini rahatsız eden bir dönem olmuştur.

Halbuki, XIV. Louis, özellikle Avusturya İmparatoru'nun yaklaşmakta olduğu bir sırada, Osmanlı başkentine karşı ani bir saldırı düzenlemek için Osmanlı İmparatorluğu'na askerî keşif grupları gönderirken Avrupa semalarında krala karşı kara bulutlar yığılmaya başladı: Nantes Kanunnâmesi'nin lağvı tüm Protestan ülkelerini Fransa'ya karşı çevirmiş ve siyasî nefretlere dinî nefretleri eklemişti. Gerçekten de Protestan kızgınlığı, çabucak XIV. Louis'nin gücü karşısında kendisini tehdit altında gören başka müttefikler buldu ve William d'Orange değişik muhalif devletler gruplarını bir cephede toplayabildi. Daha 1687 baharında, Gravier d'Ortières'in Venedik'te gözlemlediği gibi, bu muhalif ittifakı epeyce ilerlemişti ve 1688'de çeşitli gruplar Fransa'ya karşı, Augsbourg İttifakı denen genel bir ittifak kurdular. İttifakta İmparator (Avusturya), İspanya, İsveç, birçok Alman Seçicisi ve Savoie Dükü vardı. İttifak önce sadece bir savunma niteliğine sahipti, ancak XIV. Louis'nin Köln Seçiciliğine, normal olarak seçilmiş bir adayın yerine kendi adayını koyması genel savaşın bir işareti oldu.

Aynı zamanda, İngiltere dinî ve siyasî İhtilali William d'Orange'ı William III d'Orange adı altında İngiltere Kralı ilan etmişti. Bundan sonra İngiltere tüm kuvvetlerini

Fransa'ya karşı kullanacaktı ve böylece bu ülkenin yardımıyla müttefikler XIV. Louis'nin gücüne denk bir güç haline geldiler.

Bu genel savaşta, her ikisi de ortak düşman Avusturya İmparatoru'na karşı savaştıkları için Fransa Kralı'nın tek objektif müttefiki Osmanlı İmparatorluğu idi. Zaten XIV. Louis de, belki de isabetli olmayan bir strateji kullanarak, doğrudan Kutsal İmparatorluğa (Avusturya) saldırma yolunu seçti. Varsailles Sarayı'nın en çok korktuğu şey de Pâdişah'la İmparator arasında bir anlaşmanın imzalanarak imparatorluk güçlerinin Doğu'da serbest kalıp Batı'ya yönelmelerinin sağlanmasıydı. Viyana'da Osmanlı ve müttefiklerin murahhasları, başarısızlıkla sonuçlanacak bir barış anlaşmasının şartlarını görüşürken, Fransa Kralı hızlı bir şekilde davranarak, I. Leopold ile II. Süleyman arasında bir anlaşmayı önlemek için birçok vaatlerle dolu talimatla (1689 tarihli) Chateauneuf Markisi, Pierre-Antoine de Castagnères'i yeni elçi olarak İstanbul'a gönderiyordu. Bu talimatla, XIV. Louis'nin, Türk-Fransız ittifakının "ebediyyen" devamı için ne denli arzulu olduğunu göstermek isterken, üçyüz binden fazla askerî karadan ve denizden savaşa sürdüğünü, daha on yıl devam edecek savaş sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun eski ününe yeniden ulaşacağını, Macaristan ve başka yerlerde kaybettiği toprakları da geri alabileceğini vaadediyordu; aynı talimatla Kral, elçiden Orange Prensi William'ın Bâb-ı-Âli tarafından İngiltere Kralı olarak tanınmasına engel olmasını, son olarak da Polonya ile Osmanlı Devleti arasında aracılık yaparak iki ülke arasında bir barış anlaşmasının imzalanmasını temin ederek Polonya'nın ittifaktan koparılmasını istiyordu. Ancak, bu talimatın sadece şeklî özellikleri vardı, somut hiçbir şey önermiyordu ve üstelik elçiye Sultanın ve zaten savaşı sürdürmeye, kaybedilen bazı şehirleri (Niş, Vidin, Semendire, Belgrad) geri almaya kararlı yeni Sadrazam Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'ya (sadrazamlığı : 1689-1691) Kralın askerî savunma ve saldırı anlaşması yapmak istediği anlamına gelebilecek hiçbir söz vermemesini istiyordu: Chateauneuf bu teklifleri "kendiliğinden" ve "yazılı hiçbir belge olmadan" yapmak zorunda idi. Sonuç olarak ve Avrupa'daki genel patlamaya rağmen, XIV. Louis Hıristiyan dayanışmasına yönelik söylemini tekrarlıyor, daha doğrusu davranışını o şekilde meşrulaştırıyordu: "Hiç kimse, Hıristiyanlığın iyiliği için dinsizlere karşı savaşa mutlaka devam edilmesi gerektiğini inkar edemez; böylece Tanrının ve insanların önünde suçluluktan kurtulmak için bu savaşın bitmesine engel olmak için her şeyi yapmak gerekir".

Fransa'nın startejik önceliklerinden de öte, önemli kayıpları geri alabilmek için Bâb-ı Âli savaşı sürdürmek zorunda olduğunu düşünüyordu. Muhtemelen sadrazam, Chateauneuf'un sözlerinden cesaret buldu. Ancak Osmanlıların bir saldırı ve savunma askerî anlaşması imzalamak istedikleri konusunda herhangi bir işaret yok. Hatta dönemin durumundan tersi bir tutum bile ortaya çıktığı söylenebilir. Her şeyden önce Fransızlarla Kuzey Afrika'daki Osmanlı Eyaletleri ve özellikle de Cezâyir'le sürtüşmeler sürüyordu, bu da Osmanlıları Fransızlarla daha yakın bir askerî ittifaka girmeye pek de teşvik etmiyordu; sonra da İstanbul'u ele geçirmeye yönelik Fransız tasarıları ve özellikle Gravier d'Ortières'inkisi bu devirde hazırlanıyordu; son olarak ve hepsinden daha da önemlisi Fransa, Pireneler'den Alp dağlarına, Ren Nehri üzerinde ve Hollanda'da birçok cephede dokuz yıllık kanlı bir savaşa giriyordu: Osmanlı İmparatorluğu kaderini XIV. Louis'nin savaş kaprislerine bağlamak taraftarı değildi. Hatta Fransa'nın Polonya ile ayrı bir anlaşma yapma teklifi kabul edilmediği gibi, "tamamen [Avusturya] İmparatoru'nun çıkarlarını koruyan" bir kişi olarak takdim edilen Orange Prensi'nin İngiltere Kralı

olarak kabul edilmemesi ile ilgili elçiye verilmiş olan talimat da bir işe yaramadı: Yeni İngiliz elçisi Hussey, Pâdişah tarafından kabul edildi.

Charles de Ferriol'un 1692'de olağanüstü bir misyonla İstanbul'a gönderilmesi aynı nedenlere dayanıyordu: İmparator, tüm kuvvetlerini Ren Nehri üzerine yığabilmek için Türklerle barış yapmak istiyor, bu tasarının gerçekleşmesine engel olarak İmparatorluk ordularının Macaristan'da meşgul edilmesi gerekir. Kral üzerine basa basa şöyle emrediyordu elçisine, kaybettiği yerleri geri alabilmek için Pâdişah bundan daha iyi bir fırsatı hiçbir zaman bulamaz, savaş tüm Avrupa'da o kadar yaygın bir halde bulunuyor ki bunun kısa zamanda bitmesi söz konusu değil, Fransa savaşa 450 000 kişiden fazla asker sürüyor; "silahla elde edebileceğini barışla bırakmak" sadrazamın görev duygusuna ve şanına yakışmaz. Ayrıca Kral Kont Thököli'ye, Lehliler, Macarlar, Erdelliler ve Tatarlardan oluşacak bir ordu çıkarabildiği takdirde yılda yüz bin ekü yardım etmek için söz verdiği gibi, rakipleri elendikçe bu meblağı yüzelli bin eküye çıkaracağına dair de söz veriyordu.

Bu tasarılar ciddi sonuçlara ulaşmadı. Zaten Osmanlılar da düşüncelerinde pek yanılmadılar: Fransa 1697'de Ryswick'de ve özellikle de 30 Ekim'de Leopold'la barış anlaşmasını imzaladı, böylece İmparator da Eugène de Savoie'yı Türklere karşı savaşmak üzere Doğu'ya gönderme olanağını bulduğu gibi, Rusya Çarı Petro da Osmanlı İmparatorluğu'na karşı hücuma geçti. İspanya veraseti açıldığı bir sırada, bu kez Bâb-ı Âli de üç cephede yenilgisini onaylayan ve Avusturya, Venedik ve Polonya ile Karlofça Anlaşmasını imzaladı (26 Ocak 1699). Böylece İspanya ve İngiltere veraset sorunlarının karşı karşıya getirdiği Avrupa ülkelerinin çatışmalarında Bâb-ı Âli tarafsız kaldı. 1699'da Charles de Ferriol'un (elçiliği: 1699-1711), Chateauneuf'ün yerine elçi olarak tayin edildiğinde, belli bir öneme sahip olan sadece bir sorun konusunda görevlendirilmişti: Bâb-ı Âli'nin Venedik'e karşı savaş açmasını önlemek. Diğer konular alışılagelen alanları ilgilendiriyordu: Kutsal yerlerin korunması, Kutsal Mezar'ın (İsa'nın Mezarı) kubbesinin tamiri, misyonerlerin korunması, ticaretin iyileştirilmesi ve kapitülasyonlara uyulması. Ferriol sadrazam tarafından kabul edildiyse de, elçiliğinin sürdüğü onbir yıl boyunca, kabul sırasında kılıcını yanında tutmak istemek iddiasında olduğu için, Pâdişah tarafından hiçbir zaman kabul edilmedi. Ondan sonra gelen ve 1710'da tayin edilen Pierre des Ailleurs, çok fazla inandırıcı olmamakla beraber, Kralın şu mesajını Pâdişaha iletiyordu: "Pâdişahın tabii düşmanları Kralın da düşmanlarıdır".

Ancak Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkiler daha sonra da değişiklikler gösterecektir, fakat XVII. yüzyılda, hatta XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaya yönelik uzun tasarı listesinin gerçekten uygulamaya geçirilmesinin ilki olan Bonapart'ın Mısır seferine kadar hiçbir zaman harp haline dönüşmedi.

CONCLUSION

Le travail que nous venons d'achever fait partie du programme que nous nous sommes fixé sur les relations franco-turques à l'époque de Louis XIV. Il avait pour but de procéder à une approche idéologique et messianique liée au mythe du retour à l'Orient, à l'idée du rétablissement de l'Empire d'Orient sous la houlette du roi de France, mais aussi aux ambitions impériales françaises, à la compétition des puissances européennes pour le partage de l'Empire turc, et enfin et surtout aux projets plus ou moins fantaisistes de reprendre Istanbul avant de "renvoyer le Turc en Asie" : au XVIIe siècle la question d'Orient est largement posée et l'histoire précoloniale est bien en marche.

Textes, cartes, plans, vues, bas-reliefs et autres documents à l'appui, nous avons tenté de montrer l'envers des relations internationales, les soubassements et les motivations idéologiques des rapports entre les deux alliées, la France et l'Empire ottoman, ayant souvent des intérêts politiques communs, mais appartenant aux mondes culturels bien différents.

Ecartelée entre la crainte des reproches des autres puissances européennes chrétiennes d'être la complice du Grand Turc, et le souci de préserver ses intérêts économiques, religieux et politiques, la France, depuis François Ier a pu assurer le Grand-Seigneur de son éternelle amitié et envisager avec lui des campagnes militaires contre les Habsbourg, ennemis communs, tout en adhérant simultanément à des projets de croisade, les proposant même, comme on l'a vu tout au long de ce livre. Le XVIIe siècle et tout particulièrement le règne de Louis XIV, jusqu'à la Ligue d'Augsbourg fut l'une de ces périodes où ces deux politiques s'opposèrent de façon flagrante, indiquant parfois des contradictions quotidiennes, et mécontentant chaque fois l'une (la Porte) et les autres (les puissances européennes).

Or, pendant que Louis XIV organisait des expéditions d'exploration militaire en vue d'une attaque surprise contre la capitale ottomane et surtout à l'approche de l'empereur, s'amoncelaient de sombres nuages sur le ciel européen contre Louis XIV : la révocation de l'Edit de Nantes tourna contre la France tous les Etats protestants et ajouta les haines religieuses aux haines politiques. En effet, l'offensive protestante trouva rapidement d'autres alliés menacés par la puissance de Louis XIV, et Guillaume d'Orange réussit aisément à canaliser les divers groupes d'Etats hostiles. Déjà au printemps 1687, Gravier d'Ortières l'avait remarqué à Venise, cette coalition avait beaucoup avancé, mais en 1688, les divers groupes formèrent une coalition générale contre la France, la ligue d'Augsbourg, dans laquelle entrèrent l'Empereur, les rois d'Espagne et de Suède, plusieurs Electeurs et le duc de Savoie. La ligue n'eut d'abord qu'un caractère défensif ; mais Louis XIV ayant

imposé un candidat de son choix à l'électorat de Cologne au détriment du candidat légalement élu, ce fut le signal de la guerre générale.

Au même moment, la révolution d'Angleterre, religieuse et politique, avait fait de Guillaume d'Orange le roi d'Angleterre sous le nom de Guillaume III. L'Angleterre allait employer désormais toutes ses forces contre la France et, grâce à son concours, les coalisés purent contrebalancer la puissance de Louis XIV.

Dans cette guerre générale, le seul allié objectif du roi de France était l'Empire ottoman dans la mesure où tous les deux se battaient, contre l'empereur. D'ailleurs, Louis XIV ne s'y trompa pas, puis qu'il choisit, probablement à tort, de lancer une attaque dans le Saint-Empire. Ce que la cour de Versailles craignait, c'était une paix de l'empereur avec le sultan, qui aurait libéré toutes les forces impériales à l'est pour les concentrer à l'ouest. Au moment où la délégation ottomane et celles des alliées discutaient à Vienne les conditions d'une paix qui échouera d'ailleurs, le roi de France dépêchait promptement à Istanbul son nouvel ambassadeur Pierre-Antoine de Castagnères, marquis de Chateauneuf avec des instructions (datées de mai 1689) très prometteuses pour éviter une paix prématurée entre Léopold Ier et Süleyman II. En effet, ces instructions faisaient miroiter au Grand-Seigneur tout le désir que Louis XIV avait de "perpétuer" l'alliance franco-turque, promettait de lancer dans la guerre plus de trois cent mille hommes, tant par mer que par terre, de soutenir cette guerre pendant encore dix ans, au cours desquels l'Empire ottoman pourrait "restablir" sa réputation et récupérer les territoires perdus en Hongrie et ailleurs ; elles demandaient également au nouvel ambassadeur de s'opposer vigoureusement à ce que le prince d'Orange fût reconnu comme roi d'Angleterre par la Porte ; et enfin d'opérer une médiation entre la Pologne et la Porte pour une paix séparée entre deux cours et de détacher ainsi le roi de Pologne de la coalition. Or ces instructions n'avaient qu'un caractère formel, elles ne proposaient rien de concret, et demandaient surtout à l'ambassadeur de ne rien promettre qui puisse faire croire au sultan et au nouveau grand-vizir, Köprülü Fazıl Mustafa Paşa (grand-vizir : 1689-1691), déterminé de toute façon à poursuivre la guerre et à reprendre un certain nombre de villes perdues (Niş, Vidin, Semendire, Belgrade), que le roi proposait une alliance militaire défensive et offensive : Chateauneuf avait ordre de faire la proposition "de luy-mesme" et "sans aucun escrit". En définif et malgré la déflagration en Europe, Louis XIV continue à tenir le discours de solidarité chrétienne, ou très exactement il légitimait par ce biais son attitude : "Personne ne peut disconvenir que la guerre contre les infidèles est absolument nécessaire pour le bien de la chrestienté et qu'ainsy on ne peut estre blasmé, ny devant Dieu ny devant les hommes, de faire toutes choses possibles pour l'empescher de finir".

Mais indépendamment des impératifs stratégiques français, la Porte pensait devoir continuer la guerre, pour compenser ses pertes importantes. Probablement le grand-vizir trouva un encouragement dans les propos de Chateauneuf. Mais, il ne semble pas qu'il y eût proposition de la part des Ottomans de signer un traité militaire offensif et défensif. C'est même le contraire qui se dégage de la conjoncture. D'abord, les frictions ne manqaient pas entre la France et les provinces maghrébines ottomanes, et notamment l'Algérie, ce qui n'incitait nullement les Ottomans à entrer avec la France dans une alliance plus étroite ; ensuite, c'est dans cette période que les différents projets de conquête d'Istanbul, et notamment celui de Gravier d'Ortières, étaient élaborés ; enfin et surtout la France s'engagea dans une guerre sanglante pendant neuf ans, sur plusieurs

fronts, des Pyrénées aux Alpes, sur le Rhin et dans les Pays-Bas : l'Empire ottoman ne voulait pas faire dépendre son destin des caprices guerrières de Louis XIV. D'ailleurs, les propositions françaises de paix séparée avec la Pologne ne furent pas accueillies, pas plus que celles qui demandaient à l'ambassadeur de faire en sorte que le sultan ne reconnaisse pas le prince d'Orange, comme roi d'Angleterre, présenté comme "entièrement dévoué aux intérests de l'empereur" : son ambassadeur Hussey fut reçu par le sultan.

L'envoi en mission extraordinaire de Charles de Ferriol, en, 1692 avait le même objet : l'empereur désirait la paix avec les Turcs pour porter toutes ses forces sur le Rhin ; il fallait donc mettre obstacle à ce projet, pour maintenir des troupes impériales en Hongrie. Le roi martelait : jamais le Grand-Seigneur ne trouvera une occasion plus favorable pour recouvrer ce qu'il a perdu, la guerre est tellement généralisée en Europe qu'elle ne terminera pas si tôt, la France jette dans la guerre plus de 450 000 hommes et est donc en état de continuer la guerre ; il est donc du devoir et de la gloire du grand-vizir "de ne pas céder par un traité ce qui luy est si facile de reconquérir par les armes". Par ailleurs, le roi promettait au comte Thököli une somme annuelle de cent mille écus, contre la levée des troupes polonaises, hongroises, transylvaniennes et tatares et au fur à mesure, ques le nombre de ses adversaires diminue de porter cette somme à cent cinquante mille écus.

Tous ces projets ne portèrent pas à des conséquences probantes. D'ailleurs, les Ottomans ne se trompèrent pas de beaucoup de dans leur jugement : la France signa sa paix en 1697, à Ryswick et notamment, le 30 octobre avec Léopold, qui put envoyer Eugène de Savoie à l'est contre les Turcs, alors que Pierre de Russie avait pris l'offensive contre l'Empire ottoman. Au moment où s'ouvrait la succession d'Espagne, cette fois-ci, c'est la Porte qui signera son traité à Karlowitz avec l'Autriche, Venise et la Pologne, consacrant sa défaite sur les trois fronts (26 janvier 1699). Aussi dans les divers conflits qui opposèrent les puissances européennes à cause des successions, espagnole et anglaise, la Porte resta neutre : en 1699, lors que Charles de Ferriol (ambassade : 1699-1711) fut nommé ambassadeur à la place de Chateauneuf, il n'était chargé que d'une seule question politique de quelque importance : veiller à ce que la Porte ne préparât pas une expédition contre Venise. Le reste était des recommandations classiques : la conservation des Lieux-Saints et la réparation du dôme de Saint-Sépulcre, la protection des missionnaires, l'amélioration du commerce et le respect des capitulations. De toute façon, si Ferriol fut reçu en audience par le grand-vizir, durant onze années de son ambassade, il n'eut jamais audience du sultan à cause de sa prétention de garder son épée au côté pendant les audiences impériales. Son successeur Pierre des Ailleurs, qui fut nommé en 1710, portera le message du roi au sultan, mais sans grande conviction, que "ses ennemyes naturels sont aussy les ennemys du roy".

Mais les relations entre la France et l'Empire ottoman auront encore d'autres hauts et de bas, sans jamais véritablement se transformer en état de guerre, jusqu'à l'Expédition d'Egypte de Bonaparte, véritable acte numéro un de mettre à exécution la longue brochette de projets de partage de l'Empire ottoman au XVIIe siècle, mais aussi au XVIIIe siècle.

KAYNAKÇA VE BİBLİYOGRÀFÝA / SOURCES ET BIBLIOGRAPHIE

YAZMA KAYNAKLAR / SOURCES MANUSCRITES

Archives nationales (Paris) :

Archives de la Marine, A 4/2 ; B 2/ 53, 54, 59 ; B7/ 210 ; C 2/55; C7/130.

Archives du Ministère des Affaires Etrangères (Paris) :

Correspondance politique, Hongrie, vol. 5.
Correspondance politique, Turquie, vol. 8, 9, 16, 18.
Correspondance politique, Turquie, supplément, vol. 6, 8.

Service Historique de la Marine (Vincennes) :

SH 109, « Recueil des cartes et plans particuliers des chasteaux des Dardanelles de partie des isles de Tenedos et Cypre avec une partie des costes de Levant , Sçavoir de Seyde, de Tripoly de Sirie, et Alexandrette. Levez par le sieur Plantier ingenieur ordre du Roy, 1686 ».

SH 19, « Traité de marine ou projet des mesures et proportions, ensemble de toutes les marchandises et munitions nécessaires pour les constructions, armements et rechanges des vaisseaux et galères du Roy, par le Sr. Dortieres, controlleur general des galeres de France ».

MS 142/3, « ordre de bataille de l'armée navalle composée des vaisseaux et galères de France, des vaisseaux et galères de Venise et des galères de Malte », 28 juillet 1669, 117x52,5.

Les Archives de la Chambre de Commerce de Marseille :
J 1573 : "Visite des échelles par Etienne Gravier d'Ortières", 1686-1687.

Bibliothèque nationale de France :

Départements des Manuscrits français :
ms. fr. vol. 7162-7175, « Le Journal de l'ambassade de Girardin à Constantinople » (1685-1688).

ms. fr. vol. 7176, "Estat des places que les princes Mahométans possèdent sur les costes de la mer Méditerranée et dont les plans ont esté levez par ordre du Roi à la faveur de la visite des Eschelles de Levant, que Sa Majesté a fait faire les années 1685, 1686 et 1687, avec les projets pour y faire descente et s'en rendre Maistre".

ms. fr. 5580 : « Mémoire concernant le détroit de l'Elespont, ou des Dardanelles, de ses quatre chasteaux, de leurs mouillages, les moyens de les passer, de la ville et village du détroit de Gallipoly, des villes, burgs, et isles de la Propontide, ou mer de Marmara, de la ville port et environs de Constantinople jusques à l'entrée de la mer Noire, de partie des isles de l'Archipel, de la ville de Smirne en Asie, et de celle de Salonich en Europe"

Département des Cartes et plans :

Rés. Ge. DD. 226 (1-51)

Service hydrographique :

Cartes et plans signés par les frères de Combes :
SH Pf 95, div. 8, p. 1 : « Port de l'île de Ténédos » ; SH Pf 95, div. 9, p. 2 : « Ville et forteresse de Metelin » ; SH Pf 97, div. 5, p. 1 : « Chateau de la ville de Smyrne » ; SH Pf 97, div. 5, p. 2 : « Châteauneuf du golfe de Smyrne » ; SH Pf 97, div. 5, p. 3 : « Plan du fort de l'entrée de la rade de Smyrne » ; SH Pf 98, div. 3, p. 1 : « Carte de l'Hellespont » ; SH Pf 98, div. 4, p. 1 : « Château neuf d'Europe » ; SH Pf 98, div. 6, p. 1 : « Plan du château neuf d'Asie » ; SH Pf 98, div. 5, p. 1 : « Plan du vieux château d'Europe » ; SH Pf 98, div. 7, p. 1 : « Plan du vieux Château d'Asie » ; SH Pf 98bis, div. 2, p. 1 : « Ville et Château de Galipoly » ; SH Pf 98bis, div. 4, p. 2 : « Palan du port d'Héraclée » ; SH Pf 98bis, div. 7, p. 1 : « Vue de Constantinole avec le grand sérrail, partie de Galata, passage du Bosphore de Trace, entrée du canal de la mer Noire, et de Scutari en Asie » [1686], encre et lavis, lettre noire ; SH Pf 98bis, div. 8, p. 1 : « Plan de Constantinople », 1686 (rouleau).

Cartes signées par Razaud : « Description exacte d'une partie des isles de l'Archipel faite sur les lieux par ordre du Roy l'année 1685 » ; « Carte des Cyclades de Milos à Nasos » ; SH Pf 94, div. 2, p. 7 : « Description exacte d'une partie des isles de l'Archipel » ; SH Pf 103, div. 2, p. 3 : « Environs d'Alexandrie, 1687 » ; SH Pf 103, div. 6, p. 1 : « Plan du fort qui défend l'entrée du Nil », 1687 ; SH Pf 103, div. 6, p. 2 : « Bras du Nil où se trouve Rosette », 1687 ; SH Pf 103, div. 7, p. 3 : « Plan particulier de la ville et des ports d'Alexandrie », 1687 ; SH Pf 103, div. 7, p. 4 : « Plan du fort et du village de Béquier »,1687.

Bibliothèque de l'Institut de France :

Manuscrit n° 2214 (*Consilium Ægyptiacum*).

BASILI KAYNAKLAR / SOURCES IMPRIMES

François Savinen d'ALQUIE, *Les mémoires du voyage de Monsieur le marquis de Ville au Levant ou L'histoire curieuse de Candie comprenant en trois parties tout ce qui s'est passé, tant avant l'arrivée et sous le commandement de ce général, que sous celuy de M. le Marquis de S. André Montbrun, jusqu'à la prise de la place, le tout tiré des Mémoires de J. B. Rostagne, secretaire d'Etat et des Finances de S.A.R. et témoin oculaire de ce qu'il dit et de plusieurs autres très fidèles et très curieuses*, Henry et Théodore Boom, Amsterdam, 1671.

Faruk BİLİCİ, *Evliyâ Tchélébi, la guerre des Turcs : récits de batailles, extraits du Livre de Voyages*, Arles, Actes Sud-Sindbad, 2000.

Jean CHARDIN, *Journal du Voyage en Perse et autres lieux de l'Orient*, Amsterdam, 1735, 4 vol.

Ernest CHARRIERE, *Négociations de la France dans le Levant*, "Collection de documents inédits sur l'histoire de France", 1ere série, Paris, 1840-1860, 4 vol.

Jean COPPIN, *Le Bouclier de l'Europe ou la guerre sainte contenant des avis politiques et chrétiens qui peuvent servir de lumière aux rois et aux souverains de la Chrestienté, pour garantir leurs Etats des incursions des Turcs et reprendre ceux qu'ils ont usurpés sur eux avec une relation de voyages faits dans la Turquie, la Thébaïde et la Barbarie*, Chez Antoine Briasson, Lyon, 1686.

Jean COPPIN, *Voyages en Egypte, 1638-1639, 1643-1646*, Institut français d'archéologie orientale (présentation et notes de Serge Sauneron), Le Caire, 1971 (condensé du précédent).

Pierre DUPARC, *Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres des France..., XXIX, Turquie*, CNRS, Paris, 1969.

Edouard DRIAULT, *Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Révolution française, Florence, Modène, Gênes*, vol. XIX, Paris, Félix Alcan, 1912.

EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, vol. V, İkdam Matbaası, Istanbul, 1315 (1897-1898).

Guillaume-Joseph GRELOT, *Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople, enrichie de plans levez par l'auteur sur les lieux et des figures de tout ce qu'il y a de plus remarquable dans cette ville, Présentée au roi*, Pierre Rocolet, Veuve de Damien Foucualt, Paris, 1680.

Gottfried Wilhelm LEIBNIZ, *Projet d'expédition d'Egypte*, (édit.: Louis Alexandre Foucher de Careil), *Œuvres*, vol. 5, F. Didot, Paris, 1864.

LOUIS XIV, *Mémoires*, Dreyss, Paris, 2 vol.

MEHMED RAŞİD, *Târih-i Râşid*, Istanbul, 1153 H/1740-1741.

Henri OMONT, « Projets de prise de Constantinople et de fondation d'un empire français d'Orient sous Louis XIV », *Revue d'Histoire diplomatique*, VIIe année, n° 2, E. Leroux, Paris, p. 195-246.

Charles SCHEFFER, *Journal d'Antoine Galland pendant son séjour à Constantinople (1672-1673)*, Ernest Leroux, Paris, 1881, 2 vol.

SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA / BIBLIOGRAPHIE SELECTIVE

Ekrem AKURGAL (dir.), *L'art en Turquie*, Office du Livre, Friburg, 1981.

A. D. ALDERSON, *The Structure of Ottoman Dynasty*, Clarendon Press, Oxford, 1956 (trad. en turc : *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, İz Yayıncılık, Istanbul, 1998)

Louis ANDRE (édit.), *Cardinal de Richelieu, Testament politique,* Robert Laffont, Paris, 1947.

Antoine AUBERY, *De la prééminence de nos Roy et de leur présence sur l'Empereur et le Roy d'Espagne,* chez Michel Soly, Paris, 1649.

Jean-Louis BACQUÉ-GRAMMONT, Sinan KUNERALP et Frédéric HİTZEL, *Réprésentant permanant de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-1991),* IFEA-Isis, Istanbul, 1991.

Lucien BÉLY, *Les relations internationales en Europe, XVIIe-XVIIIe siècles,* 2e édition, PUF, Paris, 1992.

Lucien BÉLY, *Espions et ambassadeseurs au temps de Louis XIV,* PUF, Paris, 1990.

Jean BERENGER, « La politique des réunions et ses conséquences », Jean Berenger (dir.), *Les relations franco-autrichiennes sous Louis XIV, siège de Vienne (1683),* colloque à propos du Tricentenaire du Siège de Vienne, Ecole militaire spéciale de Saint Cyr-Institut autrichien de Paris, Saint-Cyr-Coëtquidam, 1983 (ronéo).

Faruk BİLİCİ, *La politique française en mer Noire (1747-1789) : vicissitudes d'une implantation,* Editions Isis, Istanbul, 1992.

Faruk BİLİCİ, « Un 'Yalta' au XVIIe siècle », *Notre Histoire,* sept. 2001, N° 191, s. 54-58.

Janick BOUDAZIN, *Les coffres de mer de Gravier d'Ortières suivant son traité de marine de 1680,* thèse pour le diplôme d'Etat de docteur en Pharmacie, 1995 (inédit).

Fernand BRAUDEL, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II,* Armand Colin, Paris, 1966, 2 vol.

Byzance retrouvée, Erudits et voyageurs français (XVI-XVIIIe siècles), Chapelle de la Sorbonne, Paris , 13 août-2 septembre 2001, EHESS, Centre d'études byzantines, néo-hélleniques et sud-est européennes, publication de la Sorbonne, Byzantina Sorbonesia [Paris, 2001].

Scarlotos BYZANTIOS, *Constantinople,* Athènes, 1851

Jacques de CASSAN, *La Recherche des droicts du Roy et de la Couronne de France sur les royaumes, duchez, comtez, villes et pays occupez par les princes estrangers appartenant aux Roys tres Chrestiens, par Conquestes, Successions, Achapts et donations, et aultres Tiltres legitimes.* F. Pomeray, Paris,1632.

İsmail Hami DANİŞMEND, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* Türkiye Yayınevi, Istanbul, 1972, 3 vol.

Raymond DARRICAUD, "Mazarin et l'Empire Ottoman, L'Expédition de Candie, 1660", *Revue d'Histoire diplomatique,* Paris, 1960, p. 335-355.

Dictionnaire de Biographie française, t. 10, Librairie Letouzey, Paris, 1965.

T. G. DJUVARA, *Cent projets de partage de la Turquie (1281-1913)*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1914 (Trad. en turc : *Türkiye'yi Parçalamak İçin 100 Plan*, Damla Yayınevi, Istanbul, 1979).

Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1993-1995, 8 vol.

Maurice DUPONT et Etienne TAILLEMITE, *Les guerres navales françaises, du Moyen Age à la Guerre du Golfe*, SPM, Kronos, Paris, 1995.

Gérald DUVERDIER, « Savary de Brèves et Ibrahim Muteferrika », *Bulletin du bibliohile*, 3, 1987, p. 322-359.

Pierre GOUBERT, *Mazarin*, Fayard, Paris, 1990.

Gottschalk-Edouard GÜHRAUER, « Mémoire sur le Projet d'expédition en Egypte présenté en 1672 à Louis XIV par Leibnitz », lu dans les séances des 24 février et 7 juillet 1838 et publié dans *Mémoires de l'Académie royale des Sciences morales et politiques* de l'Institut *de France, T. I, Savants Etrangers*, F. Firmin Didot, Paris, 1841, p. 669-767.

Joseph Freiherr von HAMMER-PURGSTALL, *Histoire de l'Empire ottoman depuis son origine jusqu'à nos jours* (trad. de l'allemend par J. H. Hellert), Blizard, Bar, Dufour et Lowell, Paris, 1835-1848, 18 vol.

Alexandre Y. HARAN, *Le lys et le globe, messianisme dynastique et rêve impérial en France aux XVI*e *et XVII*e *siècles*, Champ Vallon, Paris, 2000.

W. HEYD, *Histoire du commerce du Levant au Moyen Age*, 2 vols. Otte, Leipzig, 1923.

I. HUDITA, *Répertoire des documents concernant les relations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVIIe siècle*, Paris, 1927

Aldous HUXLEY, *L'éminence grise, essai biographique sur les rapports de la politique et de la religion* (tr. De l'anglais), La Table Ronde, Paris, 1977.

Béla KÖPECZI, *Hongrois et Français : de Louis XIV à la Révolution française*, CNRS, Paris, 1983.

Ernest LAVISSE, *Louis XIV*, Taillandier, Paris, 1978.

Cornelius LOOS, *Teckningar fran en expeditien till Främre Orienten 1710-1711* (éd. : Alfred Westholm), Nationalmuseum, [Stockholm], 1985.

Robert MANTRAN, *Istanbul dans la seconde moitié du XVII*e *siècle*, Bibliothèque archéologique et historique de l'Institut français d'archéologie d'Istanbul, Librairie Adrien Maisonneuve, Paris, 1962.

Paul MASSON, *Histoire du commerce français dans le Levant au XVII*e *siècle*, Librairie Hachete, Paris, 1896.

Paul MESNIER, *La participation des troupes françaises à la campagne de Hongrie de 1664 contre les Ottomans : la bataille de Saint-Gotthard, 1er août 1664*, 2001 (mémoire de maîtrise inédit).

Isabelle PETITCLERC, *La légation de François Savary, comte de Brèves (1560-1628), diplomate et orientaliste,* thèse dactylographiée, Université de Paris IV-Sorbonne.

Géraud POUMAREDE, « Négocier près la Sublime Porte : jalons pour une nouvelle histoire des capitulations franco-ottomanes », in Lucien BÉLY (dir), *L'Invention de la diplomatie, Moyen Age, Temps modernes*, PUF, Paris, 998, p. 71-85.

Hayet REZGUI, *Contribution de la marine maghrébine à la guerre vénéto-ottomane, 1645-1669*, Paris, 2002 (mémoire de maîtrise inédit).

Paul SEBAG, « Sur deux orientalistes français du XVIIe siècle : F. Pétits de La Croix et le sieur de La Croix », *Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée*, n° 25-26/sept. 1978, p. 89-117.

Kenneth M. SETTON, *Venice, Austria and the Turks in the Seventeenth Century,* Philadelphia, The American Philosophical Society, 1991.

Jean-Michel SPIESER, "Du Cange and Byzantium », *Through the Looking Glass : Byzantium Throu British Eyes* (Robin Cormack et Elisabeth Jeffrey, édit.), Ashate, Aldershot, 2000. pp. 199-210.

Etienne TAILLEMITE, *Histoire ignorée de la marine française,* Perrin, Paris, 1987.

Jean-Baptiste TAVERNIER, *Nouvelle relation de l'intérieur du Sérail du Grand-Seigneur, contenant plusieurs singularitez qui jusqu'icy n'ont point esté mises en lumières,* G. Clouzier, Paris, 1675.

Jacques THOBIE, *Intérêts et impérialisme français dans l'Empire ottoman (1895-1914),* Publication de la Sorbonne, Imprimerie nationale, Paris, 1977.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı, İstanbul, Ankara, 1988-2002, 25 vol. (lettre K).

M. Çağatay ULUÇAY, *Pâdişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992.

İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, 2 vol.

Albert VANDAL, *Les voyages du marquis de Nointel* (1670-1680), Paris, 1900

Nicolas VATIN et Stéphane YERASIMOS, *Les Cimetières dans la ville, statuts, choix et organisation des lieux d'inhumation dans Istanbul intra muros*, Varia Turcica, XXXV, Istanbul, Institut français d'études anatoliennes / Georges Dumézil, Librairie d'Amérique et d'Orient Adrien Maisonneuve, Jean Maisonneuve successeur, 2001.

GÖRSEL BELGELERİN LİSTESİ / TABLE DES ILLUSTRATIONS

1. Louis XIV avec attributs royaux / *Kraliyet simgeleriyle XIV. Louis.* 17
2. Mehmed IV sur le trône / *IV. Mehmed tahtta.* 18
3. «Plan de la Canée» / *Hanya'nın planı.* 22
4. «Plan de Retimo» / *Resmo'nun planı.* 23
5. «Plan de la coste et de rade de Candie et de l'isle de Stantie / *Kandiye kıyıları, koyu ve Standiye Adasının planı* 26
6. «Vue de Candie / *Kandiye'nin görünümü* ..... *(Annexe / Ek- I)*
7. «Plan de Candie» /*Kandiye'nin planı.* 30
8. «Ordre de bataille de l'armée navalle [à Candie... / *[Kandiye'de] Fransız ve Venedik kalyon ve kadırgaları...* 34
9. «Soleil de blasons» / *Armalar Güneşi.* 59
10. Palais de Versailles. La Grande Ecurie / Porte du Pavıllon du manège, ressaut latéral en bas, à gauche. Trophée à l'armure avec écharpe en bandoulière / *Versailles Sarayı. Büyük Ahır / At Eğitimi Pavyonu kapısı, kenar kabartma. Aşağıda, solda. Çapraz eşarplı zafer zırhı...* 61
11. Palais de Versailles. La Grande Ecurie / Pavıllon du manège, ressaut latéral en bas, à droite. Trophée à l'armure avec écharpe à la ceinture / Versailles Sarayı. Büyük Ahır / *At Eğitimi Pavyonu kapısı, kenar kabartma. Aşağıda, sağda. Belde eşarplı zafer zırhı...* 62
12. «Le Caire» /*Kahire.* 75
13. «Carte particulière d'une partie de la Coste d'Egipte depuis Alexandrie jusques aux bouches du Nil» / *İskenderiye'den Nil ağzına kadar Mısır kıyılarının bir bölümünün özel haritası.* 77
14. «Veüe d'Alexandrie, veüe de Rosette, Veüe du chateau du Bekiers» / *İskenderiye, Reşid ve Abukır kalesinin görünümü* ..... *(Annexe / Ek- II)*
15. «Bouches du Nil avec leurs sondes du costè de Rosette» / *Nil nehrinin ağzı ve Reşid'de yapılan derinlik sondaları.* 79
16. « Plan de la ville d'Alexandrie avec ses forteresses et ses ports» / *Kale ve limanlarıyla İskenderiye şehir planı.* 80
17. «Plan du fort d'Alexandrie appellé le grand Fare qui deffend l'entrée du Port» / *Limanın girişini savunan Büyük Fener adlı İskenderiye kalesi planı.* 85
18. «Plan du fort et du village de la rade du Bequier» / *Abukır koyundaki kale ve köyün planı.* 90
19. «Plan du fort qui deffend l'entree du Nil proche Rosette» / *Reşid'de Nil ağzını savunan kalenin planı.* 92
20. «Veüe dela ville de Salonique, capitale de la Macédoine» / *Makedonya'nın başkenti Selanik şehrinin görünümü* ..... *(Annexe / Ek - III)*

21. «Veüe du château d'Athènes» / *Atina kalesinin görünümü*..... 101
22. «Andrianopoli» / *Edirne*..... 102
23. «Veüe de la ville de Smirne, du château et de partie de la coste» / *İzmir'in, kalesinin ve bir kısım kıyının görünümü* .....(*Annexe / Ek- IV)*
24. «Carte de la Baie de Lernica dans l'isle de Chypre» / *Kıbrıs Adası'nda Larnaka koyu.*..... 102
25. «Plan de Nicosie, ville capitale de l'isle de Chypre», / *Kıbrıs Adası'nın başkenti Lefkoşe*..... 103
26. «Plan de Famagouste en Chypre» / *Kıbrıs'ta Magosa planı*..... 107
27. «Veüe de Sainct-Jean d'Acre, veüe de Seyde, veüe de Tripolie de Sirie» / *Akka, Sayda ve Trablus-şark'ın görünümü* ..... *(Annexe / Ek -V)*
28. Détail de la carte précédente: Seyde et sa foreteresse / *Önceki haritadan bir ayrıntı: Sayda şehri ve kalesi*..... 108
29. «Carte de la baie d'Alexandrette depuis le cap Porque jusqu'au Payas» / *Domuz Burnu'ndan Payas'a kadar İskenderun koyunun haritası*..... 114
30. «Veüe de la ville d'Alep et de son château ; Plan du château d'Alep» / *Halep şehri ve kalesinin görünümü; Halep kalesinin planı*..... 114
31. «Veuë des ruynes de Sour, anciennement la ville de Tir, capitale de la Fénicie» / *Finike'nin başkenti, eskiden Tir denen Sur şehri harabelerinin görünümü*..... 115
32. Détail de la «veüe de Sainct-Jeanne d'Acre» / *«Akka'nın görünümü»nden ayrıntı.*..... 115
33. «Plan de la Rade de Caifa sous le mont Carmel» / *Karmel tepesinin altında Hayfa koyunun planı.*..... 116
34. «Veüe perspective de Jerusalem» / *Kudüs'ün genel görünümü.*..... 116
35. «Plan de Tenedos, veüe de la ville et château de Tenedos, veüe de la coste de Tenedos» / *Bozcaada'nın planı, Bozcaada şehir ve kalesinin görünümü, Bozcaada kıyılarının görünümü.*..... 142
36. «Veue de la ville et château de Tenedos», görünümü / *Bozcaada şehir ve kalesinin görünümü, bir önceki haritadan ayrıntı.*..... 143
37. Cartouche de la «carte du canal des Dardanelles» / *«Çanakkale Boğazı haritasının» resim yeri.*..... 145
38. «Carte des Dardanelles» / *Çanakkale Boğazı haritası* 148
39. «Carte du canal des Dardanelles» / *Çanakkale Boğazı haritası.*..... 150
40. Vue de la baie de la fortersse nouvelle d'Europe / *Sedd'ul-Bahir koyunun görünümü.*..... 155
41. «Plan des chasteaux neufs des Dardanelles d'Europe et d'Asie» / *Avrupa ve Asya yakasındaki yeni kalelerin (Sedd'ül-Bahir ve Kumkale) planı.*..... 156
42. «Elévation du château neuf d'Europe, développement du château neuf d'Asie / *Sedd'ul-Bahir'in cepheden görünümü, Kumkale'nin mekân içinde yayılımı.* 157
43. «Profil de la batterie du château neuf d'Asie du costé de la mer, plan de la mesme batterie / *Kumkale'de top bataryasının yandan görünüşü, aynı bataryanın planı.*..... 158
44. «Veüe des chateaux vieux des Dardanelles / *Çanakkale Boğazı'ndaki eski kalelerin görünümleri...* 159
45. Détail de la «Carte du canal des Dardanelles» / *«Çanakkale Boğazı haritasından» alınmış ayrıntı* 161

46. Vue de la fortersse ancienne d'Asie / *Asya'da eski kalenin (Çanakkale) görünümü.* 163
47. Vue de la fortersse ancienne d'Europe / *Avrupa'da eski kalenin (Kilid'ül-Bahir) görünümü.* 164
48. «Elevation du château viel d'Europe, Elevation du château viel d'Asie» / *Avrupa yakasında eski kalenin (Kilid'ül-Bahir) ve Asya yakasında eski kalenin (Çanakkale) önden görünümü.* 166
49. «Plan des vieux châteaux des Dardanelles : château d'Europe, château d'Asie» / *Avrupa ve Asya yakasındaki eski kalelerin planı : Avrupa yakasında (Kilid'ül-Bahir) ve Asya yakası (Çanakkale, Kal'a-i Sultanî) planı.* 166
50. «Estat des places que les Princes...», Titre du mémoire de Gravier d'Ortières / *Gravier d'Ortières'in raporunun başlığı.* 187
51. «Carte générale des costes de la mer de Marmora ou mer Blanche dite anciennement la Propontide» / *Marmara Denizi kıyıları veya eskiden Propontide denen Beyaz Deniz'in haritası.* 190
52. «Plan de Constantinople» / *İstanbul'un planı.* 192-193
53. «Veue de Constantinople prise de Galata, veue de Constantinople prise de la mer en arrivant» / *İstanbul'un Galata'dan görünümü, İstanbul'un denizden gelirken alınmış bir görünümü* ..... *(Annexe / Ek - VI)*
54. «Veüe de toutes les villes de Contantinople prise de Scutari» / *Tüm İstanbul'un Üsküdar'dan alınmış görünümü* ..... *(Annexe / Ek- VII)*
55. Les mosquées Sainte-Sophie, Sultan Ahmed et Validé / *Ayasofya, Sultan Ahmed ve Yenicami.* 196
56. «Veue du Grand Serrail de Constantinople» / *İstanbul'un Büyük Sarayı'nın görünümü* ..... *(Annexe / Ek- VIII)*
57. « Grand Serrail» / *Sarayburnu* 199
58. «Eslevation du chateau des Sept Tours» / *Yedikule'nin cepheden görünümü.* 200
59. «Elevation de la colonne historiale et de la colonne de Porphire», / *Beyaz Kule ve Çemberli Taş'ın cepheden görünümü.* 207
60. «Elevetaion des aiguilles, place de l'hyppodrome» / *Sultanahmet Meydanı'ndaki dikili taşların cepheden görünümü.* 210
61. «Veue du Temple de Sainte-Sophie du côté de l'Occident» / *Ayasofya mabedinin batıdan görünüşü.* 218
62. «Veue du temple de Sainte-Sophie du côsté de l'Orient» / *Ayasofya'nın doğudan görünüşü.* 220
63. «Eslevation du Temple de Sainte-Sophie» / *Ayasofya mabedinin cepheden görünümü.* 221
64. «Veue du cœur de Sainte-Sophie par dedans le Temple / *Mabedin içinde iken Ayasofya'nın korosunun görünümü.* 224
65. «Veue de la Tribune de Sainte-Sophie par dedans le temple du côté de l'entrée» / *Giriş ve mabedin içinden Ayasofya'nın mahfilinin görünümü.* 225
66. «Plan du Rhez-de-chaussée de la Mosquée de Ste Sophie» / *Ayasofya Camii'nin alt kat planı.* 230
67. «Plan du haut de la Mosquée de Ste Sophie» / *Ayasofya Camii'nin mahfil kısmı.* 231

68. Mosquée Sultan Soliman : détail de la «veue de Constantinople, prise de Galata» / *Süleymaniye Camii, Galata'dan alınmış İstanbul görünümü, ayrıntı*. 243
69. «Eslevation de la Solimanie» / *Süleymaniye Camii'nin dikey kesiti.* 244
70. «Plan de la Solimanie» / *Süleymaniye Camii'nin planı.* 246
71. «Plan et eslevation de la Mosquée du Grand Seigneur d'Achmet» / *Sultan Ahmet Camii'nin plan ve cepheden görünümü.* 248
72. «Plan du canal de la mer Noire» / *Boğaziçi'nin planı.* 255
73. «Plan et eslevation du grand aqueduc de Bellegrade» / *Mağlova su kemerenin planı ve cepheden görünümü.* 258
74. «Le Grand Seigneur avec son propre épée et son portemanteau», miniature / *Pâdişah (II. Süleyman) silahdar ve rikâbdârı ile, minyatür.* 282

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ / CRÉDITS PHOTOGRAPHIQUES

Bibliothèque nationale de France : 3-7, 9, 12-23, 30-31, 33-34, 50-52, 54, 58-74.
İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi / Bibliothèque de l'Université d'Istanbul : 2.
Musée national du Louvre : 1.

Sophie Duhornay : 10-11.
Belkıs Taşkeser : 8, 24-29, 32, 35-49, 53, 55, 57.

DİZİN

-A-

Adriaytik Körfezi, 301

Afrika (Kuzey), 41, 83, 85, 94, 98, 100

Afrika, 72, 96, 185, 261, 298, 312;- Kıtası, 5

Afrikalılar (Kuzey), 91

Ahmed I (Osmanlı Pâdişahı, 1603-1617), 68, 204, 209, 314

Ahmed Paşa (Frenk, mimar), 151

Aiguillon (l'), 95

Aix-la-Chapelle, 32

Akataleptos Manastırı (Şehzadebaşı'nda Kalenderhane camii), 316

Akdeniz, 1, 5, 8, 14-16, 19, 20, 28, 29, 33, 34, 42, 68, 72, 75, 84-86, 106, 108, 122-124, 132-135, 151, 152, 169, 188, 189, 249, 255, 273;- (Doğu), 79

Akhaia, 184, 301, 302

Akka, 106

Alexandre VII, Papa (1655-1667), 9, 27, 92

Alman, 37;- Alman İmparatorluğu, 63;- Alman prensleri, 51;- Alman Seçicileri, 38, 51, 64, 296

Almanlar, 50-52, 292, 296

Almanya, 78, 119, 123, 285, 292;- Almanya Ligi, 37

Almeric, 27

Amasya, 313

Amerika, 51;- (Güney), 83;- (Kuzey), 83

Amfreville (kaptan, d'), 271

Anadolu, 4, 71, 86, 87, 101, 124, 149, 177, 181, 273, 307, 308, 319;- (yakası, İstanbul'un), 182;- kıyıları, 305

Anemas zindanı, 314

Ankara, 214

Anne d'Autriche, Fransa Kraliçesi, 126

Antakya, 101

Antalya, 14, 101

Arabistan, 307

Aragon, 59

Arapça, 176

Araplar, 86-87, 91, 97, 180

Archives de Vincennes, 45

Arkadios, 207;- Arkadios Forumu, 315

Arnaud (kaptan), 271

Arnavutluk, 70, 101, 184, 300

Arnhem, 134

Asya, 72, 96, 144, 181, 184, 185, 188, 260, 268, 297-299, 303, 304, 308, 312;- (yakası, İstanbul'un), 179, 182;- (yakası, İstanbul'un), 182;- yakası, 163, 188, 250, 254, 255

Atik Valide Sultan külliyesi, 318

Atina, 175

Atlantik, 19

Atlas Okyanusu, 76

Atmeydanı (Hipodrom), 204, 209, 247

Augsburg ittifakı, 42, 320

Avanturier (l'), 131

Avgustus, 84

Aviano (Marco d'), 93

Avrupa, 1-3, 6, 16, 20, 22, 27, 28, 29, 31, 33, 36, 49, 50, 60, 63-67, 75, 78, 81, 88-91, 93, 96, 103, 107, 111, 121-123, 143, 149, 162, 181, 183, 185, 188, 211, 250, 268, 279, 283, 294, 297, 303, 304, 308, 312, 317;- (Batı), 5;- (Doğu), 5, 121;- (Orta), 16, 120;- (yakası, İstanbul'un), 179;- Adalet Divanı, 65;- Birliği, 63;- hükümdarları, 107;- yakası, 144, 255, 256;- yakası (İstanbul), 299

Avrupalılar, 105

Avusturya, 2, 25, 37, 41, 64, 67, 89, 119, 120, 123, 320;- hanedanı, 296;- İmparatorluğu, 5, 28, 38, 82, 84, 120, 122, 124, 184, 278, 304;- İmparatoru, 95, 100, 105, 268, 279, 293;- orduları, 184

Avusturyalılar, 37, 39, 50, 120, 121, 288

Aya İrini kilisesi, 316

Aya Thekla (Ayvansaray'da Atik Mustafa Paşa camii), 316

Ayasofya, 8, 176, 178, 195, 196, 199, 202, 218, 220, 228, 234, 235, 238-245, 313, 316, 317

Aynalı Köşk, 251

Aynalıkavak, 318

azap, 86

Aziz Demetrios, 182

Aziz Louis, 50

-B-

Bâb-ı Âli, 15, 32, 37, 40-42, 105, 128, 129, 176, 197, 262, 266, 268, 274-278, 280, 285, 287, 313
Bâb-ı Âli, 6, 23, 34, 68, 124, 286
Baba Hasan (Cezâyir Dayısı), 35
Bağdat, 68, 96, 283
Bahriye, 9
Balkanlar, 3, 5, 19, 87, 100, 122, 123
Bastille, 45, 201
Bavyera dükü, 294
Bayezid I, 249, 317
Bayrampaşa Deresi, 315
Beaufort (François de Vendôme, duc de), 30, 31
Beaufort, 32, 33, 45, 134
Belgrad (kasabası), 204
Belgrad (Köyü), 257
Belgrad ormanları, 251
Belisarios, 312;- Kulesi, 191
Bembo (Ambrosio), 177
Berberler, 277
Béthune (Armand de), Kaptan, 91, 271
Beyaz Sütun (Avrat Taşı), 207
Bidault, 143, 271
Birinci Dünya Savaşı, 108, 186
Bizans, 3, 7, 49, 50, 54, 149;- imparatorları, 3, 14, 53
Bizanslılar, 204
Bizarre (le), 131
Blahernai Saray, 314
Blondel (Nicolas-François), 25
Boderie (Le Fèvre de la), 50
Boğdan, 36, 71, 100, 184, 293, 301
Boğdanlılar, 122
Boham (general), 120
Bohemya, 63
Boinebourg (Jean-Chrétien, baron de), 81, 83, 88
Bône, 36
Bonnac (Jean-Louis d'Usson, marquis de, Fransız elçisi, 1716-1724), 21
Bosna, 60, 101, 184, 300
Bostancıbaşı, 198;- köşkü, 198
Boudouin II, Latin İmparatoru, 53
Bougie, 36
Bouillon (Godefroy de), 67, 120
Bourbon (Maine Dükü , Louis-Auguste de), 321
Bousquet (kaptan), 142
Bozcaada, 71, 134, 143, 146, 147, 149, 274
Bozoklu Mustafa Paşa, 35
Brandeburg, 64
Bremant (kaptan), 270
Brest, 134
Brötanya, 70
Brüksel, 214
Budin, 65
Buğ, 253
Bulgaristan, 71, 100, 184, 302
Burgonya, 52
Burmalı Sütun, 211
Bursa, 177, 272, 313
Büyük Kepez, 151
Büyükçekmece, 177
Byzantine du Louvre, 54, 55

-C-

Cange (Charles du Fresne du), 3, 55, 58, 59, 60
Casal, 291
Cassan (Jacques de), 51, 52
Cenevreliler, 213
Cenova, 25, 69, 100, 101, 128, 134, 163, 169, 251, 317
Cenovalılar, 14
Cerbe, 100
Cezâyir, 2, 6, 15, 31, 33, 35, 36, 96, 98, 100, 111, 133, 134, 185, 265, 290, 303
Cezâyirliler, 36, 290
Chardin (Jean), 177
Charlemagne, 3, 50, 52, 53, 122
Charles VIII, (Fransa Kralı, 1483-1498), 53
Charles-Quint, 50
Cîteaux Tarikatı, 38
Cicelli, 31, 36
Cizvit 252;- tarikatı, 54
cizye, 14
Clément IX, papa, 32, 283
Clovis (Fransız Kralı, 481-511), 52
Colbert (Jean-Baptiste, 1619-1683), 19, 29, 58, 126, 127, 134, 177, 317
Coligny (Jean de), 38, 39, 40
Collo, 36
Combes (Benjamin ve Pierre de), 9, 133-135, 140-142, 144, 146, 147, 151, 154, 156-158, 160-163, 165, 171, 172, 181, 184-186, 271, 319
Condé (Louis II de Bourbon, ailenin 4. prensi, 1621-1686), 29
Conti (Louis-Armand de), 120
Coppin (Jean), 78, 83, 89-99
Croix (de La, Girit'te Fransız Donanması emini), 45
Cujes (kaptan), 270

-Ç-

Çanakkale, (Çanak-kal'ası, Kal'ai-Sultaniye, Abydos), 10, 141, 145, 146, 149, 157;- Boğazı (Hellespont, Dardanelles), 3, 5, 71, 74, 86, 96, 98, 100, 101, 105, 124, 131-134, 141, 144, 147, 149, 151, 163-165, 171, 177, 178, 181, 184, 197, 251, 255, 265, 269, 271-273, 298, 299, 305, 306;- limanı, 149

Çemberlitaş, 208

-D-

Dalmaçya, 27, 184, 300

Danimarka, 64, 82, 292

Dara I, 257

Dardanelles, 143, 145, 146

Daye Hatun camii, 318

debbağlık, 8, 9

Deli Hüseyin Paşa, 320

Dimitri (kaptan), 271

Dimyat, 90, 112

Divan, 6

Divan-ı Hümayûn, 15

Divanyolu caddesi, 315

Diyarbakır, 177

Doğu Fransız İmparatorluğu, 184

Doğu Hind Kumpanyası (*La Compagnie des Indes orientales*), 20

Doğu Hristiyanları, 286

Doğu İmparatorluğu, 3, 8, 296

Doğu Roma İmparatorluğu, 179, 288

Dominiken tarikatı, 54

Domuz Burnu, 146

Don Juan, 67

Don, 253

Dubrovnik, 301

Dunkerque, 127, 134

Duquesne (Abraham, Fransız Amiral), 6, 35

Dürziler, 66, 71

-E-

Edirne, 15, 71, 100, 167, 313, 319

Efes, 101

Eflak, 36, 71, 100, 184, 293, 301

Eflaklılar, 122

Ege, 98;- (Denizi), 27, 71, 74, 124, 170, 171, 307;- Adaları, 71, 74, 101, 124, 147, 170, 171, 183, 185, 263, 301, 302, 307 ; -Takımadaları, 175, 184, 270

Eğri (Eger), 111

Eğriboz (Negropont), 184, 264, 301, 302

Elizabeth (İngiliz Kraliçesi, 1558-1603), 15

Emmanuel (Portekiz kralı), 84

Epiros, 101, 184, 300

Erdel (Transylvania), 6, 27, 36, 37, 40, 64, 67, 71, 100, 120, 285;- Prensi, 300

Erdelliler, 122

Ereğli (Antik Périnthe), 177

Ermeniler, 66, 71, 73, 154, 156, 182, 205, 254

Ermenistan, 89, 308

Esir Pazarı, 215

Esope, 31, 105

Este (Alphonse d', Modena Dükü), 27, 28

Evliyâ Çelebi, 38, 45, 160, 315

Eyüp, 313, 314

-F-

Famagusta (Magosa), 146

Farsça, 176

Fas, 100

Felipe IV (İspanya Kralı, 1621-1665), 51, 66

Ferdinand (Kastilya ve Aragon kralı), 50, 84

Fındıklı, 188, 253, 254

Fırat, 101

Filistin, 60, 83, 87, 101, 111, 255, 307, 308

Finike, 101

Flandre, 52

Floransa, 54, 100

Fonton (Fransız tercüman), 143, 144

Fouquet (Nicolas, 1615-1680), 29

Franche-Comté, 320

François I, (Fransa Kralı, 1515-1547), 1, 2, 67, 72

Fransa, 1-5, 13-45, 50-55, 59, 63-86, 90, 92, 99, 100, 103-104, 109, 112, 119-125, 129, 134, 177, 180, 184, 185, 212, 260-263, 270, 275, 279, 289-290, 293, 295, 297, 303, 307, 320;- Kralı, 50, 81, 184, 269;- Kralları, 3, 52

Fransız 2, 13, 15, 19, 24, 30, 31, 33, 44, 51;- donanması 28, 44, 86, 98, 163;- gemileri 33, 278, 286;- hükümdarlar 51;- kalyonları 33;- Kralı 81, 83, 100, 128, 169;- kralları 51, 57;- kumaşları 129;- limanları 290;- ordusu 39, 126, 165;- ticareti 130;- tüccarı 130

Fransızca 7

Fransızlar 2, 8, 13, 14, 16, 19, 20, 27, 29, 33, 36, 38, 41-44, 55, 58, 72, 74, 76, 86, 100, 106, 128, 163, 175, 183, 184, 206, 213, 271, 273, 276-278, 286, 294, 296

Fransisken 252

-G-

Galata, 43, 146, 188, 205, 251-254, 257, 313, 314

Galland (Antoine), 177

Gallia (Eski Fransa), 50

Garp Ocakları, 16, 22, 28, 33, 44, 95, 96, 265, 266
Gazze, 100, 101
Gelibolu (Gallipoli), 149, 163-165, 172
Gemlik Körfezi, 319
Germigny (Jacques, Fransız elçisi, 1579-1581), 15
Girardin (Pierre, Fransa'nın İstanbul elçisi, 1685-1689), 15, 42, 121-124, 131, 132, 138-141, 167, 270, 311, 314
Girit, 15, 21, 24-25, 27-32, 36, 40, 44, 79, 85, 86, 101, 106, 132, 134, 149, 175, 298, 302, 320
Gonzague de Montferrat (Charles de), 65
Gramont (Philibert, comte de, 1621-1707), 29
Grancey, 120
Granit Taş (Teodosios Sütunu), 209
Graves, 134
Gravier d'Ortières (Etienne), 8, 124-134, 139-143, 147, 165, 168, 169, 175, 176, 180-186, 313, 315-320
Gregoras Nikeforos, 54
Grelot (Guillaume-Joseph), 8, 171, 176-180, 312, 313, 317, 318
Grémonville (Jacques de), 28
Grenada, 50
Grimani (Alvise), 29
Guilleragues (Anne-Marie de Pontac de), 35, 104, 120, 124, 275
Gülnûş Sultan, 320
Gürcistan, 86, 87, 100
Gürcüler, 66, 71

-H-

Habeşîler, 88
Habeşistan, 76
Habeşistanlılar, 50
Habsburglar, 37, 40, 50, 67, 68, 111, 123
Haçlı Seferi (Sekizinci), 84, 112
Haçlı Seferleri, 3, 50, 53, 60, 84, 92-94, 97
Halep, 132, 169, 175
Halıcılar, 213
Halkokondiles Laonikos, 54
Hanovre, 89
Haseki Hürrem Sultan külliyesi, 318
hattatlık, 8, 9
Henri III (Fransa Kralı, 1574-1589), 111
Henri IV (Fransa Kralı, 1589-1610), 2, 16, 63, 65, 67, 68, 110, 111
Henry VII (İngiltere kralı, 1485-1509), 84
Hermite (Pierre l'), 91, 93
Hezârfen Hüseyin Efendi, 103
Hırvatistan, 64, 184, 300
Hindistan 20, 75, 84, 278;- (Batı) 83;- (Doğu) 72
Hint Okyanusu, 76
Histaspes, 257
Hollanda 35, 51, 52, 64, 69, 78, 79, 81, 83, 84, 88, 100, 101, 134, 287;- Cumhuriyeti 296
Hollandalılar, 15, 19-20, 38, 286-287, 293, 296
Honorius, 207
Hristiyan 1, 2;- birliği 91;- ordusu 71
Hristiyanlar 70, 72, 75, 84, 87, 88, 94, 97, 182, 202, 205, 214, 215, 243, 256, 259, 261, 285, 296, 300, 304, 306;- (Doğu) 91;- (Osmanlı) 87
Hristiyanlık 3, 50, 68, 74, 80, 81, 82, 88, 112, 121, 129, 284, 307
Hunlar, 312
Hunyadi, 67
Hüseyin Paşa (Mezamorta, ?-1701), 35, 45

-İ-

İbrahim Paşa, 319
Indre-et-Loire, 125
İnebahtı, 14, 50
İngiliz, 15
İngilizler, 19, 20, 38, 50, 286, 287, 296
İngiltere 15, 63, 64, 82, 90, 100, 101;- Kralı, 269, 296
Innocentius XI (Benedetto Odescalchi, papa, 1676-1689), 289, 320
Irak, 2, 96
İran 68, 86, 96, 177;- Şahı, 268, 283
Isabella, 50
İskender (Büyük), 84
İskender Bey, 67
İskenderiye, 14, 15, 76, 130, 132, 133, 175, 265
İskenderun, 101, 133, 169
İslâm, 14, 88
İspanya, 4, 15, 24, 52, 63, 68, 81, 83, 84, 100, 101, 124, 320
İspanyollar, 21, 128, 169
İstanbul, 3-9, 20, 25, 30, 36, 42, 49-50, 53, 60, 68-69, 72, 83, 86, 88, 93, 97-103, 104, 106-108, 112, 122, 124, 131-134, 141, 143-146, 147, 149, 163, 167, 175-181, 183-188, 190, 197, 204, 205-206, 209, 212-215, 218, 239-242, 247, 253-259, 262, 265, 269-273, 280, 281, 286-290, 297-302, 305-307, 313, 317, 318;- Boğazı (Karadeniz Boğazı), 190;- Boğazı (Trakya Boğazı, Karadeniz boğazı), 188;- Boğazı, 183, 254, 319;- Latin İmparatorluğu, 99;- limanı, 182, 183, 189, 249, 254, 257, 304;- Sarayı (Topkapı Sarayı), 195;- surları, 191 (Konstantinopolis'e de bk.)
İstria, 64
İsveç, 16, 36, 64, 82, 112, 292
İsviçre, 64
İtalya, 84, 92, 126, 260, 285, 320

İtalyan prensleri, 296
İtalyanca, 176
İustinianos, Bizans İmparatoru, 191, 312
İzmir, 88, 101, 132-134, 147, 164, 175, 177, 272, 273, 280, 305
İzmit, 267
İznik, 245, 267

-J-

Jan III (Polonya kralı), 320
Jeanne d'Arc, 50

-K-

Kâbe, 234
Kâfir Bucağı, 151
Kafkaslar, 6
Kahire, 10, 76, 86, 88, 100, 175, 209
Kahlenberg, 123
Kamaniçe (Kaminiec), 79
Kandiye, 9, 27, 28, 31-33, 44, 45, 262, 298
Kantakuzenos VI (İoannes), 54
Kanuni Sultan Süleyman, 1, 13, 242, 247, 259, 317, 318;- 'nın türbesi, 247
Kapalıçarşı, 8, 9, 212
kapitülasyonlar, 1, 2, 13-15, 34, 68, 110, 129, 277, 279
Kaptân-ı Deryâ, Kaptan Paşa, 207, 314
Kapusen, 252
Kara İbrahim Paşa, 319
Kara Mustafa Paşa (Merzifonlu), 44, 104, 120, 216, 259, 285, 319
Karadeniz (Pont Euxin, Mavro Thalasa), 42, 71, 100, 147, 182, 188-189, 249-250, 253-257, 264, 278, 302, 304, 319;- Boğazı, 198, 204, 253-255, 257, 302, 305
Karanlık liman, 149
Karnten, 64
Kasımpaşa, 188, 251
Kasr-ı Şîrin anlaşması, 36
Katolikler, 67, 112
Katoliklik, 321
Kaymakam, 140, 197
Kazaklar (Don), 36
Kazaklar (Lipka), 120
Kazaklar, 27, 37, 71, 256
Kazasker İvaz camii, 314
Keldaniler, 66
Kemerburgaz, 319
Kenan Paşa (Sarı, kaptan-i derya), 149, 151
Khora (şimdi müze olarak kullanılan Kariye camii), 316
Kıbrıs, 14, 15, 89, 98, 99, 101, 106, 132, 133, 146, 175, 265, 266
Kıptiler, 71
Kırım, 6, 36, 71, 82, 97, 105;- Hanı, 105
Kızıldeniz, 42, 72, 75, 86, 278
Kızkulesi, 178, 183, 198, 250, 253, 254, 305
Kilid'ül-Bahir, 146, 149, 162, 171
Kilikya, 101
Kinburnu, 161
Kirişçiler, 212
Klaros, 101
Konstantinopolis, 53, 55, 312 (İstanbul'a da bk.)
Konstantinos (Büyük), 49, 202;- sarayı, 203, 205
Konya, 101
Korint, 100
Koron, 71
Köln, 28, 64
Köprülü ailesi, 6, 16, 19, 78
Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Osmanlı sadrazamı, 1661-1672), 25, 32, 37, 110
Köprülü Mehmed Paşa (Osmanlı sadrazamı, 1656-1661), 22, 24, 27, 28, 36, 44, 149, 151
Kudüs, 9, 50, 60, 84, 89, 101, 234
Kumkale, 143, 151, 152
kunduracılık, 8, 9
Kusayr, 86
Kutsal İttifak, 4, 63
kutsal savaş (haçlı seferi), 3
Kuzey Afrika, 16, 30;- şehirleri, 16
Kürtler, 87

-L-

La Bretesche (kaptan),271
La Calle, 36
La Croix (de), 103-107
La Feuillade, 32, 38, 120
La Fontaine, 40
La Haye (Denis de, Vantelet Senyerü, Fransız elçisi, 1665-1670), 20, 25, 40, 44, 124, 169
La Haye (Jean de, Vantelet Senyörü, Fransız elçisi, 1639-1661), 24, 25
La Palisse, 120
Languedoc, 72, 261
Larnaka, 146
Latinler, 55, 71
Le Gard, 261
Le Tellier (Michel), 29
Lefkoşe, 146
Leibnitz, 3, 75, 76, 78-80, 82-89
Leopold I (Avusturya İmparatoru), 4, 37, 38, 82, 119, 320

Levacher (P.), 35
Levant Company (İngiliz Doğu Kumpanyası), 15
Libya, 30, 33, 35, 36
Limni, 149
Lionne (Hugues de, 1611-1671), 29
Lips Manastırı (Yenibahçe'de Fenârî İsa camii), 316
Lombardiya, 64
Lorraine, 52, 81, 120;- Dükü, 292, 294, 295
Louis (Aziz), 84, 88, 100
Louis IX (Fransa Krah, 1214-1270), 84, 112
Louis XIII (Fransa Krah, 1610-1643), 51, 52, 66-68
Louis XIV (Fransa Krah, 1643-1715), 3-9, 16, 20, 21, 24, 27-32, 38, 39, 42, 52, 55, 59, 76, 78, 79, 81, 83, 84, 88, 89, 93, 105, 107, 110, 112, 119, 121, 123, 125, 126, 147, 169, 184, 186, 301, 320
Louvois (Marquis de), 92
Lübnan, 66, 71
Lucca, 100
Luxembourg, 292
Lyon Konsili (1245), 84

-M-

Macar 82, 119;- isyancıları 120
Macaristan 2, 5, 6, 28, 39, 40, 41, 60, 63, 64, 100, 120, 123, 285, 302, 304;- (Batı) 38
Macarlar, 40, 122, 184
Mainz, 28, 64, 80, 81
Makedonya, 100, 184, 302
Malta 28, 32, 85, 100, 146, 151;- Şövalyeleri 2, 24
Maltahlar, 44
Manisa, 101, 313
Mansura, 84, 112
Maraton, 257
Marcello (Loranzo), 149
Marcheville (Henri de Gournay, Fransa'nın Bâb-ı Âli nezdinde elçisi, 1631-1634), 111
Marmara (Propontide), 100, 147, 149, 164, 177;- Denizi 151, 177, 181, 188, 190, 191, 202, 253, 257, 267, 276, 306, 307, 312, 313, 314
Marsilya 1, 15, 19, 125, 127, 129, 133, 134, 144, 274, 276;- Ticaret Odası 128, 274;- tüccarı 275
Martinique, 134
Maruniler, 71, 106
Mathias (Arşidük), 65
Mavrokordatos (Alexandros), 42
Mavromolos, 256
Mazar, 51
Mazarin (Giulio, kardinal, 1602-1661), 6, 16, 21-24, 27-29, 44, 81, 112
Mağlova Su kemeri, 8, 9, 319
Mağrib 5;- limanları 5
Médicis (Marie de), 111
Mehmed Ali Paşa (Kavalah), 89
Mehmed II (Fâtih Sultan Mehmed), 7, 105, 149, 182, 200, 202, 223, 233, 249, 318
Mehmed III (Osmanlı Pâdişahı, 1595-1603), 111
Mehmed IV (Osmanh Pâdişahı, 1648-1687), 5, 20, 37, 40, 149, 158, 212, 249, 268, 281, 285, 298, 315, 320
Mehmed Paşa (Topal, kaptan-i derya), 151
Mekke, 234, 235, 244
Melun, 176
Memfis, 76
Memlûk, 14
Menderes çayı (Xante veya Scamandre), 154
Mené (veya Dumené, Şövalye du), 131-135, 138-139, 143, 144, 271, 314
Merle (kaptan), 270
Messina, 70
Midilli, 71, 101, 134, 147, 274, 289
Mihail III (Bizans İmparatoru, 842- 867), 316
Mihrîşâh Hatun camii, 318
Mihrimah Sultan külliyeleri, 318
Mihrimah Sultan, 317
Milas, 101
Millet de Jure (Guillaume), 27
Milo, 271
Miltiades, 257
Mimar Sinan, 319
Mocenigo (Lazarro), 151
Modon, 71
Mohaç, 321
Monferrat (Marguerite de), 65
Montbrun (Alexandre du Puy de, Saint-André Markisi), 32
Montecuccoli, 38, 39
Monteil (Adémar de), 91
Monts, 125
Mera, 65, 70, 100, 184, 255, 265, 301, 302, 304
Moran, 285
Morosini (Francesco),14, 28
Moskova 82, 95;- Büyük Dükü 268
Motte d'Ayran (de la), 169
Moukhliotissa kilisesi, 316
Müftü, 235
Muhammed, Hz.-, İslâm Peygamberi, 40, 66, 94, 234
Mukaddes Hristiyan ittifakı, 35
Mukaddes İttifak, 34
Münster, 112
Murad III (Osmanh Pâdişalu, 1574-1595), 111
Murad IV (Osmanh Pâdişahı, 1623-1640), 16, 238, 313, 317
Müslüman, 1, 262

Müslümanlar, 31, 67, 73, 318
Mustafa Ağa (Mimar), 151, 315
Mustafa II (Osmanlı Pâdişahı), 320
Myrelaion Manastırı (Lâleli'de Bodrum Mesih Paşa camii), 316
Mısır (Aşağı) 98, 100
Mısır (Yukarı) 100
Mısır 2, 3, 24, 42, 50, 60, 71, 72, 74-76, 78, 82-84, 86-89, 91, 99, 100, 111, 124, 216, 130, 255, 286, 287, 290, 298, 304, 307, 308, 321;- Çarşısı 315;- mermeri 209;- seferi 88, 89
Mısırlılar (Eski), 180

-N-

nakkaşlık, 8, 9
Nani (Giovanni Batista), 27
Napoli, 60
Napolyon Bonapart, 63, 88, 89
Navailles, 32
Navarre, 60
Neron, 84
Nevers (Charles de), 65-69
Nice, 1
Nikeforos I, İstanbul Patriği, 54
Nil nehri, 74, 76, 84, 147
Nimègue anlaşması,120, 134, 292, 320
Nimes, 261
Niş, 279, 321
Nointel, 34, 35, 41, 110, 177, 259, 272
Normandiya, 70, 134
Norveç, 267
Nördhingen, 67
Nuh Peygamber, 50

-O-

O (Marquis d'), 141, 142, 144
Oradea (Nagyvarad), 37
Orange prensi, 296
Orbetello, 126
Orléans (Gaston d'), 111
Orta Asya, 317
Ortaçağ, 93
Ortadoğu, 5, 35, 66, 89
Ortodokslar, 71, 73, 110
Ortodoksluk, 321
Osek (Osijek), 298
Osman II (Osmanlı Pâdişahı, 1618-1622), 87
Osmanlı 2, 4, 5, 60, 93;- askeri 308;- başkenti 16, 66, 71, 74;- başşehri 165;- Deniz Kuvvetleri 175;- Devleti 14, 31, 36, 40;- donanması 69, 149;- eyaletleri 128;- hakimiyeti 308;- hazinesi 76;- iktisadiyatı 76;- İmparatorluğu 1-9, 13-20, 29, 34, 42, 44, 60, 65-70, 72, 73, 76, 78-82, 83, 86, 89, 91-94, 96-99, 103-108, 111, 120-129, 135, 175, 176, 181, 183, 185, 188, 242, 279, 280, 281, 298;- kuvvetleri 184;- limanları 130, 135, 169;- orduları 185, 303;- ordusu 39, 295;- padişahı 2, 20, 94, 105, 107;- siyaseti 175;- sultanları 52;- şehirleri 130
Osmanlı-Vendik savaşı, 23, 149
Osmanlıca, 7
Osmanlılar, 5, 13, 14, 20, 22, 28, 31, 37, 40, 44, 68, 76, 83, 87, 89, 94, 96, 97, 104, 105, 121, 122, 134, 149, 184, 185, 279, 288, 294, 295, 298, 301, 307, 308
Osnabrück, 112
Otuz Yıl Savaşları, 14, 36, 67, 112
Örme Sütun, 211

-P-

Pâdişah, 70, 129, 130, 139, 167, 199-202
Paktolos, 101
Palatina, 64
Paleologos (Andreas), 53, 65
Pammakaristos Manastırı (Fethiye camii), 316
Pantokrator Manastırı (Zeyrek camii), 316
Papa, 4, 21-24, 27-29, 38, 101, 151, 286, 289, 290, 292, 320
Papalık, 2, 32, 63, 84, 100
Paris, 30, 35, 40, 41, 42, 54, 124, 201, 202, 275
Paros, 101, 270
Patmos, 101
Patrikhane (Rum), 203, 205, 316
Paul (Şövalye), 27, 28
Paul V, (Papa, 1605-1612), 69
Pavie, 54
Payas, 146
Peder Joseph (François Le Clerc du Tramblay, 1577-1638), 3, 65-69, 111
Pentepostes Manastırı (Fatih'te Eski İmaret camii), 316
Pera, 188, 205, 252, 254, 257
Pharamond, 59
Pirene anlaşmaları (1649-1650), 21
Pirene barışı, 37
pistol (altın para), 320
Plantier (Fransız mühendis), 9, 131-135, 139, 143, 144, 147, 151, 152, 154, 156, 162, 187
Plessis Praslin (XIV. Louis'nin kardeşinin lalası), 29
Podolya, 79, 100
Polonya 16, 34, 36, 40, 41, 59, 63, 79, 82, 84, 100, 105, 184, 293;- kralı 268, 292, 295, 300, 301
Polonyalılar, 120, 285, 293
Pomponne (Arnaud de), 41, 88

Portekiz 52, 59, 84, 86, 100, 101, 126, 277;- Kralı 95
Portekizliler, 50
Postel (Guillaume de), 50
Postumus Marcus, 52
Poussant (kaptan), 270
Prens Almeric, 27
Proklos, 210-211
Protestanlar, 16, 67, 82, 112, 120, 123
Protestanlık, 321
Provence (Fransa'nın güneyinde bölge) 2, 72, 271, 274

-R-

Rába nehri, 38
Rákóczi II György (Erdel prensi, 1621-1660), 36, 37
Ramalla, 106
Rasti (Jean), 270
Ratisbonne, 124
Razaud (Fransız mühendis), 9, 135, 147, 169, 170
Ren ittifakı, 81
Ren nehri, 42, 128, 279
Ren prensleri, 112
Reşid (Rosette), 147, 175
Riberet (kaptan), 271
Richelieu (Armand Jean du Plessis, kardinal, 1585-1642), 3, 16, 67, 68, 111, 126
Roboli (Jean-François, Fransız maslahatgüzârı, 1660-1665), 25
Rochefort, 134
Rodos 265, 302, 319;- Adası 100, 267, 305
Roma 8, 53, 58, 69, 70, 72, 92, 98, 176, 209, 239, 286, 287, 289, 290, 315, 317, 320;- orduları 191
Roma İmparatorluğu, 49, 50, 52, 58, 59, 122, 226, 241;- (Batı), 52, 53;- (Doğu), 53
Romalılar, 204, 260, 261
Romanya, 184
Rospigliosi (Fra Vicenzo), 9, 27
Rum Burnu, 155
Rumeli Hisarı, 319
Rumeli, 181, 188, 302
Rumlar, 57, 65, 71, 73, 91, 152, 154, 156, 205, 223, 226, 233, 240, 252, 254, 257, 278, 304, 306
Ruslar (Moskoflar), 50, 71, 295, 296, 301
Rusya, 36, 63, 82

-S-

Sadrazam, 139, 140, 167, 197, 207
Safevî Devleti, 36
Safi II (İran şahı, 1666-1694), 96, 105
Saint Ange kalesi, 146
Saint Jean d'Acre (Akka), 146
Saint-Aignan, 120
Saint-André (Koca Mustafa Paşa camii), 316
Saint-Denis Manastırı, 60
Saint-Gotthard (Szentgotthard), 25, 29, 32, 38, 39, 40
Saint-Jean Prodromos (İmrahor İlyas Bey camii), 316
Saint-Jean şövalyeleri, 321
Saint-Jean tarikatı, 305
Saint-Marc, 40
Saint-Serge (Küçük Ayasofya camii), 316
Sainte-Euphémie (Cibali'de Gül camii), 316
Sainte-Margueritte adaları, 126
Sainte-Thérèse (Philippe de), 122
Sakız 14, 15, 35, 42, 71, 101, 132, 175, 264, 274, 276, 289;- adası 6, 16
Samos, 101
San Pietro Kilisesi(Roma'da), 9, 239-242, 317
Sarayburnu, 182, 195, 197, 202, 250, 253, 306
Savary de Brèves (François, Fransız elçisi, 1591-1605), 3, 15, 68-74, 111
Savary de Lancosme (Jacques, Fransız elçisi, 1584-1591), 15
Savoie (Eugène de), 64, 69, 100, 101, 121;- Dükü, 291
Sayda, 106, 132, 133, 146, 175
Schœnborn (Jean-Philippe de), 80, 81, 88
Sebeville (kaptan), 271
Sedd'ül-Bahir, 144, 151, 155
Seignelay (Fransa Denizcilik Bakanı), 5, 104, 123, 134, 138, 140, 141, 317
Selânik, 42, 133, 164, 175, 214, 273, 303
Selçuklular, 14
Selim I, 249
Selim II türbesi, 317
Sepiciler, 212
Seri, 120
Sırbistan, 82, 100, 184, 302, 304
Sicilya, 52, 60, 70, 84, 96
Sipahi, 86
sipâhiler, 97
Sirte (Büyük), 100
Siyavuş Paşa, 320
Slovenya, 101, 184, 300
Sorbon Üniversitesi, 112
Strasbourg, 119, 120, 292
Sudan, 6, 76
Sudanlılar, 86, 88
Sully, 3, 63, 64
Sultan Ahmed 176, 247;- Camii 247
Suriye, 4, 86, 101, 106, 124, 146, 177, 307, 308
Süleyman Ağa (Müteferrika, Türkiye'nin Paris elçisi, 1669-1670), 16, 40, 41
Süleyman Çelebi (Emir), 317, 320
Süleyman II, (Osmanlı Pâdişahı, 1687-1691), 281

Süleymaniye 176, 243, 244, 247;- camii 203, 242
Süveyş, 86

-Ş-

Şark Meselesi, 4
Şehit Ali Paşa, 319
Şekerciler, 213
Şerşel, 31

-T-

Tabago, 134
Tatarlar, 82, 97, 295, 301
Tavernier (Jean-Baptiste), 200, 313
Tekirdağ (Rodosto), 163, 177
Temaşvar, 24, 184, 302
Teodosios, 210, 211
Tersane, 251
Tesalya, 184, 302
Thévenot (Jean), 76, 83
Thököli (İmre), 184, 300, 302
Tırhala, 44
Timur, 317
Tophane, 188, 252-254
Toscana, 28, 69, 101, 126
Toulon, 27, 30, 124, 126, 131-135, 138, 143, 151, 270
Touraine, 125
Trablus, 106, 146
Trablus-Şark, 14
Trablus-Garb, 96, 133, 175, 265, 314
Trabzon, 100
Trakya, 312
Trembowla Savaşı, 37
Trion, 270
Troie burnu, 171
Tuna, 253;- Nehri, 71
Tunus, 30, 31, 33, 36, 94, 100, 111, 112, 133, 185, 265, 303
Turenne (Henri de la Tour d'Auvergne, vikomt de, Fransa Mareşali, 1611-1675), 29, 120
Turhan Hatice Sultan, 315, 320
Türk Başkenti, 176
Türk Devleti, 2
Türk filosu, 71
Türk İmparatorluğu, 72, 84, 95
Türk ordusu, 39, 71, 96
Türk topçusu, 33
Türk-Avusturya Savaşı (1663-1664), 16
Türk-Fransız ilişkileri, 8, 15, 16, 25, 33, 41
Türk-Fransız ittifakı 16
Türk-Venedik savaşı (1570-1573), 14
Türk-Venedik savaşı (1645-1669), 16, 44
Türkçe, 7, 176, 178
Türkiye, 25, 41, 63, 84, 91, 129, 134, 135, 184, 240
Türkler 3, 9, 21, 22, 27-33, 38, 40, 49-55, 57, 60, 63-65, 67, 68, 72, 74, 82, 85, 86, 88, 90, 91, 93, 95-100, 104, 119-124, 142, 147, 154, 156, 163, 164, 179-185, 191, 195-205, 212-214, 218, 233-236, 238, 240, 242, 249, 253, 254, 257, 259, 261, 265-268, 272-290, 292-298, 300, 303-306, 313, 318

-U-

Ukrayna, 27, 36, 86
Urbanus VIII (Maffeo Berberini, Papa, 1623-1644), 66
Ustrumca, 100
Uyvár (Nové Zamky / Neuhæusel), 37
Üsküdar, 147, 188, 254, 314

-V-

Vaillant, 177
Valette, 146
Valide camii, 318
Valide Sultan, 104, 212, 254;- Camii, 249
Vaşvar, 25;- anlaşması, 37, 39
Vauban, 134
Vauvré, 138
Venedik 5, 9, 16, 23, 24, 27-34, 42, 44, 64, 69, 76, 78, 85, 98, 100, 101, 121, 149, 151, 177, 184, 250, 266, 267, 291, 292;- Balyosu 268;- Cumhuriyeti 2, 4, 268, 300;- donanması 149
Venedik, bk.: Venedik Cumhuriyeti
Venedikliler, 14, 22-24, 28, 29, 33, 45, 64, 104, 106, 121, 152, 157, 213, 262, 278, 279, 285, 289, 295, 296, 298, 301
Vernet (kaptan), 270
Vidin, 279, 320, 321
Ville (François de, Marquis de Saint-André), 31, 32
Villehardouin (Geoffroy de), 55
Villeroy (Nicolas, de Neufville, duc de, Fransız Mareşali, 1597-1685), 29
Vitry (Marquis de, Fransa'nın Varşova elçisi) Markisi, 167
Vivonne (Louis-Victor de Rochechouart, duc de), 33, 134
Viyana (İkinci kuşatması) 19, 63, 93, 120, 123, 124
Viyana 4, 5, 33, 37, 40, 42, 64, 78, 93, 103, 104, 119, 121, 122, 123
Volney, 89
Volos (Volle), 71, 255, 304
Voltaire, 6
Westfalen anlaşması, 112

-Y-

Yafa, 101, 106
Yahudi-Hristiyan Mesihçiliği, 3
Yahudiler, 73, 154, 156, 182, 205, 254, 257
Yahudiye, 101
Yakın doğu, 66
Yalta, 83
yaınak, 86
Yedikule, 24, 106, 182, 200, 201, 207, 256, 280, 306
Yemen, 76
Yeni Valide, 176
Yeniçeri köyü (Sigeion burnu), 152
Yeniçeriler, 314
Yunanca, 176
Yunanistan, 6, 44, 66, 100, 257, 260, 304, 307
Yunanlılar, 53, 180

-Z-

Zanta, 14
Zitwatorok anlaşması, 37
Zorawno, 34
Zrinyi (Nicolas), 39, 40
Zülfikâr Ağa, 32

INDEX

-A-

Aboukir (Béquier) : 147.
Achaïe : 184, 301, 302.
Afrique : 72, 75, 96, 261 ; -du nord (Barbarie) : 34, 83, 98, 100, 277, 298
Ahmed Ier (sultan ottoman, 1603-1617) : 68, 204, 209.
Ahmed Paşa : 151.
Aix-la-Chapelle (traité d') : 32.
Akataleptos (monastère à Istanbul, mosquée de Kalenderhane à Şehzadebaşı) : 316.
Albanie : 70, 101, 184, 301.
Alep : 175.
Alexandre le Grand : 84.
Alexandre VII (pape, 1655-1667) : 27, 92.
Alexandrette : 15, 101, 133, 146, 169.
Alexandrie : 14, 42, 76, 85, 132, 133, 147, 175, 209, 265.
Alger : 15, 35, 96, 98, 111, 133, 265, 290, 304.
Algérie : 2, 6, 30, 36, 100, 185.
Algériens : 36, 290.
Ali Paşa (Şehid, martyr) : 319.
Allemagne : 40, 78, 82, 119, 123, 285, 292, 294, 296.
Allemands : 40, 50, 52, 292.
Amasya : 313.
Amérique du Nord : 83.
Amérique du Sud : 83.
Anatolie (Natolie) : 4, 71, 88, 177, 186, 181, 183, 273, 303, 308.
Andrinople (Edirne) : 87, 100, 204, 208.
Anglais : 15, 19, 20, 38, 50, 286, 287, 296.
Angleterre (Grande-Bretagne) : 43, 64, 83, 90, 100, 101, 124, 257, 287, 296.
Ankara (Angora) : 214.
Anne d'Autriche : 126.
Antalya (Satalie) : 14, 101.
Antibes : 270.
Antioche (Antakya) : 101.
Aquilon (l') : 152.
Arabes : 86, 88, 97, 278.
Arabie : 185, 308.
Aragon : 59.
Archipel (îles de l') : 70, 98, 124, 131-133, 147, 175, 183-185, 270-272, 276, 301, 304, 307.
Arménie : 89, 308.
Arméniens : 66, 71, 154, 156, 160, 164, 182, 205, 254, 300.
armuriers : 213.
Arnaud (capitaine) : 271.
Arnhem : 134.
Asie : 72, 75, 96, 179, 183, 185, 188, 190, 198, 250, 253, 256, 261, 268, 295, 297-299, 303-305.
Asie Mineure : 86, 214.
Athènes : 175.
Atik Valide Sultane (1570-1579) : 318.
Atlantique : 69, 76.
Atmeydanı: 204, 247.
Augsbourg (ligue d') : 42, 186, 320.
Auguste : 84
Autriche : 2, 5, 36, 37, 51, 81, 119, 120, 123, 289, 296 ; maison d' - : 292, 293, 294.
Autrichiens : 37, 50, 121.
Avanturier (l') : 131, 132.
Aviano (Marco d') : 93.

-B-

Baba Hasan : 35.
Bagdad : 68, 97, 283.
Balkans : 3, 5, 19, 66, 87, 122, 123.
Bastille : 201.
Bataille d'Ankara (1402) : 317.
Baudouin II : 53, 83.
Bavière : 40, 294
Bayezid II (sultan ottoman, 1481-1512) : 318
Bayrampaşa (quartier à Istanbul) : 314
Beaufort (François de Vendôme, duc de) : 31, 33, 45, 134.
bedestin (marché couvert) : 211, 212.

Belgrade (aqueduc et village dans les faubourgs d'Istanbul) : 319.
Belgrade : 191, 204, 251, 257.
Belissaire, (général byzantin, environ 505-565) : 312.
Bembo (Ambrosio) : 177.
Béthune (Armand de) : 90, 271.
Bidault (ingénieur français) : 139, 143, 271.
Bithinie : 272.
Bizarre (le) : 131, 132.
Blachèrne (palais de) : 314.
Blondel (Nicolas-François) : 25.
Boham (général) : 120.
Bohème (la) : 64.
Boinebourg (Jean-Chrétien de) : 83, 88.
Bonaparte (Napoléon) : 60, 88, 89.
Bône : 36.
Bonnac (Jean-Louis d'Usson, marquis de, ambassadeur de France à la Porte, 1716-1724) : 21.
Boristhene (le) : 253.
Bosnie : 60, 101, 184, 301
Bosphore (Canal de la mer Noire) : 188, 319, 254.
Bostan kapı (porte des jardins) : 313.
Bostanci- bachi (bostancıbaşı) : 198.
Bouillon (chevalier de) : 120.
Bouillon (Godefroy de) : 67.
Bourbon (Louis-Auguste de, duc du Maine, grand Dauphin) : 321.
Bourgogne (Cercle de) : 52.
Bousquet (lieutenant de vaisseaux) : 142.
Brandebourg : 64.
Bremont (capitaine) : 270.
Brest : 134.
Bretesche (La) : 271.
Brézé (duc de) : 126.
brodeurs : 8, 212.
Bruxelles : 214.
Buda : 65.
Bulgarie : 71, 100, 184.
Bursa : 313.
Büyük Kepez : 151.
Byzance : 50, 53, 149, 180.
Byzantine du Louvre : 54, 55.
Byzantins : 204

-C-

Caire (Le) : 9, 76, 86, 88, 100, 175, 209.
Calle (La) : 36.
calligraphes : 8.
Çanakkale (Le château vieux en Asie ou Bidos) : 149, 151, 157.
Candie : 9, 27-29, 31, 33, 44, 45, 132, 134, 262, 298, 302.
Cange (Charles du Fresne du) : 3, 55, 58, 59, 60.
Cantacuzène (Jean VI) : 54.
Cap Grec : 155, 156.
Cap Porc (*Domuz Burnu*) : 146.
Capitan Pacha : 207, 251, 265.
capitulations : 13, 14, 15, 35, 277, 279.
Carinthie : 64.
Casal (affaire de) : 291, 321.
Cassan (Jacques de) : 52.
Cassis : 270.
Catalogne : 126.
Caucase : 6.
Chaldéens : 66.
Chalkokondylès (Laonikos) : 54.
Chardin (Jean) : 177.
Charlemagne : 3, 50, 52, 53, 122.
Charles (duc de Lorraine) : 292, 294, 295.
Charles III de Gonzague : 321.
Charles VIII (roi de France, 1483-1498) : 53.
Charles-Quint : 50.
charpentiers : 215.
chaudronniers, 213.
Cherchell : 31.
Chevaliers de Saint-Jean (de Malte) : 321.
Chio (Sakız) : 6, 15, 16, 35, 42, 71, 175, 319.
Chrétiens : 75, 182, 195, 197, 202, 213, 215, 242, 259, 262, 279, 280, 283-285, 295, 296, 300, 305, 307, 308.
Christianisme : 3, 50, 73.
Chypre : 14, 15, 89, 98, 99, 101, 106, 132, 133, 175, 265, 266, 311.
Cilicie : 101.
Cîteaux (commaunauté des) : 38.
Claros : 101.
Clément IX (Guilio Rospigliosi, pape, 1667-1669) : 32, 283.
Clovis (roi des Francs, 481-511) : 52.
Colbert (Jean-Baptiste, 1619-1683) : 19, 29, 126, 127, 134, 168, 177.
Coligny (Jean, comte de Saligny) : 38, 39.
Collo : 36.
Cologne : 64.
Colonne Brulée (*Çemberlitaş*) : 315.
Colonne d'Arkadios : 314.
Colonne Serpentine (*Burmalı Sütun*) : 211, 314, 315.
Combes (ou Decombe, frères Benjamin et Pierre de) : 9, 127, 133-135, 140, 141, 146, 147, 151-164, 170-172, 181, 186, 271, 319, 320.
Concile de Lyon (1245) : 84.

Condé (Louis II de Bourbon, 4e prince de, 1621-1686) : 28.
confiseurs : 213.
Constantin (palais de) : 205.
Constantin Ier (le Grand) (empereur romain, 306-337) : 49, 202, 203, 218, 315.
Constantinople : 6, 7, 39, 42, 49, 50, 53-57, 60, 78, 83, 86, 87, 99, 112, 122, 124, 131, 132, 143, 146, 147, 149, 163, 175, 176, 178, 179, 181, 183, 184, 188-191, 197, 203-207, 209, 211, 212, 215, 216, 218, 233, 239-243, 249-259, 262, 265-276, 280, 281, 286-290, 297-313 ; port de- : 49, 257 (voir aussi Istanbul).
Conti (Louis-Armand de) : 121.
Coppin (Jean) : 78, 83, 89-91, 93-98.
Coptes : 70.
cordonniers : 8, 212.
Corinthe : 100.
Coron : 71.
corroyeurs : 8, 212.
Cosaques : 36, 37, 71, 120, 256.
Cracovie : 36.
Crète (la) : 15, 21, 24, 27-32, 44, 78, 85, 86, 101, 106, 149, 175.
Crimée : 6, 36, 37, 71, 82, 97, 105.
Croatie : 64, 184, 301.
Croisades : 84.
Cujes (capitaine) : 270.
Cyclades : 147.

-D-

Dalmatie : 27, 184, 301.
Damiette : 90, 100.
Danemark, 64, 83, 292.
Danube (le), 253.
Dardanelles (Hellespont ou Çanakkale) : 5, 9, 37, 71, 75, 86, 96-101, 105, 124, 131-134, 143-149, 151, 165, 178, 179, 181, 184, 189, 190, 197, 251, 255, 262, 265, 269, 271, 272, 298, 299, 306.
Darius Ier : 257.
Dauphiné (famille de) : 32.
Diyarbakır : 177.
Djerba : 100.
Djidjelli : 31, 36.
Don Juan d'Autriche : 67.
Druzes : 66, 71.
Dunkerque : 127, 134.
Duquesne (Abraham, amiral français) : 6, 35.
Edirne (Andrinople) : 71, 167, 313, 317, 319.

-E-

Édit de Nantes (révocation de l') : 123.
Égée (mer) : 27, 35, 71, 74, 149, 171.
Eger : 111.
Égypte : 2-3, 42, 50, 60, 71-76, 78, 82-84, 86, 88, 89, 94-100, 111, 124, 130, 209, 255, 286-289, 304-308, 311, 321.
Électeurs d'Allemagne : 292-294, 296.
Elisabeth (reine d'Angleterre, 1558-1603) : 15.
Emmanuel (roi du Portugal) : 84.
Empereur d'Orient : 294.
Empereur gérmanique : 268, 278, 288, 292-296, 300-302.
Empire d'Orient : 3, 4, 53, 55, 58, 279, 288, 293-296, 320.
Empire gérmanique : 278, 280, 283, 288, 298, 299, 303, 305.
Empire latin de Constantinople : 55
Empire ottoman (la Porte) : 1-16, 19-20, 25, 28, 29, 33-37, 40-44, 60, 65-70, 73-79, 85-96, 103-108, 111, 120-123, 128, 135, 175, 176, 181, 183, 185, 242, 268, 275-278, 280, 286, 288 (voir aussi Turquie).
Empire romain : 49, 50, 52, 226, 241.
Ephèse : 101.
Épire : 101, 184, 301.
Esclavonie : 101, 184, 301.
Ésope : 32.
Espagne : 5, 15, 42, 52, 64, 69, 81, 83, 100, 101, 124, 277, 292, 296, 321 ; succession d'- : 42.
Espagnols : 21, 129.
Essex : 298.
Este (Almeric d') : 28.
Éthiopie : 76.
Éthiopiens (Abyssins) : 50, 88.
Eugène de Savoye-Carignan : 291.
Euphrate : 101, 308.
Europe : 3, 16, 22, 27, 29, 32, 33, 60, 67, 68, 76, 78, 82, 91, 96, 107, 121, 123, 128, 179, 181, 184, 188, 190, 211, 240, 250, 256, 257, 267, 268, 283, 293, 297, 299-300, 303-304 ; -centrale : 6, 16, 120 ; -occidentale : 5, 6, 31 ; -orientale : 5.
Evliyâ Çelebi : 38, 45, 158, 160, 314.
Eyüp : 314.

-F-

faiseurs d'arcs : 213.
faiseurs de turbans : 212.
Ferdinand II d'Aragon le catholique (roi de Castille et d'Aragon, 1452-1516) : 50, 84.

Feuillade (François d'Aubusson, duc de la) : 32, 38, 120.
Flandres : 52.
Florence : 54, 100.
Fontaine (La) : 40.
Fonton : 143.
Forum Arcadius : 207, 314
Fouquet (Nicolas, 1615-1680) : 29.
fourbisseurs : 213.
Français : 2, 13-15, 19, 20, 33, 39-42, 44, 58, 72, 76, 86, 106, 130, 154, 163, 184, 277, 278.
France, 1-8, 13-24, 27-45, 50-54, 58-60, 63, 64, 67-69, 72, 78, 81-85, 89, 95, 99, 100, 103, 111, 119-123, 128, 129, 134, 177, 184, 185, 206, 212, 214, 252, 259, 261-263, 270-276, 279, 286, 289, 292-297, 303, 307, 321.
Franche-Comté : 321.
François Ier : 1, 67, 72.
Fındıklı (Fondclef) : 53, 188, 253, 318.

-G-

Galata : 146, 188, 205, 251-254, 257, 314.
Galland (Antoine) : 177.
Gard (Le) : 261.
Gaule (la) : 51.
Gaulois : 52.
Gaza : 100, 101.
Gelibolu (Gallipoli, Galipoly) : 147, 149, 163, 164, 172.
Gênes : 69, 100, 101, 128, 163-169, 252, 317.
Genevois : 214.
Génois : 14.
Géorgie : 88.
Géorgiens : 66, 71.
Germigny (Jacques, ambassadeur de France à la Porte, 1579-1581) : 15.
ginaitikion : 223, 228, 234.
Girardin (Pierre de, seigneur de Vaudreuil, ambassadeur de France à la Porte, 1686-1689) : 42, 121-124, 131, 132, 138-141, 167, 270.
Gramont (Philibert, comte de, 1621-1707) : 29.
Grancey (chevalier de) : 120.
Grand-Duc de Moscovie : 268.
Grandpont (Büyükçekmece) : 177.
Gravier d'Ortières (Etienne, Marquis) : 8, 12, 14, 17, 124-134, 139-141, 147, 165, 168, 175, 176, 180-181, 184-187, 316-319.
Grèce : 6, 57, 66, 98, 100, 257, 261, 273, 305, 307.
Grecs : 57, 65, 70, 71, 74, 91, 97, 110, 152-156, 160, 164, 182, 205, 223, 226, 233, 240, 252, 254, 257, 278, 300, 304, 307.
Grégoras (Nicéphore) : 54.
Grelot (Guillaume-Joseph) : 8, 171-180, 313, 317, 318.
Grenade : 50.
Grimani (Alvise) : 29.
Guerre de Dévolution : 32.
Guerre de Hollande (1672-1678) : 35.
Guerre de Trente ans : 14, 36, 67.
Guerre Mondiale (Première) : 108, 186.
Guerre turco-vénitienne (1645-1669) : 14, 44.
Guillaume III (prince d'Orange-Nassau, 1672-1702) : 126, 293, 296.
Guilleragues (Anne-Marie de Pontac de) : 104, 132.
Guilleragues (Gabriel-Joseph de la Vergne, ambassadeur de France à la Porte, 1679-1685) : 35, 104, 120, 124, 275.
Gülnûş sultane : 320.

-H-

Habsbourg : 37, 40, 50, 67, 111 ; - d'Autriche : 68 ; - d'Espagne : 68.
Hanovre : 89.
Hanséates : 15.
Hatice Turhan sultane : 315.
Henri III (roi de France, 1574-1589) : 111
Henri IV (roi de France, 1589-1610) : 2, 16, 19, 63, 65, 67, 68, 111.
Henri VII (roi d'Angleterre, 1485-1509) : 84.
Héraclée (Périnthe de l'antiquité, Ereğli en turc) : 147, 177.
Hermite (Pierre l') : 91.
Hollandais : 15, 19, 20, 38, 81, 286, 287, 293, 296.
Hollande : 64, 78, 79, 81-84, 88, 100, 124, 134, 287, 296 ; Etats Généraux de : 269.
Hongrie : 2-6, 28, 36, 39, 40, 60, 64, 100, 103, 111, 299-302, 305.
Hongrois : 40, 184 ; -mécontents : 119, 120, 122.
Honorius : 207.
Huns : 312
Hunyad (Jean) : 67.
Hürrem sultane (1538-1551) : 318.
Hüseyin Paşa (Mezamorta, grand-amiral de la flotte ottomane) : 36, 45
Hüseyin Paşa (le Fou) : 320.

-I-

Ibrahim Ier (sultan ottoman, 1640-1648) : 87.
Ibrahim Paşa : 319.
Indes, 20, 76, 84 ; -occidentales : 83 ; - orientales : 75.
Indre-et-Loire : 125.
Irak : 2, 36, 96.
Iran (Perse) : 36, 68, 177, 185, 237, 283.
Iraniens (Perses) : 283.

Iskender Bey (Skanderberg) : 67.
Istanbul : 3, 5, 8, 20, 21, 24, 35-36, 50, 53, 65, 66, 68, 69, 71, 73-75, 95, 103-106, 108, 124, 133, 134, 141, 143, 147, 163-167, 175-178, 181-184, 313, 316-319 (voir aussi Constantinople).
Italie : 54, 84, 177, 285, 321.
Izmir (Smyrne) : 88, 101, 132-134, 147, 164, 175, 176, 264, 273, 280, 298.

-J-

Jaffa : 101, 106.
Jean III Sobieski (roi de Pologne, 1674-1696) : 320.
Jeanne d'Arc : 50.
Jérusalem : 9, 50, 53, 60, 84, 88, 89, 101, 311, 234.
Jésus Christ : 66, 67.
Judée : 101.
Juifs : 73, 154, 156, 160, 164, 182, 205, 254, 257.
Jure (Guillaume Millet de) : 27.
Justiniani (ou Giustiniani, famille de) : 252.
Justinien : 191, 233.

-K-

Ka'ba : 234.
Kâfir Bucağı : 151.
Kaminiec (Kamaniçe) : 79.
kapıcı : 252.
Kara Ibrahim Paşa : 319.
Kara Mustafa Paşa (Merzifonlu, grand-vizir, 1676-1683) : 4, 44, 120, 216, 259, 285, 316, 319.
Kasr-ı Şirin (traité de, 1639) : 36
Kasımpaşa (Cason Bacha, quartier à Istanbul) : 251, 318.
Kenan Paşa : 149
Khora (Kariye camii, actuellement musée) : 316
Kilid'ül-bahir (Sestos) : 146, 149, 162.
Kinburnu : 161.
Kiosque du Bostancı-Başı : 198.
Konya : 101
Köprülü (famille des) : 6, 16, 19, 78
Köprülü Fazıl Ahmed Paşa (grand-vizir ottoman, 1661-1672) : 37, 110, 316.
Köprülü Mehmed Paşa (grand-vizir ottoman, 1656-1661) : 22, 24, 27, 28, 36, 44, 149, 316.
Kumkale (la Forteresse neuve en Asie dans les Dardanelles) : 151, 152, 160.
Kurdes : 88.

-L-

La Croix (de, intendant de la marine française en Crête) : 45.
La Croix (de) : 103-107.
La Haye (Denis de, seigneur de Vantelet, ambassadeur de France à la Porte, 1665-1670) : 20, 25, 40, 44, 124.
La Haye (Jean de, seigneur de Vantelet, ambassadeur de France à la Porte, 1639-1661) : 24, 25.
Languedoc : 72, 261.
Larissa (en Grèce) : 44.
Larnaka (Lernica) : 146.
Leibniz (Gottfried Wilhelm, 1646-1716) : 3, 75-89, 97.
Léopold Ier (empereur germanique, 1658-1705) : 4, 40, 82, 119, 320.
Lépante (bataille de) : 14, 50, 69, 261.
Levacher (P.) : 36.
Levant Company : 15.
Levant, 14, 42, 76, 83, 124, 130, 132, 135, 139, 144, 188, 255, 268, 269, 271-277, 284, 286, 287, 290-294, 296.
leventis (levend) : 206.
Liban : 66, 71.
Libye : 30, 36.
Lieux-Saints à Jérusalem : 39, 50, 60, 110, 272, 278.
Lionne (Hugues de, 1611-1671) : 29.
Lips (monastère de, mosquée Fenârî Isa à Yenibahçe) : 316.
Lombardie : 64.
Lorraine (chevalier de) : 120.
Lorraine : 52.
Louis IX (Saint Louis, roi de France, 1226-1270) : 50, 83, 84, 100.
Louis XI (roi de France, 1461-1483) : 53.
Louis XIII (roi de France), 1610-1643) : 51, 52, 66-68, 76.
Louis XIV (roi de France, 1643-1715) : 3-9, 16, 20-24, 25, 28-32, 38, 40, 42-52, 55, 58-59, 76, 78-81, 84, 88, 89, 93, 105, 107, 110, 121, 123-125, 184, 186, 321.
Louvois (Michel Le Tellier, Marquis de) : 29, 38, 92.
Lucques (Lucca en Italie) : 100.
Luxembourg : 128, 292.

-M-

Macédoine : 100, 184, 302.
Maghreb : 16, 236.
Maghrébins (barbaresques) : 28, 42, 104.
Magnésie : 101.
Maltais : 44
Malte : 2, 22, 24, 28, 100, 146, 151, 305
Manisa (Magnésie) : 101, 313.
Mansoura : 84.
Mantou (duché de) : 321
Marché aux esclaves (Istanbul) : 215.

Marcheville (Henri de Gournay, comte de, ambassadeur de France à la Porte, 1631-1634) : 111.
Marmara (Propondite) : 100, 147, 149, 151, 164, 178, 188, 190, 191, 202, 218, 253, 257, 267, 272, 276, 306, 307, 312, 314.
Maroc : 100.
Maronites : 71.
Marseillais : 14, 111.
Marseille : 125, 127, 129, 133, 134, 274, 276 ; Chambre de Commerce de- : 128, 274.
Mathias (archiduc) : 65.
Mavrocordato (Alexandre, drogman principal de la Porte) : 42
Mavromolos : 256.
Mayence : 64, 80.
Mazarin (Giulio, cardinal, 1602-1661), 6, 16, 22-24, 27-29, 44, 51, 81.
Mağlova : 319.
Mecque (La) : 234, 244.
Médicis (Marie de) : 111.
Méditerranée (Mer Blanche) : 5, 8, 14-16, 19, 20, 22, 27, 29, 33-35, 42, 68, 75, 78, 84, 86, 106, 122, 123, 132-135, 169, 171, 188, 189, 250, 255, 273, 297.
Mehmed Ali Paşa : 89.
Mehmed II (sultan ottoman, 1444-1446 et 1451-1481) : 7, 105, 149, 182, 200, 202, 223, 233, 249.
Mehmed III (sultan ottoman, 1695-1603) : 111.
Mehmed IV (sultan ottoman, 1648-1687) : 4, 40, 87, 149, 158, 249, 268, 281, 298 , 315, 320.
Melun : 176.
Memphis : 76.
Mené (ou Dumené, chevalier du) : 131, 133, 139, 141, 144, 271, 314
Mengrélie, 100.
menuisiers : 213.
Merle (capitaine) : 270.
Messine : 70.
Michel III (dit l'ivrogne, empereur de Byzance, 842 à 867) : 316.
Mihrimah sultane (complexe religieux de) : 318.
Mihrimah sultane : 317.
Milas : 101.
Miltiade : 257.
Modon : 71.
Mohaç : 321.
Mohammed (Mahomet) : 40, 66, 233, 249, 285.
Moldaves : 122.
Moldavie : 36, 71, 100, 293, 301.
Montbrun (Alexandre du Puy de, marquis de Saint-André) : 32
Montecuccoli (Raimondo, comte de) : 38, 39.
Monteil (Adémar de) : 90.
Montferrat (Marguerite Paléologue de) : 65.
Monts : 125.
Morée (la) : 66, 70, 100, 184, 255, 265, 285, 302, 304.
Morosini (Francesco) : 14, 27, 28.
Mosquée Daye Hatun : 318.
Mosquée de la Sultane Validé : 249.
Mosquée de Sultan Ahmed : 247, 249.
Mosquée du Kadıasker Ivaz : 314.
Mosquée Mihrişâh : 318.
Mosquée Süleymaniye : 242.
Mosquée Validé sultane (Yenicami) : 315, 318.
Motte d'Ayran (de la) : 169, 170.
Motto (Balthazar) : 111.
Moukhliotissa (monastère à Istanbul) : 316.
Moyen-Orient : 5, 66.
Murad III (sultan ottoman, 1574-1595) : 111.
Murad IV (sultan ottoman, 1623-1640) : 16, 312, 317.
Mustafa Ağa, l'architecte principal du sultan : 151, 315.
Mustafa Paşa de Bozok : 35.
Musulmans : 31, 73.
Myrelaion (monastère à Istanbul, Bodrum Mesih Paşa à Lâleli) : 316.
Mytilène : 71, 101, 134, 147, 149, 74, 289.

-N-

Nani (Giovanni Batista) : 27.
Naples : 60.
Navailles (Philippe de Mauntault de Bénac, duc de) : 32.
Navarre : 59.
Negropont : 184, 264, 301, 302.
Néron : 84.
Nevers (Charles de Gonzague de Montferrat, duc de) : 65-68.
Nicéphore Ier (patriarche de Constantinople) : 54.
Nicomédie : 272.
Nicosie : 146.
Niş : 279, 321.
Nil (le): 74, 76, 84, 94, 147.
Nimègue (traité de, (1678-1679)) : 120, 134, 292, 321.
Nîmes : 261.
Nointel (Charles-Marie-François, ambassadeur de France à la Porte, 1670-1679) : 35, 41, 110, 177, 259, 272.
Noire (mer, Pont Euxin, mer Majeure, Mavro Thalassa) : 42, 71, 100, 147, 182, 183, 188-190, 198, 204, 250, 253-257, 264, 267, 278, 302-304, 319, 320.
Nördlingen : 67.

Normandie : 134.
Norvège : 267.
Nubiens : 86, 88.

-O-

O (marquis d') : 142, 144.
Océan indien : 76.
Oradea (Nagyvarad) : 37.
Orbetello : 126.
Orient : 1, 50, 54, 57, 78, 84, 295
Orléans (Gaston d') : 111.
Orthodoxes : 73.
Ortière (manoir d') : 125.
Osman II (sultan ottoman, 1618-1622) : 87.
Ottomans (Othomans) : 5, 14, 20, 22, 31, 36, 37, 40, 44, 65, 68, 76, 87, 94, 97, 122, 149, 152, 279, 294, 295, 321 (voir aussi Turcs).

-P-

Palatinat : 64.
Paléologue (André) : 53.
Palestine : 60, 83, 88, 101, 111, 255, 308.
Palisse (comte de La) : 120.
Pammakaristos (monastère de Fethiye à Istanbul) : 316.
Pantokrator (monastère de Zeyrek à Istanbul) : 316.
Paris : 35, 41, 54, 124, 201, 212.
Paros : 101, 270.
Patmos : 101.
Patriarchat œucuménique de Constantinople : 110, 203, 205, 234, 316.
Paul (le chevalier) : 30.
Paul V (pape, 1605-1621) : 69.
Pavie : 54.
Payas : 146.
Pays-Bas : 51, 52.
pelletiers : 212.
Pentepostes (monastère, mosquée d'Eski Imaret à Fatih, Istanbul) : 316.
Péra : 188, 205, 252, 254, 257.
Père Josephe (François Le Clerc du Tramblay, dit, éminence grise, 1577-1638) : 3, 65-68, 70, 111.
Pharamond : 59.
Phénicie : 101.
Philippe IV (roi d'Espagne, 1621-1665) : 51, 66.
pistole : 321.
Plantier (ingénieur français) : 9, 131-135, 139, 140, 143-144, 147, 151-154, 162, 171, 172, 186.
Plantier, 131-133, 135, 139, 140, 143, 144, 147, 151, 152, 154, 162, 171, 172, 186.
Plessis Praslin (gouverneur du frère de Louis XIV) : 29.
Podolie : 79, 100.
Pologne : 16, 36, 40, 41, 59, 64, 71, 82, 84, 103, 105, 121, 183, 184, 292, 293, 301.
Polonais : 285, 293.
Pomponne (Arnaud de) : 88.
Ponant : 296.
Pont du Gard : 261.
Portugais : 50, 84.
Portugal : 52, 59, 100, 101, 126.
Postel (Guillaume de) : 50.
Postumus (Marcus) : 52.
Poussault (capitaine) : 270.
Proche-Orient : 66.
Proclos : 315.
Protestants : 16, 120.
Provence : 72, 126, 131, 271, 274.
Pyrénées (traité des) : 21, 27, 37.

-Q-

Qoseïr : 86.
Question d'Orient : 4.

-R-

Rába : 38.
Raguse : 301.
Rákóczi II Georges : 36, 37.
Rama : 106.
Ratisbonne (trêve de) : 124.
Razaud (ingénieur français) : 9, 135, 147, 169.
Rhin (le) : 5, 42, 81, 128, 279, 286.
Rhin (Ligue du) : 81, 294.
Rhodes (île de) : 100, 265, 267, 302, 305, 319.
Rhône : 126.
Richelieu (Armand Jean du Plessis, cardinal, 1585-1642) : 16, 67, 68, 111, 126.
Roboli (François, chargé d'affaires français à la Porte, 1660-1665) : 25.
Rochefort : 134.
Rodosto (Tekirdağ) : 177.
Romains : 204, 261.
Rome : 58, 69, 98, 111, 176, 239, 286-290, 315.
Rosette : 147, 175.
Rospigliosi (Fra Vicenzo) : 27.
Rouge (mer) : 42, 72, 75, 86, 278.
Roumanie : 184.
Roumélie ; 181.
Russes (Moscovites) : 296, 301.
Russie (Moscovie) : 36, 63, 82, 96, 103, 182, 295.

-S-

Safévides : 36.
Safi II (chah d'Iran, 1666-1694) : 96, 105.
Saïda : 106, 132-133, 146, 175.
Saint Ange (fort) : 146.
Saint Pierre (de Rome, basilique) : 8, 239-242, 317.
Saint-Aignan (chevalier de) : 120.
Saint-Georges (Eglise à Galata) : 43
Saint-Gotthard (bataille) : 29, 32, 38.
Saint-Jean Prodromos (mosquée Imrahor Ilyas bey) : 316.
Saint-Jean-d'Acre : 106, 146.
Saint-Marc : 40.
Saint-Serge (Küçük Ayasofya) : 316.
Saint-Siège (Papauté) : 2, 64.
Sainte-Euphémie (mosquée de Gül à Cibali) : 316.
Sainte-Irène (Aya İrini) : 316.
Sainte-Ligue : 4, 34, 63, 320.
Sainte-Marguerite (îles) : 126.
Sainte-Sophie (Ayasofya) : 8, 176, 178, 195-199, 202, 218, 220, 233, 234, 235, 238-245, 313, 316, 317.
Sainte-Thekla (mosquée Atik Mustafa Paşa à Ayvansaray) : 316.
Sainte-Thérèse (Philippe de) : 122.
Salonique : 42, 133, 175, 214, 273, 303, 321.
Samos : 101.
Savary de Brèves (François, ambassadeur de France à la Porte, 1591-1605) : 3, 15, 68-74, 111
Savary de Lancosme (Jacques, ambassadeur de France à la Porte, 1584-1591) : 15, 68.
Savoie (Eugène, duc de) : 64, 69, 121.
Savoie : 100-101.
Schœnborn (Jean-Philippe de) : 80, 81, 88.
Scio (Sakız) : 14, 101,132, 259, 264, 274, 289.
Sebeville : 271.
Sedd'ül-Bahir (Le château neuf du côté européen dans les Dardanelles) : 151, 155.
Seignaley (Jean-Baptiste Colbert, marquis de) : 5, 104, 123, 134, 138, 140, 141, 317.
Selim Ier (sultan ottoman, 1512- 1520) : 261-249.
Sept-Tours (Château des, *Yedikule*) : 24, 106, 182, 200, 201, 256, 280, 306.
Séraïl des Miroirs (palais d'Aynalı Kavak) : 251, 318.
Serbie : 100, 184, 302, 305.
Seri (comte de) : 120.
Serraïl de Constantinople (Topkapı) : 195-198.
Sicile : 52, 60, 70, 84.
Sigeion (Sigée) : 152.
Siyavuş Pacha : 320.
Soliman le Magnifique (sultan ottoman, 1520-1566) : 1, 13, 242, 259, 261, 281, 317, 320, 321 ; tombeau de- : 246, 247.
Soudan : 6, 76.
Strasbourg : 119, 120, 128, 292.
Strimon (fleuve) : 100;
Styrie : 64
Suède : 16, 36, 64, 82, 292;
Suez : 86.
Suisse : 64.
Süleyman Ağa (Müteferrika, ambassadeur de Turquie à Paris, 1669-1670) : 15, 40, 41
Süleymaniye (mosquée) : 176, 203, 243, 244, 247.
Sully (Maximilien de Béthune, duc de) : 3, 63, 64.
Sultan Kalesi : 160.
Sultanahmet (mosquée Bleu) : 176, 247.
Syrie : 4, 86, 101, 106, 124, 177, 308, 311.
Syrte : 100.

-T-

Tanaïs (Ie) : 253.
tapissiers : 213.
Tatares (Tartares) : 82, 215, 295, 301.
Tavernier (Jean-Baptiste) : 200, 313.
Tekirdağ (Rodosto) : 163.
Temechvar (Timişoara) : 24, 184, 302.
Ténédos (Bozcaada) : 71, 134, 141, 143, 146, 147, 149, 274.
Terre- Sainte : 49, 57, 90.
Théodose : 209, 315.
Thessalie : 184, 302.
Thévenot (Jean) : 76, 83
Thrace : 312
Tophane : 188, 252, 254.
Toscane : 28, 69.
Toulon : 27, 30, 124, 126, 131-133, 143, 151, 270.
Tour de Belissaire : 191.
Tour de Léandre, 178, 183, 198, 254, 305.
Touraine : 125.
Tours : 125.
Trabzon : 100.
Transilvains : 122, 300.
Transylvanie (Erdel) : 6, 27, 36, 37, 64, 71, 120, 285.
Trembowla (bataille de) : 37.
Trion : 270.
Tripoli de Barbarie : 96.
Tripoli de Syrie : 14, 106, 133, 146, 175.
Tunis : 30, 31, 111, 133, 265, 304.
Tunisie : 30, 36, 100, 185.

Turcs, 3, 8, 21-32, 37, 38, 49-60, 64-68, 71-86, 93-98, 103, 119-124, 147-186, 191, 195, 199, 206, 212-214, 217, 221, 227, 234, 236-240, 242, 244, 250-267, 272, 274-277, 279-287, 290-300, 302, 304-306, 313 (voir aussi Ottomans).

Turenne (Henri de la Tour d'Auvergne, vicomte de, maréchal de France, 1611-1675) : 120

Turhan Hatice sultane (mère de Mehmed IV) : 320.

Turquie : 63, 84, 86, 90, 103, 124, 129, 135, 184, 186, 211, 237, 240, 249 (voir aussi Empire ottoman).

-U-

Ukraine : 27.

Urbain VIII (pape, 1623-1644) : 66.

Üsküdar (Scutari) : 147, 188, 254, 314.

Uyvár /Ersekujvár/ Nové Zamky en Slovaquie / Neuhæusel : 37.

-V-

Vaşvar (traité de) : 37, 40.

Vaillant (médecin et numismate) : 177.

Valachie (Valaquie) : 36, 71, 100, 293, 301.

Valette : 146.

Vauban : 134.

Vauvré (intendant de la marine à Toulon) : 138.

Venise : 2, 21, 22, 24, 27, 28, 32-34, 42, 64, 69, 76, 85, 100, 151, 184, 250, 251, 266-268, 291, 292, 300.

Vénitiens : 14, 23, 24, 28, 44, 45, 64, 104, 121, 152, 157, 213, 265, 268, 278, 285, 286, 289, 291, 294, 295, 298, 301.

Vernet (capitaine) : 270.

Vidin : 280, 320, 321..

Vienne, 4, 5, 19, 34, 37, 42, 64, 78, 93, 103, 104, 119, 121, 122, 167, 301; second siège de- : 120, 124, 216.

Ville (François, marquis de) : 31, 32.

Villerhardoin (Geoffroy de) : 55.

Villeroy (Nicolas, de Neufville, duc de, Maréchal de France, 1597-1685) : 29.

Vitry (marquis de, ambassadeur de France à Varsovie) : 167.

Vivonne (Louis-Victor de Rochechouart, duc de) : 33, 134.

Volle : 255, 304.

Volney : 89.

Volo : 71.

Voltaire : 6.

-W-X-Y-

Westphalie (traité de) : 36, 81.

Xante ou Scamandre (actuellement Menderes Çayı) : 154.

Yémen : 76.

-Z-

Zante : 14, 15.

Zitwatorok (traité de) : 37.

Zorawno : 35.

Zrinyi (Nicolas) : 39.

Zülfikar Ağa : 32.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR VII
ÖNSÖZ XI
KISALTMALAR LİSTESİ XIX
GİRİŞ 1

I - MANTIK EVLİLİĞİ 11
XIV. LOUIS DEVRİNDE TÜRK-FRANSIZ İLİŞKİLERİ : KUŞKU VE KARARSIZLIK 13
AKDENİZ'DE TÜRK-FRANSIZ REKABETİ. 19
1- Mazarin ve Türklere Karşı Hıristiyan Birliği Projesi 22
2- Girit'in Osmanlı İmparatorluğu'na Katılması Aşamasında Türk-Fransız İlişkileri 29
ORTA AVRUPA'DA TÜRK-FRANSIZ İLİŞKİLERİ 36
I. BÖLÜMÜN DİPNOTLARI 43

II - DOĞU İMPARATORLUĞU RÜYALARI 47
FRANSIZ KRALLARININ İMPARATORLUK İDDİALARI 49
İSTANBUL TAHTI: TESELLİ PAYI 53
XVİI. YÜZYILDA BİR İMPARATORLUĞU BÖLMEK 60
1- Türklerin Sürgün Edilmesi veya Hıristiyanlığa Döndürülmesi: Sully'nin Avrupa Birliği 63
2- Papaz Joseph ve Charles de Nevers: "İyiliğin Kötülüğe Karşı" Haçlı Seferi 65
3- Bir Diplomatın Projesi : Savary de Brèves 68
4- Mısır: İstanbul'u Besleyen Anneyi Fethetmek 74
Leibnitz : Yeni Bir Dünya Haritası 78
Leibnitz Projesinin Tarihçesi 79
Projenin İçeriği ve Uygulamaya Konulma Yolları 85
Jean Coppin : Eski Asker ve Diplomat, Yeni Papaz 89
Tarihin Elverişli Bir Zamanı 92
İstanbul'dan Önce Mısır'ın Fethi 95
5 - De La Croix: İstanbul'u Yakmak! 103
II. BÖLÜMÜN DİPNOTLARI 109

III - XIV. LOUIS VE İSTANBUL'U FETİH TASARISI 117
VİYANA'DA TÜRK BAŞARISIZLIĞINDAN SONRA FRANSIZ DÜRTÜLERİ .. 119
ÇARPICI BİR HAREKÂT İÇİN ARAŞTIRMA KAMPANYASI 124
GRAVIER D'ORTIÈRES'İN ÇİFT GÖREVİ: TEFTİŞ VE CASUSLUK 125
1 - Devletin Sadık Hizmetkârı 125
2 - Gravier d'Ortières'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ticari Görevi .. 128
3 - Osmanlı İmparatorluğu'nun Savunmasını Ölçmek ve Onu Zorlamak 131
Anahtar Sözcük : Gizlilik 138
Fetih Yerine Olağanüstü Değerde Belgeler 140
İSTANBUL'UN KİLİDİ: ÇANAKKALE BOĞAZI 147
1- Kumkale (Asya'daki Yeni Kale) 152
2- Sedd'ül-Bahir (Avrupa'daki Yeni Kale) 155
3- Çanak-Kalesi (Asya'daki Yeni Kale veya Bidos) 157
4- Kilid'ül-Bahir (Sestos veya Dardanelles) 162
III. BÖLÜMÜN DİPNOTLARI 167

IV - TÜRKLER İÇİN DÜNYA'NIN SONU 173
GRAVIER D'ORTIÈRES'İN DOĞU İMPARATORLUĞU 175
İSTANBUL'UN TANITIMI VE GRELOT'NUN ETKİSİ : "YERYÜZÜ BAŞKENTİ"NİN BÜYÜSÜ 176
SİYASÎ VE ASKERÎ İÇERİK: "HEPSİNİ PARAMPARÇA YAPMAK GEREKİR" 183
GRAVIER D'ORTIÈRES'İN METNİNİN VE HARİTALARININ YAYININDA İZLENEN KİMİ YÖNTEMLER 186
OSMANLI İMPARATORLUĞU VE PAYLAŞILMASI 188
İSTANBUL ŞEHRİ 188
1 - Şehrin Güzellikleri ve Konumu 188
2 - Şehrin Surları 191
3 - Pâdişahın Sarayı ve Saray Surları 195
4 - Yedikule 200
5 - Şehre Baskın ve Saldırı Düzenlemek 201
6 - Suriçi İstanbul'un Tanıtımı 202
7 - Beyaz Sütun (Avrat Taşı) 207
8 - Çemberlitaş 208
9 - Atmeydanındaki Dikilitaşlar 209
Granit Taş (Teodosios Sütunu) 209
Örme Sütun 211
Burmalı Sütun 211
10 - Pazar, Bedesten, Çarşı ve Kervansaraylar 211

Kapalıçarşı 212
Esir Pazarı 215
Hamamlar 217
11 - Camiler 218
Ayasofya 218
Türklerin Ayasofya'yı Camiye Çevirmek İçin Yaptıkları Ekler 234
Ayasofya ve San Pietro Bazilikası'nın Karşılaştırılması 239
Süleymaniye Camii 242
Sultan Ahmed Camii 247
Valide Sutan Camii 249
12 - İstanbul'un Liman ve Tersanesi 249
13 - İstanbul'un Varoşları 251
Kasımpaşa ve Aynalı Köşk 251
Galata 251
Pera 252
Tophane 252
Fındıklı 253
Kızkulesi 253
Üsküdar 254
İstanbul Boğazı 254
Belgrad Su Kemeri 257
PADİŞAHIN DENİZ KUVVETLERİ: KALYON VE KADIRGALARIN İNŞA HATALARI 261
OSMANLI SİYASETİ VE YÖNTEMLERİ 268
MAJESTELERİ'NİN EMİRLERİNE GÖRE İSTANBUL'U YAKMAK İÇİN GEREKLİ ASKERÎ KUVVETLER 269
SAVAŞ HALİNDE ELÇİ VE DİĞER FRANSIZLARI GERİ ÇEKME YÖNTEMLERİ 271
İSTANBUL SEFERİ'NDEN SONRA BÂB-I ÂLİ İLE YAPILACAK BARIŞ PROJESİ 273
İSTANBUL'DA BİR DOĞU FRANSIZ İMPARATORLUĞU KURMAK 279
IV. BÖLÜMÜN DİPNOTLARI 311
SONUÇ 323
KAYNAKÇA VE BİBLİYOGRAFYA 331
GÖRSEL BELGELERİN LİSTESİ 337
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ 341
DİZİN 343
EKLER

TABLE DES MATIERES

REMERCIEMENTS IX
PRÉFACE XV
LISTE DES ABRÉVIATIONS XIX
INTRODUCTION 1

I - MARIAGE DE RAISON 11
ESQUISSE DES RELATIONS FRANCO-TURQUES SOUS LOUIS XIV : DOUTES ET HESITATIONS 13
LA CONCURRENCE FRANCO-TURQUE EN MEDITERRANÉE. 19
1- Mazarin et l'union chrétienne contre les Turcs 22
2- Les relations franco-turques lors de la conquête définitive de la Crête par l'Empire ottoman 29
LES RELATIONS FRANCO-TURQUES EN EUROPE CENTRALE 36
NOTES DE LA PARTIE I 43

II - REVES D'EMPIRE D'ORIENT 47
LES AMBITIONS IMPÉRIALES DES ROIS DE FRANCE 49
LA COURONNE D'ISTANBUL : LOT DE CONSOLATION 53
PARTAGER UN EMPIRE AU XVIIe SIECLE 60
1- L'exil ou la conversion des Turcs : Au christianisme l'Union européenne de Sully 63
2- Le Père Joseph et Charles de Nevers : la croisade du «Bien contre le Mal» 65
3- Le projet d'un diplomate : Savary de Brèves 68
4- L'Egypte : conquérir la mère nourricière d'Istanbul 74
Leibniz : une nouvelle carte mondiale 78
Historique du projet de Leibniz 79
Contenu et moyens de réalisation du projet 85
Jean Coppin : ancien militaire et diplomate, nouveau prêtre 89
Moment décisif de l'histoire 92
Conquête de l'Egypte avant Istanbul 95
5 - De La Croix : Brûler Istanbul ! 103
NOTES DE LA PARTIE II 109

III - LOUIS XIV ET LE PROJET DE CONQUÊTE D'ISTANBUL 117
TENTATIONS FRANÇAISES APRES L'ECHEC TURC DEVANT VIENNE 119
MISSION D'EXPLORATION POUR UNE ACTION SPECTACULAIRE..... 124
LA DOUBLE MISSION DE GRAVIER D'ORTIÈRES : INSPECTER ET ESPIONNER..... 125
1 - Un fidèle commis de l'Etat..... 125
2 - La mission commerciale de Gravier d'Ortières dans l'Empire ottoman..... 128
3 - Tester et forcer la défense de l'Empire ottoman..... 131
Maître mot : secret..... 138
Une documentation exceptionnelle à défaut de conquête..... 140
LE VERROU D'ISTANBUL : LE DETROIT DES DARDANELLES..... 147
1- Kumkale (La forteresse neuve en Asie)..... 152
2- Sedd'ül-Bahir (Le château neuf du côté européen)..... 155
3- Çanak-Kalesi (Le château vieux en Asie ou Bidos)..... 157
4- Kilid'ül-Bahir (Sestos ou Dardanelles)..... 162
NOTES DE LA PARTIE III 167

IV - L'APOCALYPSE POUR LES TURCS..... 173
L'EMPIRE D'ORIENT DE GRAVIER D'ORTIÈRES..... 175
DESCRIPTION D'ISTANBUL ET L'INFLUENCE DE GRELOT : LA FASCINATION POUR LA «CAPITALE DE LA TERRE»..... 176
ELÉMENTS POLITIQUES ET MILITAIRES : «IL LES FUADROIT TOUS TAILLER EN PIÈCE» 183
QUELQUES PRINCIPES DE PUBLICATION DU TEXTE ET DES CARTES DE GRAVIER D'ORTIÈRES 186
L'EMPIRE OTTOMAN ET SA PARTITION 188
LA VILLE DE CONSTANTINOPLE 188
1 - Beauté et avantages de la situation de cette ville..... 188
2 - Fortifications de la ville..... 191
3 - Le palais du sultan et ses fortifications 195
4 - Le château de Sept-Tours..... 200
5 - Descente et attaque de la ville..... 201
6 - Description de la ville intra-muros 202
7 - Colonne Blanche..... 207
8 - Colonne brûlée 208
9 - Obélisques sur la place de l'hypodrome 209
L'obélisque dit Théodose..... 209
La pyramide de Constantin 211
La colome Serpentine 211

10 - Bazars, marchés et caravansérails 211
Le grand bazar 212
Le marché aux esclaves 215
Les bains 217
11 - Des mosquées 218
Sainte-Sophie 218
Ouvrages faits par les Turcs à Sainte-Sophie 234
Comparaison de Sainte-Sophie avec Saint-Pierre 239
La mosquée Süleymaniye 242
La mosquée Sultan Ahmed 247
La mosquée de la Sutane Validé 249
12 - Le port et l'arsenal de Constantinople 249
13 - Faubourgs de Constantinople 251
Kasımpaşa et Séraïl des Miroirs 251
Galata 251
Péra 252
Tophane 252
Fındıklı 253
Tour de Leandre (Kızkulesi) 253
Üsküdar 254
Canal de la mer Noire (le Bosphore) 254
Aqueduc de Belgrade 257
FORCES MARITIMES DU SULTAN ET DÉFAUTS DE CONSTRUCTION DES VAISSEAUX ET DES GALÉRES OTTOMANS 261
LA POLITIQUE OTTOMANE ET SES MAXIMES 268
DES FORCES NÉCESSAIRES POUR BRUSLER CONSTANTINOPLE, SUIVANT LES INSTRUCTIONS DE SA MAJESTÉ 269
DES MOYENS DE RETIRER L'AMBASSADEUR ET LES AUTRES FRANÇAIS EN CAS DE GUERRE 271
PROJET DE PAIX AVEC LA PORTE APRÈS L'EXPÉDITION DE CONSTANTINOPLE 273
RÉTABLIR L'EMPIRE FRANÇAIS D'ORIENT À ISTANBUL 279
NOTES DE LA PARTIE IV 311
CONCLUSION 327
SOURCES ET BIBLIOGRAPHIE 331
TABLE DES ILLUSTRATIONS 337
CRÉDITS PHOTOGRAPHIQUES 341
INDEX 353
ANNEXES